UJVÁRY GÁBOR

KULTURÁLIS HÍDFŐÁLLÁSOK

A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében

II. KÖTET

Bécs és a magyar kulturális külpolitika

RÁCIÓ KIADÓ

UJVÁRY GÁBOR

KULTURÁLIS HÍDFŐÁLLÁSOK

II. kötet

TÖRTÉNETI MŰHELY

1X.

Sorozatszerkesztő:
UJVÁRY GÁBOR

UJVÁRY GÁBOR

KULTURÁLIS HÍDFŐÁLLÁSOK

A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében

II. kötet

Bécs és a magyar kulturális külpolitika

Ráció Kiadó
Budapest, 2017

A kötet kiadását a Nemzeti Kulturális Alap

és a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány
támogatta.

A borítót a Magyar Nemzeti Múzeum Fotótárából származó
felvételek felhasználásával Arany Imre tervezte.
(Első borító: Bethlen István miniszterelnök látogatása a bécsi Collegium
Hungaricumban; balról jobbra: Lukinich Imre, Angyal Dávid, Jánossy Dénes,
Bethlen István és Károlyi Árpád [ősz szakállal], 1931. június 26.
Hátsó borító: a bécsi Collegium Hungaricum épülete 1938-ban.)

© Ujváry Gábor, 2017
© Ráció Kiadó, 2017

Tündének, Annának és a bécsi Collegium
Hungaricum ösztöndíjasainak

Sorozatbevezető

A *Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének Kiadványai* címmel 2010-ben indult sorozat, illetve annak 2013-ban megjelent kötetének folytatását tartják kezükben. A sorozat ötletadó gazdája és szerkesztője, két kiadványának szerzője, a legtöbbnek gondozója voltam egykor, még azután is, hogy elkerültem a főiskoláról. Közben azonban az ottani Történeti Műhely átalakult, immár más kiadónál, más keretekben jelenteti meg tanulmánygyűjteményeit.

Mivel a Ráció Kiadó vezetőjével és munkatársaival egyetértve azt gondoljuk, hogy a szakmai körökben elismerést, kedvező kritikákat kiváltó, nyolckötetes sorozatot érdemes lenne továbbvinni, úgy határoztunk, hogy folyamatos sorszámozással, de megváltozott – ám az előzményekre utaló – címmel *(Történeti Műhely)* folytatjuk azt. Igyekszünk a jövőben is újabb – főleg 19. és 20. századi problémákat tárgyaló, a legtágabb értelemben vett történettudományi kérdéseket bemutató és értelmező – kiadványokkal bővíteni a mindeddig sikeres vállalkozást.

A *Kulturális hídfőállások* című munkám második kötete a bécsi magyar kulturális, tudományos intézmények múltjával, illetve Bécs és a magyar kulturális külpolitika kapcsolatával foglalkozik, és háromévtizedes kutatásaim eredményeit foglalja össze. Kiindulópontja a húsz esztendeje megjelent kandidátusi értekezésem *(Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet)* volt, melynek megállapításait sok helyütt kiegészítettem és módosítottam, szerkezetét néhány régi fejezet elhagyásával, helyettük újak beiktatásával alakítottam át. Emellett számos korábbi dolgozatom egyes részeit építettem bele a kötetbe, melynek írásakor természetesen sok új, azóta talált forrást is fölhasználtam.

A *Kulturális hídfőállások* első kötete előszavának ismétlése nélkül szeretnék emlékezni és utalni arra, hogy Bécs és a magyar kulturális diplomácia összeköttetésének elemzésekor meghatározóak voltak számomra azok a beszélgetések, amelyeket erről a már elhunytak közül Kosáry Domokossal, H. Balázs Évával, Szakály Ferenccel, Stier Miklóssal folytathattam, illetve kortársaim közül Horst Haselsteinerrel, Nagy József Zsigmonddal, Peisch Sándorral, Szakály Sándorral, E. Kovács Péterrel, Siklós Péterrel, Deák Ágnessel, Fazekas Istvánnal, Hiller Istvánnal, Hermann Róberttel és még sokakkal – mindenekelőtt a Collegium Hungaricum 1994 és 1998, illetve 2000 és

2002 közötti ösztöndíjasaival. A jelzett időszakban ugyanis a Collegium Hungaricum stipendistáinak munkáját is segítő tudományos igazgatóhelyettes, 2000-től az intézmény tudományos igazgatója, egyben a kezdeményezésemre újjáalakult Bécsi Magyar Történeti Intézet vezetője voltam. Így nagy szerencsémre a gyakorlatban is azzal foglalkozhattam, ami történészként már jó ideje izgatott. Úgy vélem, ez fordítva is így volt, és kutatásaim a császárvárosbéli tevékenységemnek nem váltak kárára. Bécsi tartózkodásom alatt a többnyire a magyar történelmet, a magyar–osztrák kapcsolatokat kutató historikus és irodalmár ösztöndíjasok közül – a már említett Deák Ágnesen, Hermann Róberten és Hiller Istvánon kívül – a magyar bölcsésztársadalom olyan ismert személyiségeivel dolgozhattam, mint például Balla Tibor, Balogh F. András, Baji Etelka, Bicskei Éva, Borbély Szilárd, Borsa Gedeon, Bubryák Orsolya, Buza János, Csapó Csaba, Domokos György, Domokos Zsuzsanna, Eisler János, Enyedi Sándor, F. Dózsa Katalin, Font Zsuzsa, Galavics Géza, Gángó Gábor, Jankovics László, Kelényi György, Kenyeres István, Keserű Bálint, Kiss József Mihály, Kreutzer Andrea, Kulcsár Krisztina, Ladányi Mária, Lengyel Beáta, Lenkefi Ferenc, Makai Ágnes, Marjanucz László, Markója Csilla, Méhes Károly, Méhes Márton, Németh István, Neumer Katalin, Pálffy Géza, Papp Júlia, Papp Sándor, Pollmann Ferenc, Prokopp Mária, Reisz T. Csaba, Rostás Péter, Ságvári György, Sahin-Tóth Péter, Sarusi Kiss Béla, Schein Gábor, Sipos András, Soós István, Szabados György, Szabó József, Szávai Ferenc, Szoleczky Emese, Szőnyiné Szerző Katalin, Tasi Réka, Tefner Zoltán, Tringli István, Zakar Péter. Mivel szinte hetente tartottunk – gyakran a késő éjszakába nyúló, baráti vitákkal kísért – ösztöndíjas-találkozókat, amelyeken egymás kutatásaival is alaposan megismerkedhettünk, illetve minden hónapban Bécs környéki kulturális kirándulásokon vettünk részt, állandó érintkezésben voltunk, így tőlük is rengeteg szellemi útravalót kaptam, amit ezúton is hálásan köszönök nekik! Sokukat Bécsben ismertem meg, és többségükkel – igazi nyereségként – még ma is baráti viszonyban állok.

Pályájuk és példájuk egyértelműen tanúsítja, milyen fontosak még napjainkban is a Collegium Hungaricum nyújtotta bécsi szellemi találkozások, közgyűjteményi kutatások. Bécs és Magyarország kulturális és tudományos életének hosszú évszázadokra visszatekintő összefonódása ugyanis nemcsak a múltat, de a jelent – s hiszem, a jövőnket is – meghatározza. Remélem, ez a kötet is meggyőzően emlékeztet erre.

Ujváry Gábor

Tartalom

Sorozatbevezető 7

Kapcsolattörténeti előzmények
Bécs és Magyarország kulturális, gazdasági és politikai összeköttetései 11

Tudománypolitikai előzmények
Magyar történészek, levéltárosok a bécsi központi archívumokban ... 45

Klebelsberg Kuno bécsi tervei és a magyar történettudomány a Monarchia végóráiban 57

A Bécsi Magyar Történeti Intézet alapításának körülményei 68

Ösztöndíjasok történelmi helyszínen – a Testőrpalota 80

Az intézet és a nagypolitika: az Ausztria és Magyarország közötti kapcsolatok 99

Az intézetek otthonának bővülése és szervezete 124

A Történeti Intézet és a Collegium Hungaricum igazgatói 135

A bécsi intézetek támogatása 154

Az anyagi és a levéltári források fölhasználói: az ösztöndíjasok 170

A Történeti Intézet és a Collegium Hungaricum tudományos eredményei és programjai 193

Az intézetek 1945–1963 között 226

Kitekintés: a Collegium Hungaricum új épületében (1963–) 240

Adattár 261

Névmutató 351

Kapcsolattörténeti előzmények

Bécs és Magyarország kulturális, gazdasági és politikai összeköttetései

Magyarországra az 1918 előtti, történelmi határain kívül eső városok közül nemcsak politikai, de kulturális értelemben is Bécs gyakorolta a legnagyobb hatást. A kulturális kapcsolatok már a 14. század második felétől meglehetősen szorosnak számítottak, ám sohasem bizonyultak teljesen egyoldalúnak. Bár kétségtelen, hogy Bécsnek a nyugat-európai művészeti és tudományos áramlatokat közvetítő szerepe magyar szempontból rendkívüli jelentőséggel bírt, a magyar befolyás állandó bécsi jelenléte is vitathatatlan maradt.[1]

Bajos lenne Bécs és Magyarország több mint ezeregyszáz esztendőre visszatekintő kapcsolatait igazán találóan jellemezni. Időszakonként váltakozva a baráti szeretet és az összetartás, a közös érdekek felismerése, majd a széthúzás, az ellenségeskedés, az egymás elleni küzdelem vagy éppen a pillanatnyi *status quo* kölcsönös elfogadása e bonyolult viszonyrendszer alapja. Kötődéseink azonban mindig erősebbnek bizonyultak a minket időről-időre elválasztani igyekvő törekvéseknél. Ezt tanúsítja, hogy a modern Európa kialakulásának korszakában, 1526 és 1918 között egy olyan államközösségben éltünk, amely részben a mai európai berendezkedés mintájául szolgált. Jól, rosszul, megértően vagy egymást vádolva, szeretve gyűlölve és gyűlölve szeretve a másikat.

400 éves együttélésünket felemelő és szomorú, békés és viszályokat szító mozzanatok határozták meg. A megnyugvás és a megállapodás nyugalmi

[1] A fejezetben elsősorban az alábbi munkákra támaszkodtam (a továbbiakban a hivatkozások nélküli adatok többsége is innen származik): Felix Czeike, *Historisches Lexikon Wien*, I–V., Verlag Kremayr & Scheriau, Wien, 1992–1997, Ergänzungsband, 2004; *Császár és király. 1526–1918, Katalógus / Kaiser und König. 1526–1918, Katalog*, szerk. és a kiállítást rendezte Ujváry Gábor – Fazekas István, Collegium Hungaricum, Bécs–Budapest, 2001; Ernő Deák, *Ungarn in Wien – Wiener Ungarn = Chronica Hungarorum Austriacorum, 30 Jahre Ungarischer Zentralverband (1980–2010) – A Központi Szövetség 30 éve*, Sodalitas, Wien–Bécs, 2010, 9–32; *Geschichte Wiens*, I–VI., Wien, 1997–2000; *Magyar művelődéstörténeti lexikon*, főszerk. Köszeghy Péter, Balassi, Budapest 2003–2014; Johann Szegö, *Ungarisches Wien. Eine rotweißgrüne Spurensuche*, Ueberreuter, Pichler, Wien, 1998; *A bécsi magyar nagykövetségi épület. Hivatal- és művészettörténeti tanulmányok*, szerk. Ujváry Gábor, Magyarország Külügyminisztériuma – Magyarország Nagykövetsége–Bécs, Budapest–Wien, 2012 (elsősorban: Ujváry Gábor, *Különös házasság. Bécs és Magyarország történeti kapcsolata* című fejezet, 11–47);Vajda György Mihály, *Keletre nyílik Bécs kapuja. Közép-Európa kulturális képeskönyve 1740–1918*, Akadémiai, Budapest, 1994.

periódusai sajnos ritkák voltak. Leginkább a 18. századot (1711–1814) és az utolsó 50 esztendőt – az Osztrák–Magyar Monarchia bukásra és széthullásra ítélt fennállását (1867–1918) – tekinthetjük annak.

Az értelem helyett többnyire az érzelmek – és azok túltengése – befolyásolták összeköttetéseinket. Mindez mit sem változtat azon, hogy a sok hányattatás után is fontosak vagyunk egymásnak: ezért is kritizáljuk gyakran a másikat – amit érdektelenség esetén nyilván nem tennénk. A magyar jobban ismeri az osztrákot, az osztrák pedig jobban a magyart, mint Európa bármely más két, rokonságban egyébként nem álló népe. A közvélemény-kutatások pedig már évtizedek óta bizonyítják, hogy a sokszor viharos múlt ellenére is kedveljük egymást – inkább, mint bármelyik más szomszédunkat –, bírálattal vegyes szimpátiánk kölcsönös.

Történelmi kapcsolatainkban magyar szempontból kiemelkedő szerepet játszott Bécs városa. A magyar közgondolkodásban ugyanis az osztrák örökös tartományok, majd a császári Ausztria többnyire egyet jelentettek Béccsel. Annak az uralkodóháznak a székhelyével, amely négy évszázadon át a magyar királyi címet is birtokolta. Amint Vajda György Mihály (1914–2001) irodalomtörténész 1740 és 1918 közötti osztrák–magyar szellemi kapcsolatokról szóló kötetének címe találóan kifejezte: Keletre nyílott Bécs kapuja – s a magyarok számára is a Nyugat-Európa felé vezető út első állomásává vált a város. Politikai és gazdasági értelemben egyaránt. A magyar kultúrát megtermékenyítő európai szellemi áramlatok pedig jórészt bécsi szűrőn keresztül jutottak el a Szent Korona országaiba, és fordítva: a mai, sajátos „bécsiség” kialakulásához nagyban hozzájáruló keleti hatások többnyire magyar közvetítéssel érkeztek Bécsbe. Olyan „híd-szerep” volt ez, amely a – környezetétől nyelvében és részben szokásaiban is elszigetelt – magyarságnak a fennmaradást biztosította, ugyanakkor Bécsnek is jelentős gazdagodást eredményezett. Még akkor is, ha ezt gyakran nem érezték így a magyarok és a bécsiek sem.

Az egyik legkiválóbb magyar prózaíró, a Bécsben is gyakran megfordult Mikszáth Kálmán regényének címét kölcsönözve ezért is nevezném különös házasságnak a magyarok és Bécs viszonyát. Olyan frigynek, amely ugyan rendre eljut a válságig, mégis mindig kikászálódik belőle. Itt is az évezredek óta sokszor érvényes recept érvényesül: a kapcsolat már majdnem felbomlik, végül azonban a kötelékek erősebbnek bizonyulnak. Ahogy az Osztrák–Magyar Monarchia jelmondata kifejezte: elszakíthatatlanoknak és elválaszthatatlanoknak *(indivisibiliter ac inseparabiliter),* az egykori államközösség, a Monarchia felbomlása után is. Bár a közös szövetségi állam megszűnt és a történelem süllyesztőjébe került – az intézményes érintkezések és a személyes kontaktusok hálózata tovább élt.

Közép-kelet-európai jelentősége, politikai súlya mellett Bécs azért bizonyult jelentős magyar városnak, mert a magyar politikai élet fontos, olykor mindent eldöntő színtere is volt. Ekkoriban ugyanis a Habsburgokat – az egyetlen II. József kivételével – magyar uralkodóvá is megkoronázták. E tisztségükben azonban viszonylag keveset tartózkodtak Magyarországon, ezért a magyar Szent Korona országainak legfontosabb ügyeit is többnyire Bécsben intézték. Így e négy évszázadban Bécs az egyik magyar fővárossá vált, emiatt történelme szokatlanul szorosan összefonódott Magyarországéval, melynek következtében a magyar múltnak mindmáig számos emléke található Bécsben, materiális és szellemi értelemben is.[2]

A sokszínű: egyetemistákból, tisztviselőkből, művészekből, mesteremberekből, majd a 19. század közepétől egyre nagyobb számban munkásokból összetevődő magyarság császárvároson belüli aránya mindig jelentős volt. A 19. század elejéig a „szlávok” után a magyarok voltak a második legnagyobb idegen nyelvű csoport Bécsben, számuk az 1840-es években 10-15 000 körüli volt. 1880-ban csaknem 55 000 magyarországi illetőségű – ám csak részben magyar anyanyelvű – lakója volt Bécsnek. Az 1900-as népszámlálás 129 000, az 1910-es pedig 155 000 fölötti bécsi magyar állampolgárról tudott, akiknek kicsit kevesebb mint a fele lehetett magyar anyanyelvű, a többiek valamelyik Magyarországon élő nemzetiséghez – elsősorban a Bécsben nagy számban dolgozó szlovákokhoz – tartoztak.

A bécsi magyarok száma – a politikai változások következtében – 1918 után csökkent, majd 1945 és főként 1956 után ismét gyarapodott. 1923-ban csaknem 11 000, a harmincas évek közepén ennél valamivel kevesebb magyar anyanyelvű – s már többnyire osztrák állampolgárságú – lakosa volt Bécsnek. Az 1956-ban első állomásként Ausztriába menekült 180 000 magyar döntő többsége – általában Bécsen keresztül – más országokban telepedett le. 1971-ben 8400, 1981-ben alig több mint 8 000, 1991-ben 13 500, 2001-ben 15 400 fölötti volt a magyar anyanyelvűek száma. E növekedésben természetesen komoly szerepet játszottak a szomszédos országokból – mindenekelőtt Erdélyből és a Vajdaságból – származó magyar migránsok. 2014 elején valamivel 60 000 fölöttire tették az ausztriai magyarok számát (mintegy 46 200-an voltak magyar állampolgárok), közülük kicsit többen mint 20 000-en (14 200 körülien magyar állampolgárok) éltek Bécsben. 2016-ban 63 550 magyar állampolgár tartózkodott Ausztriában – csaknem 19 400 Bécsben –, egy részük nyilván Erdélyből és Szerbiából, jóval kisebb arányban a Felvidékről vagy Kárpátaljáról érkezett. A magyar anyanyelvűek száma azonban nyilván magasabb

[2] Erről többek között lásd Juhász László, *Bécs magyar emlékei,* Szent István Társulat, Budapest, 1999[4]; Gábor Ujváry, *Wiener Impressionen. Auf den Spuren ungarischer Geschichte in Wien – A magyar történelem nyomában Bécsben,* szerk. Franz Pesendorfer, Verlag Wien, Wien, 2002.

ennél, hiszen a határon túlról jöttek egy része nem vette fel a magyar állampolgárságot, az osztrák statisztikák pedig az anyanyelvre nem térnek ki. A 2002-es, nem egészen 4200 Bécsben élő magyar állampolgár létszáma tehát majdnem ötszörösére emelkedett 2016-ra, amiben azonban szerepet játszott a határon túli magyar anyanyelvűek tömeges magyar állampolgárság-felvétele és nyugatra vándorlása is.[3]

*

Bécs és a magyarság már Európa történetébe is közösen lépett be. Bécs nevét ugyanis – Wenia alakban – először 881-ben, egy magyarokkal vívott ütközet kapcsán jegyezték föl a salzburgi évkönyvekben. (Bár újabban néhányan megkérdőjelezik, hogy valóban magyarokról volt szó e forrásban.) Ez nem sokkal a magyarok első térségbeli említése (862) után és Kárpát-medencei honfoglalásuk (895–896) előtt történt, amikor a szokatlan harcmodorú és emiatt igen sikeres magyar haderőt több közép-európai uralkodó is segítségül hívta. A honfoglalás utáni jó félszázadban nagyrészt ezen gyakorlatot követve vezettek a magyarok Európa legtávolabbi részébe is elérő, a szakirodalomban kissé megszépítve kalandozónak nevezett, valójában zsákmányszerző hadjáratokat.

Amikor 907-ben Luitpold bajor őrgróf Pannónia visszaszerzése érdekében egy akkoriban hatalmas – de a szívósan terjedő, hamis legendákban megjelölt 100 000 főnek minden bizonnyal csak a töredékét kitevő – sereg élén betört a magyar törzsszövetség területére, a magyar könnyűlovasság megsemmisítő csapást mért a támadókra Pozsonynál. Luitpold és Thietmar salzburgi érsek is a harctéren maradtak. A középkori magyar hadtörténet egyik legsikeresebb és legfontosabb ütközetének következtében a magyar szállásterületet az Enns folyóig tolták ki, így Bécs térsége is magyar fennhatóság alá került. Mindenre még napjainkban is emlékeztet a magyar népmesékben oly gyakori „túl az Óperencián" fordulat. Ez olyan távoli területet jelöl, amely túl van a tengeren, s a földi halandó számára szinte elérhetetlen. Eredete azonban az „ob der Enns", azaz az Ennsen túli kifejezésre vezethető vissza, vagyis egy olyan vidékre utal, amely a magyaroknak már ismeretlen, hiszen idegen fennhatóság alá tartozik.

[3] Michael John – Albert Lichtblau, *Schmelztiegel Wien – einst und jetzt. Zur Geschichte und Gegenwart von Zuwanderung und Minderheiten. Aufsätze, Quellen, Kommentare,* Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 1993 (második, javított kiadás), 48–51; Deák, *Ungarn in Wien;* Ibolya Murber, *Ungarnflüchtlinge in Österreich 1956. Grenzübertritt der Flüchtlinge = Die ungarische Revolution und Österreich,* szerk. Ibolya Murber – Zoltán Fónagy, Czernin, Wien, 2006., 335–385; http://medienservicestelle.at/migration_bewegt/2014/04/02/ungarische-community-in-oesterreich/; http://www.statistik.at/web_de/statistiken/menschen_und_gesellschaft/bevoelkerung/bevoelkerungsstruktur/bevoelkerung_nach_staatsangehoerigkeit_geburtsland/index.html; https://www.statistik.at/web_de/statistiken/menschen_und_gesellschaft/bevoelkerung/bevoelkerungsstruktur/bevoelkerung_nach_staatsangehoerigkeit_geburtsland/023444.html.

A pozsonyi csata eredményeként sikerült a magyarságnak új, Kárpát-medencei hazájában tartósan berendezkednie, hiszen ezután 1030-ig nem érték újabb támadások az országot. Bécs végleges sorsa pedig csak 1043-ban dőlt el, amikor Aba Sámuel magyar és III. Henrik német király – 1046-tól már német-római császár – megállapodása alapján a Lajta folyótól nyugatra eső területek Henrik uralma alá kerültek. (1053-ban I. András király is megerősítette az egyezséget.) Ezt követően a Lajta mindvégig – pontosabban 1919–1921-ig – a határfolyó szerepét töltötte be. Innen származik a dualizmus idején is használt Lajtán inneni és Lajtán túli (Ciszlajtánia: ez jelentette az Osztrák Császárságot, Transzlajtánia: ez pedig a Magyar Királyságot) megnevezés, amely annyiban következetlen volt, hogy magyar szempontból az osztrák területek számítottak Lajtán túlinak.

A 11. század közepére tehát megszilárdult az a határ, amely aztán az osztrák tartományokat a Magyar Királyság területétől elválasztotta. A középkor folyamán ennek ellenére is állandóak voltak a Lajta menti villongások. 1246-ig a Babenbergek (1156-ig az Ostmark őrgrófjai, majd Ausztria hercegei), majd 1278-tól az uralmuk alatt álló területeket és befolyásukat is folyamatosan kiterjesztő Habsburgok hosszabb-rövidebb ideig rendszeresen birtokoltak nyugat-dunántúli magyar várakat vagy akár egész vármegyéket.

*

A kapcsolatok sokkal békésebb oldalát jelentették a gazdasági összeköttetések. Ezek szempontjából meghatározó volt, hogy a magyar kereskedelmi útvonalak Bécsen keresztül vezettek Nyugat-Európa felé. Bécs érintésével lehetett ugyanis a legrövidebben megközelíteni a Magyarországtól nyugatra fekvő vidékeket. Ilyen szempontból áldást, más tekintetben viszont komoly hátrányt jelentett a Bécsen átmenő – részben persze eleve oda irányuló – kereskedés.

Az osztrák őrgrófok – akik kezdetben bajor hercegek is voltak – csak 1150 körül helyezték át a székhelyüket Bécsbe, amely 1221-ben kapta első városi privilégiumát. Ugyanakkor már ekkor is a Német-római Birodalom egyik legjelentősebb városaként emlegették, amely – római múltját, előnyös földrajzi fekvését és az ősi, Duna menti útvonalakat ügyesen kihasználva – kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett kelet és nyugat, de dél (Velence) és észak (Morva- és Csehország) felé is. Gazdasági jelentőségét elsősorban a kiváltságaiban rögzített árumegállító jognak köszönhette. Ez arra kötelezte a más területről érkezőket, hogy a továbbszállítás előtt a bécsi polgároknak árulják termékeiket, amelyeket külföldi kereskedőknek nem adhattak tovább. Ráadásul a meglehetősen szűkre szabott tartózkodási engedély miatt ezt rövid idő alatt kellett megtenni, miáltal a bécsi polgárok előnyösen vásárolhatták meg és megfelelő haszonnal adhatták tovább az árut. További jogosítványok

is járultak még ehhez, s mindennek révén Bécs olyan akadályt jelentett a korabeli üzletemberek számára, amely Morvaország déli határaitól az Adriáig mindenkit érintett; ezáltal különösen érzékenyen befolyásolta a Magyarországról történő kivitelt, de az oda irányuló behozatalt is.

A nagy bécsi vásárok egyébiránt – ez viszont inkább előnyösnek bizonyult – vámmentesek voltak. 1278-tól évente kétszer került rájuk sor, kezdetben kéthetes, 1382-től viszont már négyhetes időtartammal. Magyarországból a középkor folyamán a vágómarha, a ló, a nemesfém, a méz és a viasz volt a leginkább keresett és piacképes termék. A magyar borral való kereskedést már 1244-ben megtiltották, hiszen Bécs jólétét az átmenő kereskedelmen kívül a bortermelés biztosította – ebben pedig kizárták a külföldi, az övékénél jobb minőségű konkurenciát. Az árumegállító jog azt is lehetővé tette a bécsieknek, hogy – Velence kivételével – tőlük délre ne, illetve inkább csak kelet felé kelljen külföldi piacokat felkeresniük. A délnémet kereskedők ugyanis állandó képviseleteket *(Höfe)* nyitottak a városban, bécsi társaik viszont lerakatokat létesítettek Sopronban, Pozsonyban és Budán.

Bécs árumegállító jogának jelentőségét tanúsítja, hogy az 1335 októberében a cseh, a lengyel és a magyar uralkodó (Luxemburgi János, III. Kázmér és Károly Róbert) részvételével megrendezett visegrádi királytalálkozó egyik fő célkitűzése éppen ennek érvénytelenítése volt. A térségbeli összefogást megalapozó politikai-gazdasági „csúcstalálkozó" egyértelműen Bécs gazdasági hegemóniájának megtörésére irányult. Jóval később ez lett egyben az előzménye az 1991 februárjában megkötött Visegrádi Együttműködésnek, amely – immár más célokkal, mint 1335-ben, 1993-tól a közben önállóvá vált Szlovákiával kiegészülve – mindmáig a regionális kooperációt szolgálja, többször is eredményesen képviselve a térség érdekeit az Európai Unióban.

1335-ben a három koronás fő és Wittelsbach Henrik bajor herceg végül abban állapodtak meg, hogy Bécs kikerülésére új kereskedelmi útvonalat nyitnak az árumegállítás jogával felruházott Buda és Brünn (Brno) között. Ennek fontosabb magyarországi állomásai Esztergom, Nagyszombat és Holics voltak. A szerződés következtében az északi és keleti irányú, Lengyelország felé vezető kereskedelem magyar központja pedig hosszú évszázadokon át Kassa lett. Részben a visegrádi találkozónak köszönhető, hogy a három szövetséges állam gazdasága ekkor élte egyik virágkorát.

Bécs árumegállító joga végül csak 1515-ben szűnt meg. További fenntartása már értelmét vesztette, és ebben Mátyás királynak is szerepe volt. Amikor ugyanis meghódította Morvaországot, Brünnön keresztül utat nyitott azoknak a délnémet – elsősorban svábföldi (nagyjából a mai Baden-Württemberg), regensburgi és passaui – kereskedőknek, akik addig Bécs kiváltságai miatt nem juthattak közvetlenül Magyarországra. Ezután már szabadon folyhatott

a kereskedés, ahol a magyar áruk tekintetében Bécsnek részben közvetítő, részben pedig felvevő szerepe volt.

A 16–18. században a manapság újra keresett és felkapott őshonos magyar fajtával, a szürkemarhával folytatott kereskedés bizonyult a legjelentősebbnek. A 17. században 100 000 fölöttire becsülik a saját lábukon Magyarországról kivitt marhák számát. E gulyák első állomása Bécs volt, innen hajtották őket tovább Morvaország és Itália, a leginkább pedig München, Ulm, Augsburg és a legnagyobb piac: Nürnberg felé. A bécsi magyar kínálat még a 19–20. században is hasonló volt, mint korábban: elsősorban élőállatokra – még mindig főleg a marhára –, tejre, gabonára, nyerstermékekre és élelmiszerekre korlátozódott. A St. Marxban 1883-ban befejezett központi marhacsarnok és piac szállítmányai részben még ekkor is Magyarországról érkeztek.

Nyilván összefügg mindezzel és a magyarság 16. század óta egyre erősödő jelenlétével, hogy a bécsi konyha, amely a német-osztrákon kívül különböző – főleg cseh és itáliai – hatásokat is magába olvasztott, a magyar étkezési kultúra némely szokását is befogadta. A császárvárosban jó ideig – különösen a 19. században és a 20. század első felében – kedveltek voltak a magyar, illetve a magyaros ételeket felszolgáló vendéglátóhelyek. Még napjainkban is szinte minden bécsi étterem étlapján szerepel a többnyire marhahúsból készített gulyás(leves) *(Gulasch[suppe])* vagy a magyar pörkölt bécsi változata *(Fiakergulasch, Herrengulasch),* sült kolbászkával, tükörtojással és uborkával tálalva. De ugyanígy sok helyen ajánlanak székelykáposztát *(Szegediner Gulasch)* vagy akár Dobos-tortát *(Dobosch / Dobos Torte)* is. Persze a magyarok is sokat köszönhetnek az osztrák konyhának és sütőiparnak. Így a méltán kedvelt bécsi szeletet (eredetileg ugyan Észak-Itáliából származott, és egy már megcáfolt, de makacsul továbbélő legenda szerint Joseph Wenzel Radetzky tábornagy vitte a receptjét Bécsbe 1857-ben), amelyet Magyarországon többnyire nem borjúból, hanem sertésből készítenek és rántott szeletnek neveznek, vagy éppen a Magyarországon is kedvelt kiflit és a császárzsömlét, a Sacher-tortáról nem is szólva.

Nem véletlen tehát, hogy a Bécsről szóló magyar beszámolók a 19–20. század fordulóján az éttermek mellett csaknem mindig megemlékeztek a kávéházakról is, amelyek Közép-Európában a császárvárosban és Budapesten voltak a leginkább a polgári, értelmiségi életforma szinte kötelező színterei, találkozási pontjai. Egy 1900 körüli útikönyv a Habsburg-szállót ajánlja a magyarok figyelmébe, „hol a legtöbb magyar lakik; a szállodában lévő kávéházban a magyar heti és napilapok nagy számban találtatnak".[4] Egy 1908-as pedig arról értesít, hogy: „Magyar újság (napilap és élclap) – ami különben

[4] *Bécsi kalauz. Képes útmutató a császárvárosban,* szerk. Lengyel Zsigmond, Szelinski, Wien, é. n., 16.

Bécsben csak némely »Zeitungs-Verschleissban« [újságárusnál] kapható, trafikokban azonban nem – a jobb kávéházakban mindenütt olvasható, némelyikben (pl. a Café Residentben, a csatorna partján, a Metropole Szálló mellett) egy lap több példányban is. […] »Magyar kávéház« a Café Central a Herrengasseban."[5] Még 1928-ban is azt írja egy bécsi kalauz: „a legtöbb kávéházban magyar lapok, sőt folyóiratok is találhatók. […] A magyarok által leginkább látogatott kávéházak az Imperial, Corso, Promenaden, Bristol, Kremser, Habsburg, Vindobona, Opera, Schiller, France, Arkaden, Museum, Stockinger stb."[6] A 20. század első harmadában világhírű, a bécsi színpadokat is meghódító Molnár Ferencet (1878–1952) – a róla elnevezett Molnargasse a 17. és 18. kerület határán található – az ottani kávéházi élet egyik legjelesebb képviselőjeként ábrázolta Friedrich Torberg (1908–1979) *Tante Jolesch*ében. Napjainkban már csak szomorkodhatunk, hogy kapcsolataink 1945 utáni, mesterségesen előidézett elhidegülése miatt már egyik bécsi kávéházban sem találunk magyar sajtótermékeket – bár a látogatók között az 1990-es évektől ismét sok a magyar, számos helyen pedig magyar pincérek szolgálnak fel, és Bécs talán legismertebb kávézója, a Central mindmáig igen népszerű pihenőhelye a belvárosban kóborló magyar turistáknak, akárcsak budapesti „testvére", a Centrál az osztrák kirándulóknak.

De nem csak a kávéházak voltak kedveltek a magyarok körében. A 19. század végén német nyelvterületen is igen népszerű volt a magyar írófejedelem, Jókai Mór (1825–1904). Az ő szövegéből született Johann Strauss 1885-ben bemutatott *Cigánybáró*ja, amelyhez a librettót a szintén Magyarországról származó Schnitzler Ignác (1839–1921) írta. Schnitzler egyben a Velence Bécsben (Venedig in Wien) nevezetű, 1895 és 1901 között a Práterben működő vidámpark egyik ötletgazdájaként vált ismertté – amelynek megvalósításban a Práter bejáratához közeli Kaiserwiesét (Császárrét) bérlő, Temesvárról származó színházigazgató, Steiner Gábor (1858–1944) járt az élen. Ez volt a világ első olyan kikapcsolódási helye, amely egy várost megidézve kívánta szórakoztatni a publikumot, és amelynek operettszínpadján Lehár Ferenc (1870–1948) is többször zajos sikert aratott.

A 19. század második felének legnagyobb Monarchia-béli könyvkiadói vállalkozása is elsősorban Bécshez, részben pedig Jókaihoz köthető. A művelt és a birodalom különböző területeit kiválóan ismerő Rudolf trónörökös (1858–1889) 1884-es ötlete volt, hogy egy sokkötetes, tudományos-népszerűsítő munkában mutassák be a Monarchia történelmét, földrajzát, állat- és növényvilágát, valamint néprajzi viszonyait, német, illetve – szinte azonos tartalommal – magyar kiadásban is. Rudolf a magyar változat főszerkesztőjének Jókai Mórt kérte föl, aki a kötetekkel kapcsolatos megbeszélések miatt a munka megindulásától, 1884-től a korábbinál gyakrabban időzött Bécsben. Pedig a Monarchia közös minisztériumainak költségvetéséről tárgyaló magyar delegáció tagjaként – de amúgy is – azelőtt is sokszor megfordult a császárvárosban, ahol kedvenc szállodája a még ma is működő Hotel Wandl (1. kerület, Petersplatz 9.) volt.

[5] Kapitány Kálmán, *Bécs (Az osztrák császárság című útikönyvéből),* Lampel, Budapest, 1908, 14.
[6] *Wien-Bécs és környéke,* szerk. Szabó István, Panoráma, Budapest–Wien, é. n. [1928], 59.

Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben végül 396 füzetben, 21 vaskos kötetben – 572 fejezetben, 4520 művészi rajzzal és 19 színes képmelléklettel –, tájegységenkénti bontásban jelent meg 1885 és 1901 között. Hét kötetre terjedő, Magyarországot bemutató változatának – amely 1887 és 1901 között Budapesten látott napvilágot – szerzői olyan kiváló tudósok és írók voltak, mint Hunfalvy Pál (1810–1891), Pulszky Ferenc (1814–1897), Eötvös Károly (1842–1916), Márki Sándor (1853–1925), Marczali Henrik (1856–1940), Benedek Elek (1859–1929), Takáts Sándor (1860–1932) vagy a már említett Mikszáth Kálmán. A magyar életképeket pedig – többek között – Zichy Mihály (1827–1906), Benczúr Gyula (1844–1920), Munkácsy Mihály (1844–1900), Mednyánszky László (1852–1919) és Feszty Árpád (1856–1914) festették és rajzolták. Jókai és az ifjú trónörökös kölcsönösen kedvelték és tisztelték egymást; az írófejedelem mély és szívből jövő gyásszal siratta meg Rudolfot, máig vitatott mayerlingi öngyilkosságát követően.

A bécsi vendéglátásra visszatérve: Jókai 1900-as regényében, az *Öregember nem vénember*ben így emlékezett vissza gyakori bécsi tartózkodásaira:

„Ah, a kedves közös-ügyes Bécs!

Ahová nem kísérnek el az árgus szemek, ahol nem szólnak meg a viperanyelvek, ahol nem köszönt senki az utcán: mehet az ember egész bátorsággal, ahová a kívánsága vezeti, nem írják meg a holcsavarogtát se újságriporterek, se névtelen levelek.

S ahol az ember végre jóllakhatik paprikás csirkével meg kovászos ugorkával! Igazán csodálatos, hogy ezért az embernek Bécsbe kell menni!

Aztán ahol az ember olyan pénzt szerez, amiről az asszony nem tud semmit, s azt mindjárt el is költheti, s az asszony arról sem tud semmit.

(Gyöngébbek kedvéért megjegyzem, hogy ezek a tapasztalatok mind nem abból az időből valók, amikor tollbeli munkás voltam, hanem a milliomos korszakból. Hajdanonta is találkoztam a Hotel Wandl étkezőasztalánál derék pesti városatyákkal, akik ott határozták el, hogy estére hová menjenek. A Ronacherbe, az Eldorádóba vagy a Práter No. I-be, vagy a Práter Csárdába? De világért sem mentem velük soha. Majd hogy idehaza kibeszéljék, hogy az öreg poéta sem jobb a Deákné vásznánál!)"[7]

[7] A könnyebb visszakeresés érdekében a kiadások elektronikus változatát adom meg (a további idézeteknél is): http://mek.oszk.hu/00700/00781/html/jokai10.htm.

Ahogy a korszak másik nagy magyar regényírója, Mikszáth Kálmán megjegyezte: Jókai „rendszerint a Hotel Wandlba szállt, hol az egész személyzet nagy tisztelettel viseltetett a szép öreg magyar úr, Herr v. Jokej iránt. Többnyire ugyanazt a szobát bírta a második emeleten, egy téres szalont előszobával. […] Az étteremben külön asztala volt, mely felvirágozva várta délben, este, ami csalhatatlan jel volt arra, hogy nem közönséges ember a borravalók tekintetében sem."[8]

De maga Mikszáth is többször időzött Bécsben. 1873-ban a világkiállításról tudósított, amelyen Magyarország önálló államként jelent meg, és számos elismerést, kitüntetést szerzett. Többek között itt mutatták be először Jedlik Ányos „villanysűrítőjét", más néven „csöves villámfeszítőjét", az első magyar gőzmozdonyt és az ezután diadalútjára induló Zsolnay-kerámiákat. A Práterben lévő vásárterületre így emlékezett Mikszáth: „Most, mikor kevesbíteni akarják a vármegyéket, egyszerre csak az a bolondság történik meg, hogy szaporodnak. Az öreg Bécs fogja magát és beáll ötvenharmadik »vármegyének«. Kriszti Gott, Bruder! Az embert szinte fölveti benne, mint a puskapor, a nemzeti szó, a hazafias kurjantás és zamatos magyar káromkodás bűvös, csábító hangja. Minden magyar ott, még az is, ami német. A fiakkeros magyarul mondja az embernek a rotunda nyugati bejárásánál, hogy »tessék kiszállni«, a Great Britaine műkincseit őrző magyar baka nyájasan mosolyog eléd, amint tuhutumi ábrázatodról magyar voltodot kiolvassa, a francia osztályban magyarul szólít meg a bretagne-i parasztleány, hogy végy valamit galanterie-áruiból; és amerre jársz-kelsz az öt világrész romantikus meséinek ragyogó megvalósulása között, az ezer meg ezer idegen – mind nem idegen, hanem vagy kedves ismerős Debrecenből, Abaújból, Hevesből, vagy ha nem ismerős, te mégis annak nézed, és szeretnéd szívedhez ölelni, mert magyarul beszél.

S ha a Práter keleti részét járod, míg távolról füledig hangzik »Ez az utca végig sáros« népszerű nótája, jólesik tetejébe a lelkednek, hogy az egyiptomi khedive pavillonját mutogató jámbor muzulmán is eltanult egy-két szót Árpád nyelvéből és azt mondja: »Madzsar ember jó parát, beeresztenyi billét nélkül szeralyba.«"[9]

Mikszáth egyébként az 1870-es évek első felében ellátogatott a híresnevezetes tánclokálba, a Sperlbe is – amelyet aztán hamarosan be is zártak (a helyén, a 2. kerületben – a Collegium Hungaricum; a továbbiakban: CH mai épületéhez közel – jelenleg a Sperlgymnasium található, az itteni utca-

[8] Mikszáth Kálmán, *Jókai Mór élete és kora*, II. rész Tizenkettedik fejezet, *A hétköznapok*, http://mek.oszk.hu/00900/00945/html/05.htm.

[9] Mikszáth Kálmán, *Életképek Bécs vármegyéből* = Uő., *Cikkek és karcolatok*, I., 1873, http://mek.oszk.hu/00900/00900/html/01.htm.

nevek pedig, a Kleine és a Große Sperlgasse az egykori mulatóról kapták a nevüket). „Aztán elvégre is, ha a bécsi közkiállításról írok, lehetetlen annak a kiállításon kívüli kiegészítő részét, a nő-kiállítást mellőzni – jelentette ki Mikszáth. – Azt hiszi az ember, hogy a paradicsomban van, mikor a Speerlbe lép. Ezer meg ezer mosolygó alak, miknek ragyogó arcát tündéri színűre világítják meg a három terem gázcsillárai. […] Az angyalarcú démonok ott ugrálnak körülötted, ott rumoznak, boroznak közeledben, a tüzes szem reád kacsint, az élvet ígérő, pirosra festett ajk csókot hány feléd, bent a táncteremben megharsan egy-egy frivol zenedarab, a hölgyek felugrálnak helyeikről és rohannak a lelket-szemet szédítő táncba." Az már csak természetes, hogy a nagy forgatagban egy magyar lányba is belebotlott. Mint ahogy az is, hogy a lárma szelídülésekor – magyar cigány nótáját hallva – sokan felkerekedtek, és felhangzott a jelszó:

„»– Gehen wir zum »magyar emper«.

A negyedik teremben, melybe öt–hat garádicson kell lemenni, kíváncsian lépsz be, és elcsodálkozol, hogy haza vagy varázsolva. […] A falak befestve nemzeti színűre, a terem közepén Magyar- és Erdélyország címere, mely mellé a Kossuth, másik oldalon Deák arcképe van függesztve; az utóbbié talán azért, hogy ebben a szerencsésen keresztülvitt dualizmusban gyönyörködjék. Az asztaloknál magyar kellnerek [pincérek] szolgálnak fel magyar ételekkel." Mikszáth asztalszomszédjával elegyedett beszélgetésbe, aki megjegyezte:

„»Nézze ön ezeket a lányokat, amelyik valamirevaló, az mind magyar…

– Ezt a dicsőséget – szóltam nevetve –, szívesen átengedném önöknek. – Hadd lenne ez a lány mind német!

– Nem úgy, fiatal barátom, nem úgy… Meg kell gondolni a dolgot és nem becsmérelni semmit. Himmel Krucifix! Ez is csak olyan jó és fontos kiviteli cikkük, mint bármi más, mint a fa, búza, kőszén, gyapjú s a többi. Mi hálások vagyunk ezért is. Valóban, uram, igen… ez is azon nyerstermények közé tartozik, melyeket az önök országa nyújt, s melyek itt, a külföldön dolgoztatnak fel.«"[10]

Mikszáth asztaltársa mintha Bécs és Magyarország gazdasági-kereskedelmi kapcsolatait összegezte volna. A ledér hölgyeket feledve persze hiba volna a gazdasági kötelékeket arra a korábban uralkodó felfogásra leegyszerűsíteni, miszerint Magyarország – különösen a 18. századtól – az osztrák tartományok gyarmataként, alacsony haszonkulccsal, kizárólag a nyersterményeit szállította volna az osztrák tartományokba, amelyek ellentételeként az osztrák iparcikkek felvevőpiacává vált. Mindennek következtében – hang-

[10] *Uo.*

súlyozták többen – a bécsi kereskedők komoly nyereségre tettek szert, és a Habsburgok támogatásával elnyomták a magyar ipart. Részigazságokat ugyan tartalmaz ez az állítás, de az összkép ennél mégis sokkal árnyaltabb.

Már a középkorban is számos magyar mesterember dolgozott ugyanis Bécsben. Szerepük a császárváros egyik jelképének számító Szent István dóm (Stephansdom) építésénél is kimutatható. Vannak, akik úgy vélik, hogy a székesegyház főkapuját, a Riesentort (Óriáskaput) ugyanazok faragták, akik a híres, nyugat-magyarországi, román stílusú jáki templomkapu díszítésében is közreműködtek. A dóm építőanyagát pedig részben nyugat-magyarországi (ma már burgenlandi) bányákból, Fertőszéleskútról (Breitenbrunn) és Szentmargitbányáról (Sankt Margarethen) szállították.

Bécsben magyar céhek is működtek. A 17. század második felében a magyar mészárosok, szabók, kalaposok, ötvösök, paszománykészítők és gombkötők tömörültek e középkori eredetű érdekvédelmi szervezetekbe. A téglaégetőt működtető Thury János 1646-ban egy kis elővárost alapított Thurygrund néven (ma a 9. kerületben Alsergrund része, a Thurygasse környéke). Az 1740 körüli, mintegy 100 magyar iparos az összes itt dolgozó kézműves 5 százalékát tette ki. Számuk és még inkább a képzetlen magyar segédmunkásoké ugrásszerűen növekedett a következő jó másfél században. A 19. század második felében már sorra jöttek létre a magyar gyárak és kereskedőcégek bécsi képviseletei, mint ahogy a bécsieké is Budapesten és a nagyobb magyar városokban.

Budapest gazdasági fejlődése az 1870-es évektől dinamikusabb volt, mint Bécsé. Gyors felzárkózása révén – a nagyvárosi életminőség színvonalát tekintve – a 20. század elejéig fokozatosan közeledett egymáshoz a két testvérváros. Ennek eredményeképp 1892-ben Budapest egyenjogúvá vált Béccsel: elnyerte a fő- és székvárosi rangot, amely a Monarchiában mindaddig csak Bécset illette meg.

A két világháború közötti időszakban pedig Magyarország – Bethlen István (1874–1946) miniszterelnök sikeres konszolidációs programja révén – hamarabb kászálódott ki a Monarchia felbomlása miatti, húszas évek eleji válságból, mint Ausztria. (1920 körül egyébként mindkét, területének jó részétől megfosztott államot életképtelennek ítélték Európában.) Igazán csak 1945, főleg 1947 után vett teljesen más irányt a két ország gazdasági élete. A hidegháború következtében a „vasfüggyöny” – azaz a magyar határon felépített műszaki zár – hermetikusan választotta el egymástól a két országot. Megszűntek a korábbi szerves kapcsolatok. Idegenforgalom, egymással folytatott kereskedelem szinte nem is létezett. Az egykori közép-európai nagyhatalom utódállamai Nyugatra vagy Keletre kerültek. Középről, a kettő közötti átmenetről már senki nem beszélt. Ezen részben az 1956-os magyar forradalom, részben pedig az 1980-as évek közepétől megfigyelhető – kezdetben még csak óvatos, 1987-től, gazdasági kényszerből már egyre szélesebb körű – magyar „nyitás” politikája változtatott.

A hetvenes évek végétől már Magyarországon is újra lehetett beszélni a Monarchia számunkra pozitív oldaláról, a közép-európaiságról és más, korábban ritkán vagy titokban hangoztatott gondolatokról. A Monarchia történeti szerepe mindinkább felértékelődött. Magyarország európai helyének újbóli kijelölésére azonban csak 1989–1990-ben kerülhetett sor. Nem meglepő azonban, hogy a gazdasági – akárcsak a kulturális – kapcsolatok mindig megalapozták a politikai fordulatokat. Így a gazdaság sokszor előrébb járt a politikánál, mintegy megágyazott annak lépéseihez. Bécs és Budapest között ugyanis már 1956 előtt, az ötvenes évek közepén megkezdődtek azok a tárgyalások, amelyek a két ország kereskedelmének erősítését célozták, s ugyanez történt a hatvanas évek közepén is, amikor a forradalom leverése utáni magyar kormányzat gazdasági vonalon igyekezett nyugati irányú politikai elszigeteltségét oldani, kétoldalú megállapodások sorát kötve a szomszédos Ausztriával.

1956 után a magyar állampolgárok ugyan csak háromesztendőnként egyszer utazhattak Nyugatra, így Ausztriába is – igaz, 1948 és 1956 között még erre sem volt lehetőségük –, ám az 1987-ben bevezetetett világútlevél egy csapásra megszüntette ezt a korlátozást. A földrajzi közelség, de a régi összeköttetések alapján is magyar bevásárló turisták tízezrei lepték el Bécset, jellemző módon a Szovjetunióhoz kötődő állami ünnepnapokon. (Április 4.: Magyarország szovjet csapatok általi „felszabadítása” – a dolog fintora, hogy maga a dátum sem volt igaz, hiszen a valóságban 1945 április 12–13-án foglalták el az utolsó, magyar és német katonák ellenőrizte területeket Magyarországon a szovjetek; illetve november 7., a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulója.) Elsősorban a Mariahilfer Straßét látogatták, amely már egy évszázada is a magyarok kedvenc bevásárlóutcája volt, és ahol a hatvanas évektől számos üzleten volt olvasható a „Magyarul beszélünk!” tábla. Az itteni kereskedők óriási hasznot húztak abból, hogy a magukat végre szabadabbnak érző magyarok hosszú ideig megtakarított pénzük jó részét itt költötték el – a bécsi köznyelvben viszont hamarosan és ironikusan Magyarenhilfer Strasséra keresztelték el az utcát.

Gazdasági kapcsolataink évezredes története 1990-től az Európában megszokott normák szerint folytatódik. Ausztria hosszú évek óta Magyarország második-harmadik kereskedelmi partnere (Németország, illetve Németország és Románia mögött), Magyarország pedig az ötödik-hetedik helyet foglalja el Ausztria export-rangsorában.

*

Kulturális kapcsolatainkat ugyanígy a kölcsönhatások jellemezték. Mivel az első keresztény magyar uralkodó, Szent István nevéhez köthető államalapítás következtében Magyarország – keleti, észak- és délkeleti szomszédjaitól eltérően – a nyugati kereszténység kultúrkörébe került, szellemi tájékozódása is Nyugat-Európa felé irányult. Elsősorban a német (német-osztrák), az itáliai és a francia befolyás volt jelentős, az ottani kulturális javak pedig többnyire bécsi közvetítéssel érkeztek Magyarországra. Ily módon Bécs hatása erősebb volt a magyar szellemi áramlatok alakítására, mint a Magyar Királyságé a bécsiekre, ám ez utóbbi sem bizonyult jelentéktelennek.

Mindez persze elsősorban a 16. századtól érvényes. A középkori Európa római katolikus kereszténységének latin nyelvű kultúrája – amelynek keleti és déli végpontjai a Magyar Királyság határával estek egybe – ugyanis valóban egyetemes és egyértelműen egyházi jellegű volt, igen kevés világi elemmel átszőve. Emellett teljesen ismeretlen jelenség volt még a nemzet vagy az anyanyelv szerinti elkülönülés. (Térségünkben ez a 18. század végéig így is maradt: Magyarországon még ekkor is többnyire „hungarus”-oknak, azaz az anyaföldjüket jelentő magyar hazához kötődőnek vallották magukat az egyébként nem magyar anyanyelvű értelmiségiek.)

Másrészt: a 16. századig nem létezett tartós politikai közösség a Magyar Királyság és az osztrák örökös tartományok között. A Habsburgok 1526-tól 1918-ig voltak magyar uralkodók, így a birodalmon belül mindig viszonylagos belső önállósággal rendelkező Magyarország sorsát is meghatározta a hozzájuk, s közvetetten a központjukhoz, Bécshez való viszony – aminek természetesen kulturális vonatkozásai is voltak. Éppen emiatt erősödött meg Magyarországon Bécs kulturális közvetítő szerepe.

Az előzmények azonban már a 14. századra, a bécsi egyetem alapítására (1365) vezethetőek vissza. Bár a középkorban több magyar egyetemet is létesítettek (Pécs, Óbuda, Pozsony), ezek hamarosan meg is szűntek. Ezért a magasabb szintű képzésre vágyó magyar fiatalok egészen a nagyszombati egyetem – a mai Eötvös Loránd Tudományegyetem jogelődje – 1635-ös létrehozásáig kizárólag külföldön folytathattak tanulmányokat. A földrajzilag és kulturális tekintetben is közeli bécsi egyetem így került érdeklődésük homlokterébe. Bár a térségben Prágában és Krakkóban előbb létesítettek egyetemet a bécsinél (1347, 1364), ám a prágai vonzása igen gyenge volt. Vele ellentétben a krakkói magyar hatása a 16. századig jelentős maradt – az 1470-es évektől saját házuk, „bursájuk” volt a magyar hallgatóknak (Bursa Hungarorum) –, mégis jóval enyhébbnek bizonyult, mint a bécsié. Krakkóba 1526-ig mintegy 4000, Bécsbe viszont több mint 7200 magyarországi fiatal iratkozott be. Ez az Európában a 12. század elejétől 1526-ig regisztrált magyarországi peregrinusok (azaz a külföldön egyetemre járók) 13 100 fős összlétszámának 55%-át jelentette.

A középkori egyetemszervezési elveknek megfelelően a magyar diákok a bécsi egyetemen a négy „nemzet” egyikét alkották, s a Natio Hungarica tagjai 1526-ig a hallgatóság egyötödét tették ki. A többihez hasonlóan a magyar náció is elsősorban érdekvédelmi feladatokat látott el, amelybe nemcsak a Magyarországról, hanem a Cseh- és a Lengyelországból, valamint az egyéb szláv területről érkezők, illetve a görögök is beletartoztak. Azonban ezzel együtt is – az 1453 és 1630 közötti időszak kimutatásai szerint – tagjainak háromnegyede magyarországi illetőségű volt. Közülük nagyon sokan érkeztek az erdélyi szász területekről, illetve a szintén jórészt német anyanyelvűek lakta felvidéki és nyugat-magyarországi városokból, így valószínűleg több mint a felük nem magyar anyanyelvű volt. A náció védőszentjének I. László királyt – az államalapító István mellett a leginkább tisztelt magyar szentet – választották, akinek június 27-i névnapját mindig nagyszabású ünnepléssel köszöntötték. A „nemzetek” 1838-ban átalakultak, ekkortól a Natio Hungaricában már kizárólag a Magyarországról érkezők kaphattak helyet. A gyakorlatban 1848-ig működtek, ám a magyart – utolsóként – csak 1881-ben oszlatták föl.

A bécsi egyetem a későbbiekben is kiemelt szerepet játszott magyar szempontból. 1526-tól 1650-ig ugyan – különösen 1570 és 1620 között – erősen csökkent magyarországi hallgatóinak száma, elsősorban a reformáció térhódítása nyomán. (A protestáns felekezetekhez tartozó diákok nem a katolikus bécsi, hanem a német és a németalföldi protestáns egyetemeket látogatták.) A katolikus megújulás következtében azonban a 17. század közepétől ismét egyre több magyarországi fiatal tanult Bécsben. Különösen igaz ez a 19. századra, amikor az egyetemen kívül már az újonnan létrejövő bécsi felsőoktatási intézményekben is – köztük az 1872-ben alapított Mezőgazdasági Főiskolára (a mai Universität für Bodenkultur jogelődjére), amely az 1869-ig német oktatási nyelvű Magyaróvári Gazdasági Akadémia mintájára jött létre – számos magyarországi beiratkozóval találkozunk. Csaknem 26 000-rel, és több mint a felük még ekkor is az egyetemre járt. 1526 és 1918 között összességében a 36 000-et is meghaladta a bécsi felsőoktatási intézményekbe – döntő többségében a tudományegyetemre – beiratkozottak száma, s ha ezt összesítem a középkori adatokkal, majdnem 43 500 főről van szó. Ez óriási szám, különösen akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy a 20. század elejéig a felsőoktatási képzés csak nagyon kevesek kiváltsága volt. (1900-ban a csaknem 17 milliós Magyarországon 10 567 hallgatót regisztráltak, ami az össznépesség 0,063%-át tette ki. Az osztrák birodalomfél 26 150 000 lakosából nem egészen 18 000-et, ami a teljes lakosság 0,068%-át jelentette.)

Ugyanakkor a fordított irányú vándorlásra is bőven találunk példát. Bár e tekintetben még csak az első lépéseknél tart a kutatás, így ezek a számok

várhatóan növekedni fognak, 1777 és 1919 között több mint 600, bizonyíthatóan Bécsből Magyarországra érkezett hallgatót sikerült azonosítani, akik főleg a magyaróvári gazdasági és a selmecbányai bányászati (később bányászati és erdészeti) akadémiát, illetve kezdetben a pozsonyi királyi akadémiát is látogatták. Egészen addig, amíg a kiegyezés után ezek teljesen magyar nyelvű intézményekké nem váltak.[11]

Bécs főiskolái és egyetemei részben még a két világháború között is komoly vonzerőt gyakoroltak a magyar fiatalokra. Valószínűleg alábecsült adatok alapján az 1920-as években esztendőnként átlagosan több mint 400-an, 1930 után mintegy 300-an látogatták valamelyik bécsi intézményt, elsősorban az 1920-as numerus clausus törvény miatt a magyar egyetemekről részben kiszorult zsidó hallgatók.[12] A kapcsolat mélypontját e tekintetben is a hidegháború teljes elzártságot eredményező időszaka jelentette. 1956 után, mivel magyar főiskolások és egyetemisták tömegei menekültek nyugatra, ismét számos fiatal talált továbbtanulási lehetőséget Bécsben. A magyarországi rendszerváltást követően aztán az 1990-es évektől ismét folyamatosan emelkedik a császárvárosban élő magyar egyetemisták száma, amely 2009-ben 1455, 2013-ban már 2252 volt (emellett ugyanekkor a szakfőiskolákon 190-en, illetve 343-an tanultak). 1999-től már önálló egyesületük is működik, Magyar Diákok Egyesülete (Verein Ungarischer Studierender) néven.[13]

A középkorban az egyetem mellett Bécs a nyugatra tartó magyar művészeknek és mestereknek is az első állomása volt – szűcsökről, pénzverőkről

[11] A bécsi tudományegyetem – illetve az ottani felsőoktatási intézmények – 1526 és 1918 közötti magyarországi hallgatóinak listáját a Szögi László és kutatócsoportja által végzett kutatások eredményeit az egyetemi anyakönyvek vizsgálata alapján bemutató, 1994-től megjelenő sorozat, a *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* (ELTE Levéltára, Budapest) 1., 2., 7., 10., 13., 18., 20. és 22. kötete közli. (Ezek szerzői: 1. Szögi László; 2. Kiss József Mihály; 7. Szögi László – Kiss József Mihály; 10. Patyi Gábor; 13. Kissné Bognár Krisztina; 18. Robert Offner – Hansgeorg von Killyen; 20. Szögi László; 22. Patyi Gábor – Simon Zsolt – Szabó Miklós – Szögi László – Varga Júlia). A korábbi időszakról lásd Tüskés Anna, *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365–1526,* ELTE Levéltár, Budapest, 2008. A felsőoktatási kapcsolatokról lásd még ifj. BerténYi Iván, Bognár Krisztina, Paulus Ebner, Heilauf Zsuzsanna, Kurt Mühlberger, Patyi Gábor és Szögi László tanulmányait a következő kötetben: *Österreichisch–ungarische Beziehungen auf dem Gebiet des Hochschulwesens. Osztrák–magyar felsőoktatási kapcsolatok,* szerk. K. Lengyel Zsolt – Nagy József Zsigmond – Ujváry Gábor, Kodolányi János Főiskola – Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, Székesfehérvár–Budapest, 2010 (elektronikusan is elérhető: http://www.kodolanyi.hu/images/tartalom/File/kiadvanyok/osztrak_magyar_felsooktatasi_kapcsolatok.pdf). A magyar és az osztrák felsőoktatás 1900-as összehasonlításáról: Laky Dezső, *Adalékok Magyarország kulturális viszonyainak újabbkori fejlődéséhez = A magyar tudománypolitika alapvetése,* szerk. Magyary Zoltán, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927, különösen 38 és 48.

[12] Karády Viktor, *Egyetemi antiszemitizmus és érvényesülési kényszerpályák. Magyar–zsidó diákság a nyugat-európai főiskolákon a numerus clausus alatt,* Levéltári Szemle 1992/3., 21–40.

[13] Lásd http://medienservicestelle.at/migration_bewegt/2014/04/02/ungarische-community-in-oesterreich/.

és gyertyaöntőkről vannak adataink –, s bizonyos, hogy a Szent István-dóm 15. századi eleji továbbépítésénél magyar kőfaragók is dolgoztak. 1415-ből már bécsi magyar szobrászról (Budai Jakab), 1425-ből magyar miniátorról, azaz kódexeket díszítő művészről (Kassai Péter) is tudunk. Az egyetem bölcsészeti karán 1385 és 1498 között 109 magyarországi tanár 185 előadást, a hittudományi karon 1407-től 1477-ig 13 tanár 29 előadást hirdetett.

Miután Mátyás király, a magyar reneszánsz és humanista uralkodó 1485-ben elfoglalta Bécset, leginkább itt tartózkodott, és itt is halt meg 1490 áprilisában. Erről Kölcsey Ferenc (1790–1838) *Himnusz*a is megemlékezett: „S nyögte Mátyás bús hadát / Bécsnek büszke vára". Mátyás többször is bizonyította az egyetem iránti jóindulatát: 1489. február 10-én megerősítette kiváltságait, egyben pénzadományt is juttatott az intézménynek, sőt ugyanebben az esztendőben egy nyilvános dispután is megjelent és felszólalt. Mátyás halála után az egyetemet is megreformáló, 1497-től ott tanító humanista professzor, Conrad Celtis/Celtes (1459–1508) hozta létre a Sodalitas Litteraria Danubianát, a Dunai Tudós Társaságot, amelynek számos Budán élő tagja is volt. Első elnöke ifjú Vitéz János (?–1499) veszprémi püspök lett, aki 1493-tól Bécs püspöki adminisztrátori tisztét is betöltötte. (Ugyanebben az időszakban még két magyar püspöki adminisztrátora volt Bécsnek: Dóczy vagy Nagylúcsei Orbán: 1440 k. – 1491, adminisztrátor: 1487–1490, és Szatmári vagy Bakócz vagy Bakács Ferenc – Bakócz Tamás esztergomi érsek és bíboros testvére –, 1444–1508; 1504–1508).

A társasághoz tartozók azonban szerepet játszottak Mátyás király világhírű budai könyvtárának, a Corvinának a széthordásában is. Több kódexet – ajándékként ugyan, de – ők vittek magukkal Bécsbe, ezzel is hozzájárulva a bécsi udvari könyvtár, a mai Osztrák Nemzeti Könyvtár (Österreichische Nationalbibliothek) alapításához. Celtis könyvtára is idekerült, mint ahogy a 16. század egyik legkiválóbb humanistájáé, Zsámboki/Zsámboky Jánosé (Johannes Sambucus, 1531–1584) is. Zsámboki 1542-től tanult Bécsben, 16 évesen írott első munkája is itt jelent meg, s hosszú ideig tartó európai tanulmányi körútja után 1564-ben ide tért vissza. Ferdinánd császár hívására jött, Miksa császár költője, címzetes udvari orvosa és udvari történetírója, majd császári tanácsosa lett, de könyvkiadóként is figyelemreméltó tevékenységet fejtett ki. Több mint háromezer kötetes, abban a korban hihetetlenül gazdag – részben kéziratos munkákat, közöttük Corvinákat is tartalmazó – magánkönyvtárát szerény anyagi ellenszolgáltatásért adta császári tulajdonba. Gyűjteménye így lett a jelenlegi Osztrák Nemzeti Könyvtár kézirattárának, de tágabban az egész bibliotékának is az egyik megalapozója.[14] Hajdani háza

[14] Klimes Péter, *Bécs és a magyar humanizmus,* Élet Nyomda, Budapest, 1934. Lásd még az adatai egy részében ugyan már elavult, de mindmáig alapvető összefoglalót a bécsi múzeumokban

helyén (1. kerület, Singerstrasse 3.) egy bécsi magyar szobrász, az 1956-ban Ausztriába emigrált Kamenyeczki István (1921–2000) róla készített emléktáblája látható.

A könyvtár később, 1737-re elkészült díszterme (1. kerület, Josefsplatz 1.) a legnagyobb barokk könyvtárhelyiség egész Európában. A kupola alatti, Daniel Gran által 1730-ban festett freskó egyik sarkában „D. M. [= Dis Manibus, azaz: az isteneknek és a szellemeknek] Matthias Corvinus" felirattal két angyal tart egy táblát, amelyen Mátyás király mellképe látható, ily módon is megemlékezve a magyar uralkodó közvetett szerepéről a bibliotéka létrejöttében.

A bécsi egyetemet támogató Mátyás és az ott is tanuló Zsámboki mellett számos neves magyar diák és oktató kapcsolódott az intézményhez. Az ide szintén beiratkozott Mokrai vagy Magyarországi Benedek (Benedictus de Mokra, vagy B. de Ungaria; 1360 k. – 1420 k.) már a 14. század végén csillagászati előadásokat tartott az egyetemen. Itt tanult Komjáti Benedek (? – 1533 u.), aki *Szent Pál levelei magyar nyelven* címmel az első, teljes egészében magyar nyelvű könyvet jelentette meg Krakkóban (1533) és Pesti Gábor (1510 k. – 1546 u.), az Újtestamentum első magyar fordítója (Bécs, 1536), illetve Ezopus szabad átültetésével (Bécs, 1536) a magyar mesekönyv műfajának megalapítója, valamint egy hatnyelvű szótár szerzője (Bécs, 1538). Sylvester János (1504 k. – 1552), az Újszövetség tudós fordítója (Újsziget – ma Sárvár –, 1541) 1543 végétől a héber és a görög nyelv, majd az ókori történelem professzora volt. A teljes Biblia katolikus magyar fordítója, Káldi György (1573–1634) szintén a bécsi univerzitásra járt – később (1626–1629) hitszónokként is tevékenykedett a császárvárosban –, és itt jelentette meg híres munkáját is (1626). Bornemisza Péter (1535–1584) itteni tanulmányai idején dolgozta át és adta ki Szophoklész *Elektráját* (*Tragoedia magyar nyelven az Sophocles Élektrájából,* Bécs, 1558), az első magyar drámát. Mindebből kitűnik, hogy a magyar nyelvű irodalom és könyvkiadás kezdetei is – részben – Bécshez köthetőek.

A későbbiekben Pázmány Péter (1570–1637), a magyar katolikus megújulás legjelesebb és legsikeresebb képviselője is ide járt. 28 esztendősen lett a grazi egyetem professzora, és már Magyarország első egyházi méltóságaként, esztergomi érsekként alapította – először 1619-ben, majd 1623-ban – a róla elnevezett, napjainkig működő papneveldét, a Pázmáneumot, amely

található magyar vonatkozású műtárgyakról: Siklóssy László, *Műkincseink vándorútja Bécsbe*, Táltos, Budapest, 1919. Zsámbokiról és könyvtáráról: Gulyás Pál, *Bibliotheca Joannis Sambuci. Sámboky János könyvtára,* szerzői kiadás, Budapest, 1941; Almási Gábor, *Két magyarországi humanista a császári udvar szolgálatában: Dudith András (1533–1589) és Zsámboky János (1531–1584),* Századok 2005/4., 889–922 és 2005/5., 1131–1157.

1624-től fogadta első növendékeit az Annagasséban, majd egy évre rá már a Bursa Liliorumban, az 1. kerületi Postgasse 11. számú bérház helyén. Egészen 1900-ig ez volt az otthonuk, ekkor költöztek mai palotájukba, a 9. kerületi Boltzmanngasse 14. szám alá. (Az épület közvetlenül a Monarchia diplomataképzését egykor szolgáló Konzuli Akadémia, a jelenlegi USA-nagykövetség mellett fekszik.) A Pázmáneum 1953-ban a bécsi érsekség fenntartásába került, 2001-től azonban ismét az esztergomi főegyházmegye alá tartozik.

Az itt lakó hallgatók – mindeddig több mint 6000-en – többnyire a bécsi egyetem teológiai karát látogatták, közülük mintegy százan püspöki, hatan pedig bíborosi méltóságba emelkedtek, sokan jelentős tudományos karriert futottak be. A Pázmáneum azonban leginkább arról vált nevezetessé, hogy Pázmány kései utóda, Mindszenty József (1892–1975) hercegprímás – miután 1956-tól az USA budapesti nagykövetségén kapott menedéket, s itt tizenöt éven át teljesen elzártan élt a külvilágtól – 1971-től 1975-ben bekövetkezett haláláig jórészt itt élte utolsó éveit. Megingathatatlan hite és a mindenkori diktatúrákkal szembeni harcos fellépése következtében Mindszenty teljesen jogosan vált a 20. század egyik legismertebb, nemzetközileg is tisztelt és megbecsült magyar személyiségévé.[15]

Hell Miksa (1720–1792) 1755-ben – Mária Terézia megbízásából – császári csillagászként alapította a bécsi egyetem csillagvizsgálóját, amelynek hosszú időn át maradt a vezetője. Haláláig a bécsi egyetem professzora volt. Ő felügyelte és irányította az egri, a budai és a gyulafehérvári csillagvizsgálók építését is. Világhíressé azáltal vált, hogy először számította ki csaknem helyesen a Nap–Föld-távolságot. Bécs 16. kerületében (Ottakring) utcát neveztek el róla.

Nem sokkal később, 1806-tól Márton József (1771–1840) már magyar nyelvtanfolyamot is hirdetett az univerzitáson, ahol rendkívüli, fizetés nélküli tanárként dolgozott. Jövedelemhez a magyar testőrség nyelvoktatójaként jutott. Ő volt az első a világon, aki külföldi felsőoktatási intézményben a magyart idegen nyelvként oktatta, de szótárak, nyelvtanok és nyelvkönyvek sokaságát is kiadta. Emellett a bécsi *Magyar Hírmondó* és a *Magyar Kurír* című hírlapot is szerkesztette (1801–1802, 1827–1834).[16] Utóda, Reméle Nepomuk János (1808–1873) – Albrecht és Vilmos főhercegek magyar nyelvtanára, szintén több nyelvészeti mű szerzője – 1841-től oktatta a magyart az egyetemen, ahol 1848-ban az akkor alapított magyar nyelv és irodalom tanszék vezetője, egyben a bécsi császári akadémia levelező tagja lett. Pyrker János

[15] Az intézményről újabban: Fazekas István, *A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói, 1623–1918 (1951). Matricula collegii Pazmaniani Viennensis, 1623–1918 (1951),* ELTE Levéltára, Budapest, 2003.

[16] Mártonról lásd Mikó Pálné, *Marsaillaise és Gotterhalte. Találkozás Márton Józseffel*, Magvető, Budapest, 1986, főleg 68–73.

László (1772–1847) lilienfeldi apát (1812–1819), majd egri érsek (1827–1847) is gyakran megfordult ekkoriban Bécsben, és itt is hunyt el: rá emlékezik a Pyrkergasse a 19. kerületben (Oberdöblingben).

A nyugtalan életű, a Bánátban született Nikolaus Lenau (eredeti neve: Nikolaus Franz Niembisch, Edler von Strelenau, 1802–1850) is rövid ideig a bécsi egyetemen tanult, s aztán az 1830-as években a német romantika-biedermeier neves poétájává vált. Bár költeményeit ifjúkorától németül írta, édesanyjával magyarul levelezett. Verseinek jó része magyar tájakhoz, a Kisalföldhöz, az Alföldhöz, a Maroshoz és a Tiszához kötődik. Csikósok, betyárok, cigányok, puszta, csárda, sírva vigadás és Mischka, a magyar paraszt jellegzetes alakja: olyan klisék jelennek meg költeményeiben, amelyek kiválóan kielégítették a romantika egzotikumigényét és szabadságvágyát, ezáltal pozitívan befolyásolták a magyarságról külföldön kialakított képet. Ugyanakkor hozzájárultak az idegenforgalmi propagandában a magyarokról máig élő közhelyek széleskörű elterjedéséhez is, melyek módosítása és meghaladása napjaink fontos országkép-építő feladata. Lenau márványtalapzaton álló – 1892-ben fölavatott – mellszobor-emlékműve a bécsi belvárosban, a Schillerplatzon található; a 8. kerületi Josefstadtban utca viseli a nevét (1955-ig a 22. kerületben is így volt).

Lenau egyébként ugyanabban a döblingi pszichiátriai intézetben hunyt el, ahol 1848-tól tizenkét esztendőn át a „legnagyobb magyar", a 19. század első felének polgárosodásában oly nagy szerepet játszó Széchenyi István (1791–1860) tartózkodott, aki tíz évvel őutána vetett véget önkezével az életének. A ma kerületi bíróságként szolgáló épület (19. Obersteinergasse 18–24.) kapuzata mellett Lenau-, parkjának utcára néző szélén Széchenyi-emléktábla található, bejáratával szemben a neves osztrák szobrász és festőművész, a Pesten elhunyt Hanns Gasser Széchenyiről 1859-ben készült mellszobrának másolata látható. Széchenyi egyébként Bécsben látta meg a napvilágot, gyermekkorát is jórészt itt töltötte.

Ugyanebben az időben, negyven éven át (1837–1877) a Szepesbéláról származó Petzval József (1807–1891), a fényképezőgép objektívjének megújítója a felsőbb matematikát oktatta a császárváros egyetemén. A Bécsi és a Magyar Tudományos Akadémiának is tagja volt. Tanítványai közé tartozott a nagy osztrák fizikus, Ludwig Boltzmann (1844–1906) is. A 4. kerületben utcát neveztek el róla, az egyetem főépületének árkádjai alatt emléktáblája látható. Nem sokkal később Bláthy Ottó Titusz (1860–1939) a császárváros műegyetemén diplomázott, s nyilván itt szerzett tudásának is köszönhető, hogy néhány évvel ezután Zipernowsky Károllyal és Déri Miksával feltalálta a váltóáramú transzformátort (1885), emellett számos szabadalma tanúskodik sikeres és eredményes munkájáról.

A bécsi orvosi iskola a 19. században, de még a 20. század első felében is világhírű volt. Több kiváló magyar vagy Magyarországon született oktatóval büszkélkedett, s az itt végzett magyar hallgatók a hazájukba visszatérve szintén sokat tettek a pesti egyetem orvoskarának, illetve Magyarország meglehetősen elmaradott egészségügyének fejlesztéséért, amelynek eredményei az 1900-as évek elején már érezhetőek voltak. Közülük is az egyik legismertebb a Bécsben tanult, majd ott szülésmesterkedő Semmelweis Ignác (1818–1865), „az anyák megmentője". Ő a császárvárosban kezdte orvosi pályáját, és itt fedezte fel, hogy a gyermekágyi láz egy olyan fertőzés következménye, amely az orvosok közvetítésével jut be a szülészetre, és a kéz, illetve az orvosi eszközök klórvizes fertőtlenítésével megelőzhető. Ezáltal az aszepszis (a korokozóktól való mentesítés) módszerét az elsők között ismerte fel, ám kollégái sokáig nem hallgattak rá.

1850-től Pesten, a Szent Rókus kórházban dolgozott, 1855-től már egyetemi tanár volt, de 1865-ben a bécsi alsó-ausztriai elmegyógyintézetbe vitték, s nem sokkal később itt is hunyt el. Csak a 19. század végén ébredtek rá, hogy módszere eredményesen alkalmazható; holttestét is ekkor szállították haza, Budapestre. Német nyelvű írásait és azok magyar fordítását szintén megkésve, a 20. század elején adták ki. 1965-ben, az UNESCO Semmelweis-évi ünnepségsorozata keretében szülőházában, az akkor alapított budai Orvostörténeti Múzeumban helyezték örök nyugalomra. (Ennek lett aztán az igazgatója Antall József, 1990 és 1993 között Magyarország miniszterelnöke, aki az 1948 és 1989 közötti kommunista berendezkedés után az első szabadon választott, a magyar–osztrák kapcsolatokat kiemelten kezelő kormányfő volt – ő maga is több írásában idézte fel Semmelweis alakját.) Semmelweisről nemcsak az említett múzeumot és a budapesti orvosi egyetemet nevezték el, de Bécsben is – mint osztrák tudósra – emlékeznek rá. A legnagyobb szülészeti és nőgyógyászati klinika Währingben (18. kerület), valamint Floridsdorfban (21. kerület) egy utácska is az ő nevét viseli, emellett három emlékműve található a császárvárosban (az egyetem főépületének árkádjában – 1. kerület, Universitätsring 1. –, valamint az egyetemi kampusz – 9. kerület, Spitalgasse 23. – és a Semmelweis Klinika területén – 18. kerület, Bastiengasse 36–38.).

Semmelweis mellett olyan magyar orvosok dolgoztak az egyetemen – vagy az 1785-ben alapított, szintén egyetemi rangú Josephinumban, amely az univerzitás orvosi karával együtt a mai bécsi Orvosi Egyetem jogelődje –, mint Lenhossék Mihály Ignác (1773–1840), Széchenyi István háziorvosa; Töltényi Szaniszló (1795–1852) sebész, szülész, egyben az egyik első orvostörténész; Josef Hyrtl (1810–1894), a nemzetközi hírű, kismartoni születésű anatómus, aki a bécsi tudományegyetem rektori tisztét is betöltötte (1864/65; mellszobra ugyancsak az egyetem főépületének árkádjában látható; a Hyrtlgasse Ottak-

ringben – 16. kerület – őrzi emlékét); Politzer Ádám (1835–1920), a fülészet egyik úttörője, a fülgyógyászati klinika igazgatója; vagy a családnevét szülővárosáról, Kaposvárról átkeresztelő Kaposi (1871-ig Kohn) Móric (1837–1902), a bőrgyógyászati klinika neves vezetője. (Kaposinak ugyancsak az egyetem főépületének bothajtásai alatt leplezték le a mellszobrát; a 22. kerületben utca is emlékezik rá.)

A 18. században pedig a legjobb fogorvosok Magyarországról érkeztek Bécsbe. Közéjük tartozott a pesti születésű Georg Carabelli (1787–1842), aki a legelső volt ezen a szakterületen. Érdemeiért udvari fogorvosi címet és magyar nemességet kapott, Floridsdorfban (21. kerület) róla is elneveztek egy utcát. Tanítványa volt Erzsébet királyné fogorvosa, Zsigmondy Adolf (1816–1880), akinek egyik fia, Ottó (1860–1917) – ő hegymászóként is kitüntette magát – is sikerrel haladt apja nyomdokain. A másik viszont, Richard (1865–1929) – aki magyar származása ellenére osztráknak vallotta magát – a göttingeni egyetem kémikusaként az ultramikroszkóp feltalálásáért és a „kolloid oldatok heterogén természetének bizonyításáért" 1925-ben nyerte el a Nobel-díjat. (Róla is elneveztek egy utcát, Bécs 11. kerületében.) Egy korábbi osztrák Nobel-díjas, Bárány Róbert (1876–1936) – bár a magyar tudományos élettel nem ápolt kapcsolatokat – szintén magyar származású volt, és ugyancsak a bécsi egyetemen dolgozott (a 22. kerületben az ő nevét is őrzi egy utca). A füllel és az egyensúlyérzettel kapcsolatos munkásságáért 1914-ben nyerte el a legmagasabb tudományos kitüntetést.

Magyar írók és művészek sokasága is részben Bécsnek köszönheti karrierjét. Közülük a mára szinte elfeledett Dóczi (Dux) Lajos (1845–1919) is a bécsi egyetemre járt, majd a 19. század végének egyik legkedveltebb színműszerzője lett. Publicistaként a Die Pressének és a Fremdenblattnak is állandó szerzője volt, a *Csók* című, újromantikus darabja (1874) világhírűvé tette. Fordítóként Schillert és Goethét magyarra, magyar klasszikusokat (Madách Imre, Vörösmarty Mihály, Arany János) németre ültetett át – és egyébként Johann Straussnak is ő írta a *Pázmány lovag* librettóját. Már egész fiatalon politikai szerepet is kapott: Deák Ferenc kiegyezési törekvéseinek harcos védelmezőjeként Andrássy Gyula magyar miniszterelnök titkára lett. Miután Andrássyt a Monarchia közös külügyminiszterévé nevezték ki (1872), mellette dolgozott Bécsben osztályfőnökként, a külügyi sajtóosztály vezetőjeként – ha úgy tetszik, a Monarchia sajtófőnökeként (1871–1875 és 1895–1904).

Kevesen tudják, hogy a – Dóczihoz hasonlóan – szintén zsidó családban, Budapesten született Arthur Koestler (1905–1983), a *Sötétség délben* (*Darkness at Noon,* 1940) című nagyhatású, a kommunizmusból való teljes kiábrándulás folyamatát leíró kötet szerzője a magyar fővárosban töltötte gyermekéveit. Egyetemre viszont már Bécsbe járt, az 1920-as évek elején. A 20. század

egyik legnagyobb magyar költője, József Attila (1905–1937) az 1925/26. tanévben szintén a bécsi egyetemen tanult. Itteni életéről meglehetősen ellentmondásosan tudósítanak saját feljegyzései és a különböző emlékezések, amelyek hol nyomorúságos tengődéséről, hol viszonylagos jólétéről írnak. Az azonban bizonyos, hogy költői fejlődésének és politikai eszméi alakulásának szempontjából fontos esztendőt töltött a császárvárosban. Közvetetten még a magyar állam is támogatta itteni tartózkodását. Ugyanis egy ideig – a Horthy-rendszerrel való szembenállása dacára – a hivatalos magyar tudományos képviselet, a CH lakója volt, ahol takarítói teendők ellátása fejében ingyenesen kapott szállást és ellátást. Igaz, az ugyanide állami ösztöndíjjal érkezett Keresztury Dezső (1904–1996) – a később író, költő, irodalomtörténész és kultuszminiszter – szerint feladatát szinte semmibe vette, a tudós kollégistákkal viszont komoly eszmecseréket folytatott.[17]

S ha már az írókat említettem – korábban a 16. századiakat, majd Jókait, Mikszáthot –, szólnom kell még azokról is, akik hozzájuk hasonlóan szintén szoros kapcsolatokat ápoltak Béccsel. Hiszen már a magyar irodalom első klasszikus költője, Balassi Bálint (1554–1594) is megénekelte a Tiefer Grabenen lakó „szép német leánt", Zsuzsánnát és „szép atyjafiát", „víg Anna-Máriát". Balassihoz hasonlóan, bizonnyal sok Bécsben tanuló magyar fiatal járt még erre, hogy elmondhassa: „Mézet szedénk egymás ajakáról / […] Többet szólnom dolgunkról nem szükség, / Elég, hogy megvolt minden édesség". Az íróként-költőként magyar nyelven alkotó későbbi horvát bán, Zrínyi Miklós (1620–1664) is járt egy évig a bécsi egyetem gimnáziumi 5. évfolyamára, 1634-ben ő írta és mondta el az évzáró ünnepi (latin nyelvű) beszédet a Natio Hungarica tagjai nevében Szent Lászlóról.[18] Jó százötven esztendővel később Batsányi János (1763–1845), a korszak ismert költője – aki a magyar jakobinus-összeesküvésben való részvétele miatt a kufsteini börtönbe került, majd innen szabadulva Bécsben, aztán Linzben telepedett le – több mint tíz esztendőn keresztül (1796–1809) szintén a császárvárosban élt. Felesége is bécsi volt: az irodalmi szalonok kedvence, az ünnepelt költőnő, „Bécs Sapphója", Baumberg Gabriella / Gabriele von Batsányi (1768–1839; az udvari kamarai levéltár – Hofkammerarchiv – igazgatójának, Johann Florian Baumbergnek [1730–1801] a leánya). Hosszú ideig Bécsben tevékenykedett és aktívan szolgálta az ottani magyarságot az egyik legtehetségesebb magyar újságíró, Széchenyi István bizalmasa, Falk Miksa (1828–1908)

[17] József Attila bécsi évéről: Tverdota György – Kovács György, *Attila Bécsben,* Budapest 1981/4., 10–13. Keresztury szavai: Keresztury Dezső, *Emlékezéseim. Szülőföldeim,* Argumentum, Budapest, 1993.

[18] Lásd Kulcsár Péter, *Bevezetés* = Zrínyi Miklós *Prózai munkái,* kritikai kiadás, szerk. Kulcsár Péter, Akadémiai, Budapest, 2004, 45–47.

is, aki Erzsébet királynét a magyar nyelvre tanította. A korszak valamennyi nevesebb magyar írója megfordult, többnyire sokat tartózkodott Bécsben. Az Európa-szerte ismert Eötvös Józseftől (1813–1871) kezdve a népszerű irodalom mesterén, Vas Gerebenen (1823–1868) át a már említettekig.

A hosszabb vagy rövidebb ideig Bécsben élő Hatvany Lajos (1880–1961), Bíró Lajos (1880–1948), Balázs Béla (1884–1949), Szép Ernő (1884–1953) és Déry Tibor (1894–1977) művei mellett itteni nyomdákból került ki Krúdy Gyula (1878–1933) három kiváló regénye *(Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban; Nagy kópé; Őszi versenyek),* Babits Mihály (1883–1941) klasszikus erotikus antológiája, az *Erató* vagy Karinthy Frigyes (1887–1938) néhány írása. József Attila előtt jó húsz esztendővel, 1904-ben ide járt az egyetemre Kosztolányi Dezső (1885–1936) is. Az inkább érzékeny műfordítóként, mint íróként ismert Mohácsi Jenő (1886–1944) 1914-től volt a Neue Freie Presse munkatársa, Dóczin kívül Herczeg Ferenc (1863–1954), Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért (1880–1974) és mások darabjai is komoly sikereket arattak a bécsi színpadokon.

A tanácsköztársaság leverése után kommunista és baloldali meggyőződésű írók sora emigrált Bécsbe. Közülük a legjelentősebb a magyar avantgárd vezéralakja – a Kun Béla kulturális politikáját egyébként elítélő – Kassák Lajos (1887–1967) volt, aki 1926-ban végül visszatért Magyarországra. 1920 és 1925 között az általa szerkesztett Ma című folyóirat is a császárvárosban látott napvilágot, ahol számos magyar újságot és kötetet jelentettek meg akkoriban, és jó néhány magyar kiadó alakult és működött az 1920-as évek közepéig, a kommunista-baloldali emigráció lassú elhalásáig. Az 1919-es kommünt követően szintén Bécsbe távozott Hatvany Lajos, a modern magyar irodalom egyik legismertebb mecénása, aki a húszas évek első felében Erzsébet királyné egykori vadászkastélyát és kedves tartózkodási helyét, a lainzi Hermész-villát (13. Lainzer Tiergarten) bérelte. Meghívását számos nagyszerű magyar író – Krúdy, Móricz Zsigmond (1879–1942), Juhász Gyula (1883–1937), Babits, Füst Milán (1888–1967), Szabó Lőrinc (1900–1957), József Attila és mások – fogadta el, hogy így pihenhessen a történelmi helyszínen. Bécs és Magyarország rendkívül élénk irodalmi kapcsolatairól 2010-ben a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumban, 2011-ben pedig a bécsi Theatermuseumban rendeztek kiállítást.[19]

Néhány kortárs magyar író (Bartis Attila [1968–], Esterházy Péter [1950–2016], Nádas Péter [1942–], Závada Pál [1954–] és mások) kötetei még napjainkban is igen kelendőek a császárvárosban. A klasszikus modernek közül

[19] A kiállítás és katalógusainak címe: *Álmok köntöse. Magyar írók Bécs élménye 1873–1936*, szerk. Török Dalma, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2011; német mutációja: *Mantel der Träume. Ungarische Autoren erleben Wien 1873–1936*.

Márai Sándor (1900–1989) az egész német (és olasz) nyelvterületen népszerűvé vált – magyarországi ismertsége és kedveltsége is részben ennek köszönhető. Főművében, az *Egy polgár vallomásai*ban is megemlékezett bécsi rokonságáról, kissé különc jogász nagybátyjáról és annak családjáról, de arról is, hogy édesapjával a Belvárosban sétálva a régi ismerősök, üzlettulajdonosok közül többen örömmel és tiszteletteljesen köszöntötték az egykor itt élt öregurat.

A festők, szobrászok, éremművészek mellett építészeket is képző bécsi Képzőművészeti Akadémia magyarországi fiatalokat vonzó hatásáról mindmáig sokat idézett munka az a kis kötet, amelyet a különböző jogcímeken hosszú éveket a Bécsi Magyar Történeti Intézetben (továbbiakban: BMTI) töltő Fleischer Gyula (Julius Fleischer; 1890–1962) – később a bécsi tudományegyetem magántanára, majd Burgenland műemlékvédelmének vezetője – állított össze. Eszerint 1726-tól 1900-ig minden egyes tanévben 18 és 27 közötti volt az intézmény magyar hallgatóinak száma. Közöttük olyan mesterekre bukkanunk, mint a neves éremvéső, Donner Ignác (1752–1803); két, Bécsben is jól ismert tájképfestő, apa és fia – akik közül az első a jelentősebb –, id. és ifj. Markó Károly (1791–1860, illetve 1822–1891); az akadémia több díját elnyerő és az angol királyi család vendégeként is szívesen látott piktor, Brocky Károly (1807–1855); a főleg portrékat festő Barabás Miklós (1810–1898); az akvarelljeivel híressé vált Libay Károly Lajos (1816–1888) és a bécsi udvarban is keresett arcképfestő, Borsos József (1821–1883). Két nagyhatású szobrász: a klasszicizmus mestere, Ferenczy István (1792–1856) és a Kolozsvár főterén álló Mátyás-lovasszobor alkotója, Fadrusz János (1858–1903). A hazájuk históriájának sorsfordulóit megörökítő piktorok, Than Mór (1828–1899) és Madarász Viktor (1830–1917). A magyar történelmi festészet legnevesebb alakja, Székely Bertalan (1835–1910); a főleg balatoni életképeket hátrahagyó Mészöly Géza (1844–1887); az erdő szerelmeseként finom plein air tájképeket varázsoló – jóval a halála után felfedezett – Paál László (1846–1879). A kiváló köztéri szobrokat mintázó Stróbl Alajos (1856–1926); a budavári palota előtti Savoyai Jenő-lovasszobrot megformáló Róna József (1861–1939); vagy akár a pozsonyi születésű, de gyermekkorától Bécsben élő, magát osztráknak valló neobarokk szobrász, Viktor Tilgner (1844–1896), a Burggarten híres Mozart-szobrának alkotója. Az akadémiára építészek is jártak, így a főleg Budapesten – a Központi Vásárcsarnokot és a Magyar Országos Levéltárat is – tervező Pecz Samu (1854–1922); a budai vár Halászbástyájának megteremtője, Schulek Frigyes (1841–1919); a pesti származású August Sicard von Sicardsburg (1813–1868), akinek Eduard van der Nüll-lel (1812–1868) közös főműve a bécsi Operaház; vagy a budapesti Parlamentet megálmodó Steindl Imre (1839–1902).

Kétségtelen azonban, hogy az akadémia magyar növendékei közül a legnevesebb Munkácsy Mihály volt. 1865 első felében mindössze fél esztendőt töltött az intézményben, ahonnan tandíjtartozása miatt „kiváló tehetsége és dicséretes szorgalma" ellenére is távozni kényszerült.[20] A bérház, ahol megszállt (VIII. kerület, Wickenburggasse 7.), ugyanolyan formában áll, mint akkoriban. Furcsa fintora a sorsnak, hogy később – az Erzsébet királynét és Andrássy Gyulát is megfestő Benczúr Gyulával együtt – mégis az akadémia tiszteletbeli tagja lett. Hans Makart (1840–1884) halála után őt kérték föl a világ egyik leggazdagabb képzőművészeti gyűjteménye, a Kunsthistorisches Museum mennyezetképének elkészítésére. A múzeum kupolájához vezető főlépcsőház fölött láthatjuk 10×10 méteres festményét, *A reneszánsz apoteózisát*, a művész egyik leghíresebb, egyben legnagyobb méretű munkáját, melyet már ünnepelt mesterként, valószínűleg az őt többször is kitüntető Ferenc József megbízására készített Párizsban, több évi munkával. Az 1890 szeptemberében helyére került alkotás középpontjában a korrigáló Tiziano, jobbra az előtérben Michelangelo áll. A háttérben Munkácsy önmagát is megörökítette.

Egy egykori bécsi CH-ösztöndíjas, Szép Ernő – bár sokan gondolják, de nem azonos a kiváló költővel és íróval; életrajzi adatait nem is sikerült kiderítenem – a magyar drámáknak az 1820-as évektől a 19. század végéig tartó bécsi bemutatóiról értekezett a Bécsi Collegium Hungaricum Füzetei című sorozat VII. kötetében. Kutatásai alapján 1821-től – Kisfaludy Károly (1788–1830) *A tatárok* című darabjának színrevitelétől – 1900-ig 16 magyar szerzőtől 25 drámát, többnyire népszínművet mutattak be a Burgtheaterben és más bécsi színházakban. Úgy, hogy *A tatárok* csúfos bukása után 1850-ig – Szigligeti Ede (1814–1878) *Szökött katonájának* átdolgozásáig – egyetlen magyar darabot sem játszottak a császárvárosban, s az 1860-as évek közepétől is csak keveset. Az 1850-es években és az 1860-as évek első felében viszont roppant népszerűek voltak a magyar színdarabok. Ekkoriban a bécsi köztudatban a magyarság „mint par excellence lovagias nemzet élt. Elsősorban hazafi, szavatartó, hitszegővé nem lesz. A színpadon gúnyt sohasem űznek belőle, míg pl. a cseh mint kétszínű, csúszó-mászó, alakoskodó nép, állandóan gúny tárgya volt. […] A magyar népszínműveknek volt hatásuk a bécsi közönségre: befolyásolták a köztudatot s a magyarságot abba a világításba helyezték, amely – sajnos – a legutóbbi időkig is a magyar élet legsajátosabb, legjellemzőbb jegyeinek a pusztát, a tokaji bort, a szépasszonyt, a cigányt és a csárdást látja."

Kisfaludy és Szigligeti mellett olyan, mára részben elfelejtett szerzők – ma is ismert című – műveit adták elő, mint Csepreghy Ferenc (1842–1880; például a *Strogoff Mihály,* amely a legtöbb előadást megélt, magyar szerző írta darab

[20] Fleischer Gyula, *Magyarok a bécsi képzőművészeti akadémián,* MTA, Budapest, 1935. A Munkácsyról szóló rész: 70.

volt); Csiky Gergely (1842–1891; például *A nagymama*), a már említett Dóczi (Dux) Lajos (például a *Csók,* óriási sikerrel); Gaál József (1811–1866; a *Peleskei nótárius,* erősen átalakítva); Gabányi Árpád (1855–1915; *Az apósok*); Gerő Károly (1856–1904; *Próbaházasság*); Jókai Mór (például *Az arany ember*); Karczag Vilmos (1859–1923; *Lemondás*); Murai Károly (1857–1933; *Huszárszerelem*); Szigeti József (1822–1902; a *Vén bakancsos,* az aradi színtársulat magyar nyelvű előadásában); Tóth Ede (1844–1876; *A falu rossza*). Az igazán jelentős magyar drámák közül egyedül Madách Imre (1823–1864) *Az ember tragédiáját* mutatták be 1892 júniusában az Ausstellungstheaterben, Dóczi fordításában, kedvező fogadtatással és kritikákkal. Az előadás azért is bizonyult mérföldkőnek, mivel általa nyílt meg az út Madách műve előtt a legkiválóbb európai színházakba. A kedvező képet árnyalta, hogy 1900-ig csak egyetlen magyar szerző operáját adták elő Bécsben, Hubay Jenőtől (1868–1937) *A falu rosszát*.[21]

A magyar népszínművek kedvező császárvárosbeli fogadtatását egyébként nagyban segítette, hogy azok elsősorban bécsi gyökerekre – főleg Ferdinand Raimund (1790–1836) és Johann Nestroy (1801–1862) darabjaira és színészi játékára – vezethetőek vissza. Gaál József és Szigligeti imént említett munkái egyértelműen bécsi mintákat követtek.[22]

A külföldre szegődő magyarországi színészek általában német nyelvterületre mentek, és ezen belül leginkább Bécsben váltak közkedveltté. 1769 és 1892 között mintegy 170-en szerepeltek ottani színpadokon. Bár nevüket néhány kivételtől eltekintve – mint a közönséget Bécsben is lázba ejtő Blaha Lujza (1850–1926), valamint Bulyovszkyné Szilágyi Lilla (1833 –1909), Csillag Róza (1832–1892), Lautenburg Zsigmond (1852–1918), Pálmay Ilka (1859–1945) és a Burgtheater egyik legkedveltebb színészévé vált Sonnenthal Adolf (Adolf von Sonnenthal, 1834–1909) – napjainkban alig ismerjük, számosan zajos sikereket arattak. Jászai Mari (1850–1926) is 1892-es bécsi vendégfellépésével lett Európa-szerte ismertté.[23]

A színházak közül magyar szempontból az 1801-ben Mozart *Varázsfuvolá*jával megnyílt Theater an der Wien (6. kerület, Linke Wienzeile 6.) volt a legfontosabb. A színház életének első szakaszában komoly szerepet játszott gróf Pálffy Ferdinánd (1774–1840), aki a „lovagok társaságához" (Gesellschaft der Kavaliere) tartozott. Ennek tagjai művészetkedvelő és -pártoló főurak, II. Esterházy Miklós herceg (1765–1833), gróf Esterházy Ferenc (1758–1815), gróf Zichy István (1780–1853), Joseph von Schwarzenberg herceg (1769–1833),

[21] Szép Ernő, *Magyar drámák a bécsi színpadokon,* Egyetemi Nyomda, Budapest, 1930. Az idézet: 91–92.
[22] Pukánszkyné Kádár Jolán, *A magyar népszínmű bécsi gyökerei,* Pallas, Budapest, 1930.
[23] Reisner Valéria, *Magyar színészek Bécsben 1769–1892*, Szerző, Budapest, 1938. A színészekről szóló lexikonrész: 34–117.

Franz Joseph Maximilian von Lobkowitz herceg (1772–1816) és Hieronymus Lodron (1779–1825) gróf voltak, akik 1807-ben testületileg vették át a színház vezetését. 1810-től már csupán hárman: Pálffy, Lobkowitz és Schwarzenberg, 1811-től egyedül Pálffy, majd Lobkowitz, 1814-től 1825-ig ismét csak Pálffy irányította az intézményt. Pálffy Ludwig van Beethoven (1770–1827) egyik fő támogatója volt, de Franz Schubert (1797–1828) is neki ajánlotta négykezes B-dúr szonátáját. 1818-ban egy nyugdíjintézetet is létrehozott a Theater an der Wien dolgozóinak. Végül azonban éppen a túlzott igényesség és odaadás okozta a vesztét, hiszen a komoly beruházást igénylő darabok finanszírozása következtében elúszott az egész vagyona, és az 1825-ben bezárt színházat 1826-ban kénytelen volt elárvereztetni. Letartóztatásától tartva Pozsonyba menekült, s csak 1830-ban mert visszatérni Bécsbe.

A Budán született Maximiliam Steiner (Steiner Miksa, 1830–1880) – 1875-ig Maria Geistinger (1833 –1903) színésznővel együtt – 1869-től haláláig igazgatta a színházat. Ő volt az, aki a „valcerkirály", az ifjabb Johann Strauss (1825–1899) első operettjét (*Indigo és a negyven rabló,* 1871) bemutatta, s a *Denevér* 1874-es színrevitelétől a Theater an der Wient a bécsi operett „aranykora" nagy diadalainak fő helyszínévé tette. Ugyanebben az esztendőben debütált nála a korszak egyik legnagyobb sztárja, Alexander Girardi (1850–1918) is, aki nemcsak egy kalaptípusnak adta a nevét, de 22 esztendőn át maradt hű a színházához is.

1900-tól 1923-ig a bécsi operettet újra felvirágoztató Karczag Vilmos (1859–1923) vezette a Theater an der Wient, amelyben ekkoriban és a későbbiekben is számos magyar szerző darabját játszották kirobbanó sikerrel. A színház külsejét 1902-ben a Monarchia egész területén teátrumokat építő Fellner és Helmer iroda lakóházzá alakította át. Ferdinand Fellner (1847–1916) és Hermann Gottlieb Helmer (1849–1919) tervezték többek között a budapesti Vígszínházat és Operettszínházat, a fiumei (rijekai), a nagyváradi, a kecskeméti, a kolozsvári, a pozsonyi, a szegedi és a temesvári teátrumokat, illetve a bécsi Ronachert, Akademietheatert, Volkstheatert, valamint a Wiener Konzerthaust is.

A színházak kapcsán szükséges megemlékezni arról, hogy a 19. utolsó negyedében Bécs zenei életének fontos és népszerű szereplője volt a magyar származású Goldmark Károly (1830–1915), aki a *Sába királynője* című operájának bécsi bemutatója (1875, Operaház) után az egyik pillanatról a másikra híressé vált. Díszsírhelye a bécsi központi temető régi zsidó temetőjében (Zentralfriedhof, Tor 1, Gruppe 52 a , Reihe 1, Nr. 13) látható, Hietzingben pedig egy tér, a Goldmarkplatz őrzi az emlékét. Tőle eltérően a 20. század elejétől közkedvelt „bécsi" magyar zeneszerzők már nem az opera, hanem az annál jóval könnyedebb operett műfajában alkottak, és értek el zajos sikereket.

A 20. század eleje ugyanis – Hevesi Lajos (1843–1910), az 1875-től Bécsben alkotó (újság)író és műkritikus szavait kölcsönvéve – a „kor saját művészetének", az 1860-tól hódító operettnek a második aranykora (amelyet azonban többnyire ezüstkornak neveznek) volt.

A bécsi operettet sokan és némi joggal tekintik a Monarchia egyetlen egységes művészi megnyilvánulásának és kifejezési formájának, amely a birodalom minden szegletének városi kultúrájához hozzátartozott. Legjelesebb magyar képviselői, Lehár Ferenc és Kálmán Imre (1882–1953) – a későbbiekben Ábrahám Pál (1892–1960) – ugyanúgy otthon érezték magukat a császárvárosban, mint Budapesten. Közülük a legismertebb, Lehár, életének nagy részét a császárvárosban töltötte, első operettjét (*Bécsi nők / Wiener Frauen,* 1902, Theater an der Wien) is itt mutatták be. Emellett 1912-től haláláig gyakran időzött kedvenc üdülőhelyén, Bad Ischlben is. Szinte minden nyarát itt töltötte, számos zeneművét is itt szerezte; hajdani villája ma Lehár-múzeumként működik. Magyarországon és Ausztriában egyaránt kedvelt és sokat játszott operettjeit, a *Víg özvegy*et (*Die lustige Witwe,* 1905, Theater an der Wien) – amelyet általában a bécsi operett ezüstkora kezdeteként tartanak számon –, a *Luxemburg grófjá*t (*Der Graf von Luxemburg,* 1909, Theater an der Wien), a *Cigányszerelm*et (*Zigeunerliebe,* 1910, Carltheater) vagy *A mosoly országá*t (*Die gelbe Jacke,* 1923, Theater an der Wien*;* átdolgozása: *Das Land des Lächelns,* 1929, Metropol-Theater, Berlin) mind Bécsben mutatták be először. Itteni kis kastélyában – amely 1932-től 1944-ig volt a tulajdonában – a Bécsi Városi Múzeum (Wien Museum) kezelésében emlékszobát alakítottak ki (Schikaneder–Lehár-kastély: 19. kerület, Hackhofergasse 18.; az eredetileg barokk palota homlokzatán Lehár-bronzplakett látható; korábbi lakása a 6. kerületi Theobaldgasse 16. alatt volt). Emlékműve a Stadtparkban tekinthető meg, a róla elnevezett utca pedig a Theater an der Wien mögött található. Májustól október elejéig – szombatonként 11 órától – a Burg belső udvarában még manapság is rendszeresen felcsendülnek Lehár-dallamok a hagyományosan kék egyenruhát viselő Hoch- und Deutschmeisterek zenekarának előadásában.

Lehár egyébként 1902-től a legnagyobb bécsi operettszínház, a Theater an der Wien zenekarának vezetője volt. A *Víg özvegy,* minden idők egyik legsikeresebb operettje is itt debütált. Lehár legtöbb darabja szintén a Karczag Vilmos vezette színházban került színre. Karczag több Kálmán-darabot is sikerre vitt, és 1908-tól 1921-ig a Raimundtheaternek, 1917 és 1919 között a Neues Wiener Stadttheaternek is igazgatója volt, így rövid ideig minden nagy bécsi operettszínpadot egy személyben irányított. A Stadttheaterben pedig magyar szerzők: Heltai Jenő (1871–1957), Lengyel Menyhért, Balázs Béla és Molnár Ferenc darabjait is bemutatta; könnyed polgári drámáival

Molnár Ferenc a két világháború között is rendkívül népszerű maradt a bécsi színpadokon. Karczag emléktáblája a Stadttheater helyén (8. kerület, Laudongasse 36.) látható; felségével, Kopácsi Julia (1867–1957) operett-énekesnővel közös díszsírhelye a 13. kerületi hietzingi temetőben található. A 22. kerületben a Karczagstrasse, Hietzingben a Wilhelm-Karczag-Weg viseli a nevét.

Kálmán Imrét – vagy ahogy a bécsiek ismerik, Emmerich Kálmánt – első operettje, a *Tatárjárás* Vígszínház-beli bemutatója (1908) után szintén Karczag Vilmos csábította Bécsbe, ahol aztán 1909 januárjában nagy tetszést aratva játszották *Ein Herbstmanöver* címen e darabját. Innen indult a zenemű világkörüli hódító útjára – Kálmánt pedig rövid időn belül már híres operettszerzőként ismerték. Három évtizeden át, 1938-ig élt a császárvárosban. Egymást követték zajos sikerei (*A cigányprímás / Der Zigeunerprimas,* 1912, Johann-Strauss-Theater; *Az obsitos* átdolgozása *Gold gab ich für Eisen* címen, 1914, Theater an der Wien; *Csárdáskirálynő / Die Csárdásfürstin,* 1915, Johann-Strauss-Theater; *Farsang tündére / Die Faschingsfee,* 1917, Johann-Strauss-Theater; *A bajadér / Die Bajadere,* 1921, Carl-Theater; *Marica grófnő / Gräfin Mariza,* 1924, Theater an der Wien; *Cirkuszhercegnő / Die Zirkusprinzessin,* 1926, Theater an der Wien; *A csikágói hercegnő / Die Herzogin von Chicago,* 1928, Theater an der Wien; *A montmartri ibolya / Das Veilchen von Montmartre,* 1930, Theater an der Wien; *Az ördöglovas / Der Teufelsreiter,* 1932, Theater an der Wien). Több helyen is lakott Bécsben: az Alserstrassén, majd a 4. kerületi Paulanergasse 12.-ben (1912 és 1923 között élt itt; erre emléktábla is figyelmeztet), aztán a Ringen, az egyetemmel szemben. Végül 1934-től 1938-ig a 18. kerületi Hasenauerstrasse 29. alatti, 30 szobás, fényűző villában rendezkedett be, ahol nevezetes estélyeket adott. (Itt tartózkodását ugyancsak emléktábla örökíti meg.)

A zsidó származású Kálmán az Anschlußt követő második napon kénytelen volt „önként” odaajándékozni gépkocsiját a nemzetiszocialista pártnak, sőt korábbi sofőrje bérét és az üzemanyagköltséget is neki kellett állnia. Nem sokkal később egy újabb, az SA-nak nyújtott „adomány” fejében igazolták, hogy az épület átvizsgálása megtörtént, annak további ellenőrzésére nincs szükség. Mivel Horthy Miklós kormányzó is interveniált az ügyében, végül ingóságaival együtt menekülhetett Zürichen és Párizson keresztül az USA-ba.

1949-ben Karl Renner államfő meghívására, majd 1953-ban rövid időre visszatért még Bécsbe. Siófoki és budapesti – Operettszínház előtti – szobra mellett a bécsi 18. kerületi Türkenschanzparkban is látható egy mellszobra. Bécs 13. kerületében utca őrzi a nevét, amelyről a Wilhelm-Karczag-Wegbe kanyarodhatunk… Bár Párizsban halt meg, a család döntése alapján örök álmát is egykori diadalai helyén, a császárvárosban, a Zentralfriedhofban

alussza (Gruppe 31B, Reihe 12, Nr. 10). A München–Bécs–Budapest közötti egyik vonatjárat is az ő nevét viseli.

Ábrahám Pál (Paul Abraham; 1892–1960), az operett ezüstkorának egyik utolsó neves – a műfajt jazzes ritmusokkal megújító – képviselője volt. A budapesti Operettszínház karmestereként és háziszerzőjeként 1930-ban bemutatott második operettjét *(Viktória / Viktoria und ihr Husar)* még ugyanebben az esztendőben a Theater an der Wienben is játszották, és igen kedvezően fogadták. Mivel dalszövegíróként német nyelvterületen hamarosan népszerűvé vált, Berlinbe települt, ahol komoly sikereket ért el, többek között a *Hawai rózsá*jával (*Die Blume von Hawai,* 1931) vagy a *Bál a Savoyban*nal (*Ball im Savoy,* 1932). A nemzetiszocialista hatalomátvétel után hol Budapesten, hol Bécsben élt. A császárvárosban játszották a *Mese a Grandhotelban* (*Märchen im Grandhotel,* 1934, Theater an der Wien), a *Dschainah, das Mädchen aus dem Tanzhaus* (1935, Theater an der Wien) és a *3:1 a szerelem javára* (*Roxy und ihr Wunderteam,* 1937, Theater an der Wien – a premieren az osztrák nemzeti válogatott futballcsapat is jelen volt) című darabjait. 1938 elején Párizsba, majd – már súlyos depresszióval terhelten – az USA-ba költözött. Több mint 30, általában közkedvelt film zenéjét is ő írta.[24]

*

A határhoz közeli Bécset nemcsak gazdasági és kulturális, de politikai szempontból is jelentős magyar központként tartották számon. A 16. század közepétől három évszázadon át Magyarország egyik fővárosa volt – mint már említettem, Budapest csak 1892-ben, fő- és székvárossá (későbbi nevén székesfővárossá; *Haupt- und Residenzstadt*) nyilvánításával vált a Monarchián belül egyenrangúvá Béccsel. Kiemelt szerepét bizonyítja, hogy 1526 után a király és a magyarországi rendek közötti legfontosabb közvetítő hivatal, a magyar királyi udvari kancellária is itt kapott helyet,[25] akárcsak 1760-tól az abban az évben alapított magyar királyi nemesi udvari testőrség. A Bécsben otthonra talált kulturális és tudományos intézmények közül az 1365-ben létesített egyetem és a kispapokat 1624-től fogadó Pázmáneum mellett a Theresianum pedig szinte ugyanolyan erős szálakkal kötődött Magyarországhoz, mint az osztrák örökös tartományokhoz.

Mária Terézia 1746-ban édesapja kedvenc nyári kastélyában, a Favoritában alapította a Theresianumot (további elnevezései: Teréz-akadémia, Theresianische Akademie). Jezsuita vezetéssel nyílt meg, a rend megszün-

[24] A bécsi operett szerepének kiváló eszme- és művelődéstörténeti elemzése: Csáky Móric, *Az operett ideológiája és a bécsi modernség. Kultúrtörténeti tanulmány az osztrák identitásról,* ford. Orosz Magdolna – Pál Károly – Zalán Péter, Európa, Budapest, 1999.

[25] Ennek hivataltörténetéről újabban lásd Fazekas István, *A Magyar Udvari Kancellária (1527–1867) és az Erdélyi Udvari Kancellária (1695–1867) története = A bécsi magyar nagykövetségi épület,* 49–65.

tetése után, 1773-ban került a piaristák kezébe. Kizárólag nemes ifjakat fogadott, a birodalom – benne a Magyar Királyság – jövendő köztisztviselői elitjét képezte. 1749-es alapítólevelétől császári lovagakadémiaként viselte az uralkodónő nevét és az akadémiai címet. Miután II. József bezárta a Theresianumot, 1784 és 1797 között szünetelt a tevékenysége.

1849-ben Ferenc József megszüntette nemesi jellegét, kivette az irányítást a piaristák kezéből, amely az Oktatásügyi Minisztérium fennhatósága alá került. Magyarországról azonban ezután is főként arisztokraták vagy a módosabb nemességből származó gyermekek érkeztek a gimnáziummá vált intézménybe, amelyben a kiegyezés után kormánybiztos képviselte a magyar érdekeket.

Az uralkodó által adományozható magyar alapítványi helyekre a kezdetektől lehetett pályázni. Számuk a 19. század végéig 30 körüli volt, 1896-ban 5 teljes és 10 félfizetéses hellyel nőtt. (Az 1894/95. tanévben 36 alapítványos – az ő tartózkodásukat a bátaszéki apátság jövedelméből létrehozott alapítvány finanszírozta – és 31 fizető magyar diákot oktattak a Theresianumban.) Ekkoriban végzett itt Bethlen István, a két világháború közötti időszak jeles miniszterelnöke is. Korábban olyan neves diákok tanultak a Theresianumban, mint Széchenyi István édesapja, a bécsi társasági életben is jól ismert, a Magyar Nemzeti Múzeumot 1802-ben alapító Széchényi Ferenc (1754–1820) vagy sógora, a keszthelyi Georgikon alapítója, Festetics György (1755–1819); mellettük Kiss Ernő altábornagy (1799–1849), a gazdag örmény családból származó aradi vértanúk egyike; Puskás Tivadar (1844–1893), a telefonhírmondó feltalálója, aki az 1873-as bécsi világkiállítás alkalmából Közép-Európa első – a kontinensen harmadik, a világon a negyedik – utazási irodáját nyitotta meg és üzemeltette a Taborstrassén; a különös sorsú kalandor, geológus, paleontológus, albanológus Nopcsa Ferenc (1877–1933); illetve a neves közgazdász, a tanügyi reformokat bevezető 1913 és 1917 közötti vallás- és közoktatásügyi miniszter, Jankovich Béla (1865–1939). Magyarok még a két világháború között is jártak a végül 1938-ban, az Anschluss (Ausztria Német Birodalomba tagolása) után megszüntetett – pontosabban Nemzetpolitikai Nevelőintézetté (Nationalpolitische Erziehungsanstalt, NAPOLA) átalakított – intézménybe, melynek épületében jelenleg a Diplomáciai Akadémia (Diplomatische Akademie) és 1957-től ismét a Theresianum nevet viselő magángimnázium (Öffentliches Gymnasium der Stiftung Theresianische Akademie Wien) működik – utóbbiban idegen nyelvként változatlanul lehet magyarul tanulni.

A Theresianumba a Habsburg Birodalom, majd Monarchia minden nemzetéből szép számmal érkeztek diákok. A magyarok aránya többnyire az összlétszám mintegy húsz százalékát tette ki. Őket külön tanterv alapján

tanították, melybe a magyar nyelv és irodalom, Magyarország földrajza és történelme is bekerült; e tárgyakból érettségizniük is kellett. Magyar nyelvű képzésükről két, többnyire jeles tudós-tanár gondoskodott: Faludi Ferenctől (1704–1779) – aki az intézmény aligazgatója is volt 1746–1747-ben – Pray György (1723–1801) udvari történészen, Kerekes Sámuelen (1757?–1800), az egyik első magyar hírlapírón és Horváth Mihályon (1809–1878), a neves historikuson, 1849-ben vallás- és közoktatásügyi miniszteren – később Rudolf trónörökös tanárán – át egészen a 19. század végétől jórészt Bécsben élő kiváló történészig, Thallóczy Lajosig (1856–1916) vagy a CH későbbi igazgatójáig, az irodalomtörténész Lábán Antalig (1884–1937). Emellett még két magyar nevelőt is alkalmaztak. Az érettségi után minden diák két éven át bentlakóként járt a bécsi egyetem jogi karára, a magyarok pedig kötelezettséget vállaltak rá, hogy a harmadik és a negyedik évet a budapesti egyetemen – vagy külön engedéllyel valamelyik magyar jogakadémián – abszolválják.[26] 1876-tól 1938-ig magyar kormánybiztosa is volt az intézménynek: a BMTI első igazgatója, Károlyi Árpád (1853–1940) 1925 és 1927 között töltötte be e tisztet.[27]

Pozsonyban kelt, 14 pontos királyi kiváltságlevelével 1760. szeptember 11-én szintén Mária Terézia alapította a magyar királyi nemesi testőrséget. Fenntartásáról a magyar rendek, Erdély és Horvátország adóiból gondoskodtak. Az első testőrök 1760. október 2-án foglalták el bécsi otthonukat, a legnevesebb osztrák barokk építész, az idősebb (Johann Bernhard) Fischer von Erlach (1636–1723) által tervezett, 1710 és 1712 között fölépült Trautson-, Gárda- vagy Testőrpalotát (jelenleg az osztrák szövetségi igazságügyi minisztérium székhelye, 7. kerület, Museumstrasse 7.). Kezdetben 120-an voltak (minden vármegye két fiatal nemest jelölhetett öt-öt esztendőre), a későbbiekben a létszámuk gyakran, 60 és 120 fő között változott. Amikor az uralkodó magyar királyi minőségében mutatkozott valahol, a magyar testőrség kísérte. Emellett a bécsi Hofburgban adtak őrséget, s gyakran láttak el díszszolgálatot vagy diplomáciai küldetést. Sok testőr az osztrák–török (1787–1789) és a napóleoni háborúkban is harcolt és kitüntette magát.

Pompázatos és elegáns öltözetük – a vörös, tollforgós föveg, a rókaprémes mente, a tigrisbőr kacagány, a vörös nadrág, a piros csizma, az ezüstgombok és az ezüstszegélyű övek – sokak, különösen a hölgyek tetszését nyerte el. A daliás fiatalok kivonulása mindig látványosságszámba ment Bécsben. A ka-

[26] A Theresianumról újabban – Olga Khanavovának és Kökényesi Zsoltnak az intézmény 18. történetére vonatkozó írásain kívül – lásd Eugen Guglia – Rudolf Taschner – Heinz Kroll, *Das Theresianum in Wien, Vergangenheit und Gegenwart,* Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 1996; Romsics Ignác, *Gróf Bethlen István politikai pályája 1901–1921,* Magvető, Budapest, 1987, 18–23.

[27] Lásd erről önéletrajzát: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára [a továbbiakban: MTAKK], Ms 5356/8.

tonai képzés és a nem túlságosan megterhelő szolgálat mellett nyelveket (francia, német, olasz), bölcsészetet és magyar jogot tanultak, tánc- és illemórákat kaptak, ami – a bécsi tartózkodáson és kulturális lehetőségeken túl – tovább tágította addig meglehetősen szűk, többnyire csak a megyei politizálásra szorítkozó nézetrendszerüket, műveltségi szintjüket. Egyszerre nyílt meg előttük a társadalmi és a kulturális felemelkedés útja.

1848 őszén a testőrök – hét kivétellel – valamennyien átléptek a magyar honvédseregbe. Emiatt 1849-ben föloszlatták, s csak a kiegyezéskor állították föl újra a testületet. Ekkor már megszűnt a törvényhatóságok ajánlási joga, és nem volt követelmény a nemesi származás sem. A testőrség katonai szervezetté vált, ahová kizárólag a hadseregből lehetett jelentkezni. Az Osztrák–Magyar Monarchia fölbomlásával ismét megszűnt az intézmény. IV. Károly 1918. november 20-án mentette föl a hozzá még hűséges testőröket esküjük alól.

A testőrség jelentős szerepet töltött be a magyar művelődéstörténetben, mivel első tagjai között voltak azok a testőrírók, akik a magyar irodalomban – jórészt éppen a bécsi szellemi pezsgés hatására – a 18. század utolsó harmadában új fejezetet nyitottak: Báróczi Sándor (1735–1809), Barcsay Ábrahám (1742–1806), Naláczy József (1748–1822), Czirjék Mihály (1753?–1798) és mellettük a legismertebb, Bessenyei György (1746–1811). Bessenyei Bécsben 1772-ben megjelent *Ágis tragédiája* című munkáját sokan a magyar felvilágosodás kezdetének tekintik. Fekete Tamás szobrászművész készítette, 1996-ban felavatott mellszobra a palota lerchenfelderstrassei oldalán látható, azóta a bécsi magyarok március 15-i ünnepségeinek állandó helyszíne.

A későbbiekben testőri szolgálatot teljesített a sikeres költő, Kisfaludy Sándor (1772–1844), valamint az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc három kiváló tábornoka: Török Ignác (1795–1849) aradi vértanú, Görgei Artúr (1818–1916) és Klapka György (1820–1892), illetve Hrabovszky János (1777–1852) altábornagy is. A testőrség parancsnokai általában a legtehetősebb magyar családok tagjaiból kerültek ki. Másfél évszázad alatt tizennégy kapitányuk volt: öt Esterházy (egy gróf: Miklós, majd a hercegek: I. és II. Miklós, Antal és Alajos), a grófok közül két Pálffy (Lipót és András) mellett még Károlyi Antal, Vécsey Ágoston, Haller Ferenc és Lónyay Albert, a bárók sorából Splényi Ignác és Fejérváry Géza, valamint az egyedüli nem arisztokrata származású, Fratricsevics Ignác. 1912-től 1914-ig az utolsóelőtti kapitány a korábbi magyar honvédelmi miniszter (1884–1903) és miniszterelnök (1905–1906), báró Fejérváry Géza (1833–1914) volt, aki 79 évesen lett testőrparancsnok. Turulmadaras síremléke a bécsi Zentralfriedhofban található.[28]

[28] Ballagi Aladár, *A magyar királyi testőrség története különös tekintettel irodalmi működésére,* Franklin-Társulat, Budapest, 1872; *A magyar testőrségek névkönyve 1760–1918,* összeáll. tisza-beöi Hellebronth Kálmán, Stádium, Budapest, 1939.

Tudománypolitikai előzmények

Magyar történészek, levéltárosok a bécsi központi archívumokban

A magyar–osztrák kapcsolatok sokrétűsége következtében rengeteg bécsi magyar emléket tartunk számon, s a bécsi levéltárakba is számtalan magyar vonatkozású irat került. Emiatt a magyar történettudomány már meglehetősen hamar érdeklődött a császárvárosban található archívumok iránt. A Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia egészét átfogó hivatalok – 1867 után a közös minisztériumok – székhelye ugyanis Bécsben volt, így a tevékenységükre vonatkozó aktákat is itt őrizték. Ennek következtében alakulhatott ki az a furcsa helyzet, hogy a Magyarország történetére vonatkozó, Mohács utáni források igen jelentős része mindmáig azokban az egykori bécsi központi archívumokban található, amelyek napjainkban az Osztrák Állami Levéltár tagintézményeiként működnek (Haus-, Hof und Staatsarchiv [Házi, Udvari és Állami Levéltár]; Finanz- und Hofkammerarchiv [Pénzügyi és Kamarai Levéltár]; Kriegsarchiv [Hadilevéltár]).[29]

Ezek a levéltárak azonban sokáig szinte hozzáférhetetlenek voltak. A Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) 1749-es alapításától valószínűleg II. József egyik tanára, a Theresianumban is oktató Bajtay Antal (1717–1775), majd Kollár Ádám Ferenc (1718–1783), a bécsi udvari könyvtár első őre, későbbi igazgatója voltak az ott őrzött iratok első magyar olvasói. Utánuk többen vizsgáltak vagy adtak közre néhány ottani oklevelet. Például Pray György, a kamarai levéltárban is megforduló királyi történetíró, akinek alakját a bécsi Művészet- és Természettudományi Múzeum közötti téren, a Mária Terézia-szoborcsoportozaton is megörökítették (1. kerület, Maria-Theresien-Platz), illetve Kaprinai István (1714–1785), a magyar múlt forrásainak teljeskörű feltárására törekvő „jezsuita triász" Pray melletti tagja. (A harmadik tag, a náluk jó két

[29] A fejezet további részében is – újabb hivatkozások nélkül – többször használom Fazekas István monumentális munkájának kiváló bevezető tanulmányát. Csak ahol egyéb szakirodalom is rendelkezésre áll, adok meg külön jegyzeteket. Fazekas István, *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai,* Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2015, 9–93. Lásd még – rövid életrajzi és hivatali előmeneteli adatokkal –: Uő., *Magyar levéltárosok Bécsben 1841–1918 = Magyar levéltáros életpályák a XIX–XX. században,* szerk. Sipos András, Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2004. 59–85. A korábbi időszakból – a kormányzat- és hivataltörténeti hátteret is fölvázoló – kiváló összefoglaló: Julius Szekfű, *Die ungarische Geschichtsforschung und die Wiener Archive,* Historische Blaetter 1921/1., 155–166.

nemzedékkel korábban született Hevenesi Gábor [1656–1715] szintén sok szállal kötődött Bécshez, a Pázmáneum rektora is volt.) Fejér György (1766–1851) hatalmas, 43 kötetes forráskiadványában *(Codex diplomaticus…)* körülbelül hatvan, a HHStA-ból származó oklevelet közölt, miként Teleki József (1790–1855) is engedélyt kapott csaknem másfélszáz okirat lemásolására és közlésére a *Hunyadiak kora Magyarországon* című impozáns, egyszemélyes vállalkozásként összeállított, tizenkét kötetes munkájának okmánytárában. Módszeres kutatásokra azonban még egyikük sem gondolt.

A magyar történészek közül Gévay Antal (1796–1845) volt az első, aki már modern értelemben vett tudományos céllal, szisztematikusan, egész irategyütteseket végigböngészve használta a bécsi levél- és kézirattári dokumentumokat. Kutatásait nagyban segítette, hogy 1827 és 1841 között a bécsi Udvari Könyvtárban – az Österrechische Nationalbibliothek (Osztrák Nemzeti Könyvtár) jogelődjében – dolgozott. 1832-ben a Magyar Tudományos Akadémia – melynek történettudományi osztálya már ekkor szorgalmazta a külföldi közgyűjteményekben őrzött magyar vonatkozású kéziratok és oklevelek feltárását – bízta meg, hogy ismertesse „a császári udvari könyvtárban lévő magyar históriai emlékek címeit és tartalmát".[30] Így nem meglepő, hogy Gévay 1838 és 1841 között kiadott háromkötetes összeállítása volt az első korszerű, a Habsburg-udvar és a török porta kapcsolatait bemutató, a Magyarországra vonatkozó iratokból 1527-től 1541-ig válogató forráskiadvány.[31]

Gévay 1841 januárjától a HHStA „második levéltárnoka" – egyben első magyar honosságú tisztviselője – lett. 1845 júniusában bekövetkezett haláláig dolgozott a magyar vonatkozású iratok modern szempontú rendezésén, s ő alakította ki a levéltár török és belga állagait.[32] Gévay volt – miként a levéltár későbbi igazgatója, Ludwig Bittner (1877–1945) jellemezte –, „aki – sajnos csak négyévi – működése alatt kísérletet tett arra, hogy az oklevéltanból nyert módszer továbbfejlesztésével különlegesen szakszerű iratkezelést vezessen be. Gévay ezáltal egy külön szaktárgy, az irattan későbbi képviselőinek az előfutára. Tüzetes pontossággal vizsgálat alá vette az iratdarabok belső és külső ismertető jegyeit, megkísérelte e megfigyelések alapján az iratdarabok eredeti összetartozandóságának megállapítását és buzgó munkával igyekezett az iratok elintézésében részt vett előadók személyét kezük írása alapján meghatározni. […] Végső célja ezzel az volt, hogy a fejlődéskutató, a természetes

[30] Gévay Antal bécsi megbízatásáról: *A Magyar Tudós Társaság évkönyve. Első kötet,* Trattner–Károlyi, Pest, 1833, 94–95.

[31] Anton von Gévay, *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhundert,* I–III., Schaumburg, Wien, 1840–1842.

[32] Gévay bécsi levéltári tevékenységéről: *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände,* I., szerk. Ludwig Bittner, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, 1936, 41–42.

összefüggéseket vizsgáló történetírás szellemében megismerje a történeti események tényleges lefolyását."[33]

Közvetlenül Gévay halála után – 1845 vége és 1848 között – Jászay Pál (1809–1852), a királyi kancellária titkára is a HHStA-ban kutatott. 1846-ban Pesten megjelent, egyetlen könyvében *(A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után)* innen származó adatokkal – Gévay egyik kiadatlan munkájára is hivatkozva – támasztotta alá állításait. Szekfű Gyula 1921-ben egyenesen Jászay munkáját tartotta a magyar történettudomány első modern teljesítményének, amely Leopold von Ranke (1796–1886) történetírást megújító, forrásokon alapuló narratívájának szellemében elemezte Magyarország 1526 utáni helyzetét.[34]

Mivel az 1850-es években nagy mennyiségű magyar nyelvű iratanyag került a levéltárba, a magyarul többé-kevésbé megtanult osztrák alkalmazottak – Friedrich Firnhaber (1815–1860), Eduard Heß (1831–1857) – mellett fontossá vált az anyanyelvi szinten beszélők alkalmazása is. Gévay után 1860 és 1864 között Gőzsy Gusztávot (1833–1885), majd 1877-től Károlyi Árpádot alkalmazták az intézményben. Utóbbi felvételét az is segítette, hogy a két birodalomfél közötti 1867-es kiegyezés következtében a HHStA a közös külügy-, a Kriegsarchiv a közös hadügy-, a Hofkammerarchiv (HKA) pedig a közös pénzügyminisztérium fennhatósága alá került, emiatt pedig magyar állampolgárokat is föl kellett venniük. (Ez végül a Kriegsarchivban nem történt meg, itt csak 1916-tól alkalmaztak két magyar honvédtisztet, akiknek a fizetését nem a közös költségvetés, hanem a magyar állam biztosította.[35]) Ráadásul a szakszerűség érdekében is – elsősorban a rendezési és a leltározási munkák minél precízebb elvégzése céljából – szükség volt olyan levéltárosokra, akik alaposan ismerik a magyar történelmet.

Az HHStA igazgatója, Alfred (Ritter von) Arneth (1819–1897) is ezekkel az érvekkel javasolta Károlyi Árpád felvételét. Szerinte Károlyi alkalmazásánál „»alapos jogi és történelmi képzettsége és számos magyar levéltárban, az Udv. Kamarai, valamint a Házi, Udv. és Állami Levéltárban folytatott kutatásai révén a levéltári szolgálatban szerzett jártassága mellett« döntő súllyal esett latba az a körülmény, hogy »magyar volt az anyanyelve, s a levéltárnak a magyar ügyiratoknak számottevő állaga mellett nem volt egy tisztviselője sem, aki ezt a számunkra annyira szükséges nyelvet valamelyest értené«."

[33] Arneth leváltárigazgatót idézi Bittner Lajos [Ludwig Bittner], *A történetírás és a levéltártudomány,* Levéltári Közlemények 1942/1945., 16–17.

[34] Szekfű, *Die ungarische Geschichtsforschung…,* 155.

[35] A Kriegsarchiv magyar munkatársairól: Bonhardt Attila, *A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Bécsi Levéltári Kirendeltsége = Ad Acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve 2003,* szerk. Lenkefi Ferenc, Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 2004, 162–191 (elektronikus verziója: http://mek.oszk.hu/04900/04928/html/#d1e4647).

Károlyi a ranglétrán fokozatosan emelkedve 1893-ban a levéltár második, 1897-ben első aligazgatója lett, 1909. május 12-től 1913. november 27-ig pedig – egyetlen magyarként a korszakban – az igazgatói tisztet is betöltötte. Ezután több mint 36 szolgálati évet maga mögött tudva vonult nyugdíjba, hogy nemsokára, 1918-ban reaktiválják. Közben 1883-tól a Monarchia jövendő diplomatáit képző Keleti – 1904-től már Konzuli – Akadémián a magyar nyelv rendkívüli tanára volt.[36] (Az akadémia új épületét 1904. november 3-án, Ferenc József császár és király jelenlétében adták át rendeltetésének, a Pázmáneum szomszédságában, a 9. kerületi Boltzmanngasse 16. szám alatt. 1947-től ez az USA nagykövetsége, főbejáratán azonban még mindig látható az Osztrák–Magyar Monarchia egykor az akadémiát díszítő közös címere.)

Levéltárosként „Károlyi éles látással felismerte, hogy az egyes osztályok anyagában végzett akármilyen rendezési munka már eleve elhibázott, ha a rokon osztályokkal való összefüggésből kiragadva hajtják végre. Ezért mindenekelőtt azt tartotta a legfontosabb céljának, hogy rendszeresen megalapozott teljes áttekintés készüljön a levéltár összes állagáról. Ezáltal azt remélte, hogy a túlzott felosztási rendszer okozta károkat is helyre lehet hozni." Károlyi így az akták rendezésénél a proveniencia-elvet követte – ennek értelmében az aktákat az azokat létrehozó iratképző szerv vagy személy által kialakított rendben kell megőrizni –, és a levéltár teljes anyagának korszerű, tudományos felvételére törekedett. Ennek eredményeképp született meg 1913-ban a levéltár állagait leíró két testes repertórium-kötet, az 1936-tól öt kötetben megjelenő *Gesamtinventar* őse.[37]

Károlyi azonban nem csak levéltárosi kvalitásaival tűnt ki. A 19. század utolsó negyedének és a 20. század első harmadának meghatározó magyar historikusai között tartjuk számon, aki 1920-ban oroszlánrészt vállalt a BMTI alapításában, majd annak vezetője lett. Hogy így történt, abban az ő – és más magyarok – esetében is fontos szerepet játszott a korszak nemzetközileg is egyik legkiválóbb történész-levéltáros továbbképző intézménye, az 1854-ben alapított – napjainkig fennálló – Institut für Österreichische Geschichtsforschung (továbbiakban: IÖG; Osztrák Történetkutató Intézet) is.

[36] A levéltáros Károlyiról: Ludwig Bittner, *Árpád von Károlyi als Archivar,* Universitäts-Druck, Budapest, 1933. Ennek magyar fordítása: Bittner Lajos, *Károlyi Árpád, a levéltárnok,* Levéltári Közlemények 1933/3–4., 173–207 (az idézetek innen valók: 174). Lásd még: Szekfű Gyula, *Károlyi Árpád, a történetíró = Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére 1933. október 7.,* Sárkány nyomda, Budapest, 1933, 5–27; Angyal Dávid, *Károlyi Árpád emlékezete. 1853–1940,* Franklin, Budapest, 1943; újabban: István Fazekas, *Árpád Károlyi (1853–1940) Direktor des Haus-, Hof- und Staatsarchivs. Der Lebenslauf eines ungarischen Archivars in k. u. k. Diensten = Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs,* Bd. 55. (2011), *Beruf(ung): Archivar. Festschrift für Lorenz Mikoletzky,* Teil I., 63–81.

[37] Bittner, *A történetírás és a levéltártudomány,* az idézet: 21.

Ennek hallgatói között az 1930-as évek közepéig számos – több mint húsz – magyart vagy magyar honosságút találunk, akik közül többen a közös levéltárakba kerültek (vagy legalábbis kutattak azokban). A 19. században itt végezte a teljes kétesztendős kurzust a már említett Gőzsy Gusztáv (1857–1859-ben), majd – Fraknói Vilmos ajánlásával és magyar állami ösztöndíjjal – Károlyi (1875–1877) is. Mellettük magyar honosságúak voltak: Supala Ferenc (?–1875; IÖG-hallgató: 1863–1865); Renner Viktor (1846–1943; 1869–1871); Wertheimer Ede (1848–1930; 1873–1875); Franz Zimmermann (1850–1935; 1873–1875) Fejérpataky László (1857–1923; 1877–1879); Szádeczky-Kardoss Lajos (1859–1935; 1879–1881); Barabás Samu (1855–1940; 1881–1883); Győry Árpád (1861–1942; 1883–1885); Pettkó Béla (1863–1942; 1883–1885); Kutrer Ottó (?–?; 1893 előtt); Schönherr Gyula (1864–1908; 1885–1887), Hodinka Antal (1864–1946; 1889/1890); Áldásy Antal (1869–1932; 1891–1893); Veress Endre (1868–1953; 1895–1897). A 20. században pedig: Roderich Gooß/Goos (1879–1951; 1901–1903); Eckhart Ferenc (1885–1957; 1909–1911); Auner Mihály (1885–?; 1910–1912); Nagy Sándor (?–?; 1911–1913); Juhász Kálmán (1892–1966; 1915–1917) és Csóka Lajos (1904–1980; 1933–1935). Az IÖG-nek ezen kívül sok olyan magyar vendéghallgatója volt, akik csak néhány hónapon át látogatták a foglalkozásokat.[38]

Károlyi Árpádhoz sokban hasonló karriert futott be a nála szerényebb képességű Győry Árpád, aki IÖG-béli tanulmányai idején, 1884-ben lépett a HHStA szolgálatába, s annak 1913-tól 1918-ig, nyugdíjba vonulásáig aligazgatója lett. Stokka Manfréd (1867–1920) 1892-től a Monarchia összeomlásáig – pontosabban a levéltári felszámolóbizottság tagjaként 1920-as haláláig –, a kiváló történész, Szekfű Gyula (1883–1955) pedig 1909-től 1925-ig (1918 végétől már ő is a levéltári felszámolóbizottság tagjaként) dolgozott a HHStA-ban. Utóbbi szintén részese volt a BMTI létrejöttének. 1913 végétől szintén itt tevékenykedett az 1919 elején diplomáciai pályára került Vörnle János (1890 – 1945 vagy 1946), akárcsak 1894-től az osztrák – de magyar honos – Siegenfeldi Anthony Alfréd (Alfred Anthony von Siegenfeld; 1854–1929) vagy 1904-től az erdélyi szász születésű Roderich Goos, illetve 1912-től a fiatalon elhunyt irodatiszt, Lindner Tivadar Roland (1882–1919).[39]

[38] Az intézet történetéről: Alphons Lhotsky, *Geschichte des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 1854–1954,* Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 17, Graz–Köln, 1954. A magyar tagokról: Manfred Stoy, *Die Ausbildung von ungarischen Historikern am Institut für österreichische Geschichtsforschung = Das Institutionserbe der Monarchie. Das Fortleben der gemeinsamen Vergangenheit in den Archiven,* Österreichisches Staatsarchiv, Wien, 1998. 47–63.

[39] Fazekas István, *Szekfű Gyula és a Haus-, Hof- und Staatsarchiv levéltárosai az első világháború előestéjén = A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében,* szerk. Ujváry Gábor, Ráció, Budapest, 2011, 58–75.

A közös pénzügyminisztériumon belül működő HKA-ból sem hiányoztak a magyar munkatársak és vezetők. A Bécsben szocializálódott, az anyanyelvét talán csak törve beszélő salamonfalvi Rátky Emil (1834–1911) 1859-től 1897-es nyugdíjazásáig dolgozott a levéltárban, ahová aztán haláláig bejárt segíteni.[40] Thallóczy Lajos 1885 decemberében lett az intézmény igazgatója, és 31 éven át – 1916. december 1-jén, Ferenc József temetéséről hazatértében, a herceghalmi vonatbalesetben bekövetkezett haláláig – töltötte be e tisztet. A ruszin származású, Thallóczy titkáraként tevékenykedő Hodinka Antal 1890–1891-ben fizetés nélküli gyakornokként dolgozott itt, ezután a Hitbizományi Könyvtárban (Fideikomißbibliothekben) kapott állást (1891–1906). A későbbi nagyszerű jogtörténész, Eckhart Ferenc (1885–1957) – miután Gőzsyhez, Károlyihoz és Győryhez hasonlóan ő is elvégezte az IÖG kétéves, posztgraduális tanfolyamát – 1911-től 1918-ig volt a levéltár munkatársa. Féligmeddig a Monarchia összeomlása után is az maradt, hiszen – akárcsak Stokka Manfréd vagy Szekfű Gyula – a levéltári felszámoló bizottság tagjaként ő is magyar külügyi szolgálatba lépett. 1927-től a levéltári delegáció vezetője lett, 1928–1929-ben a BMTI-t irányította. Miskolczy Gyula (1892–1962) pedig – aki aztán 1935 és 1948 között vezette ugyanezt az intézetet – 1914-től volt a kamarai levéltár tisztviselője (igaz, ő 1914 és 1918 között szinte végig a fronton szolgált).

A felsoroltak közül tehát Károlyi Árpád, Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc és Miskolczy Gyula sok szállal kapcsolódott a BMTI-hez. Mindnyájukat a magyar történettudomány kiemelkedő személyiségei között tartották (és tartják mindmáig) számon. Thallóczy Lajos pedig a korszak egyik legkülönlegesebb egyéniségeként készítette elő a terepet az intézet alapításához. Nemcsak historikusként – 1913-tól haláláig a Magyar Történelmi Társulat (MTT) elnöke is volt –, de igazi társasági emberként és befolyásos tisztviselőként is fölhívta magára a figyelmet. Levéltár-igazgatósága mellett 1891-től magyar közjogot tanított a Konzuli Akadémián, 1901-től pedig a közös pénzügyminisztérium boszniai ügyosztályán – a vallási, oktatási és tudományos ügyek vezetőjeként – az ottani oktatás kiterjesztését, a bosnyák identitás erősítését szorgalmazta. 1916 elejétől a megszállt Szerbia polgári főbiztosa volt.

Ahogy elhunytakor a Pesti Hírlapban historikustársa, Marczali Henrik méltatta: „Történelmi tudása, a Balkánnak és a délszláv államoknak ismerete, közjogi készültsége speciális helyzetet teremtettek neki a mindenkori kormányoknál, mert ha közjogi és történelmi előzményű politikai kérdés merült föl, úgy a kormány, mint a közös kormány és kabinetiroda

[40] Fazekas István, *Két nyugat-magyarországi nemes Őfelsége szolgálatában. Salamonfalvi Rátky Ferenc (1800–1867) és Rátky Emil (1834–1911) pályája = Határon innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára,* Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 2012, 107–114.

Thallóczy Lajos tudását vette igénybe. Az elhalt királynak kedves embere volt […].”[41]

Gyászbeszédében Csánki Dezső (1857–1933) – sokak véleményét visszhangozva – Bécsnek a magyar történelemben betöltött végzetszerű szerepéről is szólva, így összegezte Thallóczy pályáját:

„Mintha a végzet megmásíthatatlan döntése az ő utolsó utazásának két végső pontjára mutatna. Királya koporsójától jő, a kinek haláláig hű támasza volt s egy elfoglalt Balkán-királyságnak magyar néven is oly régóta ismert fővárosába siet vissza, hazája iránt való, erőt emésztő új kötelességeinek színhelyére.

Az a nyugati és az a déli végső pont s közben a haza imádott földje, ahol lelkét kilehelte, jelképezi halálának pillanatában az ő kezdettől végig egységes pályáját. A magyar politika, a magyar történelem útja évszázadok óta Bécsen visz keresztül. A földrajzi helyzet s a mohácsi végzet rendelte így. Sok, hazája szerető magyar hűségesen behódolt e végzetnek. Ő is ez úton képzelte és munkálta hazája nagyságát. […] Meggyőződése volt, hogy történelmünk mai folyásának emez évszázadok óta változott viszonyai között minél több magyarnak, minél több tehetséges magyarnak kell hazáját Bécsben és a Balkánon szolgálnia, hűséges őrállásban, érdekeink képviseletében s jóravaló alkotásokkal. […] Főleg az Árpádok, Anjouk és Hunyadiak hatalmas és a Jagellók fogyó Magyarországához tartozó országok s Törökországgal való viszonyaink történelmi emlékeit kutatta s e történelmi emlékek nagyszabású kiadásait indítványozta, tervezte és munkálta. Segítő társaival, a magyar historikus gárda választottaival ekként, Akadémiánk kebelében, ez országok és tartományok történetére vonatkozó kútforrások bőséges sorát nyitotta meg, ki sem mondható értékkel gazdagítván s nemzetünk nagy múltjához méltó magaslatra segítvén ezzel a magyar történettudományt.”[42]

Mindehhez hozzá kell tennem, hogy Thallóczyt a bécsi magyar társasági élet központi figurájaként is ismerték és becsülték: rendkívüli műveltségű, jovális embernek és szórakoztató beszélgetőtársnak tartották. Traungassei otthonának, a „bűzértanyának” híres-hírhedt összejöveteleit „bűzérnagyként” vezette. Ezeken a találkozókon nemcsak a disznólkodásra vagy Lőwy Árpád (becsületes polgári nevén Réthy László [1851–1914], a jeles numizmatikus) – jellegzetes, kántáló hangon előadott – legújabb pornográf és obszcén verseinek bemutatására jutott idő. Az itt megjelent magyar és osztrák közéleti nagyságok – olykor akár miniszterelnökök és miniszterek, illetve tudósok és művészek – a fontos közéleti eseményeket is ugyanígy megtárgyalták. Thallóczy vendégei között – már csak a szakmai elfogultság miatt is – számos

[41] Marczali Henrik, *Thallóczy Lajos pályája,* Pesti Hírlap 1916. december 2., 10.
[42] Csánki Dezső, *Thallóczy Lajos †,* Századok 1917/1., 1–4, az idézetek: 1–3.

történész megfordult, közülük többen a BMTI születésénél is bábáskodtak: az említett Károlyi Árpád, Szekfű és Eckhart mellett Thaly Kálmánt (1839–1909) Fraknói Vilmost (1843–1924), Fejérpataky Lászlót, Csánki Dezsőt, Takáts Sándort emelhetem ki.

A nyelvek sokaságát beszélő Thallóczy művelődés- és gazdaságtörténeti kutatásai főként a délkelet-európai térség magyar kapcsolatait tárták föl. Ő írta meg elsőként kritikai igénnyel Bosznia történetét, s forráskiadásai is példamutatóak voltak (mint a *Magyarország melléktartományainak oklevéltára* sorozat).[43] 1885-ben a hazai levéltárügy állapotát felmérő és teljes megújítását szorgalmazó Thallóczy a 19. század első harmadában induló külföldi hungarika-kutatásokat jellemezve kijelentette: „Minde búvárlatok fényes bizonyságai a spontán kutatási vágynak, de ha összefoglaljuk, nem látjuk az intéző kezet, mely irányt adna, mely kimutatná: erre az irányra ez az ember kell, ez még nincs átkutatva, tehát kezdjük meg ezt." Emiatt javasolta, hogy: „Úgy a bel-, mint külföldi levéltárakat rendszeresen s abból a célból kell átkutatni, melyik micsoda magyar s magyar vonatkozású anyagot foglal magában. […] Nem magunknak, de a köznek kell kutatni."[44] Thallóczy ezzel olyan programot adott, amelyet jó három évtized múltán az MTT elnökeként az örökébe lépő gróf Klebelsberg Kuno (1875–1932) karolt föl.

Bécsben éppen Thallóczy szavainak elhangzásakor, azután részben az ő HKA-igazgatósága, illetve Károlyi HHStA-beli tevékenysége – valamint a levéltárak „közössé" válása – következtében jelent meg mind több magyar kutató a központi archívumokban. Az ottani magyar érdekek erőteljesebb képviseletét szorgalmazó Falk Miksa javaslatára az országgyűlés „közös ügyek" költségvetésének tárgyalására kiküldött delegációja – pontosabban annak külügyi albizottsága – 1884 novemberében egyenesen úgy határozott, hogy a bécsi központi levéltárak történeti anyagának egyesítését, ezáltal osztrák–magyar állami levéltár alakítását kéri.

Az erről tudósító Fővárosi Lapok összefoglalója szerint: „A magyar tudományos búvárlat érdekében hozott határozatot a magyar delegáció külügyi

[43] Thallóczyról újabban: *Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker,* szerk. Dževad Juzbašić – Ress Imre, MTA Történettudományi Intézete – Bosznia és Hercegovina Tudományos és Művészeti Akadémia Történeti Intézete, Sarajevo–Budapest, 2010. Emellett lásd Károlyi Árpád, *Thallóczy Lajos emlékezete,* Budapesti Szemle 1937/244., 712. szám, 257–276; Eckhart Ferenc, *Thallóczy Lajos, a történetíró,* Thallóczy Lajos Társaság, Budapest, 1938; Horánszky Lajos, *Magyarok Bécsben. Károlyi Árpád és Thallóczy Lajos köre,* Budapest, 1941; Glatz Ferenc, *Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczy nemzetről és államról,* Akadémiai, Budapest, 1980 (elsősorban *A bécsi magyarok köre* című fejezet: 126–140); Waktor Andrea, *„Kegyelmes Büzérnagy! … Én ábrándozom a bécsi szép napokról". Thallóczy Lajos és köre Bécsben,* Budapesti Negyed 2004/4., 435–456.

[44] *A Magyar Történelmi Társulat 1885. jul. 3–6. napjain Budapesten tartott congressusának irományai, Thallóczy Lajos, az a) osztály előadójának értekezése a történeti anyagról,* Századok 1885/8., 24–53, az idézet: 28 és 27.

albizottsága. A magyar tudósok, mint közelébb is említettük, sok nehézséggel küzdenek a bécsi állami levéltárakban, melyek pedig telvék magyar érdekű történelmi anyaggal. A bizottság ülésén Falk Miksa előadó felhívta a figyelmet e panaszokra s tüzetesebben szólt a dologról. Négy levéltárról van szó. Első az udvari kabineti levéltár,[45] Braun titkos tanácsos [Adolf Karl von Braun báró, 1819–1904] felügyelete alatt, melyben az évszázadok óta felgyűlt okleveleket azért nem lehet a történelmi tudomány előmozdítására felhasználni, mert a régi és új anyag nincs elválasztva s ezért a levéltár hozzáférhetetlenné is van téve. Második az Arneth titkos tanácsos igazgatása alatt álló úgynevezett titkos állami levéltár [HHStA], mely jól van ugyan szervezve, de melynek személyzetében csupán egy magyar tisztviselő [Károlyi Árpád] van. Harmadik a közös pénzügyminiszter hatósága alatt levő kamarai levéltár [HKA], melyben az anyag fele hungarikákból áll s itt egyetlen egy tisztviselő sincs, ki magyarul tudna s a magyar történelmet ismerné.[46] Negyedik a hadügyi levéltár [Kriegsarchiv], Sacken altábornagy [Adolf von Sacken báró, 1830–1900] igazgatása alatt; ennél az igazgatást egészen katonai munkának tekintik, s épp ezért itt van legtöbb baj. Falk Miksa vázolta a magyar búvárok elé gördülő akadályokat s több jeles hazai tudóssal folytatott eszmecsere után előadta az orvoslás módjait is. Ezek szerint a kabineti, kamarai és hadügyi levéltárakból az 1792-diki évet megelőző történelmi oklevelek külön választandók s az állami levéltárral [HHStA] egyesítendők, »osztrák–magyar államlevéltár« címmel egységes intézet alakíttatván, nyilvános, tudományos jelleggel, képzett személyzettel, melynek tagjai közt magyarok is legyenek; az elvi kérdések tárgyalása s a részletek megállapítása végett bizottság hívandó össze, melyben a közös, az osztrák és magyar minisztériumok, a bécsi és budapesti tudományos akadémiák és történelmi társulatok stb. legyenek képviselve; addig pedig, míg az óhajtott cél eléretnék, intézkedjék a kormány, hogy minden levéltárban egy-egy magyar ember alkalmaztassék. A delegáció albizottsága helyesléssel fogadta ez indítványokat, csak egy pontra nézve szólaltak fel Andrássy [Tivadar] és Apponyi [Albert] grófok, hogy a közhasználatra bocsátandó okleveleket illetőleg 1792-nél újabb időkig is lehet menni, mert nincs semmi ok, hogy a napóleoni háborúkra vonatkozó iratok titokban tartassanak; határidőül a bécsi kongresszus idejét lehetne elfogadni. Erre nézve az egybehívandó bizottságra bízták a megállapodást."[47]

[45] Az uralkodó és az udvar ügyeit intéző Kabineti Iroda levéltára, a Kabinettsarchiv; önállóságát egy évvel Falk felszólalása után, 1885-ben szüntették meg, s iratainak egy részét ekkor – a magyar vonatkozású akták az Országos Levéltárba kerültek –, teljes anyagát pedig 1918 után adták át a HHStA-nak.

[46] Valójában volt olyan alkalmazott, aki valamilyen szinten tudott magyarul: salamonfalvi Rátky Emil.

[47] Fővárosi Lapok 1884. november 5., 1679.

Ebből a tervből azonban – különösen a HHStA igazgatója, Alfred Arneth határozott és kemény ellenállása következtében – akkor semmi sem lett. Mint látni fogjuk, 42 esztendővel később azonban – mikor már nem is létezett a Monarchia, a közös államkeretek majd egy évtizede fölbomlottak – részben mégis megvalósult Falk elképzelése.[48] Az persze már más kérdés, hogy az 1884-es javaslat, illetve az 1926-os – a három bécsi központi levéltár 1526 és 1918 közötti iratanyagát Ausztria és Magyarország közös szellemi tulajdonává nyilvánító – badeni egyezmény megkötése a szakmai kívánalmak mellett legalább annyira politikai célok érvényesítését is szolgálta.

Falk érdemei azonban mégis vitathatatlanok: ő volt az első, aki – ha önkéntelenül is, de – felismerte, hogy ezek az irategyüttesek feloszthatatlanok és elválaszthatatlanok, akárcsak a Monarchia kis- és középcímerének jelszava hirdette. Falk 1884-es kérése tehát a történész és a levéltáros szakma szempontjából is megalapozottnak tűnt. A magyar óhaj annyiban is érthető volt, hogy ebben az időszakban rendkívül megnövekedett a nemzet múltja iránti érdeklődés. Az 1850-es években indultak a nagy forráskiadvány-sorozatok, így a *Magyar Történelmi Tár* (1854), a *Magyar Történelmi Emlékek* (1857), illetve a torzóban maradt *Magyar Történeti Emlékek* (1855) és a *Török–magyar kori Történelmi Emlékek* (1863). Az 1867-ben alapított MTT vándorgyűlésein nemcsak profi historikusok, hanem más – németül és latinul többnyire kiválóan értő és beszélő – értelmiségiek is buzgón keresték az adott környék még feltáratlan okleveleit. Az 1870-es években e találkozókon csaknem másfélszáz levéltárban folytattak akkoriban „kalászatnak", a „levéltári hulladékok" összegyűjtésének nevezett „búvárlatokat", amelyek eredményeit a Századokban és a Magyar Történelmi Tárban tették közzé, illetve az ekkoriban induló forráskiadvány-sorozatokban hasznosították. Volt közülük, amelyik közvetlenül a vándorgyűlések nyomán jött létre, mint *A Zichy-család okmánytára* vagy a *Székely oklevéltár,* de részben ide tartoztak a *Magyar Történelmi Életrajzok* 62 kötetben megjelent, ma is sokszor idézett kötetei. Emellett a MTT az 1870-es évektől a lokális identitás szempontjából fontos vidéki történelmi és régészeti egyletek alapítását is szorgalmazta. Ezek bázisa a múzeumok és a levéltárak hálózata és a helyi értelmiség volt.[49]

[48] Falk Miksa közös osztrák–magyar levéltár fölállítását szorgalmazó terveiről: *Gesamtinventar…,* I., 32–34.

[49] A forráskiadás helyzetét bemutató klasszikus tanulmány: Hóman Bálint, *A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon,* Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1925 (az 1848 utáni időszakra vonatkozóan elsősorban a 16–20. fejezetek). A dualizmus kori történetírás intézményrendszeréről újabban: Romsics Ignác, *Klió bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel,* Osiris, Budapest, 2011, 106–166., főleg 117–125. A szervezeti háttérről kevésbé, inkább a különböző történetírói iskolákról, kiemelkedő személyiségekről szólva: Erős Vilmos, *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története,* Ráció, Budapest, 2015, 129–151.

A következő lépésnek nyilván a külföldi hungarika-anyagok feltárását tekintették – Thallóczy imént idézett mondatai is egy erre vonatkozó kérdésre reagáltak –, s ebben megintcsak kitüntetett szerepet kapott Bécs. Az 1880-as évek közepén éppen ezt észlelte érzékenyen Falk Miksa s a hamarosan a bécsi magyar társaság lelkévé váló Thallóczy Lajos is. Annál is inkább helyesen cselekedtek, mivel 1849 után magyarországi tudós szinte alig tehette be a lábát a bécsi központi levéltárakba. Erre csak az 1864-ben a HHStA-ban mindössze két napot tartózkodó Fraknói (akkor még Frankl) Vilmos – aki a későbbiekben aztán rengeteg időt töltött a levéltárban, rendszeresen hivatkozott az ott talált dokumentumokra –, majd 1866–1867-ben a jóval hosszabban ott kutató Wenzel Gusztáv (1812–1891) kapott engedélyt.

Ehhez képest mennyiségi és minőségi változást hoztak a következő évtizedek. Minderről kimerítően szól Fazekas István 2015-ös, nagyszabású összegzésének *Hivataltörténeti része*. Eszerint 1868-tól az 1870-es évek közepéig évente három–öt, az 1880-as években már tíz, az 1890-esekben már 20 körüli volt a HHStA-ban megfordult magyarok száma. 1868 és 1918 között összesen 230 magyar történész kutatott a HHStA-ban vagy kereste föl írásbeli kéréssel Károlyi Árpádot. Köztük találjuk a korszak legismertebb történészeit (ábécé-rendben): Angyal Dávidot (1857–1943), Fraknói Vilmost, Marczali Henriket, Szilágyi Sándort (1827–1899), Takáts Sándort, a Kriegsarchiv mellett itt is megforduló Thaly Kálmánt, Wertheimer Edét, Szádeczky-Kardoss Lajost és Veress Endrét. Többségük anyaggyűjtést folytatott a HKA-ban is, ahol 1898 után – abban a reményben, hogy az állagait föl fogják osztani az osztrák és a magyar birodalomfél között – módszeres magyar feltárások kezdődtek. 1898 és 1915 között, az Országos Levéltár nyújtotta magyar kormánymegbízást teljesítve így váltotta egymást Takáts Sándor (1898–1903), Hodinka Antal (1903–1906), Szekfű Gyula (1906–1909), Török Pál (1885–1943; 1909), Gagyi Jenő (1880–1926; 1909–1913) és Miskolczy Gyula (1913–1915).[50]

Az engedélyköteles kutatást azonban korlátozások nehezítették. 1918-ig maradt érvényben az a rendelkezés, miszerint az uralkodócsalád és az állam érdekeire nézve sérelmes vagy hátrányos aktákat nem kaphatták meg a kutatók. Ez a dokumentumokat előkészítő levéltárosoknak komoly többletmunkát jelentett, hiszen minden kikért iratot végig kellett olvasniuk. Emellett időbeli megszorításokat is alkalmaztak. 1841-ben hagyták jóvá az 1740-ig, negyven évvel később az 1815-ig, 1905-ben pedig az 1847-ig folytatható kutatást a sokszor megrostált, „cenzúrázott" aktákban.[51]

[50] Fazekas, *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv…,* 50–68.

[51] Az 1918-ig érvényes kutatási korlátozásokról: *Gesamtinventar…,* I., a *Die wissenschaftliche Benützung* című fejezetből: 162–187.

A történettudomány hazai intézményrendszerének kiépülése és gyors fejlődése mellett tehát részben a bécsi levéltárak fokozatos megnyitásának és az ott dolgozó magyar levéltárosok tevékenységének volt köszönhető a magyar történeti források kiadásának a 19. század hetvenes–nyolcvanas éveitől megfigyelhető föllendülése. A kutatások a század végén a magyar és az erdélyi országgyűlések 16–17. századi anyagának – Fraknói Vilmos és Károlyi Árpád, illetve Szilágyi Sándor általi – kiadásában csúcsosodtak ki.[52] Bár köteteikben, tanulmányaiban számos bécsi levéltári forrásra hivatkoztak a korszak ismert magyar történészei, Szekfű Gyula mégis helyesen állapította meg, hogy e munkálatok nem igazán tervszerűen, többnyire egységes koncepció híján, tudományos és módszertani irányítás nélkül folytak. Így fordulhatott elő, hogy sok iratcsomót többen is átnéztek és megvizsgáltak, miközben magyar szempontból rendkívüli fontosságú állagok szinte érintetlenül maradtak. Ráadásul a kutatások elsősorban a 15–17. század történetére korlátozódtak.[53] Annak ellenére is, hogy a bécsi központi levéltárakban sokat időző Fraknói Vilmos már 1877-ben figyelmeztetett: a magyar historikusoknak a szatmári békekötés utáni időszakra, Magyarország 1815-ig terjedő történetére is ki kellene terjeszteniük figyelmüket.[54]

A Szekfű jellemezte történettudományi és történetpolitikai háttér azonban – a dualizmus koráétól teljesen eltérő körülmények között – 1918 után gyökeresen megváltozott. Mindebben a kulcsszerepet – amellett, hogy az I. világháború utáni veszteségekből adódóan a történettudomány gyorsan felértékelődött – Klebelsberg Kuno játszotta.

[52] 12 kötetben, az 1526-tól 1606-ig terjedő időszakról jelentek meg a *Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Hungariae,* szerk. Fraknói Vilmos (I–IX. kötet) és Károlyi Árpád (IX–XII. kötet), MTA, Budapest, 1874–1917. 21 kötetes volt az 1540 és 1699 közötti adatokat földolgozó *Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Transylvaniae,* szerk. Szilágyi Sándor, MTA, Budapest, 1875–1898.

[53] A bécsi magyar kutatásokat alaposan ismertette: Szekfű, *Die ungarische Geschichtsforschung…*, 161–163.

[54] Fráter Jánosné, *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai,* MTA Könyvtára, Budapest, 1974, 182–183.

Klebelsberg Kuno bécsi tervei és a magyar történettudomány a Monarchia végóráiban

Klebelsberg kulturális külpolitikai elképzeléseiről, azok végrehajtására tett erőfeszítéseiről e sorozat előző kötetében részletesen szóltam.[55] Ezért itt bécsi kötődéseit, illetve a magyar történettudomány intézményrendszerének megújítását célzó törekvései közül a BMTI szervezésének előzményeit kívánom kiemelni.[56]

Bécs és Klebelsberg kapcsolata apai felmenőihez vezet vissza. A tiroli eredetű család első ismert tagját, Lénárdot ugyanis V. Károly császár 1530-ban az oszmánok elleni harcokban – valószínűleg Bécs 1529-es ostromakor – tanúsított érdemeiért emelte nemesi rangra. A család férfitagjainak életét ezután is a többnyire magyar hadszíntereken folytatott katonáskodás határozta meg, így kapták meg I. Lipóttól 1669-ben a bárói, majd 1702-ben a grófi címet. A család legismertebb és legmagasabb méltóságra emelkedett képviselője, Franz von Klebelsberg zu Thumburg gróf (1774–1857) cseh főnemesként korának neves érme-, medalion- és metszetgyűjtője volt. 1828 és 1830 között a Bécs körüli Alsó-Ausztria helytartójaként (kormányelnökeként) vált ismertté. (Az alsó-ausztriai rendek bécsi palotája [Niederösterreichisches Landhaus, napjainkban: Palais Niederösterreich] a magyar kancellária épületéhez közel, az 1. kerületi Herrengasséban található. 1848. március 13-án – Kossuth Lajos [1802–1894] március 3-i, a birodalom valamennyi népének alkotmányosságot követelő beszéde német fordításának felolvasásával – itt kezdődött a bécsi forradalom.) Franz von Klebelsberg 1830-tól 1834-ig az udvari kamara elnöke tisztét is betöltötte, és e minőségében Széchenyi Istvánnal is tárgyalt a dunai gőzhajózásról. Öregkorában lett a mostohalánya Ulrike von Levetzow (1804–1899), az idős Goethe (1749–1832) utolsó szerelme.

[55] Ujváry Gábor, *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében. I. kötet. Az I. világháború előtti időszak és a berlini mintaintézetek,* Ráció, Budapest, 2013, 65–123.

[56] Az életrajzi adatoknál a továbbiakban is – újabb hivatkozások nélkül – Klebelsberg-biográfiámra támaszkodom, csak az idézeteket és kötetekre tett konkrét utalásokat jegyzetelem: Ujváry Gábor, *„Egy európai formátumú államférfi". Klebelsberg Kuno (1875–1932),* Kronosz – Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2014.

A következő életrajzi adalék ennél jóval közvetlenebbül kötődik a Székesfehérvárott érettségizett Klebelsberg Kunóhoz. Habár egyáltalán nem fűlt hozzá a foga, ráadásul gyenge fizikuma is ez ellen szólt, az apja halála, másfél éves kora óta félárva Kunót – akit édesanyja fehérvári rokonsága nevelt – 1893-as érettségije után, a család hagyományaira hivatkozva a Monarchia legelőkelőbb katonai intézetébe íratták be: a Bécshez közeli, III. Frigyes (1415–1493) idején császári székhelyként is ismert Bécsújhely (Wiener Neustadt) akadémiájára. Édesanyja és rokonsága – főleg nagybátyja, Farkas Sándor altábornagy (1840–1910) – ugyan ragaszkodott hozzá, hogy az ellenérvek dacára is ott maradjon, de gyámja és másik nagybátyja, Scherer Kamill végül megszánta őt, s így néhány heti tartózkodás után otthagyhatta az akadémiát, hogy a budapesti tudományegyetem jog- és államtudományi karán folytassa tanulmányait.

Klebelsberg nem sokkal egyetemi diplomája és államtudományi doktorátusa megszerzése, illetve első munkahelyére, a miniszterelnökségre (ahol a hivatali ranglétrán fokozatosan emelkedve, 1898-tól 1910-ig dolgozott) kerülése után, 1899. augusztus 18-án jegyezte el Botka Saroltát, akit a budapesti Egyetemi templom kápolnájában 1900. április 24-én vezetett az oltárhoz. Nászútjuk első állomása Bécs volt, innen Innsbruckon át mentek tovább Milánóig és az attól északnyugatra fekvő olasz tavakig. Feleségével az I. világháború kitöréséig minden esztendőben hosszabb – többször kéthónapos – tanulmányutat tettek, amelyeknek gyakori állomása volt a császárváros.

A vallás- és közoktatásügyi államtitkárságig (1914. január 2. – 1917. március 11. között) jutó Klebelsberget komoly államigazgatási tapasztalatai, nemzeti-liberális értékrendje és konzervativizmusa, valamint hozzá való hűsége miatt – hiszen őt tekintette politikai példaképének – kérhette föl Tisza István (1861–1918) miniszterelnök, hogy vállalja el mellette a politikai államtitkárságot. Bár ez a kitérő – Tisza István lemondása miatt – csak rövid ideig (1917. március 12. – május 23.) tartott Klebelsberg életében, tudjuk, hogy bizalmuk kölcsönös volt. Tisza ugyanis teljesen megbízott Klebelsbergben, akit állandóan segített hivatali előmenetelében. Ez olyannyira így volt, hogy 1917 elején az új uralkodó, IV. (osztrák császárként I.) Károly (1887–1922) bécsi kabinetirodája élére is Klebelsberget ajánlotta, amint arról az emlékezésében a hivatalt végül a császár bizalmasaként elnyerő Arthur Polzer-Hoditz (1870–1945) – a Tiszánál tett 1917. február 21-i bemutatkozó látogatása kapcsán – beszámolt.[57] Persze tudjuk, hogy Tisza kezdeményezése szinte eleve reménytelen volt, hiszen IV. Károllyal rendkívül feszült volt a viszonya, végül ez vezetett 1917. májusi leváltásához is.

[57] Arthur Graf Polzer-Hoditz, *Kaiser Karl. Aus der Geheimmappe seines Kabinettschefs*, Amalthea, Zürich–Leipzig–Wien, 1929, 281.

Klebelsberg tehát nem került 1917 elején Bécsbe, de ugyanekkor az egyik legnagyobb magyar tudományos szervezet, az MTT elnökének választották, s végül e tisztségében alapította 1920-ban a BMTI-t. Az elnökséget a vele barátságban lévő Thallóczy Lajostól vette át, akivel már 1910 körül terveket szőttek a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet létesítéséről. A végül 1916 novemberében létrehozott, 1917 januárjától 1918 szeptemberéig működő, a magyar állam által elsőként fölállított külföldi tudományos-kulturális intézet fő feladata az Isztambulban található, magyar–bizánci és magyar–oszmán források feltárása, kapcsolattörténeti kutatások folytatása volt. Ügyvezető alelnöke és megszervezője az ötletgazda, Klebelsberg lett, aki mindvégig figyelemmel kísérte az intézet sorsát. Az intézet ígéretesen induló munkájának az I. világháborús vereség vetett véget.[58]

Thallóczy 1916. december 1-jén, Ferenc József bécsi temetéséről Budapestre tartva vesztette életét a herceghalmi vonatbalesetben, a magyar vasút történetének legtöbb halálos áldozatot követelő tragédiájában. Halála után rögtön megkezdődtek az egyeztetések az új vezető személyéről. Thallóczyhoz hasonló, nagy tekintélyű elnököt kerestek, aki a társulatot ismét felvirágoztathatja, és érdekeit kifelé is eredményesen képviselheti.

Végül igen gyorsan megegyeztek Klebelsberg felkérésében, és 1917. február 16-án, az MTT rendkívüli elnökválasztó közgyűlésén 86 érvényes szavazatból 84 igennel őt választották elnöküknek. Bár akkor még nem volt nyilvánvaló, jobb döntést nehezen hozhattak volna. Miként a társulat főtitkára – az e minőségében a Klebelsberggel 1917-től szinte napi kapcsolatban álló neves historikus –, Lukinich Imre (1880–1950) két évtized múltán felidézte, elsősorban az szólt a szakmai körökben még kevéssé ismert Klebelsberg mellett, hogy a társulat vezetőit lenyűgözte, milyen energiával végezte feladatát a kultuszminisztérium államtitkáraként és egyéb pozícióiban. Klebelsberg „a világháború közepett és a vállaira nehezedő hadigondozás ezernyi gondja között is[59] talált időt arra, hogy – felhasználva a kínálkozó lehetőségeket – megteremtse a konstantinápolyi magyar tudományos intézetet. Az intézet szervezésével szükségképpen együtt járó diplomáciai tárgyalások nyugodt lebonyolítása, az intézet megszervezése, rendeltetésének mindenre kiterjedő meghatározása, anyagi feltételeinek biztosítása s nem utolsósorban a magyar társadalom érdeklődésének felkeltése az új intézmény élete és működése iránt, mindez nagy meglepetés volt számunkra, mert ilyenre még nem volt példa tudományos közéletünkben. Olyan egyéniség körvonalai bontakoztak ki ekkor előttünk, aki ismeri a magyar történelem problémáit, tisztában

[58] Minderről bővebben, szakirodalmi hivatkozásokkal: Ujváry, *Kulturális hídfőállások*, I., 45–58.

[59] Klebelsberg az Országos Rokkantügyi Hivatal (1917-től: Országos Hadigondozó Hivatal) ügyvezető alelnöke volt.

van a kutatómunka nemzeti és nemzetközi jelentőségével és azzal is, hogy eredményes munkát végezni csak a kutatómunka mindenre kiterjedő szervezésével lehet és végül, aki akar is, tud is olyan szervezeteket létesíteni, melyek révén a kitűzött célok elérése legalább is valószínű."[60] Az elnökké választáshoz persze a széleskörű kapcsolati háló is hozzájárult. Klebelsberget ugyanis mint a Julián Egyesület – amely a horvát-szlavón és a bosznia-hercegovinai magyarok támogatását, az ottani szórványok elsősorban kulturális erősítését célozta – ügyvezető igazgatóját (1904–1914), tulajdonképpeni vezetőjét jól ismerte, ott végzett munkáját nagyra értékelte Kollányi Ferenc (1863–1933) pápai prelátus, jáki apát és neves egyháztörténész, aki a Julián Egyesületben tevékenykedett (annak később, 1923–1933 között elnöke is lett), egyben az MTT választmányának is tagja volt. Klebelsbergnek a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet szervezése és működtetése körüli érdemeivel pedig Csánki Dezső, az MTT igazgató választmányának tagja volt tisztában.[61]

Azonban nem mindenkit hatott meg Klebelsberg – 1917-ben valóban nem igazán nyilvánvaló és bizonyítható – hozzáértése. A szociáldemokrata Kunfi Zsigmond (1879–1929) – később az őszirózsás forradalom egyik közoktatásügyi minisztere, majd a tanácsköztársaság (utóbb a proletárdiktatúrával szembeforduló) közoktatásügyi népbiztosa – némi joggal furcsállotta a jogi, nem pedig bölcsész végzettségű, szaktörténeti munkássággal nem rendelkező Klebelsberg megválasztását. „A Magyar Történelmi utódot keresvén Társulat – gúnyolódott – úgy taksálta magát, hogy neki nagyobb szüksége van kegyelmes úrra az elnöki székbe, mint tudós férfiúra és így választotta meg a Rokkantügyi Hivatal alelnökét, aki egyáltalán nem tudós, de viszont nemcsak kegyelmes úr, hanem gróf is. Grófi mivolta nyilván elég kárpótlás a Történelmi Társulat számára volt elnökének tudománya helyett. Ha az első pillanatra meg is ütődik kissé az ember, miért veszik a rokkantak pártfogóját a maguk elnökévé a magyar történettudósok: később megnyugszik abban, hogy választásuk nyilván az önismeret sugallatára történt. Rokkant ítéletű és rokkant tudományú társulatnak érzik magukat és úgy vélekednek: jó lesz ügyüket a rokkantak legfőbb hivatali pártfogójának jóindulatába ajánlani." A döntést, „bármily jelentéktelen dologról is van szó, a magyar kultúrpolitika legnagyobb botrányai közé kell sorozni, az alázkodás oly tényei közé, amelyhez fogható még a magyar irodalmi és tudományos életben is ritkán esett meg. Tudni kell, hogy a Magyar Történelmi Társulat tagjai nagy részben tanárok, középiskolai, egyetemi tanárok s tulajdonképpeni vezetői állami kultúrintézmények hivatalnokai. Szóval a Magyar Történelmi Társulat tagjai nagyrészt oly férfiakból állanak, akik valamilyenfajta alárendeltségi és függő viszonyban állanak Klebelsberg Kuno gróf, titkos tanácsossal szemben […], mint tanárok és múzeumi emberek. A sokoldalú gróf ugyanis […] vallás- és közoktatásügyi államtitkár is."[62]

Kunfi kíméletlen kritikája ugyan jogosnak tűnt, ám mint bebizonyosodott, mégsem neki lett igaza. A magyar történettudomány addig sem csekély tekintélye ugyanis – ha nem is rögtön 1917-ben, a világháború utolsó harmadában, de – 1920-tól oly mértékben növekedett, amire senki sem számított. Márpedig ez mindenekelőtt Klebelsberg társulati elnöki tevékenységének, részben pedig a BMTI alapításának volt köszönhető.

Klebelsberg – bár tényleg nem volt történész – kedvenc időtöltése történelmi munkák olvasása volt, s már korai feljegyzéseiben is fölhívta a figyelmet az aktuális problémák történelmi gyökereire, azokat igyekezett minél alaposabban bemutatni és elemezni. Miniszterségé idején is ugyanígy cselekedett: beszédeiben, cikkeiben és törvényjavaslatai indokolásában mindig bőségesen szerepeltek a múlt tanulságai nyomán megfogalmazott érvek és tételek. És amúgy is – mintegy cáfolandó az 1917-es bírálatokat – a rá jellemző, fáradságot nem ismerő munkatempóban látott neki a társulat újjászervezésének. Két hónappal elnöki kinevezése után, az MTT 1917. április 26-i közgyűlésén már olyan új programot fogalmazott meg, amely megalapozta a két világháború közötti, aranykorát élő magyar történettudomány kutatási terveit és intézményrendszerét, illetve a külföldi intézetek alapítását. A háború végét még optimistán várva fogalmazta meg koncepcióját, amely nemcsak a történettudomány szempontjából bizonyult fontosnak, de későbbi tudománypolitikai elképzeléseit is előlegezte.

Elsősorban szervezeti változásokat sürgetett, illetve javasolta a fiatal tehetségek bel- és külföldi ösztöndíjakkal történő felkarolását, valamint elhelyezésük megkönnyítésére egy – nyilván az Institut für Österreichische Geschichtsforschunghoz hasonló – magyar, illetve a már meglévő római és konstantinápolyi mellett egy bécsi történeti kutatóintézet alapítását. (A Római Magyar Történeti Intézetet még 1895-ben alapította és 1912-ben ajándékozta a magyar államnak Fraknói Vilmos püspök. Az intézmény az MTA kezelésébe került, ám az I. világháború következtében szüneteltette működését.) „A belföldi történeti intézet célja – jelentette ki – inkább a történelem segédtudományainak és a történeti kutatás módszerének teljes és gyakorlati elsajátíttatása. A külföldi intézeteké pedig, hogy tagjaik a legfontosabb levéltárak, gyűjtemények és emlékek felhasználásával már önálló tudományos

[60] Lukinich Imre, *Gr. Klebelsberg Kuno emlékezete,* Budapesti Szemle 1938/732., 230–236, az idézet: 231–232.

[61] Domanovszky Sándor, *Emlékezés gróf Klebelsberg Kunó elnökségére,* Századok 1942/9–10., 384–406, az elnökváltás körülményeiről: 384–387.

[62] Kunfi Zsigmond, *Kultúrkép 1917-ből,* Népszava 1917 február 17., 8.

munkásságot fejtsenek ki. Rómában Fraknói Vilmos kezdése alapján a Magyar Tudományos Akadémia szervezett ilyen külföldi intézetet, Konstantinápolyban pedig Karácson Imre [1863–1911] nyomán a magyar állam. Karácson Imre itt hangyaszorgalommal dolgozva, lassanként eligazodott a török levéltárakban, s midőn fáradozásainak gyümölcse érni kezdett, váratlanul elhunyt, halálával figyelmeztetve bennünket arra, hogy többé ne egyének személyes vállalkozására, hanem intézmények állandó alapjára fektessük akciónkat. Különben az egymást követő kutatóknak a munkát óriási időpazarlással mindig újra kellene kezdeniök, holott az intézet az elődök folyton halmozódó gyakorlati és tudományos tapasztalatait játszva közvetíti az újonnan érkezőknek. Róma és Konstantinápoly mellett intézetet kell majd szervezünk Bécsben, melynek levéltárai nagy részét őrzik nemzeti történetünk emlékeinek." Amennyiben pedig „sikerülne ezt a budapesti előkészítő, központi intézetet a konstantinápolyi és római fennálló és a Bécsben tervezett intézettel egységes nagy szervezetben egyesíteni, akkor a magyar tudósnevelésnek s magának a kutatásnak olyan hatalmas intézményét létesítenők, mely ritkítaná párját egész Európában."

Klebelsberg arra is figyelmeztetett, hogy a Buda visszafoglalása (1686) és a szabadságharc kitörése (1848) közötti korszak kutatását mindaddig elhanyagolta a magyar történettudomány, ezért az arra vonatkozó kútfők – amelyeket nem kis részben a bécsi központi levéltárak őriztek – kiadását kezdeményezte.[63]

Beszédét örömmel, a jövőbe vetett bizalommal fogadták a magyar historikusok. Károlyi Árpád például „egészen jó"-nak értékelte Klebelsberg első elnöki szereplését, miként barátjának, Takáts Sándornak írta: „Nagy tervei vannak, és sok pénzt hoz rá össze a bankoktól. Patriotikus és tudományos szempontokból kívánom, hogy sikerüljön (de tudományos mértékkel is ám!) a kezdeményezése."[64] A Károlyinál egy nemzedékkel fiatalabb Holub József (1885–1962) jogtörténész is hasonlóképp tudósította Szekfű Gyulát Klebelsberg közgyűlési elnöki megnyitójáról: „Ilyen népes, helyesebben látogatott s fényes k[öz]gy[űlés].t még nem pipáltunk; a miniszterek egymást érték, államtitkárokba botlott be az ember s persze az elegáns slepp sem hiányzott a min[iszteri]. tanácsosoktól lefelé. Az elnöki megnyitó azonban megérdemelte a figyelmet! Egy okos és lelkes embernek szép s átérzett gondolatai, kissé utópisztikus tervei, de oly szépen megkoncipiálva, hogy szinte sajnálja

[63] Klebelsberg Kuno *Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, 1916–1926,* Athenaeum, Budapest, 1927, 3–15, az idézet: 9–10.

[64] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZKK), Levelestár, Károlyi Árpád Takáts Sándorhoz, é. n. [a szövegkörnyezetből, ahol a közgyűlés mellett Csánki Dezső 60. születésnapjára is történik utalás, megállapítható, hogy 1917.] május 21.

az ember, miért nem kezdheti így az életét elölről úgy, amint ő a historikusok nevelését megvalósulni látni szeretné."[65]

Klebelsberg tehát – az idősebb és fiatalabb historikusok lelkesedését is kiváltva – magyar és a nemzetközi előzményeket is figyelembe véve szorgalmazta a magyar történettudomány intézményrendszerének átalakítását. Mivel minden beszédére és írására gondosan fölkészült, s mindig alaposan utánanézett az adott kérdés történetének, bizonyosak lehetünk benne, hogy ismerte Fraknói 1877-es és Thallóczy 1885-ös, már idézett javaslatait – mint ahogy mások hasonló megnyilatkozásait is –, akárcsak a forráskiadás hazai és nemzetközi előzményeit. Tudott róla, hogy a középkori forrásszövegeket megjelentető *Monumenta Germaniae Historica* sorozat kiegészítéseként – a forráskritikán alapuló modern történettudomány egyik legnagyobb személyisége, Leopold von Ranke kezdeményezésére – 1858-ban Münchenben az újkori német történelem vizsgálatát célzó, német, osztrák és svájci kutatókat tömörítő Történelmi Bizottság (Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften) alakult. Ugyanígy ismerte ezen vállalkozás osztrák megfelelőjét, az 1901-től működő Ausztria Újkori Történeti Bizottságát (Kommission für neuere Geschichte Österreichs), s e bizottság eredményekben és publikációkban gazdag munkásságát. Utóbbi forráskiadási munkáiban olyanok vettek részt, mint a később Klebelsberggel is kapcsolatba kerülő Wilhelm Bauer (1877–1953), Hans Uebersberger (1877–1962), Heinrich von Srbik (1878–1951), Alfred Francis Pribram (1859–1942), Heinrich Kretschmayr (1870–1939) és Lothar Gross (1887–1944).[66]

Klebelsberg elképzeléseit hamarosan tettek követték. Vérbeli tudományszervezői erényei ekkor nyilvánultak meg igazán. Tisztában volt vele, hogy – bármennyire kedveli a történelmet s e területen bármilyen komoly olvasottságra és tudásra tett szert – historikussá már nem válhat, ezért az általa elnökölt testület elnökeként a tudományszak fejlesztését tekintette fő feladatának. Így kívánta beírni a nevét a szakma történetébe.

1917. áprilisi elnöki megnyitója még külön szólt a bécsi intézet felállításának és a 18–19. századi források összegyűjtésének és megjelentetésének fontosságáról. 1917 júniusában az MTT e célra kiküldött – József Ferenc főherceg (1895–1957) elnökölte – intézőbizottsága öt csoportba sorolva kidolgozta a *Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris,* azaz a *Magyarország újabbkori történetének forrásai* című sorozat (a továbbiakban: *Fontes*) programját, s Klebelsberg ekkor már ennek megvalósítására kívánta a bécsi kutatóintézetet megalapí-

[65] ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: ELTE EKK), G 628 (Szekfű Gyula hagyatéka), Holub József Szekfű Gyulának, [1917.] április 27.

[66] Georg Schreiber, *Deutsche Wissenschaftspolitik von Bismarck bis zum Atomwissenschaftler Otto Hahn,* Köln-Opladen, 1954, 82–83; Lhotsky, *I. m.,* 310–311.

tani. Mint József Ferenc – nyilvánvalóan Klebelsberg gondolatait közvetítve – összegezte: „Vállalkozásunk a modern kort közvetlenül megelőző időszak kútfőit akarja közrebocsátani. Nemcsak azért kell ezt a kort művelnünk, hogy a magyar történelmi tudományban egyes korok rovására mutatkozó aránytalanságokat kiegyenlítsük, hanem azért is, hogy a mai viszonyokat, közállapotaink belső természetét, intézményeink lényegét minél jobban megismerhessük. […] Nemcsak a történelemtudományt fejlesztjük, hanem gyakorlati feladatainkat is munkáljuk, ha ennek a termékeny korszaknak jellegzetes emlékeit a művelt magyar közönség kezébe adjuk."

Csánki Dezső emlékeztetett a Magyar Tudományos Akadémia 1878. évi költségvetése kapcsán kidolgozott programra is. E szerint az újkorban hazánk „»nagyérdekű politikai és kultúrai mozgalmaknak a színhelye, melyeknek ismerete nélkül nemzetünk újabb fejlődését sem lehet megérteni.«" Immár saját korára visszatérve pedig kijelentette: „A Magyar Történelmi Társulat a nemzeti létünkért most folyó élet-halálharc napjaiban meg akarja ragadni az alkalmat, hogy a küzdelmet követő idők nagy kulturális feladatai megoldásában méltón vegyen részt és úgy hiszi, hogy a közönséggel való szorosabb kapcsolata következtében magára vállalhatja azt a feladatot, hogy a jelen politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok alapjait és azok fejlődését a tudományos világgal és a közönséggel kútfőkiadványok segítségével megismertesse. A feladat kétségkívül igen jelentékeny, mert történelmünk azon korszaka, mely Budavárának a törököktől történt visszafoglalásával (1686) kezdődött s az 1848/49-iki nagy átalakulással befejezést nyert, eddig nem tudta lekötni történetíróink mélyebb érdeklődését; az író ugyanis, ki e korszakot politikai, gazdasági, társadalmi vagy művelődési szempontból akarja feldolgozni, előmunkálatok hiányában vagy a felszínen marad, vagy ha mélyebbre törekszik, egyedül kénytelen végezni az anyaggyűjtés, a kritikai egyeztetés és a feldolgozás nehéz munkáját." Az MTT „Széles alapokon nyugvó kútfőkiadványokra gondol, melyek azonban – az óriási adattömegre való tekintettel – nem tartalmazzák a felvett kérdésre vonatkozó összes okiratokat, hanem csak azokat, melyek a fejlődés alapjairól és fokozatairól tájékoztatnak, vagy azokra különösen jellemzők. A köteteket pedig rövidebb, szigorúan tudományos módszerű jól megírt összefoglaló tanulmányok vezetnék be."

A sorozatot már ekkor is öt osztályra tervezték bontani, e tagolás azonban némiképp eltért a későbbitől: 1. általános történelem (politikatörténet), 2. közigazgatás, 3. társadalom, 4. vallási élet és szellemi művelődés, illetve 5. gazdaságtörténet. A tervezet minél pontosabb kidolgozása érdekében az intézőbizottság mellett az egyes osztályok konkrét célját és tartalmát olyan szakbizottságok voltak hivatottak eldönteni, amelyek tagjai a korszak legismertebb magyar történészei lettek. Klebelsberg arról is gondoskodott, hogy

a szükséges pénzügyi fedezetet biztosítsa – ami az egyre szigorodó háborús gazdálkodás idején nem volt egyszerű feladat. A *Fontes*ről szóló jelentés kiemelte: „Társulatunk elnökének az anyagi alap megteremtése körül kifejtett fáradozásai már eddig is meglepő eredménnyel jártak. Hat pénzintézet 50.000 koronát adományozott már e célra Társulatunknak, ú. m. a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület, Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, Magyar Általános Hitelbank 10-10.000, Magyar Jelzálog Hitelbank 6000, Magyar Agrár- és Járadékbank 4000 koronát. A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter úr pedig, méltányolva a társadalom áldozatkészségének ezen minden elismerésreméltó megnyilvánulását, 21.000 koronával járult az alap növeléséhez. Ez egyelőre összesen 71.000 korona. Ennek következtében egy 30 íves kötetnek a békeviszonyok közt szokásos előállítási költségeit 7500 koronára elirányozva, 10 kötet megjelenését már eddig is biztosítva látjuk."[67]

Mindennek megvalósításához persze szükség volt a bécsi központi levéltárakban őrzött magyar vonatkozású iratok felmérésére, ami előkészítette a terepet az ottani kutatások bázisául szolgáló magyar történeti intézet megalapításához. Ezért bízta meg Klebelsberg a bécsi magyarok közül a már nyugdíjas Károlyi Árpádot, illetve a HHStA-ból Szekfű Gyulát, a HKA-ból pedig Eckhart Ferencet a sorozatterv véleményezésével, az MTT megállapította tárgyi keretekhez illeszkedő témajavaslatok kidolgozásával. Károlyiék nem tétlenkedtek, s mivel kitűnően ismerték a magyar történelemre vonatkozó bécsi kútfőket, 1918 februárjára meglehetősen részletes, a – később csak részben megvalósult – sorozatot szinte teljesen lefedő tervet készítettek.

A társulat kijelölte szakbeosztáshoz igazodva a következő kötetek kiadását javasolták:

1. „A köz- vagy politikai történelemre vonatkozóan" a Neoaquistica commissio fölállításáról, Kollonich (Kollonics) Lipót (1631–1707) Magyarország közigazgatásának teljes átalakítását célzó, híres *Einrichtungswerk*jéről (1688–1690),[68] az 1687., az 1722/23., valamint az 1790/91. évi országgyűlésekről, a Velencei Köztársaság bécsi követeinek jelentéseiről, a határőrvidék átszervezéséről, a pozsareváci és a belgrádi „törökbékékről" (1718 és 1739) szóló forrásokét;

[67] *Magyarország újabbkori történetének forrásai*, Századok 1917/6., 337–344. Az idézetek: 338–340 és 343–344. Az MTT 1917-es, *Fontes*szel kapcsolatos terveinek hátteréről: Julius Miskolczy, *Das Institut für ungarische Geschichtsforschung in Wien und seine Publikationen*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 15. Bd. (1962) 577–594, különösen: 578–579.

[68] Ennek az elképzelésnek a megvalósulása több mint 90 esztendőt váratott magára, mire 2010-ben megjelent: *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690)*, szerk. János Kalmár – János J. Varga, Steiner, Stuttgart, 2010.

2. a közigazgatás történetéből a magyar királyi kamara, a kancellária, a helytartótanács, az erdélyi hatóságok, a temesi bánság és az uralkodó személyes kormányzatának (a titkos tanácsnak, a kabineti titkárság majd tanácsnak és az államtanácsnak) szervezetéről és intézménytörténetéről szóló iratokét;

3. a vallási és a szellemi élet köréből: válogatást a 18–19. század magyar tudósainak levelezéséből (mindenekelőtt a „külföldi tudományos mozgalmakkal való kapcsolatok szempontjából"); „a görögkeleti vallású oláhság egyházi uniójának történetére", valamint a görögkeleti szerb egyház autonómiájára vonatkozó iratokét; a magyar és az erdélyi protestáns egyházak államhoz való viszonyát tisztázó forrásokét (a vallás szabad gyakorlatáról, a protestánsok külföldi iskolázásáról és a vegyes házasságok kérdéséről);

4. a gazdaságtörténeti problémák közül: a vámügy és a contributio (adó) történetére; a királyi regálék (felségjogon beszedett jövedelmek) fejlődésére; a központi hatóságoknak a magyar kereskedelem, a magyar ipar, mezőgazdaság és állattenyésztés fejlesztése érdekében tett intézkedéseire; a pénzügy (különösen az 1811. évi nagy devalváció) történetére vonatkozó aktákét;

5. végül a Délvidék és a Budapest környéki betelepítésekről, valamint az úrbériség ügyéről szóló okiratokét. Károlyi emellett azt is ajánlotta, hogy a *Fontes*en kívüli sorozatokban – 1526-tól a legújabb időkig – uralkodóink konstantinápolyi, illetve Velence bécsi követeinek jelentéseit s a hozzájuk küldött utasításokat is adják ki.[69]

Klebelsberg 1918 áprilisában, az MTT közgyűlésének elnöki megnyitóbeszédében már kizárólag a *Fontes*ről szólt. Bejelentette, hogy csaknem 117 000 korona tőkét – emellett évi 7500 korona állami támogatásra szóló ígéretet – sikerült biztosítania a sorozat köteteinek megjelentetésére. Ekkor már csak négy osztályt sorolt föl: „1. általános történeti, 2. közigazgatási, 3. vallási, művelődési és művészeti, 4. gazdasági és társadalmi" területekről. Jelezte, hogy a kiadványok bővebb bevezetőből („értekezésből") és forrásközlésből fognak állni, jegyzetekkel, név- és tárgymutatóval. „A legnagyobb súlyt fogjuk fektetni arra – hangsúlyozta –, hogy a kötetek ne ötletszerűen jelenjenek meg aszerint, amint egyik vagy másik kutató éppen anyagot ajánl fel közzétételre, hanem előre akarjuk megállapítani az egész sorozatos vállalat tervét és az egyes tárgykörök fontossága szerint a művek megjelenésének sorrendjét." Kitért arra is, hogy Károlyi tanácsát megfogadva a konstantinápolyi követek, illetve Velence bécsi követei jelentéseinek kiadását is elindítja, *Diplomáciai*

[69] Károlyi, Szekfű és Eckhart javaslata: OSZKK, Analekta 6302 (A Magyar Történelmi Társulat iratai), a Klebelsberghez címzett levél 1918. február 12-i keltezésű. Lásd még: Glatz Ferenc, *Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány,* Századok 1969/5–6., 1176–1200, főleg 1180–1181; Uő., *Egy Habsburg nádor a magyar történetírásban* = Uő., *Történetírás korszakváltásban,* Kossuth, Budapest, 1990, 240–241.

források Magyarország újkori történelméhez címen, s már e célra is összegyűjtött 31 000 koronát, ami egyelőre két kötet megjelentetését biztosítja.[70]

Minden készen állt tehát a nagyszabású, tervszerű program realizálásához: a szakmai (MTT), illetve a pénzek „összekalapozása" révén megszerzett anyagi háttér és a kellő „társadalmi" támogatottság (József Ferenc főherceg védnöksége, valamint a legjelentősebb – köztük a „bécsi magyar" – történészek aktív részvétele) is. Nagyon kedvezőnek tűnt tehát a helyzet, ám az I. világháborús összeomlás, a magyar állam földarabolása, ebből adódóan a teljes politikai, gazdasági és kulturális feltételrendszer megváltozása mindent fölborítani látszott. A történettudomány szerepe is gyökeresen megváltozott az 1918 ősze előtti időszakhoz képest.

[70] Klebelsberg *Beszédei…,* 17.

A Bécsi Magyar Történeti Intézet alapításának körülményei

Nagyon nehéz ma már felfognunk és megértenünk, mekkora traumát jelentett az egykori Osztrák–Magyar Monarchia „államalkotó” népeinek, a németosztráknak és a magyarnak az I. világháborús vereség és annak következtében a korábbi államkeretek szétesése. Különösen Magyarországon voltak fájdalmasak ezek a változások. Mert igaz ugyan, hogy a nemzetiségek – amelyek Magyarországon a lakosság csaknem felét tették ki – nagy örömmel ünnepelték szabadulásukat az általuk csak a „népek börtönének” tartott középhatalomból, a magyarok számára azonban a szokatlanul igazságtalanul meghúzott új államhatárok történelmük addigi legnagyobb tragédiáját jelentették. Tetézték mindezt az újabb megrázkódtatásokat eredményező forradalmak: a még sokak köszöntötte polgári demokratikus átalakulás, majd a társadalom többsége által – diktatórikus berendezkedése, vezetőinek túlnyomórészt zsidó származása miatt – elutasított vörös uralom, a tanácsköztársaság. Amelynek visszahatásaként aztán a vörösterrorra a fehérterror következett. Az „ezeréves állam” területének harmadára zsugorodása, a magyar anyanyelvű lakosság egyharmadának határokon túlra kerülése és a mindebből adódó gazdasági, társadalmi, kulturális gondok nyomasztóak voltak, sokakban a nemzethalál vízióját vetítették elő.

A húszas évek első felének Magyarországán viszont olyan konszolidáció ment végbe, amelyre szinte senki sem számított. Az országot sújtó trianoni békekötés után ugyanis a „csonka hazában” és Európában csaknem mindenki életképtelennek tekintette az új határvonalában a régivel sehol sem egyező, rendkívüli nehézségekkel küszködő államot. Abban pedig, hogy a reménytelennek tűnő helyzetből mégiscsak sikerült a magyaroknak kitörni, az ügyes és rátermett politikai vezetés – Bethlen István gróf kiváló kormányzása, Klebelsberg okos kultúrpolitikája – mellett komoly szerepe volt az új nemzettudatot építő, a múlt boncolásával gyakran a jelennek üzenő történettudománynak is.

Magyarországon talán soha nem volt akkora jelentősége ennek a tudományszaknak, mint ebben az időben. És Bécs sem volt korábban olyan kiemelt helyszíne a magyar história emlékei kutatásának, mint ekkor. Nem véletlen,

hogy Szekfű Gyula, az egyik legnagyobb, tizenhét esztendőn keresztül Bécsben élő magyar történész 1919-ben éppen a császárvárosban vetette papírra a két világháború közötti Magyarország egyik legnagyobb hatású, számos kiadásban megjelent, a fiatal értelmiség ideológiáját döntően befolyásoló művét, a *Három nemzedék*et, amelyben a Magyarország összeomlásához vezető utat szenvedélyesen, az önvádat sem mellőzve mutatta be. Mi lehetett az oka, hogy 1919 után a történettudomány nemzeti kulcstudománnyá vált Magyarországon, és miért volt Bécs ilyen fontos bázisa a magyar historikusoknak?

Ennek megértéséhez tisztában kell lennünk azzal a paradoxonnal, hogy a szinte kizárólag negatív következményekkel járó – a magyar nemzettudatot mindmáig bénító – trianoni békeszerződésnek „pozitív” hatásai is voltak. Először is: a magyarok négyszáz esztendőn át éltek államközösségben az osztrák tartományokkal. Ennek volt „köszönhető” a magyarságot a 17. század végétől megosztó, részben napjainkig ható szembenállás, amely a magyar Szent Korona országainak teljes függetlenségéért harcoló kurucok, illetve a magyarok megmaradását a Habsburg-birodalmon belül, a belpolitikai önállóság fenntartásával megvalósítani kívánó labancok között feszült. Ahogyan azt Szekfű Gyula – német példa nyomán – megfogalmazta: a „kismagyar” (kuruc) és a „nagymagyar” (labanc) út ellentéte volt ez. „Ezzel az ország nyugati és keleti része közt mély szakadék tárult fel […], a nemzet lelki élete kettészakadt” – jelentette ki Szekfű, és hangoztatta majd oly gyakran további pályája folyamán azóta is sokat vitatott állítását.[71] Mindennek hátterében persze az állt, hogy Magyarország 1526-tól sohasem volt teljesen önálló állam, még az 1867-es kiegyezés után sem. 1918-ban viszont visszanyerte hosszú évszázadok óta vágyott függetlenségét; már nemcsak bel-, de külpolitikáját is szabadon intézhette, maga irányíthatta.

A másik, Trianonból adódó „pozitívum” pedig az volt, hogy Magyarország egy soknemzetiségű, a 19. század második negyedétől nemzetiségei állandó

[71] Szekfű Gyula, *A magyar állam életrajza. Történeti tanulmány,* Dick Manó, Budapest, 1918, 116. Bár magát a kismagyar–nagymagyar kifejezést alig használta, Szekfű erre vonatkozó koncepciója már a *Mit vétettem én?*-ben (1916) és a *Magyar állam életrajzá*ban is megjelent, lényegét azonban a *Három nemzedék* második kiadásának előszavában (1922) fejtette ki, hogy aztán a *Magyar történet* (1928–1934) köteteiben a 16. századot követő magyar fejlődés egyik alaptételévé tegye: „Amint a porosz történetírás, Sybel és Treitschke és követőik a porosz államnak, a Hohenzollern-dinasztiának és az északi német, protestáns államoknak a nemzeti érdemeit hajlandók a déli és rajnai németség rovására emelni ki és ezáltal az egész németséget egybefogó nagynémet ideával szemben kisnémet, korlátoltabb kört foglalnak el, ennek hasonlóságára jelölhetnénk meg az utolsó félszázadnak tisztán a nemzeti függetlenség érdekei iránt érdeklődő erdélyi történetírását a minden magyart, kurucot és labancot átfogóval ellentétben – kismagyar történetírásnak […]. […] én már korábban felszabadultam az egyoldalú kismagyar ideológia alól és utána szinte egyedül – ezt nem büszkeséggel, sajnálattal mondom – próbáltam meg kuruc és labancnak történeti szintézisét adni […].” Szekfű Gyula, *Három nemzedék és ami utána következik,* Élet, Budapest, 1922², 44.

belső nyomásával és önállósodási (a század végétől már elszakadási) törekvéseivel megbirkózni kénytelen államból 1918-ban egy csapásra a térség leghomogénebb nemzetállamává vált, nemzetiségi problémákkal nem vagy alig kellett küszködnie. Míg tehát a dualizmus idején a magyar politika két fő problémája az Ausztriához való viszony és a nemzetiségi kérdés volt, a világháborús összeomlás után e meghatározó témák belpolitikai természete megszűnt, külpolitikai jellegűvé vált. Hiszen a magyaroknak már nem a történeti államukban élő nemzetiségekkel és a velük közös birodalmat alkotó németosztrákokkal szemben kellett meghatározniuk magukat, hanem az új európai valósághoz kellett – kénytelen-kelletlen – illeszkedniük.[72] Külpolitikai tekintetben pedig már nem a status quo fenntartása volt a fő céljuk, mint a dualizmus idején, hanem sokkal inkább az adott helyzet megváltoztatása, a revízió révén. Addigi politikai töltetüket így mind az Ausztriával való kapcsolatok, mind a nemzetiségi gondok elveszítették, történeti szempontból ugyanakkor fontossá és érdekessé váltak.

Emiatt kapott a történelem, annak kutatásában pedig Bécs kitüntetett helyet a két világháború közötti magyar tudományos életben. Hiszen az ország szinte minden magyar számára elviselhetetlen veszteséget jelentő feldarabolására nemcsak Szekfű Gyula, hanem mások is keresték a választ. Ezáltal pedig a Magyarországon már a dualizmus idején is legnépszerűbb nemzeti tudományszak, a történelem szerepe még inkább felértékelődött. A legfontosabb nemzeti tárggyá, a keresztény-nemzeti, (reform)konzervatív kurzus – mindenekelőtt a Bethlen István és Klebelsberg Kuno kultuszminiszter nevével fémjelzett irányzat – egyik legitimáló erejévé vált. A jobboldaltól a baloldalig mindenki által elfogadott és célként kitűzött revízió majdani megvalósítása érdekében ugyanis pontosan tudni szerették volna: mi vezetett az ország felosztásához, ebben mekkora része volt saját hibáiknak, netán bűneiknek, illetve mennyiben volt ez a külső körülményeknek köszönhető? Milyen „történeti jogokra" hivatkozva követelhetik majd vissza az elveszített területeket? Hogyan vezetett a magyarországi nemzetiségek fejlődése az elszakadás kimondásához?[73]

Ebben a légkörben csaknem minden magyar történész azt gondolta: a megváltozott helyzetben újra kell írni és újra kell gondolni a nemzeti történelmet. Szinte mindegyikük megkísérelt ezért a történettudomány, a leg-

[72] Klebelsberg tulajdonképpen erre építette föl „neonacionalizmus-elméletét": Klebelsberg Kuno, *Neonacionalizmus,* Athenaeum, Budapest, 1928, 123–124 és 126. Bővebben lásd Ujváry, *„Egy európai formátumú államférfi",* 160–171; Uő., *Kultúrfölény és neonacionalizmus. Klebelsberg Kuno és Tormay Cécile kapcsolata = Tormay Cécile-emlékkonferencia,* szerk. Kollarits Krisztina, Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2013, 147–176.

[73] A trianoni trauma hatásáról: Várdy Béla, *Trianon megnyilvánulása a két világháború közti magyar történetírásban,* Aetas 2003/3–4., 286–305.

többen az ismeretlen kincseket rejtő levéltári források segítségével válaszolni a „miért és hogyan történhetett mindez?" kérdésére. Aki pedig ezt tette, annak – a korábbiakban említett okok miatt – hosszabb-rövidebb időt bécsi levéltári kutatásokkal is el kellett töltenie.

Ezért az 1918–1919-es politikai zűrzavar után Klebelsberg annak ellenére is könnyen melegíthette föl már kész terveit, hogy a körülmények mindenben megváltoztak, és a kötetek kiadására szánt, jelentős összegek teljesen elértéktelenedtek. Az MTT 1920. május 14-i közgyűlésének elnöki megnyitójában – a világháborús veszteség okainak rövid elemzése és Tisza István érdemeinek méltatása mellett – ismét kitért a *Fontes*re és a BMTI létrehozásának szükségességére. Ekkor e két elképzelést már szervesen összekapcsolta egymással. A rá jellemző pozitív szemlélettel kijelentette:

> […] sohasem fogok felhagyni annak hangoztatásával, hogy ne keressünk mi valami csodaszert, ne keressünk mi valami egészen újszerű, szokatlan politikai módszert ahhoz, hogy lábra tudjunk állni, hanem dolgozzunk, dolgozzunk becsületesen, dolgozzunk szakszerűen minden téren. A történelmi tudományos munka megszervezése az a nemzeti kötelesség, mely részben a mi Társulatunkra vár.
>
> Ezen a téren éppen most széles körű és mélyreható tevékenység lehetősége kínálkozik. Az új Ausztria megnyitotta a cs. és kir. házi, udvari és állami levéltárnak azokat a magyar vonatkozású részeit, mely lehetővé teszi a magyar nemzet XIX. századi történelmének megírását. Hitelesen megállapítható lesz a bécsi kormány összeköttetése a nemzetiségi mozgalmakkal, fel lesz deríthető 1848–49-iki szabadságharcunk történetének több tisztázatlan részlete, az abszolutizmus kora s az osztrák diplomáciának a magyar emigráció figyelemmel kísérésére és működésének ellensúlyozására irányult akciója, az októberi diploma és a februári pátens körül folyt politikai harc és az 1867-iki kiegyezés előkészítése. […] Ennek a levéltárnak magyar szempontból leendő rendszeres átkutatására Társulatunk expedíciót küld Bécsbe s reméljük, hogy ezt az expedíciónkat állandó intézménnyé: bécsi magyar történeti intézetté fejleszthetjük ki. Reményünk van arra is, hogy a nemzeti hadsereg a magyar testőrség bécsi palotájában rendelkezésünkre bocsátja Bessenyeinek és testőrtársainak szobáit, honnan a magyar irodalom megújhodása Mária Terézia uralkodása alatt megindult. Vállalkozásunk sikerének főzáloga, hogy a munkálatok irányítását Károlyi Árpád, a levéltár volt igazgatója és anyagának egyik legbehatóbb ismerője szíves volt elvállalni, kit a vezetésben dr. Szekfű Gyula és dr. Eckhart Ferenc Bécsben élő magyar történészek fognak támogatni. A misszió

> tagjai, 3-4 kutató pedig a nyár folyamán indul útnak Bécsbe s akkor a már teljesen előkészített munka nyomban kezdetét is veheti. Most egyébként, hogy kedvezőtlen valutaviszonyaink a római és konstantinápolyi magyar történelmi intézetek működésének újból való megkezdése elé egyelőre leküzdhetetlen akadályt gördítenek, az osztrák pénz ellenben a mienkkel egyenlő mértékben értéktelenedett el, most egyedül Bécsben gondolhatunk rendszeres külföldi kutatás szervezésére.[74]

Klebelsberg helyesen mérte föl a helyzetet. Az 1895-ben magánerőből, Fraknói Vilmos által alapított Római Magyar Történeti Intézet elsősorban a magyar vonatkozású vatikáni levéltári források feltárásában játszott fontos szerepet. 1912-ben állami kézbe, majd 1913-ban a Magyar Tudományos Akadémia kezelésébe került, gyakorlati működést azonban már nem fejthetett ki. A Monarchiával hadba lépő Olaszország 1918-ban le is foglalta az épületét, így egyelőre gondolni sem lehetett az újbóli megnyitására, amelyre végül – Klebelsberg kezdeményezésére, Gerevich Tibor (1882–1954) aktív és sikeres itáliai tevékenységével és a gazdasági és a politikai nehézségeket is legyőzve – 1923-ban került sor.[75]

A Klebelsberg javaslatára létrehozott – és tulajdonképpen általa felügyelt – Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet 1918 szeptemberében zárta be végleg a kapuit, hogy aztán csaknem száz év múltán, megváltozott feladatokkal – immár elsősorban kulturális profillal – 2013 decemberében kezdhesse meg ismét működését.

Bécs esetében viszont az egykori közös államkeretek; a két vesztes állam világháború utáni hasonló politikai és gazdasági problémái; a tény, hogy 1918 ősze óta folyamatosak voltak a diplomáciai kapcsolatok Magyarország és Ausztria között; elsősorban azonban a bécsi központi levéltárakban őrzött magyar iratok sokasága, illetve ezek feltárásának előzményei egyaránt lehetővé tették – sőt szinte követelték – a szervezett magyar kutatások indítását.

Mindezt – miként arra imént idézett 1920. májusi beszédében Klebelsberg is utalt – nagyban segítette, hogy az archívumokban a korábbi kutatási korlátozásokat feloldották. Míg 1918 végéig 1847-ig, akkortól már 1894-ig tekinthettek be az – olykor bizony szenzációhajhász – érdeklődők az aktákba (sőt 1930-ban 1918-ig terjesztették ki a vizsgálatok időhatárát).[76] Emiatt aztán

[74] Klebelsberg *Beszédei…,* 28–29.

[75] Bővebben: Ujváry Gábor, *Egy tudós kultúrpolitikus Rómában és a magyar hivatalokban* = Uō., *A harmincharmadik nemzedék. Politika kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”,* Ráció, Budapest, 2010, 314–347.

[76] Fazekas, *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv…,* 72.

a tervezett *Fontes*-sorozat keretei 1918 végén kibővültek a szabadságharc alatti és utáni események vizsgálatára is.

Károlyi Árpád valószínűleg már 1918 végén, 1919 elején kidolgozta a programvázlatot „1849–49-diki szabadságharcunk legfontosb kiadatlan levéltári kútfőinek publikációjáról”. „Nagyszerű tragédiánk igazi megismerésének gyökerei a nagy bécsi levéltárak eddig elzárt, de most már a kutatás számára megnyílt anyagába nyúlnak le; innen meríthető az eredmények és intézkedések végokainak, a bécsi udvar és kormány szándékainak és állásfoglalásának, az első magyar felelős minisztérium, a honvédelmi bizottmány s a 49-diki köztársasági kormány magatartásának alapos megértése.” Károlyi javaslata a forradalom és a szabadságharc történetét bemutató *Fontes*-kiadványokat három részre tagolta (ez a terve majd csak az 1950–60-as években valósult meg részben). „Az első a Batthyány-minisztérium életét s a benne főszerepet játszó ügyeket: az olaszok elleni hadisegély, az államadósságban való részesedés s Jellasich állásfoglalása kérdését világítaná meg egy (esetleg két kisebb) kötetben; a második rész hasonló terjedelemben a honvédelmi bizottmány kormányának, tehát az 1848 október havától 1849 április haváig terjedő kornak és az ezen epochát lezáró debreceni függetlenségi nyilatkozat előzményeinek és történetének volna szentelve; míg a harmadik rész egy kötetben a második minisztérium és kományzóság történetére, az orosz invázió előkészítésére és a nagyszerű bukás okaira vetne új világosságot. A Magyar Történelmi Társulat nem kételkedik, hogy »Fontes« című vállalata kiadványainak sorában ezzel a tervbe vett publikációval magasztosb erkölcsi kötelességet teljesítene, s hogy e kiadványát a magyar történelem minden barátja, laikusok valamint szakemberek, melegen, sőt hazafias örömmel fognák üdvözölni.”[77]

Közben Klebelsberg aktív közreműködésével 1. a „törökkori kutatások”; 2. a *Fontes;* 3. a bécsi levéltári munka; 4. az újkori, illetve az MTA irányelvei alapján 5. a középkori latin források mintaszerű és részletes – kisebb módosításokkal még napjainkban is kiválóan használható, 1918 elejétől többször is megvitatott[78] – szabályzata is elkészült. Ezek célja az MTT „Bécsben kezdeményezett kutatásai és új forráskiadványainak megindítása alkalmából e vállalkozásainak egyöntetű” szabályozása volt. A *Fontes* már „az 1686-tól 1918-ig lefolyt korszak történeti forrásainak kiadását”, azaz – akkori értelmezésben – a magyarság trianoni katasztrófáját megalapozó események vizsgálatát

[77] OSZKK, Analekta 2906.

[78] ELTE EKK), G 628 (Szekfű Gyula hagyatéka), Domanovszky Sándor Szekfű Gyulának, 1918. február 5. és március 1. Az első levélben Domanovszky jelzi: „Tájékoztatás és hozzászólás kedvéért itt küldöm az új forráskiadványra vonatkozó szabályzat tervezetét.” A másodikban arról ír, hogy „Klebelsberg lakására megyek, ahol 5 órakor összejön egy szűkebb bizottság a múltkor megküldött szabályzat tárgyalására”.

tekintette feladatának, négy osztályban („1. általános történeti, 2. közigazgatási, 3. vallási, művelődési és művészeti, 4. gazdasági és társadalmi"). Részben ennek érdekében kívánta a Magyar Történelmi Társulat, „abból az alkalomból, hogy a bécsi cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár eddig zárolt anyaga is megnyílt a történetíróknak, az újabbkori magyar történet teljes megvilágítására szükséges források kiadásának előkészítése végett Bécsben [a] rendszeres kutatást" megszervezni. „Ez a kutatás – tették hozzá – kiterjed az udvari kamarai levéltárra is, valamint a Bécsben és Német-Ausztriában[79] egyebütt található levéltári anyagra. A vállalat közelebbi célja, hogy a Társulat két nagy sorozatos kiadása (ú. m. »Magyarország törökkori történetének forrásai« és »Magyarország újabbkori történetének forrásai«) számára forrásanyagot gyűjtsön, továbbá, hogy a Habsburgok bécsi nagylevéltáráról olyan ismertetést készítsen, mely a magyar kutatót útbaigazítsa abban a tekintetben, mit várhat a levéltár egyes osztályaiban nemzeti történetünkre vonatkozólag." A forrásfeltárás irányítása az MTT erre kijelölt intézőbizottságának, illetve a „közvetlen vezetőnek" – mindenki tudta, hogy itt Károlyi Árpádról van szó – a kezébe került. Intézkedetek arról is, mindez miként történjen: hogyan gyűjtsék, válasszák ki, közöljék, jegyzeteljék, mutatózzák a forrásokat, milyen szempontok alapján írják meg az bevezetőket stb.

A később sorra megjelenő *Fontes*-kiadványok pontosan követték a szabályzat utasításait, miszerint „az egyes mű bevezető ismertetésből (értekezésből) és magából a forrásanyag közléséből áll. Ez utóbbit a szükséghez képest jegyzetek magyarázzák és mutatók (tartalom-, név-, tárgy-, szak-, szómutató) teszik hasznavehetőbbé." Nehezebb volt megfelelni a szerkesztőkkel szembeni elvárásoknak, melyeket azonban a magyar történettudomány élvonalába tartozó tudósok többsége így is teljesített az 1920–1930-as években: „A szerkesztő a tárgy köréhez tartozó minden hozzáférhető anyagot felkutat s ezt a forrásanyagot […] a mű számára kiválogatja, másolja vagy másoltatja, illetve kivonatolja, időrendbe szedi, felvilágosító és kiegészítő magyarázatokkal kíséri, valamint tartalom-, tárgy- és névmutatóval, esetleg szak- és szómutatóval ellátja. A szerkesztő a másolatok hűségéért és szakszerűségéért felelős. […] Tartozik ezenkívül művének nyomdai korrektúráját végezni. Az ismertető bevezetésben a szerkesztő az egész vonatkozó irodalom figyelembevételével rövid, szabatos és világos előadásban dolgozza fel az intézmény fejlődését, illetve rendszeres áttekintést nyújt a feldolgozott tárgyról. Nemcsak a kiadott forrásanyagot ismerteti, hanem a tárgyat a történeti fejlődés s a korkép egészébe is beállítja."[80]

[79] Ekkor – mivel minden osztrák politikai erő a Németországhoz való csatlakozást szorgalmazta – ez volt a későbbi Osztrák Köztársaság (Ausztria) hivatalos neve.

[80] *A Magyar Történelmi Társulat forráskiadási szabályzatai. Melléklet a Századok 1920. évi folyamához*, Századok 1919–1920, Melléklet, 1–24, az idézetek: 3, 7, 10–11, 3–4 és 9. Lásd még Domanovszky iratai között: MTAKK, Ms 4521/110.

Domanovszky Sándor szerint a szabályok szövegezésében Klebelsberg is aktívan közreműködött, s rendkívül fontosnak tartotta, hogy sohase térjenek el azoktól: „úgyszólva mi ketten dolgoztuk ki, és ő mindig azt hangoztatta, hogy azokhoz ragaszkodjunk".[81] Domanovszky 1942-es Klebelsberg-emlékbeszédében már kicsit másként emlékezett – ami persze nem zárja ki mindkét állítás igazságát – arra, „hogy Klebelsberg gróf milyen alapos elmélyedéssel merült el a részletkérdésekbe is, ha azoknak a megvalósítás körül lényegbevágó jelentőséget tulajdonított. Az új közlési szabályzat első tervezetét Szentpétery Imre [1878–1950] professzor dolgozta ki, majd Hóman Bálint [1885–1951] terjesztette elő véleményét. A bevezetés körüli kérdésekre csekélységem tett javaslatot. Az ezek alapján összeszerkesztett szöveg bizottsági tárgyalás alá került és a bizottság a szöveget átdolgozta. Ezt az átalakított formát vette alapul Klebelsberg gróf. További magánbeszélgetések hatása alatt a saját szövegét újra is átdolgozta és újabb bizottsági jóváhagyás alá bocsátotta. Közben kikérte Bécsből Károlyi Árpád véleményét is. Az ő kétrendbeli megjegyzései egy harmadik átdolgozást vontak maguk után, amelyet elnökünk 1920-ban nyári pihenője alatt a svábhegyi Bernáth-villa öreg gesztenyefái alatt szintén maga végzett. Ebben a formában került azután elfogadásra az utasítások szövege egy harmadszori bizottsági tárgyalás keretében, szerkezetében és a »szakértelem, a lelkiismeretesség és a legapróbb részletekig leható alaposság« biztosítását célzó előírásaival, teljesen Klebelsberg elgondolása szerint." Domanovszky mindezt az MTT irattárában a szabályzat kidolgozására vonatkozó előterjesztések vaskos – azóta sajnos elkallódott – iratcsomóira hivatkozva állította. Kissé talán szépítő emlékezéseiből azonban így is kiderül, milyen szellemi teljesítmény állt akkoriban egy forráskiadás-szabályzat kidolgozása mögött, milyen jelentőséget tulajdonított ennek az apró részletekkel is lelkiismeretesen foglalkozó Klebelsberg.[82]

Közben 1918 végén és 1919-ben – az addigi államkeretek fölbomlása miatt, az egykori közös vagyon utódállamok közötti felosztásának részeként – a bécsi közös levéltárak szétválasztása is megkezdődött. Magyar részről az

[81] MTAKK, Ms 4521/160. Domanovszky Sándor [valószínűleg] Viszota Gyulának, 1934. január 20.

[82] Domanovszky, *Emlékezés gróf Klebelsberg Kunó elnökségére*, 392. A szintén eltűnt, terjedelmes Klebelsberg-hagyatékot végigbogarászó Huszti József Domanovszky 1942-es emlékezését igazolta. Szerinte ugyanis Klebelsberg maga írta a szabályzatok egy részét: „Ugyancsak a maga számára készült jegyzeteiben gondosan gyűjti a külföldi levéltárakra vonatkozó adatokat. Külön rovatot nyit: tennivalók a magyar történeti kutatás érdekében. Beadványokat szerkeszt, bizottságokat alakít, szabályzatokat állít össze. Az utóbbiak közül figyelmet érdemel a Magyarország újkori történetére vonatkozó diplomáciai források kiadásának szabályzata, amelyet ő maga saját kezűleg írt le. Komoly szakmunka ez: becsületére válnék bármelyik levéltári szakembernek! Maga írta meg a következő, nagyon részletes utasítást: Tájékoztató a bécsi magyar történelmi expedíció vezetői és tagjai számára." Huszti József, *Gróf Klebelsberg Kunó életműve*, MTA, Budapest, 1942, 75.

ez irányú munkálatok irányítására Károlyi Árpádot kérték föl. Szekfű Gyulát a HHStA, Eckhart Ferencet pedig a HKA magyar anyagának fölmérésével, jegyzékének elkészítésével bízták meg. Szekfű 1919 májusától, Eckhart pedig 1921 áprilisától már külügyi szolgálatban, külügyminisztériumi levéltárnokként végezte e munkát,[83] melynek nagyságát, illetve a magyar vonatkozású iratok rendkívüli gazdagságát jelzi, hogy azt a későbbi levéltári delegátusok napjainkig folytatták és folytatják.[84] Fazekas István (1964–), a Bécsben 19 esztendőn át (1995–2014) dolgozó kiküldött 2015-ben megjelent művében összegezte az ez irányú kutatásokat.[85]

Természetes tehát, hogy Károlyi vezetésével Szekfű és Eckhart lettek az MTT által a *Fontes* kiadásának és a BMTI megalakításának előkészítésére 1920 nyarán alapított „levéltári misszió" tagjai. Eckhart így vallott erről Klebelsbergnek írt köszönőlevelében: „Szekfűvel táplált régi óhajaink páratlan energiád és jóindulatod révén minden reményünknél gyorsabban valósul meg e lépéssel. Rajtunk áll most már, hogy a várakozásnak, ami a tudományos eredményeket illeti, meg is feleljünk. […] Épp azzal érveltem – utalt az intézet alakítását megelőző megbeszélésekre, méltatlankodva, hogy anyagi jutalmat kapjon e tevékenységéért –, hogy Bécs minden egyéb tekinteten kívül a mai szomorú financiális viszonyok mellett azért jöhet elsősorban figyelembe »tudományos intézet« szervezésénél, mert itt kerülne legkevesebbe a dolog a valutáris viszonyokon kívül azért is, mert Szekfű és csekélységem, kiket hivatalos kötelességünk úgyis itt tart, időnket szívesen bocsáthatjuk az intézmény rendelkezésére. A terv megvalósulásában és majdan a munka eredményeiben szerettük volna jutalmunkat látni."[86]

Úgy tűnik, Bécsben Eckhart tartotta a kezében a gyakorlati kivitelezést. A „bécsiek" 1920 elején értesítették a Magyar Történelmi Társulatot és Klebelsberget arról, hogy a közös vagyon felszámolására létrehozott magyar bizottság az egykori Testőrpalotában néhány helyiséghez jutott, így talán a kiutazó kutatóknak is lehetne ott néhány termet szerezni. Domanovszky Sándor később úgy idézte föl, hogy az erre vonatkozó első megkeresés ugyan sikertelen volt, ám végül Teleki Pál (1879–1941) akkori külügyminiszter közbenjárására a honvédelmi miniszter elrendelte a manzárd-részben három szoba átadását, melyeket Klebelsberg kérésére Esterházy Pál herceg

[83] Szekfű Gyula, *A házi, udvari és állami levéltár Bécsben. Első közlemény,* Levéltári Közlemények 1924, 18–54; Eckhart Ferenc, *A bécsi udvari kamarai levéltár,* Levéltári Közlemények 1923, 25–68.

[84] Minderről lásd a mintaszerű, rendkívül alapos bevezetővel ellátott forráskiadványt: Ress Imre, *A Monarchia levéltári öröksége. A badeni egyezmény létrejötte (1918–1926),* Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2008.

[85] Fazekas, *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv…*

[86] OSZKK, Levelestár, Eckhart Ferenc Klebelsberg Kunónak, 1920. augusztus 23.

(1901–1989) Eckhart segítségével bútoroztatott be. Közben az első két kiküldöttként 1920 augusztusában Mályusz Elemér (1898–1989), majd Hajnal István (1892–1956) is Bécsbe érkezett. Kezdetben a Pázmáneumban laktak, innen költöztek be 1920. október 22-én a magyar testőrök egykori palotájába.[87]

Klebelsberg 1921 januárjában Szekfűhöz és Eckharthoz írott levelében örömmel nyugtázta, hogy: „Nagyon jól esik látnom, mennyire érdeklődtök nagy vállalkozásaink fejlődése iránt. Ez nekem nagy megnyugvás, mert mennél jelentékenyebbek az összegek, melyeket a közáldozatkészség reám bíz, annál nagyobb a felelősségem, hogy a munka eredménye arányban fog állni a hozott áldozatok nagyságával. Ennek biztosítása végett az öregúron [Károlyi Árpád] kívül elsősorban reátok számítok." Hajnal és Mályusz munkájáról pedig így vélekedett: „Bécsi fiatal barátainkról a hírlapokban is megemlékeztem – nemcsak elismerésből becsületes munkásságukat honorálandó, hanem azért is, hogy lássák, hogy a kultúr-kuli rendszernek vége van. Végtelen egészségtelen állapotnak tartottam, hogy egyes historikusok, kiket vagyoni helyzet vagy magasabb állás abba a kedvező helyzetbe hozott, hogy másokat dolgoztathattak, a maguk »irodalmi tevékenységét« mások tudományos munkájával alimentálták [táplálták]. Suum cuique [mindenkinek a magáét]. Addig, míg bizalmatokból én állok a Történelmi Társulat élén, a mi mikrokozmoszunkban mindenki annyit fog érni és úgy fog értékeltetni, amennyit dolgozik. Hajnal jelentését nagy élvezettel olvastam, művét – amint meglesz, bár távolról sem sürgetem – nyomban kiadom.[88] A Széchényi Könyvtár altruista részvénytársaság 2 500 000 K[orona] alaptőkéjével lehetővé teszi a számomra, hogy a bécsi kutatás összes eredményeit a Fontes vállalatunk keretében közzétehessem. Nagyon örvendek, hogy Mályusz belekóstolt az újkori történelembe.[89] Én a pesti egyetem tanításában nagy egyoldalúságot láttam abban, hogy mindenkit a középkorra tereltek. Innét van, hogy újkori historikusunk alig van. Persze senki hajlamain erőszakot tenni nem szabad és ha ő egészen kifejezetten előszeretettel viseltetik a középkor iránt, akkor ne tereljük el eddigi stúdiumai irányától. De ha magától kedvet kap az újkorra, akkor az ő érdekéből ez csak üdvös lesz, mert nem hiszem, hogy a mai papír és nyomdai árak mellett az Akadémia nagyobb könyvkiadó mun-

[87] Domanovszky, *Emlékezés gróf Klebelsberg Kunó elnökségére,* 396. Domanovszky szerint október 12-én költözött Mályusz és Hajnal a Gárdapalotába, ám ennek ellentmond Károlyi Árpád 1920. október 21-i levele. E szerint: „A Történelmi Társulat bécsi missziójának tagjai holnap fogják a »Pázmáneum« vendégszerető épületét elhagyni s a M. Kir. testőrség palotájabeli szobákba költözködni […], a Magyar Történelmi Társulat bécsi levéltári missziója helyiségeinek birtokbavétele s használatbavétele megtörtént." Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), K 830. 1. tétel.

[88] Ez végül 1927-ben jelent meg *A Kossuth-emigráció Törökországban* címmel a *Fontes*-sorozatban – lásd a jelen kötet *Adattár*át.

[89] Mályusz ekkori kutatásairól lásd az *Adattár*at.

kásságot fejthetne ki, melynek a középkor jut működési térül. Mi pedig éppen a munkamegosztás terhénél fogva, a középkorba nem avatkozunk. Kár lenne, ha Mályusz abszentálná [távol tartaná] magát attól a nagy terített asztaltól, melyet a Történelmi Társulat az újkori kutatóknak felállított, s amely mellett mindenkinek jut hely, akinek tehetsége van és dolgozni tud."

Klebelsberg annak is örült, hogy Eckhart előrehaladt gazdaságtörténeti művének (ami aztán *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában* címmel jelent meg 1922-ben) munkálataival. Ennek kapcsán megjegyezte: „Tökéletesen igazad van abban a tekintetben, hogy Mária Terézia gazdaságpolitikája képezi az alapját egész modern gazdasági életünk fejlődésének 1918-ig. Én művedet úgy fogom fel, mint egy alapvetést a modern magyar gazdaságtörténethez. Ha a Széchényi Könyvtár altruista könyvkiadó részvénytársaságot végleg megalapoztam (ez napok kérdése), a bécsi intézetet állandósítottam (ez a Döblingi hagyaték[90] sikeres elárusítása után meglesz) és a Századok kellő terjedelemben való megjelenését is biztosítottam, akkor negyedik feladatnak kezembe veszem a gazdaságtörténeti kutatások rendszeres megindítását." Mindehhez hozzátette még: „A harmadik intézeti tag útnak indítását sürgetni fogom. Most sült ki, hogy nem az volt a főbaj, amiért eddig oly sokat jajgattak, hogy nincs pénz; emberek is hiányzanak."[91]

1921 februárjában Klebelsberg már arról tudósította Szekfűt és Eckhartot, „hogy a bécsi magyar testőrség palotájában további helyiségek rendelkezésre bocsátása iránt indított újabb akcióm – amint látjátok – nem lesz egészen eredménytelen. Az öregúr [Károlyi Árpád] akkor talán beköltözhetik az intézetbe, ami őt megszabadítaná a lakbér terhétől s bizonyos unalmaktól, melyekkel ma Bécsben a külön lakás-tartás össze van kötve, nekünk pedig – az iránta való ragaszkodásról nem is szólva – az intézet tekintélye szempontjából válnék javunkra a dolog." Egyben ismét figyelmeztetett arra, mennyire fontosnak gondolja, hogy az egyének kutatómunkája egymásra épüljön, közösségi vállalkozássá váljon: „A magyar embereknek úgyis az a bajuk, hogy kollektív munkára, összedolgozásra nem igen alkalmasak. Innen van az, hogy az egyéni erőt meghaladó hatalmas alkotásokra, melyek szükségképpen sok ember összedolgozását igénylik, alig vagyunk képesek. Az emberek aztán sokszor korán elhalnak, alles bleibt Stückwerk [minden fércmunka marad]."[92]

Nem csoda, hogy szinte ugyanekkor Szekfű Gyula Hóman Bálint arra irányuló kérésére, hogy a *Magyar Történettudomány Kézikönyve* sorozatba állítson össze egy kötetet a magyar alkotmánytörténetről, így válaszolt: „nem vagyok

[90] A *Fontes*ben megjelenő első, Károlyi Árpád által sajtó alá rendezett, 1921–1922-ben két kötetben megjelent forráskiadvány: *Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka*.

[91] ELTE EKK, G 628. Klebelsberg Kuno Szekfű Gyulának és Eckhart Ferencnek, 1921. január 29.

[92] ELTE EKK, G 628. Klebelsberg Kuno Szekfű Gyulának és Eckhart Ferencnek, 1921. február 23.

– immár évek óta – a magam ura, egyik munka reám kényszeríti a másikat, s most végre, mióta Klebelsberg gróf kezébe vette a publikációk dolgát és lehetővé teszi a bécsi levéltárak kiaknázását (mi eddig lehetetlen volt), most már a levéltári anyag is uralkodik rajtam és korlátozza elhatározásaimat. […] Ebben az évben végre aktuális lesz a levéltári likvidálás, mellyel nagyon sok dolgom lesz, azután itt vannak a konstantinápolyi követjelentések, melyeket elvállaltam és hozzájuk kezdtem. Itt van Klebelsberg gróf intézete, még csak embrióban, de ez is megköveteli a magáét munkában, s még inkább időben."[93]

A BMTI alapításának első lépései tehát megtörténtek. Miután 1919–1920-ban Klebelsberg – az 1917-hez képest gyökeresen megváltozott, annál sokkal kedvezőtlenebb viszonyok között – óriási energiával, minden lobbierejét sikeresen fölhasználva lerakta az intézet alapjait, megkezdődhetett az érdemi munka. Ahogy az első ösztöndíjas, Mályusz Elemér 1925-ben megállapította: „Az egyéni lelkes kezdeményezést nálunk is az intézményesen szervezett közös munka váltja fel. […] A külföldi történettudós kétségkívül csodálkozva vesz tudomást arról, hogy számos nagy jelentőségű középkori forrásszövegünk még mindig elavultan fogyatékos, sőt nehezen hozzáférhető kiadásokban forog a kutató kezén. Minekünk még pótolni kellene modern kiadásokkal e szövegeket, holott ma már nem hat oly eleven erővel a romantika középkorrajongása, mely a kiadások e körében tulajdonképpeni külső ösztönül szolgált. A mi »utóvirágzás«-unk a forráskiadás terén egy más körülményből meríti a maga külső indítékát. Abból az egészséges »konzervatív« ösztönből, mely legutóbbi nagy történeti válságunk visszahatása, a katasztrófa előzményeire való ráeszmélés következménye gyanánt kelt életre. Ez a felfogás a maga történeti vonatkozásában a magyar »ancien regime« felé fordul érdeklődésével. A régi Magyarországot akarjuk minél közvetlenebbül és tárgyilagosabban megismerni. Azt a korszakot, melynek jelenünkre vonatkozó alapvető fontosságát s evvel kapcsolatban a történeti folytonosság vonalából történt kilengéseket csak most ismerjük fel igazán. Ebből a gondolatból keletkezett a Magyar Történelmi Társulat kiadásában, elnökének, gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszternek kezdeményezésére a Magyarország újabbkori Történetének Forrásai című kiadványsorozat terve."[94]

[93] OSZKK, Fond 15/1474. Szekfű Gyula Hóman Bálintnak, 1921. február 15.

[94] m. [Mályusz Elemér] kritikája Auer János Ferdinánd naplójának Lukinich Imre által közzétett, a *Magyarország Törökkori Történetének forrásai* sorozatában – melyben a két világháború között ez az egy kötet jelent csak meg – történt megjelenéséről: Századok 1925/4–6., 181–185, az idézet: 182.

Ösztöndíjasok történelmi helyszínen – a Testőrpalota

Annak érdekében, hogy minél közelebb legyenek a Magyarországon csak ritkán tartózkodó uralkodóhoz, Bécsben számos magyar arisztokrata család építtetett vagy bérelt palotát. Mindez már a 16. századtól megfigyelhető, de a 18. századtól vált jellemzővé. A famíliák nevének ábécérendjében haladva: az Apponyi-palotát (4. kerület Johann-Strauß-Gasse 7.) 1880-ban emelték Apponyi Margaréta (1848–1931) grófnőnek. A Batthyány–Schönborn-palota (1. kerület Renngasse 4.) 1698-tól 1740-ig volt gróf Batthyány Ádám (1662–1703), majd özvegye tulajdonában. A Batthyány–Strattmann-palotát (1. kerület Herrengasse 19. – Bankgasse 2.) ugyanez az özvegy, a „szépséges Lori" – I. Lipót császár udvari kancellárja, gróf Theodor Strattmann (1637–1693) lánya –, Batthyány Eleonóra grófnő (1672–1741) 1718-ban szerezte meg és alakíttatta át. A família 1755-től viselte a Batthyány–Strattmann nevet, 1763-ban a cseh, 1764-ben pedig a birodalmi hercegi rangot is elnyerte. Mindez Batthyány Károly József (1698–1772) tábornagynak, II. József és II. Lipót nevelőjének volt köszönhető. A 19. század közepétől az épületben hotel működött, 1911 és 1924 között ismét a család használta. A Batthyányak nevét a 9. kerületben utca is megörökíti (Batthyánygasse).

Az Erdődy–Fürstenberg-palota (a bécsieknek csak Fürstenberg-palota, 1. kerület Himmelpfortgasse 13.) 1625-től a Rákócziak, 1677-től 1773-ig az Erdődyek otthona volt, ahol – mint erre egy emléktábla is figyelmeztet – gyakori bécsi tartózkodásai idején sokszor megfordult II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) is.

Az Esterházyak hercegi ága palotájának (1. kerület Wallnerstraße 4.) telkét 1550-től Oláh Miklós (1493–1568) egri püspök – később esztergomi érsek – és kancellár birtokolta, hivatali főnöksége idején a magyar kancellária székhelye is itt volt. A mai épület egy része 1612-ben került a későbbi nádorhoz, gróf Esterházy Miklóshoz (1583–1645). Teljes területét 1668-ban vásárolta meg az első Esterházy herceg, I. Pál (1635–1713), aki 1681-ben emelkedett a nádori méltóságig. 1756-ban, a Haarhof felőli házak megszerzését követően bővítették a palotát. Az innen induló közben találjuk a bécsiek – no meg a turisták – körében igen kedvelt pincét, az Esterházy-Kellert. II. Esterházy Miklósnak (1765–1833) már 1808-ban engedélyezte a császár, hogy ebben magyar bort

mérhessen. Jelenleg többnyire a burgenlandi Esterházy-birtokokról származó nedűket kínálnak a pincében, ahonnan állítólag alagutak – néhány befalazott járat nyoma valóban látható – vezettek a Duna-partra és a Hofburgba. II. Miklós herceg 1806-tól 1820-ig a Naglergasse felé is kiterjesztette az 1814–1815-ös bécsi kongresszus idején számtalan fogadás és bál helyszíneként szolgáló, koronás főket is vendégül látó épületegyüttest, amelyet azonban 1832-ben – Miklós költekező életmódja és ebből következő adósságai miatt – zárgondnokság alá helyeztek. Véglegesen csak 1900-ban sikerült ezt feloldani. A 20. században már ritkán lakta a palotát a család. Az utolsó tulajdonos, V. Pál herceg (1901–1989) halála után az özvegye, Ottrubay Melinda (1920–2014) – a közeli rokonok részesedésének kifizetését követően – 1990-ben eladta az épületegyüttest.

A grófi ág palotája (1. kerület Kärtnerstrasse 41.) 1775-ben lett a Károlyiaké. 1871-ben a számos helyszínen szolgált és komoly karriert befutott diplomatától, Károlyi Alajostól (1825–1889) a szintén külügyér gróf Esterházy Móric (1807–1890) vásárolta meg. 1945-ig maradt a család tulajdonában.

A lebontott Kaunitz–Esterházy-kastélyt (6. kerület Amerlingstrasse 6.) 1814-ben vásárolta meg és korszerűsítette II. Esterházy Miklós herceg, aki itt őrizte és gyarapította azt a gyűjteményt, amely később – legalábbis részben – a budapesti Szépművészeti Múzeum alapja lett. Az Esterházyaktól 1868-ban Bécs városához került, 1970-ben bontották le. Ezen kívül az 1785-ben Esterházy Miklós nyári otthonaként épített – 1958-ban egy útépítés miatt ugyancsak ledózerolt – épületet (3. kerület Landstraßer Haupstraße 96.) és egy másik, 1685 és 1754 között a családhoz tartozó palotát (7. kerület Neubaugasse 36–38., Mondscheingasse 18.) is ők birtokoltak. A 6. kerületben egy utca (Esterházygasse), egy bérház (Esterházy-Hof) és az 1890-es évek közepéig egy fürdő (Esterházybad), a 21. kerületben pedig 1956-ig ugyancsak egy utca (szintén Esterházygasse) emlékeztet(ett) a família nevére.

A Festetics-palota (9. kerület Berggasse 16.) 1858 és 1897 között volt a névadó család tulajdonában. A Grassalkovich-palotát (2. kerület Obere Augartenstraße 40.) 1789-ben vette meg II. Grassalkovich Antal herceg (1734–1794), a páratlanul gyorsan fölemelkedő, szerény köznemesből gróffá és Mária Terézia egyik bizalmasává vált, a gödöllői és a hatvani kastélyt építtető I. Grassalkovich Antal (1694–1771) fia. II. Antal 1784-ben kapta meg a birodalmi hercegi rangot, élete jó részét Bécsben töltötte. Gyermeke, a család utolsó férfitagja, III. Antal (1771–1841) – az adósságait törlesztendő – 1796-ban adta el az épületet.

A belváros többnyire csöndes utcácskájában (1. kerület Annagasse 10.) állt Nádasdy Ferencnek (1708–1783), Mária Terézia híres tábornagyának, horvát bánnak az 1775-ben vásárolt palotája. Nádasdy szintén Ferenc nevű nagy-

apját még a Wesselényi-összeesküvésben való részvétele miatt, felségárulás vádjával végezték ki 1671-ben a régi bécsi városházán, ő azonban – királyhű alattvalóként – többször is kitüntette magát az osztrák örökösödési, valamint a hétéves háborúban. Érdemeiért – Hadik Andrással (1710–1790) együtt – az elsők között kapta meg az 1757-ben alapított Mária Terézia-rend nagykeresztjét, amely a legmagasabb katonai elismerés volt az egész birodalomban. (Hadikkal Mária Terézia emlékművén – 1. kerület Maria-Theresien-Platz – is egymás mellett állnak. A szoborcsoportozat további magyar alakjai: az említett Grassalkovich Antal gróf; Bruckenthal Sámuel [Samuel von Bruckenthal, 1721–1803], a híres műgyűjtő, az erdélyi szászok vezetője, majd Erdély kormányzója; illetve a már szintén szóba került kiváló történész, Pray György.) A Nádasdy-palota 1840-től 1885-ig a Batthyányaké volt. Batthyány Lajos (1807–1849) kivégzéséről állítólag itt értesült édesanyja, s úgy tartják, ekkor átkozta meg Ferenc Józsefet. Néhányan ennek tulajdonítják Rudolf trónörökös, Erzsébet királyné (1837–1898) és Ferenc Ferdinánd (1863–1914) erőszakos halálát. (A kétségkívül megkapó történet szépséghibája, hogy Batthyány édesanyja, Skerlecz Borbála [1779–1834] már 1834-ben elhunyt…)

A 18. század végén és a 19. elején a Starhemberg-palota (1. kerület Minoritenplatz 5., Abraham-a-Sancta-Clara-Gasse 2., Bankgasse 5–7., Petrarcagasse 1.) is a Nádasdyak, majd a Festeticsek tulajdona volt.

A Nákó-palota (a bécsiek inkább Eskelespalais-ként ismerik; 1. kerület Dorotheerstraße 11.) 1827-ben került az 1813-ban grófi rangot kapott – macedóniai eredetű családból származó – nagyszentmiklósi Nákó Sándorhoz (1785–1848). 1895-ben a fia, a magyar parlamenti képviselő Nákó Kálmán (1822–1902) értékesítette. 1993-ban ebben az épületben hozták létre a Zsidó Múzeumot (Jüdisches Museum). A Pallavicini-palotát (1. kerület Josefsplatz 5.) 1842-ben vásárolta meg Pallavicini Alfonz őrgróf (1807–1875). Az egykor Magyarországon is jelentős földbirtokosnak számító, a magyar közéletben aktívan résztvevő család utódai mindmáig a josefsplatzi palotában laknak, a helyiségek többségét azonban kiadják.

A Pálffyak egyik palotája (1. kerület Josephsplatz 6.) 1684-től az erdődi Pálffyak – 1807-től már hercegi – hitbizományához tartozott, majd nem sokkal az I. világháború után állami tulajdon lett. Barokk Figaró-termét mindmáig a Pálffy család tagjainak portréi díszítik. A hatesztendős Mozart (1756–1791) – Pálffy Miklós (1710–1773) kancellár meghívására – 1762. október 16-án itt adta egyik első koncertjét, majd 1786-ban szűk körben a *Figaró házasságá*t is itt játszották először. A másik Pálffy-palota (1. kerület Wallnerstraße 6.) 1809–1813 között épült a család megbízásából. A fia esküvőjére Bécsbe érkezett, 1890-ig a német birodalmi kancellári címet viselő Otto von Bismarck (1815–1898) 1892-ben lakott itt, végül a 20. század elején egy bank otthona lett.

A Wilczek-palota (1. kerület Herrengasse 5.) ugyan soha nem volt magyar kézben, 1788-tól viszont a korabeli bécsi társaság ismert és kedvelt személyisége, a Magyar Nemzeti Múzeumot is alapító Széchényi Ferenc bérelte. Homlokzatán a „külföldi magyarok" által 1966-ban állított, kétnyelvű – magyar és német – márványtábla hívja fel a figyelmet arra, hogy: „Itt született 1791. szeptember hó 21-én gróf Széchenyi István, a legnagyobb magyar." Széchenyi anyakönyvi bejegyzését egyébként a szomszédos Mihály-templom (Michaelerkirche) őrzi. 1811-től 1815-ig még négy telet töltött itt a család: csak ezután költöztek ki a Landstraße 212. szám alatt vásárolt palotájukba (ma 3. kerület), ahol Széchényi Ferenc irodalmi szalont (Hofbauerkreis) vezetett.[95] Mint már szó volt róla, Széchenyi István 1860-ban ugyancsak Bécsben, a döblingi szanatóriumban vetett véget életének. Végül az eddigi felsoroltaknál kicsit szerényebb Zichy-kastélyt (14. kerület Beckmanngasse 12.) említem még, amely valószínűleg 1840 körül lett a családé – jelenleg a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság nagykövetségének épülete. Ugyanebben a kerületben egy utca is őrzi a família nevét (Zichygasse).

A magyar kulturális diplomácia szempontjából mégsem ezek az – olykor fontos művészeti és tudományos eseménynek helyet adó – épületek vagy a magyar kormányzattörténetben meghatározó szerepű királyi udvari kancellária otthona (Strattmann-palota, 1. kerület Bankgasse 4–6.) voltak igazán jelentősek, hanem a Testőr-, más néven Gárda-, illetve Trautson-palota (7. kerület Museumstrasse 7.).

Bécs egyik legszebb és legértékesebb, a művészettörténészek szerint is a barokk-klasszicizmus egyik legjelentősebb műemléke napjainkban az osztrák igazságügyi minisztérium otthona. Az idősebb Fischer von Erlach által az amszterdami városháza (1661) mintájára tervezett palota építőmestere az udvar, az alsó-ausztriai rendek és Bécs szolgálatában álló Christian Alexander Oedtl (1655–1731) volt. Oedtl számos ismert bécsi épület – például a Harrach-, a Clary-Mollard-, a Starhemberg-, a bankgassei Batthyány-palota és több templom – munkálataiban vett részt, de Budán, Pozsonyban, Nagyváradon és Trencsénben is tevékenykedett.

A palotát Bécs akkori elővárosában, St. Ulrichban 1710 és 1712 között, nyári lakként emelték az 1711-ben hercegi rangot kapott, a császárt hűen szolgáló titkos tanácsosnak és főudvarmesternek, Johann Leopold Donat von Trautsonnak (1659–1724). (Az arisztokraták téli szálláshelye ekkoriban mindig a városfalon belül, a mai 1. kerületben volt.) A museumstrassei (1919-ig: hofstallstraßei) Trautson-palotát 1760-ban Mária Terézia engedélyével Pálffy Miklós magyar királyi udvari kancellár – a magyar vármegyéktől

[95] Lauringer Ernő, *Széchenyi István gróf szülőháza Bécsben,* Soproni Szemle 1938/3., 144–148.

és szabad királyi városoktól összegyűjtött 40 000 forintból – vásárolta meg, és a királynő a testőrírók révén a magyar kultúrtörténetben is oly jelentős szerepet betöltő magyar királyi nemesi testőrség székhelyévé tette. Az épületet 1761-ben, új rendeltetésének megfelelően – a korábbi kertkerítés és az Orangerie elbontásával – istállókkal egészítették ki. A palota 1848 végén, a testőrség feloszlatása következtében az alsó-ausztriai tartományi hadsereg-parancsnokság (Landesarmeekommando) tulajdonába került. Miután azonban 1867. június 8-án, Ferenc József koronázása alkalmából a testőrséget újjáalapították, 1869 júniusában ünnepélyesen visszaszolgáltatták a gárdának. A Monarchia fölbomlása – és ennek következtében a testőrség feloszlatása – után is magyar tulajdonban maradt: a magyar hadügyminiszter 1918 novemberében kérte „exterritoriális területté" nyilvánítását az Osztrák Nemzeti Tanácstól. Ekkortól a külügyminisztérium fennhatósága alatt működő, a békeszerződés és a Monarchia anyagi javai likvidálásának végrehajtására alakult magyar Felszámoló Hivatal használta egyes helyiségeit.[96]

A Testőrpalota 1920-tól a kormányzósági gazdasági iroda kezelésébe került, ám egyes újsághírek szerint 1922-ben fölmerült, hogy Bécs megveszi a magyar államtól, és ott rendezi be városi múzeumát. Erről a kiváló újságíró, Tábori Kornél (1879–1944) tudósított, aki 1921-ben számos addig ismeretlen dokumentumrészletet – „kis színeseket" – tett közzé az akkoriban kutathatóvá vált bécsi levéltári anyagokból. Kötete legelején megszólaltatta Klebelsberget is, aki a BMTI terveiről beszélt, és kijelentette, hogy nagyon örül Tábori munkájának, és reméli „hogy mint a szakmunkák előfutárja mindenütt rátereli a figyelmet a készülő sorozatos nagy művekre".[97]

A Testőrpalota adásvétele azonban – gyaníthatóan az 1922 júniusától már miniszterként tevékenykedő Klebelsberg ellenállása miatt – végül meghiúsult. Az épület 1925-ben – a BMTI 1920-as és a CH 1924-es beköltözését követően – a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kezelésébe került. Mind-

[96] Az épületről: Fleischer Gyula, *A bécsi magyar testőrségi palota,* Magyar Művészet 1929/8., 384–405; Lábán Antal, *A bécsi Collegium Hungaricum,* Egyetemi Nyomda, Budapest, 1928, 11–15. Újabb, képanyaggal gazdagon illusztrált összefoglalások: Michael Kraft, *Palais Trautson. Das Palais Trautson, hervorragendster Ausdruck profaner Barockbaukunst in Österreich, wurde als Amtssitz des Bundesministeriums für Justiz wiederhergestellt und für dessen Zwecke eingerichtet,* Bundesministerium für Justiz, Wien, 1990 (második, javított kiadás); Wilhelm Deuer, *Palais Trautson. Vom Fürstenpalais zum Justizministerium,* Bundesministerium für Justiz, Wien, 2009.
Az exterritoriális területté nyilvánításról: MNL, OL, K 27, 1918. november 13-i ülés, 3. napirendi pont.
A Felszámoló Hivatal csekély mennyiségű, a kultúrjavakkal, a levéltárakkal, a múzeumokkal és a könyvtárakkal kapcsolatos ügyekre vonatkozó iratanyaga a MNL, OL-ban, a K 144, 19. tét. alatt található.

[97] Az 1922-es vételi szándékról: Tábori Kornél, *Bűnös terv a bécsi magyar gárdapalota körül,* Tolnai Világlapja 1922. július 26., 11–12. A kötet: Tábori Kornél, *Titkosrendőrség és kamarilla. Akták–adatok a bécsi titkos udvari és rendőrségi levéltárból,* Athenaeum, Budapest, 1921, az idézet: 11.

ezt a diplomáciai csatornák ügyes fölhasználásával, az osztrákok támogatásának elnyerésével érte el Klebelsberg. Céljai megvalósítása érdekében olykor még az osztrákok finom zsarolásától sem riadt vissza. 1924 januárjában a budapesti követ útján közölte az osztrák kormánnyal, hogy a Gárdapalotában az 1920-ban megnyílt BMTI mellett CH-t kíván alapítani. Hangsúlyozta: a két intézmény kizárólag kulturális célokat fog szolgálni, politikai vagy propagandisztikus szándékok nélkül.[98] Klebelsberg közbelépésére szükség is volt, hiszen – miként Eckhart Ferenc tudósította Szekfű Gyulát – a „Gárdaépület ügye sehogy sincs rendezve. Osztrák szemtelenség: bpesti osztrák követ értesítésére a gróf nagyszerű terveire osztr. kormány szép levelet ír, melynek vége, hogy hát kulturális intézmények foglalván el az épületet, az exterritorialitását [diplomáciai mentességét] meg lehet szüntetni. Jellemző! Most miniszternek kell dolgozni, hogy ez ne történjék."[99] Végül azonban Klebelsberg elérte, hogy ne így legyen…

Egy évre rá a bécsi Alfons Dopsch (1868–1953) professzor budapesti látogatása alkalmából kérte az osztrákok segítségét: „Mondottam neki – írta Károlyi Árpádnak 1925. március 24-én –, hogy míg Berlinben inkább a hivatalos körök támogatását élvezzük, addig Bécsben inkább az egyetemre, a professzorokra óhajtok támaszkodni szellemi együttműködésre irányuló terveimben. […] Az osztrák követnek lelkire kötöttem, hogy a palota kiürítésében legyenek segítségemre, jelezvén, hogy amennyiben Bécsben szűkkeblű fogadtatásra találnék, összes intézményeimmel továbbmegyek Berlinbe, ahol valóban tárt karokkal fogadnak. Nincs kétségem, hogy szavaim megtették hatásukat, s így a kiürítés körül is megfelelő támogatásban lesz részem."[100]

Klebelsberg szavai azonban a diplomáciában megszokott, az ügy érdekében tett kegyes füllentésnek minősíthetők. Hiszen 1925-ben – egy számára meglehetősen kellemetlen diplomáciai bonyodalom miatt és korábbi „fenyegetése" ellenére is – ugyanolyan, ha nem nagyobb energiával szorgalmazta a bécsi intézetek fejlesztését, mint a berlini CH bővítését. Carl Heinrich Becker porosz kultuszminiszter külső akadémiai tagságára vonatkozó javaslatát ugyanis éppen ez idő tájt vetették el Magyarországon. „Becker megbuktatásával nagy kellemetlenséget okoztak egyesek nekem – panaszkodott Károlyi Árpádnak. – Valóban nem értem gondolkodásukat. Segíteni a magyar tudományosságnak nem tudnak. A legkevesebb amit elvárhatok tőlük az, hogy legalább ne nehezítsék meg a magyar tudományosság megmentése

[98] Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv [a továbbiakban: ÖStA AdR NPA], Originalberichte der österreichischen Gesandtschaft in Budapest, 11 214–17/1924., K. 17. (1924. január 10.).

[99] ELTE EKK, G 628, Eckhart Ferenc Szekfű Gyulának, é. n. [1924.], március 28.

[100] A Klebelsberg-levél: OSZKK, Levelestár, Klebelsberg Kuno Károlyi Árpádnak 1925. március 24-én.

érdekében kifejtett akciómat. Becker hajlandó lett volna Berlin-Dahlemben a porosz állami levéltár és a kutatási intézetek tőszomszédságában telket adni és az építési költségek egy részét is viselni. Ezt a jóakaró embert most kicsinyes pesti klikk intrikák folytán megsértették. Igazán kacagni kellene felette, ha alapjában nem lenne az egész ügy olyan szomorú." (Hozzá kell persze tennem: a berlini CH igazgatója, egyben az ottani tudományegyetem bölcsészkara Magyar Intézetének vezetője, Gragger Róbert [1887–1926] hamarosan feledtette Beckerrel e kellemetlen, a két ország kulturális kapcsolatainak fejlődését hátráltató incidenst.[101])

Klebelsberg tehát okosan lavírozott, és szándékainak megvalósítását a budapesti osztrák és a bécsi magyar követség is segítette. Az osztrák kancelláriai hivatal külügyi osztálya az oktatási minisztériumtól, ez pedig a bécsi tudományegyetem bölcsészettudományi karától kért véleményt, hogy a magyar tulajdonú Gárdapalotában elhelyezett intézmények érdemesek-e az Ausztriában a kulturális intézetek után járó kedvezmények elnyerésére. A nem sokkal azelőtt Klebelsberggel tárgyalt bécsi történészprofesszor, a fakultás 1924/25. évi dékánja, Hans Uebersberger kijelentette: minden szempontból üdvözlendő a magyarok bécsi tudományos jelenlétének – ezáltal egyben a magyar–osztrák kapcsolatoknak – az erősítése. Különösen a történettudomány nyerhet így sokat, mivel Bécs a német egyetemek által is elismerten a tudományszak egyik legjelentősebb műhelye, s már korábban is komoly hatást gyakorolt a vezető magyar historikusokra. Ezért Uebersberger a legmelegebben támogatta Klebelsberg törekvéseit.[102]

Közben Klebelsberg otthon is mindent megtett annak érdekében, hogy a Gárdapalota minél nagyobb mértékben szolgáljon tudományos és kulturális célokat. 1923. július 7-én újságolta Szekfű Gyulának:

> […] éppen ma volt a testőralap képviselőségével tárgyalás a kultusztárcának bérbeadandó épületrészek ügyében. A következőkben történt megállapodás:
>
> 1. A történelmi intézet számára – amelyet a Történelmi Társulattól a Gyűjteményegyetem fog átvenni – kapnak a) a félemeleten 10 lakószobát és b) az első (dísz)emeleten 2 szobát könyvtár és stúdió céljaira.
>
> 2. A főiskolai internátus céljaira majdnem az egész III. emeletet megkapjuk és a II. emeleten is egy lakást konyhával ebédlőül. És ez intézmény igazgatásánál óhajtanám Lábán értékes munkaerejét igénybe venni.
>
> 3. A díszteremnek is városmányosai leszünk, amelyben most bútorok vannak. Itt tarthatná intézetünk felolvasásait a bécsi magyarság táncmulatságait, az egyetemi ifjúság összejöveteleit stb.
>
> Ennek ellenében a kultusztárca karba helyezi a palotát, melyet – mint magyar vonatkozású műemléket – egyébként is fenn kell tartani. Ez becsületbeli kultúrkötelességünk.[103]

[101] OSZKK, Levelestár, Klebelsberg Kuno Károlyi Árpádnak 1925. június 4-én. Bővebben minderről lásd Ujváry, *Kulturális hídfőállások*, I., 199–203.

[102] Archiv der Universität Wien, Philosophische Fakultät, Dekanatsakten, 865/1925. A magyar követség közölte a kancellári hivatal külügyi osztályával, hogy a magyar kormány döntése értelmében a volt Gárdapalota a kultusztárca kezelésébe kerül, mire a kancellária 1925. március 20-i átiratában kérte az osztrák oktatási minisztérium véleményét a kedvezmények nyújtásának indokoltságáról. Hozzáfűzték: az igenlő válasz az előfeltétele annak, hogy a palotában elhelyezett magyar intézmények továbbra is működjenek, s ez kétségkívül Bécs számára is előnyös lenne. Március 28-án – a budapesti osztrák követ, Franz Calice gróf közbenjárására – újabb átiratban kérték az oktatási minisztérium véleményét, utalva rá, hogy a követ már személyesen értesült Klebelsberg terveiről, és támogatja azokat. Az oktatási minisztérium április 2-án – majd egy újabb sürgetéssel április 18-án – kérte az egyetem bölcsészkarának állásfoglalását. Erre reagált Uebersberger.

Végül Klebelsberg 1925. március 25-én, a tárcájához tartozó Mária Terézia Akadémiai Alapítvány képviseletében kötött csereszerződést – 1925. január 1-jei, visszamenőleges hatállyal – a Bethlen István miniszterelnök által képviselt addigi tulajdonossal, a testőrség megszűnése után is létező Magyar királyi Tiszti Testőralappal.

Az Akadémiai Alapítvány bátaszéki uradalma 500 hold „középminőségű földet" adott át a Testőralapnak. Ennek fejében pedig tehermentesen megkapta a Testőrpalotát „a rajta lévő épülettel, annak minden tartozékával és kiegészítő részével, úgyszintén a palotában levő, mindazokkal a művészeti tárgyakkal, bútorokkal és mindennemű fölszerelési eszközökkel együtt, amelyek a testőralap tulajdonában állanak".[104]

Klebelsberg még egy alkalommal, 1925 őszén próbált nyomást gyakorolni az osztrák kormányra, megint csak a németek szívélyes berlini ajánlataira hivatkozva. Ekkor kérte, hogy a korábban a Testőrpalotához tartozó, Lerchenfelderstrasséig húzódó telket – rajta a testőrség istállóépületeinek romjaival –, amelyet a magyar állam 1902-ben, határozott osztrák kívánságra idegenített el, akkori eladási árán vásárolhassa vissza Bécs városától. Egyben fölajánlotta, hogy kedvező válasz esetén Fischer von Erlach eredeti tervei szerint állítaná helyre a Testőrpalotát hajdan körbevett kerítést. Ha viszont nem így történne – bár ezt nem szívesen tenné –, kénytelen lesz eladni egy kedvező ajánlattal jelentkezett amerikainak a palotát, hogy a Berlinben építendő CH céljaira fordíthassa az így befolyó összeget.

[103] ELTE EKK, G 628, Klebelsberg Kuno Szekfű Gyulának, 1923. július 7.

[104] A szerződés másolatát a Pénzügyminisztérium Nemzetközi Pénzügyek Főosztálya 1963-as iratai között találtam: MNL OL, XIX–L–1–k, 70 249/Ve/1963. VIII. c.

Utalt rá, hogy már nemcsak a németek, de a franciák is erősen érdeklődnek kulturális külpolitikai tervei iránt, s mindkét országban rendkívül szívesen segítenék a kultúrkapcsolatok bővítésére irányuló törekvéseit. A Klebelsberggel tárgyaló osztrák követ – magától és diplomatától is szokatlan módon – saját, Klebelsberg kérését támogató véleményét sem rejtette véka alá az osztrák külügyminiszternek írt jelentésében. Eszerint – mivel nemleges válasz esetén komolyan fenyegetne a magyar–osztrák kapcsolatok megromlásának veszélye – Klebelsberg kérését nem szabad tisztán adminisztratív módon kezelni. Egyben kijelentette: számára úgy tűnik, „hogy Klebelsberg gróf érvei mind osztrák, mind pedig bécsi szempontból megfontolandóak, hiszen ezek figyelembevételével Bécs oly sokszor veszélyeztetett városképe is csak nyerhetne". Bár kérését nem teljesítették – Bécs városa az iratok tanúsága szerint a bécsi magyar követség többszöri unszolására csak évekkel később, 1930-ban adott véglegesen elutasító választ –, Klebelsberg nem váltotta be fenyegetését: nem adta el a szívéhez egyébként oly közel álló Testőrpalotát.[105]

Már csak azért sem, mivel a palota helyreállítására és átalakítására a magyar állami költségvetés kultusztárcát terhelő részéből 1923/24-től 1929/30-ig összesen több mint 1 millió pengőt költöttek. (A BMTI-re a húszas évek elején elköltött összegeken túl.) Így nem csoda, hogy a húszas évek végére a 194 helyiséges épületet mintaszerűen restaurálták, így az korábbi pompájában ragyogott.[106] „Éppen ebben a pillanatban mutatta be nekem Magyary [Zoltán] a bécsi palotáról küldött fényképfölvételeket, melyek nagy örömet okoztak nekem. Ha lassanként birtokba vesszük a palotát, egész kis birodalom fölött fogunk Bécsben rendelkezni – írta Klebelsberg Károlyi Árpádnak 1925 májusában. – Most veszem észre, milyen ízléses levélpapírost nyomattatok a Bécsi Magyar Történeti Intézetnek, melynek híre folyvást terjed. A római német

[105] A telek 1902-es elidegenítéséről: Fleischer, *A bécsi magyar testőrségi palota,* 389; lásd még *Merénylet a magyar gárda ellen,* Pesti Napló 1911. december 31., 5–6. Klebelsberg kérése: ÖSA AdR NPA, Originalberichte der österreichischen Gesandtschaft in Budapest, 16 245–13/1925., K. 17. (1925. október 30.); lásd még: ÖStA AdR NPA, Liasse Ungarn 20/7. – 16 245–13/1925., K. 819. A bécsi polgármester Schober kancellárhoz intézett, 1930. február 17-i, végleges elutasító válasza: ÖStA AdR NPA, Liasse Ungarn 20/7. – 25 708–13/1930., K. 819.

[106] *A magyar állam költségvetése az 1923/24–1929/30. számadási évre. Sommázat + Állami költségvetés az 1923/24–1929/30. évre. Részletezés,* Egyetemi Nyomda, Budapest, 1923–1929. A jelzett időszakban ezen adatok mindvégig a 24. cím alatt, a rendkívüli kiadások, majd a beruházások valamelyik rovatában szerepeltek. Lásd még: *A m. kir. Legfőbb Állami Számvevőség jelentése a magyar államnak az 1926/27–1930/31. évre vonatkozó zárszámadásáról…,* h. n., é. n., a XVI. fejezet, 24. cím alatti tételek. A minisztertanács 1927. február 4-i, majd március 24-i ülésén jelentette be Klebelsberg, hogy „a volt Gárdapalotában folyt építési, illetve átalakítási munkálatok a legutóbbi hetekben teljesen elkészültek" (MNL OL, K 27, 1927. február 4-i ülés, 20., illetve 1927. március 24-i ülés, 23. napirendi pont). Ezután azonban még 1930-is utaltak ki összegeket az átalakításra.

régészeti intézetet is élénken foglalkoztatja a mi bécsi alapításunk, s mindig több lesz azoknak a száma, akik szeretnének hozzánk jönni. Ennek nem abból a szempontból örülök, hogy sokan jönnek, mert a hely mégis elsősorban nekünk kell; hanem azért, hogy kezdeményezésünknek híre ment, s öregedik a magyar nép becsülete a külföldön."[107] „Ha időnként megfordulok Bécsben a Collegium Hungaricumban – nyilatkozta Klebelsberg 1929-ben –, mindig elemi erővel kap meg a genius loci, az a tudat, hogy Fischer von Erlachnak, minden idők egyik legnagyobb építőmesterének e remek alkotásában éltek Mária Teréziának azok a gárdistái, szerény tisztek, akik abban a nemzetietlen korban nemcsak a magyar irodalmat ébresztették új életre, hanem pionírjai lettek az egész magyar szellem megújhodásának is."[108]

A genius loci, a Testőrpalota múltjából áradó szellem és hangulat azonban nem mindenkit érintett meg és tett olyan elfogódottá, mint Klebelsberget. A magyar történelem fontos szakaszait idéző, nemcsak építészeti-művészeti, de piaci értékét tekintve is roppant becses ingatlant többször is megkísérelték pénzzé tenni. 1939–1940-ben a bécsi polgármester kezdeményezte, hogy a magyar állam cserélje el a palotát a Hermann-Göring-Werken tulajdonában lévő óbudai (Hajógyári-) szigetre. (A Hermann-Göring-Werken / Reichswerke Hermann Göring az IG. Farben és a Vereinigte Stahlwerke részvénytársaságok mellett a nemzetiszocialista Németország legnagyobb konszernje volt.) Ennek hátterében részben az állt, hogy a „nagynémet" birodalmi törekvések képviselői nehezen viselték el a bécsi magyar tudományos-kulturális jelenlétet. Magyar részről azonban visszautasították az ajánlatot.[109]

A II. világháború után, 1947-ben, a bécsi polgármester ismét jelezte, hogy – az 1922-es szándékokhoz hasonlóan – kulturális létesítmények és gyűjtemények elhelyezése céljából szívesen megvenné a Gárdapalota épületét. A magyar kultuszminisztérium azonban ekkor sem járult hozzá az épület eladásához. „Bécs városával őszinte barátságban és demokratikus együttműködésben kívánunk élni – hangzott a válasz –, s ajánlatát őszinte örömmel elfogadtuk volna, azonban a hajdani testőrgárda épülete az egész magyar nemzet számára olyan történeti és szimbolikus értékkel bír, hogy a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium legőszintébb sajnálatára kénytelen Polgármester úrral közölni, hogy az épület megvételét illetőleg nem bocsátkozhatik Bécs városával tárgyalásokba."[110]

[107] OSZKK, Levelestár, Klebelsberg Kuno Károlyi Árpádnak, 1925. május 11.

[108] Klebelsberg Kuno, *Küzdelmek könyve,* Athenaeum, Budapest, 1929, 222.

[109] A Gárdapalota elcserélésének tervéről szóló aktára – melyre Sárközi János hívta fel a figyelmemet; segítségéért ezúton is szeretnék köszönetet mondani – a pénzügyminisztérium általános iratai között akadtam: MNL OL, K 269, 1940. – 398–110 678.

[110] Az 1947-es vételi ajánlat: MNL OL, XIX–I–1–e, 150–2. tétel.

Az 1930-as évek elejétől többször szóba került a Gárdapalota hatalmas épületének – ösztöndíjasok által lakatlan és kulturális célokat sem szolgáló – részbeni hasznosítása. Bár egy diákkollégium nyitásának szándéka meghiúsult, Lábán Antal – a CH igazgatója – a palota néhány szobáját mégis bérbe adta. Mindig vigyázott azonban arra, hogy a tudományos jelleget megtartsa-megőrizze, hiszen elsősorban külföldi kutatóknak biztosított szállás-lehetőséget.[111] Mindez annyiban lehetett volna – mint ahogy szerencsére nem lett – aggályos, hogy a diplomáciai mentességet élvező, az osztrák adófizetési kötelezettségek alól mentesített intézmény elvileg nem folytathatott semmiféle hasznot hozó, az osztrák adóztatást kikerülő tevékenységet. 1935-től a bécsi magyar egyesületek – az 1899-ben alapított Florisdorfi Első Magyar Munkásegylet és az általa 1921-ben létrehozott, napjainkban is működő Bécsi Magyar Iskolaegylet – szintén helyiségekhez jutottak a Gárdapalotában, ám ezért nem kellett térítést fizetniük. (Az utóbbi egyesület jogutódjának még ma is a CH hollandstrassei épületében van a székhelye.[112])

1944 őszén és telén pedig magyar menekültek lepték el a CH-t, amelyet a nyilas kormányzat – Rajniss Ferenc (1893–1946) kultuszminiszter ellenzése dacára – meg kívánt szüntetni. Egy ideig itt működött a német birodalmi Donausender rádió magyar nyelvű adása is, olyan bemondónőkkel, mint például a korábban sokak által körülrajongott színésznő, Fedák Sári (1879–1955). A Bécsért folytatott néhány napos harcban – amely jóval kisebb károkat okozott a császárvárosban, mint az 1944 szentestéjének napján körbezárt Budapest közel kéthónapos ostroma – a Gárdapalota szinte sértetlen maradt, több mint 20 000 kötetes, értékes történeti szakkönyvtárával együtt.[113]

1945 után egészen más célokra vették igénybe az épületet. 1945 novemberétől 1947 szeptemberéig az amerikai megszálló csapatok 8-9, 1945 szeptemberétől a Magyar Vöröskereszt 14 szobát foglalt el a Gárdapalotában. Emellett változatlanul itt voltak elhelyezve a bécsi magyar egyesületek, és osztrák kulturális egyesületeknek is bérbe adtak szobákat. Ennek következtében – no meg amiatt, mert a palota karbantartására-felújítására nem volt

[111] Már 1934. december 20-án született egy javaslat „a bécsi volt Gárdapalota hasznosítására nézve". Ebben Jánossy Dénes öt alternatív lehetőséget sorolt föl: „1. A Gárdapalota azon részének bérbeadása, melyre a bécsi magyar intézmények céljaira nincsen szükség, osztrák közhatóságok részére. 2. Ugyanazon rész bérbeadása magánvállalatok (bankok, üzletek stb.) céljaira. 3. Ugyanazon rész értékesítése magánlakások céljaira. 4. Ugyanazon rész értékesítése egy »Studentenheim« céljaira. 5. Az épületnek a jelenlegi állapotban való meghagyása és jelenlegi üzemvitelének fenntartása a női lakosztály teljes elkülönítésével." Egy 1935. március 25-i, Hóman Bálinthoz írott javaslatban ezek közül már egyértelműen a Studentenheim mellett érveltek. Mindkét dokumentum lelőhelye: MNL OL, K 829, 1. tétel.

[112] Stier Miklós, *Collegium Hungaricum Vindobonense,* Iskolakultúra 1994/3., 37–46.

[113] MNL OL, XIX-I-1-e, 21 491/1945. Fedák „szerepléséről": Heltai Gyöngyi, *Fedák Sári mint „emlékezeti hely". A bulvárszínházi kulturális örökség átértékelése,* Korall 17. (2004. szeptember), 177.

pénz, s így egyre több szoba vált lakhatatlanná – a néhány ösztöndíjast és a Bécsben hivatalosan tartózkodó magyar állampolgárokat is nehezen tudták benne elszállásolni.[114]

A negyvenes évek végétől a Testőrpalota szinte teljesen kihasználatlan volt, ösztöndíjasokat és kutatókat már nem fogadott. A külföldi magyar intézetek szerepéről és hivatásáról vallott klebelsbergi tudománypolitikai koncepció hosszú időre – akkoriban úgy tűnt: a „múltat végképp eltörölni" szemlélet jegyében végérvényesen – feledésbe merült. Az egyre rosszabb állapotba került épület azonban magyar állami tulajdonban maradt. Az osztrák műemlékvédelmi felügyelőség az ötvenes évek elejétől jó néhányszor figyelmeztette a bécsi magyar követséget a karbantartás kötelezettségére. Miután a magyar állam – pontosabban az állampárt – teljesen fölöslegesnek

[114] Az amerikaiak beköltözéséről: MNL OL, XIX–I–1–e, 76 372, 86 279 és 88 554/1945. Miskolczy Gyula igazgató 1947. szeptember 17-én jelentette a kultuszminiszternek, hogy „az amerikai szolgálatban levő és amerikai parancsnokság alatt álló osztrák civil őrség az általuk elfoglalva tartott kilenc szobát f. hó 15-én intézetünknek visszaadta és az intézet székházából kiköltözött. Ezzel tehát megszűnt az intézet megszállása." (MNL OL, XIX–I–1–e, 138 545/1947.) Az osztrák kormány a megszállók okozta – a felszerelésben elszenvedett és az épületi – károkért 1872 schilling kártérítést is fizetett (MNL OL, XIX–I–1–e, 178 903/1947). Az épület kihasználtságáról-igénybevételéről: MNL OL, XIX–I–1–e, 95 028/1946. (1946. augusztus 13-án fölterjesztett tervezet): „A volt gárdapalota […] hasznosítási szempontból rendkívül hálátlan. A palota, mint minden barokk palota, nagy térpazarlással épült, aránylag kevés a lakószoba benne és a szobák egy része nehezen fűthető. A második és harmadik emeleti szobák, főleg amelyek észak felé néznek, sötétek. A palotát jelenleg több oldalról igénybe vették. Az amerikai megszálló csapatok eredetileg lefoglalták az egész palotát, de közbenjárásomra sikerült elérni, hogy megelégedtek a 2. és 3. emelettel is. Jelenleg az amerikai civil rendőrség tart 7 szobát lefoglalva, az a veszély fenyeget azonban, hogy tovább fognak terjeszkedni. Egy szobát még külön lefoglaltak az amerikai lelkészi hivatal tolmácsnője részére. […] A palota másik jelentékeny igénybe vevője a Magyar Vöröskereszt. […] Kérésükre átengedtem nekik a palotából 14 lakószobát, továbbá egyéb helyiségeket, amelyeket úgysem tudtam volna értékesíteni. […] Az épületben van továbbá elhelyezve a Bécsi Magyar Szövetség egy volt étkezdében, […] továbbá a Bécsi Magyar Munkásegyesület központja és a Bécsi Magyar Iskola. Ezek közül egyik sem fizet még rezsitérítést sem. […] A felsorolt helyiségek leszámításával még mindig igen tekintélyes számú szoba áll rendelkezésre. A helyzet alapos meggondolása arra indított, hogy ezeket a helyiségeket iparkodjak osztrák kulturális egyesületek céljaira bérbe adni. […] Ezidáig csupán a Verband Demokratischer Schriftsteller Österreichs vett bérbe 3 szobát és kilátásban van további 2 helyiség bérbeadása. […] A fennmaradó szobák nem mind használhatóak, mivel ablak és ajtókáraikat, valamint kályháikat egy évi utánjárás mellett sem sikerült az itteni anyag- és munkáshiány miatt kijavíttatni. Ha 9 ágyat fenntartunk az ösztöndíjasok részére (több mint 8-10 ösztöndíjassal aligha lehet számolnunk) akkor fennmaradna még 33 szoba 48 ággyal. […] Üresen maradt szobáinkat szállodaszerűen lehetne értékesíthetni hivatalos utazásban itt járó tisztviselőink részére." Egy másik, 1947. március 14-i jelentés szerint: „a Collegium Hungaricum felvevőképessége beutaltak tekintetében teljesen kimerült. Az amerikai megszálló csapatok 9 szobánkat, a Vöröskereszt 11 szobánkat, a Visszahozatali Bizottság 6 szobánkat és a Külföldön Károsultak Ügyosztálya 1 szobánkat állandóan elfoglal, néhány szobánk a háborús károk miatt lakhatatlan. Ha valamennyi ösztöndíjas elfoglalja helyét, valamint azok, akik régebben beutalást kaptak, egyetlen vendégszobánk sem marad, sőt az ösztöndíjasok elhelyezése is nehézségekbe ütközik." (MNL, OL, XIX–I–1–e, 50 773/1947.; lásd még: 74 479/1947.)

vélte a legalább részleges felújításra a „pénzkidobást", inkább az értékes palota elkótyavetyélését javasolta.

A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Politikai Bizottsága (PB) – Boldoczki János (1912–1988) külügyminiszter előterjesztésére – 1956. január 18-i ülésén hagyta jóvá az épület nem kevesebb, mint 12 millió schillingért vagy ennek az összegnek megfelelő svájci frankért történő értékesítését. „Bécsben a Magyar Testőrgárda Alap tulajdonában van a volt Collegium Hungaricum épülete – jelentette ki Boldoczki –, amelynek becsült forgalmi értéke kb. 13 millió schilling. Az épületben magyar egyesületek és demokratikus osztrák szervek vannak elhelyezve, amelyek jelentéktelen összegű bért fizetnek. A palotát még így is csak részben tudjuk kihasználni. Az épület fenntartása ugyanakkor jelentős összegeket emészt fel, és mivel műemlékvédelem alatt áll, az osztrák hatóságok előbb-utóbb kötelezni fognak bennünket arra, hogy az épületen általános felújítást végezzünk. Ez kb. 4-5 millió schillingbe kerülne. Az épület eladásáról már több mint egy éve tárgyalunk, de eddig nem kaptunk megfelelő ajánlatot. Decemberben egy kölni acélipari konszern szóban 12 millió schillinget ajánlott. Az eladás fontos lenne, hiszen devizahelyzetünkre való tekintettel sürgető szempont az is, hogy az egyesületek és bérlők áttelepítésével kapcsolatos költségek levonása után is 10-11 millió schillingnek megfelelő szabad devizát kaphatunk. […] A vételár 10 százalékát a bécsi magyar követség épületének renoválására kell fordítani."[115]

Érdekes, hogy Puja Frigyes (1921–2008), az akkori bécsi magyar követ néhány nappal a forradalom kitörése előtt, 1956. október 19-én küldött jelentésében javasolta a „felsőbb szervek" által hozott „határozat megváltoztatását és olyan döntést, hogy a Collegiumot ne adjuk el". Puja ezek után is többször, olykor erélyesen ellenezte a palota pénzzé tételét.[116] Ám a mindig csak a pillanatnyi érdekekkel – no meg a devizakiadások helyett a kecsegtető devizabevételekkel – számoló pénzügyminisztérium mereven ragaszkodott az értékesítést 1951 óta szorgalmazó elképzeléseihez.[117]

Bécsben egyébként már ekkor is azzal számoltak, hogy az épület fontos hivatal székhelye lehet. 1956 nyarán hozták nyilvánosságra, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete Atomenergia Ügynöksége székhelyének Bécset jelölték. Az ügynökség elhelyezésére az osztrák kormány a magyaroktól hamarosan megvásárolandó Trautson-palotát tartotta a legalkalmasabbnak.[118] Végül

[115] MNL OL, MDP–MSZMP Iratok Osztálya, 276. f., 53/266. ő. e.

[116] Puja Frigyes javaslata: MNL OL, XIX–L–1–k, 167/8/1956. Puja eladást ellenző jelentései: MNL OL, XIX–L–1–k, 52 164/1957., 56 134/Au–4/1957. Lásd még *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1945–1956,* vál., szerk. jegyz., bev. Gecsényi Lajos, Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2007.

[117] Például MNL OL, XIX–L–1–k, 75 682/1958., 00136/1958.

[118] *Palais Trautson als Sitz der Atombehörde vorgeschlagen,* Die Presse 1956. augusztus 5., 1.

azonban – az adásvétel elhúzódása miatt – mégsem valósíthatták meg a tervüket: az 1957 nyarán létrejött szervezet máshova költözött; mai otthonát pedig 1979-ben, más ENSZ-intézményekkel együtt foglalta el a Duna-partján lévő UNO-Cityben (ENSZ-városban).

1958 novemberében, majd 1959 júliusában a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottsága tárgyalt az épület sorsáról, az érintett főhatóságok meghallgatásával. A külügyminisztérium ellenezte az értékesítést. 1958. szeptember 4-i előterjesztése szerint – amelyet Sík Endre (1891–1978) miniszter és Lajti Tibor (1908–1975), az MSZMP Központi Bizottság (KB) Külügyi Osztályának vezetőhelyettese írtak alá: „1956-ban, az ellenforradalom előtt, olyan vélemény alakult ki illetékes helyeken, hogy a bécsi Collegium Hungaricum épületét el kell adni. Ezt az álláspontot azzal indokolták, hogy az épület mostani állapotának kijavítása és ezt követően a folyamatos karbantartás túl nagy teherrel járna. Ennek következtében 1956 és 1958 között tárgyalások folytak az épület eladására vonatkozóan […]. Az alábbi indokok alapján kérjük a Politikai Bizottságot, mondja ki, hogy a Collegium Hungaricum épületét továbbra is meg kell a magyar állam tulajdonában tartani s gondoskodni kell a Magyar Népköztársaság érdekeinek megfelelő felhasználásáról. Indokaink a következők:

1./ Fennáll annak a veszélye, hogy a vevők az épületet átjátsszák disszidens szervezetek kezére. Ennek […] bekövetkezése után az épület – művészi értékénél és tradíciójánál fogva – ellenünk dolgozó disszidens propagandaszervek számára nagyon is kihasználható lenne.

2./ A Collegium Hungaricum épülete 1710-ben épült, az akkori idők legnagyobb osztrák barokk-építész[e], Trautson mesterműve.[119] Az épület elhanyagolt állapota miatt máris indultak sajtótámadások ellenünk részben osztrák, részben disszidens lapokban. Az eladás tényét még akkor is ki tudnák ellenünk propagandában aknázni, ha nem játszanák az épületet ellenséges szervezetek kezére.

3./ Évek óta húzódó probléma olyan magyar intézet felállítása Bécsben, amely eredményesen működő kulturális centrummá válhatna. Az épület a Magyar Intézet elhelyezésére kiváló lehetőséget nyújt; továbbá az épületben kaphatnának helyet a Bécsben működő magyar intézmények: Munkás Egyesület, a Szabadság Egyesület, az Iskola Egyesület, az Osztrák–Magyar Baráti Társaság, Sajtóiroda stb.

[119] Úgy látszik, a korabeli politikai elit egyik legműveltebb képviselője, Sík Endre sem volt különösebben jártas az osztrák–magyar, közös történelemben; vagy pedig el sem olvasta az általa is aláírt előterjesztést, hiszen – mint láttuk – a palota Fischer von Erlach mesterműveként épült a Trautson-családnak.

4./ Az épületnek kultúr- és propagandacentrummá való felhasználása mellett arra is lehetőség nyílnék, hogy hivatalos kiküldetésekben Ausztriába vagy általában Bécsen át utazók számára vendégszobákat rendezzünk be. […]

Határozat-tervezet.

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága hozzájárul ahhoz, hogy a Collegium Hungaricum épülete továbbra is a magyar állam tulajdonában maradjon. A külügyminiszter tegyen részletes előterjesztést az épületnek kulturális és propagandacélokra való felhasználására vonatkozóan és a pénzügyminiszterrel egyeztetett költségvetést."

A külügyminisztérium előterjesztését 1958. november 1-jei ülésén tárgyalta a PB. Határozata szerint „a bécsi Collegium Hungaricum épületét 1 évre – jelenlegi állapotában – a D[emokratikus] I[fjúsági] V[ilág] SZ[övetség]-nek kell bérbe adni. Az épülettel kapcsolatos további teendőkre 1959 szeptembere után kell javaslatot hozni a Politikai Bizottságnak."[120] Mindennek hátterében nyilván az állt, hogy a politikai vezetés előre készült az 1959 júliusának végén és augusztusának elején megrendezett, a nyíltan baloldali és kommunistabarát Demokratikus Ifjúsági Világszövetség által szervezett Világifjúsági Találkozóra (VIT-re). Miként a Népszava tudósított róla, a CH is szerepet kapott a VIT során: „A fesztivál mind színesebbé váló napjai krónikájához állandóan hozzátartoznak a találkozók. A mi magyar hajóinkon péntek délután az Egyesült Államok fiataljai vendégeskedtek. Délelőtt a szocialista országok fiataljai ültek össze a Collegium Hungaricumban közös találkozójukra. És ha késve is, és ha csak néhány mondatban is, meg kell említeni, milyen nagy sikere volt a csütörtök esti gálaestnek, amelyen a Raimund Theater zsúfolt nézőterén a szó szoros értelmében ismét percekig ünnepelték fiatal művésznemzedékünk képviselőit."[121]

A PB éppen ekkoriban, 1959 júliusában tárgyalt ismét a Gárdapalota sorsáról. Sík Endre imént idézett véleményéhez csatlakozva Benke Valéria (1920–2009) művelődésügyi miniszter is kijelentette, hogy „Népköztársaságunknak rendkívül fontos politikai érdeke fűződik az épület megtartásához".[122] Ezzel szemben a pénzügyminisztérium delegáltja hangsúlyozta: a Gárdapalota „nem Magyarországon van, kulturális érdeke osztrák kultúrához, osztrák művészhez fűződik, az osztrák főváros szépítésével függ össze teljes helyreállítása – elsősorban osztrák érdek tehát az épület fenntartása, tatarozása. Miért akarják ezt a Magyar Népköztársaság zsebére hárítani?"[123]

[120] MNL OL, MDP–MSZMP Iratok Osztálya, 288. f. 5/104. ő. e.
[121] Baktai Ferenc, *Ma felvonulnak a Ringen a VIT részvevői*, Népszava 1959. augusztus 1., 1.
[122] MNL OL, XIX–L–1–k, 34 703/1959.
[123] MNL OL, XIX–L–1–k, 33 691/1959. Emellett még lásd Uo., 32 372. és 33 571/1959.

A PB 1959 júliusi ülésére az MSZMP Államgazdasági Osztályának vezetője, Friss István (1903–1978) közgazdász, akadémikus készítette az előterjesztést, amely kimondta:

„A magyar állam tulajdonában levő bécsi Collegium Hungaricum épülete az osztrák barokk kiváló alkotása, ezért az osztrákok számára különleges érték. Jelentős magyar történelmi hagyomány nem fűződik hozzá, az ott levő Bessenyei György szobrot elhozhatjuk. Az épület 194 helyiségének csak kis részére van szükségünk, nagy részét ki sem tudjuk használni, viszont az egész épület fenntartása és jó karban tartása rendkívül költséges. Az épület sürgős, több millióba kerülő tatarozásra szorul, mert állapota teljesen leromlott, s ezt a körülményt különböző osztrák szervek a Magyar Népköztársaság elleni politikai hangulatkeltésre használják fel. További néhány milliót követel a korszerűtlen fűtőberendezések központi fűtéssé alakítása. Ha a használhatatlan mellékhelyiségeket is rendbe hozatjuk, s valami modernizálást végeztetünk, a költségek összesen már 15-17 millió schillingre rúgnak.

Az épületért 15 millió schillinget kínálnak. Előzetes tervek és költségvetés szerint 10 millió schillingért tudnánk központi fekvésű, magyar tulajdonban levő telken igényeinknek teljesen megfelelő új kultúrpalotát építtetni. […] Mindezek alapján javasoljuk: utasítsa a Politikai Bizottság a Pénzügyminisztériumot a bécsi Collegium Hungaricum legkedvezőbb értékesítésére és egyúttal egy új, különböző érdekelt szerveink, elsősorban a Külügyminisztérium és a Művelődésügyi Minisztérium tényleges igényeit kielégítő épület felépíttetésére."

Az előterjesztést a PB 1959. július 28-i ülésén vitatták meg. A disputa szellemi színvonalát – az első hozzászólás kivételével – kiválóan érzékelteti a következő hosszabb idézet:

„Sík Endre elvtárs: A Külügyminisztériumnak az a véleménye, hogy az épületet politikai szempontból nem szabad eladni, függetlenül attól, hogy mi ennek az anyagi kihatása. Nem érthetek egyet az előterjesztésnek azzal a mondatával, hogy nem fűződik az épülethez történelmi hagyomány. […] Az anyagi szemponttal kapcsolatban azzal érvelnek, hogy új házat építeni olcsóbb, mint ezt renováltatni. Ismerjük, hogy van az ilyesmi. Veszünk egy házat, azt mondják ennyibe kerül, papíron ennyit meg is szavazunk, de mire felépül, kiderül, hogy sokkal drágább, mint gondoltuk.[124] Az előterjesztés azt mondja, hogy 10 millió Schillingért tudunk építeni. Javasolom, hogy a Politikai Bizottság ezt az előterjesztést ne fogadja el, hozzon olyan határozatot, hogy az épületet ne adjuk el, s egyben kötelezze a Pénzügyminisztériumot, biztosítson 10 milliót az épület renováltatására.

[124] Mint a későbbiekben bebizonyosodott, Sík Endre nagyon is előrelátóan jósolta meg a hamarosan bekövetkező eseményeket.

Több ízben adtunk részletes listát arról, mire lehet ezt az épületet hasznosítani. A disszidensekkel, emigránsokkal való foglalkozáson túl kulturális célokra, előadások, hangversenyek, kiállítások stb. rendezésére.

Nemes Dezső [1908–1985] elvtárs: Helyes az az álláspont, hogy ilyen intézetre ott szükség van. Ha ezt eladjuk, gondoskodni kell másikról. Javasolom, fogadja el a Politikai Bizottság Antos elvtárs kiegészítő javaslatát, hogy egy éven belül álljon helyette másik épület. […] Nem mindegy azonban, hogy 15 millióért eladjuk az épületet, vagy 10 milliót fordítunk ennek a háznak a rendbe hozására. […]

Somogyi Miklós [1896–1980] elvtárs: Úgy vetem fel a kérdést, hogy a mi mostani viszonyaink között elég értelmes dolog-e ilyen nagy objektumot fenntartani, amit megfelelően kihasználni belátható időn belül nem tudunk, s aminek az évi fenntartási költsége nagy összegeket emészt fel. […] Az épületnek a magyar nép történetével kapcsolatban nincsenek olyan hagyományai, melyek a megtartást indokolják. Ésszerűsítési szempontból is azt tartom helyesnek, ha eladjuk az épületet, s szerződést kötünk, hogy megfelelő helyen építsenek fel olyan új palotát, amely a rendeltetési célnak megfelel. […]

Benke Valéria elvtársnő: […] Kérem az elvtársakat, ne most döntsön a Politikai Bizottság, hanem két héten belül mi tisztázzuk a dolgot, s hozzunk ide egységes javaslatot."

Ekkor következett az ügyet végül az eredeti előterjesztés javára eldöntő hozzászólás. A karrierjét a szociáldemokrácia elárulásával, vagyis a Magyar Dolgozók Pártjába kényszerítésével indító, pályáján kétségtelenül következetesen végighaladó Marosán György (1908–1992)[125] emelkedett szólásra.

„A Politikai Bizottság tagjai – hangsúlyozta –, szemben a Külügyminisztériummal, egyetértenek azzal, hogy azt az érvet, mely szerint az épületet eladás esetén ellenséges célokra használják fel ellenünk, ki kell innen hagyni, mert a Magyarország elleni politikai akciók nem ehhez a házhoz kötődnek. Mi 400 évig gyarmata voltunk Ausztriának és ebből a házból is gyilkoltak bennünket.[126] Az elvtársak 10 év óta vitatkoznak az épületről, nem tudnak dönteni. Ha mi propaganda célra modern, szép, az ország mostani életét kifejező épületet építünk, az sokkal inkább jelképezni fogja Magyarország életét, mint ez az ósdi régi épület. […] Meg kell kötni az üzletet. Tegyük fel, hogy renováljuk az épületet, rendbe hozzuk, és utána évenként egymillió schilling nem lesz elég a karbantartáshoz. Ha magyar nemzeti szempontból

[125] Lásd önéletrajzi kötetét, amelyről Kéthly Anna írt gyilkos kritikát: Marosán György, *Az úton végig kell menni*, Magvető, Budapest, 1972; Kéthly Anna, *A lejtőn nem lehet megállni…*, Irodalmi Újság 1973/3–4., 7.

[126] Ez volt Marosán legsúlyosabb mondata, amely mély történeti műveltségéről is árulkodott. Nyilván a testőrökre, közöttük a testőrírókra és a Bécsi Magyar Történeti Intézet, valamint a CH ösztöndíjasaira utalt, mint a magyarokat gyilkoló Habsburg-gazemberekre…

jelentősége lenne az épületnek, én is megfontolnám az eladást, de nincs, […] az osztrákoknak hagyomány szempontjából fontosabb ez, mint nekünk. Határozzunk úgy, hogy az értékesítést követő egy év alatt az új kultúrpalotát fel kell építeni."

A további felszólalók – Orbán László (1912–1978), Kiss Károly (1903–1983), Antos István (1908–1960), Kállai Gyula (1910–1996) és Biszku Béla (1921–2016) – véleményét sajnos (vagy szerencsére?) nem rögzítette a jegyzőkönyv. Végül a következő, Marosán véleményével egyező eredmény született: „A Politikai Bizottság a javaslatot azzal a kiegészítéssel fogadja el, hogy az értékesítést követő egy év alatt kulturális és propaganda célra megfelelő másik épületet kell építeni."[127]

Közben legalább azt sikerült elérni, hogy a vevőként jelentkező osztrák állami szervek 1959 novemberében a Gárdapalota addigi 15 millió schillinges vételárát 18 millió schillingre emelték (ez is kisebb összeg volt, mint a palota valóságos forgalmi értéke).[128] Az osztrákok úgy gondolták: „nem akármilyen épületről van szó a Weghuber-park mellett, hanem az egyik legnagyobb osztrák építész egyetlen városi palotájáról. Ezt pedig a magunk számára megőrizni kötelesség."[129]

A vételi szerződést az osztrák szövetségi kereskedelmi és újjáépítési minisztérium kötötte a magyar államot képviselő ügyvéddel.[130] A szerződésben kikötötték, hogy a palotában lévő festmények és egyéb műtárgyak – a nyíregyházi főiskolára szállított Bessenyei-szobor kivételével – a vevő tulajdonába kerülnek, a teljes vételi összeg 1961. január 15-ig történő átutalása esetén; az átadás-átvételre pedig 1961. február 1-jén kerül sor, azonban a palotában lévő magyar egyesületek 1961. május 15-ig díjtalanul használhatják a dísztermet. (Később az utóbbi időpontot – többszöri halasztással – 1962. december 31-ig sikerült kitolni.[131]) A palota új tulajdonos általi értékesítése esetére 25 esztendeig a magyar államot elővásárlási jog illette meg.[132] Az osztrák minisztertanács 1960. március 22-én hagyta jóvá a CH épületének megvásárlásával kapcsolatos fizetési feltételeket. Két héttel ezután a vételár első fele már befolyt a Magyar Nemzeti Bank zürichi számlájára.[133] A palota sorsa ezzel megpecsételődött…

Az eladás összegéből építették föl 1963-ra a CH hollandstrassei épületét. Ezen újabb rémtörténet néha nevetséges, ám inkább elszomorító fejezetei

[127] MNL OL, MDP–MSZMP Iratok Osztálya, 288. f. 5/142. ő. e.
[128] MNL OL, XIX–L–1–k, sz. n./1959. (1959. november 10-i feljegyzés).
[129] A Die Presse 1960. február 3-án a palotáról írott cikkét idézi: MNL OL, XIX–L–1–k, sz. n./1960.
[130] MNL OL, XIX–L–1–k, 76 177/1958. és 35 685/1959.
[131] MNL OL, XIX–L–1–k, 83 223/Au–4/1962.
[132] MNL OL, XIX–L–1–k, 52 627/1960. és sz. n./1960. (1960. március 14-i feljegyzés.)
[133] MNL OL, XIX–L–1–k, sz. n./1960. (1960. március 24-i feljegyzés) és 51 818/1960.

egy újabb esettanulmány témájaként szolgálhatnának. „Kinti barátaink állásfoglalásának figyelembevételével – hangzott a külügyminisztérium álláspontja – kénytelenek vagyunk ragaszkodni ahhoz, hogy az új épület tervezési stb. munkáit" két, szerényebb képességű osztrák elvtárs végezze el, hiszen „barátaink [értsd: az Osztrák Kommunista Párt] véleménye szerint politikailag lehetetlen helyzetet teremtene, ha a Magyar Népköztársaság által építendő épületet" egy „fekete" – azaz néppárti – osztrák építész tervezné. A kivitelezést pedig valamely ismert cég helyett inkább egy tőkeszegény kommunista vállalatra bízták.[134] Ennek meg is lett az eredménye, hiszen az építkezés egyik irányítójának emlékezései szerint: „a magyar költségvetés tartalékaira volt szükség" ennek az építővállalatnak a fenntartásához.[135]

A felelőtlen és nehezen magyarázható döntés következményei máig hatóak. De – néhány szabályt erősítő kivételtől eltekintve – kit érdekelt az akkori vezetők közül a Gárdapalotában érezhető, Klebelsberg által oly sok szeretettel emlegetett genius loci? A magyar történelem és irodalom, a magyar forráskiadás bécsi kötődései? Kinek fájt közülük, hogy még a magyar testőrkapitányokról készített festmények is osztrák tulajdonba kerültek? Mindenesetre így legalább ránk maradtak. Mindmáig büszkén mutogatják az osztrák igazságügyminisztérium tisztviselői a palota – csak külön engedéllyel látogatható – dísztermében, amelynek falait ma is ezek díszítik.

[134] MNL OL, XIX–L–1–k, 52.729/1960. és 66.467/1961.
[135] T[amás]. I[stván]. – Ágoston Kálmán, *Hová lett Szulejmán szőnyege? Adalékok a bécsi CH történetéhez,* Új Horizont 1990/4., 73–77.

Az intézet és a nagypolitika: az Ausztria és Magyarország közötti kapcsolatok

Az Ausztria és Magyarország közötti kulturális és tudományos kapcsolatokat a két ország politikai összeköttetései és 1918 végétől – az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnésétől – mindkettejük meglehetősen szűk külpolitikai mozgástere határozta meg. A két világháború közötti időszakban, az önálló Ausztria 1938-as megszűnéséig mindkét állam – már csak a korábbi közösség, és ebből adódóan a sokban hasonló problémák okán is – szorosan egymásra volt utalva.

Bécsben 1918. november közepén, az egykori királyi kancellária bankgassei épületében nyílt meg a függetlenné vált Magyarország első képviselete, majd követsége, amelyet Ausztria német megszállásáig a magyar diplomácia kiemelkedő képviselői vezettek. Az első követ, egyben az önálló magyar külszolgálat első külföldi képviselője 1918 őszén – mindössze három héten át – a budapesti alpolgármester, Harrer Ferenc (1874–1969) lett, aki aztán hazatérve – az 1919. március 21-i kommunista hatalomátvételig – a külügyminiszteri teendőket is ellátta. Őt ugyancsak rövid ideig a neves jogász, a Budapesti Királyi Közjegyzői Kamara elnöke, Charmant Oszkár (1861–1925), majd a tanácsköztársaság idején – az osztrákok által is elismerten – Bolgár Elek (1883–1955), Czóbel Ernő (1886–1953) és Böhm Vilmos (1880–1949) követte. 1919 októberétől 1921 januárjáig az 1917-ben pénzügyminiszterként is bemutatkozó, kiváló történeti munkák szerzőjeként ismert Gratz Gusztáv (1875–1946) töltötte be a posztot. (Gratz a követsége után, 1921 első négy hónapjában külügyminiszterként folytatta a pályáját.) Utána Masirevich Szilárd (1879–1944; követ: 1921–1925), Ambrózy Lajos gróf (1868–1945; 1925–1932), Nelky Jenő (1884–?; 1933–1934), Apor Gábor báró (1889–1969; 1934–1935), Rudnay Lajos (1883–1944; 1935–1937) és – immár ideiglenes ügyvivőként – Bobrik Arno (1891–1976; 1937–1938) vezette a követséget. Valamennyien jeles és tapasztalt diplomaták voltak, ami bizonyítja, hogy Magyarország fontosnak tartotta a kétoldalú összeköttetéseket. A húszas években a követség személyzetéhez tartoztak – külügyi állományban voltak –

a felszámolási munkálatokban tevékenykedő és a BMTI alapításában kulcsszerepet játszó levéltárosok, Szekfű Gyula és Eckhart Ferenc is.

Az Anschluss után, 1938 áprilisától főkonzulátusként működött tovább a magyar külképviselet, amelyet Van der Venne Arnold (?–?; 1938–1943), majd Bothmer Károly báró (1893–1971; 1943–1944) főkonzul irányítottak.[136]

A magyar–osztrák kapcsolatok alapja – kissé egyszerűsítve az ennél persze sokkal bonyolultabb és összetettebb folyamatokat – az volt, hogy Ausztriának szó szerint létfontosságúak voltak a magyar mezőgazdasági termékek, Magyarország számára pedig, mint mindvégig Kárpát-medencei letelepedése óta, Bécs a Nyugat-Európába vezető út első állomása volt, diplomáciai szempontból is. 1919 tavaszán és nyarán még a kommunizmus importálhatóságának, a világforradalom nyugati terjeszthetőségének-terjedésének reményében, később pedig – a kisantant szorító gyűrűje miatt – a nyugat felé, elsősorban Olaszország és Ausztria (s csak a harmincas évek közepétől Németország) irányában elképzelt külpolitikai nyitás célja miatt. Magyarország egyetlen semleges szomszédja – igaz, ez a semlegesség sem volt igazán jóindulatúnak nevezhető – Ausztria volt, amelynek szerepe éppen emiatt külpolitikai tekintetben is fölértékelődött. Különösen az 1920-as években, amikor Magyarország szinte teljes elzártságban élt, a háborús vereség minden nyűgét – Ausztriával együtt – szenvedve.

A húszas évek közepéig a különböző politikai indíttatású – de a „Horthy-Magyarország" elítélésében egységes – baloldali bécsi magyar emigráns csoportok osztrák hatóságok által eltűrt, sőt részben támogatott tevékenysége,[137] később pedig, 1934-ig a „vörös Bécs" és az „ellenforradalmi Magyarország" inkább csak ideológiai szinten jelentkező ellentéte zavarta az egyébként korrekt viszonyt. Hans von Cnobloch báró (1871–1962), budapesti osztrák képviselő, majd követ (1918–1922) azonban már 1922 májusában jól látta, hogy a burgenlandi kérdés megoldásával az osztrák–magyar gazdasági és politikai kapcsolatok újból fölerősödhetnek.[138] Annál is inkább, mivel a húszas évek elejének legfontosabb külpolitikai témái mindkét országban csaknem azonosak voltak. A Monarchia egykori javainak utódállamok közötti felosztásáról, a környező országokhoz és a győztes hatalmakhoz fűződő viszonyról, a határok kérdéséről, a Habsburg-restauráció lehetőségéről, illetve megakadályozásának

[136] A követségről újabban: Pritz Pál, *A bécsi követség története a két háború között = A bécsi magyar nagykövetségi épület,* 85–99 (ugyanilyen címmel és csaknem azonos tartalommal megjelent még: Külügyi Szemle 2013/2., 55–68).

[137] Az emigránsok szerepéről: Tibor Hanák, *Politik und Geistesleben der Ungarn in Wien 1918–1924. Ein Beitrag zur Geschichte der Ungarn in Wien,* Ungarn-Jahrbuch 14. (1986), 41–85.

[138] Cnobloch egyik legérdekesebb jelentéséről van szó, amelyet 1922. május 2-án küldött az osztrák külügyminisztériumnak: ÖStA AdR NPA, Originalberichte der österreichischen Gesandtschaft in Budapest, 1688–13/1922., K. 17.

miként jéről, a nyersanyagforrásaitól jórészt elszakított Ausztria és Magyarország életképességéről (inkább: életképtelenségéről), valamint az Anschlussról folytatott viták nem sokban különböztek egymástól Ausztriában és Magyarországon.[139]

Bár a jól fejlődő osztrák–csehszlovák kapcsolatokat, Ausztria kisantanthoz közeledését és a magyar politikával szembeni fenntartásokat gyanakodva figyelték Magyarországon, az Anschluss lehetőségéről az osztrákok többségével azonos álláspont alakult ki: annak belátható időn belül meg kell valósulnia. Miként gróf Franz (Alfred Heinrich von) Calice (1875–1935) budapesti osztrák követ (1922–1932) egy Kánya Kálmánnal (1869–1945), a külügyminiszter állandó helyettesével (1920–1925) folytatott 1925. augusztusi beszélgetéséről jelentette, Kánya – aki szerinte a dualista eszme „lelkes követője" – mély csalódottságát fejezte ki amiatt, hogy Ausztria szorosabb viszonyt ápol Csehszlovákiával, mint Magyarországgal. Emellett azt is megállapította, hogy Magyarországon népszerűbbé vált Ausztria, mint a Monarchia fennállása alatt bármikor volt. Ezért is nehezményezte, hogy egyelőre – bár teljesen természetes lenne – nem alakult ki a két országot jobban összekötő, a számos közös érdeken alapuló együttműködés. Emiatt Kánya kizárólag Ausztriát tette felelőssé, ugyanakkor elmondta, hogy szilárd meggyőződése: az Anschlussnak előbb vagy utóbb be kell következnie.[140]

Persze egészen másként vélekedtek erről 1933-at követően, amikortól az önálló Ausztriának – a nemzetiszocialista Német Birodalomtól fenyegetett – fönnmaradása magyar érdekké is vált. 1929-től, az osztrák politika jobbratolódásától, de különösen 1933–1934-től, Ausztria tekintélyuralmi állammá történt átalakításától az 1938 márciusában bekövetkezett Anschlussig harmonikusak és súrlódásmentesek voltak két állam kapcsolatai.[141]

[139] A két háború közötti osztrák–magyar viszonyról – ideológiai elfogultságai ellenére – ma is használható, adatgazdag, az előzményekre is kitérő összefoglaló Kerekes Lajos, *Anschluss 1938. Ausztria és a nemzetközi diplomácia, 1933–1938,* Akadémiai, Budapest, 1963. Lásd még Uő., *Az első osztrák köztársaság alkonya. Mussolini, Gömbös és az osztrák Heimwehr,* Akadémiai, Budapest, 1973; Uő., *Ausztria hatvan éve. 1918–1978. Karl Rennertől Bruno Kreiskyig,* Gondolat, Budapest, 1984; *Ausztria a 20. században. Az „életképtelen" államtól a „boldogok szigetéig". Tanulmányok,* szerk. Németh István – Fiziker Róbert, L'Harmattan, Budapest, 2011; Németh István, *Az osztrák út. Ausztria a 20. században. Összegzés és dokumentumok,* Líceum, Eger, 2011. Kitüntetetten az 1927–1931 közötti kapcsolatokról: Peter Haslinger, *Hundert Jahre Nachbarschaft. Die Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn 1895–1994,* Peter Lang, Frankfurt am Main – New York, 1996, 137–235. Lásd még Juhász Gyula, *Magyarország külpolitikája 1919–1945,* Kossuth, Budapest, 1988, az osztrák–magyar kapcsolatokra vonatkozóan elsősorban: 116–118, 141–146, 159–162 és 172–174.

[140] Az 1925. augusztus 7-i jelentés: ÖStA AdR NPA, Originalberichte der österreichischen Gesandtschaft in Budapest, Kopie 1337–14a/1925., K. 17.

[141] Bővebben: Tilkovszky Loránt, *Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában. A budapesti osztrák követség megfigyelései és helyzetelemzései 1933–1938. évi politikai jelentéseiben,* Pauluss-Publishing Bt., Budapest, 2002.

Ezt tanúsította, hogy 1931. január 26-án Bécsben megkötötték a magyar–osztrák barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződést (1931: XXIX. tc.), majd 1934 márciusában – az olasz diktátor, Benito Mussolini (1883–1945) kezdeményezésére – Magyarország, Olaszország és Ausztria aláírták az úgynevezett római jegyzőkönyveket. A megállapodás nemcsak a három ország gazdasági, kereskedelmi kapcsolatait, de politikai együttműködését is erősítette. Ennek révén megszilárdította Magyarország térségbeli helyzetét, egyben – ha csak időlegesen is – akadályozta a közép-kelet-európai német befolyás növekedését. A hármas együttműködés azonban az évek múltával mindinkább kiüresedett, 1938-ban pedig már képtelen volt meggátolni Ausztria bekebelezését az egyre erősödő Német Birodalomba.

A kultúra és a tudomány területén a két ország viszonyát az egész korszakban meghatározta a BMTI és a CH tevékenysége. Annál is inkább, mivel Ausztriában az első két külföldi intézetként működtek. A Gárdapalota nyújtotta lehetőségeket – nemzetközi kongresszusokra, konferenciákra, rövidebb kutatómunkára érkezett tudósok és a Bécsben szereplő magyar művészek fogadása; előadások, felolvasóestek, az ösztöndíjasoknak szóló nyelvtanfolyamok és kirándulások, valamint társadalmi rendezvények (például bálok) szervezése stb. – széleskörűen kihasználta a magyar kulturális kormányzat. Részben ennek köszönhetően a magyarok Monarchia-béli bécsi tudományos és kulturális jelenléte megmaradt, sőt sokak szerint tovább nőtt.

Calice követ például arról panaszkodott 1925 nyarán, hogy a magyarok kitüntetett helyzetbe kerültek a bécsi művészeti – különösen a színházi – életben. A szerinte egyértelműen Bécs javára írandó „óriási színvonalkülönbség” és Bécs „európai atmoszférája” miatt Calice teljesen érthetőnek tartotta, hogy a – valamennyire németül tudó – nevesebb magyar színészek bécsi fellépésekre törekednek, emiatt azonban nem igazán aggódott. Sokkal veszélyesebbnek vélte a magyarok osztrák médiában érezhető előretörését.

„Amennyire természetes – jelentette ki –, hogy Magyarország hivatalos és magánténye zői az osztrák sajtót használják föl arra, hogy a magyar véleménynyilvánításokat a civilizált világ felé közvetítsék,[142] annyira kedvezőtlen, hogy szinte minden kérdésben, amelyben az érdekeink nem egyeznek Magyarországéval (így a gazdaságiakban) a vezető osztrák orgánumok széles területet biztosítanak a magyar állásfoglalásoknak. Hosszú évekre visszatekintő itteni tevékenységem során megállapíthattam, hogy a magyar felfogás – többnyire kommentár és kritika nélkül – állandóan és minden alkalommal, […] a bécsi sajtó mérvadó részének közreműködésével megtalálja az utat az európai nyilvánossághoz.

[142] A követ nyilván azt a meglehetősen elfogadott osztrák nézetet vallotta, miszerint Ausztriától keletre már a Balkán kezdődik.

Nyilvánvaló, hogy a legkiválóbb polgári-liberális lapok – a Neue Freie Presse, a Neues Wiener Tagblatt és a Neues Wiener Journal – feltűnő magyarbarátságának oka semmiképpen sem a politikai irányultságban, hanem a magyarországi forgalom megtartása és emelése iránti törekvésben, illetve a magyarországi levelezők – akik magyarok, így sokkal kevésbé költségesek, mint a kiküldöttek – alkalmazásában és a magyar bank- és ipari cégek közvetett vagy közvetlen szubvencionálásában keresendők.”[143]

Calice jelentésének nyilván volt némi alapja, hiszen sok magyar újságíró dolgozott odahaza és külföldön német nyelvű lapok tudósítójaként, ugyanakkor mégis erősen túlzott, amikor a magyar befolyásnak ekkora jelentőséget tulajdonított. Annál is inkább, mivel ez fordítva is igaz volt: a magyarok gyakran kifogásolták, hogy az osztrák (és általában a német nyelvű) sajtó mennyire magyarellenes, a húszas évek első felében pedig állandó vád volt, hogy a bécsi magyar emigráns lapok – legtöbbször Az Embert, az Új Világot, a Világosságot, a Bécsi Magyar Újságot, olykor a Jövőt emlegették – sokszor dühödt és igaztalan kirohanásait szó szerint veszik át.[144]

Továbbra is igen sok magyar egyetemi hallgató látogatta az osztrák – átlagosan mintegy négyötödös részesedéssel a bécsi – felsőoktatási intézményeket. Az elsősorban a magyarországi zsidó egyetemisták arányának csökkentését célzó numerus clausus törvény (1920:XXV. tc.) hatására a húszas években a korábbiaknál is többen tanultak Bécsben, döntő többségük az izraelita felekezethez tartozott. A hivatalos – valószínűleg alábecsült – adatok szerint az 1920-as években 242 és 541, az 1930-asokban pedig 154 és 348 között ingadozott a számuk.[145]

Részben emiatt vált szükségessé, hogy a Budapesten az 1925 áprilisától a polgári iskolai tanárképzőben, illetve a budapesti tudományegyetemen oktató német birodalmi lektor, Hans Göttling (?–?) javaslatára 1928-ban megnyitott német–magyar főiskolai útbaigazító irodában (Deutsch-ungarische

[143] A budapesti osztrák követ 1925. augusztus 31-i jelentése: ÖStA AdR NPA, Originalberichte der österreichischen Gesandtschaft in Budapest, Kopie 7/9. – 1925., K. 17.

[144] Lásd erről az ÖStA AdR NPA, Liasse Ungarn, I/3. 1921–1931. Die ungarischen Emigranten in Wien und deren Presse állagát.

[145] Karády Viktor, *Egyetemi antiszemitizmus és érvényesülési kényszerpályák. Magyar-zsidó diákság a nyugat-európai főiskolákon a numerus clausus alatt*, Levéltári Szemle 1992/3., 21–40. A kormánybeszámolók – *A m. kir. kormány 1919–1922–1938. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv* (Budapest, 1926–1940) – szerint (először az első, majd a második félévi adatokat közlöm) a bécsi felsőoktatási intézményekben tanult „magyar honosságú” hallgatók száma a következőképpen alakult: 1920/21: 541, 313; 1921/22: 426, 347; 1922/23: 357, 302; 1923/24: 285, 242; 1924/25: 352, 328; 1925/26: 426, 410; 1926/27: 536, 522; 1927/28: 437, 406; 1928/29: 493, 441; 1929/30: 365, 344; 1930/1931: 426, 386; 1931/32: 348, 288; 1932/33: 320, 274; 1933/34: 252, 235; 1934/35: 231, 202; 1935/36: 206, 199; 1936/37: 209, 198; 1937/38: 197, 154 (ebben a tanévben – az Anschluss miatt – már német felsőoktatási intézményként szerepeltek a bécsiek).

akademische Auskunftsstelle) rögtön az alakulás után osztrák osztályt nyissanak, ahol hetente egy alkalommal nyújtottak felvilágosítást az érdeklődőknek az ausztriai továbbtanulás lehetőségeiről, a nyári egyetemekről, a továbbképző tanfolyamokról. Az osztrák külügyminisztérium – budapesti követének kérése ellenére – kezdetben nem támogatta az iroda tevékenységét. Arra hivatkoztak, hogy ez elsősorban a numerus clausus miatt továbbtanulásukban akadályozott fiatalok – számukra nem kívánatos – ausztriai tartózkodását segítené. Ám 1930-tól változott a helyzet, és az osztrák kereskedelmi és közlekedési minisztérium az esztendő elejétől évi 500 pengővel mégis dotálta az iroda Ernst Häckel (1900–?) vezette osztályának tevékenységét.[146]

Häckel 1925-től az Eötvös Collegium, 1926-tól a Pázmány Péter Tudományegyetem – az 1920-as évek végétől egyben a budapesti műegyetem – osztrák lektora, 1931-től a tudományegyetemen az osztrák irodalom megbízott előadója, az osztrák–magyar kulturális kapcsolatok erősítéséért Budapesten egyszemélyes intézményként, fáradhatatlanul dolgozó „önkéntes kulturális diplomata" volt. Az osztrákok ugyanis – Magyarországgal szemben – a két világháború közötti időszakban nem fordítottak igazán gondot a kulturális külpolitikára, ezért aztán Häckel egyéni vállalkozásai pótolták a hiányzó hivatalos kezdeményezéseket. 1933-tól a főváros támogatásával még esti nyelvtanfolyamot is indított az érdeklődő budapestieknek,[147] és számos németnyelvű előadást tartott a budapesti osztrák kolóniának és a magyar nagyközönségnek. Többek között az osztrák humorról (Közgazdaságtudományi Kar, 1929. április 18. és Budapesti Rádió, 1930. október 30.); Emil Ertl (1860–1935) német költőről (Budapesti Rádió, 1931. január 9.); Magyarország népéről és földjéről (Budapesti Rádió, 1932. június 17.); Jedlik Ányosról (Budapesti Rádió, 1933. április 20.); a Balatonról (Budapesti Rádió, 1933. június 12.) az „őszi" és a „tavaszi" Magyarországról (Budapesti Rádió, 1933.

[146] Az irodában lévő osztrák osztályról lásd Calice budapesti osztrák követ 1928. április 14-i jelentését: ÖStA AdR NPA, Originalberichte der österreichischen Gesandtschaft in Budapest, 21 975–13/1928., K. 17. Ebben a követ azt is kiemelte, hogy Häckelt mind az Eötvös Collegiumban, mind a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban becsülik, de a budapesti osztrák kolóniáért is rendkívül sokat tesz, amikor egyre több látogatót vonzó előadásokat tart az osztrák irodalomról. Lásd még ÖStA AdR NPA, Liasse Ungarn, 20/8., 22 094 – 13/1928., K. 819.; az 1930-tól folyósított támogatásról: Uo., Liasse Ungarn 20/8., 22 094 – 13/1928., K. 819.; az osztály addigi tevékenységéről: Uo., Liasse Ungarn 20/8., 21 118 – 13/1931.

[147] Häckelről és Eötvös Collegiummal való kapcsolatáról: Ress Imre, *Ernst Häckel im Eötvös Collegium 1925–1944 (Eine Fallstudie zu den Formen der universitären Beziehungen in der Zwischenkriegszeit) = Universitas Budensis 1395–1995,* szerk. Szögi László – Varga Júlia, ELTE Levéltár, Budapest, 1997, 465–476.
Pázmány Péter Tudományegyetemen történő lektori megbízatásáról: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára 8/a, 31. köt. 1926. május 20., VIII. rendkívüli ülés és 32. köt. 1926. szeptember 11., I. rendkívüli ülés.
1935-ig tartó tevékenységének összefoglalója: ÖStA, AdR, NPA – Liasse Ungarn, 20/8., 30 395–13/1935.

október 10. és 1934. március 26.); Budapest környékéről (Budapesti Rádió, 1933. december 4.); a ki mit tud Magyarország témáról (Budapesti Rádió, 1934. május 13.); a Balaton melletti nyári örömömről (Budapest I. rádióadó, 1934. június 24.); tudósítás Magyarországról (Budapest I., 1935. március 7.); Budapestről, az idegenek Mekkájáról (Budapest I., 1936. június 30.); a modern osztrák elbeszélőkről (Budapest, I. 1936. december 1.). Néhányszor német nyelvű felolvasást is tartott a rádióban osztrák, német és magyar költők műveiből, de – mivel megtanult magyarul, s így gyakran fordított – ugyanott magyar tudósok népszerűsítő előadásait is tolmácsolta németül.[148] Klagenfurtban 1931-től 1937-ig minden esztendőben egyhónapos nyári német nyelvtanfolyamot szervezett (melynek 1934-ben már 105 résztvevője volt).[149] 1935 decemberében komoly elismerést kapott: „a német irodalom körül kifejtett értékes munkásságáért" a Magyar Goethe Társaság kültagjának választotta.[150] Igazán ismertté azonban mégis azáltal vált, hogy hosszú tapasztalatai nyomán új, saját maga kialakította módszerrel igyekezett minél könnyebbé tenni a német nyelvtanulást, több kiadást megélt, nagy sikert hozó könyvével. Módszerét az angol oktatására átültetve Szenczi Miklós (1904–1977) is átvette.[151]

Mindemellett Häckel indítványozott és állított össze egy nagysikerű, 1930. április 6-ától 13-ig a budapesti osztrák nagykövetség épületének dísztermében látható könyvkiállítást is, amely a Magyarországi Osztrákok Egyesülete rendezésében, Klebelsberg Kuno kultuszminiszter és Berzeviczy Albert (1853–1936), az MTA elnöke jelenlétében, Calice követ védnökségével és beszédével nyílt meg. Ezen 46 osztrák és német könyvkiadó mintegy 2000 kötetét mutatták be. Klebelsberg körrendeletben kérte az állami középiskolák tanárait a részvételre, s a vidékről Budapestre fölutazóknak ingyenes utazási lehetőséget biztosított. Nem csoda, hogy mintegy 750-en voltak jelen a könyvszemlén, amelyet a következő délutánokon – amikor is 6-án, 8-án,

[148] Ezekről rövid tudósítások, illetve a rádióadások programja: Budapesti Hírlap 1929. április 19., 10; 1932. június 17., 11; 1933. április 14., melléklet; 1933. október 6., melléklet; 1934. június 24., 25; 1935. március 7., 11; Az Est 1931. január 10., 9; 1936. december 2., 14; Népszava 1934. március 24., melléklet I; 1938. szeptember 24., melléklet II; Pesti Hírlap 1933. június 6., Rádió-melléklet 3; 1933. december 1., Rádió-melléklet 3; 1935. március 28., Rádió-melléklet 4; Pesti Napló 1934. május 10., 17; 1936. június 26., 18; Ujság 1930. október 30., 12.

[149] A nyári tanfolyamról: ÖStA AdR NPA, Liasse Ungarn, 20/8., 24 084 és 25 443–13/1931., illetve 24 409/1932., 24 585–13/1933., 30 395–13/1935., 41 369–13/1936., K. 819. Lásd még *Nyári német nyelvtanfolyamok Klagenfurtban,* Pesti Napló 1932. június 7., 10; *Nyaralás és nyelvtanulás a Wörthi tó mellett,* Az Est 1937. június 18., 9.

[150] *A Magyar Goethe Társaság kültagul választotta Häckel professzort,* Budapesti Hírlap 1935. december 17., 11. Addigi érdemeiről lásd még ÖStA AdR NPA, Liasse Ungarn, 20/8., 40 849–13/1935.

[151] Ernst Häckel, *Tanuljunk könnyen, gyorsan németül!,* Novák, Budapest, 1935–1944 (hat, többnyire átdolgozott kiadásban, további reprint kiadásai 2000-ig láttak napvilágot); Szenczi Miklós, *Tanuljunk könnyen, gyorsan angolul!,* Novák, Budapest, 1937–1945 (szintén hat kiadásban, az 1950-es évek közepétől számos utánnyomása is megjelent).

10-én és 12-én Häckel néhány kiállított kötetről és az osztrák irodalomról nyújtott rövid áttekintést – szintén sokan látogattak. Az eseményt a magyar sajtóban is melegen fogadták, s Calice ezúttal is megállapította, hogy azt az ötletgazda Häckel rendkívül gondosan szervezte meg, s ezzel kiváló szolgálatot tett az osztrák kultúrának, különösen a modern osztrák irodalomnak.[152] A követ később is többször kiemelte és dicsérte Häckel kulturális közvetítő szerepének fontosságát, sőt – ha eredménytelenül is, de – kulturális attasévá történő kinevezését is javasolta.[153]

Häckel 1935-ben – a két ország között a „szellemi együttműködésről" szóló megállapodás megkötése közeledésekor – ezért kísérelte meg, hogy pozícióinak megtartása mellett hivatalos osztrák kiküldöttnek, ezáltal osztrák állami alkalmazottnak ismerjék el, azonban ekkor sem járt sikerrel. Mint ahogy 1936 decemberében sem, amikor kérte, hogy a követségnek tizenegy éve végzett önkéntes kulturális munkáját legalább valamilyen címmel ismerjék el. Igaz, ekkor az osztrák oktatási minisztérium legalább kitüntetésre terjesztette föl.[154] Häckel osztrák állampolgárként írt utolsó, 1938. február 8-i levelében arról értesítette az osztrák követséget, hogy az 1933-tól szervezett esti nyelvtanfolyamnak az év elején már több mint 200 – 1938 elejéig összesen 600 fölötti – hallgatója volt.[155]

Az Anschluss után már német állampolgárként folytatta munkáját. A neves szociológus, kultúrfilozófus, 1938-tól a budapesti tudományegyetem vendégprofesszora, Hans Freyer (1887–1969) elnöklete alatt 1941 februárjától 1944 októberéig működött a Német Intézet (Deutsches Wissenschaftliches Institut, DWI) Budapesten. Häckel ennek nyelvi osztályát vezette, ezáltal a Magyarországon dolgozó német nyelvoktatók, az intézet vidéki képviseletei (Szeged, Pécs, Debrecen) és lektorátusai (Becskerek, Győr, Nagyvárad, Kassa, Kolozsvár, Szászrégen és Újvidék) nyelvi képzéseinek vezetője, sőt 1944 májusa és októbere között a DWI igazgatója is lett. Az intézet elsősorban valóban a bölcsészet- és társadalomtudományi területek tudományos kapcsolattartó szervezete volt, a rezsimmel szemben ekkor már távolságtartó Freyer személye is biztosíték volt erre. Ám a közvetett ideológiai befolyásolást is célozta – ha kényszerűségből is és sokkal finomabban, miként az a Német Birodalomban érvényesült –, illetve a hazai német kisebbségekre vonatkozó kutatásokat is igyekezett összefogni. Ezen túl a különböző birodalmi intézmények kéréseit, javaslatait és megbízásait közvetítette a magyarországi németség szervezetei

[152] ÖStA AdR NPA, Liasse Ungarn, 27.271–13/1930., K. 820.
[153] Például ÖStA AdR NPA, Liasse Ungarn, 46 152–13/1934., K. 788., illetve a Liasse Ungarn 20/8. állagának (K. 819.) vaskos aktája, amely kizárólag Häckel tevékenységével foglalkozik.
[154] ÖStA AdR NPA, Liasse Ungarn, 20/8., 30 395–13/1935. és 37 405–13/1937.
[155] ÖStA AdR NPA, Liasse Ungarn, 1938. február 8-i, iktatatás nélküli levél.

felé. Nem utolsósorban pedig jelentéseket küldött a magyar tudományos életről, ahogy a DWI-hez tartozó lektoroknak is kötelességük volt beszámolókat írni szolgálati helyük lakosságának hangulatáról, a Német Birodalommal és a nemzetiszocializmussal kapcsolatos érzelmeiről.

Häckel azonban a rendelkezésre álló források alapján elsősorban a nyelvoktatásra koncentrált. Bár beszámolóiban a korabeli német középvezetőktől megkívánt pártosság sablonjai nála is megjelennek, s gyakran panaszkodott a magyar hatóságok nyelvtanfolyamaikat hátráltató intézkedéseire, főnökségének papírra vetett tudósításai alapján nehezen dönthető el, hogy nemzetiszocialista meggyőződése őszinte volt-e. Sokakhoz hasonlóan valószínűleg ő is alkalmazkodott, kényszerből illeszkedett abba a rendszerbe, amelyet vélhetően egyéni érdekei érvényesítésének lehetősége miatt fogadott el. Mint kortársainak többsége, valahogyan ő is boldogulni és élni akart, ez szabta meg cselekedeteit.

A kitelepítésre vonatkozó utasításokat követve Häckel 1944. október 12-én tért vissza a Német Birodalomba, ahol a Deutsche Akademie külföldi lektorátusainak referenseként dolgozott tovább.[156] „Amikor [1944.] október közepén kényszerűen a Birodalomba távoztam – írta 1945. januári levelében Heinrich Köhlernek (1903–1983), a budapesti német követség 1939 és 1944 közötti kulturális referensének, majd követségi tanácsosának –, őszintén szólva kezdetben még reménykedtem, hogy visszatérhetek majd Magyarországra, ahol megváltozott körülmények között folytathatom munkámat. Sajnos ebből semmi sem valósulhatott meg. Ma már – Schloß Höchben [Ausztriában, Salzburg tartományban] referensként letelepedve – csak bánatosan gondolok vissza magyarországi tevékenységemre, amellyel sokkal erősebben összefonódtam, mint ahogy magamnak valaha is bevallottam."[157] Arról, hogy a háború után miként alakult Häckel sorsa, sajnos semmit sem sikerült kiderítenem.

A budapesti helyzettel szemben – ahol Häckel egyszemélyes intézményként vállalta e feladatot – Bécsben nem csak egyetlen, odaadó és lelkes kultúra- és tudományszervező ténykedésére számíthattak a magyarok. Többnyire a BMTI és a CH szervezésében számos tudományos és kulturális rendezvényt rendeztek, s ennek megfelelően – mint még szó lesz róla – szinte állandóan találkozhatott az ottani közönség magyar programokkal. E mögött persze

[156] 1938 utáni budapesti tartózkodásáról bővebben: Bundesarchiv [Berlin; a továbbiakban: BA], R 51, 116–119. (Bd. 1–4.); Auswärtiges Amt, Politisches Archiv [a továbbiakban: AA PA), Kult Pol U und Kult Pol Spr. (Hochschullektoren und Professoren an DWI im Ausland aus den Jahren 1941–1945), R 64394f, Häckel aktája; Frank-Rutger Hausmann, *»Auch im Krieg schweigen die Musen nicht«. Die deutschen wissenschaftlichen Institute im zweiten Weltkrieg*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2002², 146–166.
[157] AA PA, Kult Pol U und Kult Pol Spr. (Hochschullektoren und Professoren an DWI im Ausland aus den Jahren 1941–1945), R 64394f, Ernst Häckel levele Heinrich Köhlerhez, 1945. január 24., Kult.Pol. U 1187.

megint csak az rejtőzött, hogy Magyarország számára – a korábban említett okokból – sokkal fontosabb volt Bécs, mint Ausztriának Budapest. A kulturális rendezvények egyébként nagyrészt a két fővárosra korlátozódtak, vidéki helyszíneken nagyon ritkán lehetett velük találkozni.

Külpolitikai szempontból a Monarchia államutódlásának, közös vagyonának és adósságainak utódállamok közötti felosztásáról folytatott, 1918 végétől hosszú éveken át húzódó viták is jelentősen befolyásolták a két állam kapcsolatát. A „békeszerződés kulturális javakra vonatkozó részének végrehajtását előkészítő [magyar] bizottság" – egy rövid, pénzügyminisztériumi kitérő után – a külügyminisztérium fennhatósága alá tartozott, „a kulturális javak tényleges kezelése, gondozása és megőrzése" azonban a vallás- és közoktatásügyi miniszter feladata volt.[158] Egy 1923. februári egyezség alapján 1925 nyarán–őszén állították föl azt az osztrák–magyar döntőbíróságot, amelyből 1930. szeptember 15-én – egy nemzetközi hírű svájci jogász, Agostino Soldati (1857–1938) elnökletével – alakult a lausanne-i osztrák–magyar nemzetközi döntőbíróság. Ez 1938 áprilisáig működött, valójában azonban 1940 májusában zárultak le az Ausztriával kezdődő, az Anschlusstól viszont már a Német Birodalommal folytatódó tárgyalások.

A jogutód német kormány nem vállalta a korábbi osztrák szövetségi állam pénzügyi kötelezettségeit. Álláspontja szerint ugyanis a közös vagyon felosztása lényegében már megtörtént, kizárólag az egykori közös hadsereg ingóságainak – amelyekből már amúgy sem maradt szinte semmi – sorsa maradt részben rendezetlen. Ennek alapján – no meg az „erősebb diktál" elv nyomán Magyarországot erre kényszerítve – 1939-ben Magyarország és Németország kölcsönösen lemondott a másikkal szemben támasztott pénzügyi igényekről.[159]

A magyar történészeknek kulcsfontosságú egykori közös levéltárakra a Monarchia fölbomlását követően a magyar kormány azonnal bejelentette társtulajdonosi igényét. „A szétesést mi magyarok nyugodtan szemlélhetnénk – fogalmazta meg a HHStA-ról a magyar álláspontot Szekfű már 1918 decemberének elején –, ha nem volnánk magunk is érdekelve benne. Közös dinasztia és évszázados közös múlt ezerszeres fonala kapcsolt oda bennünket a mozaikkép közepéhez, Bécs városához, a fonal csak tegnap szakadt meg és az érintkezés csak tegnap helyeződött nemzetközi alapokra. Mindazt tehát, mi Bécs városában értékként létrejött, jól szemügyre kell vennünk, hogy

[158] MNL OL, K 27, 1921. március 8-i ülés, 18. napirendi pont és 1921. június 24-i ülés, 11. napirendi pont.

[159] A kérdéskörről bővebben: Szávai Ferenc, *Az Osztrák–Magyar Monarchia közös vagyona,* Pro Pannonia, Pécs 1999; Horst Haselsteiner – Ferenc Szávai, *Dokumente des österreichisch–ungarischen Schiedsgerichtes von Lausanne 1930–1938*, Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, 2001; Szávai Ferenc, *Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései,* Pro Pannonia, Pécs, 2004.

nem tőlünk való-e, nem a mi munkánk teremtette-e és nincs-e jogunk, igaz, erős jogunk annak hazaszállítására. […] 1867-től kezdve 1918-ig a levéltár közös intézmény volt, melynek kezelése és sorsa intézésében az osztrák és a magyar befolyás egyenlően, a paritás alapján érvényesült." A béketárgyalásoktól és azok kimenetelétől függetlenül „nekünk azonban mindenképpen jogunk van az egész levéltár jövőjébe beleszólni, s e jogunkat feltétlenül érvényesítenünk kell […]. Ha a csehek visszakérik Szent Vencel kápolnájából és a karlsteini várból elvitt irataikat, ez ellen ugyan nem lehet kifogásunk, de igényük realizálása csakis a mi beleegyezésünkkel lesz megengedhető.

A levéltárnak világosan idegen eredetű osztályaival szemben úgy vélem, ezt az engedélyt megadhatjuk. Más szempont alá esnek azon osztályok, melyek részben a dualisztikus állam közös hivatalainak aktáit foglalják magukban, részben 1867 előtti időkben Bécsben székelt olyan hatóságokét, melyeknek hatásköre – törvényesen, törvénytelenül vagy hallgatólag – a magyar korona országaira is kiterjedt. Ezen levéltáraknál már paritásos birtokjogunkat is érvényesítenünk kell. […] A fentebbi kategóriába, a volt Ausztria jogutódaival együtt közös tulajdonunkat képező levéltárak közé tartozik az államkancellária és utóda, a volt közös külügyminisztérium, az államtanács, a kabinetiroda és a kisebb udvari hivatalok levéltárai."[160]

A szétválasztási munkálatok a tanácsköztársaság idején is tovább folytak. Mivel az itt dolgozó levéltárosok – Károlyi Árpád, Eckhart Ferenc és Szekfű Gyula – „hazafias kötelességüknek" érezték ez irányú tevékenységüket, a helyükön maradtak. „A magyar érdekek védelme a tanácskormány alatt Károlyi Árpád volt igazgatónk irányítása alatt reám, azután, a közös pénzügyi levéltárra nézve Eckhart Ferenc kollégámra maradt – írta Szekfű Angyal Dávidnak, a budapesti tudományegyetem bölcsészkara dékánjának 1919. szeptember 4-én. – A tanácskormánytól támogatást nem várhattunk, ennek közegei pl. muzeális dolgokra nézve kijelentették, hogy a bécsi likvidálás mellékes dolog, mert úgyis tanácskormány lesz Ausztriában is, s akkor mindegy, kinek kezén van az anyag. […] sikerült elérnünk, hogy az osztrák levéltári igazgatóság hajlandónak nyilatkozott a magyar állammal külön, ennek jogait biztosító szerződésre lépni. Államszerződés kötésére nekünk, hivatalnokoknak nem lévén meghatalmazásunk, kénytelenek voltunk a budapesti kormány levéltári exponenseihez fordulni. […] Dr. Niklai [Péter; 1887–1965][161] megígérte, hogy a reánk nézve kedvező szerződés megkötésére

[160] Szekfűnek Hatvany Lajos folyóirata, az Esztendő számára írott, ám végül nyomtatásban meg nem jelent cikkét közli Ember Győző, *Szekfű Gyula 1918-ban írt cikke a bécsi levéltárakról,* Levéltári Közlemények 1979/2., 311–323, az idézett rész: 314 és 317.

[161] 1919-ben a kommün könyvtárügyi bizottságának levéltári osztályát vezette, a magyar levéltárügy átszervezésével bízták meg.

meghatalmazásokkal felszerelve Bécsbe fog jönni. […] az osztrákok Párisból jó híreket hallván, csakhamar megbánták különszerződési ajánlatukat, s Niklainak beutazási engedélyt nem adtak azon ürüggyel, hogy ő – veszélyes kommunista izgató! Így a szerződést, fáradozásaim dacára nem tudtuk megkötni, s ma a végleges st.-germaini béke szerint úgy látszik, hogy korábbi jogainkat ezen, értékben a vatikánival versenyző, anyagban azt felülmúló levéltárakra elvesztettük. De hogy itt minő eminens hazafias érdekben fáradtunk, s azért minő engedményekre valánk kötelezve hivatali szempontból a tanácskormánnyal szemben bizonyítja az, hogy a tanácsuralom vége felé, mikor a népbiztosoknak leteendő hírhedt hivatali esküről volt szó, maga Bethlen István gróf, a szegedi kormány bécsi megbízottja utasított minket, bécsi levéltárnokokat Károlyi Árpád előterjesztésére, hogy feltétlen helyben maradásunk hazafias érdek lévén, szükség esetén még az illető esküt is letegyük."[162]

Szekfű ugyan a tanácsköztársaság alatti tevékenységének igazolásaként írta előbbi sorait, ám ezek minden bizonnyal nem álltak távol a valóságtól. Az 1919-es felhatalmazását egyébként elsősorban szakmai, nem pedig politikai feladatnak felfogó Niklai Péter negyven év múltán így emlékezett minderre: „Állandó levélbeli összeköttetésben álltam [a tanácsköztársaság idején] az akkor nagyrészt Bécsben tartózkodó Szekfű Gyulával, akivel megtárgyaltuk, hogy a Monarchia bomlása folytán a bécsi közös levéltárak elosztása az utódállamok között milyen elvek szerint történjék. Tárgyaltuk a Bécsbe került 48-as minisztériumi levéltárak jövőjét […]."[163]

Mivel a levéltári szétválasztás kérdésében az osztrák és a magyar békeszerződés sem teremtett egyértelmű helyzetet, az egykori közös vagyonról folytatott vita mellett ez ügyben is diplomáciai jegyzékváltásokra került sor. Azt azonban mégis sikerült elérni, hogy 1921-től a Kriegsarchivban, 1922-től pedig a HHStA-ban, valamint a HKA-ban magyar levéltári kiküldöttek dolgozhassanak.[164]

A „békeszerződés kultúrjavakra vonatkozó részének végrehajtását előkészítő bizottság" 1923. január 17-i ülésén Károlyi Árpád előadta, „hogy a levéltárakkal lehet leginkább megegyezésre jutni. Az osztrákok a közös levéltáraknál hajlandók jogigényeinket elismerni, ellenben az úgynevezett »korona« köréhez tartozó dolgokra nézve nem hajlandók a közösséget elismerni. Eltérés lesz az udvari és a kamarai levéltárak körül. A csehek kikapták a Bohemicákat az osztrák kormánytól, de viszont ellenünk egy oly titkos egyezmény megkötésébe egyeztek bele, melynek értelmében, ha mi az osztrákoktól követeljük a Hungaricák kiadatását, ők tőlünk viszont a Felvidékre vonatkozó anyag kiadatását fogják követelni. Ha ellenben nem kívánjuk a Hungaricákat, akkor a csehek nemcsak hogy nem kívánnák ezen anyagot tőlünk, hanem még a többi szukcessziós államok hasonló ellenünk irányuló követeléseivel szemben is fel fognak szólalni. Összegezve a bizottsági tárgyalások eredményét, báró Wlassics [Gyula; 1852–1937] elnök taktikai szempontból az előadottak alapján legcélszerűbbnek tartaná, ha a tárgyalások a levéltári anyaggal kezdetnének meg. […] Konstatálja még az elnök, hogy a levéltári igénykimutatás olyan, hogy ennek alapján a tárgyalások azonnal megkezdhetők."[165] A megegyezés e téren valóban sokkal hamarabb és simábban történt, mint a korábbi közös tulajdon, illetve a másik lényeges kulturális-tudományos kérdés, a múzeumi és a könyvtári javak felosztása esetében.

Ebben komoly szerepet játszott Károlyi Árpád, aki – Szekfű Gyula és Eckhart Ferenc segítségével – a magyar jogigényeket megfogalmazta, s már 1920 júniusában kijelentette: a szétválasztási munkálatok után is olyan hatalmas irattömeg marad majd a levéltárakban, amely egyik utódállam tulajdonát sem képezheti. „Ezrei és ezrei az ügyiratoknak (e történelmi emlékeknek) oly rendelkezéseket tartalmaznak, amelyek az egész monarchiát vagy abban egynél több országot érdekelnek, tehát kulturális tulajdon címén egyik újonnan keletkezett államnak sem adhatók át, és sok esetben még a legbarbárabb módon, ollóval sem volnának földarabolhatók. […] A gyűjtemények eme fő tömegére, amely az osztrák–magyar utódállamok kulturális tulajdona címén kihasított anyag kiválása után visszamarad, Magyarország ugyanazt a jogot igényli magának, mint Ausztria." A levéltárak – „mint a volt monarchia századokon át közös kormányzatából természetesen fejlődött (nem pedig önkényesen tudományos vagy művészeti szempontokból gyűjtött és összeállított vagy rendezett) organizmusok" – anyagának legnagyobb részét Magyarország a következő feltételek szerint hagyná Ausztriában: 1. Ausztria kötelezi magát a „közös levéltári anyagnak együtt tartására, sértetlen megőrzésére és célszerű konzerválására". 2. A meglévő levéltári rend megbontása csak a magyar kormány megbízottjainak meghallgatása után történhet. 3. „A magyar állam kellő szakképzettséggel bíró, állandó megbízottai, akiknek az osztrák kormány a volt cs. és kir. osztrák–magyar közös nagy levéltárak épületeiben megfelelő hivatalos helyiséget ád, szabad bejárással bírnak" a volt közös levéltári osztályokba, amelyekből „úgy hivatalos mint tudományos célokra adatokat,

[162] Idézi Dénes Iván Zoltán, *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus*, Kalligram, Pozsony, 2015, 196–197.

[163] Niklai Péter, *Visszaemlékezés a Magyar Tanácsköztársaság levéltárügyére*, Levéltári Közlemények 1959, 230–243, az idézet: 241.

[164] Minderről bővebben: Ress Imre, *Nemzeti levéltári vagyon – közös szellemi tulajdon. A bécsi magyar levéltári delegáció szerepe a határokon átnyúló levéltári problémák megoldásában*, Levéltári Szemle 1988/1., 3–10.

[165] MNL OL, K 144, 1923–19.

kivonatokat és másolatokat korlátlanul vehetnek. 4. A volt közös osztrák–magyar nagy levéltárak vezetői a megfelelő tudományos képzettséggel bíró magyar megbízottakat a tudományos rendezési munkálatokhoz közrebocsátani, szolgálataikat a magyar tudományos kutatók megkeresései teljesítéséhez igénybe venni tartoznak. 5. Magyar kutatóknak a levéltárak anyaga és segédeszközei, az időről-időre érvényes idevágó szabályzatok szerint, használatra bocsátandók. 6. A tudományos kutatás számára megnyílt levéltári anyag korhatára [időhatára] a magyar kormánnyal egyetértésben állapíttatik meg."[166]

Károlyi érvelése és feltételei annyiban igen érdekesek, hogy a magyar fél végig ebben a szellemben tárgyalt az osztrákokkal, s 1926 májusában ennek értelmében kötötték meg a bécsi központi levéltárakról szóló – a BMTI és a CH munkája szempontjából is kulcsfontosságú – megállapodást. Ekkor írták alá az 1927. január 1-jén életbe lépett, mindmáig érvényben lévő, titkos – jó ideje azonban már ismert szövegű – badeni egyezményt, melynek értelmében a korábbi közös archívumokban az 1528 és 1918 közötti Magyarország történetét kutató magyar, illetve külföldi tudósok munkáját magyar levéltári delegátusok segítették – és segítik manapság is.

A badeni szerződés példa nélküli a nemzetközi megállapodások sorában. Hiszen a gyakorlatban már 1918-tól működő levéltári delegáció intézményének szentesítése mellett Ausztria a tisztán magyar provenienciájú (eredetű) aktákat visszaadta Magyarországnak, valamint – a megállapodás leglényegesebb pontjaként – a két állam közös szellemi tulajdonává nyilvánította azt az 1526 és 1918 közötti óriási irategyüttest, amelyet a korábbi központi kormányszervek Magyarországra is kiterjedő tevékenységéről a HHStA-ban, a HKA-ban-, illetve a Kriegsarchivban őriztek. Ennek teljes feltárása és beható kutatása a magyar történészek jövendő generációinak is rengeteg munkát adhat még. Emiatt is rendkívül fontos az osztrák kollégáikkal azonos jogokat élvező magyar levéltári delegátusok szerepe. Ha úgy tetszik, ők töltik be az egykori Monarchia utolsó közös állásait, hiszen a magyar állam kiküldöttjei, de a közvetlenül az osztrák kancellária (miniszterelnökség) alárendeltségébe tartozó Osztrák Állami Levéltár (Österreichisches Staatsarchiv) három, imént említett tagintézményében dolgoznak. Fizetésüket a magyar, munkafeltételeiket pedig az osztrák állam biztosítja, ezért a magyar nagykövetségen a miniszteri rangú magyar nagykövet és az osztrák Kancellári Hivatal államtitkári rangú képviselője előtt szokták letenni esküjüket, mindkét ország törvényeinek betartására föleskü̈dve.[167]

[166] Uo.

[167] A badeni egyezményről: Ress Imre, *A bécsi levéltárak szétválasztásának kérdése 1918–1919-ben*, Levéltári Közlemények 1987/1–2., 175–193; Uő., *Nemzeti levéltári vagyon…;* Uő., *A Monarchia levéltári öröksége*. Lásd még: *Das Institutionserbe der Monarchie. Das Fortleben der gemeinsamen Vergangenheit in den Archiven*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Sonderband 4, Wien, 1998. Az egyezmény szövege: Michael Silagi, *Die internationalen Regelungen zum Archivgut der Habsburgermonarchie nach 1918. Zum Schicksal von Archiven beim Staatszerfall*, Südostforschungen 55. (1996), 311–333.

Mivel a levéltári kiküldöttek igazgatási-adminisztratív feladatai a felszámolási munkálatok előrehaladásával arányosan csökkentek, értelemszerűen a tudományos teendők, elsősorban a *Fontes*-sorozat kiadásához kapcsolódó, illetve a BMTI-ben, valamint a CH-ban folytatott kutatások támogatása került náluk is előtérbe. Ehhez a személyi adottságok minden tekintetben megvoltak. A likvidációs bizottság tagjai Károlyi Árpád irányításával (1919–1926), Szekfű Gyula (1919–1925), Eckhart Ferenc (1919–1926) és Miskolczy Gyula (1925–1926) voltak. A levéltári delegációt Eckhart Ferenc (1927–1929), Paulinyi Oszkár (1899–1982; 1930), Jánossy Dénes (1891–1966; 1930–1936) és Miskolczy Gyula (1936–1948) vezették. Paulinyi 1930-tól 1936-ig a delegáció Jánossynak, ezután 1946-ig Miskolczynak alárendelt tagja volt. 1946-tól 1948 végéig – Paulinyi helyén – Sashegyi Oszkár (1915–1994) segítette Miskolczyt, nemcsak delegátusként, de a Bécsi Magyar Kulturális Intézetek asszisztenseként (titkáraként) is. Igazgatói (Miskolczy), igazgatóhelyettesi (Jánossy), főtitkári tisztségben (Paulinyi 1942-től volt a BMTI főtitkára) vagy – Paulinyi és Jánossy esetében – ösztöndíjasként is, valamennyien szorosan kötődtek a BMTI-hez, szinte mindnyájan részt vettek a *Fontes*-kötetek összeállításában. (Erről bővebben lásd a kötet *Adattár*át.)[168]

Hogy mennyire fontos volt a magyar történészek és levéltárosok állandó, intézményesített formában 1948 végén megszakadt bécsi jelenléte, bizonyítja az a körkérdés, amelyet 1950 februárjában Andics Erzsébet (1902–1986), a Magyar Történelmi Társulat elnök asszonya tett föl a bécsi levéltári anyagot legjobban ismerő tudósoknak. Érdekes, hogy éppen azoknak, akiket egyébként igen keményen bírált: Domanovszky Sándornak, Szekfűnek, Eckhartnak, Mályusz Elemérnek és Paulinyi Oszkárnak. „A történettudomány ötéves tervének végrehajtása érdekében szükségessé válik, hogy a bécsi levéltárak magyar vonatkozású anyagát az eddiginél fokozottabban felhasználjuk" – jelentette ki Andics. Emiatt érdeklődött az említettektől, milyen bécsi levéltári források filmezése volna magyar szempontból fontos.

Domanovszky válaszolt a legegyenesebben és a legcsípősebben. Nem rejtette véka alá a filmezéssel szembeni aggályait: „A filmezés […] lényegében a megőrzés és nem a kutatás szempontjait szolgálja. Mentől inkább földagad

[168] A levéltári delegáció munkájáról Ress Imre már idézett tanulmányain és kötetén kívül: István Fazekas, *Im Dienst Ungarns und Österreichs. Die ungarischen Archivdelegierten und die grenzüberschreitende Archivproblematik*, Scrinium Bd. 66 (2012), 14–27; *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből, 1945–1948*, összeáll., bev. Gönyei Antal, Új Magyar Központi Levéltár, Budapest, 1988, 410–411 (Miskolczy Gyula 1946. augusztus 9-i jelentése); Fazekas, *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv…*, 74–78 és 86–89.

valamely levéltár vagy tudományos intézet mikrofilm-anyaga, annál nehezebben lesz az kezelhető." Ugyanakkor figyelmeztetett arra: a proveniencia-elv alapja a szervesen összetartozó hivatali akták megbonthatatlansága, s ha ezt elfogadjuk, lehetetlen a bécsi levéltári anyag országonkénti fölosztása. „Az így alakult helyzet indította a Magyar Történelmi Társulatot arra – oktatta ki Andics Erzsébetet –, hogy Bécsben külön kutatóintézetet szervezzen, amely állandóan bizonyos számú szakszerűen képzett kutatónak adott alkalmat a bécsi levéltárak anyagának felhasználására. A levéltári kutatás ugyanis nagyon sok időt rabló munka, úgy a kutatónak szükséges anyag kiválogatása, mint annak lemásolása is." Emiatt volt rendkívüli jelentőségű a magyar levéltári anyagot kezelő és az ebben kutatókat segítő, kiszolgáló delegáció intézménye. „Levéltárilag az anyagot ugyanis csak az ismerheti úgy, hogy áttekintése is legyen róla, aki állandóan foglalkozik is az iratokkal." Minthogy pedig „minden fontosabb magyar ügy végeredményben azok elé a szervek elé került, amelyek a császárnak közvetlenül referáltak", fölöttébb kérdéses, hogy célravezető lenne-e a mikrofilmezés kiterjesztése. „Roppant tömeget kellene fotografálni, amely azonban iktató- és mutatókönyvek nélkül nehezen volna kezelhető. […] Azt merném állítani, hogy az ilyen kutatás roppant munkaerőpazarlással járna és mégis sokkal kevésbé támogatná munkájában a kutatót, mintha a meghatározott problémákon dolgozók Bécsben a történeti intézet segítségének igénybevételével másolnának vagy másoltatnának vagy akár fényképeznének. […] A bécsi anyag fokozottabb felhasználásának lehetőségét tehát csak abban az irányban tartom megoldhatónak, ha a bécsi intézet munkáját fokozni lehet. Egész sorozatok átnézés nélküli lefotografálása túllőne a célon és nem járna azzal a haszonnal, amelyet tőle méltán el lehetne várni. […] Mint kutató azonban felvetem azt a kérdést, nem volna-e tanácsosabb a fotografálni való anyagot bizonyos tárgyi csoportok szerint válogatni. Ez volt a Magyar Történelmi Társulat szempontja az Újabbkori Források (Fontes) sorozatának elindításánál."

Domanovszky szavai világosak és egyértelműek, a történelmi környezetet tekintve szokatlanul nyíltak voltak. Mellette Eckhart is kiemelte a delegáció szerepét. Hangsúlyozta: „A levéltári anyag magyar szempontból való kiaknázása megkövetelné, hogy 3-4 kutató tartózkodjék Bécsben, akik bizonyos megállapított, jól megfontolt témakörökkel foglalkoznának. Ebből a célból a Magyar Tört. Társulat történetkutató intézetét újból működésbe kellene hozni, ami aligha járna nagyobb áldozatokkal." Paulinyi Oszkár szerint pedig: „Különösképpen rá kell mutatni arra, hogy bármennyire hatalmas terjedelmű anyag válna is a tervbe vett nagyszabású fényképezési munkálatok valóra váltásával az idehaza végezhető tanulmányozás számára hozzáférhetővé, semmivel sem kevésbé jelentős és egyáltalán nem csekélyebb terjedelmű állagokra

nézve továbbra is fenn fog maradni a Bécsben végzendő és csak Bécsben végezhető kutatómunkának a szükségessége. E vonatkozásban, még pedig mind az anyag használata, mind annak a magyar tudományosság érdekeit szolgáló szakszerű levéltári gondozása tekintetében a badeni levéltári egyezmény rendelkezései a legmesszebbmenő – bízvást állíthatjuk: a maguk nemében páratlanul álló – lehetőségeket biztosítja számukra."[169]

A kortársi vélemények, a szemtanúk emlékezései és a tudománytörténeti-historiográfiai feldolgozások szinte egyöntetűen vallották és állították, hogy a BMTI, az intézetben tartózkodás által biztosított kutatási lehetőségek – melyek kiaknázása a levéltári delegátusok segítsége nélkül sokkalta nehezebb lett volna – a magyar történettudomány 20. századi fejlődésére rendkívüli hatást gyakoroltak. Mindenekelőtt az újkori magyar történelem forrásainak mintaszerű kiadása, illetve ezek rendkívül színvonalas földolgozása révén. Már csak azért is, mivel a példás alapossággal kidolgozott és megfogalmazott, szakmailag is kiváló program nem csupán terv és igény maradt, hanem részben – éppen a delegátusok támogatása és Klebelsberg szervezőmunkája eredményeként – meg is valósult.[170]

A bécsi levéltárak iratainak sorsáról 1926-ban aláírt titkos badeni megállapodást követően ahhoz hasonló szabályozás rendelkezett 1932-ben a császári múzeumi és könyvtári – „az udvari kincstári és a hitbizományi" – gyűjtemények állományáról is. Ennek előzménye és alapja az 1928. május 14-én Luganóban aláírt, ám feltételekhez kötött – ráadásul egyik fél által sem megerősített – egyezmény volt.

Károlyi Árpád – akárcsak a levéltárak esetében – már 1920 júniusában megfogalmazta a magyar jogigényeket. Eszerint:

„A magyar béketöltételek 177. §-ához csatolt […] határozmány Magyarországnak jogot ad kiválasztani és hazavinni minden egyes tárgyat és darabot, mely Magyarország kulturális birtoka (szellemi tulajdona). Ezen határozmány alapján Magyarország tehát jogot formál mindahhoz:

a) ami Magyarországból a Habsburgok s Habsburg-Lotharingi ház uralkodása alatt akár császári, akár királyi parancs következtében, akár valami

[169] Andics kérdését és Domanovszky válasz-fogalmazványát lásd MTAKK, Ms 4521/99. és 100., Domanovszkynak a fogalmazvánnyal azonos szövegű levele és a többiek reagálása: MNL OL, Y szekció – 1950. február–március. (Ez utóbbi aktára Fazekas István hívta fel a figyelmemet.)

[170] A feldolgozások közül külön kiemelendőnek tartom Glatz Ferenc munkáit. Szinte minden jelentősebb historiográfiai tanulmányában hivatkozott és hivatkozik a Bécsi Magyar Történeti Intézetben folytatott kutatások eredményeire. Az eddig említetteken túl lásd két tanulmánykötetét: Glatz Ferenc, *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987,* Kossuth, Budapest, 1988; Uő., *Történetírás korszakváltásban,* Kossuth, Budapest, 1990. Más tanulmányaival együtt az ezekben közöltek is újra megjelentek: Uő., *Konzervatív reform. Klebelsberg, Domanovszky, Szekfű, Hóman, Hajnal,* Kossuth, Budapest, 2016.

kormányintézkedéssel, akár szabály- és jogellenesen, törvénytelenül, esetleg erőszakkal kivitetett és az illető gyűjteményekbe elhelyeztetett;

b) ami az uralkodókra magyar királyi minőségükben vagy az uralkodóház tagjaira magyar királynéi, magyar kir. hercegi vagy hercegnői minőségükben vonatkozik […];

c) ami Magyarország tudományos és művészi életére, a legszélesb értelemben vett történetére, kormányzatára és közigazgatására vonatkozik, ha a magyar király vagy a magyar állam költségén szereztetett […].”[171]

Egy 1923-ban született állásfoglalás némileg finomította a magyar álláspontot. Wlassics Gyula a békeszerződés kulturális javakra vonatkozó részének végrehajtására alakult előkészítő bizottság egyik ülésén kijelentette:

„Múzeumok, egyéb gyűjtemények és közös intézmények címe alatt előrebocsátja, hogy a közös birtokból folyó jogon kívánjuk az e cím alatt felsorolt gyűjtemények egész állományában való részesedésünket, mégpedig oly arányban, mely megfelel a volt osztrák–magyar monarchiában elfoglalt közjogi helyzetünknek (az állomány egyik része 50, a másik, t. i. a közös intézményekre nézve a kvóta aránya). […] Magyarország jogos igényeinek alapjául főjogcímül szolgál az Ausztria és Magyarország között létezett közjogi kapcsolat megszűnésétől származó minden irányú közös vagyonjogi tulajdon; tehát nem csak az 1867:XII. tc. közös intézményeinek, de azoknak a gyűjteményeknek tárgyai is, amelyek a trianoni szerződés elnevezése szerint a »Koronának« gyűjteményeihez tartoznak, mely kifejezés alatt a két állam között a múltban létezett uralkodói személyi azonosság és a dinasztia azonosság értendő. Ennek a kettős közösségnek kifejezést ad a trianoni szerződés 177. és 191-ik cikke is és ez ily értelmezésben részesül az úgynevezett kísérőlevelekben is. Ezen az alapon követelhetjük az ismert 50% és kvóta szerinti részesedést.

A közös és egyéb itt szóba hozható gyűjteményeknek azonban vannak oly alkatrészei és tárgyai, melyek nem tekinthetők a két állam közös tulajdonának vagy az azonos uralkodócsalád magántulajdonának, hanem vannak olyan tárgyak, amelyek csak Magyarországot és amelyek csak Ausztriát illetik. Ezekre a két állam mindegyikének külön tulajdoni, külön visszakövetelési igénye van és nem csupán az osztozkodási igény áll fenn. Visszakövetelési joga volna a magyar államnak azokra a tárgyakra, melyek a magyar királyságé, illetve magyar királyoké voltak, mielőtt 1526-ban az osztrák főhercegség és a magyar királyság között a személyi unió létrejött. Továbbá mindaz, mit I. Ferdinánd a mohácsi vész után a budai királyi kincstárból és a visegrádi királyi palotából Bécsbe vitetett. Visszakövetelési igény tárgya volna továbbá a magyar állam javára mindaz, aminek birtokába az uralkodók azon az alapon jutottak, hogy magyar királyok voltak, továbbá ami Magyarországból jogellenesen vitetett el, továbbá ami a gyűjteményekbe vagy elkobzás vagy háramlás útján jutott, ami mint Magyarország területén talált kincs vagy innen származó köteles nyomdapéldány került a közös gyűjteményekbe, és erre nézve nem a megcsonkított Magyarország területe szolgál alapul, hanem az a terület, mely az azonos uralkodó uralma alatt állott, tehát a régi Magyarország területe. Viszont a trianoni szerződés 177. cikke értelmében, ha a Magyarország rovására megnövekedett és keletkezett államok arra nézve szintén igényt tartanak – azok az igényeikkel csakis Magyarország ellen fordulhatnak.

[171] MNL OL, K 144, 1920–19.

A tárgyalás módszerére nézve javasoljuk, hogy a barátságos megegyezésre […] kell törekednünk. […] Főfeladata lesz a tárgyalóknak kivívni azt, hogy osztrák részről elismertessék a koronagyűjteményekre és hitbizományi gyűjteményekre vonatkozólag is a mi igényünk, és hogy a kívánt tárgyak úgy a visszakövetelési vagyonjogi igény, mint a szellemi tulajdon alapján nekünk kiadassanak.”[172]

A Wlassics által vázolt taktika alapján „a múzeumi és a könyvtári állományok tárgyában” a magyar félre nézve végül előnyös megállapodást kötöttek Velencében, 1932. november 27-én.[173] 1933. február 28-án pedig már azt jelentették Bécsből, hogy az előző napon Engelbert Dollfuß (1892–1934) szövetségi kancellár és Nelky Jenő magyar követ kicserélték „az 1932 november 27-én Velencében a könyvtári és múzeumi állományra, úgyszintén egyes államkölcsön-kérdésekre vonatkozó két egyezmény jóváhagyási okmányait. Ezzel mind a két egyezmény érvénybe lépett.”[174]

A könyvtári-múzeumi szerződés melléklete tételesen fölsorolta azokat a tárgyakat, kódexeket stb., amelyeket a két állam egymásnak kiszolgáltatott. Az osztrákoktól visszakapott anyag természetesen a többszöröse volt a Magyarországról átadottnak. Rendkívül sok értékes könyv és műtárgy, közöttük nagybecsű kéziratok – így Anonymusnak a magyar honfoglalást regényesen elbeszélő, illetve Kézainak a hunoktól az 1280-ig terjedő időszak történetét tárgyaló *Gesta Hungarorum*a, a magyarok históriáját a 14. század elejéig bemutató, miniatúrákkal gazdagon díszített Bécsi Képes Krónika –, valamint Mátyás király híres könyvtárának, a Corvinának 16 hiteles példánya, illetve jelentős múzeumi tárgyak sora került vissza Magyarországra. Köztük volt 99 fegyver – teljes páncélzatok is –, amellyel a Nemzeti Múzeum fegyvertárának „rangja a hasonló európai gyűjtemények sorában” jelentősen emelkedett.

[172] MNL OL, K 144, 1923–19.
[173] Szövege megjelent: Hivatalos Közlöny 1934/6. (március 17.), 43–45.
[174] Pesti Hírlap 1933. február 28., 11.

Olyan műtárgyakat is kapott Magyarország, melyeknek nem volt „magyar vonatkozása, s amelyeket azon a jogcímen kívánt Magyarország, hogy bizonyos kárpótlást kapjon azokért a magyar vonatkozású tárgyakért, amelyek Bécsben maradnak". Cserébe Magyarország „a békés megegyezés érdekében szintén átad néhány kisebb jelentőségű tárgyat Ausztriának". A levéltári megállapodással csaknem megegyezően: „A magyar szellemi tulajdonhoz tartozó és Bécsben maradó tárgyakról kijelenti az egyezmény, hogy ezeket a két állam közös kultúrjavainak kell tekinteni, és hogy mások számára egyáltalán nem szabad elidegeníteni." Emellett az osztrák fél kötelezte magát arra, hogy „előzékeny módon fogja kezelni" azokat a magyar kéréseket, amelyek magyar közgyűjteményekben rendezendő időszaki kiállításokhoz kérnek kölcsön „Bécsben őrzött, de a magyar szellemi tulajdonhoz tartozó tárgyakat". A volt udvari gyűjtemények nemzetközi anyagára nézve az osztrák kormány elismerte „Magyarország különleges kulturális érdekeltségét. Ennek következtében a magyar kormánynak joga van ezekhez a gyűjteményekhez saját megbízott szerveit kiküldeni, akiknek a mindenkori szolgálati szabályok értelmében szabad bejáratuk lesz nemcsak a gyűjteményekbe, hanem az összes hivatali helyiségekbe, raktárakba stb. […]. Ugyane jogokat a magyar kormány egy állandó delegált hivatalos szerve útján is gyakorolhatja."

Mint az erről tárgyaló minisztertanácson Imrédy Béla (1891–1946) pénzügyminiszter – mivel a közgyűjtemények mellett ugyanazon a napon államadóssági kérdésekben is megállapodtak Velencében, ő volt a napirendi pont előterjesztője – kijelentette: „Nemzeti szempontból leglényegesebb kívánságaink nagyrészt teljesültek. […] Ezek alapján az egyezmény ratifikálását célszerűnek és helyesnek kell mondani."[175]

A visszakapott műkincsekből 1933-ban reprezentatív kiállítás nyílt a Magyar Nemzeti Múzeumban.[176] Ugyanakkor – elsősorban a császári és királyi ház hitbizományi gyűjteményének részeként – számos, szintén közös szellemi tulajdonként megjelölt múzeumi és könyvtári anyag Bécsben maradt; a legfontosabbakat, mint például a Bocskai-koronát, a Kincstárban (Schatzkammer) őrzik. Ezek sorsát ugyanúgy szabályozták, mint a levéltári aktákét. A közös múzeumi anyagért magyar részről 1936-tól 1948-ig a múzeumokhoz delegált magyar kormánykiküldött – egyébként a levéltári delegátussal azonos személy, Miskolczy Gyula – volt felelős.

A levéltári megállapodással szemben azonban a múzeumi egyezményről 1945 után megfeledkeztek, s azóta már nem érvényes. Annak ellenére sem, hogy hatályáról az 1950-es évek második felében is vitáztak még, s megtartása magyar szempontból rendkívül fontos lett volna. A külügyminisztérium – igazságügyminisztériummal egyeztetett – álláspontja az volt, „hogy az Anschluss előtt Ausztriával kötött kétoldalú szerződéseket – általánosságban hatályban lévőnek kell tekinteni. […] Számos többoldalú nemzetközi szerződés funkcionál zavartalanul Magyarország és Ausztria viszonylatában." Lényeges, „hogy hatályban tartsunk egyes olyan megállapodásokat, amelyek fenntartása […] érdekünkben áll. Ilyen például a […] badeni levéltári egyezmény." Utóbbi az 1948 és 1959 közötti szünet után ismét működött, a múzeumi megállapodást azonban mégsem keltették új életre.[177]

A levéltári, illetve a múzeumi és könyvtári megállapodásokat követően, a kétoldalú magyar–osztrák kulturális és a tudományos kapcsolatok intézményesítése érdekében – és immár a kultusztárca hatáskörében, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi minisztersége (1932–1938 és 1939–1942) idején –, magyar kezdeményezésre, 1934-ben kezdődtek[178] és 1935-ben zárultak le a „szellemi együttműködésről" szóló tárgyalások.[179] (Már a velencei egyezmény

[175] MNL OL, K 27, 1933. február 10-i ülés, 5. napirendi pont. A levéltári, illetve a múzeumi és a könyvtári javak – elsősorban az kettő utóbbi – felosztásával kapcsolatos vitákról, a megállapodásokat megelőző tárgyalásokról rengeteg akta található: ÖStA, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium für Kultus und Unterricht, Fasz. 3089, Sign. 15 (Schiedsgericht, Übereinkomen, Forderungen; Ungarn Kunstwesen in gre). A következményekről lásd még: ÖStA AdR NPA, Liasse Österreich 33/35. állag az egyezményről folytatott vitákról, mindenekelőtt a következő iratok: 22 315–13/1933. (ebben az egyezmény szövege és – ennek mellékleteként – az Ausztriától visszakapott kéziratok, kódexek és múzeumi tárgyak jegyzéke is megtalálható), 23 522–13/1933., 54 810–13/1934., 19 655–13/1935., 34 610–13/1936., 39 638–13/1936., 54 810–13/1936.

[176] Katalógusa: *A bécsi gyűjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban*, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1933 (hálózati verzió: http://mek.oszk.hu/15600/15691/15691.pdf).

[177] MNL OL, XIX–L–1–k, 75 830/1958., lásd még Uo., 73 745/1958.

[178] Az osztrák követ, Leopold Hennet (1876–1950; követ: 1932–1936) 1934. október 10-i jelentése szerint Hory András (1883–1971) – akkor a külügyminiszter állandó helyettese – az előző napon „erős nyomatékkal" jelentette ki, hogy a magyar kormány kifejezett kívánsága a kulturális és szellemi együttműködés támogatása. A követ ugyan megjegyezte, hogy a két ország között – különösen az utóbbi időben – kiválóak a kulturális kapcsolatok, ám maga is úgy vélte: a magyar kérésnek kétségtelenül az az alapja, hogy a Budapesten tartózkodó német tudományos, nevelés- és népoktatásügyi miniszter, Bernhard Rust (1888–1945) feltűnően és erőszakosan propagálja Magyarország és Németország szellemi összeköttetéseinek erősítését. Ez különböző körökben aggodalmat kelt Magyarországon, a magyar kormány pedig mindenképpen el szeretné kerülni az egyoldalú német orientációt. Ezért közeledik kulturális területen Ausztria és Olaszország felé. (ÖStA AdR NPA, Originalberichte der österreichischen Gesandtschaft in Budapest, 46 132–13/1934., K. 19.) Egy két héttel későbbi, október 25-i, Gömbös Gyula miniszterelnök lengyelországi látogatásáról szóló követjelentés pedig ugyancsak kiemelte, hogy lengyel vonatkozásban is a német törekvések ellensúlyozása Magyarország fő célja. (Uo., 46 603–13/1934., K. 19.)

[179] A szerződésről, az ahhoz vezető aktaváltásról és tárgyalásokról gazdag irategyüttes maradt fenn. Így például a budapesti osztrák követ 1934. október 10-i és 1935. február 8-i jelentései (ÖStA AdR NPA, Originalberichte der österreichischen Gesandtschaft in Budapest, 46 132–13/1934., K. 19. és 31 206–13/1935., K. 20.), ezen kívül: ÖStA AdR NPA, Liasse Ungarn I/1., K. 788.: gyűjtőakta a szerződésről, 34 022–15/1936., illetve ezen belül egy újabb gyűjtőakta: 36 681–13/1936. alatt; valamint: ÖStA, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium für Kultus und Unterricht, Fasz 87, Sign A (Ausland, Kulturabkommen, 1937–): 32 351–I/1./1934. Ez utóbbi

megkötésekor is Hóman volt a miniszter, azt azonban magyar részről a kormányzó meghatalmazottjaként Szterényi József [1861–1941] volt kereskedelemügyi miniszter, 1927-től felsőházi tag írta alá.) Ugyanebben az időben Magyarországnak Olaszországgal, illetve a hagyományos barátjának tekintett Lengyelországgal is sikerült erről megállapodnia. Leginkább azért egyeztettek éppen e három állammal, hogy a kulturális területen is érezhető német nyomást ellensúlyozzák, az egyértelmű német orientációt elkerüljék. Ezt az egyébként németbarát külpolitikai irányt képviselő Hóman is így gondolta.

1934 karácsonyán Hóman bejelentette, hogy hamarosan Bécsbe és Rómába fog látogatni. „Egyelőre csak annyit jelenthetek ki – mondta –, hogy mind a két kormányzat részéről a legnagyobb előzékenységgel és rokonérzéssel találkoztunk."[180] Végül 1935. március 2-án utazott a császárvárosba, ahol Kurt Schuschnigg (1897–1977) osztrák szövetségi kancellárral a Hagenbund nevű művészeti szövetség termeiben még aznap megnyitotta a magyar népművészeti kiállítást. Célja azonban elsődlegesen a szellemi együttműködésről szóló egyezmény aláírása volt, amelyre március 4-én az osztrák Kancellári Hivatalban került sor. Osztrák részről Schuschnigg kancellár és báró Egon Berger-Waldenegg (1880–1960) külügyminiszter, magyar részről Hóman Bálint és Apor Gábor báró, bécsi követ látták el kézjegyükkel a megállapodást, amelyet a magyar törvénytárba 1935:XIX. törvénycikként iktattak be.[181]

aktában olvasható Oswald Redlich (1858–1944) – aki 1918–1924 között az Osztrák Köztársaság levéltári meghatalmazottjaként irányította az utódállamokkal folytatott szétválasztási tárgyalásokat, 1926–1929-ben az Institut für Österreichische Geschichtsforschung elnöke, 1919-től 1938-ig pedig az osztrák tudományos akadémia elnöke, egyben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja volt – véleménye: „A Kancellári Hivatal [miniszterelnökség] alá tartozó Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kriegsarchiv és Hofkammerarchiv esetében aligha kínálhatunk bármit is, mivel a magyarok – különösen a Haus-, Hof- und Staatsarchivban, ahol két delegátusuk dolgozik – csaknem azonos jogokat élveznek a belföldiekkel […]. Az viszont lehetséges, hogy az eddigi gyakorlatot kiterjesszük a Kriegsarchivra és a Hofkammerarchivra is." Redlich mellett egyébként a Haus-, Hof- und Staatsarchiv igazgatója, Ludwig Bittner is azt javasolta, hogy a történettudomány területén erősítsék tovább az együttműködést: Uo., 40 242–I/1/1934.; 1774–I/1/1935.; 4644–I/1/1935.; 32 827 – II/7/1935.; 7533–I/1/1935. Lásd még: MNL OL, K 27, 1935. április 15-i ülés, 4. napirendi pont.

[180] A Magyarország 1934. december 25-i számának tudósítása: *Rómába és Bécsbe készül a kultuszminiszter.* Hóman szerint: „Természetes, hogy elsősorban azokkal az államokkal kötünk ilyen egyezményeket, amelyekkel a történelmi és földrajzi viszonyok következtében évszázadok óta szoros érintkezésben állunk. Ilyenek elsősorban: Olaszország, Ausztria, Lengyelország és Németország. Magától értetődő, hogy e kapcsolatok mellett nagy súlyt helyezünk az angol és francia élettel való összeköttetéseink fenntartására és mélyítésére. Hasonlóképpen tovább kívánok haladni a finn és észt, továbbá a bolgár és török érintkezéseink eddigi útjain."

[181] Lásd az osztrák követ 1935. február 8-i jelentését: ÖStA AdR NPA, Originalberichte der österreichischen Gesandtschaft in Budapest, 31 206–13/1935., K. 20. A sajtóhírek közül: *„A népek megértésének legjobb útja a népművészeten át vezet". Hóman kultuszminiszter és Schuschnigg kancellár beszédeivel nyílt meg Bécsben a magyar népművészeti kiállítás,* Pesti Napló 1935. március 3., 6; *Aláírták a magyar–osztrák kultúregyezményt,* Pesti Napló 1935. március 5., 6.

A tizennégy cikkes törvény Hóman jegyezte indokolása szerint: „Kétségtelen, hogy az olasz és osztrák kormányokkal kötött kulturális egyezmények szervesen egészítik ki a három baráti nemzet között fennálló politikai és gazdasági egyezségeket, amelyek nyomán kell, hogy még bensőségesebbé váljék a három nép történelmi alapokon nyugvó barátsága." Kiemelték a nagy múltú bécsi – részben vagy egészében magyar kötődésű – intézmények, a Theresianum és a Pázmáneum erjesztő szerepét, s megemlékeztek arról, hogy a „közel 400 éves együttélés alatt a bécsi levéltárakban rengeteg nagyjelentőségű és eleddig részben hozzáférhetetlen forrásanyag halmozódott fel. Az összeomlás után megnyílván annak lehetősége, hogy tudományos kutatók ezt a magyar történetírás számára szinte felbecsülhetetlen értékű anyagot feldolgozhassák, 1921-ben [valójában 1920-ban] a Magyar Történeti Társulat akkori elnökének, gróf Klebelsberg Kunónak kezdésére az egykori magyar nemesi gárdapalotában magyar történeti intézetet szervezett, amely tudós igazgatói és a magyar történetkutatók színe-javát tevő és évenként felváltva ott dolgozó tagjai lelkes és termékeny munkássága révén egymásután jelentette meg az újabbkori magyar történelem nagy értékű forráskiadványait.

Ehhez a tudományos kutatóintézethez, amely ma a »Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet« nevet viseli, csatlakozott 1924-ben a Collegium Hungaricum, amelyben tudós kutatók és német nyelvszakos tanárjelöltek nyernek továbbképzést, az alapítástól eltelt 10 esztendő alatt eddig összesen 291-en. Ha megemlítem, hogy a bécsi Collegium Hungaricum volt ösztöndíjas tagjai tollából eddig több mint 750 tudományos tanulmány jelent meg, azt hiszem, kellőképp kiemeltem az intézet jelentőségét."

A CH és a BMTI súlyát bizonyítja, hogy a törvényerőre emelt egyezmény 1. cikke így kezdődött: „A magyar királyi kormány a Magyar Királyság és az Osztrák Szövetséges Állam között a tudományos, irodalmi és művészeti kapcsolatok ápolása és különösen ezeknek történeti vonatkozásai ápolása és kutatása céljából Bécsben – miként eddig is – fenntartja kollégiumát (»Collegium Hungaricum«) és a »Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet«-et." (A BMTI 1933-tól viselte alapítója, Klebelsberg nevét.)

Mindemellett egy magyar tudós bécsi tudományegyetemi vendégtanári állásáról – amelyet Miskolczy Gyula töltött be, aki a BMTI és a CH vezetése mellett a levéltári és a múzeumi kiküldötti tisztséget is viselte – intézkedett.[182] Rendelkezett évente két-két, a másik állam által jelölt csereösztöndíjas hallgató vagy fiatal tudós fogadásáról és tizenkét-tizenkét hallgató tandíjfizetési kedvezményéről; a nyári egyetemi tanfolyamokon való kölcsönös részvételről. Szorgalmazta, hogy a másik állam nyelvének tanítása céljából a fővárosok

[182] Miskolczy 1935-ös funkcióiról: ÖStA AdR NPA, Liasse Ungarn I/1., K. 788., 39 122–13/1935.; 39 655–13/1935.; 40 440–13/1935; 40 642–13/1935.

tudományegyetemein, esetleg másutt is lektorokat alkalmazzanak. Ezen túl határozott a tudományos és irodalmi művek kölcsönös lefordításáról; az egyetemi és a főiskolai tanárok, illetve színdarabok, filmek, rádióműsorok, kiállítások és hivatalos kiadványok cseréjéről. Egyben javasolta közös kutatásokon alapuló kötetek kiadását, valamint előírta az állami levéltári anyagoknak a „kormánymegbízással jelentkező kutatók" számára a teljes viszonosság alapján történő felhasználását és közzétételét is.[183]

Az egyezmény aláírása után az egyébként addig is baráti kulturális érintkezések első, látványos bizonyítéka Hans Pertner (1887–1951) osztrák közoktatásügyi államtitkár – 1936 és 1938 között miniszter – 1935. novemberi budapesti látogatása volt. November 14-én a budapesti osztrák követség előcsarnokában ünnepélyes keretek között, Gömbös Gyula miniszterelnök és Hóman Bálint kultuszminiszter jelenlétében leplezték le Engelbert Dollfuß kancellár emléktábláját. Ezután a kormányzó hosszabb kihallgatáson fogadta Pertnert, akit az I. osztályú magyar érdemkereszttel tüntetett ki. Ugyanezen a napon késő délután, Horthy Miklós beszédével nyitották meg a Nemzeti Szalonban a nagy érdeklődéssel kísért osztrák művészeti kiállítást.

Pertner a kiállításmegnyitón kijelentette: „A két nép közötti szellemi kapcsolat megerősítésének és további kifejlesztésének eszméje a legtisztábban megnyilvánul abban a szerződésben, amelyet Ausztria és Magyarország kormánya néhány hónappal ezelőtt kötött a kulturális kapcsolatok ápolására. A most megnyíló budapesti osztrák képzőművészeti kiállítás ennek a kulturális egyezménynek első konkrét megnyilvánulása. Mi sem természetesebb, mint hogy Magyarország és Ausztria a sok évszázados sorsközösség által létrehozott sokoldalú kulturális kapcsolatokat szerződésben fektette, le, amely tulajdonképpen nem egyéb, mint a régóta fönnálló bensőséges kapcsolatoknak jogi formában és törvényesen lefektetett írásbeli kifejezése." Ugyanezen a napon este – a *Hunyadi László* operaházi előadását követően – számos magas rangú osztrák és magyar tisztségviselő és előkelőség jelent meg az osztrák követségen tartott fogadáson.[184]

A „szellemi együttműködésről" szóló szerződés nyújtotta lehetőségek kiaknázására azonban igen rövid időszak, az Anschlussig eltelt nem egészen

[183] A törvénycikk a *Magyar törvénytár* 1935. évi kötetének 246–249. oldalán olvasható, vö. http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=7987.

[184] Az osztrák követ Pertner látogatásáról szóló 1935. november 15-i jelentése: ÖStA AdR NPA, Liasse Ungarn, 39 805–13/1935., K. 820. Ezen kívül lásd a Pester Lloyd esti kiadásának 1935. november 14-i tudósításait *(Enthüllung einer Dollfuß-Gedenktafel in der österreichischen Gesandtschaft* és *Eröffnung der österreichischen Kunstausstellung im Nemzeti Szalon),* valamint a Budapesti Hírlap 1935. november 14-i és 15-i cikkeit (november 14.: *Az új Ausztria életerős valóság,* 7; november 15.: *Dolfuss az új formában jelentkező osztrák–magyar barátság megteremtője,* 7; *A kormányzó megnyitotta az osztrák képzőművészeti kiállítást,* 7). Pertner beszéde: MNL OL, K 428 a) sorozat, MTI, Hírkiadás, 1935. november 14., 27.

három esztendő állt csak rendelkezésre. Eközben a felsőoktatási kapcsolatok – éppen az egyezmény következtében – biztatóan fejlődtek. 1936-tól a magyar vendégtanár mellett Ferenczy Géza (1901–1974) személyében már magyar lektor is működött a bécsi tudományegyetemen.[185] Ferenczy egyébként a CH egyik első, 1924–1925-ös ösztöndíjasa, 1933-tól pedig a CH, majd a BMTI könyvtárosa is volt, s egészen 1948-ig dolgozott Bécsi Magyar Kulturális Intézetek alkalmazásában.[186]

A budapesti osztrák követ még 1938 januárjában is igen bizakodóan szólt a kétoldalú kulturális kapcsolatok előző évi élénküléséről és elmélyüléséről, valamint arról, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetem rektora, a közgazdász-statisztikus Kenéz Béla (1874–1946) vezette, ismert magyar professzorokból álló küldöttséget fogadott. Pataky Arnold (1882–1950) teológus, Magyary Zoltán (1888–1945) közigazgatás-tudós, a Bécshez sok szállal kötődő Eckhart Ferenc jogtörténész, Navratil Ákos (1875–1952) jogász-közgazdász, Kornis Gyula (1885–1958) kultúrfilozófus és Burger Károly (1893–1962) szülésznőgyógyász voltak a tudós delegáció tagjai. Mindannyian szorgalmazták a bécsi egyetemmel való szorosabb, a különböző szakmai szervezetek által is támogatott tudományos együttműködést, esetleg egy közös, magyar–osztrák tudományos társulat alapítása révén.[187] Mint tudjuk, a szép tervek megvalósítását a történelem – ez esetben is – kíméletlenül és könyörtelenül meghiúsította…

[185] ÖStA AdR NPA, Liasse Österreich, 20/77. 36 577–13/1937., K. 373. (1937. március 1.).

[186] Ferenczy könyvtárosságáról: MNL OL, K 726, 930/1933. Lektorságáról (az iratban a professzorcseréről is szó esik): ÖStA, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium für Kultus und Unterricht, Fasz 87, Sign A (Ausland, Kulturabkommen, 1937–) 29 443 – I/1/1936. 1945 utáni alkalmazásáról számos említés: *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből,* 397–423.

[187] ÖStA AdR NPA, Originalberichte der österreichischen Gesandtschaft in Budapest, 50.518–13/1938., K. 21.

Az intézetek otthonának bővülése és szervezete

Domanovszky Sándor szerint már Klebelsberg MTT-elnökségének kezdetekor, 1917 áprilisában fölmerült, hogy Bécsben „valami módon egy kis intézetet kellene szervezni, amelyben váltakozva állandóan néhány másoló és kutató tartózkodhatnék. 1920 elején arról értesítették bécsi kollégáink, hogy a közös vagyon fölszámolására kiküldött magyar bizottság a magyar gárdapalotában kapott helyiségeket és hogy ezzel kapcsolatban meg lehetne kísérelni, hogy kutató tudósaink részére is négy-öt szobát engedjenek át. Az első roham nem sikerült; bécsi katonai missziónk vezetőjének információja alapján kérésünk elutasíttatott, de Klebelsberg közbelépésére Teleki Pál gróf külügyminiszter kieszközölte ez intézkedés megváltoztatását és a honvédelmi miniszter június 26-án elrendelte három szoba átadását. Így sikerült a gárdapalotában, igaz, hogy egyelőre csak a manzárd részben, csak meredek csigalépcsőn megközelíthető helyen egy nagy és két egymásba nyíló kis szobát szerezni. Bebútorzásukra Klebelsberg gróf Esterházy Pál herceget kérte meg, aki a szükségeseket készséggel bocsátotta rendelkezésre. Nehezebb volt az ágynemű kérdése. Ennek érdekében Klebelsberg grófnő [Klebelsberg Kunóné Botka Sarolta, 1878–1964] az akkor Budapesten tartózkodó [James] Pedlow [1859–1954] kapitánynál is eljárt. Szeptemberre Eckhart Ferenc elkészült a berendezéssel. Első kiküldöttünk, Mályusz Elemér azonban már augusztusban Bécsbe érkezett, a berendezés elkészültéig tehát a Pazmaneum adott neki hajlékot. Ott lakott néhány hétig Hajnal István is. Átköltözésük 1920. október 12-én [helyesen: 21-én] történt. Rövidebb ideig ebben az évben még Angyal Dávid és Alföldi András [1895–1981] is fönt dolgoztak."[188]

A még csak három szobával rendelkező intézet 1920 őszétől fokozatosan terjeszkedett. 1921 nyarán további három, 1924-ben újabb hét helyiséggel és könyvtárszobával gyarapodott. Károlyi Árpád – aki 1922 szeptemberében költözött a Gárdapalotába, amit, ahogy írta: „azért sajnálok igen-nagyon, mert ezzel egy jó (a legjobb) szobát foglalok el sűrűn fölkívánkozó kutatóink elől" – mindig örömmel számolt be a bővülésről. Néha ugyan berzenkedett, mint

[188] Domanovszky, *Emlékezés gróf Klebelsberg Kunó elnökségére,* 395–396.

például 1924. február 16-án: „gőzerővel folyik az építkezés [pontosabban: az épület felújítása] – jelentette. – De hogy mire jó ez a fejvesztett sietség? nem tudom. […] Ha másfél évig vártunk, még két hónapot bátran várhattunk volna. […] Arról nem is szólok, hogy legalábbis furcsa, hogy szükségtelenül (csak a fejetlen, megállapított munkaterv nélküli össze-vissza való, gőzerejű gyors építkezési mánia miatt) ide-oda hajigálnak bennünket, intézeti tagokat, ki nem száradt, teljesen nedves falú szobákba." Kissé lehiggadva, néhány nap múltán már arról számolt be, hogy „a gárdabeli építkezések szépen és gyorsan haladnak. Nemsokára fix und fertig lesz mind a két intézet."[189]

A valószínűleg Domanovszky fogalmazta 1930-as emlékezés szerint „a lakószobák berendezésénél a kezdet nehézségein Esterházy Pál, gróf Klebelsberg Kunoné, gróf Schönborn-Buchheim [Frigyes] Károly [1869–1932], Szalay László [1857–1924] államtitkár, báró Collas Károly [1869–1940] h. államtitkár, Pedlow amerikai kapitány és Gundelfingen [Gedeon; ?–?] alezredes, a volt testőrségi palota gondnokának áldozatkészsége, illetve szíves támogatása segített keresztül. 1924. év közepén azonban már a vallás- és közoktatásügyi minisztérium által rendelt egyöntetű bútorok álltak az intézet rendelkezésére. A palotában működő menzán pedig a tagok mérsékelt árban teljes ellátást kaptak."[190]

Károlyi 1926 januárjában 15, 1928 februárjában pedig „a félemeleten 18 lakószoba (az igazgató két szobáján és az irodán kívül); míg az első emeleten a könyvtári két helyiségen kívül németországi kutatóink részére már 1925 óta 3 szoba" használatát jelentette.[191] Az intézet külső és belső csinosodásához nagyban hozzájárult, hogy 1924 őszétől az épületben – amely aztán a következő esztendőben a kultusztárca kezelésébe került – működött az ugyancsak Klebelsberg iniciatívájára és utasításai alapján alakult CH. A CH 1928-ban már a palota nagy részét, 78 szobáját foglalta el.[192]

Az állami költségvetés kultusztárcát terhelő részéből 1923/24-től – egyetlen esztendő, az 1924/25-ös kivételével – egészen 1929/30-ig mindig komoly összegeket különítettek el a Testőrpalota épületének helyreállítására, illetve (1926/27-től) a CH átalakítására és bővítésére. 1923/24-ben 81 673 arany-, 1925/26-ban 292 000 000 papírkoronát, 1926/27-től 1928/29-ig 200 000,

[189] Az idézetek Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak küldött leveleiből valók, sorrendben: MTAKK, Ms 4525/155., 169 és 170. Lásd még Károlyi Árpád, *A Bécsi Magyar Történeti Intézet első lustruma,* Levéltári Közlemények 1925/1–4., 285–308, különösen 291–292.

[190] MTAKK, Ms 4521/40. Lásd még 1931. április 19-i összefoglalóját az intézet történetéről: MNL OL, K 726, 285/1931.

[191] Károlyi rendszeres – kezdetben negyedévenkénti, majd 1923-tól félévenkénti – jelentései: MNL OL, K 830, 2. tét. Az idézett jelentés 1928. február 2-i. Lásd még Károlyi, *A Bécsi Magyar Történeti Intézet első lustruma*.

[192] A 78 szoba használatáról: MNL OL, K 829, 1. tét. 1. cs., Lábán Antal 1928 november 15-i jelentése.

majd 1929–30-ban 100 000 pengőt. Így nem csoda, hogy a húszas évek végére az akkor 170 – az 1950-es évek leírásai szerint már 194 – helyiséges Gárdapalota majdnem teljes lakható részét a kollégium, illetve a nála jóval kevesebb szobát elfoglaló BMTI céljaira építették át és rendezték be. A testőrök régi otthonát szépen és ízlésesen restaurálták. Az épület korábbi pompájában ragyogott.[193]

A BMTI 1922 nyarán fölállított szakkönyvtára is állandóan gyarapodott. Az első 1500 művet (mintegy 2600 kötetet) még a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vásárolta, a későbbiekben vétel, ajándékozás útján bővült az állomány. 1926-ban például a német tudomány „csúcsszervezete", a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft (a mai Deutsche Forschungsgesellschaft jogelődje) elnöke, Friedrich Schmidt-Ott (1860–1956) porosz kultuszminiszter „lexikális és enciklopédikus történeti szakműveket, tört. segédtudományok körébe vágó munkákat és németországi legelső rangú kútfő-kiadványokat tartalmazó adománya", valamint a Történelmi Társulat és a Gyűjteményegyetem dotációja gazdagították a gyűjteményt. Számos kötet érkezett a magyar tudományos műhelyektől és kiadóktól is. 1929 őszén az ekkor már több mint 5000 kötetes könyvtárat „az Intézet tagjain kívül nemcsak a Collegium Hungaricum, Theresianum és Pázmáneum tagjai és hallgatói használják, hanem mind nagyobb mértékben a bécsi tudományos intézetek, könyvtárak, levéltárak és a bécsi egyetem is. Ily módon a Bécsi Magyar Történeti Intézet ismeretessé lett a bécsi tudományos intézetek előtt."

A kiváló könyvtár – a CH szerényebb bibliotékájával 1935-ben történt egyesítése után – több mint 20 ezer kötetesre szaporodott, és 1936-ban nyilvános lett. Így vált a magyar történelemről a Kárpát-medencén kívüli legértékesebb gyűjteménnyé. Az állomány nagy részét a II. világháború után hazaszállították, s a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének rendelkezésére bocsátották.[194]

[193] Lásd a 96. jegyzetet. Méltán lelkesedett Pleidell Ambrus (1900–1935) 1928-ban: „Aki a Bécsi Magyar Történeti Intézetet három-négy évvel ezelőtt látta utoljára, alig fog ráismerni a magyar történettudomány bécsi otthonára. Nem kell többé a sötét, szűk csigalépcsőn botorkálni a félemeletre. A Klebelsberg Kuno gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter jóvoltából létesített új följárat a gárdapalota impozáns lépcsőházából, a főlépcsőzet első nyugvójától jobbra nyílik s méltó mellékága a nagy barokk lépcsőműnek. Elegáns, széles lépcsőfokai stílszerű keretből vezetnek föl a Történeti Intézet otthonába, ahol a tágas és díszes üvegajtón keresztül, a följárat egyenes folytatásképp új, széles és világos folyosó fogad bennünket." Pleidell Ambrus, *A Bécsi Magyar Történeti Intézetről,* Levéltári Közlemények 1928, 353–357, az idézet: 353.

[194] A könyvtár fölállításáról: Károlyi, *A Bécsi Magyar Történeti Intézet első lustruma,* 291 és 295–196. Károlyi Árpád féléves beszámolóiban mindig megemlékezett a könyvtár gyarapodásáról, gyakran még a fontosabb újonnan szerzett művek címét is fölsorolva: MNL OL, K 830 – 2. tét. A két idézet ugyaninnen származik, az első Károlyi 1927. február 2-án kelt jelentése az intézet 1926. július–decemberi tevékenységéről, a második Angyal Dávid 1930. január 21-i beszámolója az intézet 1929/30. első félévéről. Az intézet és a Collegium Hungaricum könyvtárának egyesítéséről: Uo., 1. tét. *(Tanulmányi jelentés a bécsi Collegium Hungaricumnak 1934–35. évi működéséről),* a könyvtár 1936. augusztusi nyilvánossá minősítéséről: MNL OL, K 726 – 488/1936. A könyvtár hazaszállításáról: Schneider Márta, *Magyar kulturális intézetek Bécsben a két világháború között. A Bécsi Magyar Történeti Intézet és a Collegium Hungaricum = Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet évkönyve. Budapest, 1989,* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990, 215.

A BMTI kezdetben az alapító szervezet, a MTT alá tartozott: a társulat a bécsi magyar levéltárosokból jelölte ki 1920 nyarán azt a „levéltári missziót", amelyből kifejlődött. Furcsa módon nem is tudjuk pontosan, mikor alakult át a misszió intézetté. Károlyi haláláig úgy hitte, hogy 1920 őszén, amikor az „intézet sokat ígérő tavaszának első fecskéje", Mályusz Elemér – majd nem sokkal utána Hajnal István – a Gárdapalotában kezdett dolgozni. Így vélekedett az intézet tevékenységét bemutató első nyomtatott jelentés is. Ugyanakkor többen – köztük Hóman Bálint, Klebelsberg utóda – 1921-re tették az alapítás időpontját, erről emlékezett meg a Gárdapalotában elhelyezett emléktábla is.[195]

1924 nemcsak a jelentős bővülés és terjeszkedés miatt volt „epochalis jelentőségű" a „második megalapítás esztendeje", hanem az intézet addigi helyzetének és szervezetének megváltozása s a CH létesítése miatt is. 1923-tól „a folyton fokozódó drágaság erősen éreztette hatását, s már-már az a veszély fenyegette az intézetet, hogy a […] Történelmi Társaság kénytelen lesz a kutatást elszűkíteni, sőt esetleg egy időre meg is szüntetni". Az 1922-ben fölállított – a nemzeti közgyűjteményeket közös szervezetbe tömörítő – Országos Magyar Gyűjteményegyetem tanácsát arra kérték, vegye fennhatósága alá az intézetet. Így kívánták biztosítani a jövőjét – az MTT állandóan változó anyagi lehetőségeivel szemben – az állami költségvetésből.[196] E mögött persze leginkább Klebelsberg törekvése állt, aki immár miniszterként kívánta az intézet szerepét erősíteni.

Klebelsberg 1924. február 14-i rendeletével csatolta a BMTI-t a Gyűjteményegyetemhez, amely az MTT-vel 1924. április 29-én kötött erről egyezséget. Ennek alapján állapították meg az intézet szervezeti szabályzatát, melyet a miniszter 1924. július 26-án hagyott jóvá. E szerint az „Intézet rendeltetése:

[195] Az erről folytatott vitáról: Miskolczy, *Das Institut für ungarische Geschichtsforschung…,* 577. Károlyi, *A Bécsi Magyar Történeti Intézet első lustruma,* 290–291 szerint 1920 őszén jött létre az intézet, ugyanezt állítja: *A külföldi magyar intézetek megalapítása és 1924/25. évi működése,* Egyetemi Nyomda, Budapest, 1925, 6. Hóman Bálint a szellemi együttműködésről 1935-ben megkötött magyar–osztrák egyezmény becikkelyezéséről szóló törvényjavaslat indokolásában (MNL OL, K 27, 1935. április 15-i ülés, 4. napirendi pont) az intézet 1921-es szervezéséről szól, ezt erősíti – többek között – a *Pedagógiai lexikon,* szerk. Finászy Ernő – Kornis Gyula – Kemény Ferenc, II., Révai, Budapest, 1934 *Külföldi tudományos kapcsolatok* címszava (199) is.

[196] Az idézet: M-A [Miskolczy Gyula], *A Bécsi Történeti Intézet,* Levéltári Közlemények 1924/1–4., 198. 1924 „epochális jelentőségéről": Károlyi 1925. januári jelentése: MNL OL, K 830, 2. tét. A „második megalapításról" szintén ő beszélt: Károlyi, *A Bécsi Magyar Történeti Intézet első lustruma,* 292.

1. a bécsi nagy levéltárak és más közgyűjtemények anyagának a magyar történetírás céljaira való felkutatása, másolása, tudományos rendszerezése és kiadásra való előkészítése a Magyar Történelmi Társulat munkaprogramja és a Gyűjteményegyetem Tanácsának esetlegesen adott megbízása alapján; 2. e tudományos feldolgozással kapcsolatban alkalmas kezdő erőknek a történeti (különösképpen levéltári) kutatás módszereibe gyakorlati úton való bevezetése". Az intézet igazgatóját az MTT jelölése alapján a Gyűjteményegyetem igazgatótanácsa javasolta a kultuszminiszternek, és az intézeti tagok kiválasztásában is döntő befolyása maradt a társulatnak.[197] Így volt ez 1934 után is, mikor a Gyűjteményegyetemet Magyar Nemzeti Múzeummá szervezték át (1934:VIII. tc.).[198]

1926-ban az intézet „házi- és ügyrendjét" is elfogadta a Gyűjteményegyetem igazgatótanácsa. Ebben a gyakorlati tudnivalók mellett arról is rendelkeztek, hogy: „Az intézeti tagok és vendégek kiszolgálása, (mely áll: a szoba kitakarításából, cipőtisztításból és télen a fűtés előkészítéséből) ingyenes; de a kiszolgáló más egyéb netán igénybe vett szolgálata honorálandó, készkiadásai pedig (mint pl. cipőkrém) megtérítendők. […] A palotában szervezett tiszti (és a Collegium Hungaricummal is közös) »étkezdé«-ben a megszabott kedvezményes áron az intézeti tagok és vendégek is étkezhetnek." Tartalmi kérdéseket azonban nem szabályoztak, egy fontos kivételtől eltekintve. Eszerint: „Az egyetemi tanulmányaikat bevégzett »kezdők« (belső tagok) tartoznak a Magyar Történelmi Társulat Fontes-vállalata részére készülő kiadványok számára az igazgató utasításai szerint (már csak a legújabbkori levéltári kútfő anyaggal való megismerkedés céljából is) másolatokat, kivonatokat stb. készíteni s esetleg egyes adatok után kutatni a bécsi könyv- és levéltárakban […]."[199]

[197] *A Bécsi Magyar Történeti Intézet szabályrendelete = Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem kiadványai, 1924–25. év III. füzet,* Egyetemi Nyomda, Budapest, 1925, 30–32. A szabályrendeletet valószínűleg Károlyi Árpád tervei alapján készítették: „Ezt a tervezetet, Kegyelmes Uram, szóbeli utasításod alapján készítettem. Azt kegyeskedtél akkor mondani, hogy a szellemi, vagyis tudományos téren a Tört. Társulat tartsa kezében a gyeplőt, mint pl. a Római Intézetnél a M. Tud. Akadémia. Ez ideának megfelelően készült tervezetem 17. és 18. §-a: a szellemi vezetés a Tört. Társulaté, a büdzsé a Gyűjteményegyetem Tanácsáé, melynek azonban a kiküldetéseknél is van javaslati joga." (OSZKK, Levelestár, Károlyi Árpád Klebelsberg Kunónak, 1923. augusztus 12-én.)

[198] A kultuszminiszter 1936. évi 17.200. sz., a külföldi magyar intézetek szervezeti, ügyviteli és igazgatási szabályozásáról szóló rendelete alapján az „intézet igazgatására nézve a m. kir. vallás- és közoktatási miniszter és a Magyar Történelmi Társulat […] között kötött egyesség irányadó" (*Rendeletek tára 1936,* 263–268). 1936. február 14-én a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Történelmi Társulat között az intézetről kötendő egyezség ügyében egyhangúlag elfogadták azt a megállapítást, miszerint „ez az egyezség annyiban tér el a korábbi egyezségtől, hogy a Gyűjteményegyetem elnevezés helyett mindenütt Magyar Nemzeti Múzeum elnevezés tétetett a szövegbe" (MNL OL, K 726, 83/1936.).

[199] *A Bécsi Magyar Történeti Intézet házi- és ügyrendje = Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem kiadványai, IV. füzet*, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1925, 20–21.

A BMTI-vel szemben a CH nemcsak egy szakterület, hanem számos tudományág képviselőit fogadta, így célkitűzései is általánosabbak voltak. Első, ideiglenes szervezeti szabályzata szerint a CH feladata, hogy a jelesebb főiskolások „tanulmányaik befejezte után, esetleg hamarább is, szakismereteiket a bécsi főiskolák, tudományos intézetek és gyűjtemények igénybevételével gyarapíthassák, tágabb látókörre tegyenek szert, közelebbi érintkezésbe lépjenek a nyugati tudományos kultúrával". A Collegium Hungaricumba a kultuszminisztériumnál lehetett pályázni, de a tárcával egyeztetve magánszemélyek, hatóságok és egyesületek is létesíthettek ide szóló ösztöndíjat (ami több város és vármegye esetében meg is történt). „Az alapítványosok [ösztöndíjasok] díjtalanul kapnak a kollégiumban lakást, fűtést, világítást, kiszolgálást, reggelit, ebédet, vacsorát, fehérneműtisztítást, orvosi kezelést. A tanulmányaikkal kapcsolatos díjakat szintén viseli a vallás- és közoktatásügyi minisztérium […]."[200] Lábán emlékezése szerint: „1923-ban foglalkozott a miniszter először a bécsi kollégium eszméjével. 1924 húsvétján egy nagyobb ankéton dr. Lábán Antal, a kollégium későbbi igazgatója, bemutatta a miniszter úr intenciói szerint készített kollégiumi szervezeti szabályzatot. Az eszme testet öltött s ugyanez év őszén bevonultak az első kollégisták […]."[201] A sajtó 1924. október 7-én tudósított róla, hogy aznap, tizennyolc ösztöndíjas beköltözésével megnyílt a bécsi CH.[202]

1932-ben jóváhagyott szabályrendelete alapján a CH feladata: „1. A tagul felvett, tudományos, művészi pályára készülő, avagy ily pályán működő magyar állampolgárok bécsi tudományos kutatásainak, szaktanulmányainak, általános művelődésének, német nyelvi ismereteinek és az osztrák szakkörökkel való összeköttetéseinek céltudatos előmozdítása; 2. az osztrák–magyar kulturális kapcsolatok ápolása és elmélyítése társadalmi érintkezések, előadások, tanfolyamok, kiállítások, kiadványok stb. által; 3. felvilágosító tevékenység a magyar és osztrák kulturális intézmények és testületek, valamint tudományos pályán működő személyek érintkezései tekintetében. […] Az Intézet tagjai: 1. a magyar állam által rendelkezésre bocsátott vagy más ösztöndíjat élvező, továbbá megállapított teljes vagy féldíjat fizető, tudományos stb. pályán működő, avagy ily pályára készülő magyar állampolgárok; 2. az Intézetbe hasonló feltételek mellett kivételesen felvett külföldiek. […] A kollégium vendégtagjai azok lehetnek, akiket a vallás- és közoktatásügyi miniszter hosszabbrövidebb időre beutal meghatározott szaktudományi céllal vagy megbízással, a minisztérium által megállapított díjak ellenében."[203]

[200] ELTE Levéltára [a továbbiakban: ELTE Lt.], 8/b, 1894–1923/24.

[201] Lábán, *A bécsi Collegium Hungaricum,* 11.

[202] Lásd például a rövidhírt: Budapesti Hírlap 1924. október 7., 7.

[203] *A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1931/32. tanévben,* Egyetemi Nyomda, Budapest, 1932, 11.

Bár mindkét intézet a Gyűjteményegyetem tanácsának igazgatása alá tartozott, az intézetigazgatók és a tudós kortársak mindig hangsúlyozták a BMTI-nek a CH-tól való teljes függetlenségét. A két intézet közül mind Budapesten, mind Bécsben a történetinek volt magasabb tudományos rangja és presztízse. Ezt igazolja, hogy a CH igazgatója, Lábán Antal 1931-ig a BMTI államtitkári rangú vezetőjének, a bécsi magyar kulturális intézetek kurátorának, Károlyi Árpádnak volt alárendelve. Károlyi kurátorságról történt 1931-es lemondása után már nem töltötték be e tisztséget.[204]

Ebből persze rendre súrlódások támadtak. Többen is, miként például a Szekfűnek erről író Eckhart Ferenc Lábán túlzott ambícióit és szolgalelkűségét kárhoztatták. „Olvastad Lábán cikkét és közismert frázisait a Nemzeti Újságban? Kétségbeesésig odavolt, hogy a Reichspost jan. 1. számában Klebi interjújában nagyon elismerőleg nyilatkozott bécsi Collegiumról, de az eredményeket mind Károlyi nagyszerű összeköttetéseinek tulajdonította!! Lábán meg sem volt említve. Azért a megrúgott öleb módjára egy hét múlva alányúl Kleb.nek a Nemzeti Újságban. Jó gyomor!”[205]

1934-től azonban a BMTI igazgatói irányították a CH-t is. Ez év augusztusában Angyal Dávid egyenesen azt javasolta, hogy az általa irányított két intézetet egyesítsék, és nevezzék Bécsi Magyar Történeti Intézetnek. „Hogy a történeti jellegnek a többi tudományszakokkal szemben való ilyen kiemelése miért látszik kívánatosnak, bátrak vagyunk a bécsi magyar intézetek eddigi működéséről szerzett tapasztalatainkra hivatkozni – írta. – Ugyanis nemcsak a Történeti Intézet, hanem a CH tagjainak, illetve vendégeinek számottevő része évről-évre történeti tanulmányok illetve kutatások végett tartózkodott Bécsben, úgyhogy a két intézet a múltban is tulajdonképpen azonos célokat szolgált. Az 1933–34. tanévben például a Collegium Hungaricumban 13 ösztöndíjas közül 6-an rendszeresen történetkutatással foglalkoztak. A bécsi levéltárak, múzeumok, könyvtárak ugyanis kimeríthetetlen tárházai a történetkutatásnak. Minthogy tehát a bécsi magyar intézetek fejlődési iránya azt mutatja, hogy az ide kiküldendő ösztöndíjasok többsége a történettudomány legkülönbözőbb szakán kutatással foglalkozik, indokoltnak látszik, hogy ez a tény az intézetek elnevezésében is kifejezésre jusson.”[206]

A BMTI önállósága és a CH-któl eltérő státusza abban is megnyilvánult, hogy költségvetése önálló volt, és tagjaira – a CH-kban vagy más külföldi

[204] MNL OL, K 726, 598/1932.

[205] ELTE EKK, G 628, Eckhart Ferenc Szekfű Gyulának, 1927. január 13. A Reichspost című keresztényszocialista napilap 1927. január 1-jei számának 4. oldalán jelent meg Julius v. Siebert tollából az *Ungarns geistiger Zusammenarbeit mit Europa* című, Klebelsberg kulturális külpolitikai törekvéseiről készített interjú. Ebben valóban csak Károlyi Árpádot említette a bécsi intézmények vezetőjeként, Lábánról nem emlékezett meg.

[206] MNL OL, K 829, 1. tét. 3. cs. Angyal Dávid feljegyzése Hóman Bálintnak, 1934. augusztus 17.

állomáshelyeken tartózkodó ösztöndíjasoktól eltérően – nem az 1927-ben alakult Országos Ösztöndíj Tanács (1927:XIII. tc.), hanem az intézetigazgató véleményének meghallgatása után az Országos Magyar Gyűjteményegyetem tanácsa tehetett javaslatot a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. A Gyűjteményegyetem tanácsa pedig csaknem minden esetben az igazgató – többségében valamelyik tudóstársa ajánlásán alapuló – véleményét fogadta el.[207] Néhány esetben – igaz: a legnevesebb történészek támogatta kérelmek nyomán – a miniszter maga döntött arról, kiket kíván Bécsbe kiküldeni.[208]

[207] Három példa az eljárásra. 1) 1924 decemberében Károlyi Árpád Csánki Dezsőnek, a Gyűjteményegyetem ügyvezető alelnökének javasolta, hogy a következő tanévben Varga Endre (1901–1973), Salacz Gábor (1902–1978), Hadnagy Albert (1901–1978) és Pleidell Ambrus legyenek az intézet belső tagjai. A „legújabbkori levéltári akták másolása és excerpciumok készítése útján e kezdő tagok be fognak Baranyai [Béla; 1882–1945], Eckhart Ferenc urak s az alulírott által az újabbkori levéltári anyaggal való bánás és kutatás módszereibe vezettetni.” (MNL, OL, K 726, 715/1924.) – 1925 augusztusában már Hóman Bálint ügyvezető alelnök tájékoztatta Károlyit arról, „[…] hogy többrendbeli nagybecsű javaslata alapján a bécsi Magyar Történeti Intézet 1925–26. évi benépesítésére a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak a következő értelemben” tett előterjesztést: egész esztendőre belső tagoknak Varga Endrét, Hadnagy Albertet, Pleidell Ambrust, Salacz Gábort, Baranyai Bélát és Miskolczy Gyulát („átmenetileg bizonytalan időre”), év közbeni belső tagoknak Tompa Ferencet (1893–1945), Kapossy Jánost (1894–1952) és Alföldi Andrást ajánlja. (MNL OL, K 830, 1. tét.) Károlyi Árpád az 1925/26. tanévben küldött két jelentése szerint (mindkettő lelőhelye MNL OL, K 830, 2. tét.) Baranyai Béla és Hadnagy Albert egész esztendőben, Pleidell Ambrus, Alföldi András, Kapossy János és Tompa Ferenc pedig hosszabb ideig voltak az Intézet belső tagjai. Salacz Gábor és Varga Endre csak azért nem fogadhatták el a fölkínált lehetőséget, mivel a debreceni egyetemre, illetve az Országos Levéltárhoz neveztettek ki. 2) Eckhart Ferenc igazgató az 1928/29. tanévre kivételesen öt belső tag – ifj. Iványi-Grünwald Béla (1902–1965), Jla (később Ila) Bálint (1903–1975), Váczy Péter (1904–1994), Szalai Béla (?–?) és Fleischer Gyula (1890–1962) – egész évi, illetve Deér József (1905–1972) fél évi elhelyezését kérte a Gyűjteményegyetem ügyvezető alelnökétől, Petrovics Elektől (1873–1945). Petrovics Eckhart javaslatait terjesztette föl a kultuszminiszternek. (MNL OL, K 830, 1. tét.) Eckhart jelentései tanúskodnak arról, hogy végül valóban ők lettek az intézet belső tagjai. (MNL OL, K 726, 303 és 662/1929.) 3) Domanovszky Sándor 1931. április 22-én két tanítványa, Bakács István (1908–1991) és Kring (később Komjáthy) Miklós (1909–1993) számára kért „rendes belső tagsági”, Komoróczy György (1909–1981) és Császár Edit (1910–1992) számára „külső tagsági” helyet. Angyal Dávid igazgató május 20-án valamennyiük intézetbe való felvételét kérte Csánki Dezsőtől, a Gyűjteményegyetem ügyvezető alelnökétől. Csánki május 23-án értesítette Angyalt arról, hogy Császár és Kring „a belső tagokat illető tiszteletdíj engedélyezése mellett való fölvételéhez” hozzájárult, Bakács és Kring ügyét pedig az igazgatótanács elé fogja terjeszteni. Június 10-i keltezéssel küldték meg Angyalnak a Gyűjteményegyetem igazgatótanácsának üléséről készült kivonatot, mely szerint Domanovszky jelöltjeit fölvették. (MNL OL, K 81, A Bécsi Magyar Történeti Intézet tagjairól, felvételi kérelmekről tétel.)

[208] Lásd például MNL OL, K 81, A Bécsi Magyar Történeti Intézet tagjairól, felvételi kérelmekről tétel, Klebelsberg Kuno az intézet igazgatóságának 1931. január 26-án: „Szíves tudomásulvétel végett értesítem a tek. Igazgatóságot, hogy dr. Szilágyi Loránd [1908–1974] tanárjelöltet a bécsi Magyar Történeti Intézetbe 1931. január 1–június 30. közötti időtartamra belső tagul felvettem.” Ugyanitt Klebelsberg 1931. május 15-én értesítette a Gyűjteményegyetem tanácsát, hogy „dr. Wiczián Dezső [1901–1961] egyetemi megbízott előadót folyó évi június 1–szeptember 30. közötti idő tartamára […] rendes belső tagul felvettem és erről nevezettet közvetlenül értesítettem”.

Miként 1931 áprilisában Domanovszky Sándor hangsúlyozta: „bár a történeti intézetek nem tartoznak szoros értelemben véve az Ösztöndíjtanács hatáskörébe, a működésükről szóló évi jelentést mégis Tanácsunknak kell róluk is elkészítenie".[209] Így volt egészen 1935-ig, amikortól a többi külföldi ösztöndíjjal való azonos elbánás elve alapján az ösztöndíjtanácsot bízták meg az intézetbe szóló stipendiumok meghirdetésével, a beérkezett kérvények elbírálásával.[210] Ezt még az 1945/46-os tanévben is megtették, később azonban már csak azt adták meg, hogy „tanulmányi területként" mely „országok jönnek figyelembe" – ezen országok között pedig Ausztria is szerepelt.[211]

Akárcsak a többi külföldi ösztöndíjra, Bécsbe is a 35 – kivételes esetben 40 – évesnél fiatalabb kutatók, művészek és állami tisztviselők, illetve a főiskolák és az egyetemek elsősorban nyelvszakos hallgatói jelentkezhettek az 1929-től minden év januárjában (addig márciusában) közzétett felhívásra. (Közülük a BMTI-be természetesen a tág értelemben vett történelmi stúdiumokkal foglalkozók pályázhattak eséllyel.)[212] Az igen részletes kérdőívet kitöltött pályázókat – munkahelyük szerint – a Gyűjteményegyetem tanácsa, 1930-tól az Országos Természettudományi Tanács, illetve a jelölt egyetemi vagy főiskolai szaktanárának véleménye alapján a kari és az egyetemi tanács minősítette. Az Országos Ösztöndíj Tanács albizottságai ennek figyelembevételével terjesztették fel az ösztöndíjra érdemesnek tartottak névsorát a kultuszminiszterhez. A javaslatokat a miniszter – aki az ösztöndíjtanács jelöltjeivel szemben csak a visszautasítás jogával élhetett – hagyta végül jóvá. A február 20-i határidővel benyújtott pályázatokról már augusztusban megszületett a döntés; a külföldi ösztöndíjat elnyertek listáját ezután hozták nyilvánosságra.[213]

[209] MNL OL, K 81, A Bécsi Magyar Történeti Intézet tagjairól, felvételi kérelmekről tétel.

[210] Az Országos Ösztöndíj Tanácsról, az ösztöndíjpályázatokról bővebben: Ujváry, *Kulturális hídfőállások*, I., 91–98. Az ösztöndíjtanács bevonásáról a Bécsi Magyar Történeti Intézet stipendistáinak kiválasztásába: MNL OL, K 636, 1360 (20.905/1935). Az aktára kézzel írott megjegyzés szerint az előadó „Szily [Kálmán kultuszállamtitkár; 1875–1958] Őm[éltósá]ga utasítására […] érintkezésbe lépett a M. N. Múzeum tanácsának főtitkárával, akitől azt a szóbeli utasítást kapta, hogy a Tanács az új törvény [a Gyűjteményegyetem 1934-es átalakítása, 1934:VIII. tc.] életbeléptetésétől kezdve semminemű befolyást a belső tagok jelölésére nézve gyakorolni nem kívánt s a vonatkozó kérvényeket éppen ezért már a múltban is véleménynyilvánítás nélkül, további intézkedésre a V.K.M.-hez terjesztették fel. Az Ösztöndíjtanács tervezett megbízatása szerinte is magától értetődő lenne."

[211] 1945/46-ra két helyet hirdettek meg a bécsi Magyar Történetkutató Intézetbe (MNL OL, K 726, 457/1945. és Uo., XIX–I–1–e 34.891/1945, valamint a Magyar Közlöny 1945. augusztus 23-i száma), 1947/48-tól kezdődően azonban már csak az idézett általános megjelölést használták (MNL OL, K 726, 81/1947.).

[212] ELTE Lt., 8/b, 1802–1925/26., 1489–1927/28., 1262–1929/30., 1432–1930/31., 1163–1932/33., 1140–1933–34., 1237–1934/35., 1141–1935/36., 900–1937/38., 1672–1943/44. A pályázati hirdetményeket a Hivatalos Közlönyben és több napilapban minden esztendőben közzétették.

[213] A kérdőívről és a csatolandó mellékletekről lásd például ELTE Lt., 8/b, 1965–1927/28., 1460–1928/29. Az elbírálás szempontjairól Uo., 957–1925/26., 1639–1926/27., 1136–1936/37., 1672–1943/44. A miniszter mindenkit azonos szöveggel tudósított az ösztöndíj elnyeréséről, erről lásd például Uo. az 1489/1927–28. sz. aktát. Az ösztöndíjban részesítettek névsorát a Hivatalos Közlöny és több napilap is közölte.

A BMTI elnevezése 1933-ban, Klebelsberg halála után változott Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézetre.[214] 1934. január 22-én leplezték le a Gárdapalotában Paczó Pál (1885–1945) Klebelsbergről készített mellszobrát. Az ez alkalommal rendezett díszes emlékünnepségen Klebelsberg özvegye, Hóman Bálint kultuszminiszter, Fabinyi Tibor (1890–1953) kereskedelemügyi miniszter, Gratz Gusztáv közgazdász-történész (korábban bécsi követ és külügyminiszter), Antal István (1896–1975), a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője, Theodor Innitzer (1875–1955) bécsi bíboros és Oswald Redlich, az Osztrák Tudományos Akadémia elnöke is részt vett. A rendezvényen Kurt Schuschnigg osztrák oktatási miniszter, későbbi kancellár, illetve Lában Antal méltatták Klebelsberg érdemeit.[215]

Schuschnigg hangsúlyozta, hogy „A megemlékezés e kegyeletes órájában, amelyet Klebelsberg Kuno grófnak, Magyarország nagy fiának szentelünk, Ausztria és különösen az osztrák közoktatásügy képviselői is őszinte szívvel vesznek részt, annál is inkább, mert Bécsben alkalmunk volt megismerni a Collegium Hungaricumot, mint az elhunyt egyik alkotását. Az elhunytban mindig hazánk igazán megértő barátját becsültük és tiszteltük. Ő egyúttal mintaképpé vált számunkra, mert megmutatta, hogy az a nemzet is, amely a sors fordulatai következtében pillanatnyilag veszített is politikai hatalmi köréből, kultúrájának szellemét ápolva megbecsülést szerzett magának a világ előtt. Így mi, német-osztrákok Klebelsberg Kuno grófban, az elhunyt nagy magyarban egyúttal a lovagias Magyarországot is üdvözöljük, és teljes szívből óhajtjuk, hogy az elhunyt műve és működése hazájának és nekünk valamenynyiünknek továbbra is áldást hozó legyen."[216]

Ekkori bécsi tartózkodása idején Hóman Bálint meglátogatta a vele hosszasan tárgyaló Engelbert Dollfuß szövetségi kancellárt, és Wilhelm Miklas (1872–1956) szövetségi elnök is fogadta őt. A magyar politikai és művészeti élet számos vezetője mellett Hóman is jelen volt *Az ember tragédiájá*nak

[214] *A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1932/33. tanévben*, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1934, 6. A Gyűjteményegyetem 1933. január 19-i igazgatótanácsi üléséről jelentették Hóman Bálint kultuszminiszternek, hogy Angyal Dávid előterjesztése nyomán „a Magyar Történelmi Társulat elnöksége azt az indítványt tette, hogy néhai gróf Klebelsberg Kuno volt vallás- és közoktatásügyi miniszternek az emléke a Bécsi Magyar Történeti Intézet címében örökíttessék meg". Klebelsberg az intézet létrehozásában szerzett érdemeire tekintettel a Gyűjteményegyetem is javasolta a „Klebelsberg Magyar Történetkutató Intézetre" való átkeresztelést. (MNL OL, K 726, 899/1932.) A miniszter 1933. február 22-i leiratában járult hozzá az elnevezés Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézetre változtatásához. (MNL OL, K 726, 171/1933.)

[215] A Klebelsberg-szobor felavatásáról a napilapok tudósítottak, például *Leleplezték Klebelsberg szobrát a bécsi Collegium Hungaricumban*, Pesti Napló 1934. január 23., 11.

[216] MNL OL, K 428, a. sorozat, MTI, Hírkiadás, 1934. január 22., 37.

Burgtheater-béli, nagy sikerű január 23-i bemutatóján. Az eseménysort az osztrák és a magyar lapok is a két nép kulturális együttműködésének és barátságának elmélyítésére tett fontos lépésként értékelték.[217]

[217] Uo., 19 és 27. Lásd még: Uo., Lapszemle, 1934. január 24., 7–8. *Az ember tragédiája* kiváló fogadtatásáról: Ruttkay György, *Bécsi írók és kritikusok „Az ember tragédiájáról”*, Az Est 1934. január 24., 6. A cikk szerint a darabról és az előadásról Felix Salten (1869–1945) és Franz Theodor Csokor (1885–1969) is a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott.

A Történeti Intézet és a Collegium Hungaricum igazgatói

A BMTI első igazgatója Klebelsberg atyai barátja, segítője és jóakarója, Károlyi Árpád volt. Őalatta élte az intézmény a fénykorát. A tagok munkáját állandó figyelemmel kísérte és felügyelte, mindig készen állt a szakmai tanácsadásra, segített a szükséges szakmai kapcsolatok megszerzésében és szélesítésében. Betegeskedő, alig halló öregemberként is biztos kézzel vezette az intézetet. Sokszor kért és kapott tanácsot Klebelsbergtől, de ő is ugyanígy nagyszerű ötleteket és szakmai javaslatokat adott neki: igazi barátsággal ragaszkodtak egymáshoz. Levelezésük mély és a magyar történettudomány szempontjából is páratlanul eredményes, elsősorban mások számára ösztönző kapcsolat lenyomata.

Az 1922. június 16-i minisztertanácsi ülésen Rakovszky Iván (1885–1960) belügyminiszter terjesztette elő Károlyi Árpád bécsi és budapesti teendőire vonatkozó javaslatát. Rakovszky éppen ezen a napon vette át a tárcát Klebelsberg Kunótól, aki 1922. június 16-tól már kultuszminiszterként tevékenykedett. Bizonyos tehát, hogy Klebelsberg készítette elő a határozattervezetet. Hozzá kell tennem: a belügyminisztérium az 1922:XIX. tc. szeptember 1-jei kihirdetéséig volt az Országos Levéltár felettes hatósága; ezután, immár tudományos intézetként a kultusztárca alá került az archívum.

Rakovszky beszámolt róla, hogy a magyar állam nevében szerződést kötött a BMTI-t vezető Károlyival. Eszerint:

> 1. Károlyi Árpád kötelezettségét képezné a Magyar Történelmi Társulat bécsi intézetének vezetése, és a Társulat annak ellenében, hogy az állam Károlyi tiszteletdíjának fedezéséről a jelen szerződés értelmében gondoskodik, köteles lenne Károlyinak az év abban a szakában, melyet […] Bécsben tölt, az intézetben díjtalanul lakást és fűtést adni.
>
> 2. Károlyi Árpád kötelezettségét képezné továbbá az Országos Levéltárban megszervezendő rendszeres kutatásoknak irányítása is, mely célból tartoznék az évnek egy részét Budapesten tölteni. […]
>
> 3. Károlyi Árpád kötelességét képezné még, hogy a Magyar Történelmi Társulat újabbkori forráskiadó vállalatát vezesse és irányítsa.

> 4. Minthogy a pénzügyminiszter úr a Bécsben őrzött levéltári anyag felszámolása körüli teendőknél Károlyi Árpád szakerejét a jövőben sem nélkülözheti teljesen, a pénzügyminiszter úr Károlyi Árpád értékes munkásságát adminisztratív tennivalókra igénybe venni nem kívánja, mindamellett a bécsi levéltári anyag likvidációja körül való teendők vezetését és irányítását továbbra is Károlyi Árpádra bízza, kinek ebben a tekintetben Szekfű Gyula és Eckhart Ferenc személyében a segédszakerők egyébként is rendelkezésre állnak.

A minisztertanács természetesen elfogadta a Klebelsberg kezdeményezte felhatalmazást. Károlyi így a legmagasabb, V. fizetési osztályba került. Egyelőre három esztendőre kötöttek vele szerződést, amelyet – ha egyik fél sem mondja föl – további három esztendővel kívántak meghosszabbítani.[218]

Ennek értelmében 75 esztendős koráig, 1928 márciusáig vezette az intézetet, közben 1926-ig, a badeni egyezmény megkötéséig a levéltári felszámolási munkálatokat is ő irányította. Saját kérésére történt felmentésekor „a magyar történettudomány terén kifejtett működésével szerzett kiváló érdemei elismeréséül" a II. osztályú Magyar Érdemkereszt a csillaggal kitüntetést kapta.[219]

Károlyi ugyan önző szempontok miatt, de valószínűleg őszintén örült, hogy megválhat az igazgatóságtól. „Irigyellek azért, hogy dolgozhatsz tudományosan – panaszkodott 1928. március 22-én régi barátjának, Tyatyának, azaz Takáts Sándornak. – Engem a sok fene számadás, levélírás, aktaírás, jelentés stb. stb. annyira lefog, hogy tudományos munkához nem juthatok. […] De most már tán jobban lesz. Mert holnap vagy holnapután átadom a Tört. Intézet vezetését és adminisztrációját Eckhartnak; csak a főfelügyelőséget tartom meg. Tehát remélem, hogy most áprilistól kezdve ismét foglalkozhatok tudományos dolgokkal. Persze most már nem olyan gyorsan dolgozhat az atyafi, mert már a 75-dik esztendejét tapodja."[220]

Tisztsége viszont még ezután is maradt: 1924 decemberétől 1931 szeptemberéig, államtitkári címmel fölruházva a bécsi magyar kulturális intézetek (azaz a BMTI és a CH) kurátora volt.[221] Klebelsberg a minisztertársa, Vass

[218] MNL OL„ K 27, 1922. június 16-i ülés, 85. napirendi pont.
[219] MNL OL„ K 27, 1928. március 3., 43. napirendi pont.
[220] OSZKK, Levelestár, Károlyi Árpád Takáts Sándornak, 1928. március 22-én.
[221] Károlyi a következőképp vallott az I. világháború utáni szerepéről a harmincas évek végén született önéletrajzában: „Az összeomlás után a m. kir. kormány megbízásából a bécsi közös udvari s polgári nagy levéltárak ügyének lebonyolítására delegált szűkebb bizottságnak voltam (Fraknói püspök korai lemondása után) vezetője egészen az ügyet lezáró, 1926-iki magyar–osztrák levéltári egyezmény megkötéséig. 1922-ben a Gr. Klebelsberg miniszter úr alapította Bécsi Magyar Történeti Intézetnek az igazgatását vállaltam [bár hivatalos megbízatását valóban 1922 júliusától kapta, ténylegesen már 1920-tól vezette az intézetet], s vittem

József halála után, 1930 szeptemberében írta neki – ösztönösen is a sorsát előlegezve: „Ilyenkor az ember ösztönszerűleg önmagára gondol, annyival is inkább, mert egy hosszú miniszterség alatt elmaradnak az élet összes örömei, hiszen az embernek reggeltől késő estig mindig csak azt kell tenni, amit mások akarnak: mások kezdeményezéseivel, gondolataival, terveivel, kívánságaival kell foglalkozni s alig marad idő arra, hogy valami olyant tegyen, ami neki egyénileg örömet okoz. Ilyen kedves foglalatosság volt nekem az is, hogy a történelem egyes tudományos kérdéseiről és idevonatkozó terveinkről veled időnként levelet váltottam. […] Én tíz évnél tovább nem szándékozom miniszterkedni, de az is lehet, hogy már előbb megfújom a nagy takarodót. Nem tart tehát már soká: addig csak megtarthatod hát a kurátorságot – kérte a teljes visszavonulás gondolatával foglalkozó Károlyit –, ha másért nem, hát a kedvemért. De meg annyira meg is szoktad már a bécsi életet, hogy a víz-, levegő- és életviszony-változást nehezen is viselnéd el."[222] Károlyi végül teljesítette a kérést, de Klebelsberg miniszterségből történt távozása után egy hónappal (1931 szeptemberében) ő is lemondott kurátorságáról. Ezután is sokat tartózkodott Bécsben, de többnyire már visszavonultan töltötte öregkori napjait.

Károlyi igazgatóságára így emlékezett az 1936-ban utódjává vált Miskolczy Gyula:

> Az intézmények életében két mozzanat játszik egyenrangú elhatározó szerepet: létük szellemi megfogantatása és a gondolat megvalósítása.

1928-ig; időközben 1924-ben a Főméltóságú Kormányzó Úr a Bécsi Magyar Kulturális Intézetek kurátorának nevezett ki, amely tisztségtől 1931 őszén váltam meg. Ugyancsak időközben, 1925–1927, öt féléven át a bécsi Theresianumnál a magy. kir. kormánybiztosi tisztet töltöttem be. – A Főméltóságú Kormányzó Úr 1924-ben államtitkári címmel, 1928-ban pedig a Magyar Érdemrend csillagos középkeresztjével volt kegyes kitüntetni." (MTAKK, Ms 5356/8.) Államtitkári címéről így írt: „A kitüntetés nekem bizony abszolúte váratlanul jött; Klebelsbergnek iránt ami nagy jóakaratából, amiért, isten látja lelkem, mélyen hálás is vagyok neki! De ha gyanítottam volna: gondom lett volna hogy elmaradjon. Primo, mert nem szeretem a címeket. Secundo, mert ha már cím kellett, elég szép volt az én címem: egy nagy monarchiának Sektions-Chefje [ez nagyjából a helyettes államtitkári címnek felelt meg]! De hát nem tudtam a készülődésről semmit, s nagyon meglepett […]." (OSZKK, Levelestár, Károlyi Árpád Takáts Sándornak, 1924. november 25.)

[222] OSZKK, Levelestár, Klebelsberg Kuno Károlyi Árpádnak, 1930. szeptember 15. Külön dolgozat tárgya lehetne egymáshoz való viszonyuk földolgozása. Ami a bécsi intézet és a *Fontes* közösen megfogalmazott terveit illeti, lásd még Klebelsberg 1925. április 30-i levelét Károlyihoz (OSZKK, Levelestár): „A bécsi intézet dolgában és általában historikusaink dolgában az aggaszt, hogy történészeink – ha csak szerit tehetik – visszaszöknek a régebbi századokba, s nem vagyok képes rávenni őket arra, hogy a XIX. század történetével foglalkozzanak. Ennek a dolognak a vége majd az lesz, hogy míg mi régi idők másodrangú kérdésein pepecselünk, addig magyar zsidók meg osztrák és német tudósok majd a XIX. század legérdekesebb anyagát publikálják, s nekünk csak száraz csontok maradnak annak ellenére, hogy a kommün után mi szerveztük meg intézményesen legelőször a történeti kutatást Bécsben."

Gróf Klebelsberg Kuno nagy nemzetnevelő elgondolásai között előkelő helyet foglalt el az a meglátás, hogy a nemzeti önismeret öntudatosabbá tétele végett átfogóan meg kellene szervezni egy intézet keretében a kutatómunkát Bécsben, az ottani hatalmas közgyűjtemények, elsősorban a levéltárak és a könyvtárak páratlanul gazdag magyar vonatkozású anyagának összehordására és feldolgozására. Ma már alig dönthető el, hogy mekkora volt ezen felismerésben Károlyi Árpád tanácsadó szerepe. Az eszme ugyanis kézenfekvő volt, s inkább csak azon lehet csodálkozni, hogy ily későn merült fel a magyar tudománypolitikában. […] Másra, mint Károlyi Árpádra nehéz is lett volna gondolnia Klebelsberg Kunónak a bécsi kutatómunka végleges megszervezésében. A régi monarchiában betöltött előkelő állása, tudományos hírneve és szeretetreméltó egyénisége egyaránt biztosította számára az osztrák szellemi élet vezetőinek megbecsülését, sokszor személyes barátságát és együttműködésre való készségét. Ezt az együttműködésre való hajlandóságot fokozta a közöttük tudományos alkatban meglevő bensőséges rokonság, hiszen Károlyi ugyanannak a hírneves osztrák történetkutató intézetnek (az Institut für Österreichische Geschichtsforschungnak) volt az első magyar tagja, amelyben az újabbkori osztrák történetírás legkiválóbb képviselői nyerték úgyszólván kivétel nélkül kiképzésüket. […] Ő azon kevés, különösen Magyarországon igen kevés számú vérbeli tudósok közül való volt, akik belátták, hogy egy tudományos intézmény jó megszervezése és eredményes igazgatása legalább akkora érdemet jelent a tudomány szolgálatában, mint eredeti művek írása. Nemcsak megértette az igazgatás szükséges és fontos voltát, hanem szeretett is igazgatni. […] Volt valami mélyen megható, szinte a tragikum szélén járó abban az önfeláldozásban, amellyel a testileg már fáradni kezdő tudós, bár sietnie kellett volna, hogy töretlen szellemének felgyülemlett mondanivalóit a magyar tudomány előtt kitárja, éjét nappallá téve vállalkozókkal tárgyalt, hatalmas összegekről szóló vég nélküli számadásokat vizsgált át, és ontotta a levelek százait hatóságokhoz, társaságokhoz, jóllehet tisztában volt vele, hogy munkájával még csak elismerést sem igen fog aratni. Az ő erkölcsi nagyságára volt szükség, hogy magas korban ilyen nehéz munkát vállaljon és oldjon meg.[223]

Károlyi igazgatóságát követően 1928 márciusától 1929 szeptemberéig Eckhart Ferenc vezette az intézetet.[224] Megbízatása ideiglenes volt, s ezt ő maga is

[223] Miskolczy Gyula, *Károlyi Árpád † = A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet évkönyve,* Károlyi Árpád és Angyal Dávid közreműk. szerk. Miskolczy Gyula, X. évfolyam, MTA, Budapest 1940 [a kiadvány csak 1943-ban jelent meg!], 1–6., az idézetek: 1., 3. és 5–6.

[224] MNL OL, K 830, 1. tét., 1928. március 27. „Az intézet vezetését Károlyi Árpád államtitkár úrtól f. hó 23-án átvettem" – jelentette Eckhart, aki már 1925-ben sejtette, 1927 decemberében

érezte. Keserűen számolt be róla, hogy „Angyal [Dávid], aki itt van, egyre emlegeti, hogy legjobban szeretne most mindjárt itt maradni s átvenni az igazgatást. Nekem pedig ez most már presztízs-kérdés, és nagyon leszállna tekintélyem az osztrákok szemében, de egyébként is, ha úgy látszanék, hogy engem, akitől az Intézet gondolata annak idején kiindult, mellőznek most mikor az öreg úr, kit Szekfűvel mi ajánlottunk igazgatónak [Károlyi Árpád], távozik. Annyi bizonyos, hogy az Intézet Angyal igazgatása alatt – ha én tényleg távoznék innen – még inkább közönséges hotellé fog válni, mint eddig is volt, mert bizony ezek a 70 évesek nem valók már a fiatalokkal való foglalkozásra és Angyal a bécsi levéltárakat sem ismeri, ami előnye legalább Károlyinak megvolt."[225] (Ehhez persze hozzá kell tennem, hogy Angyal már a 19. század végétől gyakran kutatott Bécsben, így igenis ismerte az ottani központi archívumokat.)

Eckhart helyzete azért is volt bizonytalan, mivel már 1925-ben csábították a szegedi egyetem jogtörténeti tanszékére, ám ő – jórészt Károlyi kívánságának köszönhetően – nem fogadta el a meghívást. „Különös – panaszkodott Klebelsbergnek Károlyi –, hogy az alkotmányos és jogi életére oly büszke magyar nemzetnek éppen ezen a téren nincsenek jó előképzettségű tudósai. Eckhart a bécsi és berlini egyetemen végzett jogtörténelmi tanulmányokat és első nagyobb német tanulmánya a hiteles helyekről a bécsi »Institut« [az Institut für Österreichische Geschichtsforschung] metódusával megírott jogtörténeti munka. […] A jogtörténeti tanszék […] olyan jövedelmet biztosítana neki, mely jó kétszerese volna mostani fizetésének. Visszatartja azonban őt bécsi »Történeti Intézetünk«, melynek vezetése távozásom után őreá várna, s visszatartják megkezdett nagyobb gazdaságtörténeti munkái, melyeket csak itt, Bécsben tudna néhány év alatt befejezni." Károlyi ekkor még sikerrel igyekezett Eckhartot – a levéltári felszámolás munkálatainak zavartalan befejezése érdekében is – Bécsben marasztalni.[226]

biztosan tudta, hogy őt fogják kinevezni. Takáts Sándornak e hó elején írott levele (OSZKK, Levelestár) szerint: „Mégiscsak én leszek a direktor a Tört. Intézetben. Angyal Dávid, kinek el kellett menni tanszékéről, mert 70 éves, jött szóba, de Kleb. mégis meggondolta a dolgot. (Napokban itt járt Klebi.) Angyal csak egy megbízással jön fel kutatni, hogy megkapja azt, amit a nyugdíjba menetellel veszít. Feleségétől meg úgyis szívesen van távol. 15-én lesz a Tört. Társ. választmányi ülése, mely engemet fog ajánlani Károlyi javaslatára – persze a miniszter beleegyezésével direktornak. […] Lehetséges, hogy direkcióm nem nagyon sokáig fog tartani és lekerülök Bpestre. De persze ez még bizonytalan" – jósolta meg a nemsokára valóban bekövetkező eseményeket Eckhart. A kultuszminiszter 1928. március 17-én bízta meg Eckhartot az intézet vezetésével (MNL OL, K 726, 209/1928.). Lásd még: Századok 1928/4–6., 710–711: *Hivatalos értesítő* a Történelmi Társulat 1928. február 1-i rendkívüli igazgatóválasztmányi üléséről, ahol a társulat a Gyűjteményegyetem felé Eckhartot jelölte igazgatónak.

[225] OSZKK, Fond 15/464, Eckhart Ferenc Hóman Bálintnak, 1928. január 9. (az idézet innen származik) és február 22.

[226] OSZKK, Levelestár, Károlyi Árpád Klebelsberg Kunónak, 1925. február 10.

Előző levele után egy héttel örömmel értesítette Klebelsberget, „hogy Eckhart hosszú megfontolás után ma tagadó választ küldött a szegedi fölszólításra. Bécsben marad, hogy nagyobb gazdaságtörténeti műveihez, amelyekbe belefogott, a bécsi nagy levéltárakat alaposan kibányászhassa, s hogy emellett majd távozásom után a Tört. Intézet vezetését átvehesse. Elhatározásánál talán hatott valamit persuatiom [rábeszélőképességem] is, mikor kimutattam neki, hogy az ő távozásával nem lesz majd kit fölküldeni – t. i. szakembert – Pestről ezen Intézet vezetésére, s így ez a szép alkotás, mely most már gyümölcsöt hoz s megteremtője nevét a bécsi szakkörökben már népszerűvé, tiszteltté tette (éppen tegnap mondá nekem Bittner miniszt. tanácsos, a Staatsarchiv aligazgatója s egyetemi tanár: »Wenn Sie nur den Grafen Klebelsberg uns bloss auf ein halbes Jahr herleihen könnten!« [Ha csak egy fél esztendőre is kölcsönadnák nekünk Klebelsberg grófot!]), s mely kifejlődvén, ezutáni vezetőjének (ha ez szakember) magában véve is igen tisztes pozíciót biztosít a bécsi tudom. respublikában.”[227]

Károlyi Eckhartnak is megírta véleményét: „a Tört. Intézetnek, ha Te Bécsből távozol quasi »befellegzett«. Kit küld ki, ha én távozom a jövő esztendőre, a minisztérium Bécsbe az Intézet élére, ha Te Szegedre mégysz? […] Mi lesz a levéltári etc. likvidációval, ha Te is elmégysz Bécsből?”[228] Eckhart Bécsben maradásához persze nagyban hozzájárult, hogy Klebelsberg elérte Eckhart magasabb fizetési osztályba helyezését.[229]

Kettejük 1927. december eleji bécsi beszélgetéséről Eckhart tudósította a Klebelsberggel és sok tudóstársával szemben – hozzá hasonlóan – szintén erősen kritikus Szekfű Gyulát: „Ő [Klebelsberg]: nagyon jó, hogy jössz, mert fontos megbeszélni valóm van Veled. Én t[ula]j[don]kép azért is jöttem, hogy neked felajánljam A.[ngyal Dávid] tanszékét, aki most elmegy, mint az összes 70 évesek. – Én: K[egyelmes]. U[ram]. nagyon köszönöm, de én azt hiszem, nem tudnék megfelelni a várakozásnak. Ő: Hát nincs kedved? Pedig ezt te nagyon jól be tudnád tölteni. Én: Azt hiszem újabb és legrégibb tanulmányaim alapján, más téren nagyobb hasznot tudnék hajtani. Ha egyszer majd nyílik alkalom, nevezz ki egy alk[almazott]. tört[éneti]. tanszékre. – Ő: »Hát Királyt [Király János jogtörténész, 1858–1929] küldöm. Ez pompás! Éppen beleillik a programomba. Kinevezlek a tanszékére. Májusban meglesz.« – Kezet adott rá. Én rövid programot adtam, ő meg fejtegette, hogy meg akarja szüntetni a jogi karon az Inzuchtot [beltenyésztést] s kiket akar bevinni. Én: De hát én nem vagyok jogászdoktor. Ő: ez nem számít semmit. Nem is kell! […] Károlyinak ezen beszélgetésünk után azt mondta, hogy pompás megoldást

[227] OSZKK, Levelestár, Károlyi Árpád Klebelsberg Kunónak, 1925. február 17.
[228] MTAKK, Ms 5616/32. Károlyi Árpád Eckhart Ferencnek, 1925. június 14.
[229] MNL OL, K 27, 1925. augusztus 21-i ülés, 14. napirendi pont.

talált. Nekem adja át Károlyi januárban a tört. int. igazgatóságot, engem aztán kinevez Király utódjának s ekkor adjam át Angyalnak, kinek Mályusz segítsen.

Tudod, hogy az ígéreteiben nem lehet bízni, de ez esetben 1.) eltávolít a maga útjából egy konkurenst. 2.) Angyalt is ki tudja elégíteni.”[230] Következő levelében pedig már arra kérte Szekfűt, hogy „ha lehet, halasszátok Angyal tanszékének ügyét, amíg én tisztán látok, illetőleg megtudom, hogy megkapom-e a kényelmesebb és jobb jogi tanszéket. Károlyi ugyan azt írja, hogy beszélt Magy[ary]-val, aki már tudta miniszter diszpozícióját, hogy engem Király tanszékére vigyen és »helyesli« azt. Nekem azonban annyi komiszság után, amit Magy. és úgy látszik az ő instigatiójára [ösztönzésére] a min[iszter]. velem csinált, vagy csinálni akart, semmi okom sincs bennük megbízni. […] Hogy Magy. engem Klebinél befeketített […], azt tudom. Ezen jótéteményét sem fogom neki elfelejteni. Nem voltam nekik elég alázatos kézcsókoló szolgájuk. […] Klebi Kapossyt [Kapossy Jánost] akarja idehozni helyembe. Bizonyára Csánki [Dezső, az Országos Levéltár főigazgatója] akar szabadulni tőle. Szépen le fog szállni becsületünk az osztrákok előtt. Képzeld el Bittner [Ludwig]-Kp. tárgyalásait! De hát csak csinálják!”[231]

Végül azonban, mint láttuk, Eckhart a BMTI igazgatója lett. Másfél esztendőn át töltötte be e tisztet. Amikor 1929 szeptemberében a budapesti tudományegyetem jogtörténeti tanszékére kapott meghívást, már Klebelsberg sem tudta – s az egyetem érdekében nem is akarta – távozását megakadályozni.[232]

[230] ELTE EKK, G 628, Eckhart Ferenc Szekfű Gyulának, 1927. december 6.
[231] ELTE EKK, G 628, Eckhart Ferenc Szekfű Gyulának, 1927. december 27.
[232] Eckhart egyik önéletrajzában a következőképp számol be 1918 utáni tevékenységéről: „Az udvari kamarai levéltár kebelében 1917-ben már a levéltárnoki fokozatot értem el (VII. rangosztály), és egészen az összeomlásig teljesítettem szolgálatot. 1919. április 1-én Ágoston Péter [1874–1925] népbiztos [valójában népbiztos-helyettes; a külügyi népbiztos Kun Béla volt] a Tanácsköztársaság külügyi szolgálatában a bécsi követség mellé nevezett ki [Eckhart 1951. január 24-én írta ezt az önéletrajzát, ekkor már fontos volt számára ennek hangoztatása], ahol is feladatom, amelyet Szekfű Gyulával együtt végeztem, az eddig közös igazgatás alatt álló bécsi központi levéltárak (Haus- Hof- und Staatsarchiv, Hofkammerarchiv stb.) felszámolása, a magyar anyag elhozatalának kieszközlése és előkészítése volt. Ezt a megbízást a Tanácsköztársaság bukása után is, mint külügyminiszteri levéltárnok (1921), majd mint minisztériumi osztálytanácsos is megtartottam (1922). Hosszas és osztrák részről szándékosan elhúzott tárgyalás eredménye nagyobb tömegű és jelentős levéltári anyag hazahozatala, és a közös levéltárakra vonatkozó badeni egyezmény megkötése volt (1925) [helyesen: 1926], mely különleges jogokat biztosít Magyarországnak a Bécsben maradt egykori közös levéltári anyagra vonatkozólag. […] 1928-ban a Magyar Történelmi Társulat Bécsi Kutatóintézetének igazgatójává neveztek ki, de 19 évi távollét után elérkezettnek láttam az időt, hogy hazatérjek, és mikor a budapesti egyetem II. jogtörténeti tanszéke megürült és azt pályázat útján töltötték be, beadott pályázatomra a jog- és államtudományi kar első helyen jelölt és kinevezésem megtörtént 1929. augusztus 21-én.” (MTAKK, Ms 5614/63.) Másik önéletrajzából különböző kinevezéseinek pontos időpontja is kiderül: „1921. április 21-től továbbra is külügyminiszteri levéltárnok. 1926. november 26. miniszteri osztálytanácsos. Szekfű Gyulával előkészíti a magyar anyag hazahoza-

1929 szeptemberétől rövid ideig Miskolczy Gyula, majd 1929 novemberétől a magyar történetírás Károlyi Árpád melletti másik „nagy öregje", Angyal Dávid – aki ezt megelőzően a fiatal Habsburg Ottót (1912–2011) oktatta magyar történelemre – volt az intézet vezetője. Angyal véglegesen csak 1930. május végén költözött a családjával Bécsbe.[233] Kinevezése – amely nyilvánvalóan a 19. század történetével foglalkozó historikusok intézetbéli szerepét erősítette és az ez irányú *Fontes*-munkálatok folytatását ígérte – hosszú ideig húzódott-halasztódott.

Klebelsberg már 1928 júniusában közölte Károlyival azon szándékát, miszerint Eckhart csaknem bizonyosnak tűnő Budapestre távozása után Angyal Dávidot kívánja megbízni az intézet vezetésével. „»Eckhart jogtörténeti tanársága menni fog – idézte Klebelsberget Károlyi, Angyalhoz írt 1928. június 14-i levelében –, mert ki fogom nevezni, s helyébe Angyal Dávidot hozom, akit egyelőre a budapesti katedrán marasztaltam, mert nem akartam, hogy ez a régi jó barátom – ha csak átmenetileg is – bizonytalanságban legyen jövője iránt. Minthogy Te vagy a capója [feje] az egésznek, jó lenne, ha Angyallal pozíciójának szervezetünkbe való beillesztése felől a tárgyalásokat fölvennéd.«"[234] Ennek ellenére több mint egy évig semmi sem történt ez ügyben. Károlyi Klebelsberg túlzott elfoglaltságára panaszkodott. Nem értette, miként lehet az ismert, koránál fogva is tiszteletet érdemlő tudóst, Angyal Dávidot ilyen hosszú ideig bizonytalanságban tartani.

„Egyébként azt hiszem – írta Angyalnak 1929. szeptember 16-án –, hogy tegnap, vasárnap, szólhattál Kl[ebelsberg]-gel, s a szerződés [mármint Angyal kinevezése] nemsokára megköttetik. Itt is volna már az ideje. Én nem értem, miért marad minden intézkedés az utolsó órákra? […] August. 20-dikán írtam Kl-nek egy kis és egy nagyobb ügyben. Amaz, a kis ügy, semmi sürgősséggel nem bírt, de meg kellett említenem, emez, a nagyobb ügy, olyan, amelyben hamaros választ kellett volna kapnom. S mi történik? Amabban, szükségtelenül, intézkedik. Emebben mind e mái napig nem méltóztatott válaszra vagy intézkedésre – s ha kellemetlenség lesz a vége, rám fog orrolni. […] Amilyen jóindulatú, jót, szépet akaró és tevő ember ő, épp annyira túl elfoglalt (és kissé már elkényeztetett) ember is."[235]

talát + a badeni levéltári egyezményt Magyarország és Ausztria között. 1928. március 17-től párhuzamosan vezeti a Bécsi Magyar Történeti Intézetet is." (MTAKK, Ms 5614/66.) Lemondásáról: MNL OL, K 636, 440–11–33/1929.

[233] Angyal igazgatói kinevezéséről: MNL OL, K 830, 2. tét., 1930. január 31-i jelentés az intézet 1929/30. első félévi működéséről; Századok 1930/1–3., 574, *Hivatalos értesítő* a Történelmi Társulat 1929. szeptember 30-i rendkívüli igazgatóválasztmányi üléséről; MNL OL, K 726, 970., 1001. és 1028/1929.; MNL OL, K 636, 440–11–40/1929. és 33/1930.

[234] MTAKK, Ms 801/566.

[235] MTAKK, Ms 802/35. Három nappal később ugyancsak Angyalnak írta: „annyifelé le van és el van Kl. most a szabadságidő letelte után foglalva, hogy nem képes az idejét úgy beosztani,

Érdekes, hogy Angyal Dávid 1943-ban készített emlékezéseiben szinte említést sem tett csaknem hat éven át tartó igazgatóságáról, bár Klebelsbergről, az intézetről és a *Fontes*ről egyaránt elismeréssel szólt. „Gróf Klebelsberg Kunónak, a nagy vallás- és közoktatási miniszternek – hangsúlyozta – nem a legcsekélyebb érdeme az, hogy a katasztrófa után föllendítette a magyar történettudományt. Megindította a Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai című sorozatot, diszkrét adományokkal segítette a Trianon után következő ínséges években a szűkölködő történetírókat és megalapította a Bécsi Magyar Történeti Intézetet, melyet ma Klebelsberg Intézetnek hívnak. A megindított sorozat számára Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezését kellett kiadnom. […] Mikor a néhány éven át készített munka első példányát elvittem Gróf Klebelsbergnek, a miniszter nagy örömmel fogadott. Elvitte a példányt a képviselőházba, hogy ott megmutogassa a folyosón a képviselőknek. Ez tiszta öröm volt. Az én munkám megjelenése nem jelentett a miniszternek semmiféle alkalmat az előmenetelre, vagy kitüntetések megszerzésére. Egyszerűen örült annak, hogy az ő segítsége által megjelent a magyar hírlapirodalom történetének egy része, sok új adat alapján megírva."[236]

Angyal igazgatói megbízatása 1934. október 31-ig szólt, amit 1934 augusztusában 1935. október 31-ig – egykori gimnáziumi tanítványa, Hóman Bálint kultuszminiszter (úgyis, mint az MTT Klebelsberg utáni elnöke) egyetértésével és jóváhagyásával – meghosszabbítottak.[237] Így nem felel meg a valóságnak Angyal azon 1943-as állítása, miszerint: „Hóman iránt am a régi módon

ahogyan szeretné vagy kellene. – Tehát azt, amit halaszthat, el is halasztja. Az ő szempontjából pedig mindegy, akár szeptemberben, akár októberben leszesz is Te kinevezve. Ez persze éppenséggel nem örvendetes, sőt nagyon kellemetlen Neked a bizonytalanság miatt; de ő erre nem gondol." (MTAKK, Ms 802/36.) Károlyi egyébként szép tanulmányban dolgozta föl Angyal Dávid történetírói munkásságát: Károlyi Árpád, *Angyal Dávid a történetíró = A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet évkönyve,* VII. évfolyam, Budapest, 1937, 1–12. Ugyanebben az évkönyvben jelent meg: Kozocsa Sándor, *Angyal Dávid irodalmi munkássága* [bibliográfia], 324–350. Lásd még Ujváry Gábor, *„Gyötör az a gondolat, hogy nem dolgoztam eleget." Angyal Dávid, a nevelő, a könyvtáros, a tudós-tanár és az intézetigazgató = A konzervatív kortárs. Tanulmányok Angyal Dávidról*, szerk. Császtvay Tünde – Halász Ferenc – Ujváry Gábor, Argumentum, Budapest, 2009, 96–191.

[236] Angyal Dávid, *Emlékezések. Péter László bevezető tanulmányával*, s. a. r. és a jegyz. ellenőrizte Czigány Lóránt, Szepsi Csombor Kör, London, 1971, 141. Azt, hogy Klebelsberg mennyire figyelemmel kísérte – többek között – Angyal Dávid munkásságát, más forrásokból is igazolhatjuk. „Őszintén érdekelnek azok a munkálatok – írta Angyalnak 1931. január 23-án –, amelyeket Brüsszelben végeztél. Alkalomadtán, ha Budapestre jössz, feltétlenül szakítom magamnak [!] időt arra, hogy ezekről a dolgokról elbeszélgethessünk és meghallgassalak." (MNL OL, K 81, A Bécsi Magyar Történeti Intézet tagjairól, felvételi kérelmekről tét.)

[237] Angyal igazgatói kinevezéséről (a korábban említetten túl), majd szolgálata meghosszabbításáról: MNL OL, K 636, 440–11. (33/1929. – több más aktát is ez alá az iktatószám alá rendeltek).

viselkedett jó ideig, de azután mikor a Klebelsberggel kötött szerződés ideje lejárt, hirtelen tudósított, hogy adjam át a hivatalomat utódomnak."[238] Ez nyilván Angyal túlzott érzékenységének és 1943-as Hóman-képének a visszavetítése a múltba. Hóman ugyanis a 77 éves tudóst – Klebelsberggel kötött egyezségének megszűnte után – még egy esztendőre megerősítette igazgatói tisztében, ami mindenképpen szokatlan gesztus volt. Angyal egyébként gyakran beszámolt Hómannak az intézet egyre aggasztóbb helyzetéről, gondjai sokaságáról. Hiszen a harmincas évek elején – a gazdasági világválság következtében – a külföldi magyar intézményrendszer részbeni felszámolása, a BMTI bezárása is szóba került. Ettől éppen a nagy tekintéllyel rendelkező Angyal és az őt támogató, szintén – és nemcsak a minisztersége miatt – komoly presztízzsel bíró Hóman mentette meg az intézményt.[239]

Angyal 1935-ös, végleges nyugdíjazása után továbbra is megtarthatta lakását a Gárdapalotában, és nyugdíja mellé még külföldi pótlékot is kapott az intézet pénztárából. Mindez ismét csak Hóman jóindulatáról tanúskodott, bármiként is emlékezett Angyal a későbbiekben. „Szerettem volna visszautasítani az ajánlatot, de Ferenc József [akinek életrajza megírására készült][240] harmadik fejezetét még Bécsben akartam megírni s ezért ott maradtam" – idézte föl 1943-ban.[241] 1935 novemberében azonban, egy Szekfűhöz intézett levelében kijelentette: „Ami boldogságomat illeti, Klebelsbergre és Hómanra is csak hálával gondolok. De anyagilag s talán szellemileg is jobban járok, ha 1929 őszén otthon maradtam volna, s nem akolbólintottak volna ki hat év nem eredménytelen munka után olyan formán, hogy most valószínűen Hóman és a magam akarata ellenére haza kell mennem oly viszonyok közé, melyekből kikoptam."[242]

Mikor Angyal 1936 októberében előadást tartott az Akadémián a fiatal Ferenc Józsefről: „Elragadtatva beszélt a közönség arról, hogy milyen bámulatosan fiatal a majdnem 79 éves tudós: milyen fürge a mozgása, milyen érces a hangja. Testi kondíciója húsz évvel fiatalabbnak mutatja, szellemi frissességéről, munkabírásáról nem is szólva."[243] 1937 novemberében a Magyar Tudományos Akadémia és a Pázmány Péter Tudományegyetem is megünnepelte a 80. születésnapját. Az egyetemen Hóman köszöntötte őt. „Hangoztatta

[238] Angyal, *Emlékezések,* 152.

[239] Bővebben: Ujváry Gábor, *Barátból ellenség? Angyal Dávid és Hóman Bálint kapcsolatáról* = Uő., *A harmincharmadik nemzedék,* 351–379.

[240] Erre 1930 augusztusában kapott a magyar kormány nevében megbízást Klebelsberg Kunótól: MNL OL, K 428, a. sorozat, MTI, Hírkiadás, 1930. augusztus 16., 37.

[241] Angyal, *Emlékezések,* 153.

[242] ELTE EKK, G 628, Angyal Dávid Szekfű Gyulának, 1935. november 11.

[243] *A történelmi események lélektani hatása. A 79 éves Angyal Dávid professzor a történetírásról beszél,* Pesti Napló 1936. október 11., 34.

a kultuszminiszter – tudósított az MTI –: végtelen örömmel tölti el, hogy mint a nyolcvanéves Angyal Dávid professzornak egyik legrégibb tanítványa, teljes szellemi és testi frissességben köszöntheti egykori tanárát, akinek tudományos munkásságát mindenkor nagyra becsülte és értékelte. Isten áldását kérte a kultuszminiszter továbbra is az ősz professzor munkájára, annak a reményének adva kifejezést, hogy a kiváló tudós eredményekben dús munkáját mostani friss erejével, szellemi frissességével még sokáig folytathassa. […] Angyal Dávid professzor könnyekig meghatva mondott köszönetet az ünneplésért, megállapítva, hogy nyolcvanadik születésnapja nagy fordulót jelent életében s hangsúlyozta, a megjelentektől feléje áradó szeretet arra fogja serkenteni, hogy továbbra is produktív munkával szolgálja a magyar kultúra ügyét."[244]

Angyal ekkoriban még mindig elsősorban Bécsben tartózkodott, egészen 1938 nyaráig. Itt élte át az Anschlusst. S bármennyire is furcsa, nem elsősorban emiatt – zsidó származása bizonyára nem volt jó ajánlólevél a nemzetiszocialisták uralma alá került császárvárosban –, hanem sokkal prózaibb okok következtében hagyta el a császárvárost. Saját emlékezései szerint: „nem maradhattam Bécsben, mert jövedelmem egy részét leányomnak és testvéreimnek kellett küldenem [testvéreit már az 1880-as évek elejétől támogatta anyagilag], az új rendszer azonban nem engedte meg a pénzátutalást. Haza kellett tehát költöznöm 1938. június 28-án."[245]

Elvileg 1935 szeptemberétől, a valóságban azonban 1936 elejétől az intézet fönnállásáig, 1948 végéig ismét Miskolczy Gyula irányította a BMTI-t és mellette már a CH-t is.[246] Miskolczy – 1930-tól 1935-ig a római CH vezetője – feladatai a „külföldi intézetek adminisztrációjának átszervezése", racionalizálása következtében lényegesen kibővültek. Károlyi Árpád már jó előre berzenkedett amiatt, hogy a kultuszminisztérium – takarékossági megfon-

[244] MNL OL, K 428, a. sorozat, MTI, Hírkiadás, 1937. november 29., 16. Lásd még: B. I., *„Semmi különbség nincs a ma és a tegnap közt!" Beszélgetés a nyolcvanéves Angyal Dávid professzorral,* Az Est 1937. november 30., 5. Eszerint: „A miniszter tanítvány [Hóman] meghatott szavakkal Isten áldását kérte tudós tanárára…" Az interjúban gimnáziumi diákjai közül Angyal – mások mellett – Hómant is kiemelte: „Kitűnő diák volt, már akkor komolyan foglalkozott történelmi tanulmányokkal."

[245] Angyal, *Emlékezések,* 152–153.

[246] Miskolczy már 1935 májusában elfogadta a bécsi állást, de kimenetele – különböző, a továbbiakban részletezett bonyodalmak miatt – még augusztusban is bizonytalan volt. Erről lásd MTAKK, Ms 4525/417. és 427. Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak 1935. május 20-án és augusztus 8-án: „Talán érdekel ha megírom – persze sub rosa –, hogy tegnap vettem Miskolczy levelét, melyben közli velem, hogy a bécsi állást elfogadja. Ennek igazán örülök Paulinyi kedves barátunk miatt is. Ők bizonyára szép harmóniában fognak élni Bécsben." (1935. május 20.) „Érdekes, hogy a bécsi személyi dolgokról (Angyal maradásáról, Miskolczy Bécsbe érkezéséről, Jánossy meddigi maradásáról) senki sem tud semmi bizonyosat." (1935. augusztus 8.)

tolásokból – egyesíteni kívánja a CH és a BMTI vezetését. „A Történeti Intézetnek külön Intézetnek kellene maradnia. Vagy pedig egy Intézetnek, tudniillik a Történetinek kellene lenni, mert igazi jogosultsága Bécsben, a magyar történet 400 évi fő kútforrásainak helyén csak a Történeti Intézetnek van. […] Ehhez a Történeti Intézethez mint appendix csatlakozhatnék csak a collegium-féle, adminisztráció szempontjából."[247]

A világgazdasági válság következtében megrendült – és a kulturális érdekeket sokszor amúgy is elhanyagoló – állami költségvetés Klebelsberg leköszönése után már nem tette lehetővé az óriási ráfordításokkal kiépített külföldi magyar kulturális intézmények változatlan keretek közötti fenntartását, Klebelsberg utóda, Hóman Bálint amúgy is inkább a külföldi egyetemek magyar lektorátusainak és tanszékeinek erősítésén fáradozott. Ezért Miskolczy Gyula egy személyben lett a bécsi egyetem magyar vendégprofesszora, a CH és a BMTI igazgatója, valamint a magyar levéltári – sőt egyben a múzeumi – delegáció vezetője. A „jövő félévben kezdi meg vendégprofesszor előadásait a bécsi egyetemen – nyilatkozta 1935 novemberében Hóman Bálint kultuszminiszter –, és ugyanekkor veszi át a bécsi intézetnek, valamint a közös levéltár likvidálásának során létesült magyar levéltári delegáció vezetését. Ezzel nagy egyszerűsítési problémát oldunk meg, mert eddig volt egy egyetemi tanár [ebben tévedett Hóman: Miskolczy volt az első], két intézeti igazgató és egy kurátor: mindezeknek a feladatai most egy kézbe kerülnek."[248] Bár Miskolczy vendégtanári jelölésében a magyar és az osztrák kultuszkormányzat egyetértett, kinevezése mind Budapesten, mind Bécsben komoly gondot okozott az egyetem bölcsészkari vezetőinek körében.[249]

A bécsi vendégprofesszori helyet az 1935-ös magyar–osztrák kulturális egyezmény 1. cikkének 2. bekezdése értelmében alapították. Hóman Bálint kultuszminiszter 1935. szeptember 20-án a külügyminiszterhez, Kánya Kálmánhoz intézett átirata szerint: „Az illetékes osztrák közoktatásügyi tényezők tudomásul vették, hogy a m. kir. kormány Miskolczy Gyula dr. római egyetemi ny. r. tanár meghívását óhajtaná. […] Van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel felkérni, méltóztassék az Osztrák Szövetséges Állam kormányát értesíteni, hogy a megszervezendő magyar tanszék betöltésére a magyar kormány dr. Miskolczy Gyulát jelöli első helyen."[250] Kánya intézkedése nyomán az osztrák kormány 1935. december 11-i jegyzékében tudatta, hogy a „szövetségi közoktatásügyi minisztérium különös megelégedésére szolgál,

[247] MTAKK Ms 801/626. Károlyi Árpád levele Angyal Dávidnak, 1934. augusztus 1.

[248] *Hóman kultuszminiszter nyilatkozik a külföldi magyar intézetek, a Nemzeti Színház s az Operaház vezetőiről és a Collegium Hungaricumok átszervezéséről,* Pesti Napló 1935. november 3., 4.

[249] Miskolczyról: Hans Wagner, *Julius Miskolczy (1892–1962),* Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 15. (1962), 697–700. Önéletrajzát lásd MNL OL, K 66, 1936–III/6. (30 399/1935.).

[250] MNL OL, K 66, 1936–III/6 30 391/1935.

hogy a megszervezendő magyar tanszék betöltésére a magyar kormány által első helyen jelölt dr. Miskolczy Gyula egyetemi tanár a bécsi tudományos egyetem rektora által meghívatott".[251]

Mivel azonban vendégtanári funkcióban érkezett Bécsbe, díjazása mellett a kinevezéséről is a magyar kormánynak kellett gondoskodnia. Emiatt – s minthogy Miskolczy korábban már egyetemi tanár volt Rómában – kiutazása előtt magyar professzori címmel is föl kellett őt ruházni. Ezt 1935. szeptember 4-én tette meg a kormányzó: a „hazai történet és déli kapcsolatai" tanszékre – amely egyébként nem is létezett – nyilvános rendes egyetemi tanárrá nevezte ki Miskolczyt.[252] Az autonómiája megőrzésére-fönntartására kínosan ügyelő budapesti bölcsészkar nem Miskolczy személye ellen, hanem a kinevezés módja miatt tiltakozott – ugyanis nem kérték ki előzetesen a fakultás véleményét és jóváhagyását. Teljesítették ugyan a kultusztárca kívánságát, s „örömmel hozzájárultak" ahhoz, hogy Miskolczy a bécsi vendégprofesszorság idejére budapesti tanszékén szabadságot kapjon, ám a „Kar érdekeinek megóvása szempontjából" a professzorokat egyébként megillető jogokat Miskolczy nem gyakorolhatta. Tanszékét „számfelettinek" – tulajdonképpen, mint ahogy a valóságban volt, csak elméletileg létezőnek – tekintették.

Domanovszky Sándor határozatként elfogadott előterjesztése szerint „sok szó esett azokról a visszás helyzetekről, amelyek e kinevezés kapcsán előállhatnak. Amilyen egyhangú lelkesedéssel üdvözölte a bizottság a személyi megoldást, olyan egyhangúan nyilatkoztak meg az aggodalmak abban a tekintetben, hogy ez a kinevezés veszedelmes precedensül szolgálhat. […] Miskolczy Gyula kinevezésénél két különböző szempont és érdek került egymással összeütközésbe: a külföldi kultúrkapcsolatok és kiküldetések ügye és a kari érdek. Azok az érdemes tudósok, akik külföldi magyar intézeteknél vezető állásban nyernek elhelyezést, még inkább akik egy-egy külföldi magyar egyetemen egy magyar nemzeti érdekek szolgálatában álló katedrára küldetnek ki, méltán elvárhatják, még abban az esetben is, ha ottani ellátásuk az illető állam terhére történik, hogy abban az esetben, ha helyzetük a politikai viszonyok megváltozásával tarthatatlanná válik, a magyar állam róluk gondoskodjék. A bécsi tanszéknél ez a szempont annál inkább előtérbe tolult, mert itt vendégtanár kiküldéséről (Gastprofessur) van szó, az ellátásról tehát a magyar kormánynak kell gondoskodnia. Az osztrákokkal kötött kulturális egyezmény ugyan nem köti ki, hogy a javaslatba hozottnak egyetemi tanárnak kell lennie, csak geeignete ungarische Gelehrte-kről [alkalmas magyar tudósokról] beszél, de minthogy a kiszemelt személy már római egyetemi tanár volt, más megoldás nem is kínálkozott, mint Miskolczy Gyula kinevezése magyar egyetemi tanárrá. […]

[251] MNL OL, K 66, 1936–III/6 30 509/1935.

[252] Hivatalos Közlöny 1935 szeptember 15., 278.

Karunk Miskolczy Gyula meghívásával előzékenyen módot nyújtott a kormányzatnak a bécsi tanszék megoldására, de eleve el akart hárítani minden kárt, amely ebből az előzékenységből karunkra hárulhatna. […] A lényeg itt az, hogy garanciát kapjunk arra, hogy ez a tanszék nem fog a karunkon tényleg működő tanszékek közé számíthatni. […] Rendezésre szorulnak ezenkívül a kinevezett tanár kari jogai is. Van-e joga üléseinken részt venni, megválasztható-e dékánnak stb., vizsgáztathat-e a kari szigorlatokon? A bizottságnak egyhangú véleménye az volt, hogy mindezeket a jogokat nem gyakorolhatja, s mindaddig, míg Bécsben teljesít szolgálatot a kari rangsorban az utolsó helyet foglalja el. […] Végre hátra van még egy pont: Mi történik, ha Miskolczy bécsi működése lehetetlenné válnék és ő hirtelen visszajönne, hogy itt megkezdje előadásait a magyar történetből és déli vonatkozásaiból? Kétségtelen, hogy nemcsak a korábban kinevezett tanárok előadási körét ez a körülmény nem érintheti, hanem az ezután esetleg rendes tanszékekre kinevezendő nyilvános rendes vagy rendkívüli tanárokét sem."[253]

1935 novemberében a bécsi bölcsészkaron sem Miskolczy személyét, sokkal inkább az osztrák oktatásügyi minisztérium eljárását kifogásolták. Elsősorban azért, mert korábban, hasonló esetben – az olasz vendégprofesszori állás betöltésekor – több jelölt közül választhatott a kar, míg ez alkalommal a minisztérium kizárólag Miskolczyt jelölte a magyar történelem előadójául. (Annak ellenére, hogy a magyar kormány második helyen Tóth Zoltánt [1888–1958], harmadikként pedig Váczy Pétert is javasolta.) További nehézséget okozott, hogy Miskolczy tudományos teljesítményét és eredményeit – mivel munkáinak többségét magyarul írta – a bécsi professzorok nem tudták értékelni és ellenőrizni. Végül a bécsi egyetem is elfogadta felettes minisztériuma javaslatát, de fölhívták a figyelmet arra, hogy célszerűbb az olasz vendégprofesszor esetében alkalmazott eljárást követni.[254]

A kezdeti nehézségek ellenére Miskolczy „szolgálatát Bécsben a háború alatt is megszakítás nélkül látta el", utána mind a magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium, mind a bécsi egyetem szinte azonnal, az elsők között igazolta.[255] Miskolczyt 1945 után szívósan küzdött azért, hogy a BMTI és a CH visszanyerje két világháború közötti rangját és szerepét. 1948-ban azonban már bizonyossá vált, hogy teljesen hiábavaló e törekvése. A magyarországi kommunista hatalomátvétel, az egypártrendszer kiépülése, a kulturális

[253] ELTE Lt., 8/b, 578/1935–36.
[254] Archiv der Universität Wien, Philosophische Fakultät, Personalakten, Julius Miskolczy.
[255] Igazolásáról lásd az előző jegyzetet, valamint MNL OL, XIX–I–1–e, 26 224/1945., 48 600 és 146 001/1946. A bécsi egyetemi levéltár személyi anyaga és az elsőként idézett országos levéltári akta tanúsága szerint a bécsi egyetem már 1945. május 17-én, a magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium pedig 1945 októberében igazolta.

külpolitika addigi nyugat-európai orientációjának megszűnése, sőt tiltása a bécsi magyar kulturális intézetek végét is jelentette.

A CH első és egyetlen, 1924–1934 közötti igazgatója a kevésbé ismert és az előbbieknél tudósként is színtelenebb és jelentéktelenebb irodalomtörténész, Lábán Antal volt. 1910-től a Theresianumban – ahol a magyar diákoknak még a két világháború között is magyar nyelven oktatták a földrajzot, a történelmet és az irodalmat – tanított, ennek magyartanárából lett a CH vezetője. Klebelsberg már 1923 nyarán jelezte, „hogy az intézet élére Lábánt szándékozom állítani, mint igazgatót, prefektust vagy más alkalmas címmel, de természetesen úgy, hogy amellett tanárságát a Theresianumban megtarthassa. Az állás mindenesetre tisztes mellékkeresetet fog adni Lábánnak, kinek mint családos embernek azt hiszem ez jól is fog esni.

Az intézmény előkészítése végett nagyon kérlek, hogy Te és bécsi barátaim foglalkozzatok behatóan ennek a némileg az Eötvös kollégium mintájára szervezendő bécsi főiskolai internátusnak organizációjával. A szervezeti szabályzat megalkotásánál tengellyé a szelekció gondolatát szándékozom tenni."[256]

Lábán végül Theresianum-beli állását nem tartotta meg. 1928 júniusában a bécsi tudományegyetem bölcsészkarán habilitált, így ugyanezen év augusztusában magántanári címet szerzett a magyar irodalomtörténet témakörében.[257] Első, 1928. november 2-án tartott előadásáról több magyar napilap is tudósított. Bevezető óráján – nagyszámú hallgatóság és több bécsi professzor előtt – arról szólt, hogy „szem előtt tartva a német hallgatók igényeit, összehasonlító irodalomtörténeti és szellemtörténeti szempontok szerint fogja előadásában ismertetni irodalmi életünket. Majd a magyar művelődési és irodalmi élet főbb irányait vázolta. A nemzeti jelleg fogalmából kiindulva, rámutatott azokra a jellemző sajátosságokra, melyek középkori és újabb irodalmi életünkben szembeötlővé teszik a sajátos magyar tartalmat és formát. Majd irodalmi kölcsönhatásokról szólott s röviden érintve a 19. század szellemi áramlatainak differenciálódottságát, vázolta azok irodalmi megnyilvánulását a legújabb korig. Végül ráirányította a figyelmet arra a tényre is, hogy a magyarság szellemi életének tárgyilagos és tudományos szempontból való megismertetése a legfontosabb és leghatékonyabb eszköz arra, hogy a sok téves beállítás helyébe értékelésünk helyes irányba tereltessék."[258]

Lábán az 1925/26. tanévben párfogásába vette a Bécsben élő József Attilát, aki *Curriculum vitae*jében is megemlékezett erről: „Bécsbe mentem, beiratkoztam az egyetemre s abból éltem, hogy a Rathaus Keller bejáratánál újságot

[256] ELTE EKK, G 628, Klebelsberg Kuno Szekfű Gyulának, 1923. július 11.
[257] Habilitációjáról: Budapesti Hírlap 1928. június 17., 16; Irodalomtörténet 1928/5–6., 280.
[258] Budapesti Hírlap 1928. november 3., 10.

árultam és a Bécsi Magyar Akadémikusok helyiségeit takarítottam. Lábán Antal igazgató, mikor tudomást szerzett rólam, ezt megszüntette, ebédet adott a Collegium Hungaricumban s tanítványokhoz juttatott: Hajdu Zoltánnak, az Angol–Osztrák Bank vezérigazgatójának két fiát tanítottam."[259]

Lábán ötlete volt, „hogy a magyar irodalmi és szellemi élet iránt a bécsi egyetemi körökben egyre jobban megnyilvánuló érdeklődés kielégítésére a Collegiumban előadóesteket rendez". Az első ilyen estre 1928. december elején került sor, amikor Hedwig Lüdeke (1879–1961) berlini néprajzos, költőnő és fordító az általa németre átültetett Arany-balladákat olvasta föl. Az erről szóló beszámoló szerint: „A költőnő művészi előadását a hallgatóság, akik között több bécsi egyetemi tanár is helyet foglalt, egyre fokozódó lelkesedéssel fogadta és szűnni nem akaró tapssal jutalmazta.

Az előadás után a késő éjjeli órákig együtt maradtak még a vendégek és hallgatták a kollégisták által előadott magyar nótákat. Távozásukkor pedig meleg hangon mondtak köszönetét a kellemes órákért, melyek alatt az előttük eddig teljesen ismeretlen magyar irodalmi kincsekkel megismerkedhettek." (Lüdeke a Bécsi Magyar Akadémikusok Egyesülete rendezésében már 1927 áprilisában is előadott Bécsben magyar nép- és műballadákat, többek között Aranytól.)[260] Ezt követően rendszeressé váltak a többnyire a Gárdapalota dísztermében vagy felolvasótermében (kis dísztermében) tartott előadások, művészeti programok. Az addig kizárólag tudományos profillal működő két testvérintézmény, a BMTI és a CH ezáltal nyertek kultúraközvetítő szerepet. Míg Berlinben az ottani, tudományegyetemi alapítású Magyar Intézet Gragger Róbert megalkotta programja miatt ez kezdettől fogva így volt, Bécsben az erős magyar tanszék hiánya következtében hárult e feladat a két magyar alapítású intézményre. Miskolczy ugyanis csak vendégprofesszor, Lábán pedig előadási joggal rendelkező magántanár volt, tanszék azonban – Berlinnel szemben, ahol ebből a szempontból sokszorta kedvezőbbek voltak Gragger, majd Farkas Gyula lehetőségei – nem állt mögöttük.

Lábán a szélesebb osztrák közönséggel is igyekezett megismertetni a magyar irodalmat. Így például 1930. február 19-én „a bécsi Zeneakadémia, Opera és Zenekonzervatóriumok vezetőségei és professzorai, tehát a legszakértőbb közönség és egy sereg nemzetközi – német, olasz, angol és amerikai – hírlapíró előtt bemutató előadást tartott a magyar népdalról".[261] 1930. április 6-án, amikor Mohácsi Jenő fordításában az osztrák rádió *Az ember tragédiáját* a legismertebb bécsi színészek közreműködésével sugározta, a műsor kezdete előtt szintén ő tartotta a bevezető előadást.[262] Madách nagy művét négy esztendővel később a népszerű kulturális központban, az Urániában is – két alkalommal, mindkétszer telt ház előtt – elemezte (1934. február).[263] Vagy éppen a Bécsben létrehozott külföldi egyetemi hallgatók klubjának első vendégeként jellemezte a magyarságot, „a magyar lelkületet vázolta és történeti fejlődésben föltárta a magyar szellemi és művelődési élet jelentős és sajátos mozzanatait" (1931. november).[264]

Nyilván kultúraközvetítő tevékenységének – no meg persze bécsi múltja és az igazgatói tisztsége miatt is kiterjedt osztrák kapcsolatainak – köszönhette, hogy 1930 júliusában az osztrák köztársasági elnök magas kitüntetéssel, a nagy érdemjelvénnyel (Ehrenzeichen für Verdienste um die Republik Österreich; ez volt a legmagasabb osztrák állami elismerés) jutalmazta a munkáját.[265]

Lábán ügyes és lelkes szervezőként irányította a CH-t, palotagondnokként az épület minden gondjáért ő felelt.[266] Abból persze adódtak súrlódások, hogy mindig igyekezett előtérbe állítani magát, különösen felettesei, illetve a magyar és az osztrák közéleti nagyságok előtt. Ráadásul kurátorként Károlyi Árpád 1931-ig Lábán feljebbvalója volt, s ez részben így maradt Károlyi lemondása után is, amikor Angyal Dávid személyében a BMTI-nek egy Lábánnál jóval idősebb, a tudományos világban is sokkal nagyobb tekintélyt élvező személyiség volt az igazgatója. Ezért is küldte el 1931 márciusában Angyalnak Klebelsberg azt a levelet, „amelyet Károlyi és a Te hatásköröd megfelelő respektálása tárgyában egyidejűleg Lábánhoz intéztem. Az Antal egyébként jó fiú, csak heve és becsvágya időnként elragadja s azért bizonyára helyénvaló, hogy mértéktartásra intem. Ő különben megkapta az V. fizetési osztály jellegét, s így bizonyos fokig édes burokba foglalhattam a keserű pirulát. Remélem, hogy meglesz a hatása."[267]

Az ösztöndíjasok segítését viszont szívügyének tekintette. Az első stipendisták közötti Ferenczy Géza – aki aztán 1933-tól 1948-ig a CH-ban és a BMTI-ben dolgozott – így emlékezett: „A Collegium Hungaricumról szólva, legelőször is Károlyi Őméltósága jut eszembe, az áldott jó »öregúr«, aki a legnagyobb szeretettel érdeklődik minden dolgunk iránt, mintha csak apánk volna. Lábán igazgató úr? Nála alkalmasabb embert nem lehetett

[259] A költő önéletrajzának hálózati verziója a Magyar Elektronikus Könyvtárban: http://www.mek.oszk.hu/00700/00708/html/kolto00000/kotet00718.htm. Lásd még Tverdota–Kovács, *Attila Bécsben*.
[260] Budapesti Hírlap 1928. december 7., 10, illetve 1927. április 5., 12.
[261] *Bartók és Kodály magyar népdalai Bécsben,* Az Est 1930. február 20., 11.
[262] Részletes beszámoló az előadásról: *„Az ember tragédiája" a bécsi rádióban. Hatalmas magyar propaganda volt Madách művének német rádióelőadása,* Az Est 1930. április 8., 3.
[263] Az Est 1930. április 6., 24. és 1934. február 27., 10.
[264] Budapesti Hírlap 1931. november 20., 7.
[265] Budapesti Hírlap 1930. július 24., 8.
[266] Palotagondnokságáról: MNL OL, K 830, 1. tét., 1.cs., Magyary Zoltán Károlyi Árpádnak, 1925. szeptember 7.
[267] MTA EKK, Ms 802/117. Klebelsberg Kuno Angyal Dávidnak, 1931. március 16.

volna találni arra a helyre; úgy ért bennünket, úgy érti ügyes-bajos dolgainkat, kívánságainkat, mintha csak most nőtt volna ki a diáksorból. Amennyire csak lehet, kedvünkben jár, […] legújabban meg rádiót szereltetett fel a könyvtárszobánkban, hogy legalább ez pótolja azt, amit pénztelenségünk miatt az operaházban nem élvezhetünk. […] Bent a Collegiumban is van néhány óránk: angol, szakemberek általános érdekű előadásai stb., tehát nem csupán kenyérről gondoskodik számunkra igazgató urunk."[268]

Lábán éppen az ösztöndíjasok szerető támogatása miatt tiltakozott – másokkal együtt, végül is eredményesen – az ellen, hogy a költséges CH-kat diákpanziókká alakítsák át. Béccsel kapcsolatban leszögezte:

„1.) A bécsi kollégium nyolc éven át a hazai tudományos élet szempontjából értékes új generációt nevelt és a kollégium tagjainak szaktanulmányi […] eredményeiről számos professzori elismerő bizonyítványon kívül két és félszáz – magyarországi és külföldi lapokban megjelent – szaktanulmány tesz tanúbizonyságot.

2.) A bécsi Collegium Hungaricum tagjai igen csekély kivételektől eltekintve visszatérésük után igen derekasan megállották helyüket. […]

3.) A bécsi Collegium […] a magyar szellemi és szaktudományi életnek a külföld előtti föltárása szempontjából […] jelentős munkát végez.

4.) A költségvetési megtakarítások folyamán […] a kollégium tagjainak száma a múlthoz viszonyítva felénél többre redukáltatott. […]

5.) Hogy a kiküldött ösztöndíjasok szaktanulmányi és az általános művelődési látókör tágítását célzó munkálkodásukat továbbra is folytathassák, a bécsi kollégium igazgatósága tervbe vette külföldi vendégtagok felvételét a kollégiumba paying guest-ként [fizető vendégekként]. […]

6.) Mivel minden intézményben a szükséges üzemi költségek kiadási tételei nem csökkennek egyenes arányban a tagok számának csökkenésével, épp a vendégtagok által sikerült a kollégium üzemi költségei szempontjából az egyensúlyt megteremteni és megtartani és egyben a kollégium ösztöndíjasainak szakmunkálkodásuk sikeres folytatására a legnagyobb lehetőségeket nyújtani."[269]

Lábán 1934-ben, súlyos betegsége miatt mondott le az intézet vezetéséről. Hosszas szenvedés után, 1937 novemberében hunyt el.[270] Ahogy ravatalánál Domanovszky Sándor Lábán igazgatóságára emlékezett: „A te szerény, munkás életedben ez gyökeres változást jelentett. A Theresianum tanári állásából egy nagyra hivatott intézmény élére kerültél, ahol előzmények híján neked

[268] ELTE, Eötvös Collegium, Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár, Ferenczy Géza személyi anyaga, 1925. január 5-i levele Bartoniek Gézának.
[269] MNL OL, K 726, 84/1932., Lábán Antal 1932. február 10-i pro memoriája.
[270] Budapesti Hírlap 1937. november 25. és 30.

kellett a Collegium belső életét kialakítanod, külső kapcsolatait és jó hírét megteremtened. Az új intézménnyel szemben megnyilvánuló ellenséges hangulat közepette is ez a legrövidebb időn belül teljes mértékben sikerült. […] A Collegiumnak lelke volt és ez a lélek te voltál. Nem volt az az ösztöndíjas, bármily szakos is lett légyen, akinek munkája iránt ne érdeklődtél volna, akinek munkája elől összeköttetéseiddel az akadályokat nem segítettél volna elhárítani. Építkezéseket, átalakításokat, berendezéseket vezettél, tanfolyamokat, a bécsieknek magyar tárgyú előadásokat szerveztél. […] Minden cselekedet[ed] és minden gondolatod a kollégiumé volt."[271]

[271] MTAKK, Ms 4522/25. Domanovszky Sándor beszéde Lábán Antal ravatalánál, 1937. november 28.

A bécsi intézetek támogatása

Klebelsberg rendkívül ügyes, vérbeli tudományos menedzserként a BMTI működtetéséhez-fejlesztéséhez szükséges összegeket a legnehezebb gazdasági helyzetben, az 1920-as évek elején is biztosította. Pénzt fölhajtva, támogatásért kilincselve, vállalkozásokba beszállva, alapítványokat létrehozva teremtette elő a különböző forrásokból származó összegeket az intézet fenntartásához. Kultuszminiszterként pedig – 1924-től már a CH-ra is gondolva – az állami költségvetésből igyekezett megszilárdítani a két intézet helyzetét. Az elitképzés érdekében tett, rendkívüli jelentőségű intézkedéseinek is köszönhető a két világháború közötti, társadalmi téren igen elmaradott Magyarország szellemi és tudományos pezsgése, a különböző tudományágak nemzetközi összehasonlításban mérve is elismert eredményei. S elsősorban az ő érdeme, hogy – részben éppen a korszak szinte valamennyi jelentős történetíróját befogadó BMTI megteremtésével – a magyar történettudomány páratlan virágzásának ideje volt ez a negyedszázad.

1927 februárjában, Klebelsberg elnökségének tizedik évfordulója alkalmából az MTT rendkívüli közgyűlést rendezett, melyen Csánki Dezső, az Országos Levéltár államtitkári rangú főigazgatója – a „neobarokk társadalomra" jellemző fordulatokat elhagyva jórészt igaz és őszinte – szavakkal jellemezte Klebelsberg tevékenységét:

„Magunkról 1917. február havában már tudtuk, hogy bajban vagyunk; Nagyméltóságodról hittük, hogy szervező erejű, tettre kész vezért találunk benne, holott nemsokára kiderült, hogy mi halálos betegségben sínylődünk, Nagyméltóságodban pedig mindenféle bajunkat szeretettel megértő életmentőnkre, sőt […] a magyar tudomány és kultúra átszervezőjére és megmentőjére találtunk. […] S még mielőtt felocsúdtunk volna végzetünk okozta kábultságunkból, újraszervezte Társulatunkat, új, közelebbi, modernebb célok felé irányította s a porrá vált régi eszközök helyett újakkal szerelte fel azt. […] És midőn a magyar kultúr-történetíró e szakunkra nézve oly gyümölcsöző munkálkodáson a megnyugvás érzetével eltűnődik, megállhatja-e, hogy egy ily lustrum[272] alkalmával rá ne gondoljon Nagyméltóságodnak arra a sikerdús működésére is, amellyel – *csinálta* a magyar kultúrtörténetet.

[272] Ötévi időköz – itt a Klebelsberg miniszterségének kezdetétől eltelt időszakról van szó.

Mert a történetet nem csupán a Napóleonok és Bismarckok csinálják, hanem a kultúrpolitikusok is. És ezt a fogalmat, sok drága elmúlt idő után, Nagyméltóságod testesítette meg előttünk, amikor is egyszerre szemlélhettük a nagy katasztrófák pusztításainak romjait és Nagyméltóságodnak e romok helyén való új építkezésekre vonatkozó terveit és műveit.

E terveket és műveket egységes gondolatok rendszere hatja át, az elmélet és realitások összhangzó követelményei szerint. Ez egységes és rendszeres működésnek egyik legelső terméke volt az Országos Magyar Gyűjteményegyetem, mely az állami levéltár és nemzeti és országos múzeumok egységbefoglalásával és támogatásával a történettudomány ősforrásait is újabb életre keltette.

Mi, akik ez életre kelésnek közvetlen szemlélői voltunk és annak úgyszólván csodálói lettünk, azt hittük, Nagyméltóságod kezdeményezése e kiváló gondolatokat keltő alkotással tetőzik. Holott ezután következett – a magyar kormány és törvényhozás minden hálánkra méltó támogatásával – a társadalom úgyszólván minden rétegének érdeklődését egymásután felkeltő és ébren tartó kezdeményezések, szervezések és alkotások egész sorozata, kultúréletünk úgyszólván összes területein. […] Két magasabb gondolat emelhető ki megítélésem szerint ezen általam itt most csak legfőbb vonalaiban érintett rendszeres működés szemléleténél. Egyik, a háború folyamán felszabadult s a háborúval kapcsolatos züllésben túltengett *individualizmusnak egységekbe foglalása,* ezáltal fegyelmezése és helyes irányítása; a másik, hogy a háborúban használt pusztító fegyverek helyett *a Nyugatéhoz kapcsolódó nemzeti kultúrában* keresi azt a fegyvert, mellyel jövőnket kivívhatjuk s létjogosultságunkat igazolhatjuk."

A hízelgő szavakra Klebelsberg így válaszolt: „Kultúrpolitikus mindig évtizedekkel előre dolgozik. Az én fáradozásaimat, munkámat, tetteimet, működésemet ma még nem lehet megítélni, annak eredménye majd húsz év múlva válik el, amikor a jövő generáció élvezi az általam organizált intézmények keretében munkám gyümölcsét. […] Ha átnézem 1917. évi [a BMTI megalakításának szükségességére először utaló] programbeszédemet, szégyenkezve kell megállapítanom, hogy abból aránylag igen keveset tudtam megvalósítani. Egy a mentségem: hogy a program Nagy-Magyarország területére volt szánva és hogy azóta területben megkisebbedtünk, elszegényedtünk. A katasztrófák kultuszminiszterére csak az a feladat várhatott, hogy mentsünk annyit, amennyit menthetünk. […] Ha valaha szükség volt a magyar történészek közreműködésére a nagy nemzeti munkában, akkor most ez az az idő. Mert kell, hogy ez a maradék Magyarország és maradék magyar emberanyag érzéseiben és gondolataiban a múlt nagy Magyarország összességét reprezentálja, ezt pedig csak a tradíciók ápolásával érhetjük el. Nem

kérünk egy új Magyarországból, mi csak a régi országot akarjuk, amely a jelent és a jövőt a múlttal összeköti, a történelem és a tradíciók Magyarországát. A jelennek bekötése a múltba és kapcsolatba hozása a jövővel a magyar történészek feladata."[273] Ezt a feladatot a magyar történészek többsége magas szakmai színvonalon teljesítette a két világháború közötti időszakban. Klebelsberg pedig – előbbi szavai dacára – a maga konzervatív-liberális gondolatvilágával ragaszkodott ugyan „a történelem és a tradíciók Magyarországához", de állandó reformokat sürgető álláspontjával, Nyugat-Európához kapcsolódásunk folyamatos hangsúlyozásával modern Magyarországot kívánt építeni. Kultúrpolitikája egyértelműen e szándékát tükrözte. Még akkor is, ha a korabeli nagypolitikával kényszerű kompromisszumokat kötött, így például korábbi, földreformot támogató álláspontját feladta, s a nagybirtokrendszer fenntartása mellett érvelt.[274]

Ezzel együtt is az elsők között volt, akik felismerték, hogy „Egy nemzet naggyá csak akkor lehet, ha kebelében önálló kutatás folyik. Ezért a nemzetek életében döntő jelentősége van annak, van-e ott tudománypolitika, igen vagy nem.

A tudománypolitika a kultúrpolitikának legfiatalabb ága. Természetes, hogy sohasem állhat a népszerűség előterében olyan mértékben, mint például a népoktatási politika, de […] éppen a nemzetek rangsorában elfoglalt helynél fogva döntő jelentősége van magasabb szempontból a tudománypolitikának." Azzal is tisztában volt, hogy „a kultúra, kivált magasabb és legmagasabb alakjaiban mégiscsak üvegházi növény, csak úgy virulhat, ha szeretettel ápolják és arannyal öntözik. Amit a háborúról gyakran emlegetnek, hasonló vagy még nagyobb mértékben áll a kultúra, különösen a magasabb kultúra ápolására: pénz, pénz és megint pénz kell hozzá. De éppen ez a pénz hiányzik. Annál nagyobb gondossággal kell tehát megállapítani a szükségletek sorrendjét, amelyek közül, sajnos, csak a legégetőbbek teljesíthetők."[275]

Természetes tehát, hogy a pénzszerzéssel és a legfontosabb teendők tisztázásával kezdődött a bécsi intézet története is. A pénzszerzéshez és a koncepciók kidolgozásához pedig igazán értett Klebelsberg. Mint már szó volt róla, a háború vége előtt, 1917-ben és 1918-ban megtörténtek az előkészületek a *Fontes* kiadására és a bécsi kutatások megindítására. A Magyar Történelmi

[273] *Dr. gróf Klebelsberg Kuno ünneplése társulati elnökségének tizedik évfordulója alkalmából,* Századok 1927/1–3., 104–110, az idézetek: 105–107 és 109–110.
[274] Ujváry, *„Egy európai formátumú államférfi",* 40–43.
[275] Az idézetek Klebelsberg tudománypolitikai elképzeléseinek talán legkiérleltebb összefoglalásaiból valók, az első a *Kutatás és oktatás* című, 1932 januárjában elmondott beszédéből (Klebelsberg Kuno, *Utolsó akkordok,* Athenaeum, Budapest, 1933, 191–192), a második a bécsi Tudományos Akadémián 1930. február 18-án, *Szervezeti problémák a magas műveltség terén* címen tartott beszédéből (Klebelsberg Kuno, *Világválságban,* Athenaeum, Budapest, 1931, 95–96).

Társulat 1917. évi közgyűlésén Csánki Dezső ügyvezető alelnök bejelentette, hogy „Társulatunk elnökének az anyagi alap megteremtése körül kifejtett fáradozásai már eddig is meglepő eredménnyel jártak. Hat pénzintézet 50 000 koronát adományozott már e célra […]. A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter úr pedig, méltányolva a társadalom áldozatkészségének ezen minden elismerésre méltó megnyilvánulását, 21 000 koronával járult az alap növeléséhez. Ez egyelőre összesen 71 000 korona. Ennek következtében egy 30 íves kötetnek a békeviszonyok közt szokásos előállítási költségeit 7500 koronára előirányozva, 10 kötet megjelenését már eddig is biztosítva látjuk."[276]

Mivel viszonylag vaskos, igényes kiállítású munkákról lett volna szó, ez igen komoly összegnek volt tekinthető. Alig egy esztendő múlva Klebelsberg már arról számolt be, hogy „eddig 116 713 K[orona] tőke gyűlt össze, és évi 7500 K állami szubvenció iránt nyertünk ígéretet. Ezek az anyagi eszközök lehetővé teszik, hogy a béke helyreálltával »Magyarország újabbkori történetének forrásai« gyűjtőcím alatt összefoglalt sorozatos kiadványunkból évenként két kötetet bocsássunk közre." Hozzátette, hogy a másik tervezett sorozathoz, a *Diplomáciai források Magyarország újkori történelméhez* című hőz „31 000 K gyűlt össze, mi két kötet megjelenését máris biztosítja". Ez a vállalkozás tartalmazta volna: „1. uralkodóink konstantinápolyi képviselőinek jelentéseit s a nekik adott utasításokat a II. Rákóczi Ferenc-féle emigráció végéig, 2. a velencei köztársaság bécsi követeinek folyó jelentéseit a török háborúk befejeztéig". (Ez utóbbi, ugyancsak fontos kezdeményezésből – a komoly előkészületek ellenére – végül semmi sem lett.)[277]

A Klebelsberg 1918. április 25-i beszédében még optimistán várt békére azonban egészen másként került sor, mint ahogy azt az utolsó háborús év tavaszán a magyar közélet legtöbb mérvadó szereplője remélte. Legrosszabb álmukban sem gondolták ugyanis, hogy a világégés vége és a valódi béke-állapot bekövetkezte között területének harmadára zsugorodik az ország, az összeomlást rengeteg szenvedés: a forradalmak, a vörös-, majd a fehérterror fogja követni, a hivatalos fizetőeszköz teljesen elértéktelenedik. A katonai vereség nyomába tehát szokatlanul mély politikai és gazdasági – ezzel együtt természetesen kulturális – válság szegődött, s ennek következtében az 1920-as évek legelején Magyarországot szinte mindenki életképtelen államnak tartotta.

Klebelsberg azonban – sokaktól eltérően – nem csüggedt el, nem esett letargiába, hanem alapvetően pozitív szemléletű emberként a legnagyobb bajban is cselekedett, megpróbált a számára fontos ügyekre pénzt szerezni. Mint az MTT 1920. február 12-i választmányi ülésén kifejtette: „Ebben az

[276] *Magyarország újabbkori történetének forrásai,* 343–344.
[277] Klebelsberg Kuno, *Elnöki megnyitóbeszéd,* Századok 1918/5–6., 226 és 230.

óriási nemzeti szerencsétlenségben egyik legnagyobb baj a magyar értelmiségnek teljes gazdasági összeomlása, ami – ha közművelődési politikánk nem emelkedik a helyzet magaslatára – a magyar kultúra katasztrófájához vezethet. A régi recept szerint mindent az államtól nem várhatunk, hiszen a magyar állam a tönk szélén tántorog. Számos téren magántevékenységgel kell pótolnunk az állam hiányzó erejét."

Ennek megfelelően látott munkához, és 1920 elejére „külföldre utazó barátai" segítségével 247 500 koronát gyűjtött össze Hollandiában „a magyar historikusok támogatására". „Történelmi források publikálására és önálló művek írására" adhattak így megbízásokat, s tiszteletdíjakat fizethettek „a példátlan megélhetési krízisben". Az összeg legnagyobb részét a *Fontes* finanszírozására fordították. Klebelsberg választmányi beszéde után öt nappal, 1920. február 17-én 51 magyar történésznek 5000, 4000, illetve 3000 koronát utalványoztak, általában a *Fontes* tervezett köteteinek összeállításához. (Az már más kérdés, hogy támogatás ide vagy oda, a tervezett kiadványok jó része sohasem jelent meg.)[278]

A BMTI 1920 őszén kezdődő munkájában még jó ideig Klebelsberg ügyességére és leleményességére voltak utalva az ott időző történészek, akik tőle remélhették megélhetésük, kutatásaik zavartalan biztosítását. Mályusz Elemér – aki a diplomás állástalanok közül Hajnal Istvánnal az intézet első lakója volt – így emlékezett minderre: „A szegénységet és elzártságot, amelyben a keresztény Magyarország élt, a mai ember el sem tudja képzelni. 1920 nyara a [Magyarországgal szembeni nemzetközi gazdasági] bojkott ideje […], de egyszersmind az infláció kezdete is. Klebelsberg valósággal hónapról-hónapra szedte össze a pénzt, ami szükséges volt, hogy kiküldöttjei megélhessenek. Annál maradandóbb érdeme, hogy a rossz viszonyok ellenére is a legtöbbet és legjobbat akarta elérni, s úgy foglalkoztatott bennünket, mintha egy nagy múltú intézet tagjai lettünk volna."[279]

Jellemző az ínséges időkre, hogy Klebelsberg személyes utasításait követve Károlyi Árpád – azért, hogy az intézet és az MTT anyagi érdekeit védje – a BMTI lakbéréről folytatott tárgyalásokon is részt vett. (Mint láttuk, 1925-ig a Magyar Történelmi Társulat, majd a kultuszminisztérium csak „albérlő" volt a Testőrpalotában.) Hogy Károlyi ezt milyen komolyan vette, 1921. novemberi, Domanovszkynak írt sorai tanúsítják: „Tartok azonban attól, hogy

[278] Klebelsberg Kuno, *Elnöki megnyitóbeszéd,* Századok 1918/5–6., 226 és 230.

[279] A hollandiai akcióról a Történelmi Társulat 1920. február 12-i ülésén számolt be Klebelsberg: *Gróf Klebelsberg Kunó hollandi actiója a magyar történetírás érdekében,* Századok 1920/1–3., 306–310, az idézetek: 307–308. A történészek számára átutalt összegekről: OSZKK, Analekta 6302 (A Magyar Történelmi Társulat iratai). Egy bizonyosan ennél későbbi, valószínűleg 1922-es, szintén ebből a keretből és részben a *Fontes*-tervek megvalósítását szolgáló kiutalásról: MTAKK, Ms 4521/23.

a bizottság-kiküldés főcélja: minél nagyobb jövedelmet érni el a gárdapalotából s így a lakbérünk esetleg tekintélyes leszen. Vigasztal ellenben az, hogy »kommt Zeit, kommt Rat« [az idő a legjobb tanácsadó] s Elnökünk ŐExc[ellenciá]jának sikerülni fog e lakbért a kultuszminisztérium által átvétetni, tehát csak fél, legrosszabb esetben egy esztendeig fogja nyomni a Tört. Társulat vagy a Fontes vállait." A pénzügyi helyzetet is elképzelhetjük a következő sorok olvasásakor: „Holub [József] szíves volt az Intézet részére küldött tizenötezer = 15.000 magyar koronát átadni. Most hát van elég pénz decemberre, januárra. Sőt tán kifutja a febr. 1-i fizetésekre is! De mégis jó lesz, ha januárban, mikor szerencsénk lesz Hozzád, hozni fogsz Magaddal némi összeget."[280]

Károlyi 1922 februárjában úgy vélte: „itt az ideje gondoskodni a gépezet olajáról, a pénzről. Sürgősnek nem sürgős ugyan a dolog; mert hiszen ameddig bírjuk, én is, Eckhart is szívesen előlegezünk az Intézetnek, sőt szerencsémnek tartom. […] Én, kedves Barátom, sok okokból – kesergett Károlyi – (melyek gyökere ama gyönyörű közelmúltba nyúlik vissza, amikor a dicső keresztény-keresztyény magyar nemzeti kormány éppen most két esztendeje (1920. február) megvonta tőlünk, koszos közös nyugdíjasoktól azt a nyomorúságos kis drágasági pótlékot is, amelyet Khon [Kun] Béla még meghagyott, s keresztény-keresztyény szeretettel havi 800–1100 osztrák (!) koronával való éhenhalásra utalt bennünket 1921 október haváig) árúba bocsátám szép díszmagyaromat és a hozzá való szép ékszert. Nem mondhatom, hogy valami nagy örömmel tettem volna […]."[281] Károlyi egyébként – különösen 1920-tól 1923-ig – állandóan a kínzó pénztelenségre és arra panaszkodott, hogy éppen a „keresztény-nemzeti" kormányzat hagyta cserben őt. „Gazok vagyunk, mert hazánkat becsülettel szolgáltuk." „Bizony elfog a keserűség. Ezt érdemeltem becsületes munkában eltöltött hosszú élet után öregségemre? […] Apránként meg is szűnöm monoteista és keresztény lenni."[282] Ilyen és hasonló kijelentései szép számmal olvashatók ebből az időből. De nemcsak Károlyi tette ezt szóvá, hanem szinte valamennyi magyar köztisztviselő és közalkalmazott, hiszen az I. világháború pénzromlása következtében éppen az ő fizetéseik inflálódtak a legnagyobb mértékben – a háború végére 1914 eleji bérük reálértékének csak egyharmadát kapták kézhez –, s ennek hatása az 1920-as évek közepéig erősen érződött.

[280] Mályusz Elemér, *Kutatóintézetek,* Egyedül Vagyunk 1942. június 5., 4.

[281] MTAKK, Ms 4525/140. Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak, 1921. november 28. Károlyi már 1921 szeptemberében is arra kérte Angyal Dávidot: segítsen abban, hogy „minél több pénzt hozzon föl missionk számára Szekfű. Most október 1-jén Miskolczy honoráriumát, a takarítónő bérét, a villamos világítás költségeit megint a magaméból kell kölcsönadnom." (MTAKK, Ms 801/515. Károlyi Árpád Angyal Dávidnak 1921. szeptember 28.)

[282] MTAKK, Ms 4525/147. Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak, 1922. február 16.

Károlyi keserűségét tehát nem a puszta siránkozás, hanem a korabeli viszonyokból adódó, érthető felháborodás okozta. Erre pedig a politikai és a gazdasági összeomlás idején egyetlen pénzügyi zseni sem találhatott volna gyógymódot. Emiatt értékelhetjük még inkább, hogy – a kínzó nehézségek ellenére is – lelkesen segítette a BMTI kiépítéséhez a legnehezebb időkben is makacsul ragaszkodó Klebelsberget, aki mindent megtett a (legalább a fennmaradáshoz) szükséges pénzek előteremtésére. Emellett legapróbb részletekkel is törődött. Mikor a *Fontes* kiadására alapot hoztak létre, maga adott tanácsot, milyen pénztári naplót vezessenek, hány rovat legyen a bevételi és a kiadási oldalon.[283] A *Magyarország újabbkori történetének forrásai* című alap a két világháború közötti időszakban mindvégig fönnmaradt. Igaz, hogy annak számláján gyakran csak jelentéktelen – nyilván a fenntartás érdekében megtartott – összegek voltak, ám így is nagyban hozzájárultak a színvonalas forráskiadvány-sorozat megjelentetéséhez.[284] Emellett más források is a *Fontes*-sorozat kiadását vagy a BMTI munkáját segítették. Így a rövid ideig létező „Diplomáciai források" – e sorozatból végül csak egyetlen kötet jelent meg – és a „Bécsi Történeti Intézet" alap 1922–1923-ban, majd 1933-tól, illetve a „gróf Széchenyi István naplóinak kiadására létesített alap", amelyen – a negyvenes évek elejének kivételével – mindig nagyobb összegek voltak, mint a *Fontes*-alapén (habár a Széchenyi-naplókat is a *Fontes* keretében adták ki).[285]

Klebelsberg ha kellett – mint például 1921 nyarán – részvényeket szerzett, s így tette az MTT-t az altruista nyomda főrészvényesévé, annak érdekében,

[283] OSZKK, Levelestár, Károlyi Árpád Takáts Sándornak, 1921. augusztus 21. és 1922. április 9.

[284] „Azt hiszem – írta Domanovszkynak –, hogy ebben a tekintetben tisztán csak akkor fogunk látni, ha a pénztáros egy olyan pénztári naplót fektet fel, amely egyben főkönyv számba is megy. Én annak idején ilyent vezettem be a Julián vidéki intézeteinknél és pedig igen jó eredménnyel. Ha a könyvet kinyitjuk, az egyik oldal rezerválva van a bevételeknek a másik a kiadásoknak." Ezután részletesen fölsorolta, melyek legyenek a bevételi és kiadási „külön kolumnák", és kijelentette: „Ilyen rendszer mellett mindig lehet tudni, mi célra mennyi pénz folyt be, mennyi ment ki, mennyi pénz áll rendelkezésre. Ha nem csináljuk, tervszerű gazdálkodásról szó sem lehet. Ennek megbeszélése végett Te, Csánki, a pénztáros és én egyszer összeülhetnénk. Én ezekben a kérdésekben meglehetősen szakértő vagyok." (MTAKK, Ms 4525/574. Klebelsberg Kuno Domanovszky Sándornak, 1921. július 21.)

[285] Az alapra szánt összegeket folyószámlán helyezték el. Ennek mindenkori év végi állásáról a Századok *Hivatalos értesítő* rovatában, az illető esztendei számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentésében találunk adatokat. Az alap, a készpénzmaradvány és az értékpapír összege az egyes esztendőkben (mindig az előbb leírt sorrendben; K= korona, P = pengő, f = fillér): 1922: 206 543 K, 70 664 K 46 f, 2 015 650 K; 1923: 18 000, 143 236 és 2 015 650 K; 1924: 1 724 400, 1 057 710, 2 015 650 K; 1925: 1 748 850, 63 272 280, 2 015 650 K; 1926: 1 787 500, 5 790 150, 70 000 K; 1927: 219 P, 5392 P 15 f, 70 000 K; 1928 (ekkortól értékpapír már nincs): 109 P 40 f, 4500 P 73 f; 1929: 113 P, 3619 P 32 f; 1930: 116 P, 2418 P 03 f; 1931: 119 P, 2519 P 29 f; 1932: 121 P 50 f, 1894 P 22 f; 1933: 124 P, 1507 P 50 f; 1934: 126 P, 409 P 09 f; 1935: 128 P, 450 P 72 f; 1937: 131 P, 1039 P 22 f; 1938: 133 P, 1142 P 16 f; 1939: 135 P, 1184 P 20 f; 1940: 135 P 50 f, 1613 P 18 f; 1941: 137 P, 14 713 P 73 f; 1942: 137 P, 10 049 P 28 f (1943-ról és 1944-ről nincsenek adatok).

hogy a *Fontes*-kiadványokat speciális szubvencióhoz juttassa.[286] A nem a profitszerzést, hanem az ellehetetlenült tudományos társaságok kiadványainak megjelentetését célzó nyomda alapításának ötlete már 1919 végén fölmerült,[287] de megvalósításához Klebelsberg tetterejére volt szükség. 1921 végén az MTT elnöki megnyitóbeszédében számolt be a szervezés előzményeiről. Elmondta, hogy az üzleti úton előállított kötetek költségeit a tudományos egyesületek képtelenek kigazdálkodni. „A nyerészkedésre alakult nyomdavállalatoktól nem lehet méltányosan követelni azt, hogy tudományos célra állandóan önköltségen vagy éppen veszteséggel dolgozzanak. […] Mindezért Társulatunk hálásan karolta fel az altruista nyomdának Czakó Elemér [1876–1945] által felvetett tervét, melynek a testvér-társulatok bevonásával és az Országos Központi Hitelszövetkezet hathatós támogatása mellett 8–9 millió korona alaptőkével való megalakulása biztosítottnak tekinthető."

Egyben jelezte, hogy „Zielinski Szilárd [1860–1924] kezdeményezésére és lelkes támogatása mellett két és fél millió korona alaptőkével könyvkiadó vállalatot alapítottunk, melynek részvényei csekély kivétellel Társulatunk tulajdonában vannak". Az MTT e saját kiadója Széchenyi István döblingi hagyatékának kiadása után (Károlyi Árpád sajtó alá rendezésében az első kötete 1921-ben, a második 1922-ben jött ki) Széchenyi naplóinak teljes kiadásával kívánta működését megkezdeni (ezek végül 1925 és 1939 között láttak napvilágot Viszota Gyula [1871–1947] szerkesztésében). Klebelsberg mindehhez még hozzátette: „Az érdeklődés felkeltése végett nem szabad visszariadni a tisztes, a tárgyi reklámtól sem. A sajtó a modern életben olyan eszköz, mely nélkül tömeg-eredményeket elérni nem lehet."[288]

1921 szeptemberében viszont amiatt berzenkedett, hogy „Milliókat elő tudok ugyan teremteni, de a Társulat adminisztrációját rendes mederben terelni […], azt nem tudom".[289] Nem sokkal ezután – már miniszterként, 1922 júliusában – kiharcolta, hogy a minisztertanács 12 000 000 koronát bocsásson rendelkezésére tudományos célokra. Kissé szokatlan módon, ám annál hatékonyabban használta föl az összeget.

[286] Ezen alapokról is az előző jelzetben megjelölt forrásból kaphatunk felvilágosítást. A rajtuk lévő összegek felsorolásával nem untatom az olvasót.

[287] Az altruista nyomda részvényeinek megszerzéséről: MTAKK, Ms 4525/576. Klebelsberg Kuno Domanovszky Sándornak, 1921. augusztus 27. „Úgy jártam el ebben az ügyben, mint a Mefistofeles a Faustban. […] Egész nyáron izzadtam; most kértem, követeltem a kikötött ellenszolgáltatást. Társulatunk tulajdonába ekként 2 300 000 korona részvény van, s az egész részvénytársaság felett föltétlen urak vagyunk. […] Szép pénz ma is […], különösen ha egyes kiadványaink számára még speciális szubvenciókat is kieszközlünk […], hogy a részvénytársaságot állandóan fenntartsuk."

[288] Magyar Nyelv 1920, 161.

[289] Klebelsberg Kuno, *Elnöki megnyitóbeszéd*, Századok 1921/6–10., 145–160, az idézetek: 156–157.

A bécsi intézet tagjainak segítségével kilenc vagon papírt vásároltatott Bécsben, ahol jóval olcsóbban jutott ehhez hozzá, mint Magyarországon. Ügyelt azonban arra, hogy a vételt – „minden ügynök vagy más hason egyén közbejötte nélkül" – látszólag az altruista nyomda bonyolítsa. Hiszen „ha megtudják az eladók, hogy akár a kultuszkormány, akár akadémia vagy tudományos társaságok veszik a papírt, mindjárt kétszeresre tartják az árut", melyet a részvénytársaságnak gyári áron adnak. A beszerzett papírt az altruista nyomda raktáraiban helyeztette el, s tudományos művek kiadása céljára jutányos áron adta tovább – ám csak abban az esetben, ha ennél a nyomdánál dolgoztattak.

„Egy időre biztosítva leszünk, hogy a valuta minden viszontagsága dacára is a tudományos munka folytonossága nem fog megszakadni" – írta boldogan.[290] A nyomda-ügylettel párhuzamosan szorgalmazta – nem véletlenül egyszerre, hiszen a két dolog szorosan összefüggött egymással, mivel a fő cél ez esetben is a minél olcsóbb tudományos kiadványok előállítása volt – a tudományos társulatok összefogását. Erre végül 1923 májusában került aztán sor, amikor megalakult a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége.[291]

Domanovszky szerint a hivatalosan 1922 szeptemberében – tehát már Klebelsberg kultuszminisztersége idején – létrejött nyomda alapításában „a Társulat csak közvetve volt érdekelve, bár elsősorban ez, illetve Klebelsberg Kuno harcolt érte. Az alapításhoz fedezetül az az 1 500 000 K[orona] szolgált volna, amelyet a kultuszminisztérium a Társulatoknak átengedett olcsó papírért számított föl, amelynek behajtásáról azonban utóbb lemondott. […] A Déri Frigyes alap 1 000 000 K kamatmentes kölcsönt volt hajlandó adni, 1 000 000-t az Országos Központi Hitelszövetkezet jegyzett évi 5%-os nyereség biztosítása ellenében, 500 000 K kamatmentes kölcsönt pedig a pénzügyminisztérium ígért. A tudományos társulatokra így 1–1 500 000 K részesedés maradt […]. Ezen az alapon Horánszky Dezső [1869–1927], az Orsz. Központi Hitelszövetkezet vezérigazgatója vette kezébe. Az ügyet azonban egészen más irányba terelte, hogy Czakó egy még alig használt, békeanyagú nyomdát talált, amelynek megvásárlását azután a kiküldött szűkebb bizottság el is határozta. Az akkori lakásínségben Klebelsberg azt kívánta, hogy az egyetem adja át bölcsészetkari főépülete alagsorának egy részét a nyomda céljaira, amelynek igazgatója Czakó Elemér lett. Ezzel együtt oldódott meg a tudományos társulatok szövetségének kérdése is. A tudományos

[290] MTAKK, Ms 4525/578. Klebelsberg Kuno Domanovszky Sándornak, 1921. szeptember 1.

[291] A papírvásárlásról: MTAKK, Ms 4525/580. és 581. Klebelsberg Kuno Domanovszky Sándornak, 1922. július 9. és július 23.; *Az Akadémia tizenkét milliós államsegélye. Szükséges-e a további társadalmi támogatás? Gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter és Berzeviczy Albert nyilatkozata,* Szózat 1922. november 24., 4.

társulatok a nyomda részvényesei lettek. Ott nyomtatták folyóirataikat és kiadványaikat s a végeztetett munka után visszatérítést kaptak. A szövetség formális megalakulása csak 1923. január 24-én történt,[292] amikor Klebelsberg a belügyi tárcát már fölcserélte a kultusztárcával. Mint kultuszminiszter az újonnan létesített intézményekért teljes erővel vetette latba tekintélyét és hatalmát, főképp azonban munkáját és tudását. A nyomda ügye annyira szívén feküdt, hogy reggelenként, mielőtt a minisztériumba bement, sűrűn látogatott el oda, megnézni, hogy az üzem hogyan megy, mire volna szüksége, az új gépek megérkeztek-e, hogyan válnak be s a kiadványok hogyan készülnek?"[293]

Klebelsberg az MTT 1922. november 30-i közgyűlésén már büszkén állapította meg, hogy a magyar tudományos szervezetek közül először a Magyar Történelmi Társulat volt az, amely „felvette a tudományos munka folytonosságának fonalát", ezért aztán „minden számottevő magyar historikus keze tele van dologgal. A vetés érőben van, a könyvek készülőben, az altruista nyomda üzemben, a kiadáshoz szükséges papír birtokunkban. A Történelmi Társulat erejének tudatában nyugodtan néz a jövőbe. A trianoni béke minden poklán át sem tudják ellenfeleink meggátolni, hogy a magyar művelődést megmentsük."[294]

1922 decemberében pedig már azt újságolta, hogy az állami költségvetésből 5 000 000 korona hitelt szerzett a *Fontes*-vállalat költségeire. „Ezt az 5 000 000 koronát befizetem az Altruista nyomda folyószámlájának javára, az összeget, mint forgótőkét a nyomda kamatmentesen használhatja, viszont köteles 20%-kal a rendes árnál majd olcsóbban szedni forrás-kiadásainkat."[295]

Nemcsak a *Fontes*-kötetek kiadásának előkészítésére, de a BMTI fenntartására, a kutatók javadalmazására is sikerült pénzt kerítenie. „Ahhoz az örvendetes közléshez, hogy a bécsi intézet számára már 700 000 koronát sikerült összeteremtened s ezt az összeget egymillióra óhajtod felemelni: a leghumilisebb gratulációmat vagyok bátor tolmácsolni – írta neki Károlyi Árpád 1922 júniusában. – Semmi kétségem benne, hogy amit akarsz, az sikerülni is fog – s adja az Ég, hogy maga az intézet megfeleljen várakozásodnak." Amit Klebelsberg kívánt, valóban hamar sikerült. Egy hónap múlva

[292] A Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetségének megalakulásáról Gragger Róbertnek a szövetség első, 1924. május 27-i közgyűlésének jegyzőkönyve alapján írt cikke a leginformatívabb összefoglaló: Robert Gragger, *Ein Bund der wissenschaftlichen Vereine in Ungarn,* Ungarische Jahrbücher IV/3–4. (1924. december) [Walter de Gruyter & Co, Berlin–Leipzig, 1924], 403–405. Részletesebben lásd Magyary Zoltán, *A Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége = A magyar tudománypolitika alapvetése,* 513–521.

[293] Magyary Zoltán előző jegyzetben hivatkozott összegzése szerint ez 1923 májusában volt.

[294] Domanovszky, *Emlékezés gróf Klebelsberg Kunó elnökségére,* 399–400.

[295] MTAKK, Ms 4325/585., Klebelsberg Kuno Domanovszky Sándornak, 1922. december 8. Lásd még MTAKK, Ms 4325/587., Klebelsberg Kuno Domanovszky Sándornak, 1923. február 8.: „Társulatunk részére a nagy forráspublikatio címén évi ötmillió korona szubvenciót folyósítok, ami nagy terveink végrehajtását és dolgozó munkatársainak megfelelő honorálását biztosítani fogja."

már újra gratulálhatott neki Károlyi: „Őszinte csodálattal párosult gratulációmat vagyok bátor nyilvánítani a fényes eredményhez, mellyel a Századok, a Fontes-alap és a Bécsi Intézet jó ideig való biztosítása céljából már 1-1 millió koronát sikerült révbe hoznod, Kegyelmes Uram!”[296]

Amennyi előnnyel járt, hogy 1922 júniusának közepétől Klebelsberg már kultuszminiszterként segíthette a bécsi intézet ügyeit, annyi hátrányt is okozott. Ezután ugyanis a korábbi módszerekkel nem gyűjthetett már pénzt: „Míg nem voltam hatalmon, külföldi és honi áldozatkészségből összegyűjtöttem akkora alapokat, hogy időnként végzendő tudományos munkásság rekompenzációjaképpen bizonyos összegeket bocsátottam történészeink rendelkezésére. Ma ezek az összegek kicsinyeknek látszanak, de a pénz akkori értéke mellett mégis csak számot tettek. Mióta miniszter vagyok, pénzt magánosoknál nem gyűjthetek, de – dicsekedett jogosan – sok millióval emeltem a kultuszminisztérium tudományos javadalmazását” – s ebből azért csurrantcsöppent az intézet és a *Fontes* számára is.[297] Ennek ellenére Domanovszky még 1923 februárjában is kételkedett az intézet fejlődésében, életrevalóságában: „Az intézet kiépítése a Társulatra nagy terheket ró. Komoly aggodalommal nézek a jövő elé, hogy mi lesz, ha megkapjuk az új szobákat […], mi lesz, ha itt a mai öt kutató helyett esetleg 6–8 is elhelyezhető?” Úgy gondolta, a legjobb az lenne, ha „az intézet kiküldött tagjai […] megmaradnának a mai keretek közt, ha ugyan a Társulat azt bírni fogja”.[298]

„Nem értem Sándor aggodalmait intézetünk jövőjét illetőleg – felelt Klebelsberg. – A helyzet addig, ameddig miniszter vagyok, egészen egyszerű. Ha több kutatót küldök Bécsbe, nagyobb állami szubvenciót adok az intézménynek. Ha távozom a miniszteri székből, akkor majd abban az időpontban redukáljuk a kutatók számát, és a jövőben is mindig fogok találni annyi a történelem iránt érdeklődő mecénást, hogy egy szűkebb keretű intézetet fenn tudjunk tartani.”[299]

A kétkedők megnyugtatására és az állandó költségvetési támogatás biztosítása érdekében azonban – mint már említettem, 1924 februárjában – a Gyűjteményegyetemhez csatolta az intézetet. Ennek ellenére Károlyi még ez év szeptemberében is arról panaszkodott, hogy hiába ígéri neki Klebelsberg, vegye föl nyugodtan az általa javasolt három új intézeti tagot, és ne aggódjon a dotáció miatt – nem meri ezt megtenni. „Hiába van theoretice meg a pénz, ha nem küldik föl! Az augusztusi dotációt pl. máig nem kaptam meg a miniszter úr minden jóakarata […] dacára sem! […] Érthető hát, hogy addig, míg

[296] OSZKK, Levelestár, Károlyi Árpád Klebelsberg Kunónak, 1922. június 19. és július 23.
[297] MTAKK, Ms 4525/588., Klebelsberg Kuno Domanovszky Sándornak, 1923. március 12.
[298] OSZKK, Levelestár, Domanovszky Sándor Klebelsberg Kunónak, 1923. február 3.
[299] MTAKK, Ms 5361/140., Klebelsberg Kuno Lukinich Imrének, 1923. március 7.

az augusztus és szeptember havi dotáció […] kezeim között nincsen […] nem merem a 3 jelöltet fölhívni, bármennyire belátom is, hogy e bizonytalanság nekiek szerfölött kellemetlen lehet.[…] Sed quid faciem? [De mit tegyek?]”[300]

A BMTI először 1923/24-ben szerepelt az állami költségvetésben, a következő évtől már önálló tételként. 1924/25-ben 7920 aranykoronát, 1925/26-ban 175 200 papírkoronát, 1926/27-ben 19 051 pengőt kapott az intézet. 1927/28-tól már a CH-nak megítélt támogatást is pontosan ismerjük. Mindkét intézmény a tudományos célok támogatása cím alatt, a „külföldi tudományos intézetek szükségleteire és külföldi ösztöndíjakra” rovatban szerepelt. A továbbiakban az első helyen a CH, a másodikon pedig a BMTI állami költségvetésben biztosított összegét tüntetem föl: 1927/28-ban 65 114 + 24 868 (összesen 89 982); 1928/29-ben és 1929/30-ban 90 000 + 28 000 (118 000); 1930/31-ben 81 000 + 26 000 (107 000); 1931/32-ben 73 000 + 26 000 (96 000) pengőt juttattak a két intézetnek (a már említett, a Gárdapalota fölújítására több éven keresztül utalt, összesen mintegy 1 000 000 pengőn kívül). Egy 1929. februári kimutatásból az is kiderül, hogy Bécsben – a járulékos kiadásokat is beleértve – átlagosan 3700 pengőbe került egy évre egy ösztöndíjas tartózkodásának biztosítása.

Ezután – a gazdasági világválság és Klebelsberg miniszterségről történt leköszönése, majd halála következtében – radikálisan csökkent, majd e csökkentett szinten maradt az intézetek támogatása. 1932/33-ban 22 000 + 10 000 (32 000); 1933/34-ben 19 000 + 9000 (28 000); 1934/35-től 1938/39-ig – amikortól nincsenek pontos adataink, mert már nem különítették el a különböző külföldi tudományos intézetekre szánt összegeket – 18 050 + 8550 (26 600) pengőből gazdálkodhattak. A háború idején – legalábbis 1943-ig, ameddig vannak adataink – furcsa módon, de emelkedtek a külföldi intézetekre szánt summák, és az ösztöndíjasok száma is nőtt. Mindez persze részben a megnagyobbodott országterület és lakosságszám miatt volt így, ám mindenképpen érdekes jelenség: bizonyítja, hogy a kulturális külpolitikát a világégés alatt is fontosnak tartották.[301]

Egy nem a költségvetési, hanem a naptári évre szóló kimutatás szerint 1928-ban és 1929-ben a következőképpen alakultak a CH kiadásai: 6744 és 29 200 pengő személyi, 71 472, illetve 80 800 pengő dologi kiadás, valamint mindkét esztendőben 200-200 000 pengő az épület felújítására.[302]

[300] MTAKK, 4525/181., Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak, 1924. szeptember 10.
[301] Az adatokat a részletes, évenként megjelenő *Állami költségvetés*ek kultuszminisztériumra vonatkozó része alapján közlöm. E tételek a 25., 1927/28-tól a 24., 1933/34-től szinte évente változó cím alatt szerepelnek. Lásd még MNL OL, K 726, 187/1929., 613/1929., 897/1930., 707/1931., 767/1931., 526/1932., 107/1932., 526/1932., 684/1932., 737/1933., 930/1933., K 626, 440–2 Bécs állag aktái, illetve a K 829. 1. tételének számos aktáját.
[302] MNL OL, K 636, 440–05–13/1930.

A harmincas évek eleji – az egész ösztöndíjakció létét fenyegető – drasztikus csökkentésekkel szemben az ösztöndíjtanács és a Gyűjteményegyetem is keményen fölemelte a szavát. A népszerűtlen gazdasági intézkedéseket meghozó – 11-11 kormánypárti, ellenzéki és felsőházi képviselőből álló, 1931 augusztusától működő (1931:XXVI. tc.) – 33-as bizottság tagjai részére összeállított tájékoztató szerint az „Ösztöndíjtanács intézőbizottsága teljes mértékben belátja, hogy az ország szomorú gazdasági helyzetében milyen nagy fontosságú a takarékosság, belátja azt is, hogy ennek minden téren, tehát a külföldi ösztöndíjakkal szemben is érvényesülnie kell, mindazonáltal nem hallgathatja el megdöbbenését azzal a szigorral szemben, amely a takarékossági rendszabályok kapcsán éppen a külföldi ösztöndíjügy terén érvényesült, s az erre szánt összeget 50%-kal szállította le […], mert az összköltségnek 51%-os leszállítása, tekintve a rezsiköltséget, az ösztöndíjaknak ennél is nagyobb leszállítását jelenti és azzal a veszedelemmel fenyeget, hogy nehezen kiépült kulturális kapcsolataink ismét el fognak sorvadni […]. A magyar ösztöndíjakciónak […] az az előnye, hogy ösztöndíjasai nem diplomát szerezni mennek ki, hanem komoly tudományos munkára a diploma megszerzése után, hogy nem tömeget küld ki, hanem az egyének és a szükséglet szerint megválogatott kisebb csoportot. […] Több évi tapasztalat után rá kell mutatnunk arra a fontos feladatra, amelyet a kollégiumok töltenek be. Az ilyen nem tömegre, hanem minőségileg gondosan kiválasztott ösztöndíjasokra alapított szervezetnél az a lényeg, hogy a kiküldöttek kiérkezésük pillanatában megkapják azt a munkahelyet, amely tanulmányaikhoz szükséges. […] Azoknak, akik a kákán csomót keresnek, igazuk lehet abban, hogy a kollégiumokban az idegen nyelv gyakorlásának esélyei kisebbek, mintha az ösztöndíjasok családoknál helyezkednek el, de ezek elfelejtik, hogy azoknak száma, akiknél ez súllyal esik latba, elenyészően csekély, hogy senki sem kaphat kiküldetést, aki az illető ország nyelvében nem elég járatos, és hogy a kitűzött szakmunka érdekében mindenekfelett fontos a rendelkezésre álló munkaidő mentől tökéletesebb kihasználása. […] A kollégiumok gondoskodása és hazai tanáraik állandó irányítása nélkül ösztöndíjasaink távolról sem érhetnének el olyan nagy eredményeket, mint amilyeneket rendesen elérni szoktak. […] Az ösztöndíjügy […] nemcsak valutát visz ki az országból, de szerez is idegen valutákat, ha azokat nem is lehet közvetlenül úgy számba venni […].”[303]

Máskor az ösztöndíjtanács „sajnálkozását fejezte ki a leszállítás katasztrofális arányai miatt, amelyeket a külföldi ösztöndíjakkal szemben alkalmaztak. […] Azzal a kérelemmel fordul az Országos Magyar Gyűjteményegyetem

[303] ELTE Lt., 8/b, 964/1931–32. Ugyanezzel a szöveggel: MTAKK, Ms 4522/10., Domanovszky Sándor működése az Országos Ösztöndíj Tanácsban.

Tanácsához, hogy hasonló álláspontra helyezkedve, ugyancsak méltóztassék hangoztatni azt a kérést, hogy ha már a gazdasági helyzetre való tekintettel ily nagyarányú leszállítás érte az ösztöndíjakat, azt legalább további leszállítások ne kövessék. Különösen kéri Tanácsunk a Gyűjteményegyetem Tanácsát, hogy a leghatározottabban foglaljon állást a kollégiumok érdekében. […] a kollégiumok visszafejlesztése […] helyrehozhatatlan csapást jelentene a magyar tudományos életre. Éppen ezért, ha vezetőségeik módot találnak arra, hogy más jövedelmekkel (bérletek, idegen ösztöndíjasok) segítsék át intézeteiket a válságos időszakon, az így szerzett pénzek teljes egészükben az illető kollégiumok javára és további ösztöndíjasok kiküldésére fordíttassanak.” (Hogy mennyire vették figyelembe az ösztöndíjtanács elképzeléseit, jelzi, hogy ugyanebben az aktában az 1932/33. évi költségvetésről szóló tervezet 75 000 pengőt kért a CH-nak és 21 000-et a BMTI-nek. Mint láttuk, ez a jóváhagyott költségvetésben 22 000, illetve 10 000 pengőre módosult, tehát kevesebb, mint harmadára, valamint felére csökkent…)[304]

A felszólításnak eleget téve a Gyűjteményegyetem igazgatótanácsának 1934. január 20-i ülése a miniszterhez intézett átiratában „sajnálattal állapította meg, hogy a külföldi ösztöndíjakció keretei évről-évre szűkíttetnek, holott az akció jelentősége a megindítás óta nemhogy csökkent volna, hanem ellenkezőleg, még emelkedett. Közép-Európa politikai helyzetének kialakulásában Magyarországra igen fontos szerep vár, és új helyzetében az országnak rendkívül nagy érdekei fűződnek ahhoz, hogy minél több megfelelően képzett, a külföldi viszonyokkal ismerős és külföldi összeköttetésekkel bíró szakférfiú szolgálja a magyar jövő megalapozásának munkáját. Ezért kérjük tisztelettel Nagyméltóságodat, hogy a külföldi ösztöndíjakciót különös figyelemben részesíteni és a Collegium Hungaricumok tanulmányi lehetőségeinek a jelenleginél nagyobb mértékű kihasználását megfontolás tárgyává tenni méltóztassék.”[305]

Károlyi Árpád – aki 1929 augusztusában a kiadások miatt még azon berzenkedett, hogy „kevesebb »Pflanz«-cal, kevesebb külső üres csillogással kellene eljárni, s főképp nem elhirtelenkedni a dolgot, mikor valami fél vagy egy év múlva jobban megtörténhetik”[306] – 1931 szeptemberében Domanovszkynak már arról panaszkodott: „Az ösztöndíjasok nagy megszitálása, igazad van, szomorú dolog. De a Történeti Intézet büdzséjének teljes letörése skandalum. […] Ezt ki kellett volna roppant ügyetlenül viselkedő (különben derék) Angyal barátunknak verekednie, s ki is verekedhette volna, ha jól fölkészülve ment volna le Pestre, nehány napig (mint Lábán) ott maradt volna

[304] MNL OL, K 726, 107/1932.
[305] MNL OL, K 726, 34/1934.
[306] MTAKK, Ms 801/576., Károlyi Árpád Angyal Dávidnak, 1929. augusztus 26.

s Veled is megbeszélte volna a dolgot!”[307] 1933 decemberében pedig elkeseredetten írta a „különben derék” Angyalnak: „meleg részvétem, elbúsulásom és szomorúságom kifejezését is azok miatt a sivár és lehangoló körülmények miatt, amelyekbe a Történeti Intézet belekerült, belesodródott. […] Mert csaknem kétségbeejtő a helyzet az intézeti büdzsé dolgában. […] És amint observálom [észlelem], a jóakarat sincs meg a döntő köröknél olyan mértékben, mely legalább uterque [mindkettő esetében] megnyugtató volna!”[308]

Lábán Antal, a CH igazgatója 1931 októberében jelentette a Gyűjteményegyetem tanácsának, hogy takarékossági intézkedéseket vezetett be. „A kollégium igazgatósága […] – írta – a kollégiumi altiszt fizetését 10 percenttel csökkentette. Hasonló módon 10 százalékkal redukáltatott az állami szerződéses viszonyban álló kollégiumi és egyéb palotagondnoksági irodai tisztviselő fizetése. Azonkívül a kollégiumi tagok létszámának apasztása miatt a takarítószemélyzet létszámát eggyel apasztottuk s a megmaradt háromnak fizetését is redukáltuk. Az idén a kollégium nem helyezi üzembe a fürdőt és a mosást is csak a kollégiumi ágynemű mosására eszközli. […] A tanulmányi kiadások terén is a minimumra szorítja le a kiadásokat. A német lektor lényegesen kevesebb óraszámmal fog tevékenykedni. […] A francia és az angol nyelvórákat beszüntettük. A vívást szintén. A könyvbeszerzés egyelőre nem folytatható, csupán a kurrens folyóiratokat járatjuk. A kollégisták szaktanulmányi kiadásait is redukálni fogjuk. […] A kollégiumi tanulmányi év 1931. nov. 15-én kezdődik és 1932. június hó végéig tart. Az ösztöndíjak hatályon kívül helyezése, illetve egy évről fél évre való átváltoztatása után a kollégiumban egész évre 12 állami ösztöndíjas lesz, fél-fél évre pedig 12. A kollégium igazgatósága azon van, hogy a még üres helyekre külföldi vendégtanárokat kapjon fizetéses tagokként.”[309] Mindez azonban kevésnek bizonyult, a megszorítások radikálisabb csökkentést követeltek. Angyal Dávid 1934 augusztusának végén a dologi kiadások további apasztásáról számolt be: bezárták a konyhát – személyzetének felmondtak –, a takarítónők számát ötről háromra, majd kettőre csökkentették, az éjjeli portás és a házmester állását megszüntették és az elhunyt altiszt állását sem töltötték be.[310]

Nem sokkal később Jánossy Dénes igazgatóhelyettes – 1935. január 15-i jelentésében – megállapította: „E gazdálkodás eredménye arra a tapasztalatra vezetett, hogy a költségvetési keretekből nagyon szépen lehet vezetni az itteni intézményeket – ha természetesen e kereteket régi adósságok nem terhelik.” Mint írta, jelentős megtakarítást értek el azzal, hogy nem engedélyeztek

[307] MTAKK, Ms 4525/297., Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak, 1931. szeptember 21.
[308] MTAKK, Ms 802/54., Károlyi Árpád Angyal Dávidnak, 1933. december 4.
[309] MNL OL, K 726, 767/1931.
[310] MNL OL, K 829., 1. tét., 3. cs.

ingyenes lakást a Testőrpalotában, az előző félévihez képest a házi mosókonyha költségét harmadára, az irodaiakat ötödére csökkentették, de minden más területen is hasonló – egy következő levelében még ennél is jelentősebb – mértékű apadásról értesítette felettes hatóságát.[311] A céltudatos gazdálkodás tehát a szűkösebb időkben is eredményre vezetett. És az is igaz – s ebben sem változott a világ sokat azóta –, hogy a külföldi magyar intézetek általában mindig valamivel többet kértek a költségvetéstől, mint amennyit megkapni reméltek.[312]

Az állami büdzsé mellett azonban egyéb költségvetési tételekből – és más forrásokból, például 1924-től a bécsi Theresianum magyarországi alapjából – is folyamatosan részesedett a két bécsi intézmény, hiszen a fennmaradt akták tanúsága szerint a miniszter által jóváhagyott költségvetés mindig magasabb volt az országgyűlés megszavazta állami támogatásnál. A BMTI esetében például 1930/31-re 32 700, 1935/36-ra 11 900 pengő támogatást engedélyezett a kultuszminiszter a költségvetési törvényben megállapított 26 000-rel, illetve 8550-nel szemben.[313] Ráadásul az intézetek személyi és fenntartási költségeit más tételekből fizették. Emellett különböző adományokkal – többek között Károlyi Árpád harmincas évek eleji rendszeres befizetéseivel – is segítették a munkájukat.[314]

[311] Uo.
[312] „A Gyűjteményegyetem tanácsa a bécsi Történeti Intézet részére 1924/25-re 16 000 aranykoronát állított be. A pénzügyminisztérium azonban több mint 50%-ot törölt a gyűjteményegyetem büdzséjéből. Tört. Intézetünk tehát fog kapni 1924 július–1925 júniusig, tehát a beálló büdzsé-évre 7900 aranykoronát. Ebből fizethetünk Baranyain kívül 3 kezdő embert. […] A nyári hónapokban [rajtuk kívül] […] 6 hónapon keresztül 2 embert.” (MTAKK, Ms 5616/30., Károlyi Árpád Eckhart Ferencnek 1924. június 27.) Az 1929/30. évre kb. 34 500, 1931/32-re ismét kb. 34 500, 1932/33-re kb. 21 000 pengőnek megfelelő összeget kértek a történeti intézetnek (MNL OL, K 726, 187/1929., 897/1930. és 107/1932.), 28 000, 26 000, illetve 10 000-et kaptak a költségvetésből.
[313] A Theresianum-alapból részesedésről például Angyal Dávid tanulmányát a történeti intézet történetéről: MNL OL, K 726, 285/1931. Ugyanez a tanulmány 1920/21-től 1929/30-ig az intézet évi költségvetését is megadja (koronában, majd 1926/27-től schillingben). A miniszteri jóváhagyások: MNL OL, K 830, 1. tét., 1930 július 2.; K 636 – 60 (25 973/1935). Ezeken kívül: az 1930/31. évié: MNL OL, K 830 1. tét.; 1931/32.; K 726, 707/1931.; 1932/33.; 526/1932.; 1933/34.; 684/1933. és 930/1933.
[314] Az 1931-ből megmaradt intézeti irattár szerint Károlyi minden hónapban egy hasonló szövegű felajánlás kíséretében 420 schillinget fizetett be a Történeti Intézet folyószámlájára. Valószínűleg nem csak 1931-ben cselekedett így – iratok hiányában azonban ezt nem tudjuk bizonyítani. Károlyi csaknem minden alkalommal szó szerint ezt írta Angyal Dávid akkori igazgatónak: „Tisztelettel van szerencsém Méltóságod becses tudomására hozni, hogy egy magyar történetkedvelő megbízásából [e történetkedvelő a rendszeresen ismétlődő befizetések miatt csak Károlyi lehetett] a Bécsi Magyar Történeti Intézetnek az Oesterr. Credit-Anstaltnál vezetett folyószámlája javára a mai napon 420 […] Schillinget befizettem. Mely összeget méltóztassék bölcs belátása szerint a mondott Történeti Intézet céljaira fölhasználni.” (MNL OL, K 81, A Bécsi Magyar Történeti Intézet tagjairól, felvételi kérelmekről tétel.)

Az anyagi és a levéltári források fölhasználói: az ösztöndíjasok

Klebelsberg ügyelt arra, hogy a nehezen megszerzett pénzt megfelelő célokra fordítsák. Elfoglalt miniszterként is állandóan és folyamatosan figyelemmel kísérte a CH és a BMTI ügyeit. Kiterjedt levelezése (illetve mások: Károlyi Árpád, Angyal Dávid, Takáts Sándor, Lábán Antal, Domanovszky Sándor, Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc, Miskolczy Gyula többnyire gazdag irathagyatéka is) bizonyítja, hogy a legapróbb részletek – a szobák elhelyezése, a Gárdapalota csinosítása, sőt még a bútorok és az ágynemű beszerzése – is érdekelték. Szinte mindenről tudott, ami a Testőrpalotában történt. Valóban szívügye, egyik legkedvesebb – mert egész tudománypolitikai rendszerét részben megalapozó – alkotása volt a két bécsi intézet.

Károlyi Árpád, Lábán Antal és mások tudósításaiból, illetve gyakori bécsi látogatásai során (csak az 1930/1931. tanévben Klebelsberg három látogatásáról tudunk) mindig tájékozódott arról, hogy az ösztöndíjasok közül ki milyen témán dolgozik, mennyire haladt előre vállalt feladata teljesítésében, megfelelt-e a belé helyezett bizalomnak. Gyakran maga tett javaslatot a kiküldendők személyére és arra, mivel lenne érdemes foglalkozniuk a bécsi egyetemeken és kutatóintézetekben, mit kellene átnézniük az egykori közös levéltárakban. Látszólag önkényes és diktatórikus módszerét azonban az illetékes szakterületek képviselői sohasem kérdőjelezték meg, annál inkább sem, mivel többnyire a velük történt egyeztetés után hozta meg döntését. 1927-től pedig az Országos Ösztöndíj Tanács kiváló tudósokból és művészekből álló testületének ajánlásaira támaszkodott (bár vétójoga lett volna javaslataikkal szemben). Az utókor fényesen igazolta koncepcióját, hiszen valóban a legkiválóbb magyar fiatalok, a jövendő szellemi elit tagjai kerültek ki Bécsbe.

Klebelsberg minél több fiatalt igyekezett bevonni a bécsi kutatásokba. A tehetségeseket igyekezett a lehető legtovább Bécsben marasztalni, számukra még a legszorítóbb időkben is megpróbált zavartalan kutatási feltételeket biztosítani. „A miniszter úr kifejezett intenciójának megfelelően abban állapodtunk meg – írta Károlyi Eckhartnak 1925-ben –, hogy mind a négyen (Varga, Hadnagy, Pleidell, Salacz)[315] a bécsi Történeti Intézetben maradhatnak az 1925/26-diki egyetemi esztendőre, ha maradni akarnak; ami pedig Vargát specialiter illeti: őneki szabadságában áll, hogy október helyett csak 1926 januárjában jöjjön vissza Bécsbe. Ami pedig e négy fiatalember fönnmaradása, illetve októberi visszajövetele költségeit illeti: ne aggódjál, az Intézet budgetje meg fogja bírni! […] Kiszámítottuk. Bőven meg fogja bírni. […] Azt is légy kegyes ifjainknak megmondani, hogy ha időközben vagy évközben egyiket vagy másikat valahová kineveznék: […] el fognák hagyhatni az intézetet minden obligo [kötelezettség] nélkül."[316] Mindazonáltal Károlyi úgy gondolta: két-három „kezdő tag" jelenléte teljesen elegendő az intézetben, ahol kell hogy „maradjon pénz és szoba váltakozva följövő, följöhető kutatók számára".[317]

A hosszabb ideig itt tartózkodók többsége a pályán éppen akkor induló, ígéretes huszonéves volt. A BMTI-hez sok szállal kötődő, 1911-től Bécsben élő Eckhart Ferenc már 1925-ben, Szekfű Gyula Magyarországra visszatérését követően így panaszkodott: „Lassanként az utolsó maradvány leszek itt a régi jó világból, ami szintén nem jó érzés. Másképp is van az ember most itt, mint régen, mikor legalább 34%-ig itthon voltunk.[318] Azért nyújt még Bécs eleget […]."[319]

Klebelsberg elsősorban persze azért hívta a fiatalokat – s ezt részben helyeselhetjük, hiszen a szakmát így lehet a legjobban megtanulni –, hogy az idősebbeknek másoljanak, velük összeolvassanak, kiszolgálják őket. Emellett azonban a bécsi egyetemen vagy az IfÖG-ben a legkiválóbb professzoroknál – a már említett Alfons Dopschnál, Oswald Redlichnél, Alfred Francis Pribramnál, Heinrich Srbiknél, illetve Hans Bohattánál (1864–1947) – hallgathattak előadásokat,[320] a Károlyihoz és Eckharthoz hasonló „öregek" melletti munka pedig kiváló szakmai iskolának bizonyult.

A kultuszminiszter a külföldi ösztöndíjról hazatérő fiatalok elhelyezkedéséről igyekezett gondoskodni akkor is, amikor 1927-ben azt kérte a belügy-

[315] A Bécsi Magyar Történeti Intézetben kutató ösztöndíjasok munkásságáról a továbbiakban is lásd a kötet végi Adattárat.

[316] MTAKK, Ms 5616/33., Károlyi Árpád Eckhart Ferencnek, 1925. június 17.

[317] MTAKK, Ms 4525/196., Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak, 1925. október 12. Lásd még Uo., 206. és 216., Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak, 1926. május 26. és 1927. július 1.

[318] Utalás a Monarchia közös költségvetéséhez való magyar hozzájárulásra, a kvótára.

[319] OSZKK Levelestár, Eckhart Ferenc Takáts Sándornak, 1925. október 9.

[320] Lásd például az 1924. július–decemberi, az 1925. január–júniusi, valamint az 1925. július–decemberi jelentéseket: MNL OL, K 830, 2. tét. A legelső szerint: Varga Endre, Hadnagy Albert, Pleidell Ambrus és Salacz Gábor „Redlichnek, a historikusnak (a bécsi tudományos akadémia elnökének) a középkorról szóló kollégiumára, mint nagyon instruktívra, mind a négyen beiratkoztak, úgyszintén Srbiknek az újabbkori német gazdaságtörténetről, továbbá Európa 1815–1848 közötti történetéről tartott előadásaira; valamennyien hallgatják aztán Bohatta kollégiumát a könyvtártanból és könyvisméről. Hárman frekventálják Pribram előadásait az angol világbirodalom kialakulásáról. Hadnagy, hajlamainak megfelelően beiratkozott Srbik szemináriumába, mely az újkor kútfői olvasásával s magyarázatával foglalkozik; Pleidell és Varga Dopsch gazdaságtörténeti szemináriumát látogatják […]."

minisztertől, hogy a közgyűjteményeknél rendszeresített – és szakképzettséget követelő – állásokat a Gyűjteményegyetem jelölése alapján töltsék be. „A céltudatos tudománypolitikának – hangoztatta – elengedhetetlen követelménye, hogy azok a fiatal tehetségek, akik az állam tudománypolitikai gondoskodásának tárgyát képezik, a természetszerűen aránylag rövid időre szóló külföldi ösztöndíjak és tanulmányi segélyeken kívül olyan állandó és megélhetést biztosító elhelyezésben is legyenek részesíthetők, amely tudományos fejlődésüket és kibontakozásukat elősegíti, vagy legalább nem befolyásolja hátrányosan. Ha az ösztöndíjakciót az állam tudománypolitikai »befektetésének« tekintjük, akkor azt mondhatjuk, hogy ez a befektetés gyümölcsöző csak akkor lehet, ha az ösztöndíjban részesült fiatal tudósnak a tanulmányév után állandó tudományos – vagy legalább a tudományos munkát lehetővé tevő – elhelyezést biztosítunk. […] A közgyűjteményeknél rendszeresített és különös szakképzettséget igénylő állásokat ma már az egész művelt világon tudományos állásoknak tekintik." Ezért a Gyűjteményegyetem „kijelölése a tudományos tisztviselő kiválasztásának az elképzelhető legnagyobb garancia" lenne.[321]

Lukinich Imre emlékezése szerint Klebelsberg munkásságának eredményeként a Történelmi Társulat is „nagy munkaközösséggé alakult, ahol mindenki a reábízott vagy az önként magára vállalt munkát végezte. Mindenkit az egyéniségének és képességeinek leginkább megfelelő helyre állított, de azután meg is kívánta, hogy ki-ki teljesítse kötelességét. Nem volt benne diktátori hajlandóság, sőt ellenkezőleg, tisztelte az egyéniséget és a forrásokon alapuló vagy egyébként jól indokolt véleménynyilvánítás szabadságát a tudósok természetes jogának tartotta. S hogy mégis a legtöbb esetben az történt, amit ő tartott időszerűnek és szükségesnek, azt az egyéniségéből kiáradó közvetlenséggel és szeretetreméltósággal érte el, melynek nem tudtunk ellenállni. Nem lehet azonban tagadni, hogy a magyar történeti kutatás irányai, céljai és lehetőségei tekintetében helyesen látott és jól ítélt. Nem szerette a szobatudományt, állandóan az élet és a tudományművelés szorosabb kapcsolatának szükségét hirdette, főleg a történettudománynál, mert attól tartott, hogy a kutatómunka lassanként elsekélyesedik, talán meg is szűnik, ha a társadalom nem vesz tudomást a kutatás eredményeiről és nem érdeklődik a tudományos műhelyekben, levéltárakban és szemináriumokban folyó munka iránt."[322]

[321] Klebelsberg átirata Scitovszky Béla belügyminiszterhez 1927. január 20-án (a belügyminiszter végül is elfogadta Klebelsberg érvelését): *A magyar ellenforradalmi rendszer belpolitikája és gazdasági helyzete 1927 január–1931. augusztus 24.,* bev., forrásanyag összeáll., jegyz. KARSAI Elek, Kossuth, Budapest, 1976, 39–40.

[322] LUKINICH, *Gr. Klebelsberg Kuno emlékezete,* 232–233.

Mályusz Elemér sokat vitatott, ám e tekintetben mindenképpen helytálló elemzése szerint az MTT virágkora a hatalmas – akár több történészgeneráció munkáját is lekötő – programot megfogalmazó, az évtizedes mulasztásokat pótolni igyekvő Klebelsberg Kuno elnökségére esett. Klebelsberg a történettudomány munkamódját is megpróbálta korszerűsíteni. „Egyrészt ösztönözte historikusainkat, hogy nagy programja egy-egy pontjának megvalósítására szánjanak rá életükből néhány esztendőt s így egymásba kapcsolódó könyveikben az utolsó két évszázad teljes képét rajzolják meg, másrészt pedig megkívánta tőlük, hogy munkáikat az elérhető legnagyobb teljességben összegyűjtött forrásanyag alapján készítsék el. Követelményei szokatlanok voltak. Átgondolt, határozott terveket hozott abba a tudós világba, amelynek tagjai, mit sem törődve azzal, hogy miről is érdemes vagy szükséges könyvet írni, nemegyszer oly problémával vesződtek, amelyet elődeik már számtalanszor megtárgyaltak. Az is új volt, hogy kezdőket sem apró értekezések készítésére buzdított, hanem nagy, távoli célok elérésére sarkallta őket. […] A penzum, amelyet kirótt a vállalkozókra, súlyos volt ugyan, de jó iskolának bizonyult."[323]

Voltak persze, akik Lukinichcsel és Mályusszal szemben úgy vélekedtek: a magyar történészek Bécsbe küldése tisztán politikai, nem pedig tudományos érdekeket szolgál. A Jövő című emigráns magyar napilap ellenséges hangú, rosszindulatú, rágalmaktól hemzsegő, nyilvánvalóan az eltérő politikai álláspontok miatt is egyoldalúan szubjektív 1923. február 15-i cikke szerint a „magyarországi korrupt kultúrmaffiának", „ezeknek az élősdieknek […] annál kirívóbb […] szellemi inferioritása, ha a külföldre merészkednek menni. Rendesen nem a tudományos működés az, ami foglalkoztatja őket, hanem politikai és egyéb szolgálatok végzése. A bécsi állami levéltárakban is egy ilyen »tudományos expedíció« kutatja a magyar vonatkozású okleveleket. Mivel pedig ezek között igen sok oklevél szól a mostani magyar urak Habsburg-szolgálatban állott őseinek hazaárulásáról, a bizottságnak állítólag az a föladata, hogy ezeket a kompromittáló okleveleket szépszerivel eltüntesse. Úgy látszik: nagyon jól fizetik ezt a »selejtező munkát«, mert ezek a bécsi magyar tudósok szabad idejüket (éspedig bőven adódó szabad idejüket) kávéházakban töltik. Így még detektív és spicli szolgálatokat is végezhetnek megbízóiknak és otthon ezt a munkát jobban megbecsülik, mint a tudományos működést. […] Hogyan, hát ennyire süllyedhet magyar egyetemi tanár és erre tanítja a rábízott ifjúságot? Milyen könnyű ilyen módon a »tudományos nyomozás« szálait elvezetni egy-egy színész vagy artistanő után a Ronacherba és a Höllebe [bécsi mulatók]! És erre költi a magyar kormány az adózók verejtékes filléreit,

[323] MÁLYUSZ Elemér, *A magyar történettudomány,* Bolyai Akadémia, Budapest, 1942, 104–105.

hogy néhány protekciós ficsúr és ébredő Bécsben pezsgő-tanulmányokat végezhessen." Fölháborító, „hogy a magyar tudományosság élősdijei működésük színterét már ide Bécsbe is átteszik és itt megfertőzik a kultúr-miliőt, mintha csak otthon volnának, Kecskeméten vagy Orgoványban [utalás a fehérterrorra]".[324]

Klebelsberg – aki az iménti vélemény alapján a magyar „kultúrmaffia" keresztapja kellett legyen – az érdemesnek tartott kutatóknak még a legszorítóbb időkben is megpróbált zavartalan kutatási feltételeket biztosítani. „Igazán nagyon örvendek – írta Domanovszky Sándornak a *József nádor iratai* munkálatainak megkezdésekor –, hogy a palatinus-kiadványhoz hatalmas anyagot találtál. Technikai munkával magadat ne terheld. A betű öl, a szellem az, ami éltet. Ha több másolót kell is beállítani, sebaj; a palatinus-kiadványra olyan külön alapot gyűjtök, amely ezt bőven fedezni fogja." Mivel a „palatinus-kiadvány voltaképpen ötven év magyar történelmének lényegét felöleli […] – jelentette ki egy év múltán –, ezért akarom létrejöttét bizonyossá tenni anélkül, hogy Te magadat túlterheljed. Ennek pedig nincs más módja, mint ha teljesen a kiadványnak élhetsz, s ez idő alatt nem lesznek anyagi gondjaid. […] Megállapítottam, hogy képes lennék neked havi 15 000 K[orona], Lukinichnek pedig havi 10 000 K tiszteletdíjat adni s ezen felül mindketten élveznétek a Társulattól a kutatóknak kijáró 5000-5000 K havi élelmezési stb. költséget […], mi egyfelől helyzeteden lényegesen könnyíteni fog, másfelől lehetővé tenné számodra, hogy teljesen a kiadványnak dolgozzál." „Abban a hitben élek, hogy eképpen az anyagi gondokat legalább egyelőre levettem a vállaidról. Ha további bajok lennének, fordulj hozzám bizalommal. […] Érezzétek magatokat úgy, hogy mindig gondom van reátok, s csak egyet kérek, hogy produkáljunk is szép dolgokat, mivel ennek az egész országnak tartozunk. […] A történelem szeretete nálunk azért szűnt meg, mert a XIX. század specializáló irányzatának behatása alatt érdektelen részletekben vesztünk el, szakember szakembernek írt, és minden kontaktus a társadalommal lassankint elszakadt. A publikumot ugyanis csak a nagy események érdeklik s nem az apróságok, melyeket un. Eszem ágában sincs a zsidó tudósok módszerét ajánlani, akik különös érzékkel bírnak a feuilleton genre-ban [a tárca műfajában] feldolgozható témák kihalászására. De annyit nekünk is meg kell tennünk, hogy a nagy eseményekkel foglalkozzunk elsősorban. Persze ezeknél az apró részletek is fontosak. Meg vagyok győződve róla, hogy a Te fejlődésed szempontjából is döntő lesz a palatinus téma."[325]

[324] *A magyar tudományosság élősdijei*, Jövő 1923. február 15., a *Bécsi levelek* rovatban Dr. Kolonista – stílusa alapján talán Gábor Andort takarja az álnév – aláírással.

[325] Az idézetek sorrendben: MTAKK, Ms 4525/579., 576., 583. és 584., Klebelsberg Kuno Domanovszky Sándornak, 1921. augusztus 27., 1922. augusztus 7. és 12.

Klebelsberg az apró részletekbe is beleszólt, meghatározta, ki, mivel és mikor foglalkozzon, sőt néha még saját korábbi véleményével is feleselt. Az már megint más kérdés, hogy az érintett elkészült-e a rá kirótt feladattal. A megszabott munkájával, az *Einrichtungswerk*kel hosszú évekig bíbelődő, végül a forráskiadást csak részben – és történeti bevezetés nélkül – előkészítő Baranyai Bélával kapcsolatban két hét eltéréssel a következőket jelentette Károlyi Árpád Domanovszkynak. Először: „Annak, hogy ŐExeja [Klebelsberg] nem óhajtja szedés alá adatni a forrásanyagot addig, míg a Tört. Bevezetés is teljesen sajtókész nem lesz, Baranyai örül." Másodszor: Baranyai „természetesen megnyugszik a miniszter úr újabb határozatában, mely szerint a kéziratot nyomdába kell adni". Károlyinak ebből a leveléből arról is értesülünk, hogy Klebelsberg akaratának nemigen lehetett ellentmondani. „Értem szíves soraidból – írta –, hogy ŐExeja Szabó Dezsőt [a történészt, 1882–1966] föl akarja küldeni. És ebben nincs apelláta."[326]

Hasonló levelek sokaságát olvasva úgy tűnik, részben igaza volt Hóman Bálintnak, aki már Klebelsberg sírjánál mondott beszédében – ha finoman is, de – bírálta a minisztert. „Elgondolásában az állam, mint mecénás, a renaissance fejedelmek és humanista főpapok örököseként jelentkezett s ő maga renaissance államférfiak módjára élt az irányítás eszközeivel, de – tette hozzá Hóman – egyidejűleg egyensúlyt igyekezett teremteni az állami beavatkozással szemben, mikor az új tudományos intézmények szervezetét önkormányzati alapra helyezte."[327]

A húszas évek végén régi barátja, Károlyi Árpád is egyre többet kritizálta túlzott aktivitása miatt Klebelsberget. 1926 februárjában még így írt a *Fontes*-sorozatban megjelent sajtótörténeti könyvéről beszámoló Angyal Dávidnak: „Meg lehetsz győződve, hogy Klebelsberg őszintén és igazán örült, mikor átadtad neki kötetedet. Hiszen ez az, ami más szép tulajdonságai mellett különösen szép tulajdonsága: veleszületett kultúrérzék erősen magyar történeti érzékkel párosulva, amiből magyarázható őszinte öröme, ha a magyar történelmi irodalom értékes darabbal gyarapodik."[328] Alig két és fél esztendővel ezután azonban már arról panaszkodott: „Nem éppen alaptalan gyanításom szerint, én is egyrészt azért nem vagyok már a régebbi gratiában, mert én sem írtam a könyveiről"; Klebelsberg „az »alkotások«, de nem a »megtartások« embere"; „nem képes az idejét úgy beosztani, ahogyan szeretné vagy kellene".

[326] MTAKK, Ms 4525/188. és 189., Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak, 1925. április 28. és május 13.

[327] *Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. A Gr. Klebelsberg Kunóról szóló emlékbeszédek és megemlékezések 1932–1938*, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938., 15–16.

[328] MTAKK, Ms 801/538., Károlyi Árpád Angyal Dávidnak, 1926. február 16.

Károlyit Klebelsberg kultuszminiszteri székből távozásának híre, majd annak tényleges, 1931. augusztusi bekövetkezése ébresztette csak rá az óriási veszteségre: „Az az ember aki a legtöbbet ér és a leghasznosabb dolgokat tette 9 év óta az összes miniszterek közt, nem jő, úgy látszik, számításba!! Pazarlónak hiszik, s ennek van elhíresztelve – s miért? Nézetem szerint csak azért, mert erős és sűrű reklámot használt" – jegyezte meg, a propaganda veszélyére és önmaga ellen fordulására, a Klebelsberg elleni támadások egyik okára is felhíva a figyelmet. – „A marhák és ellenségei – igen nagy tömeg e két csoport – minden reklámra azt hitték, hogy egy-egy új, nagy, fényes, remek, pazar alkotásról vagy kiadásról van szó. […] Egy bizonyos: az t. i. hogy örökre kár, hogy Kl. megy. S ebben a bizonyosságban a másik bizonyosság az, hogy a Történelmi Társulat és külföldi intézeteink meg fogják sínyleni távozását. […] Ezért sajnálom igen élénken távozását – nem pedig magamért; mert akárminő jóindulatú volt is irántam, engem mégis quasi simandlivá [papucshőssé] süllyesztett az ő fölületessége, mely jóakaratával egyerejű volt." „Bizony-bizony igen, de nagyon igen élénken sajnálom, hogy a szt.lélek nem szállta meg a pestbudai mérvadókat, és Kl-et eleresztették, erővel vissza nem tartották!!"[329]

Klebelsberg lemondása, majd jó egy esztendővel azutáni halála fordulópontot jelentett a bécsi intézetek s valamennyi külföldi magyar tudományos intézmény sorsában és életében. Bizonyos, hogy elszürkülésükben, eljelentéktelenedésükben nemcsak a gazdasági világválságnak, hanem a rájuk figyelő, őket irányító és segítő, szervezői adottságokkal rendelkező személyiség hiányának is komoly szerepe volt. Hiszen Klebelsberg a húszas évek elején a harmincas évek elejénél kedvezőtlenebb helyzetben is meg tudta alapítani a Bécsi, majd a Római Magyar Történeti Intézetet, a bécsi és a berlini CH-t, képes volt a magyar tudomány intézményrendszerét megújítani és ésszerűen átalakítani.

„Bizony nagy csapás Kl. távozása Tört. Intézetre és Collegiumra, kül[önösen]. az elsőre! – írta Károlyi Árpád Angyal Dávidnak. – Aztán a Fontesre! Ennek azt hiszem beföllegzett. Én még most sem értem, hogy miért történt igazán ez a hirtelen […] változás. […] Nem tudok belenyugodni (noha a magam részéről el voltam határozva hogy visszavonulok)."[330]

Jó egy évvel ezután, Klebelsberg elhunytakor pedig így kesergett Domanovszkynak írt levelében: „Bizony, kedves jó Barátom, nagy csapás a Tört. Társulatra s annak bécsi Intézetére gr. Klebelsberg halála – s bizony nagy szükség lesz a Te […] körültekintésedre ezek jövője biztosítása céljából.[331]

[329] Az idézetek: MTAKK„ Ms 802/32., 33., 36. és 39., Károlyi Árpád Angyal Dávidnak, 1929. szeptember 3., 7., 19. és 22., illetve Ms 801/580., Károlyi Árpád Angyal Dávidnak, 1931. augusztus 24.
[330] MTAKK, Ms 801/579., Károlyi Árpád Angyal Dávidnak, 1931. augusztus 23.
[331] Domanovszky 1923-tól 1933-ig az MTT másodalelnöke, 1933-tól 1946-ig ügyvezető első alelnöke volt, és az elnökök, Klebelsberg, majd különösen Hóman mellett gyakorlatilag ő vezette a társulatot.

Bár sikerülne a Társ. élére olyan férfiút találnotok, a[ki] tenni akarna és tudna is a Társulatért és az Intézetért is. […] Persze Neked és nekem is ez még mindig nem fogná pótolhatni a veszteséget, mely gr. Klebelsberg halálával Téged és engem is ért."[332]

Károlyi Árpádnak abban is igaza volt, hogy a legtöbbet talán a magyar történettudomány vesztett Klebelsberg távozásával. Hiányzott a diszciplína iránt gyermekkorától érdeklődő politikus, a szemét szinte minden komoly magyar kutatón rajta tartó pártfogó, a számos támogatottja előrehaladását szorgalmazó, munkásságát állandóan figyelemmel kísérő és értékelő miniszter, aki félig-meddig kívülállóként is érezte és megértette e szakma gondjait.

Klebelsberg közvetlen utódai – mindössze négy hónapig, 1931. december közepéig Ernszt Sándor (1870–1938), majd utána tíz hónapon át, 1932. októberig Karafiáth Jenő (1883–1952) – a külföldi intézethálózat vonatkozásában is radikális csökkentéseket voltak kénytelenek végrehajtani. Ezen a gazdasági világválság Magyarországot leginkább sújtó esztendejében, az 1932/33. költségvetési évben a kultuszminiszteri széket elfoglaló Hóman Bálint (miniszter 1932–1938, majd 1939–1942 között) képtelen volt módosítani. Így a Hóman kultuszminiszterségéhez fűzött remények – főleg a BMTI vonatkozásában – hamarosan szertefoszlottak. „A magyar »tudománypolitika« […] – panaszkodott sokak véleményét tolmácsolva Károlyi – a tudományos és kutató Tört. Intézetet hamupipőke szerepére szorítja. Ezt nevezik tudománypolitikának. El sem hiszed, mennyire röstellem ezt, mikor Bécsben vagyok, Redlich, Dopsch, Uebersberger […] s Bittnerék előtt! […] Rosszul esik a Tört. Intézet lassú lefokozása. Pedig a Tört. Társulat elnöke »historikus« miniszter!"[333] Károlyi nagyon furcsállta azt „a tudománypolitikát, mely éppen a legértékesebb és legbővebb magyar történeti anyagforrásokat negligálja – éppen »szak«miniszter égisze alatt!"[334] Kifogásolta azt is, „hogy a kultusz [azaz Hóman] ugyancsak »félvállról« adminisztrál", s – a „Pufi"-nak is csúfolt miniszter alkatára utalva – gúnyosan megjegyezte: „Hómantól szép, hogy a »múzeumi gyakornokok« estélyén jelen volt. Azt azonban nem tudtam, hogy evező sportember is (talán karcsú akar lenni). De boldog, hogy sok mindenre ráér."[335]

Részben persze igazságtalan volt ez a kizárólag a történettudomány szempontjaira figyelő, az ország rendkívül nehéz gazdasági helyzetét – és Hóman miniszteri örökségét, hiszen a jelentős karcsúsításokat már őelőtte végrehajtották – figyelmen kívül hagyó ítélet. Ami arra sem volt – igaz, Hóman elképzeléseinek ismerete nélkül nem is lehetett – tekintettel, hogy Hóman Bálint

[332] MTAKK, Ms 4525/346., Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak, 1932. október 16.
[333] MTAKK, Ms 5616/56., Károlyi Árpád Eckhart Ferencnek, 1933. február 17.
[334] MTAKK, Ms 802/54., Károlyi Árpád Angyal Dávidnak, 1934. december 4.
[335] MTAKK, Ms 801/621., Károlyi Árpád Angyal Dávidnak, 1934. július 19.

kulturális külpolitikai elképzeléseiben az intézeteknél fontosabb szerepet játszott a külföldi egyetemek által alapított magyar tanszékek, lektorátusok vagy könyvtárak magyar állami támogatásának biztosítása (vendégtanárok kiküldésével, könyvadományokkal, rendezvények szervezésével). A külföldi univerzitások pedig nyilván szívesebben működtették és finanszírozták ezeket a részben magyar érdekeltségeket, ha ehhez Magyarországtól is kaptak támogatást. Ez legalább olyan fontos feladat volt, mint a CH-k és a történeti intézetek fenntartása. Annál is inkább, mivel a külföldi magyar tanszékeken és lektorátusokon a Magyarország iránt érdeklődő, többnyire nem magyar anyanyelvű hallgatók ismerkedhettek meg a magyar nyelvvel és a magyar kultúra értékeivel.

A kulturális külpolitikának tehát ez jelentette a másik oldalát: a magyar fiatalok Klebelsberg szorgalmazta külföldi továbbképzése mellett így jelent meg Hóman Bálintnál az az igény, hogy felkeltsék a külföldi diákok Magyarország iránti rokonszenvét – ami magyar szempontból szintén nélkülözhetetlennek látszott. Mindennek elismerését azonban nehéz lett volna a külföldi intézetek vezetőivel és dolgozóival elfogadtatni, hiszen ők részben ezen változások vesztesei lettek, mivel a kevesebb ösztöndíjassal és programmal intézeteik korábbi jelentősége is csökkent.

A Bécsi Magyar Történeti (1933-tól Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató) Intézetnek – már idézett szabályrendelete szerint – olyan állandó vagy változó belső és külső tagjai, valamint vendégei lehettek, akik a legtágabb értelemmel vett történettudománnyal foglalkoztak. A belső tagok a Gyűjteményegyetem tudományos tisztviselői, „az intézet céljait szolgáló kutatásokkal, publikálásokkal megbízott hazai történetkutatók", valamint már végzett, a másolásban, kivonatolásban stb. segédkező fiatalok közül kerültek ki, és több mint három hónapot – általában egy szemesztert, még inkább egy tanévet, gyakran pedig ennél is hosszabb időt – töltöttek az intézetben. A külső tagok az egyéb kutatási témákon dolgozó hazai tudósok voltak, akik kiküldését a Gyűjteményegyetem javasolhatta, míg a vendégek – Bécsben tartózkodó magyar kutatók – számára az igazgató rövidebb időre adhatott engedélyt az intézetben lakásra. Egy 1924 őszén Klebelsberg és Friedrich Schmidt-Ott – a német tudományosság egyik csúcsszervezetének számító Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft elnöke – közötti megállapodás eredményeként 1925 tavaszától három szobát német vendégkutatók számára tartottak fenn; cserébe a németek magyar tudósokat fogadtak athéni, firenzei és berlini intézeteikben. (A németeken kívül alkalmanként más külföldi lakói is voltak az intézetnek.) Klebelsberg, Friedrich Schmidt-Ott és Carl Heinrich Becker közös terveként megfogalmazódott egy német–magyar–olasz barokkkutató intézet Gárdapalotabeli alapításának terve is. A példás összefogást

ígérő gondolat a gazdasági világválság, Becker, majd Klebelsberg lemondása következtében nem valósulhatott meg.[336]

A Collegium Hungaricum elvileg valamennyi tudományterületről választott ösztöndíjasai között nem különböztettek meg „belső" és „külső" tagokat. Ellentétben a BMTI-vel, ahova a kiküldendők személyének kiválasztásába az MTT-nek beleszólási joga volt, a CH ösztöndíjasait az anyaintézmény (felsőoktatási intézmények vagy az Országos Magyar Gyűjteményegyetem) javaslatára az Országos Ösztöndíj Tanács jelölte, és a – kandidálással szemben csak vétójoggal bíró – kultuszminiszter hagyta jóvá. A stipendiumot a kultusztárca utalta. Arról nincs tudomásom, hogy a miniszter a korszakban valaha is élt volna az ösztöndíjtanács jelöltje visszautasításának jogával. Az 1927:XIII. tc. értelmében a külföldi magyar intézetekbe az „Országos Magyar Gyűjteményegyetem [1934-től Magyar Nemzeti Múzeum] tudományos tisztviselőinek legalább 5%-a részére minden évben ösztöndíjat" kellett biztosítani.[337]

A BMTI tagjairól készült különböző kimutatások más és más szempontok szerint készültek, általában az egyazon forrástípuson belül is következetlenül. Igen nehéz tehát az intézet belső és külső tagjairól, illetve vendégeiről pontos statisztikát összeállítani.

Az 1929/30. tanév végéig bezárólag két, egymástól eltérő fölépítésű és egymásnak ellentmondó kimutatást találtam az intézet tagjairól. Az egyiket Angyal Dávid készítette, a másikat talán Domanovszky Sándor (erre az ő iratai között akadtam). Angyal verziója szerint ebben az időszakban 58 állandó belső, 43 változó belső, 45 külső tagja, 210 magyar és 11 külföldi vendége volt az intézetnek és 72, a német Notgemeinschaft által küldött kutatót is fogadtak.[338] A másik kimutatás alapján a belső tagok között kutató tudósok 16-an (ebből 9-en ismételten), felsőfokú tanulmányaikat végző ösztöndíjasok 23-an

[336] A német vendégekről az MNL OL, K 830, 3. tételében számos olyan levél található, amelyben Schmidt-Ott személyesen köszöni meg Károlyi Árpádnak a német kutatók szívélyes fogadását, beszámol a példaszerű együttműködés igen kedvező német visszhangjáról, és a kiutazó német tudósok listáját is tartalmazza. Ugyanerről lásd még *A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1924/25–1941/42. tanévben*, Egyetemi Ny., Budapest, 1925–1944 tudósításait. A barokk-kutató intézet tervéről: OSZKK Levelestár, Klebelsberg Kuno Carl Heinrich Beckernek, 1927. május 18.: „Ha megvalósulhatna a bécsi Gárdapalotában a barokk intézet terve, […] Poroszország, Magyarország és Olaszország e szakterületen együttműködhetne." Lásd még OSZKK Levelestár, Klebelsberg Kuno Friedrich Schmidt-Ottnak, 1927. november 3.; Georg Schreiber, *Deutschland und Österreich. Deutsche Begegnungen mit Österreichs Wissenschaft und Kultur. Erinnerungen aus den letzten Jahrzehnte*, Böhlau, Köln–Graz, 1956, 32.

[337] 1927:XIII. tc., 5.§. (http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=7697).

[338] MNL OL, K 726, 285–1931. Angyal 1931 áprilisában is készített egy összeállítást az intézet 1923/24–1929/30. tanév közötti „állandó és változó belső" tagjairól. Eszerint 20 állandó és 24 változó belső tagja volt ez idő alatt az intézetnek. (MNL OL, K 81, A Bécsi Magyar Történeti Intézet tagjairól, felvételi kérelmekről tétel.)

(közülük 12-en többször), külső tagok pedig 37-en (közülük 8-an ismételten) voltak az intézetben. 203 belföldi és 8 külföldi vendég, valamint a Notgemeinschaft révén 57 (ebből 20-an többször) német kutató is itt kapott szállást.[339]

Fleischer Gyula – évekig maga is a kollégium lakója, egy ideig a könyvtár kezelője és az adminisztrációs munkákban Angyal Dávid igazgató segítője – 1932-ben és 1933-ban két kimutatást állított össze az intézet tagjairól. Az első szerint az intézet megnyitásától 1931/32-ig magyar kutatók 443 esetben, külföldiek 93-ban (összesen 536 eset) laktak az intézetben hosszabb-rövidebb ideig (azért írok esetszámot, mert sokan több alkalommal is az intézet vendégei voltak).[340] Fleischer második, 1933-ban készített statisztikája már az 1932/33. év adatait is földolgozta. Két kategóriát különített el: a legalább fél évig és az ennél rövidebb ideig az intézetben tartózkodókét. Fél esztendőnél tovább 53 esetben magyarok, 37 esetben külföldiek, ennél rövidebb ideig 445 esetben magyarok, 70 esetben külföldiek (összesen 605 eset) időztek az intézetben. A külföldiek döntő többsége a Notgemeinschaft részéről Bécsbe küldött német tudós volt, de három-három olasz és észak-amerikai, két lengyel, egy-egy török, egyiptomi, angol és francia is megfordult az intézetben.

Számunkra most a magyar tudósok az érdekesek és fontosak. Fél évnél tovább 53 esetben 30 magyar kutató volt az intézet tagja. A leghosszabb ideig, 1921-től 1927-ig Baranyai Béla, illetve 1926-tól 1932-ig a kimutatást összeállító Fleischer Gyula, s mellettük még – 1920–1923 között – Mályusz Elemér. Két-két alkalommal, több mint fél évet (általában összesen két évet) a következő kutatók töltöttek az intézetben: Alföldi András, Deér József, Hadnagy Albert, Ila Bálint (1903–1975), ifj. Iványi-Grünwald Béla, a későbbi igazgató, Miskolczy Gyula, Pleidell Ambrus, Szalai Béla (?–?), Szilágyi Loránd, Táborszky (Táborsky) Ottó (?–?) és Váczy Péter. Fél évnél hosszabb ideig (többnyire egy évig) maradtak az intézetben: Bakács István János, Baráth Tibor (1906–1992), Bobula Ida (1900–1981), Csóka Lajos, Hajnal István, Hermann Egyed (1895–1970), Jánossy Dénes, Klein [később Benedekfalvi] Gáspár (1903–1970), Kring [később Komjáthy] Miklós, Mayer Béla (1899–1925), Paulinyi Oszkár, Salacz Gábor, Székely Ottokár (1895–1975), Tirscher Jolán (1896–1976), Török Pál és Varga Endre. (Mint a jelen kötet végi Adattárból kitűnik, Fleischernek ezek az adatai néha pontatlanok voltak.) Kutatási témáik meglehetősen szerteágazóak voltak, de az intézet eredeti célkitűzéseinek megfelelően és sokaknál a *Fontes*-sorozat terveihez igazodóan, általában a 18–19. századi magyar történelemhez kötődtek.

[339] MTAKK, Ms 4521/40.

[340] Az 1932-es összeállítás: *A Bécsi Magyar Történeti Intézet tagjainak és vendégeinek névsora 1920-tól 1932-ig,* összeáll. F[LEISCHER] Gy[ula] = *A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet évkönyve 1933,* szerk. ANGYAL Dávid, MTA, Budapest, 1933, 398–412.

A fél évnél rövidebb ideig – ám nagyon sokszor több alkalommal (és 1933 után) is néhány hónapot vagy hetet – az intézetben tartózkodó, általában a középgenerációhoz tartozó tudósok között szinte az összes nevesebb korabeli történész és levéltáros megtalálható, de ismert régészek, könyvtárosok, nyelvészek és művészettörténészek sem hiányoznak a felsorolásból. A már előbb említetteken kívül többször is itt dolgozott, csak néhány nevet találomra kiemelve: igazgatósága előtt Angyal Dávid, Asztalos Miklós (1899–1986), Bartoniek Géza (1854–1930) és lánya, Emma (1894–1957), Berzeviczy Albert, Domanovszky Sándor, Fettich Nándor (1900–1971), Fekete Lajos (1891–1969), Finánczy Ernő (1860–1935), Fitz József (1888–1964), Gulyás Pál (1881–1963), Haraszti Emil (1885–1958), Házi Jenő (1892–1986), Herzog József (1880–1941), Huszti József (1887–1954), Illés József (1871–1944), Iványi Béla (1878–1964), Komoróczy György, Kumorovitz Lajos Bernát (1900–1992), Lukinich Imre, Németh Gyula (1890–1976), Oroszlán Zoltán, Ravasz Boriska (1909–1979), Steier Lajos (1885–1938), Szabó Dezső, Szabó István (1898–1969), Szekfű Gyula, Szentpétery Imre, Viszota Gyula és Zsinka Ferenc (1889–1930). Folytathatnám a sort, de a nevek önmagukért beszélnek.[341]

Károlyi 1933 szeptemberében – Angyal Dávidnak az intézet előző évi működéséről írott jelentését olvasva – így lelkendezett: „Igazán pompás, nagyszerű és érdekes és értékes jelentés. […] Remélem, hogy Hómannál is megteszi a hatását! Bár meg lehetne mutatni […] a képviselőház elnökének, a közoktatási bizottság elnökének és a büdzsé [pénzügyi] bizottság elnökének is. […] Hiszen ha látnák és lapozgatnák, lehetetlen, hogy e jelentés és az Évkönyv láttára be ne lássák, mily fontos és igazán missiót teljesítő ez a Tört. Intézet!" Az ugyancsak vaskos jelentésről 1934 augusztusában megállapította: „A leghatalmasabb, a legékesebben szóló argumentum a Bécsi Magyar Történeti Intézet működésének áldásos hasznossága és létezésének jogosultsága mellett. Még azt, aki elfogult volna is az Intézet ellen: még azt is meggyőzné s lefegyverezné. Aki pedig objektíve nézi az Intézetet, azt ez a jelentés az Intézet barátjává kell hogy tegye! […] Oly csekély dotáció mellett, oly szomorú anyagi viszonyok és annyi közömbösség között ily fényes eredményt fölmutatni: remek dolog. […] Még a számok hatalma is hozzájárul ehhez! […] 56-57 komoly kutatónak alkalmat adni a komoly kutatásra egy esztendő leforgása alatt! […] Le a kalappal! […] Bűn volna a tudomány és a nemzeti magasb kultúra ellen még a gondolat is, mely egy ilyen Intézetet netán leszerelni akarna!"

Ugyanekkor Angyal Dávid – aki Lábán Antal távozása után, 1934-től az intézet mellett a CH-t is vezette – azt javasolta Hóman Bálint kultuszminisz-

[341] Fleischer 1933-as kimutatása: MNL OL, K 636, 702–60 (14 730/1934).

ternek, hogy egyesítsék a két intézményt, és nevezzék Bécsi Magyar Történeti Intézetnek. Mint tudjuk, a javaslatból semmi sem lett.[342]

A valóban kiváló szakmai tevékenység és a szép tervek ellenére Klebelsberg minisztersége után, de különösen a harmincas évek közepétől mind kevesebb állandó tagja és vendége volt az intézetnek. A lassú hanyatlás jelei voltak érezhetőek. Ez részben a radikálisan, csaknem harmadára csökkent költségvetésnek, másrészt a *Fontes*-munkálatok hasonló okokból történt megtorpanásának-lelassulásának volt betudható. De nyilván szerepet játszott benne a *Magyar történet* Szekfű megírta és a bécsi intézeti kutatásokat is alaposan feldolgozó újkori fejezeteinek a megjelenése, valamint az is, hogy a nevesebb tudósok már az 1920-as években és az 1930-asok elején sokat kutattak Bécsben és időztek a Gárdapalotában. Ennek következtében – mint arra Miskolczy Gyula is utalt – sokan úgy érezték, az intézet betöltötte hivatását, feladatát elvégezte.[343]

Mint láttuk, az intézet sorsát haláláig figyelemmel kísérő Károlyi Árpád már a harmincas évek elejétől panaszkodott: a BMTI-t, mely tulajdonképpen kutatóintézet, sokan a CH-kkal tévesztik össze; nem halad a *Fontes*-sorozat; elkeserítő a költségvetési helyzet; Hóman – elődjével szemben – nemigen törődik az intézet ügyeivel. Emellett azonban más természetű, az ösztöndíjasok kiválasztásával összefüggő nehézségek is akadtak.

Ugyanis – ahogy arra Domanovszky Sándor a harmincas évek közepétől többször is figyelmeztetett – az intézet eredeti célja, a *Fontes* számára folytatott kutatások igen sok másolást igényeltek, ami az anyaggyűjtés idejét is megnövelte. „Nagy elfoglaltságú, előkelő történetíróktól nem is lehet azt várni, hogy minden szükséges másolást maguk végezzenek – jelentette ki 1936-ban. – E részben tehát az volt a régebbi szokás, hogy az ösztöndíjjal az intézetbe küldött fiatal historikusok bizonyos keretek közt ilyen másolásra is köteleztettek. Utóbb […] az egyetemekről kikerülő legtehetségesebb historikusoknak ilyen másolással való megterhelése kiment a szokásból. Velük szemben az a célkitűzés érvényesült, hogy a bécsi egyetemen módszeri kiképzésüket is elmélyítsék és egy szűkebb körű témán kutató képességeiket kifejlesszék. Az egy, legfeljebb kétévi kint tartózkodás azonban az ilyen szűkebb körű tárgyválasztás mellett sem tette lehetővé a kérdés anyaggyűjtési részének befejezését, mert maguknak kellett másolniok, és mert kutatás közben mindig többet kell másolni, mint ami végeredményben kiadásra kerül. De fedezet hiányában nem tette lehetővé e kutatások megfelelő publikálását sem. […] Kétségtelen tehát, hogy a közül a három probléma közül, amely a bécsi történeti intézettel

[342] MTAKK, Ms 801/613., valamint 802/55., Károlyi Angyal Dávidnak, 1933. szeptember 18. és 1934. augusztus 9. Angyal 1934. augusztus 17-i fölterjesztése: MNL OL, K 829 – 1. tét.
[343] Miskolczy, *Das Institut für ungarische Geschichtsforschung…*, 587.

kapcsolatos: a bécsi forrásanyag föltárása, az ifjú történésznemzedék képzése és a föltárt eredmények publikálása, bizonyos bajok ütötték föl a fejüket. Ezek közül legkönnyebben volnának elháríthatók az ifjú historikusok kiképzése elé gördülő nehézségek."

Domanovszky ezért javasolta, hogy – módszertani továbbképzésük érdekében – ismét be kellene őket íratni a bécsi egyetemre, majd a *Fontes* keretében nem a nagy összefoglalások, hanem a kisebb résztémák földolgozására kellene fölkérni őket, munkájuk eredményét pedig közzé kellene tenni. „Amilyen szükségesnek tartom az ösztöndíjas előkészítését az irodalomba való bevezetéssel, annyira elhibázottnak tartanám, ha a hazai levéltári anyag földolgozása a bécsi előtt történnék. Ez nem ökonomikus, mert a szóba jövő témáknál a hazai anyag rendesen mennyiségre sokkal nagyobb, de sokkal szegényebb jelentős darabokban. […] A levéltári kutatás technikájának kezdeti nehézségein pedig az ösztöndíjas már túl van, hiszen doktori disszertációját ma már aligha oldhatja meg levéltári munka nélkül. […] Az ösztöndíjas intézeti tagok elsősorban olyan végzett egyetemi hallgatók, rendesen már bölcsészetdoktorok, akik egyetemi tanulmányaik alatt képzettségükkel és tehetségükkel különösebben kitűntek. Addigi munkájukat tanáruk jelölte ki. […] Nyugodt fejlődésük érdekében kívánatos, hogy ehhez közvetlenül kapcsolódó újabb munkájuk is lehetőleg ugyanazon körben mozogjon. A Fontes igen tág munkaprogramja ez elé akadályt nem gördít."[344]

Domanovszky Sándor később a BMTI hanyatlásának mélyebben fekvő, tudománypolitikai okaira is rávilágított. 1943 elején – bár nem konkrétan a bécsi intézetről, hanem általában a kül- és a belföldi ösztöndíjügyről szólva – a következőképp emlékezett vissza a Klebelsberg minisztersége utáni időszakra: „eltekintve a kétségtelenül legszerencsétlenebb dekonjunktúrában szenvedő művészeti szakoktól, minden eleven tudás a gyakorlati pályák felé tódul, aminek következménye csak az önálló kutatással foglalkozó tudományos szakkörök tudományos színvonalának mély aláhanyatlása lehet. Klebelsberg Kuno gróf a belföldi kutatóösztöndíjak létesítésével éppen ettől akarta megmenteni a magyar tudományosságot. Az ő elképzelése szerint ezeket az ösztöndíjakat évi 1000 pengős nagyságban főképp a tudományos intézetek segédszemélyzete kapta volna, hogy a kiemelkedő tehetségek több éven át kutatómunkára visszatarthatók legyenek, vagy azok az ösztöndíjasok, akiknek külföldön gyűjtött anyaguk földolgozásához a kellő nyugodt munkát kellett biztosítani. Az a szomorú rendszer azonban, amelyet a szanálásnak csak pénzügyi szempontokat tekintetbe vevő gyakorlata valósított meg, amely

[344] MTAKK, Ms 4521/54. (A kultuszminiszterhez intézett fogalmazvány keltezés nélküli, ám a szövegkörnyezetből kiderül, hogy 1936-ban íródott, hiszen Miskolczy Gyulának ez évben a Történeti Intézet működési programjáról szóló emlékiratára – amelyet sajnos nem leltem meg – reagál.)

a legkitűnőbb tehetségek elől elzárta az érvényesülés útját, és ösztöndíjasainkat éveken át havi 75-80 pengős alkalmazásra kárhoztatta, arra kényszerítette a kultuszkormányt, hogy az 1000 pengős ösztöndíjakat évi 800 pengőre szállítsa le, majd hogy ezeket is – csekély kivétellel – megfelezve, évi 400 pengős összegben adja ki. Így lett ezekben a szomorú időkben a szép kultúrpolitikai elgondolásból szánalmas nyomorenyhítő intézmény, amely ugyan kétségtelenül sok tudományához ragaszkodó, fanatikus kutatóról hárította el a pusztulást, de a tudományt sok jeles embertől is fosztotta meg."

Domanovszky négy konkrét példát említett: két bécsi CH-ösztöndíjast, a nyelvész Hartnagel (Hartai, Hartay) Erzsébetet (1909–1970) és a vele együtt szintén az MTA Könyvtárában dolgozó nyelvészt, Fludorovits Jolánt (1904–1955), illetve a BMTI két tagját, Sinkovics Istvánt (1910–1990) és Berlász Jenőt (1911–2015). Ez alapján kijelentette: „Az, hogy ilyen kiváló egyének még hivatalos szolgálatuk idejének elismerése mellett is a legalsó fokozatokból nem tudnak kiemelkedni, a legmegdöbbentőbb beállításban mutatja azt a politikát, amely a kultúráért, mint értéktelen valamiért, áldozatot hozni nem hajlandó és semmit sem tesz, hogy ezekre a sok lemondással járó pályákra édesgesse a tehetségeket. Az itt vázolt állapotok a magyar tudományosság sírját ássák és azzal fenyegetnek, hogy a középiskolai tanári pálya után a tudományos intézetek és az egyetemi tudományos segédszolgálat is el fog sorvadni."[345] Az igazság kedvéért hozzá kell tegyem, hogy az 1941 végén, Hóman Bálint elnökségével alapított Teleki Pál Tudományos Intézet számos kiváló ifjú tudós munkahelye lett. Egyik tagintézménye, a Deér József vezette Történettudományi Intézet számos olyan fiatal historikust alkalmazott, akik korábban éppen a bécsi magyar intézetek ösztöndíjasai voltak. Az említett Berlász és Deér mellett Benda Kálmánt (1913–1994), Csapodi Csabát (1910–2004), Gyóni Mátyást (1913–1955), Komjáthy Miklóst, Kosáry Domokost (1913–2007), Mollay Károlyt (1913–1997).[346]

Domanovszky kritikája ellenére 1933/34-től – amikor Fleischer kimutatása lezárult – 1941/42-ig (erről az évről jelent meg utoljára jelentés a külföldi ösztöndíjasokról) még mindig 82 esetben töltöttek be állandó és változó belső tagsági helyet a BMTI-ben. A vendégek száma 15-20 körül mozgott évente. 1942/43-ban, 1943/44-ben és 1944/45-ben is két-két egész évre szóló helyet foglalhattak el az ösztöndíjasok. E látszólag hanyatló intézeti korszakban is ott volt a belső tagok között Benda Kálmán, Berlász Jenő, Csapodi Csaba, Ember Győző (1909–1993), Fügedi (Filipek) Erik (1916–1992), Gyóni Mátyás,

[345] MTAKK, Ms 4522/28., Szinyei Merse Jenő kultuszminiszternek szóló felirat, 1943. február 1.

[346] Minderről újabban: *Kiadatlan dokumentumok Berlász Jenő (1911–2015) hagyatékából,* Századok 2016/5., 1203–1220, elsősorban az *Emlékeim a Teleki Pál Tudományos Intézet Történettudományi Intézetéről* című forrás, 1205–1213.

Jakó Zsigmond (1916–2008), Kelényi Béla Ottó (1897–1944), Kosáry Domokos, Makkai László (1914–1989), Mérei Gyula (1911–2002), Perényi József (1915–1981), Sinkovics István, Supka Magdolna (1914–2005), ifj. Szentpétery Imre (1912–1964), Zádor Anna (1904–1995).[347]

Jómagam – a lehető legtöbb forrás bevonásával és összehasonlításával – 161 belső, esetleg kültagként az intézetben tartózkodó ösztöndíjast regisztráltam.[348] Hasonló eredményre jutunk, ha az 1923/24. tanévtől az 1941/42-ig minden esztendőről megjelent hivatalos jelentések adatait összegezzük. (Itt persze figyelembe kell vennünk azt is, hogy 1920 őszétől 1923-ig és 1942 nyarától 1945-ig hiányoznak a beszámolók.) Eszerint ebben az időszakban összesen 209 esetben – ez az esetszám az ismételten ösztöndíjhoz jutottak miatt mintegy 150 személyt takar – voltak az intézetnek belső tagjai. Emellett megállapítható, hogy az intézet vendégeként valamennyi nevesebb magyar történész hosszabb-rövidebb ideig megszállt a Testőrpalotában.

Az évente kiadott beszámolókból a BMTI ösztöndíjasainak vallási megoszlására, átlagéletkorára és történeti „iskolákhoz" tartozására is következtethetünk. 1930/31-től – amikortól először közölték következetesen ezeket az adatokat – 1941/42-ig 44 esetben tartózkodtak fél évig vagy annál hosszabb ideig ösztöndíjat élvező állandó belső tagok az intézetben, közülük 28 római katolikus, 9 református, 4 lutheránus, 2 izraelita és 1 unitárius volt. 33-an már doktori címmel bírtak, az átlagéletkor 27,3 év volt. A legfiatalabbak – Szilágyi Loránd, ifj. Szentpétery Imre, Perényi József, Patek Erzsébet (1918–1995) és Gyallay-Pap Domokos (1919–1995) – 22 évesen kerültek ki, a legidősebb ösztöndíjas, Hajdu János (1892–1959) 48 esztendősen. Döntő többségükben tehát huszonévesek voltak. Ebben az időszakban az ösztöndíjasok között szinte valamennyi neves magyar történészprofesszor, a korabeli „iskolateremtők" tanítványai és támogatottjai ott voltak. Szinte kínosan ügyeltek arra, hogy minden műhely a súlyának és elismertségének megfelelően legyen az utánpótlás által is képviselve, hogy semmilyen irányzat se juthasson túlsúlyhoz az intézetben. Két – talán a legjelentősebb tudományos vonulatot megtestesítő – historikusnak fordult meg Bécsben a legtöbb volt hallgatója: Szekfű Gyulának (mint Fejér Ferenc [?–?], Gerendás Ernő [1908–1943], Kósa János [1914–1973], Kosáry Domokos, Kulcsár Erzsébet Zsuzsanna [1912–1990], Lengyel Tamás [1913–1945], Mérei Gyula, Rosdy László [1917?–1971]), illetve Domanovszky Sándornak (Berlász Jenő, Hajdu János, Kring/Komjáthy Miklós, Majlát Jolán [1917–1991], Sinkovics István, Strada Ferenc [?–?]).

[347] Az adatokat a többször idézett igazgatói jelentések, illetve *A külföldi magyar intézetek működése* 1924/25. és 1941/42. tanév közöttévenként megjelent kimutatásai alapján közlöm. Az 1942/43-as, 1943/44-es helyekről: Hivatalos Közlöny 1942, 505 és 1943, 351; MNL OL, K 639, 3–1943–12 507. és 1943–1–17 707.

[348] A korábban és most említettekről is lásd az Adattárat.

A BMTI tagjainak gazdag munkásságán és hivatkozásaikon, amelyek között számtalan bécsi levéltári jelzet szerepel, valamint a *Fontes* 1921-től 1944-ig megjelent vaskos kötetein, e máig is kiválóan használható forráskiadványokon és az intézet 1931 és 1940 között megjelent tíz évkönyvén végigtekintve megbizonyosodhatunk afelől: Klebelsberg tudománypolitikai rendszerének ezen első építőkockája, egyik legkedvesebb alkotása, a Bécsi Magyar Történeti Intézet a tudományos eredmények szempontjából is rendkívül hatékonyan működő intézmény volt.

Azonban nemcsak a BMTI-nek, de a CH-nak is számos történész ösztöndíjasa volt. Hosszabb időt töltött a CH-ban Barta István (1910–1966; 1935/36-ban és 1936/37-ben volt ösztöndíjas), Bogyay Tamás (1909–1994; 1930/31 és 1932/33.), Eperjessy (Eperjesy) Kálmán (1893–1976; 1927/28), Fekete Nagy Antal (1900–1969; 1925/26), Genthon István (1903–1969; 1926/27), Mollay Károly (1936/37), Sashegyi Oszkár (1940/41). Néhányan pedig a CH ösztöndíja mellett – többnyire más időpontban – a BMTI tagságát is elnyerték. Közöttük volt Czeglédy Károly (1914–1996; a CH-ban stipendista: 1940/41 és 1941/42), Juhász Lajos (1912–1990; 1940/41), Kósa János (1937/38), Lederer Emma (1897–1977; 1930/31), Mezősi (Metzner) Károly (1907–1971; 1928/29 és 1941/42), Pálfy Ilona (1905–1974; 1927/28 és 1928/29), Pakucs Béla (1908–?; 1936/37), Rosdy László (1941/42 és 1944/45), Szilágyi Loránd (1930/31) és Waldapfel Eszter (1906–1968; 1930/31).

A Collegium Hungaricumba a történészek mellett az összes tudományág 35 év alatti, legalább közepes szintű német nyelvtudást igazoló képviselői pályázhattak. 1928-ig, majd a negyvenes évek elejétől – elsősorban a bécsi ellátási gondok miatt – nők nem jelentkezhettek. Kezdetben az itteni ösztöndíj célja kettős volt: szaktanulmányi továbbképzés – elsősorban germanistáknak és a magyar középiskolák jövendő német szakos tanárainak –, valamint a tudományos kutatómunka lehetőségének biztosítása. Ennek megfelelően – a BMTI-vel szemben – a második tanévet elvégzett, német szakos bölcsészhallgatók is tagjai lehettek a CH-nak. Egészen 1933-ig, amikortól már ide is csak végzett fiatalok kérvényezhették felvételüket.

A CH-ba a kultuszminisztériumnál, majd 1928-tól az az alá tartozó Országos Ösztöndíj Tanácsnál lehetett pályázni. A nyilvános – a Budapesti Közlönyben, illetve a kultuszminisztérium hivatalos kétheti periodikájában, a Hivatalos Közlönyben, valamint az egyetemeken, főiskolákon, kutatóintézetekben és közgyűjteményekben meghirdetett – pályázat beadási határideje kezdetben április, 1930-tól pedig a február 20-a körüli időpont volt.

A többnyire egész – néha akár több – tanévet, ritkábban egy-egy szemesztert a Gárdapalotában töltő ösztöndíjasok mintegy négyötöde a magyar államtól, a többiek a magyar törvényhatóságoktól, minisztériumoktól, alapítványoktól kaptak támogatást. Voltak „félfizetéses” és „fizetéses” tagok is, akiknek ugyanolyan előképzettséggel kellett bírniuk s azonos jogokat élveztek, mint a többiek. Az önálló osztrák állam 1938-as megszűnéséig az 1935-ben a „szellemi együttműködésről” kötött magyar–osztrák egyezmény értelmében az osztrák állam által fizetett évi két magyar „csereösztöndíjasnak” is a Testőrpalotában volt az otthona. A stipendistáknak minden tanév október elejétől, illetve közepétől – majd 1933-tól november 1-jétől – július közepéig teljes ellátást, azaz ingyenes lakást, fűtést, világítást, kiszolgálást, napi háromszori étkezést (a II. világháborús időszakban „étkezési váltságot”), mosást és orvosi kezelést biztosítottak a CH-ban, s tanulmányi kiadásaik, valamint szaktudományi munkájuk költségeit (utóbbiakat 1933-tól már csak részben) szintén kifizették.[349]

Mint Lábán Antal a CH-t ismertető füzetében kissé fontoskodva írta: „az igazgató minden egyes kollégistát egyénileg iparkodik vezetni, a lehető leggyakoribb érintkezés által, mert csak így érhető el, hogy a rendelkezésre álló időt és alkalmakat a legintenzívebben kihasználhassa. Az igazgató tanácsadójuk, útegyengetőjük, ösztönzőjük […].”[350] A harmincas évek elejéig: „a kollégiumban az általános művelődési képzés előmozdítására a következő intézmények szolgálnak: német, valamint francia, angol vagy olasz nyelvtanfolyamok; rendszeres előadások valamennyi tagot egyaránt érdeklő művelődési kérdésekről az irodalom, történelem, műtörténet, természettudományok stb. köréből. Van alkalmuk a tagoknak sportolásra is (vívás, svédtorna, kirándulások).” Emellett még zongorával ellátott zeneszoba is a rendelkezésükre állt.[351] Valamennyi kollégistának – még a „fizetésesnek” is – igazolnia kellett munkateljesítményét, összefoglaló jelentést kellett írnia az ösztöndíjtanácsnak.

Az ösztöndíjasok száma a CH első esztendejében, 1924/25-ben 18 volt, ezután 1929-ig állandóan, mintegy félszáz főre emelkedett, majd stagnált, 1931-től pedig radikálisan – csaknem a harmadára – csökkent. A harmincas években évente 12–18 fiatal kapott valamilyen formában támogatást. Érdekes módon a háború alatt ennél valamivel több ösztöndíjas lakott a palotában. Bár az eltérő szempontú kimutatások ez esetben sem könnyítik meg az intézet történetét vizsgálók dolgát, számításaim szerint az 1924-es alakulástól 1944/45-ig mintegy 480 esetben körülbelül 360-an kaptak a CH-ba három hónapnál hosszabb időre szóló ösztöndíjat; a vendégek száma pedig sok-sok százra rúgott.

[349] Néhány példa a pályázati hirdetményekben rögzített feltételekre (ezek a jelzett változtatásokkal minden esztendőben szinte teljesen azonosak voltak): Hivatalos Közlöny 1930. február 1., 34, 1934. február 1., 17, 1938. február 15., 15 és 1942. február 1., 91.

[350] LÁBÁN, *A bécsi Collegium Hungaricum,* 20.

[351] Idézet az egyik pályázati hirdetményből: ELTE Lt., 8/b, 1489/1927–28. Lásd még LÁBÁN, *A bécsi Collegium Hungaricum,* 23–26.

Lábán Antalnak a CH 1924/25. és 1931/32. közötti munkájáról szóló – annak feladatairól és céljairól is beszámoló – összegzése szerint e hét tanévben több mint 220 szaktanulmány jelent meg Ausztriában, Németországban és Magyarországon az ösztöndíjasok bécsi kutatómunkájának eredményeként. Emellett A *Bécsi Collegium Hungaricum Füzetei* sorozatban már tíz kis kötet látott napvilágot irodalom- és nyelvtudományi, történelmi, paleontológiai és földrajzi témakörökben, illetve további ötöt – melyekből végül csak hármat adtak már ki – készítettek elő. Számos bécsi professzor és intézetigazgató nyugtázta elismeréssel a magyar stipendisták munkáját. A hét esztendő alatt 211 tag, egyötödük két-három éven át időzött a CH-ban. Közülük 84-en harmadéves hallgatók, 44-en már diplomát szerzett, 83-an pedig már tudományos vagy tanári állásban dolgozó fiatalok voltak. Bécsi tartózkodásuk után tizenhatan habilitáltak – s szereztek így magántanári címet – Magyarországon, 61-en pedig végzettségüknek megfelelő álláshoz jutottak.

Lábán kutatási témáikat, fontosabb publikációikat, tudományterületek szerinti felosztásukat is közölte. 30-an a jog- és államtudomány, illetve a közgazdaság és a szociológia művelői voltak, emellett 55 orvos, 1 gyógyszerész, 1 állatorvos, 98 bölcsész és természettudományi szakos (ebben az időben a magyar egyetemek többségében a természettudományokat még a bölcsészkaron belül oktatták), 3 protestáns teológus, 5 konzuli akadémista, 5 világkereskedelmi főiskolás és 9 művész tagot számlált a CH.[352] Szintén Lábán 1933-as, keltezetlen tanulmányi jelentése szerint: „Az eddigi 285 volt ösztöndíjas kollégista közül legalábbis 250 visszatérte után a legkülönbözőbb munkakörben emberül megállta helyét s a kollégiumi vendégtagok számára is sokat jelentenek a kollégiumban nyert ösztönzések."[353]

Vitéz Nagy Iván 1934/35-ig állította össze az ösztöndíjasok listáját. Szerinte addig 371 stipendiumot adtak, összesen 313 főnek. Figyelembe véve az újabb négy tanévet, ez nagyjából megfelelt a Lábán Antal kimutatásában is szereplő adatoknak.[354] Schneider Mártának a külföldi ösztöndíjasok kutatásairól szóló hivatalos kiadványok[355] összesítése alapján írt tanulmánya szerint 1924/25-től 1941/42-ig 530-an kaptak állami, törvényhatósági vagy alapítványi támogatást (ez valójában az ösztöndíjak számát jelenti, ennél kevesebb személyről,

[352] Archiv der Universität Wien, Philosophische Fakultät, Personalakten, Lábán Antal személyi anyaga, 1931. július. Lábán a *Bericht über die Tätigkeit des Collegium Hungaricum in Wien (1924–1931)* (Beszámoló a bécsi Collegium Hungaricum tevékenységéről [1924–1931]) című összefoglalót a bécsi tudományegyetem bölcsészkari dékánján kívül elküldte a rektornak és a többi kar dékánjának, a bécsi felsőoktatási intézmények rektorainak, a nagy közgyűjtemények vezetőinek.

[353] MNL OL, K 726, 1933–693.

[354] *A Collegium Hungaricum Szövetség Zsebkönyve,* szerk. Martonyi János, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936, 29 és 210.

[355] *A külföldi magyar intézetek működése,* 1924/25–1941/42.

mintegy 420-ról lehet szó).[356] Ugyanő egy másik dolgozatában 535 stipendiumot regisztrált. Ezen kívül még „félfizetős" és „fizetős" vendégei is voltak az intézménynek.[357]

A Schneider által is használt éves jelentések szerint a CH-ban a legalább fél- (de többnyire egész-) éves helyek száma a következőképpen alakult tanévenként: 1924/25: 18; 1925/26: 32, 1926/27: 32, 1927/28: 38, 1928/29: 47, 1929/30: 43 1930/31: 38, 1931/32: 21, 1932/33: 12 (és még 5-en „tanulmányi segéllyel"), 1933/34: 15 (3 tanulmányi segélyes); 1934/35: 15 (+ 2); 1935/36: 12 (illetve a „szellemi együttműködésről" kötött szerződés alapján 2 osztrák állami ösztöndíjas); 1936/37: 16 (+ 3 osztrák ösztöndíjas); 1937/38: 14 (+ 2); 1938/39: 12 (és 2-en tanulmányi segéllyel); 1939/40: 14 (+ 2); 1940/41: 18 (+ 3); 1941/42: 18 (+ 4 + 4-en Bécs város Prinz Eugen-ösztöndíjával). Ez összesen 415 állami, törvényhatósági és alapítványi ösztöndíj, amelyhez még 32 egyéb juttatás és tanulmányi segély járult.[358] Ha ehhez hozzáadjuk a BMTI – nem derül ki Schneider írásaiból, hogy ezzel számolt-e –, illetve a következő két tanév ösztöndíjait, akkor a CH és a BMTI esetében mintegy 700 ösztöndíjadományozást regisztrálhatunk, ez körülbelül 510 személyt jelent.

Ez azonban csak megközelítő adat, hiszen a CH ösztöndíjairól is más-más szempontok alapján jelentettek. A Hivatalos Közlöny 1927/28-ban 39 egész- és 2 féléves (összesen 38 helyett), 1928/29-ben 36+7 (47 helyett), 1929/30-ban 35+2 (43 helyett), 1930/31-ben 29+8, illetve 1 „félfizetéses" (38 – itt egyezik); 1931/32-ben 27+2+1 (21 helyett) ösztöndíj adományozásáról szólt. 1932/33-ban – nyilván a sokszori változtatások, illetve a megtakarítási intézkedések miatt nem közölték a stipendisták listáját. 1933/34-ben 9+2 (félfizetéses hely ekkor már nem volt) (15 helyett); 1934/35-ben 6+8 (15 helyett), 1935/36-ban 9+2 (12 helyett) 1936/37-ban 6+8 (16 helyett); 1937/38-ban 5+10 (14 helyett); 1938/39-ben 7+3 (12 helyett); 1939/40-ben 8+4 (12 – itt egyezik) ösztöndíjas kiküldéséről számolt be a kultuszminisztérium hivatalos lapja, amely 1940-ben csak a belföldi stipendisták névsorát közölte. 1941/42-ben 9+2 (18 helyett) fő támogatásáról tudósítottak. A következő évtől már csak a Hivatalos Közlöny adataira vagyunk utalva: 1942/43-ban 19; 1943/44-ben 17, 1944/45-ben pedig 23 ösztöndíjas kiutazásáról határoztak (ekkor már nem jelezték, hogy egy vagy két szemeszteresek-e a stipendiumok, amelyek elvileg teljes tanévre szóltak).[359]

[356] Schneider, *Magyar kulturális intézetek Bécsben…,* 213.

[357] Schneider Márta, *Magyar ösztöndíjasok külföldön = Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon,* szerk. Békési Imre – Jankovics József – Kósa László – Nyerges Judit, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft., Budapest–Szeged, 1993, 876–889, különösen 886 és 889.

[358] *A külföldi magyar intézetek működése,* 1924/25–1941/42.

[359] Hivatalos Közlöny 1926. október 1., 317; 1927. szeptember 1., 266; 1928. augusztus 1., 230; 1929. július 15., 228; 1930. augusztus 1., 194; 1931. augusztus 1., 148; 1933. szeptember 15., 187;

Némileg ezektől eltérő létszámról tudósítottak az ösztöndíjasok munkájáról, szakok szerinti eloszlásáról többnyire részletesen beszámoló igazgatói jelentések, amelyek a nagyszámú, a Gárdapalotában rövidebb időt eltöltő vendégtagról, valamint a CH életének fontosabb eseményeiről – a különböző tudományos és művészeti programokról, magas rangú külföldi és magyar vendégek (számos alkalommal Klebelsberg) látogatásáról, olykor vezető osztrák politikusok leányainak meghívásával rendezett bálokról stb. – is szóltak.[360] 1932 decemberében a CH serlegét is megalapították. Az ezt követő esztendőkben a CH egykori tagjainak részvételével tartották az Országos Kaszinóban a serlegvacsorákat.[361]

A Collegium Hungaricum ösztöndíjasai voltak például – a korábban már fölsorolt történészeken kívül – a jogász-politológus Bibó István (1911–1979); a geológus-paleontológus Bogsch László (1906–1986); a történész-levéltáros Buday Kálmán (1908–1936); a festőművész Csebi Pogány István (1908–1979), a reumatológus De Châtel Andor (1902–1995); az egyiptológus Dobrovits Aladár (1909–1970); a turkológus Eckmann János (1905–1971); az elektrokémikus és későbbi politikus, Erdey-Grúz Tibor (1902–1976); a néprajzos-muzeológus Fél Edit(h) (1910–1988); az irodalomtörténész-szerkesztő Gál István (1919–1982); a könyvtáros-nyelvész Hartnagel Erzsébet; a jogfilozófus, jogszociológus Horváth Barna (1896–1973); a fegyvertörténész Kalmár János (1899–1977); az újságíró-politikus Katona Jenő (1905–1978), a költő, irodalomtörténész Keresztury Dezső. A mineralógus Koch Sándor (1896–1983); a történész-szociológus Kósa János; a bátor „közíró", Lajos Iván (1906–1949); a geográfus Láng Sándor (1913–1982); a kémikus Lengyel Béla

1934. augusztus 15., 196; 1935.augusztus 1., 235; 1936. augusztus 15., 288; 1937. augusztus 15., 217; 1938. szeptember 15., 374; 1939. szeptember 1., 329; 1941. augusztus 15., 473; 1943. augusztus 1., 505; 1943. július 15., 350. Az 1944/45-ös ösztöndíjakról: MNL OL, K 639, 71 984/1944. és 71 915/1944.

[360] Lásd még MNL OL, K 636, 440–05–4–1929., 440–05–16–1930., 440–05–21.; Uo., K 639, 35 246/1942., 13 227/1943., 1943–1–12 825. (Res.); Uo., K 726, 1929–176–107., 1929–176–134., 1929–441–317., 1930–266–57., 1931–64., 1931–384., 1931–617., 1932–164., 1932–531., 1933–335., 1933–693., 1934–280.; Uo., K 829, 1. tétel jelentései. A bálokra két példát hozok. Lábán 1930. május 23-án jelentette, hogy Ambrózy Lajos követ „nemrégiben tánccal egybekötött teát adott Miklas köztársasági elnök leányai tiszteletére. Meg voltak híva az osztrákkormány tagjainak leányai és a bécsi külföldi követségek leány-családtagjaikkal. E jelentős és kiválóan sikerült társadalmi eseményen a Collegium 12 tagja is meg volt híva. Kollégistáink a lehető legjobb benyomást tették, mindek jeléül azóta az ott megjelent előkelőségek által a Collegium nevét szélesebb és értékes körökbe is eljuttatják." (MNL OL, K 636, 440–05, 14/1930.) Ugyancsak Lábán Antal számolt be róla 1931. évi, keltezetlen levelében: „A bécsi Követ Úr Őexellenciája az osztrák köztársasági elnök leányának tiszteletére tánccal egybekötött teát rendezett [a CH-ban], amelyen az osztrák politikai élet és minisztériumok vezetőinek leányai, valamint több külföldi követnek leányai voltak hivatalosak. Ez alkalommal a Collegium 16 tagja volt meghíva." (MNL OL, K 726, 1931–64.)

[361] Például: Budapesti Hírlap 1932. december 20., 8; 1933. december 20., 8 és 1935 december 13., 9.

(1903–1990); a geográfus Mendöl Tibor (1905–1966); a társadalomtudós Ottlik László (1895–1945); a régész Párducz Mihály (1908–1974); az esztéta-irodalomtörténész Péczely László (1906–1980); a bőrgyógyász Rejtő Kálmán (1894–1970); az ideggyógyász Sántha Kálmán (1903–1956); az irodalomtörténész Sárkány Oszkár (1912–1943); a színháztörténész Staud Géza (1906–1988); a zenetörténész Szabolcsi Bence (1899–1973); a kémikus Szebellédy László (1901–1944); a néprajzos Szendrey Ákos (1902–1965); a régész Szilágyi János (1907–1988); az etnográfus Tálasi István (1910–1984); az újlatin nyelvész Tamás (Treml) Lajos (1904–1984); a geológus-paleontológus (Tasnádi) Kubacska András (1902–1977); az orientalista Telegdi Zsigmond (1909–1994); a diplomata Ujváry Dezső (1902–1978?); az onkológus Vályi Nagy Tibor (1912–1969); az egyiptológus Wessetzky Vilmos (1909–1997); a kémikus Zemplén Béla (1883–1956).

Mellettük rengeteg – konferenciára érkezett, rövidebb bécsi kutatásokat folytató vagy éppen a bécsi kollégákkal egyeztető – vendég, a korabeli magyar tudományosság színe-java is sokszor időzött a Testőrpalotában. Nyilvánvaló, hogy az ösztöndíjasok és a vendégek bécsi tartózkodása a két világháború közötti, sőt az 1945 utáni magyar tudományosság szempontjából is meghatározó volt, hiszen számosan jutottak itt olyan tapasztalatokhoz, melyeket aztán otthoni munkájuk során hasznosíthattak. Korábbi utalásomat összegezve: a két intézményben összesen nagyjából 700 esetben körülbelül 510 fő tartózkodott három hónapnál hosszabb ideig.

A két intézmény korszakbéli működése jelképes lezárásának is tekinthető, hogy a II. világháború végén, 1944. október 18-án a CH két tagját, a régész Foltiny Istvánt (1918–1996) és Lőcs Rudolfot (?–?) – háború- és németellenes kijelentéseik miatt – őrizetbe vette a Gestapo. Ezután egy ösztöndíjas társuk – az 1942-ben doktorált, az ideiglenesen a bécsi magyar református kolónia lelkészi teendőit is ellátó – ifj. Varga Zsigmond (1909–1945) feladta magát, és önként jelentkezett a rettegett intézményben. Varga a politikai messianizmussal szemben egyedül Jézus Krisztus Messiásságának igazságát hangoztatta, és a bécsi magyar reformátusok istentiszteletén elmondott prédikációjában a háború szörnyűségeiről szólt, annak gyors befejezését jósolta. Miskolczy Gyula 1945. június 1-jei jelentése szerint mindhármuk feljelentői a CH-ban lakó nyilasok közül kerültek ki. Foltiny Bécs ostroma idején ugyan kiszabadult a börtönből – 1945 után is a CH tagja maradt, később az USA-ban futott be karriert –, Lőcsöt és Vargát azonban 1945. február elején a mauthauseni koncentrációs táborba szállították, ahonnan csak az előbbi térhetett vissza 1945 májusában Bécsbe. A súlyosan beteg Vargát Mauthausenből a közeli guseni munkatáborba vitték, ahol 1945. március 5-én – a hivatalosan megadott halálok szerint szívizom-gyengeségben – hunyt el. A guseni áldozatok

emlékhelyén egy arcképével ellátott tábla – melynek avatásán e sorok írója is jelen volt 1997-ben – idézi föl a fiatal lelkész bátorságát és tragikus sorsát. Emellett 2005-től a dorotheergassei bécsi református városi templomban (Reformierte Stadtkirche) is emléktábla hirdeti a magyar keresztyén mártírok közé felvett Varga emlékét.[362]

A sokba kerülő külföldi „elitintézetekkel" szemben a korabeli sajtóban gyakran felbukkanó, Klebelsberg megítélését is kikezdő ellenérzések és ellenvetések dacára: az ösztöndíjasok névsorán, tudományos teljesítményén és későbbi életpályáján végigtekintve, a CH és a BMTI vonatkozásában igen komoly eredménnyel járt az 1920 és 1944 közötti állami ösztöndíjakció. Az itt időzöttek többsége – mintegy kétharmada-háromnegyede – hazatérte után nem sokkal bekerült a magyar értelmiségi elitbe, s gyakran (igaz, 1945-től, majd 1948-tól sokszor már az emigrációban) még az 1950–60-as, sőt '70-es években is vezető szerepet játszott. De voltak köztük többen, akik még a rendszerváltoztatás idején is meghatározó személyiségeknek számítottak, mint például az MTA elnöki tisztét két cikluson át (1990–1996) betöltő Kosáry Domokos, aki 1935-ben az első külföldi stipendiumát éppen a BMTI-be kapta, hogy aztán 1936/37-ben Párizsban, 1938/39-ben Londonban, 1941-ben pedig az USA-ban – további állami ösztöndíjakkal – bővíthesse tudását.

[362] Szita Szabolcs, *Utak a pokolból. Magyar deportáltak az annektált Ausztriában 1944–1945,* Metalon Manager Iroda, Budapest, 1991, 64. Miskolczy jelentése: MNL OL, XIX–I–1–e – 21 491/1945. (ennek egy részét – de nem az említett letartóztatásokkal kapcsolatosat – közli: *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből,* I., 397–399). Lásd még Ifj. Varga Zsigmond, *Non videri, sed esse. Válogatott írások,* szerk. Fekete Károly, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2005, 7; Fekete Károly, *A debreceni mártír teológus: ifj. dr, Varga Zsigmond,* Hajdú Online 2014. november 16., http://www.haon.hu/vendegjegyzet-a-debreceni-martir-teologus-ifj-dr-varga-zsigmond/2698334.

A Történeti Intézet és a Collegium Hungaricum tudományos eredményei és programjai

Mint arra az előző fejezetekben fölhívtam a figyelmet, Klebelsberg Kuno 1918–1920 között – forráskiadvány-programjának alapozó munkálatai során – a bécsi levéltári anyagot legjobban ismerő magyar történészekre, levéltárosokra támaszkodva határozta meg azokat a témákat, amelyek a legtöbb, illetve a legérdekesebb magyar vonatkozású iratanyagot tárhatták föl. Közben a forráskiadás-sorozat mintaszerű tervezetét is elkészítették. Csak ezután kezdődtek a már említett *Fontes*-kötetek megjelentetése céljából indított bécsi kutatások. Ennek során a császárvárosban kutató fiatal magyar ösztöndíjasok óriási segítséget kaptak a levéltári felszámoló (likvidációs) bizottság tagjaitól, majd 1927-től a magyar levéltári delegátusoktól.

A magyar kormány a Monarchia fölbomlását követően azonnal bejelentette társtulajdonosi igényét az egykori „közös közgyűjteményekre". A megegyezés e téren – mint már szintén szóltam róla – gyorsabban és kevesebb konfliktussal jött létre, mint a múzeumi és a könyvtári állomány esetében. Az egykori Monarchia kultúrjavainak kezeléséről zajló, néha heves vitákkal kísért magyar–osztrák tárgyalásokon sikerült elérni, hogy 1921-től a Kriegsarchivban, 1922-től pedig a Haus-, Hof- und Staats-, valamint a Hofkammerarchivban magyar levéltári kiküldöttek dolgozhassanak, akik azonosak maradtak a korábban itt tevékenykedőkkel. Rendkívüli szerepe volt ebben Károlyi Árpádnak, aki – Szekfű és Eckhart segítségével – a magyar jogigényeket megfogalmazta, és olykor harcosan képviselte. Ezek alapján, hosszas és sokszor érzelmektől sem mentes egyeztetések után sikerült magyar és osztrák szempontból is elfogadható és ésszerű kompromisszumot kötni, így 1926 májusában aláírhatták a következő év elejétől érvényes badeni levéltári egyezményt.[363]

A magyar kutatók bécsi levéltári búvárkodásai azonban a Monarchia 1918 végi megszűnése után sem szakadtak meg, függetlenül a levéltári megállapodás nyolc éven át zajló folyamatától. Annál inkább sem, mivel a Klebelsberg

[363] Minderről bővebben lásd a kötet *Az intézet és a nagypolitika: az Ausztria és Magyarország közötti kapcsolatok* című fejezetét, illetve a kiváló forráskiadványt: Ress, *A Monarchia levéltári öröksége*.

MTT-elnöksége, majd minisztersége alatt megfogalmazott, a történettudomány fejlesztését célzó koncepció a historikusok döntő többségének egyetértésével találkozott.

A Klebelsberget finoman, de többször is bíráló Hóman Bálint 1937 decemberében, az MTT elnökként mondott közgyűlési beszédében méltatta miniszterelődje tudományszervezői erényeit. „Történettudományi munkaszervezetünk újjáépítője a társulati elnöki beszédek szokásos keretén és szempontjain messze felülemelkedő nagyvonalú beszédében – amit a háború után megváltozott viszonyokhoz képest szervesen egészítenek ki és módosítanak öt esztendő alatt tartott többi elnöki megnyilatkozásai – hatalmas tudománypolitikai program körvonalait rajzolta meg, kiterjeszkedve a tudományos munkaszervezet teljes kiépítésének alapvető szempontjaira, e szervezet tudósnevelő, anyaggyűjtő, rendszerező és feldolgozó intézményeinek mindegyikére, s valamennyiük szerves összefüggésének bizonyítására. A történettudományi kutatás és rendszeres feldolgozás megszervezésének feltételeiről szólva ismertette a bel- és külföldi történeti intézetek, speciális irányú tanszékek szervezésére és kutatóösztöndíjak létesítésére irányuló terveit, melyeket később miniszterként jórészben meg is valósított. […] A megelőző korszak részletkutatásának és a szakszerű specializálás szempontjainak tárgyilagos méltánylásával rámutatott a specifikáló szellem és a tudományt atomizáló aprólékos böngészkedés túlhajtásának következményeire; a szakszerű, de jelentéktelen és érdektelen közlések rendszerének hátrányaira. Felhívta figyelmünket a tudományban Európa-szerte érvényesülő szintetikus törekvésekre, a szélesebb távlatú kutatómunka és összefoglaló munkálatok megindításának, addig elhanyagolt korszakok – elsősorban a legújabb kor – és a modern állami és társadalmi berendezkedés alapjaiul szolgáló intézmények történeti feldolgozásának immár halaszthatatlan szükségére. Szétágazó kis feladatok helyébe átfogó nagy célkitűzéseket állított a Társulat elé. […] A korábbi speciális forráskiadványok és a heterogén természetű adatközléseket tartalmazó Történelmi Tár felelevenítése és folytatása helyett egy új kiadvány – Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai, röviden a Fontes – létesítésében jelölte meg azt a célt, amelyre a Társulat erőit – anyagiakat és szellemieket egyaránt – egyesíteni kell. E kiadványsorozat feladatát az 1687 és 1848 közötti korszak forrásainak kiadásában és interpretálásában határozta meg, utóbb a bécsi titkos levéltárak megnyílta után e kor határát Ferenc József haláláig terjesztette ki, és a fontos anyag rendszeres felkutatása és feldolgozása végett megalapította Társulatunk Bécsi Magyar Történeti Intézetét, mely ma az ő nevét viseli. Klebelsberg szakított a középkori forráskiadványoknál helyénvaló, de az újkori forrásanyag terjedelme mellett kivihetetlen teljes anyagközlés elavult szokásával s a lényeges anyagot kiválasztó, a lényegtelent rövi-

den ismertető szelekciós közlési elv álláspontjára helyezkedett. A kiadvány szigorúan tudományos jellegét biztosítva, gondoskodott arról is, hogy az egyes kötetekhez írt élvezetes modorú bevezetések a művelt történetkedvelők érdeklődését és igényeit kielégítsék. A Fontes két sorozatában másfél évtized alatt 26 nagy kötetet adott ki, melyekhez halála óta – öt év alatt – 8 újabb kötet járult."[364]

Egy egészen más szempontú elismerést is idézek. Mályusz Elemér 1942-ben – miután Szekfű Gyulát követően immár Hómannal is szembekerült – sok részigazsága ellenére is elfogultan és szinte kizárólag a népiségtörténeti kutatások oldaláról bírálta a magyar történettudomány intézményrendszerét. Ennek ellenére Klebelsberg érdemeit ő is – mint a BMTI első ösztöndíjasa – kiemelte: „évtizedes mulasztásokat igyekezett pótolni, olyan programot adott, amely a messze jövőben is több generáció idejét kötheti le. […] A hatalmas kiadványsorozat, amely az ő fáradozásának eredményeképpen, részben már halála után, napvilágot látott, szilárd alapokra helyezte újabbkori történetünket, s ugyanakkor hozzáférhetővé tette a bécsi levéltáraknak korábban féltve rejtegetett anyagát is […], mégpedig, hogy a történetírói értékelésekkel együtt járó egyoldalúságnak és szubjektivitásnak elejét vegye, eredeti szövegükben. Nagy vállalkozásának, a Fontesnek kötetei tehát okmánypublikációk, de oly történeti bevezetésekkel ellátva, amelyek a téma feldolgozásának nevezhetők. Ez a kettős jellegük biztosítja, hogy nélkülözhetetlenek a Kárpát-medence, sőt a régi Habsburg-monarchia minden kutatója számára. […] A forráskiadások terén mintaszerűségben példát mutatott közvetlen szomszédainknak."[365]

A két világháború közötti Magyarország történetírásának egy Hómantól és Mályusztól is eltérő irányzatát képviselő historikus, Lukinich Imre szerint: „Történetíróink érdeklődése szinte hagyományszerűen a magyar középkor felé fordult […]. Gróf Klebelsbergnek ezzel szemben az volt a meggyőződése, hogy a középkori történelemnek részletekbe vesző, aprólékosságig menő művelése, bármilyen értékes is magában véve tudományos szempontból, nem érdekli a társadalmat. Ellenben felkelthető és tartósan biztosítható még a legszélesebb társadalmi rétegeknek érdeklődése is akkor, ha a történeti kutatásoknak és a feldolgozásoknak súlypontját áthelyezzük a hozzánk közelebb álló újkori és legújabb kori magyar történelemre. Megvalósítandónak tartotta ezt a munkaátvitelt arra az eshetőségre is számítva, hogy valamikor még szükség lehet Magyarország történeti igényeinek tudományos bizonyítására és az elszakított részekre való történeti jogok történeti forrásokon alapuló igazolására. A hazugságokra épített trianoni béke állandóságában egy percig sem hitt,

[364] Hóman Bálint, *Elnöki megnyitó beszéd,* Századok 1937/9–10., 394–396.
[365] Mályusz, *A magyar történettudomány,* 104–106.

éppen ezért a viszonylagos béke éveit a tudományos fegyverekkel majdan végzendő új honfoglalás előkészítésére akarta fordítani. Az a hatalmas nagy vállalkozás, melyet Magyarország újabbkori történeti forrásai címmel megindított, sok tekintetben ennek a nagy nemzeti célnak a szolgálatában állott. S az a történetírói gárda, mely korábban tudásának és munkabírásának legjavát szentelte a magyar középkor történetének művelésére, most, az ő felhívására, az újkori magyar történelemnek lett a munkása és a nagy nemzeti célok érdekében készségesen végezte a forráskutatás és feldolgozás munkáját. Ennek a sok lemondással és nagy türelemmel járó kollektív vállalkozásnak eredményeit azok a hatalmas kötetek tartalmazzák, melyek nélkül Magyarország újkori történetének megírása el sem képzelhető. […] Ma már senki sem vitatja a Magyar Történelmi Társulat forráskiadványainak tudományos és nemzeti jelentőségét s annak a nagyszabású programnak teljes megvalósítását, melynek alapján immár a második évtizede folyik az újabbkori történelmi forrásoknak és gróf Széchenyi István irodalmi hagyatékának kiadása, ma már nemcsak a szakkörök várják türelmetlenül, hanem a magyar értelmiségnek az a rétege is, mely tudja, hogy – Klebelsberget idézve – »a történelem nem retrospektív, a múltakba visszatekintő kíváncsiság csupán, hanem hatalmas erkölcsi erő is«."[366]

Hóman, Mályusz és Lukinich eltérő indíttatásból született szavai után – s mivel Károlyi Árpád, Domanovszky Sándor, Angyal Dávid, és Miskolczy Gyula Klebelsberg ez irányú szerepéről kialakított, igen kedvező véleményét már korábban idéztem –, a Szekfű-tanítvány Kosáry Domokost szólaltatom még meg, hogy egyértelmű legyen: a két világháború közötti Magyarország történetírásának valamennyi jelentős vonulata támogatta Klebelsberg tudománypolitikai programját. Kosáry 1982-es – tehát nem kortárs, de korábbi álláspontját is tükröző – értékelése szerint a húszas és a harmincas években ugyan erős volt a kapcsolat a történetírás és a politika között, ám a számba vehető történészek „azt vallották, hogy ők csak szakmájukkal foglalkoznak, és nem politikával. De ez csak a napi politikára állt, mert egyébként általában készek voltak társadalmi feladatvállalásra, így, főleg Trianon sokkhatása alatt arra, hogy történetileg próbáljanak olyan jelenkori problémákat megválaszolni, mint hogy a régi ország s a nemzet hogyan jutott el ily bukáshoz. S mivel a közjogi problémák aktualitásukat vesztették, a jogtudomány helyett most a történettudomány került a figyelem előterébe. A történészek mindegyik oldalon készséggel részt vettek a Klebelsberg mint társulati elnök által a húszas években kidolgozott tudománypolitikai program s így az új, nagy forráskiadvány-sorozat, a Fontes megvalósításában. Ez utóbbinak a harmincas

[366] Lukinich, *Gr. Klebelsberg Kuno emlékezete,* 233–234.

években is sorra megjelenő kötetei már témáikkal jelezték, hogy a magyar történettudomány figyelme kezd átfordulni Ausztriáról a szomszéd nemzetiségekkel való viszony kérdése felé, és hogy időben a XVII. században túlhaladva elérte a XVIII–XIX. századot."

Abban is egyetértek Kosáry Domokossal, hogy – jórészt éppen Klebelsberg tudománypolitikájának köszönhetően – a „szakmai apparátus dolgában […] Magyarország a harmincas években is az európai mezőnyben mozgott, nemzetközi összehasonlításban sem egészen rossz helyen. Természetesen szerényebb kivitelű, szegényesebb volt a nagy országokénál. Valljuk be azonban, hogy az olyan elég kivételes, kitűnő kezdeményezésektől eltekintve, mint a francia Annales-iskola, a polgári Európa egykorú élete is inkább a megszokott, hagyományos mederben haladt – a hitleri hatalomátvételig Németországban és Ausztriában is, amelyekhez a magyar történetírást leginkább fűzték akkoriban hagyományos kapcsolatok. S az egyetemen, az Eötvös-kollégiumban tájékozódni kezdő fiatalok azt látták, hogy Magyarország szakmai szervezete működik, részt vesz a nemzetközi életben, dolgoznak és nevelődnek a specialisták, bővül a forráskiadványok témaköre, igényesebbé válik a forráskritika, oklevéltan, írástörténet művelése, ismét erőre kap a régi »Századok«, s az eredmények egy részét olykor idegen nyelven is közzéteszik, főleg németül. Napvilágot láttak új összefoglalók és a szokásos emlékkönyvek, egymás után, olyan tanulmánykötetek, amelyekben részint egy-egy tudós egyéniség volt tanítványai mutatták be, tiszteletül, az »iskola« produkcióját, részint pedig fontosabb történelmi évfordulókról emlékezett meg egy-egy szerzői gárda."[367]

Mint az előző elemzésekből is kitűnik, a magyar állam még a legmostohább időkben, a legnagyobb gazdasági nehézségek közepette is nagy gondot fordított a történeti – és azon belül a bécsi – kutatásokra. És itt térek vissza könyvem kiindulópontjához: ez Bécs, illetve az ott található levéltári források magyar szempontból kiemelt szerepe, valamint a gyökeresen megváltozott magyar viszonyok miatt volt így. Gondoljunk csak bele, milyen káros hatással volt az osztrák nemzettudat 20. század hatvanas éveiig tartó fejlődésére az I. világháború után minden politikai erő által követelt Anschluss megtiltása, majd a rendi állam idején egy mesterséges osztrák-tudat kialakítása, aztán a csatlakozás a Német Birodalomhoz – nem folytatom tovább. Magyarország esetében ezek a sebek még ennél is mélyebbek voltak, és napjainkig sajognak. Ugyanakkor részben ezek tisztítására és gyógyítására, részben pedig a Magyarországon mindenki által vágyott revízió történeti alátámasztására már a húszas évek elején megtörténtek az első kísérletek, éppen a történettudo-

[367] Kosáry Domokos, *Történészek és irányzatok: emlékezés,* Magyar Tudomány 1982/10., 722–723. A tanulmány kibővített változata: Uő., *A magyar történetírás a két világháború között* = Uő., *A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról,* Magvető, Budapest, 1987, 321–355.

mány hathatós segítségével. Kétségtelen tehát, hogy a hatalom ebből a szempontból ki- és felhasználta a szaktudományi munkásságot: a BMTI-nek és a *Fontes*nek kétségtelenül voltak politikai, ideológiai céljai is. Ezeket azonban színvonalasan, szakmailag semmit sem feladva, többnyire rendkívüli felkészültséggel és alázattal, magas szintű forrásismerettel és történeti elemzéssel igyekezett támogatni a tudomány. Az előtérben így sokkal inkább a szakmai tisztesség, mint a politika állt.

Ezért a különböző táborokba tartozó történészek nem véletlenül szóltak elismerően a klebelsbergi történettudomány-fejlesztési programról, a BMTI-ről s a *Fontes*ről. Hiszen Klebelsberg minisztersége idején – elsősorban éppen a *Fontes*-tervek megvalósítása érdekében – még össze lehetett fogni a később egymással szembekerülő historikusokat, közös munkára lehetett sarkallni és buzdítani őket. A húszas években nagyjából egy időben dolgoztak a *Fontes*-köteteken az ezután a legkülönfélébb irányba tartó tudósok: a „konzervatív pozitivistaként" jellemzett Károlyi Árpád és Angyal Dávid; az „elkapatott szellemtörténész", Szekfű Gyula;[368] a magyar „népiségtörténeti" kutatásokat elindító Mályusz Elemér; a szociológiai-társadalomelméleti szemléletével új színeket fölvázoló Hajnal István; a „gazdaságtörténeti iskola" alapítója, Domanovszky Sándor; a „nem vérbeli historikus, hanem inkább érdemes publicista", Steier Lajos;[369] az „autodidakta, dilettáns" – a magyar–szerb kapcsolatok kutatása mellett az eredeti szakmáját a BMTI és a CH orvosaként űző – Thim József (1864–1959); s a náluk is nehezebben besorolható Baranyai Béla (akinek *Fontes*-kiadványa sosem hagyta el a nyomdát). Ugyanígy Iványi-Grünwald Béla, Lukinich Imre, Miskolczy Gyula vagy a Széchenyi István kéziratainak kiadójaként és életútja fáradhatatlan feltárójaként ismertté vált Viszota Gyula. Azaz a két világháború közötti időszakban amúgy is egyik „aranykorát" élő magyar történettudomány színe-java. E kutatókat csak

[368] A korábban Szekfű mellett sokszor kiálló Károlyi Árpád a harmincas évek elejétől egyre többet panaszkodott „öreg barátjának", Takáts Sándornak arról, hogy az „istenített" Szekfű – Eckhart Ferenccel egyetemben – mennyire „fenn hordja az orrát". „Kár, hogy annyira elkapatták magukat. Értékes emberek ők, de még megjárhatják, ha oly fönn hordják az orrukat. […] Takáts tyatya, nem értettünk ehhez. Pupákok valánk és vagyunk, mint igen helyesen írod." (OSZKK, Levelestár, Károlyi Árpád Takáts Sándornak, 1931. április 27.) Károlyi fenntartásai a *Magyar történetírás új útjai* című kötet megjelenése kapcsán erősödhettek föl: „Nem tudom, mi igaz van abban, hogy e mű erősen támadja s becsmérli a régibb historikus generáció egész működését – írta Eckhartnak. – Ez hiba volna, ha igaz volna. Nekem a reklám, mely e könyvet megelőzte, nem nagyon tetszik, nagyon amerikai ízű. Az pedig, hogy a Magyar Szemle hirdetése e »negyven éves«-eket külön kategóriába teszi, bizony komikus. Nemsokára megérjük, hogy a szürke nadrágot vagy sárga cipőt viselő historikusok kategóriájával fogunk találkozni. Ezt megmondhatnád Szekfűnek, akit szívesen üdvözlök." (MTAKK, Ms 5616/47., Károlyi Árpád Eckhart Ferencnek, 1931. február 18.)

[369] Ez az idézet is Károlyi Árpádtól származik: MTAKK, Ms 4525/408., Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak, 1935. január 23.

Klebelsberg szervező- és lobbiereje tudta összetartani, egyazon cél érdekében mozgósítani.

Mindez persze azt is jelentette, hogy az osztrák történészekkel ápolt kapcsolatok a korábbiaknál is élénkebbé váltak. Az állandó bécsi magyar jelenlét, a magyar ösztöndíjasok levéltári kutatásai az osztrák történészekkel ápolt kapcsolatokat is szorosabbá és élénkebbé tették. Szinte valamennyi *Fontes*-kötet bevezetőjében olvashatunk az osztrák historikusok, levéltárosok segítségét köszönő, hálálkodó sorokat. (Lothar Gross, Josef Karl Mayr [1885–1960], Fritz von Reinöhl [1889–1969], Oskar Schmid [1890–1942] és Jacob Seidl [1887–1951] nevét említik a legtöbbször.)

Ez persze nem jelentette azt, hogy az osztrák és a magyar történetszemlélet közelebb került volna egymáshoz. Éppen a magyarok számára legfontosabb kérdésekben – Magyarország társadalmi téren való elmaradottsága és helyzete a Habsburg-birodalmon belül, a magyar függetlenségi mozgalmak, illetve a magyarországi nemzetiségi kérdés – ugyanis változatlanul markánsan eltért a két nép történészeinek álláspontja. E szempontból érdekes összevetnünk Hugo Hantsch (1895–1972) sok kiadásban – többnyire két kötetben – megjelent, közkedvelt és sokat idézett összefoglalását (*Die Geschichte Österreichs,* első kiadás: 1937 és 1940) a hasonlóan népszerű, Hóman Bálint és Szekfű Gyula jegyezte *Magyar történet* (első kiadása: 1928–1934) vonatkozó részeivel.

1921-től, Károlyi Árpádnak Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatékát földolgozó könyvének megjelenésétől 1944-ig folyamatosan, összesen 24 cím alatt, 42 kötetben jelentek meg a *Fontes*-kiadványok. Csak néhány olyan esztendő volt, amikor egy kötet sem látott napvilágot: 1923 (ekkor viszont az eredetileg szintén a bécsi intézethez kapcsolódó, de végül torzóban maradt sorozat, a *Magyarország törökkori történetének forrásai* egyetlen kötete hagyta el a sajtót), valamint 1931 és az 1941–1943 közötti időszak. A legtöbb kötet – 1925-ben 5, 1926-ban és 1927-ben 4-4 – a Klebelsberg-időszakban jutott el a szakközönséghez: az ő életében 25 jelent meg. Átlagosan 50 ív volt a terjedelmük.

Ennek prózai, gyakorlati oka volt, hiszen: „Amióta a Fontes megindult, a tiszteletdíjak kiutalásánál az volt az elv, hogy ívenként, tekintet nélkül a feldolgozás és a közlés különbségére, 32 pengőt (eredetileg 400 000 p[apír]k[orona]) fizetünk, úgy azonban, hogy ez a honorárium csak 50 ívig terjedhet, maximális határa tehát 1600 pengő (20 millió p[apír]k[orona])."[370] Így érthető, hogy csaknem mindenki betartotta a rendelkezésre álló keretet. A Magyar Történelmi Társulat 1930. évi elnöki beszámolója szerint addig 23 kötetet nyomtak ki, összesen 1165 íven – ez pedig szinte pontosan 50 íves átlagnak felel meg.

[370] MTAKK, Ms 4521/153., Domanovszky Sándor Viszota Gyulának, 1931. január 16.

A kötetek terjesztése, a jórészt bécsi források földolgozásán alapuló kutatási eredmények szélesebb körű megismertetése azonban nehézségekbe ütközött. (Mindössze hat kötet készült tisztán magyarországi forrásanyagból.) „A Fontes munkatársai azért végezték az adatgyűjtés, kiadás és feldolgozás fárasztó munkáját – mutatott rá Lukinich Imre –, hogy kutatásaik eredményei általmenjenek a köztudatba s kiegészítsék, esetleg módosítsák eddigi történeti ismereteinket. Tudományos érdek tehát e kiadványok minél nagyobb arányokban való elterjedése. Ez viszont közelről érintené a társulat anyagi helyzetét, mert így a magában véve nem kamatozó, holt tőkét jelentő raktáranyag forgótőkévé alakulhat, mely a vállalat további sorsát fogja biztosítani. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy a társulat vezetőségéhez most már egymásután érkeznek be a nyomdakész kéziratok, azon megbízatások eredményeképpen, melyeket egyesek évekkel előbb kaptak. A megbízatásokat annak idején nem ötletszerűen adtuk, hanem tervszerűen, a szükségletek gondos mérlegelése alapján, ennek következtében a kiadásra előkészített kéziratok mielőbbi megjelentetése tudományos közérdek. Afelett azonban nem lehet szemet hunynunk, hogy a Fontes kötetei általában véve drágák. Az eddig megjelent 23 kötet legtöbbje 25 pengő kötetenként, megszerzésük tehát a mai nehéz gazdasági viszonyok mellett nem egyszer nehéz probléma elé állítja azt, aki érdeklődik a történelem iránt és könyveket is szokott vásárolni."[371]

Hogy a *Fontes* milyen anyagi eszközök segítségével és igénybevételével jelenhetett meg, arról a korábbiakban már szóltam. Itt csak azzal egészítem ki, hogy több esetben „szponzorok" bevonására is volt példa. Így Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél – Angyal Dávid összeállította – levelezésének kiadásánál,[372] a Nemzeti Színház történetét bemutató köteteknél (Pukánszkyné Kádár Jolán munkája) és a Széchenyi-naplók esetében;[373] 1937-ben pedig

[371] Lukinich Imre, *Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1930. évi működéséről*, Századok 1931/4–6., 217–218.

[372] Az Angyal-kötet Magyar Történelmi Társulat jegyezte előszava kiemelte: „E kötet megjelenését a Pesti Lloyd-Társulatnak, különösen Kohner Adolf báró és Vészi József főszerkesztő úr áldozatos közreműködésének köszönhetjük, kik kegyeletből a Pester Lloyd volt főszerkesztőjének, Falk Miksának emléke iránt a nyomtatás költségeit viselték." (*Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése,* szerk., bev., jegyz. Angyal Dávid, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1925, v.)

[373] Lukinich Imre, *Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1939. évi működéséről*, Századok 1940/4–6., 250–252. Eszerint: „A másik jelentős mozzanat Társulatunk múlt évi működésében Széchenyi naplói VI. kötetének megjelenése. Ezzel egy nagyszabású vállalkozás ért véget. Amikor ugyanis Viszota Gyula tagtársunk ezelőtt közel két évtizede hozzáfogott Széchenyi naplóinak a modern forráskiadás elveihez alkalmazkodó sajtó alá rendezéséhez és közzétételéhez, tisztában voltunk azzal, hogy olyan nagy tudományos vállalkozásról van szó, amely hosszú évekre leköti majd az arra vállalkozó szaktudós idejét és munkaerejét. S hogy most mégis megérhettük a naplók megjelenését, azt elsősorban néhai elnökünk gondoskodásának

a sorozatot több intézmény is támogatta. Hóman Bálint a Magyar Történelmi Társulat 1937. évi elnöki megnyitó beszédében jelentette be, hogy a „jövő évben gyorsabb tempóban folytathatjuk a Fontes köteteinek kiadását, mert a kiadvány jelentőségét felismerve, Imrédy Béla a Magyar Nemzeti Bank részéről 5000, Kozma Miklós [1884–1941] a Magyar Telefonhírmondó és Rádió R.-T. részéről 2500, Scitovszky Tibor [1875–1959] a Magyar Általános Hitelbank részéről 2500, Weisz Fülöp [1859–1942] a Magyar Kereskedelmi Bank részéről 2500 s egy névtelen adományozó ugyancsak 2500, összesen 15 000 pengőt juttattak kezeimhez a Társulat 70 éves jubileuma alkalmából a Fontes céljaira. Ezzel az összeggel két kötet kiadási költségének javarésze biztosítva van. A Nemzeti Színház 100 éves történetének forrásait tartalmazó két más kötet költségeit a Budapest Székesfőváros 6800 pengős, a Nemzeti Színház és a kultuszkormány 5000-5000 pengős adományából rendelkezésünkre álló 16 800 pengő fedezi […]."[374]

A kötetek a *Fontes* számára kidolgozott, már ismertetett forráskiadási szabályzat elvei szerint, az iratok eredeti nyelvén – latinul, németül, magyarul, franciául, szerbül, horvátul, szlovákul –, számos magyarázó jegyzettel kiegészítve, név- és tárgymutatóval ellátva jelentek meg. A bevezető tanulmányok jóval igényesebbek és terjedelmesebbek voltak a megszokottnál: általában alaposan körbejárták a kérdés történetét, és a kiadott iratokon kívül fölhasználták azokat is, amelyeket a kutatások során kiválogattak, ám végül kihagytak a kötetből. A bevezetések többsége a vaskos kiadványok egyharmadát-egynegyedét tette ki, önmagában is megállta volna a helyét. Hiba volt azonban, hogy az eredeti nyelvükön közölt forrásokat kizárólag magyar regesztákkal és jelzetekkel látták el, és hogy a kötetek címe és tartalomjegyzéke csak magyarul volt megadva. Így a környező országok történészei kevésbé vettek tudomást e kiadványokról – holott azok általában az

köszönhetjük, aki Viszota Gyula számára annak idején lehetővé tette, hogy idejét és munkabírását éveken át kizárólag ennek a feladatnak szentelje. Köszönhetjük továbbá Hegedüs Loránd tiszteleti tagtársunknak, aki a kiadvány anyagi feltételeit megteremtette. Tudományos kiadványainknak túlnyomó része befejezetlen. A Történelmi Társulat és az Akadémia az idők folyamán számos tudományos sorozatot indított meg, de ezek közül kevés jutott el a befejezésig. A Széchenyi-naplósorozat azonban egyike azoknak az ujjainkon megszámolható vállalkozásoknak, amelyek tervszerűen előrehaladva elértek a befejezéshez" (251). Domanovszky 1934. november 4-én arról tájékoztatta Hóman Bálintot, hogy Hegedüs Loránd közel 30 000 pengőt gyűjtött a Széchenyi-naplók kiadására (OSZKK, Fond 15/452.).

[374] Hóman, *Elnöki megnyitó beszéd*, 396–397. Az említett „névtelen adományozó" a Pénzintézeti Központ lehetett. Keresztes-Fischer Ferenc (1881–1948) belügyminiszter, a központ elnöke 1937. november 18-án értesítette Hómant, hogy az MTT 70 éves jubileuma alkalmából 2500 pengőt adományoz a *Fontes* támogatására, de kéri, hogy az adomány ténye sehol se jelenjen meg, mert az intézet költségvetésében ilyen juttatásokról nem történhet gondoskodás. (OSZKK, Fond 15/838.)

ő szempontjukból is roppant fontosak lettek volna.[375] Annál is inkább, mivel a *Fontes*-kötetek egy része olyan forrásokat is közölt, illetve földolgozott, amelyek az 1927. július 15-i, a Testőrpalotával szemközti Igazságügyi Palotában (Justizpalast) okozott tűzvész martalékaivá, illetve az 1944–45. évi bombázások és pusztítások áldozataivá váltak.

A Justizpalast felgyújtásának előzménye a burgenlandi Somfalván (Schattendorf) a jobboldali Heimwehr és a szociáldemokrata Schutzbund 1927. január 30-i összetűzése volt, melynek során a Heimwehr tagjai egy idős hadirokkantat és egy hétéves kisfiút agyonlőttek. 1927. július 5-étől tárgyalta a bécsi törvényszék a merénylet elkövetésével vádolt három parasztember ügyét. Július 14-én a bíróság minden vád alól felmentette és azonnal szabadlábra helyezte őket. Másnap általános sztrájk tört ki Bécsben, s a felháborodott munkástömegek nemcsak a kormány lemondását követelték, de elfoglalták, majd lángokba borították az Igazságügyi Palota épületét. A rendőrség és a hadsereg kíméletlenül támadt a fegyvertelen tömegre, melynek következtében 89-en meghaltak (köztük négy rendőr), és több százan megsebesültek.

Károlyi Árpád érzékletesen, szemtanúként írta le a Testőrpalota épületét is fenyegető 1927. júliusi eseményeket: „Bizony ma egy hete veszedelmes egy péntekünk volt a tűz és a mob [csőcselék] miatt – tudósította Domanovszky Sándort. – A tűz minden képzeletet felülmúló grandiózus látvány volt. Szerencsénk, hogy szélcsend uralkodott. Keleti szél esetén a féktelen zsarátnok belekapott volna a Gárdapalota tetejébe, s ez menthetetlenül leégett volna. […] De »szurkoltunk« pénteken egész nap és éjjel is, vajon nem támad-e épületünkre a mob? Hisz magyar–zsidó emigránsok azt hirdették rólunk, hogy a gárdaépületből lőttek a tömegre! De hát a krízises idő baj nélkül elmúlt. Isten csudája azonban, hogy egyőnk-másónk (jómagam is), noha nagy kerülővel, nagy fáradsággal s csak órák múlva, de mégis ép bőrrel juthattunk be pénteken d.u. és este a gárdaépületbe a megbomlott lövöldözés közepette, mely éppen a mi környékünkön tombolt a leginkább. Az osztrák történetírásnak mérhetetlen a kára; mert a cseh–osztrák kancellária egész levéltára, az egész belügyi levéltár 1848-tól kezdve, Kempen csendőrségi minisztériuma 1852–1859 irattára (elnöki), az osztrák minisztertanács iratai (1867–1918) mind odavannak. Hogy az odaveszett óriás anyag jó egyharmada a magyar történetre is elsőrangú kútfőket ölelt föl: jól tudjuk. Tehát igen nagy és pótolhatatlan a mi kárunk is."[376] Károlyinak az iratok pusztulásáról adott áttekintése – egy héttel az események után – nem volt, nem is lehetett pontos: 1928 márciusára nyertek csak teljes képet a veszteség nagyságáról. Eszerint

[375] Erre Miskolczy Gyula is utalt már: Miskolczy, *Das Institut für ungarische Geschichtsforschung…*, 593.

[376] MTAKK, Ms 4525/218., Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak, 1927. július 22.

a Belügyi és Igazságügyi Állami Levéltár anyaga 70-75 százalékban lett a tűz martaléka.[377]

A II. világháború folyamán a magyar vonatkozású források közül az Államtanács 1761–1833 közötti iratai teljesen, a kabineti levéltár súlyosan, a főudvarmesteri hivatal, a közoktatásügyi minisztérium levéltára részben semmisült meg.[378] Így emiatt is felbecsülhetetlen jelentősége van annak, hogy a *Fontes*-sorozatban sok, később elpusztult iratot publikáltak. Erre néhányan – például Thim József és Steier Lajos – az általuk összeállított kötetek előszavában utaltak ugyan, azonban rajtuk kívül is többen közöltek időközben megsemmisült aktákat.[379]

A látványos eredmények ellenére az eredeti, 1917–1920 között megfogalmazott *Fontes*-célkitűzéseknek csak kisebb része valósulhatott meg. Károlyi Árpádék 1918–1919-ben kidolgozott – korábban már ismertetett – tervei ugyanis az idők folyamán többször módosultak, közülük csak néhány valósult meg. 1921-ben, a *Fontes* megindulásakor már arra gondolt az MTT vezetősége, hogy Széchenyi naplóit, Falk Miksa, Hollán Ernő és Kecskeméthy Aurél leveleit, József nádor iratait, a nemzetiségi mozgalmak, a szabadságharc utáni emigráció történetét bemutató okmánytárakat, valamint a 19. század legjelentősebb emlékiratait fogják a közeljövőben megjelentetni.[380] Ezek a kötetek aztán – ha gyakran nem is az elképzelt terjedelmükben és teljességükben, az egyes kerettémákat csak részben földolgozva – végül mind napvilágot láttak.

Emellett Klebelsberg 1922-ben a következő újabb sorozatok megindítását javasolta:

1. Az összbirodalmi kísérletek oklevéltára (fő témái: Wenzel Eusebius Lobkowitz [1609–1677] és Johann Caspar von Ampringen [1619–1684], majd II. József [1741–1790] ez irányú tervei; a Schwarzenberg–Bach-éra, illetve az októberi diploma előzményei). Ezzel kapcsolatban Károlyi megjegyezte: „Amily szép azonban a sorozat gondolata, oly nagy az aggodalmam a gondolat végrehajtását illetőleg! Kevesen foglalkoztak eddig nálunk a komoly »aktenmässig« [aktaszerűen, azaz az egyes akták kutatása szintjén] való kuta-

[377] A végleges károkról: Walter Frigyes, *A tűzvész az osztrák Belügyi és Igazságügyi Állami Levéltárban,* Levéltári Közlemények 1931, 1–12.

[378] Erről Miskolczy Gyula tudósított a Századok *Hírek* rovatában (1945–1947, 314).

[379] Thim József, *A magyarországi 1848–49-diki szerb felkelés története,* II., Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1930, VIII szerint a közölt 434 iratból a belügyminisztérium levéltárából valók „alighanem elpusztultak az 1927. július 15-i forradalomkor, midőn a szabadságra éretlen nép a bel- és igazságügyi levéltárat fölgyújtotta". Steier Lajos, *A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben,* II., Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1937, 5: „az iratokat magába foglaló kötet a bécsi belügyi levéltár égése és pusztulása előtt készült, és így olyan okmányokat is ismertet, melyek valószínűleg a nagy és pótolhatatlan károkat okozott szerencsétlenség martalékául estek".

[380] *Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka,* I., szerk. és bev. Károlyi Árpád, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1921, VIII.

tással a legújabb korból, amely kutatást inaugurálni, Kegyelmes Uram, a Te egészséges gondolatod és akaratod. Nehéz lesz azért olyan erőket kapni, akik a Tört. Bevezetésekhez kötött kívánalmaknak megfelelhessenek; annál inkább, mert a Tört. Bevezetések jó megírásához bizonyos mennyisége az élettapasztalatoknak, a fölfogás higgadtabbsága s a gondolkodás leszűrődöttsége szükséges […]. De reméljünk!" (A reménykedés dacára e témákról egyetlen egy földolgozás sem jelent meg a *Fontes*ben.)

2. A nádorok iratainak sorozata, amely Károlyi szerint „kissé kemény dió. Persze akkor, ha biográfiák íratásáról volna szó: könnyű lenne a kérdés. De nehéz a kútfőpublikáció ügye […]. Lehetetlen hát szerény véleményem szerint felölelni az egyes nádoroknak a megszokott, rendes közigazgatási etc. kerékvágásban forgó működését. Egyelőre […] azt vélem, hogy intencióidnak ez a sorozat talán akkor felelne meg a legjobban, ha minden egyes nádornál csak a kormányzása alatt kimagasló ügyek iratait adnók megfelelő csoportokban" Mária Terézia uralkodásáig. „Méltóan zárná le ezt a sorozatot Domanovszky hatalmas publikációja József nádorról, s ezt megelőzőleg Mályusznak Sándor Lipótja." (Végül is csak az utóbbiak – a József nádor négy kötetben – jelentek meg a *Fontes*ben.)

3. Az *Országgyűlési emlékek* legújabb sorozata, amelynek „kiadásáról az Akadémia már régebben lemondott – és így erről az oldalról mi sem áll útjában az 1790–91-diki s a követk. országgyűlési iratok kiadásának". (Ez az elképzelés sem valósult meg.)

Károlyi – Klebelsberg által elfogadott – kiegészítő javaslatai szerint érdemes lett volna Fiume, valamint a magyar nyelv hivatalossá tételének történetéről is egy-egy kötetet kiadni. (Ebből csak az utóbbi jelent meg 1926-ban, Szekfű Gyula bevezető tanulmányával és gondozásában.)[381]

A *Fontes* első három esztendejéről szóló, 1924. augusztus 20-i keltezésű MTT-jelentés büszkén említette, hogy „történészeink jelentős csoportja jóformán egész munkaerejét e tudományos vállalkozásunknak szentelte, s így ma már nemcsak tervünk céltudatos kifejlesztéséről, kikerekítéséről számolhatunk be, hanem arról is, hogy maguk a megvalósítási munkálatok is nagyot haladtak, több kötetnél be is fejeződtek. […] Gyönyörű tanúság a magyar nemzet életereje mellett, hogy az összeomlás okozta honfibánat és anyagi nyomorúság közepette historikusaink nem csüggedtek, hanem ellenkezőleg, fokozott erővel dolgoztak. A szellemi termés érik." Bizonyságként a megkezdett munkákra utaltak. Ezek közül később a *Fontes*ben jelentek meg: Lukinich Imre (a szatmári békekötésre vonatkozó), Mályusz Elemér, Viszota Gyula (a Széchenyi-naplót közlő), Károlyi Árpád (a Batthyány-kormány

[381] OSZKK Levelestár, Károlyi Árpád Klebelsberg Kunónak, 1922. június 19. Lásd még ugyancsak itt az 1922. július 23-i levelet.

irataiból összeállított), Szekfű Gyula, Steier Lajos, Miskolczy Gyula és Hajnal István kötetei.[382]

A tematikailag igen gazdag *Fontes* az újkori magyar történelem hézagainak föltárását vállalta, aminek maradéktalanul nem tudott – nem is lehetett volna – megfelelni. Valószínű, hogy Klebelsberg és a bécsi magyar levéltárosok szándékosan állították ilyen magasra a mércét, hiszen tudták: már e tervek töredékének a teljesülése is óriási hasznot hoz a magyar történettudománynak. Így – bár a sorozat köteteinek többsége mintaszerű, komoly elismerést kiváltó kiadvány volt – a különben igen fontos kérdéseket tisztázó, ám szűkebb témát elemző és bemutató kötetek mellett csak néhány nagyobb terület alaposabb feltérképezése történt meg. Széchenyi munkái 13, a nemzetiségi kérdés történetéről szóló forrásoké 8, a *József nádor élete és iratai,* illetve a *Naplók, emlékezések* sorozat 4-4, a Kossuth-emigráció aktái 3 kötetben jelentek meg. Ez összesen 32 kötet a 42-ből, ami viszont jelzi, hogy egy-egy megkezdett témát igyekeztek minél teljesebben körüljárni.

Mégis igaza volt azoknak, akik szerint a *Fontes* – a célkitűzésekhez képest, s részben a szemléletbéli egyoldalúságok miatt – mégiscsak torzó maradt. Igaz hogy így, félbemaradtan is nagyszabású, csodálatra méltó alkotás. Elsősorban ideológiai meggondolásokból adódó hiányosságaira a hatvanas években született értékelések – az akkori állapotokból érthető módon – szintén ideológiai érvekkel hívták föl a figyelmet; de legalább megtették ezt. Két volt ösztöndíjas – akik egyáltalán szólni mertek és tudtak a *Fontes* erjesztő szerepéről – véleményét idézem ennek igazolására.

Ember Győző úgy vélte, hogy a *Fontes* „a valóságban Széchenyi írásainak és a nemzetiségi kérdés forrásanyagának publikálásával (a kötetek zöme ezt adta) inkább a »konzervatív reform« politikáját és a kultúrfölény, a magyar szupremácia történettudományi igazolását szolgálta. […] Jó néhány Fontes-kötetnél felvethető a kérdés, hogy vajon témája forrásközlést igényelt-e, nem lett volna-e elegendő a bevezetésként közölt, a kiadott forrásanyagot szinte teljesen kimerítő terjedelmes feldolgozás.

De ennél is indokoltabb az a kérdés, hogy vajon a legnagyobb hézagok kitöltésére, a legfehérebb foltok eltüntetésére törekedtek-e. Erre a kérdésre bizony nemmel kell felelnünk. De vajon csodálkozhatunk-e ezen, ha ismerjük társulatunk és az uralkodó osztály szoros összefonódottságát, ha tudjuk, hogy egyrészt a nagymagyar állameszme, másrészt a fennálló társadalmi rend védelme határozta meg azt a politikát, amelynek szolgálatába szegődött?" A korszak történetírásának „a Habsburgok magyarországi politikájának – gyakran közvetett – igazolása állott érdeklődésének középpontjában.

[382] *Gróf Széchenyi István irodalmi hagyatéka,* III., szerk. és bev. Tolnai Vilmos, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1925, előszó, az idézet: v, xii.

Legyen elég ennek bizonyságaként megemlíteni, hogy a Fontes-sorozatban Széchenyi iratai és művei 13 kötetben jelentek meg, Kossuthéi ellenben csak háromban, azok is mind az emigráció idejéből. Ennél a Habsburg főherceg nádorok is nagyobb teret kaptak. A Magyarországon élt nemzetiségek történetével – […] nacionalista célkitűzéssel – részletesen foglalkozott történetírásunk, de nem gazdasági, társadalmi, művelődési viszonyaikkal, hanem politikai törekvéseikkel."[383]

Benda Kálmán szerint pedig: „A Fontes […] elsősorban a központi kormányszervek, az ország sorsát kezében tartó feudális uralkodó osztály politikai elképzeléseinek feltárására törekedett. A kormány úrbér-rendezési törekvéseit bevették a tervbe, a parasztság mozgalmait nem; a magyar jakobinusok szervezkedését vérbefojtó nádor jelentései kiadásra kerültek, a kivégzett forradalmárok iratai nem, s a dualizmus korából is a miniszterek iratainak publikálását vették tervbe, és hallgattak az agrárszocialista, valamint a munkásmozgalmakról. […] Még Kossuth vagy a Szemere-kormány iratai sem kerültek kiadásra, csak Széchenyi István műveit publikálták vastag kötetekben. Mindez természetesen következett az irányító körök felfogásából, mely élesen szemben állt a tömegek részéről megnyilvánuló demokratikus forradalmi törekvésekkel, és »radikalizmusa« legföljebb a konzervatív reformokig ért fel.

Azt azonban el kell ismernünk, hogy a Magyarország Újabbkori Történetének a két háború közt megjelent 42 kötete így is igen jelentős forrásanyagot tett hozzáférhetővé, elsősorban a XIX. század történetére. Az iratok kiadásában a legjobb történészek vettek részt […]."[384]

Mályusz Elemér 1942-es, találó szavai szerint: „Igaz ugyan, hogy megjelent a tót nemzetiségi kérdés 1848/49-i történetének két kötetes előadása, de nélkülözzük a XIX. század első és második felének kidolgozását. S ha az is igaz, hogy a szerb nemzetiségi kérdést 1849-ig feltárta Thim József egy élet fáradozásai árán, a horvátot meg Miskolczy Gyula, az sem tagadható le, hogy a román–magyar probléma XIX. századi alakulásának bécsi anyaga nem gyűjtetett össze, a német kérdésről nem is szólva. Nyilvánvaló, hogy a szó valódi értelmében vett intézeti tevékenység, ha sikerült volna ilyet életben tartani, s szilárdabb alapokra helyezni, réges-régen pótolta volna a ma már igen érezhető hiányokat. Továbbá arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy Klebelsberg alapítása, ha kutatóintézetté fejleszthette volna történettudományunk, talált volna olyan munkaterületeket, amelyek művelésére egyes emberek nem gondolhattak."[385]

[383] Ember Győző, *A Magyar Történelmi Társulat száz éve,* Századok 1967/6., 1157, 1161–1162.
[384] Benda Kálmán, *A magyar történeti forráskiadás múltja és mai helyzete,* I. rész, Levéltári Közlemények 1979/2., 170–171.
[385] Mályusz, *A magyar történettudomány,* 126.

Domanovszky Sándor visszaemlékezése többször kiemelte: Klebelsberg semmiképpen sem okolható a maximalista program csak részbeni kivitelezése miatt. „Ennyire szétágazó feladatokhoz […] nemcsak az anyagi eszközök nem voltak elégségesek, hanem akkor még nagyrészt a kellőleg képzett kutatók is hiányoztak. Az eredeti elgondolás az volt, hogy az egyetemről kikerülő új historikus nemzedék fogja diplomájának megszerzése után a kiadni tervezett iratok anyagát másolni. Ilyen fáradságos és saját fejlődésük és jövőjük szempontjából terméketlen munkára azonban hosszabb ideig a képzettségük és tehetségük folytán megbízható ifjakat alig lehetett visszatartani. Az olyan kiváló kutatókat, mint Hajnal István, Mályusz Elemér, Miskolczy Gyula, Paulinyi Oszkár, önálló munkára kellett engedni. A másolás, egyes nagyobb földolgozások vagy kiadványsorozatok részére, tehát szűkebbre szorult össze, már azért is, mert a feldolgozók sem tekinthettek el attól, hogy az anyagot maguk nézzék át." Klebelsbergnek „nagy öröme telt abban, ha törekvéseit megértették és várakozásait kielégítették. Az Újabbkori Források minden kötete külön-külön öröm volt részére. A nagy témacsoportok ragadták meg leginkább: a döblingi hagyaték, amely Széchenyi-sorozattá alakult, a nemzetiségi kérdés […], József nádor s a Batthyány-kormány iratai vagy Kollonics Einrichtungswerkje; szívesen karolta föl a központi dikasztériumok [itt: központi hatóságok] történetének gondolatát, a nádorok vagy a főkapitányok levelezésének gyűjtését, a kancellárok működésének földolgozását, de szívesen támogatott minden kisebb kutatást is, ha az bele tudott illeszkedni a nagy vonalakba és lényeges kérdést tárgyalt. A fölmerült tervek megvalósítása még évtizedekre adhatna munkát a kutatóknak. Szerette volna a munka ütemét is gyorsítani. […] A tudományos kutatás azonban, különösen olyan magas követelmények mellett, amilyeneket az Újabbkori Források utasításai előírtak, az anyag összegyűjtése és megrostálása után a kutatót még annyi időrabló föladat elé állította, hogy a legjobb hiszemben beígért kötetek is évekkel megkéstek. Az 1925. év volt az, melyben először nagyobb számú kötet jelent meg. Mint akkor, a következő években is négy-négy kötet került forgalomba. 24 kötet megjelenését érte meg. Halála óta ehhez még 16 kötet járult. Mindezeken a munkákon szeme állandóan rajta volt, akárcsak II. Gyula pápáé művészeinek készülő alkotásain."[386]

A igényes tervek meghiúsulása fölötti bánatukban sokan nemcsak visszaemlékezéseikben, hanem azon frissiben is panaszt emeltek a *Fontes*-munkálatok megtorpanása miatt. Károlyi Árpád már 1922 márciusában, Mályusz Elemér Országos Levéltárba történt kinevezése kapcsán szóvá tette: „sajnálom Mályusz távozását, mert nem ártana, ha intézetünk minél hamarabb

[386] Domanovszky, *Emlékezés gróf Klebelsberg Kunó elnökségére,* 402–404.

produkálhatna valamit!" Ha Miskolczy Gyula is a Levéltárba jutna, „mielőtt első [a horvát kérdés történetéről szóló] kötetének bécsi anyagával kész lesz: akkor meg vagyok lőve! A manó tudja akkor, hogy mikor léphet ki a bécsi Intézet Hajnal [végül is csak 1927-ben, a törökországi Kossuth-emigrációról kiadott] kötete után újabb kötettel?!"[387]

1927 júliusában szintén Károlyi kifogásolta, hogy az intézet „»tudományos hospitium«-jellege még erősebben kidomborodott, mint az előző időszakban. Hét belső és három külső taggal és 9-10 olyan »vendéggel« szemben, akik legszélesebb értelemben vett történelmi tanulmányok céljából több hetet töltöttek Intézetünkben, egy tucat olyan kutatót láttunk vendégül, akik egy hétre vagy rövidebb időre csak azért tartottak állomást Bécsben, hogy valamely kútfőszerű anyagba még betekinthessenek vagy róla előzetes tájékozódást szerezzenek. Ezekhez járul 6-7 olyan egyén, akik valamely hivatalos – bár kulturális – megbízásból, de nem tudományos kutatás kedvéért szálltak meg nálunk; végre 8-10 oly egyén, aki orvosi vagy általában véve természettudományi téren munkálkodva pár héttől hónapokig terjedő időn át vette igénybe – a nagyméltóságú közoktatásügyi minisztérium engedélyével – Intézetünk vendégszeretetét. Bizonyára lesznek, akiknek egy történeti Intézet ily irányú fejlődése nem egészen ínyük szerinti; de ha meggondolják, hogy ez a »bifurcátió« [kettéválasztás] Intézetünket a maga speciális céljai követésében nem akadályozza, a kultúra és tudomány más tarlóin szántogatóknak pedig hasznos: bizonyára bele fognak a »tudományos hospitium« gondolatába törődni, föltéve természetesen, hogy ez a jelleg fölül nem kerekedik."[388]

Eckhart Ferenc 1928. július 13-i, első igazgatói jelentésében szintén arra figyelmeztetett, hogy „intézetünk az elmúlt félévben főleg a kebelében időző fiatal belső tagok módszeres kiképzésére fektette a fő súlyt. Ezzel ugyan egyik legfontosabb feladatának megfelel, mert alkalma van a történettudomány azon ágai részére, melyek megfelelő munkásokban szűkölködnek, ilyeneket szolgáltatni, de mindjobban háttérbe szorul másik szintén fontos feladata, a magyar történelem újabbkori forrásainak tervszerű feltárása. E félévben is azt kellett tapasztalnom, hogy munkánknak ez a része nem folyik többé azzal a céltudatossággal, mellyel megindult. Az otthoni tudományos intézmények adminisztratív érdekei, melyek különben nagyon érthetők, úgy látszik nem engedik meg többé, hogy egy-egy alkalmazottjukat hosszabb időre tudományos irodalmi kérdések megoldására hozzánk küldjék ki. Meg kell állapítanunk, hogy az elmúlt félévben méltán elismert szervezetű Gyűjteményegyetemünk egyetlen alkalmazottja, tudományegyetemeink egyetlen tanára sem töltött összefüggően hosszabb időt intézetünkben. Nagyon kívánatos volna,

[387] MTAKK, Ms 4525/151., Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak, 1922. március 5.
[388] MNL OL, K 830, 2. tétel.

ha a magas minisztérium és a Gyűjteményegyetem tekintetes Tanácsa megtalálná az adminisztrális, illetőleg tanítási és a tudományos érdekek összeegyeztetésének a módját."[389]

Károlyi Árpád pedig arról panaszkodott 1932 őszén: „Engem igen elkedvetlenít a bécsi M. Tört. Intézet háttérbe tolása, hamupipőkévé csinálása még hivatalos részről is. […] Senki nem gondolja meg azt, hogy ez nekünk az osztrák és német szakkörök előtt többet árt, mint amit három Collegium virágzása használni tud. Egész speciális okom van ezt mondani. Sajnos, hogy süket vagyok, s nem tárgyalhatok erről illetékesek előtt […]."[390]

Miskolczy Gyula is úgy emlékezett, hogy 1935-től egyre nyilvánvalóbbá vált az intézet elszürkülése. Mindenekelőtt az egymás munkájára támaszkodó kutatások elhanyagolása és ebből adódóan a *Fontes*-sorozat kiadásának elakadása miatt. Az 1937/38. tanév volt az utolsó, amelyben még eredményesen dolgoztak a fiatal kutatók, ezt követően érezhetően csökkent a színvonal. Ausztria önállóságának megszűnése egyben a zavartalan kutatómunka végét jelentette. Emellett a magyarországi fejlemények, a fiatalok – konjunktúra következtében – gyakorlati pályára tódulása is fékezőleg hatott a BMTI tevékenységére. Olyannyira, hogy 1939/40-ben már egyetlenegy ösztöndíjas sem volt, aki egy egész esztendőt szentelt volna levéltári kutatásainak.[391]

A *Fontes* finanszírozása kapcsán is mindig akadtak nehézségek. „Nekem valaki azt mondá – írta Károlyi 1927-ben –, hogy Grófunknál [Klebelsbergnél] megcsappant az az intenzív érdeklődés a Fontes iránt, ami benne régebben megvolt. […] Nem tudom, igaz-e ez? […] Vagy a Széchenyi naplói hatalmas köteteinek költségei miatt kellett az erszény száját szűkebbre szorítani?"[392] „A Fontes a legnagyobb anyagi nehézségekkel küzd – jelentette Domanovszky 1931 elején. – Ha a gazdasági helyzet hamarosan nem változik, talán halódik."[393]

Néhány kötet kiadása körül komoly gondok adódtak, egyesek nem teljesítették, míg mások éppen ellenkezőleg – talán bizonyítási kényszerből –: túlteljesítették vállalt feladatukat. Három, komoly fejtörést okozó esetet idézek föl: Steier Lajosét, Viszota Gyuláét és Baranyai Béláét.

Steiert – Klebelsberg megbízásából – Károlyi Árpád kérte föl a „tót nemzetiségi kérdés" földolgozására. 1924 januárjára el is készült a munkával, s hiába hivatkozott rá, hogy „évek óta egész munkaerejét s minden idejét – amelyekkel könnyen megkereshette volna a létfenntartás eszközeit – teljesen

[389] Uo.
[390] MTAKK, Ms 4525/348., Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak, 1932. október 25.
[391] Miskolczy, *Das Institut für ungarische Geschichtsforschung…*, 587–588.
[392] MTAKK, Ms 4525/241., Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak, 1929. július 17.
[393] MTAKK, Ms 4521/111., Domanovszky Sándor Baranyai Bélának, 1931. január 16.

az elvállalt feladat szolgálatába állította, nem tudták neki a korábban kilátásba helyezett honoráriumot kifizetni. (Arra számítottak, hogy a miniszterelnökség, a bel- és a külügyminisztérium is segélyezni fogja e két kötetet, valamint a szintén Steier által sajtó alá rendezett Beniczky Lajos-emlékiratot, ám mindez csak hiú ábránd maradt.)[394] Már-már úgy tűnt, hogy a megbízás alapján neki járó „megfelelő díjazás miatt három pört fog megindítani: 1. a bécsi Tört. Intézet ellen, 2. a M. Tört. Társulat ellen és 3. ő Excja [azaz Klebelsberg] ellen. S hiszi – mondá –, hogy e három pör egyikét okvetlenül meg fogja nyerni." Emiatt tanácsolta Károlyi, hogy – legalábbis részben – teljesítsék Steier kívánságait. Ennek érdekében még saját nyugdíját is fölajánlotta.

„Kimondhatatlanul bánt engem – írta Domanovszkynak –, hogy a Beniczky-kötet és a tót kérdés a joggal és méltán várt megelégedés helyett ily nagyfokú kellemetlenséget szerzett a legszebbet, legjobbat és legmagasztosabbat akaró és célzó, eszményi gondolkodású elnökünknek Ő Excjának!!" Az ügyben kínos és hosszas egyezkedés kezdődött. Steier már az általa egyébként elfogadhatatlannak tartott honoráriummal is megelégedett volna, ha őt Klebelsberg „Budapesten valami banknál vagy vállalatnál (nem államinál!) megfelelő állásban kegyes volna vagy tudná elhelyezni". (Hiába, ő is csak egy földön járó ember volt…) 1924 februárjának közepén pedig amiatt zsörtölődött, hogy az akkor kínált összeg már csak fele annyit ért, mint 3-4 héttel azelőtt, s – bár megígérték neki – Beniczky-kötetét sem ismertették a budapesti sajtóban. Végül azonban beletörődött a korábban felajánlott összegnél alacsonyabb, 6 millió magyar koronás tiszteletdíjba.[395]

Viszota Gyula sokszor, de általában csak rövidebb ideig, vendégként tartózkodott az intézetben. Évtizedeken át foglalkozott Széchenyi István életével és műveivel, talán ő ismerte a legalaposabban, az apró részletekre is kiterjedően Széchenyi tevékenységét és alkotásait, s ő volt a *Fontes* Széchenyi-sorozata legtöbb kötetének sajtó alá rendezője. Viszota azonban a *Fontes*-köteteknél kialakult gyakorlattal szemben (aki túllépte a kötetenkénti 50 ív terjedelmet, annak is csak 50 ívért fizettek) egy ideig a teljes ívszám után kapta a honoráriumot. Domanovszky kijelentette: „Ha ez az utalványozás az én kezemen ment volna át, már akkor tiltakoztam volna ez ellen a számítás ellen. Mi lett a következménye ennek az alapelvtől való eltérésnek? Az, hogy eleinte csak 10-12 ívvel lépted túl a megállapított határt, a »Széchenyi és Kossuth írói és hírlapírói vitájának« I. köteténél már 15 ívvel, a mostani kötetnél pedig – horribile dictu – 55 ívvel. […] Emellett senki sem találhatja meg a számadását és a vállalkozásnak ebbe bele kell buknia. Méltóztassál

[394] MTAKK, Ms 4525/165., Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak, 1924. január 29.
[395] Uo., Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak, 1924. február 5., 8., 16., 21. és március 20.

megfontolni azt, hogy ez a kötet nekünk többe kerül, mint amennyit ebben az esztendőben a Fontesre összesen áldozhatunk. Ehhez járul azonban még az, hogy aki csak ezt a monstrumot a kezébe veszi, azok is, akik ajándékba kapják, mind káromkodnak idomtalan, kezelhetetlen vastagsága miatt. Mindenünnen csak szemrehányást hallunk."

Bár Domanovszky – mikor meghallotta, hogy már 85 ívre terjed a kézirat – „palástolhatatlanul kifejezte megbotránkozását" Viszotának, figyelmeztetése nem sokat ért: a kötet végül még ennél is terjedelmesebb, 105 íves lett. Pedig „nagyon sok fölösleges dolog teljesen elmaradhatott volna" belőle. A bevezetés túl hosszú volt (ez „nem arra való, hogy az olvasót fölmentse a közölt anyag elolvasása alól, hanem hogy megadja a kérdés megfelelő beállítását" – figyelmeztetett Domanovszky), és „ugyanezt a korlát nélküli csapongást látjuk a közlésekben is, […] végre egészen felesleges […] a függelék. […] Ha ezen a három ponton korlátozod magadat, anélkül, hogy az a munkának ártott volna, 700 lappal meg lehetett volna kurtítani a kötetet. […] Nem mondom, hogy ez valami tetszetős, karcsú kötet lett volna, de botrányt nem okozott volna. A legmegdöbbentőbb az, hogy a kötet végén a függelékben lenyomattad a naplók Kossuthra vonatkozó helyeit. Minthogy a naplókat külön is kiadod, ez a rész most már a sorozatban kétszer kerül lenyomtatásra. Gondold meg kérlek azt is, hogy hogy állanék én többi munkatársainkkal szemben, akik hosszú levéltári kutatások után anyagukat redukálva a kész másolatok egy jelentékeny részét éppen a mű arányossága érdekében és hogy csak elsőrendű anyagot adjanak, kénytelenek kihagyni, míg Nálad minden per extensum [teljes kiterjedésében] van leközölve, s ezek tulajdonképpen egy csekélyke töredék kivételével nyomtatásban megjelent közlemények újra való lenyomtatásai." Bár Viszota ezúttal is a teljes terjedelem után kérte a honoráriumot, Domanovszky ezt – az előbbiek értelmében – természetesen nem volt hajlandó neki megadni.[396]

Baranyai Béla az ellenkező végletet képviselte: rendkívül sok ismeretlen forrást gyűjtött össze és rendezett szakszerűen, de képtelen volt azok bevezetőjének megírására, soha nem tudta lezárni témáját, mindig újabb és újabb

[396] MTAKK, Ms 4521/159., Domanovszky Sándor Viszota Gyulának, 1931. január 16. Viszota forrásközlési módszereit egyébként más kötetek – például a Széchenyi-naplók – kiadása esetében többen bírálták. Így Varga Zoltán a naplók III. és IV. köteteiről írott kritikájában (Századok 1935/4–6., 220–226): „Az anyag összeállításában V[iszota]. felfogásunk szerint túlságosan bőkezűnek bizonyult. […] A III. kötet 777 lapra terjedő iratanyagából 397 lap a »Függelék«. Az itt közölt anyagnak csak igen kis töredékét lett volna szükséges szó szerinti és teljes szövegben adni. Egyrészt mert az iratok közül többnek, mint történeti forrásnak nincs oly nagy jelentősége, hogy az a teljes szövegben való közlésre érdemes volna, másrészt mert nem állnak a naplókkal szerves kapcsolatban. Így kifogásolható több szempontból az akadémiára vonatkozó iratok közlése is, melyek pedig 244 lapot foglalnak el. Ezek a naplókkal ugyan kétségtelenül vonatkozásban vannak, azonban a szorosan vett főcéltól mégis igen messze vezetnek" (221).

adatokat talált és keresett arra vonatkozóan. Baranyai öt esztendőn át – Fleischer Gyula mellett a leghosszabb ideig – volt a BMTI tagja. Ezalatt mindvégig az *Einrichtungswerk*kel kapcsolatos kutatásokat végzett. Az *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn (A Magyar Királyság berendezkedéséről)* című, mintegy 500 oldalas tervezetet a magyar viszonyokat jól ismerő Kollonich Lipót győri püspök (későbbi kalocsai, majd esztergomi érsek), a Magyar Kamara korábbi elnöke (1672–1681) vezetésével fölállított héttagú bizottság készítette 1688 nyara és 1689 novembere között. (A bizottságnak egyetlen magyar tagja sem volt. Kollonich szobra egyébként 1897-ig a bécsi Elisabethbrückét díszítette, azóta a városháza előtti téren – Rathausplatz – látható.) Az *Einrichtungswerk* fő célja az oszmán uralom alól fölszabadított Magyarország teljes újjászervezése és modernizációja, ám egyben – viszonylagos önállóságának megszüntetésével – a Habsburg-birodalomba való beágyazása lett volna. Bevezetésére azonban, elsősorban a magyar rendek ellenállása következtében, végül nem került sor. Ennek a rendkívül fontos, a későbbi Habsburg centralizációs törekvéseknek alapul szolgáló forrásnak a kiadását vállalta Baranyai Béla, aki 1922 és 1927 közötti bécsi kutatásai idején Károlyi Árpádnak is segített a BMTI adminisztrációs munkáinak végzésében.

Baranyai kiválóan képzett, szorgalmas és legendásan nagy tudású történész volt. Ismereteivel talán csak publikálástól való viszolygása versengett. 1931-től Domanovszky állandó sürgetése ellenére is húzta-halasztotta az – egyébként már évek óta kiszedett – *Einrichtungswerk* megjelentetését. Domanovszky – aki a Magyar Történelmi Társulat másod- (1923–1933), majd első (1933–1944) alelnökeként fontos szerepet játszott a mindvégig a társulat megjelentette *Fontes*-kötetek kiadásában – hiába kereste meg Baranyainét is: még felesége segítségével sem tudott hatni Baranyaira. (Házasemberek pedig tudják, hogy ez nagy szó.)[397] Az egyre kétségbeesettebb kéréseket és felszólításokat megfogalmazó Domanovszky mindazonáltal igen jóindulatú maradt Baranyaival szemben, amit az is bizonyít, hogy csak 1937-ben telt be nála a pohár. „Nem vádolhatsz meg türelmetlenséggel – méltatlankodott teljes joggal, hat évvel az első, ez irányú kérése után. – Utolsó sürgetésem után megint vártam vagy két évet. Semmi eredmény… Tíz esztendeje, hogy a kötet a nyomdában van, azóta már a nyomdában egészen kicserélődött a személyzet, már az a betűtípus sincs meg, amivel a szedés indult. Nem hittem volna, hogy ilyesmi lehetséges, és most utoljára könyörgök neked, likvidáljuk ezt az ügyet. Ha záros és rövid határidőn belül meg tudod a könyvet jelentetni, tárgyald le azt a nyomdával és fektessük le megállapodásunkat szerződésbe, mert – bocsáss meg – egyszerű ígéreteidben már nem bízom. Ha ezen az

[397] MTAKK, Ms 4521/111–114., Domanovszky Sándor Baranyai Bélának, 1931. január 16., február 25. és 1935. február 19., valamint Baranyai Bélánénak, 1931. november 24..

alapon nem tudnánk megegyezni vagy levelemre válasz nem jönne, a már kifizetett és még esedékes nyomdai munkálatok összege – súlyos ezrek – megtérítésére a Társulat nevében pert akasztok a nyakadra.”

Domanovszky 1938 végén aztán még egyszer megfenyegette Baranyait: „Kedves Barátom! Alapjában véve nem tudom, hogy hogyan szólítsalak. A történtek után a fenti címzést nem tartom egészen helyénvalónak és inkább a »Tisztelt Uram«-at alkalmaznám. Egy hónap híján két esztendeje, hogy megígérted nekem, hogy az Einrichtungswerk nyomdai munkálatait be fogod fejezni. Azóta sem történt semmi… Ez most már becsületkérdés. Ha annyira energiátlan vagy és képtelen a munkára, akkor más módszerekhez kell nyúlni. […] 1931 novemberében a Méltóságos Asszonnyal [Baranyai feleségével] folyt megbeszéléseinkben arról volt szó, hogy a kötet 1932 júniusára megjelenik. No ezt a terminust is elmulasztottuk csekély 7 esztendeje. Ismét figyelmeztetlek tehát anyagi felelősségedre.”[398] Bár a Baranyai több éves munkájával kiadásra részben előkészített kötet végül nem jelent meg, annak sem találtam nyomát, hogy a Történelmi Társulat pert indított volna Baranyai ellen.[399]

Domanovszky joggal korholt és figyelmeztetett másokat, hiszen ő maga rendkívüli alapossággal készítette elő a *Fontes*ben négy kötetben megjelent *József nádor élete és iratai*t. 1921–1922-ben, Klebelsberghez intézett leveleiben rendszeresen beszámolt arról, hány iratot olvasott el, hogyan haladt a munkával, s nem felejtette el az akkor még „kezdő”, neki 300 levél másolásával segédkező Mályuszt sem dicsérni.[400]

Nála talán csak Károlyi Árpád volt e téren lelkiismeretesebb. Megható olvasni, hogy már jóval túl a nyugdíjkorhatáron is milyen lelkesedéssel, milyen izgatottan, szinte gyermeki örömmel készült az általa vállalt öt *Fontes*-kötet összeállítására, és mennyit panaszkodott amiatt, hogy az igazgatósággal járó teendők elrabolják az idejét az érdemi munkától. Egyedül a *Fontes* első kiadványán (*Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka I–II.*, 1921–1922) dolgozott kelletlenül, ami azonban – ha figyelembe vesszük, hogy mikor és milyen körülmények között kellett sajtó alá rendeznie a kötetet – teljesen érthető. „Bánom – írta 1920 decemberében Takáts Sándornak –, hogy ezt a Széchenyit elvállaltam. […] De ha már benne vagyok! Az az egy hasznom belőle hogy vele foglalkozom (noha igen sovány egy haszon), hogy látom, mily jó dolguk volt apáinknak a hírhedt Bach-világ, a zsandárvilág korában!

[398] MTAKK, Ms 4521/115. és 116., Domanovszky Sándor Baranyai Bélának, 1937. január 16. és 1938. november 29.

[399] A Baranyai kutatásaival kapcsolatos további adatokat és jelentéseket lásd az Adattárban.

[400] Például OSZKK Levelestár, Domanovszky Sándor Klebelsberg Kunónak, 1921. augusztus 21. és szeptember 8., 1922. július 4. és augusztus 9.

Majd megfulladtak a zsírtól, tejtől és méztől, s mégis óbégattak az ú.nev. »szabadság« után. Bár visszajönne az a Kánaánföldi zsandárvilág! Örömest becserélném ezért a nyomorral vegyes »szabadságért« […].”[401]

A Batthyány-per története forrásainak földolgozásakor (*Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre I–II.,* 1932) viszont már bevallotta: „igazán gyönyörűségem van bennük”.[402] Szinte minden lépéséről, munkája valamennyi fázisáról tájékoztatta levelezőpartnereit. Boszszankodott amiatt, hogy Horánszky Lajos (1871–1944) még az ő könyve megjelenése előtt, a 8 Órai Ujságban közölte a per befejezésére vonatkozó iratok magyar fordítását – miközben ezeket Károlyi adta át és Szekfű másoltatta le neki.[403] Károlyi sikeresen javasolta, hogy az összesen 75-80 ív körüli terjedelemre bővült bevezetést és forrásközlést két kötetben adják ki. Egyben fölajánlotta, hogy – bár Klebelsberg tartalékolt pénzt a publikációra – az általa e célra gyűjtött pénzből fedezzék a kiadási költségeket. Végül így is történt, nagyrészt az ő anyagi hozzájárulásából fizették ki a nyomdát. A megjelenés után viszont már a rossz terjesztést – amire a későbbiekben is többen panaszkodtak – kárhoztatta.[404]

Hasonló volt a helyzet *Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt* (1936) című kötet esetében is. Károlyi szerényen megjegyezte: ez a kötet nem lesz díszére a *Fontes*nek, „csak egyszerű »Tatsachengeschichte« [tényeken alapuló történetírás] lesz, mely azt fogja elmondani, hogy a 48-diki törvénycikkjavaslatokat az udvarnál […] hogyan ítélték meg a szentesítés alá bocsátás előtt.” Ugyanakkor lemondott minden honoráriumáról, kifizette az index-

[401] OSZKK Levelestár, Károlyi Árpád Takáts Sándornak, 1920. december 20.

[402] MTAKK, Ms 4525/244., Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak, 1929. szeptember 14.

[403] Erre a lap 1928. december 25-i számának 3–4. oldalán került sor, „Saját tudósítónktól” jelzéssel – nem utalva a Károlyi által bizonyosan ismert közreadóra, Horánszkyra, de Szekfűre sem –, *Gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök öngyilkossági kísérletének és kivégeztetésének ismeretlen, drámai, izgalmas részletei, hiteles jegyzőkönyvekben és jelentésekben* címmel (fölötte a *„Haladéktalanul hajtsa végre… Haynau”* felcímmel), a következő, kissé ugyancsak szenzációhajhász alcímmekkel: *A grófné és Panthé abbé titokzatos látogatása a tragikussorsú szabadsághős börtönében; „A gróf nagy nyugalmatés elhatározást mutatott“ – jelenti a „Generalgewaltiger”; Haynau parancsa az Ítélet haladéktalan végrehajtására; Hamis jelentés a közönség hangulatáról;* illetve: *Előkerültek a bécsi titkos levéltár okiratai a szabadságharc legmegrázóbb fejezetéről*. Horánszky egyébként 1926. január 13-án *Batthyány Lajos tragédiája* címen tartotta székfoglaló előadását a Kisfaludy Társaságban (ennek szövege ugyanebben az esztendőben egy kis kötetben is megjelent).

[404] Lásd például MTAKK, Ms 4525/272., 274. és 354., Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak, 1931. március 10. és 18., 1932. november 28. Arról, hogy ő állta a nyomdai költségeket lásd még MTAKK, Ms 801/599–600., Károlyi Árpád Angyal Dávidnak, 1932. február 28. és március 7. „Szomorúságomban is mosolyogtam azon, hogy »tekintélyes honoráriumot« helyezel nekem a Batthyány két kötetéért kilátásba. Elfeledéd momentán, hogy a két kötet kiadása költségeit legalább 90%-ban én födöztem.” (1932. február 28.) „[…] sua sponte [önként] ajánlottam föl és fizettem ki a Tört. Társulatnak. Már most, kedves Barátom, hogy juthat eszedbe az, hogy ezt a pénzt visszakívánjam, és ha nem két, de kétszáz kézzel kínálják is, elfogadjam??” (1932. március 7.)

készítőt, és 1500 pengőt bocsátott a Történelmi Társulat rendelkezésére – mindezért cserébe csak az azonnali szedést kérte. Később a kötettel kapcsolatos minden apró mozzanatról – a nyomdai munka haladásáról, lassúságáról, a korrektúrázás gyötrelmeiről, a tárgy- és névmutató készítéséről – beszámolt Domanovszkynak, akitől rendszeresen kért tanácsot (még abban is, vajon ajánlhatja-e Klebelsberg emlékének a kiadványt) és segítséget.[405]

Viszota Gyulának nyolc (a Széchenyi-naplók hat és a Széchenyi–Kossuth-vita két), Károlyi Árpádnak és Domanovszky Sándornak – mint az imént említettem – öt, illetve négy, Thim Józsefnek (az 1848/49-i szerb felkelés) és Steier Lajosnak (a tót nemzetiségi kérdés 1848/49-ben, valamint Beniczky Lajos emlékezései) pedig három-három kötetét adták ki a *Fontes*ben. Két-két kötetet jegyzett Miskolczy Gyula (a horvát kérdésről), Jánossy Dénes (az angliai és az amerikai Kossuth-emigrációról) és Pukánszkyné Kádár Jolán (1892–1989; a Nemzeti Színház történetéről). Egy-egy kötetet gondozott Angyal Dávid, Czeke Marianne (1873–1942), Csengery Lóránt (1856–1924), Ferenczi Zoltán (1857–1927), Hajnal István, Iványi-Grünwald Béla, Lukinich Imre, Madzsar Imre (1878–1946), Mályusz Elemér, Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Tolnai Vilmos (1870–1937), és Víg Albert (1864–1946; bár utóbbi Lukinich Imrével – aki így „másfél kötetesnek” tekinthető – közösen rendezte sajtó alá Gávai Gaal Jenő emlékiratait).

A *Fontes* sorozata a II. világháború után sem szakadt meg teljesen. Csak a kiadás szempontjai módosultak. Kizárólag az addig úgymond elhanyagolt „forradalmi hagyományok” forrásfeldolgozásai: a jakobinusok, a nagybirtokos arisztokrácia 1848/49. évi ellenforradalmi szerepének és – nyilván a Széchenyi-kiadás ellenpontjaként – Kossuth Lajosnak az iratai jelentek meg. Emellett a József nádor-iratkiadás is gyarapodott egy kötettel.[406]

A *Fontes* mellett még rengeteg könyv, tanulmány, forrásközlés és cikk megjelenése köthető a BMTI-ben folytatott kutatómunkához. Mivel ezek – teljességre törekvő, ám a dolog természetéből következően sokszor hiányos – ismertetését a kötetemet követő Adattárban kísérlem meg, itt csak az általam legfontosabbnak tartott évkönyveket, valamint egy általános, egy tematikus és egy intézménytörténeti szintézist említek.

[405] Az idézet: MTAKK, Ms 4525/446., Károlyi Árpád Domanovszky Sándornak, 1936. február 24. A kötet előkészületeiről szóló tudósítások szintén itt találhatóak: 455–475. levelek, 1936. május 29. és november 21. között.

[406] Kossuth Lajos *Összes munkái*, I–VII. és XI–XV. kötet, Akadémiai, Budapest, 1948–1989 (a kötetek többségét Barta István rendezte sajtó alá); *A magyar jakobinusok iratai,* I–III., s. a. r. Benda Kálmán, Akadémiai, Budapest, 1952–1957; *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben,* I–III., összegyűjt., szerk., bev. Andics Erzsébet, Akadémiai, Budapest, 1952–1981. Ezen kívül a Domanovszky megkezdte munka folytatása is megjelent: *József nádor iratai IV., kötet, 1809–1812,* Domanovszky Sándor kézirathagyatékából s. a. r. és bev. Glatz Ferenc, Akadémiai, Budapest, 1991.

Az intézet segítségével – de az MTT kiadásában – megjelenő *Fontes*szel szemben az intézet saját periodikával is rendelkezett: Angyal Dávid kezdeményezésére 1931-től 1940-ig, tíz kötetben láttak napvilágot az évkönyvek. (Az első 1931 novemberében került forgalomba.)[407] Céljuk az volt, hogy a *Fontes*en kívüli témákkal foglalkozó intézeti tagok vagy vendégek – akik „oly kutatásokkal is foglalkoznak, melyeknek kisebb terjedelmű eredményei be nem illeszthetők a Fontes vállalat kereteibe" – az intézet saját periodikájában juthassanak publikálási lehetőséghez. Az akkori vagy volt tagoktól nem feltétlenül a bécsi levéltárak és gyűjtemények anyagát földolgozó tanulmányokat vártak – bár természetesen ezt vették szívesebben –, és kivételes esetben olyan történészek munkáit is közölték, akik nem voltak tagjai az intézetnek, de kutatásaikat bécsi levéltárakban végezték.[408]

Az évkönyvek megindításának nehézségeiről tanúskodott Angyal Dávidnak a Magyar Szemle Társaság főtitkárával, Balogh Józseffel (1893–1944) folytatott levelezése. Angyal Baloghot kérte, hogy szerezzen mecénást a vállalkozás támogatására, ám ez végül komoly összetűzést váltott ki kettejük között. Balogh ugyanis azt felelte Angyalnak, hogy sajnálja, de eredménytelenek voltak ez irányú próbálkozásai. (Ez könnyen hihető, hiszen a gazdasági világválság magyarországi hatásai éppen ekkor jelentkeztek Magyarországon.) Balogh nyilvánvalóan a saját véleményét adta mások szájába, amikor Angyalnak a következőket tolmácsolta: „Azoknak, akikkel ennek a szép tervnek a dolgában beszéltem, az a felfogásuk, hogy a szertelenül megnövelt állami kultúrintézmények kiadványainak költségeit az államnak kell előteremtenie. Mecénások, mint tudni méltóztatik, alig vannak, s aki van, maga keresi meg a neki kedves célokat. További érvelés az, hogy hatalmas folyóirat-apparátus áll rendelkezésre mindennemű búvárlat kiadására, úgyhogy nem lehet racionálisan megokolni egy újabb orgánum megteremtését. Magyar nyelvű történeti publikáció céljaira 4-5 folyóirat áll rendelkezésre, s az Akadémiának magának évi publikációs büdzséje 200 000 pengő, melyet nem kell éppen hétkötetes memoárművek [kiadására? – kitörölt szó] felhasználni. Őszintén sajnálom, hogy Kedves Bátyámnak ezt az óhajtását nem tudtam jobban megvédeni s az érvekkel alkalmas érveket szembeszegezni."[409]

Balogh – részben logikus és elfogadható – érveire Angyal sértődötten, de szintén részben logikusan és elfogadhatóan válaszolt. Éreztette, hogy gyanítja, Balogh a magánvéleményét közli másokra hivatkozva: „Leveled rám

[407] Miskolczy, *Das Institut für ungarische Geschichtsforschung…*, 587.

[408] *A Bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyve. Első évfolyam*, Károlyi Árpád közreműködésével szerk. Angyal Dávid, Bécsi Magyar Történeti Intézet, Budapest, 1931, 7.

[409] OSZKK, Fond 7/36., Angyal segítséget kérő levelei: 1930. július 4. és 7.; Balogh válasza: 1930. július 9.

nézve nem volt nagy meglepetés, mert mindjárt gondoltam, hogy a mi mecénásaink nem szívesen nyúlnak zsebükbe, ha nem eléggé hangzatos célokra kérnek tőlük áldozatokat. Azonban meglepett és szó nélkül nem hagyhatom azt az indokolást, mellyel a Te mecénás-jelöltjeid a visszautasítást kísérték. […] A Bécsi Magyar Történeti Intézet nincs szertelenül dotálva, ellenkezőleg, oly szegényesen, hogy könyveket is alig vásárolhatunk. Ebből a dotációból egy fillér sem marad kiadványokra […]. […] Igen természetes, hogy a mecénások maguk keresik meg a nekik kedves célokat, de hogy tagadó válaszukat leckéztetéssel kísérik, az előttem új jelenség. Különös okoskodás az, hogy hatalmas folyóirat-apparátus áll rendelkezésre mindennemű történeti kiadványra. Két magyar történeti folyóiratunk van. A Századok évnegyedenként jelenik meg egyszer, hat ívnyi terjedelemben. Évekig is hevernek ott becses kéziratok, amíg kiadhatók. A másik folyóirat a Történeti Szemle, amely évenként egyszer, olykor annyiszor sem jelenik meg, igen szerény terjedelemben. A Turul és a Levéltári Közlemények, a H[a]dt[örténelmi] Közlemények s a Historia igen speciális tanulmánykörre szorítkoznak. A mi tervezett kiadványunk is speciális körű, mert oly magyar történeti vagy általános történeti tanulmányokat közölne, melyek egészében vagy részben bécsi kutatásokon alapulnak. Hozzá még a mi intézetünk német vendégei németnyelvű tanulmányokkal is gazdagítanák Évkönyvünket. E vállalatnak tehát propaganda-értéke is volna […]. Végül nem fojthatok el egy megjegyzést. A Te nagyra becsült mecénásaid bizonyára nagy pénzügyi vagy gazdasági vállalatok élén állanak vagy állottak. Ha egy tervbe vett pénzügyi vagy gazdasági vállalatról véleményt kértek valamelyik alkalmazottuktól, és az illető oly felületes okoskodással szolgált volna nekik, mint aminőt részükről Te közöltél velem, úgy bizonyára elcsapták volna. Mivel azt írtad, hogy nem tudtál érveket szembeszögezni a mecénások érveinek, azért siettem segítségedre." Balogh úgy érezte, nem lovagias olyasvalakit támadni, „aki a korkülönbség és becsült kapcsolat okán nem védekezhetik", ezért Angyal levelének „tartalmán és hangján holtam napjáig csodálkozhatok".

Angyal erre kijelentette: úgy sejti, hogy Balogh Kornfeld Móric báróval (1882–1967), a Magyar Szemle Társaság egyik alapítójával beszélt az esetleges támogatásról. Kornfeldről viszont tudja, hogy elégedetlen a bécsi CH-nak – ami nem azonos a BMTI-vel – adott korábbi támogatásai felhasználásával, ráadásul a miniszterrel sincs jó viszonyban. Balogh pedig bizonyára elfogadta Kornfeld érveit, és Angyal levelére „lenéző iróniával" és „válogatott gorombaságokkal" felelt. „Te egy öregember kérésére gőgös iróniával válaszolsz – állapította meg, jogosan kifogásolva Balogh eljárását –, noha ez a kérése az öregnek teljesen önzetlen. Ezt úgy látszik lovagias eljárásnak tudod. Az öreg, aki még nem egészen agyalágyult, visszaröpíti a nyilakat, ezt te

lovagiatlanságnak s még isten tudja, minek bélyegzed." Balogh azonban tagadta, hogy bármiben is egyeztetett volna Kornfelddel.[410]

Angyal Lukinich Imrével, a Magyar Történelmi Társulat 1916–1943 közötti főtitkárával is levelezett az évkönyv ügyében. Bevallotta neki, hogy először egy rendszertelenül megjelenő periodikára gondolt, de aztán – Károlyi Árpád rábeszélésére – a magyar és német nyelvű tanulmányokat közlő évkönyv kiadása mellett tette le a voksát. 1933-ban pedig „kunyorált" nála: szeretett volna a Társulattól „egy csekély összeget kapni a III. kötet fedezésére".[411]

Az évkönyvek végül a Magyar Tudományos Akadémia anyagi támogatásával jelentek meg. Balogh Jenő (1864–1953) főtitkár 1931. január 21-én tájékoztatta Klebelsberg Kunót, hogy az Akadémia igazgatótanácsának előző esti ülése – miként a későbbiekben is – az intézet „évkönyve részére első részletül P[engő] 2000-t szavazott meg, és így nincs akadálya annak, hogy a kéziratok nyomdába adassanak. Ezt örömmel közölve, magam részéről kérem, hogy ha szükségesnek tartod, a címlapon megfelelő helyen méltóztassál felvenni »a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával« szavakat." (E közlés aztán minden évkönyv címlapján megjelent.)[412]

Angyal visszaemlékezései szerint: „Sokat tanakodtunk [Károlyi Árpáddal] a Történeti Intézetet fenyegető veszély elhárításáról. Végre abban állapodtunk meg, hogy az Intézet évkönyvet fog kiadni, mely a régi és új tagoknak a bécsi levéltárak anyagára hivatkozó vagy erre vonatkozó dolgozatait közli. A minisztérium helyeselte a tervet, de támogatást nem ígért. […] végre segített rajtunk Balogh Jenőnek, az Akadémia főtitkárának jóakarata és megindulhatott az Évkönyvek vállalata akadémiai segéllyel. Mivel néha túlléptünk az akadémiai segély korlátjain, más adományokra is szorultunk. Hálával kell megemlíteni a ciszterciták apátjának tiszteletre méltó Dr. Werner Adolfnak [1867–1939] jóságát, aki készséggel támogatott bennünket. Észrevette ugyanis, hogy a vállalatot, mely német nyelven is közölt tanulmányokat, a német szakemberek is méltányolták."[413]

Az évkönyveket az igazgatók: 1931-ben és 1932-ben Károlyi Árpád közreműködésével Angyal Dávid, 1933-tól 1935-ig Angyal Dávid, 1936-tól Miskolczy Gyula szerkesztették. Bár kezdetben az évkönyv jövője bizonytalan volt,[414] végül sikerült folyamatosan, színvonalas tanulmányokkal megtölteni

[410] OSZKK, Fond 1/80., 1930. július 16., 19., 20., 21.

[411] OSZKK, Fond 116/358., Angyal Dávid Lukinich Imréhez, 1930. június 2. és 29., 1933. február 20.

[412] MNLOL, K 81., A Bécsi Magyar Történelmi Intézet tagjairól, felvételi kérelmekről tétel.

[413] Angyal, *Emlékezések,* 150.

[414] Erről lásd MTAKK, Ms 801/607., Károlyi Árpád Angyal Dávidnak, 1932. november 30.: „Igen leverő, amit az Évkönyv jövőjéről írsz. Reméljük azonban, hogy valamicskét mégiscsak kapunk az Akadémiától. Tán Hegedüs [Loránd] útján vagy másként a bankoktól is. Tán 2-300 p.-t

valamennyi kötetet. „Az Évkönyvet illetőleg vigyázz kérlek – figyelmeztette Angyalt 1932-ben Károlyi –, ne legyen kisdedóvóbeliek Tattersalleja![415] Olyan tisztességes az az első évfolyam, hogy vétek volna erről a niveauról leszállítani. […] Inkább szűnjék meg!"[416]

Az évkönyvek színvonalával a recenzensek is elégedettek voltak. Hajnal István szerint: „A háború után létesített külföldi intézeteink között kétségtelenül a bécsi történeti intézet működése hatott a legmélyebben történettudományunk alakulására. […] Aki a késő jövő perspektívájából megírja majd történettudományunk összefoglaló áttekintését, korszakalkotó határként kell megjelölnie a bécsi intézet működésének első évtizedét. Nem az idegen hatás az, ami újat jelent; hanem az öntudatosság, amellyel a magyar történeti problémákat az egyetemes történet arányaiba állítja be. Olyan vezetők, mint Károlyi Árpád, […] mint Angyal Dávid […] nem az idegennek utánzására, hanem öntudatos szellemi uralom alá hajtására ösztönözték mindig körüket, az intézet tagjait. E kör munkásságának útjelzői az évkönyvek értekezései; a jelenlegi tagokon kívül oly szerzőktől is, akik vagy tagok voltak, vagy bármily szellemi kapcsolatban állottak a bécsiekkel. Az intézet jelentőségét valóban csak akkor látjuk a maga teljességében, ha ez évkönyvnek lapjait végigforgatjuk. Szerencsés megoldásként említhetjük fel azt, hogy az intézettel kapcsolatban álló idegen tudósoktól német nyelvű cikkeket adnak e kötetek, sőt egyes magyar szerzőktől is; éppen ez az összeforradás jelzi a magyar tudomány öntudatosságát. Klebelsberg gróf alkotása, kiváló vezetők kezében, életképes alapokon indult meg s vált kulturális életünk nélkülözhetetlen, nagy szerepre rendelt tényezőjévé: az Évkönyvek lapjai erről tesznek tanúságot."[417]

Angyalnak az évkönyvek kapcsán számos problémával kellett megküzdenie. Ezek közül a legkellemetlenebb az 1934-es kötet körüli hercehurca volt. Hóman Bálint kultuszminiszter – Angyal egykori diákja – ugyanis ekkor ünnepelte írói pályájának negyedszázados jubileumát. 1926-ban – hajdani tanítványként – Hóman köszöntette Angyalt, abból az alkalomból, hogy annak első tanulmánya ötven esztendeje jelent meg.[418] Ráadásul a BMTI anyagi támogatása – legalábbis részben – a minisztertől függött. Így Angyal-

a minisztériumtól. Száz = 100 pengőig én is hozzájárulok, ha a nyugdíjamat nem csökkentik. […] Talán egy 15–16 íves kötetre mégis össze lehetne hozni a pénzt, s az Előszóban ki lehet magyarázni a kötet megkarcsúsodását."

[415] Tattersalleja: itt: 'bemutatkozási lehetősége' (eredetileg: az értékesítendő versenylovak árverése).

[416] MTAKK, Ms 801/594., Károlyi Árpád Angyal Dávidnak, 1932. február 13.

[417] Hajnal kritikája a Századokban jelent meg: 1933/1–3, 95.

[418] Hóman Bálint, *Angyal Dávid (Beszéd 1926. április 16-án)* = Uő., *Történetírás és forráskritika,* Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938, 534–537.

nak nehéz lett volna megakadályoznia azt az elképzelést – talán szelíd nyomást is –, amely Hóman egykori hallgatóitól indult, azzal a céllal, hogy az intézet 1934. évkönyvét a Hóman-évfordulónak szenteljék.

Angyal az emlékezéseiben azt sugallta, hogy Hóman kezdeményezte a kötet kiadását, és maga jelölte ki: tanítványai közül kiknek az írását látná szívesen az évkönyvben. Ennek ellentmond azonban Mályusz Elemérnek egy Hómanhoz írott levele. Mályusz – aki ekkorra már eltávolodott Hómantól, korábban tisztelt tanárától – a következőket vetette papírra: „Néhány idősebb tanítványod körében […] felmerült az a terv, hogy az idén lévén irodalmi működésed 25 éves évfordulója, ezt a szokásos módon egy emlékkönyv kiadásával ünneplik meg. Engem mint legidősebb volt hallgatódat kértek meg, puhatoljam ki, miként fogadnád a tervet, nem volna-e Számodra kellemetlen és a névsort is megnéznéd, nem maradt-e ki valaki." Ezért kérte Hóman véleményét, és jelezte, „hogy ily emlékkönyv szerkesztésével nem óhajtok magamnak érdemeket szerezni. Szerény nézetem szerint a dolgozatok a Bécsi Magyar Történeti Intézet egyik évkönyvében, külön alcím alatt jelenhetnének meg. Arra ugyanis nem lehetne számítani, hogy a költségeket az írók adják össze, mivel közülük a magasabb állásban lévők anyagi helyzete is kedvezőtlen. Az Évkönyv-megoldás mellett szól az, hogy valamennyien tényleg dolgoztak Bécsben, s hogy ily módon a szerkesztő Angyal Dávid lehetne, aki mint volt tanárod, bizonyára örömmel írna előszót volt tanítványaid kötetéhez."[419]

Végül Angyal – Károlyi Árpáddal egyeztetve – arra az elhatározásra jutott, hogy nem utasíthatja vissza a kezdeményezést, mert ezzel az évkönyv létét veszélyeztetné. Levelezése pedig arról tanúskodik, hogy maga is erősen szorgalmazta a Hóman-emlékkötet kiadását. „Én az eredeti tervet annyiban változtattam – idézte föl –, hogy a 25 éves írói jubileum ötletét elejtettem, és abból indultam ki, hogy Hóman befejezte tanári pályáját, és volt tanítványai, akik egyszersmind a bécsi Intézetnek is tagjai voltak, búcsúzni akarnak tőle e kötetben. Az ilyenkor szokásos bevezető jellemrajzra senki sem vállalkozott, azt magamnak kellett megírnom. Őszinte voltam, amikor még szerettem Hómant, mint volt tanítványomat, nem mondtam róla egyebet, mint amit igaznak éreztem. De a Hómannak ajánlott Évkönyv nagyon éles kritika tárgya volt szakkörökben. Azt hitték a jámborok, hogy koncon leskelődtem midőn az ajánlásra elhatároztam magamat."[420]

Az Angyal jegyezte előszó hangsúlyozta, hogy a kötet szerzői valamennyien Hóman hallgatói voltak, s mindnyájan eltöltöttek hosszabb-rövidebb időt a BMTI-ben. Hómanról szólva kiemelte, hogy tanári pályája befejezettnek látszik, és „jelentékeny eredményeket köszönhet a magyar történettudomány Hóman kutatásainak a pénztörténetnek, a forráskritikának, a történetírás fejlődésének és metodológiájának terén. […] A kutató szenvedélyével egyesül Hómanban az a pszichológiai fantázia, mely a saját belső és külső tapasztalatai körén kívül eső, szinte idegenszerű állapotokba is behat s azokat meg bírja értetni velünk. […] E sorok írója pedig boldognak érzi magát, hogy élete estéjén a tehetségben és igyekezetben kiváló tanítványok egész sorának munkáit mutathatja be annak a férfiúnak, akinek fejlődését gyerekkora óta figyelemmel kísérte és talán szerencsés is volt némi tekintetben hatni szellemi irányának alakulására.

Az élénk szemű, a tudományok iránt mohó gyermekből Magyarország vallás- és közoktatásügyi minisztere lett, nem pártpolitikai taktika, hanem tudományos érdemek által segítve."[421]

Ezzel szemben 1943-ban már arra emlékezett, hogy Hómannal ápolt baráti kapcsolata az évkönyv megjelenése miatt romlott meg.[422] 1934-ben viszont biztosan úgy érezte, hogy jól sikerült kiadvány hagyta el a sajtót, és ekkoriban még Hóman véleményére is sokat adott. Egy Lukinich Imréhez intézett levelében, Ferenc Józsefről szóló Magyar Történelmi Társulatbeli felolvasásának terve kapcsán ugyanis azt javasolta: „A legjobb volna, kérlek, ha Hómannal megbeszélnéd. Vajon neki kívánatos-e, és célszerűnek gondolja-e az én felolvasásomat. Ha igen, kívánságodat teljesítem.

Köszönöm szíves érdeklődésedet az Évkönyv iránt. Azt hiszem, hogy tetszeni fog Hómannak s az irodalom minden igaz barátjának. Balogh Jenő [aki az Akadémia részéről támogatta az évkönyvek kiadását] jósága s nagylelkűsége minden dicséretet megérdemelnek."[423] Angyalnak egyébként sem kellett szégyenkeznie a kötet miatt. Hiszen a benne szereplő 23 tanulmány többsége jeles szerzőktől származott, több közülük ma is sokat idézett dolgozat.

Az évkönyvek tíz kötetében összesen 85 magyar és 30 német nyelvű tanulmány jelent meg, a legkülönbözőbb történeti témákról.[424] Egy-egy évkönyvben kezdetben 15-20, sőt 1934-ben már 23 értekezést nyomtattak ki. 1936-tól azonban 10 alá csökkent, 1938-ban 3, 1939-ben és 1940-ben 4-4 volt az értekezések száma. A korabeli bíráló, Csapodi Csaba is fölfigyelt az évkönyvekben nyomon követhető profilváltásra. „A bécsi magyar történeti intézet évről-

[419] OSZKK, Fond 15/1021., Mályusz Elemér Hóman Bálintnak, 1933. május 12.
[420] Angyal, *Emlékezések,* 152.
[421] *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve,* szerk. Károlyi Árpád közreműködésével Angyal Dávid, Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet, Budapest, 1934, 1–2.
[422] Angyal, *Emlékezések,* 151.
[423] OSZKK, Fond 116/358., Angyal Dávid Lukinich Imrének, 1934. szeptember 10.
[424] A *Fontes*-kötetek, az évkönyvekben megjelent tanulmányok és egyéb, bécsi kutatásokhoz kapcsolódó munkák legfontosabbjait tematikai csoportosításban (a politika, a nemzetiségi kérdés, a gazdasági élet és a közlekedés, a közigazgatás, az egyház, az oktatás története, régészeti, művészettörténeti témák) közli Miskolczy, *Das Institut für ungarische Geschichtsforschung…,* 588–591.

évre megjelenő kötetei már szinte nélkülözhetetlenül hozzátartoznak történettudományunk arculatához – kezdte az általános ismertetéssel recenzióját –, jeléül annak a fontos szerepnek, melyet ez az intézet tudományos életünkben betölt. Az értekezések mindig új és értékes anyagot tárnak föl, elsősorban a bécsi levéltárak kimeríthetetlen bőségéből, a közölt cikkek nagy részének idegen nyelve pedig jelentékenyen hozzájárul annak a sajnálatos homálynak eloszlatásához, amelyben a külföld kutatói Magyarország történetét illetően vannak. Nyelvünk szűk körű elterjedtsége miatt ugyanis a külföld még most is alig vesz tudomást eredményeinkről; az idegen szakmunkák nagy része még mindig közhelyekre, elavult összefoglalásokra, vagy a monarchia idejének többnyire elfogult, osztrák vagy cseh történeti munkáiból vett adatokra hivatkozik." Később így folytatja: „Az évkönyv nyolcadik [1938. évi] kötetében egészen új kezdeményezés tűnik föl: az előzőekkel szemben egységes jellegű. Nem különböző korokból vett rövid értekezések gyűjteménye, hanem mindössze három nagyobb terjedelmű tanulmányt közöl, s mindegyik a szabadságharcot követő negyedszázadból meríti tárgyát. Ez a kezdeményezés annál értékesebb, mert történelmünknek ebből a korszakából még igen sok kérdés vár megoldásra, pedig mai kulturális, gazdasági és politikai életünknek alapvető problémái nagyrészt éppen ebben a korban alakultak ki."[425]

Az 1940-es évfolyammal megszűnt évkönyvek felélesztésére a II. világháború után is történtek kísérletek. Sashegyi Oszkár szerkesztésében 1948 tavaszán megkezdték az 1848 centenáriumának szentelt kötet szedését, s úgy tűnt, hogy ez ősz végére nyomdába kerül. A szép tervekből azonban – a BMTI megszűnése és a CH tevékenységének szünetelése miatt – semmi sem lett.[426]

[425] Csapodinak az évkönyvek VII. és VIII. évfolyamát ismertető kritikája a Századok 1940/7–8., 327–331. oldalán jelent meg, az idézet: 327–328 és 330. A IX. (1939. évi) kötetről írta Komoróczy György: „A bécsi Évkönyv legutóbbi kötete Magyarország XVIII. és részben XIX. századi történelméből meríti tárgyát. Valamennyi tanulmányra jellemző a tárgyilagosság s az adott részletek teljes megvilágítására való törekvés. Ez a kötet is megmutatja: mily nélkülözhetetlen feladatot teljesít az Évkönyv, amikor helyet ad olyan részlettanulmányoknak, melyek önmagukban alig jelenhetnének meg, de amelyek nélkül a további kutatás megállana." Századok 1942/1–3., 105.

[426] Lásd Miskolczy jelentését az 1947/48. tanévben végzett munkáról: *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből,* 418 és 422. Miskolczy Sőtér István (1913–1988) irodalomtörténész, kultuszminisztériumi főosztályvezető – a bécsi magyar intézetek felülvizsgálata céljából tett – 1947. október 26-i bécsi látogatásakor fölhívta a figyelmet arra, hogy: „A Történetkutató Intézet Évkönyve eredetileg mindenkitől mindenféle, a történettudomány körébe vágó cikket közölt. 1936 óta, mióta a vezetést átvettem, csupán csak az intézetnek aktív vagy volt ösztöndíjasaitól közöltem tanulmányokat, mégpedig olyanokat, amelyek bécsi kutatásaikra voltak felépítve. A nagy kötetek kiadása ugyanis problematikussá vált az államsegély elmaradása miatt, de nem is volt minden ösztöndíjasnak olyan témája, amelyből hatalmas köteteket lehetett volna írni. Ezeket a kisebb tanulmányokat helyeztem el, amennyiben tudományos színvonaluk megfelelő volt, az Évkönyvben, s bevezettem azt az újítást is, hogy a nem kizárólag magyar érdekű tanulmányok németül jelenjenek meg. [Az igazság szerint ez nem az ő újítása volt, már korábban is hoztak német tanulmányokat.] Ekként sikerült a külföldi tudományos életben is bizonyos publicitást biztosítani Évkönyvünk számára. Az Évkönyvet tehát okvetlenül át kell menteni a jövőbe, hiszen most is több helyről érdeklődnek iránta külföldi tudományos körökből." Sőtér kívánsága volt, hogy az „Intézet publikációival működjék közre 1848 centenáriumának megünneplésében". Az aktára kézzel írott megjegyzés szerint: „Benda, Sinkovich [helyesen: Sinkovics], Gazsi [nem sikerült kideríteném, kiről lehet szó] meghívást kaptak – kutatómunkát végeznek. A Történetkutató Intézet jubileumi számában jelennek meg majd többek közt munkáik." (MNL OL, XIX–I–1–e – 169 230/1947.)

Az intézeti tagok bécsi kutatómunkáját – közvetve vagy közvetlenül – a korszak nagy történeti összefoglalásai is fölhasználták, értékesítették. A *Magyar történet* Szekfű által írott köteteiben igen sok az utalás a *Fontes*-kötetekre, az ösztöndíjasok bécsi forrásokat földolgozó tanulmányaira.[427] A Domanovszky Sándor szerkesztette *Magyar művelődéstörténet* öt kötetében pedig jó néhány egykori intézeti tag írása olvasható; ezek nagy részében – természetesen – a korábbi bécsi kutatásokat is hasznosították. (A szerzők között szerepel Bakács István János, Berlász Jenő, Csapodi Csaba, Csóka J. Lajos, Deér József, Ember Győző, Hajdu János, Hajnal István, Haraszti Emil, Hermann Egyed, Höllrigl József [1879–1953], Juhász Lajos, Kring/Komjáthy Miklós, Lukinich Imre, Mályusz Elemér, Miskolczy Gyula, Pándányi Miklós [1905–1956], Paulinyi Oszkár, Sinkovics István, Szabó István, ifj. Szentpétery Imre, Szilágyi Loránd, Tóth László [1895–1958], Vácz Elemér [1908–1996], Váczy Péter.) Ugyanígy igen sok bécsi levéltári anyagra hivatkoztak az 1635-ben alapított nagyszombati egyetem és annak jogutódja, a Pázmány Péter Tudományegyetem (a mai ELTE) háromévszázados történetét bemutató kötetekben is.[428]

A CH tudományos súlya a korszakban alatta maradt a BMTI-ének. Ennek ellenére teljes joggal állította Lábán Antal 1932-ben, hogy: „1.) A bécsi kollégium nyolc éven át a hazai tudományos élet szempontjából értékes új generációt nevelt és a kollégium tagjainak szaktanulmányi […] eredményeiről

[427] Szekfű szinte valamennyi „gr. Klebelsberg-féle Fontes"-t és az intézeti évkönyvek tanulmányainak többségét is megemlítette a *Magyar történet Kútfők és irodalom* fejezeteiben; „végül is ki kell emelnem az érdemeket, melyeket gróf Klebelsberg Kunó, mint a Magy. Törtt. Társ. elnöke, az újabbkori kútfőink sorozatának kiadásával szerzett: minden egyes kötet teljesen átalakítja tudásunkat" – írta például egy helyütt. (Hóman Bálint – Szekfű Gyula, *Magyar történet,* V., Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936[3], 633.)

[428] A szerzők mindenekelőtt az Államtanács, ezenkívül sokszor a miniszteri konferencia és a minisztertanács, valamint a bécsi kultuszminisztérium levéltári anyagait használták. A következő művekről van szó: *A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története*. Az egyetem 300 éves fennállásának ünnepe alkalmából kiadja a Pázmány Péter-Tudományegyetem, I.: Hermann Egyed – Artner Edgár, *A Hittudományi Kar története 1635–1935,* Budapest, 1938; II.: Eckhart Ferenc, *A Jog- és Államtudományi Kar története 1667–1935,* Budapest, 1936; III.: Győry Tibor, *Az Orvostudományi Kar története 1770–1935,* Budapest, 1936; IV.: Szentpétery Imre, *A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935,* Budapest, 1935. Miskolczy, *Das Institut für ungarische Geschichtsforschung…,* 586 is megemlékezik arról, hogy Angyal Dávid direktorsága idején kezdődtek meg a budapesti egyetem történetéről szóló kötetek munkálatai, amelyek a bécsi levéltári forrásokat alaposan kiaknázták.

számos professzori elismerő bizonyítványon kívül két és félszáz – magyarországi és külföldi lapokban megjelent – szaktanulmány tesz tanúbizonyságot. 2.) A bécsi Collegium Hungaricum tagjai igen csekély kivételektől eltekintve visszatérésük után [Magyarországon is] igen derekasan megállották helyüket. […] 3.) A bécsi Collegium […] a magyar szellemi és szaktudományi életnek a külföld előtti föltárása szempontjából […] jelentős munkát végez."[429] Az egykori és az akkori ösztöndíjasok egy 1933 eleji jelentés alapján már 616 – ez persze ellentmondott az előző adatnak –, az 1935-ös magyar–osztrák kulturális egyezmény szerint pedig több mint 750 tudományos tanulmányt publikáltak. Ez utóbbi adatok tűnnek inkább helyeseknek.

A CH-nak is volt egy önálló sorozata, *A Bécsi Collegium Hungaricum Füzetei*. Összesen 13 jelent meg belőlük, első darabja – amelyet az igazgató, Lábán Antal írt a Gárdapalotáról és a CH-ról (1928) – kivételével valamennyi ösztöndíjasok tollából; kettő német, a többi magyar nyelven. A következő szerzőkről és művekről van szó: Baráth Jenő (1895–1973; *Die experimentellen und klinischen Grundlagen mit Calciumsalzen,* 1931); Borbély Andor (1896–1972; *Magyarország I. katonai felvétele II. József korában,* 1932; Nagy Júliával [?–?] közösen); Eperjessy Kálmán (1893–1976; *Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban,* 1928); Hegedűs Lajos (1908–1958; *Magyar hanglejtésformák grafikus ábrázolása. Kísérletfonetikai tanulmány,* 1930); (Tasnádi) Kubacska András (*Die Grundlagen der Literatur über Ungarns Vertebraten-Paläontologie, I. Vom Mittelalter bis 1847,* 1928); Lakatos Géza (?–?; *A francia nyelvtanítás múltja hazánkban,* 1934); Müller Gyula (?–?; *A bécsi francia irodalmi kultúra a XVIII. században,* 1930); Nagy Irén (?–?; *A magyar kamarai birtokok értékesítése a napoleoni háborúk idején,* 1930), Pálfy Ilona (*A tatárok és a XIII. századi Európa,* 1928); Skala (Sándor) István (1907–1994; *Gróf Széchenyi István és a magyar romanticizmus,* 1932); Speneder (Solt) Andor (1904–1978; *Kisfaludy Károly,* 1930) és Szép Ernő (?–?, mint korábban már jeleztem, nem a költőről van szó; *Magyar drámák a bécsi színpadokon,* 1930).

Az ösztöndíjasok kutatásai nyomán a bécsi intézetekhez köthető publikációkon kívül szólni kell arról is, hogy – mint már utaltam rá – számos rendezvény helyszíne volt a Testőrpalota, főleg annak előadó- és díszterme. Leginkább neves magyar tudósok tartottak német nyelvű előadásokat. Az 1931/32. tanévben például Gratz Gusztáv a magyar politikai fejlődésről, Berzeviczy Albert Mátyás király és Beatrix királyné bécsi és osztrák kapcsolatairól, Kogutowicz Károly (1886–1948) a magyar alföldről, Antal Géza (1866–1934) református püspök pedig a magyar fiatalok előző századokbéli külföldi tanulmányairól adott elő.[430] Emellett költői esteket, hangversenyeket

[429] MNL OL, K 726 – 84/1932., Lábán Antal 1932. február 10-i pro memoriája.
[430] MNL OL, K 726 – 1932–531. Lásd még: Budapesti Hírlap 1932. február 12., 6, 1932. április 27., 6.

és táncestélyeket is szerveztek – utóbbiakon gyakran magyar stipendisták táncoltak az osztrák kormány tagjainak vagy neves bécsi professzoroknak leányaival –, és osztrák tudományos-kulturális szervezetek, valamint bécsi magyar egyesületek (Bécsi Magyar Akadémikusok Egyesülete, Szent István Egylet), illetve a bécsi Osztrák–Magyar Egyesület is itt bonyolíthatták le programjaikat. A jelenlegi helyzettel szemben azonban ezek az egyébként részben szintén tudományos jellegű rendezvények csak kiegészítették az alapvetően elitképzési profilt, a kulturális küldetés erősen a háttérbe szorult. Napjainkban éppen fordított tendenciák érvényesülnek.

Osztrák miniszterek is többször megfordultak a Gárdapalotában, mint például 1929 júniusában Emmerich Czermak (1885–1965) kultuszminiszter, aki budapesti látogatása előtt „behatóan tájékozódott az egyes ösztöndíjasok tudományos és szakmunkásságáról. A közoktatásügyi miniszter a legnagyobb elismeréssel és méltánylással nyilatkozott a kollégiumról, magyar kollégájának egyedülálló és nagystílű alkotásáról, amely a magyar nép leendő szellemi vezetőinek lehetővé teszi, hogy megszerezzék a szükséges szaktudományi kiképzést s egyúttal a bécsi tudományos viszonyok között látókörüket szélesbítsék."[431] Klebelsberg pedig gyakran, olykor néhány havonta a helyszínen tájékozódott arról, hogy a fiatal magyar stipendisták miként haladnak kutatásaikkal. Ekkoriban 1929 júniusának végén és 1930 februárjában is járt a palotában.[432] Utóbbi alkalommal például, 1930. február 20-án: „A Collegium Hungaricumban a miniszter meghívására nagyszámban jelentek meg a bécsi tudományos élet képviselői. Ott volt Srbik osztrák közoktatásügyi miniszter a minisztérium számos vezető funkcionáriusával, Redlich, a tudományos akadémia elnöke, a bécsi főiskolák igazgatói, a különböző fakultások dékánjai és csaknem az összes tudományos szakok tanárai, akik csaknem valamennyien igen élénk kapcsolatban állanak a két magyar intézettel.

Klebelsberg Kunó gróf üdvözölte a megjelenteket, majd Angyal egyetemi tanár, a Történelmi Intézet igazgatója ismertette a vezetése alatt álló intézmény céljait; Lábán Antal egyetemi magántanár, a Collegium Hungaricum igazgatója pedig a kollégium törekvéseit és munkásságát világította meg, egyúttal pedig köszönetet mondott a bécsi főiskolák nagyszámban megjelent tanárainak azért a támogatásért, amelyben a magyar intézeteket részesíti."[433] 1931. január 26-án Bethlen István miniszterelnök is meglátogatta a BMTI-t és a CH-t.[434] A korszak másik meghatározó kultuszminisztere, Hóman Bálint Klebelsbergnél jóval kevesebbszer időzött az épületben és a császárvárosban.

[431] Budapesti Hírlap 1929. június 12., 10.
[432] Budapesti Hírlap 1929. június 25., 3 és 1930. február 20., 6.
[433] *A kultuszminiszter Bécsben,* Budapesti Hírlap 1930. február 21.
[434] *A miniszterelnök a bécsi magyar tudományos intézetekben,* Budapesti Hírlap 1931. január 27., 2.

Az intézetek 1945–1963 között

1945 áprilisának első felében a szovjet csapatok könnyen foglalták el Bécset, amely Budapesthez mérten csekély károkat szenvedett. A Testőrpalota is nagyjából sértetlenül vészelte át a harcokat, s mivel a BMTI és a CH 1935-től hivatalban lévő igazgatója, Miskolczy Gyula is a helyén maradt, hamarosan megkezdődhetett a két intézmény újjászervezése. Mindez azonban több szempontból is nehézségbe ütközött.

1. A német anyanyelvű területek kultúrájával való kapcsolattartásra szinte egyáltalán nem mutatkozott igény. Nemcsak a múlttal való teljes szakítás kívánalma, illetve belpolitikai okok – az „ötödik hadoszlopként" bűnbaknak kikiáltott „svábok" kitelepítése – miatt, hanem azért is, mivel a nemzetközi környezet is ezt követelte. Ugyanekkor azonban a rendkívül ügyesen lavírozó osztrák politika elérte, hogy 1938 előtti államát a nemzetiszocializmus első áldozatának, illetve továbbra is Európa egyik kulturális központjának tekintsék. Ezért aztán a „német" jelenségekkel szembeni általános aggályok nem bizonyultak döntőnek, sőt: a demokratikus Ausztriával érdemes volt együttműködni.

2. A két megszállt ország, Magyarország és Ausztria között egyelőre nem léteztek diplomáciai kapcsolatok. Ezek csak 1946-ban rendeződtek, majd 1948-ban – a magyarországi kommunista hatalomátvétel idején – váltak hivatalosakká, követségi szintűvé. Míg azonban 1945 és 1947 között a kulturális együttműködés volt hivatva pótolni az akadozó külkapcsolatokat, addig 1947 után, az egyre inkább érezhető hidegháborús hangulat következtében éppen ezek váltak egyre súlytalanabbá.

3. A magyar kulturális külpolitika – Keresztury Dezső másfél éves miniszterségé (1945–1947) után – a két világháború közötti nyugat-európai orientációról keletire állt át, szinte kizárólag a „baráti" államok felé fordult. Mindez 1948-ban befejezett ténnyé vált. Ez az irányváltás pedig megkérdőjelezte a BMTI és a CH addigi szerepét is. A korábbi, elsősorban tudományos jelleggel szemben mindinkább a kultúrház-szerű feladatok váltak meghatározóvá, ráadásul az utóbbiakat mindinkább propagandisztikus célokra használták.

Utóbbi szempontból fontos dokumentum Kerékgyártó Elemérnek (1918–1962) – aki aztán 1947–1948-ban Rákosi Mátyás (1892–1971) személyi titkára volt, később a Kulturális Kapcsolatok Intézetének nyugati kapcsolatok osztályát vezette – 1946-ban a Társadalmi Szemlében megjelent, a Magyar Kommunista Párt álláspontját hűen tükröző írása. Kerékgyártó a magyar külpolitikáról szólva Andics Erzsébet hírhedt brosúrájának (*Ellenforradalom és bethleni konszolidáció*, 1946-tól három kiadásban, több mint 50 000 példányban látott napvilágot) téziseit ismételte. Úgy vélte, hogy a „magyar reakció erős gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatokat épített ki a fasiszta államok felé", és szövetkezett azok „reakciós vezetőosztályaival". Ezért aztán „a földkerekség szabadságra törő népei körében a két világháború közötti reakciós Magyarországról alkotott vélemény a lehető legrosszabb volt". Az 1945 utáni demokratikus átalakulás ugyan sokat javított ezen a helyzeten, ám „tekintettel arra, hogy a külképviseleti szervek személyi összetételében nagyon kevés változás történt, nincs arra lehetőség, hogy a magyar belpolitikában végbemenő demokratikus fejlődésről arra hivatott szerveink útján világos és teljes képet szerezzen a világ közvéleménye". Kerékgyártó Rákosi Mátyás szavait idézve megállapította: „Pártunknak mindent meg kell tennie, hogy a régi, többségükben a demokráciával nem rokonszenvező külügyi alkalmazottak helyébe gyorsan megfelelő szaktudással rendelkező demokratikus erők kerüljenek." Emellett egy másik politikai tekintélyt, Gerő Ernőt (1898–1980) is citált: „a mi diplomáciánk kevés kivételtől eltekintve Horthy-diplomácia. Legférgesebbje részben elhullott ugyan, de a törzs megmaradt. Ezzel a diplomáciával, ilyen diplomáciai apparátussal nem lehet megvalósítani az új népi demokratikus Magyarország követelte külpolitikát."

Kerékgyártó értelmezése alapján a magaskultúrát előnyben részesítő értelmiségi „»elit« – elefántcsonttoronyban élő írók, művészek és a tudományos tolvajnyelvvel magukat misztikussá mázoló gőgös tudósok – népellenes volt, mert zárkózottságában és elvontságában félt a tömegektől", így a külföldi „kulturális képviselet méltó párja volt tehát a politikainak abban, hogy a saját »emelkedett« klikkjének érdekeit érvényesítette az egész népé helyett". Emiatt a CH-k kutatási témái is életidegenek maradtak. Elrettentő példaként hozta föl az egyháztörténetre vagy a jozefinizmus egyházpolitikájára vonatkozó bécsi levéltári feltárásokat, melyeket akkor folytattak, amikor „itthon a földmunkások százezrei kóboroltak mezítláb munka után, vagy véreztek el idegen földön idegen érdekekért".

Kerékgyártó a recepttel sem maradt adós: „Vagy ismét értelmiségieket fűzünk egymáshoz a »magaskultúra« által, vagy népet a népekkel. Az első felületi érintkezést jelent, a második élményszerű, tényleges, mély kapcsolatot." Ezért kárhoztatta korának kulturális vezetőit, akik együgyű módon az első utat választották, ahelyett, hogy Rákosi vagy Gerő útmutatását követték volna.

Egyébiránt helyesen ismerte föl, hogy a cikkében név szerint nem említett Keresztury Dezső mindent megtett a két világháború közötti kulturális diplomácia értékeinek átmentésére. Keresztury ugyanis egykori bécsi és berlini ösztöndíjasként, majd a berlini tudományegyetem Magyar Intézetének lektoraként nagyon jól tudta, mit jelenthet ez magyar szempontból. Az előző rendszer kulturális külpolitikája részbeni folytatásának okát azonban Kerékgyártó Kereszturytól egészen eltérően értékelte: „A reakció be nem vallott célja – figyelmeztetett –, amelyet a célkitűzések kivitelezésénél érvényesíteni akar: a kapcsolatok hangsúlyozott és gyors kiépítése a nyugati demokráciák konzervatív elemei felé, ahonnan törekvései támogatását reméli; a régi gárdából lehetőleg minél több ember átmentése új pozíciókba, az új gárdának áthangolása a régihez, a népi demokráciát elősegítő tevékenység elszabotálása. […] A reakció a régi garnitúrára támaszkodik, és ez a garnitúra a kultuszban is, a külügyben is erős. […] A politikai ballépésektől eltekintve ez a garnitúra nagyrészt azért használhatatlan, mert mentalitását a nyugatimádás, illúziókergetés, improduktív szemlélet, depolitizáltság vagy éppen a roszszabb értelemben vett politikus magatartás, arisztokratikus gőg, a népi kultúra meg nem becsülése, sőt nem-ismerése jellemzi.”

Kerékgyártó a követendő magatartásra is utalt: „azt az utat kell választanunk, amelyen át a magyar nép érintkezhetik a népekkel. Ezt úgy lehet csak elérni, ha átszervezzük, a diplomáciai munkával összehangoljuk és anyagilag jól megalapozzuk a szellemi kapcsolatokkal foglalkozó apparátust, hogy azokra a pontokra, ahol külföldiekkel kell érintkezni, jól képzett, megbízható munkás, paraszt vagy haladó értelmiségi fiatalokat tudjunk állítani.” Ennek érdekében kívánt „egy Külföldi Kulturális Tanácsot felállítani”, amely végül három esztendővel később a Kultúrkapcsolatok Intézetének alapításával meg is valósult. Ebbe a szervezetbe fokozottan kívánta bevonni az ifjúságot, mely a „népet a nép által” képviselné, „tudva azt, hogy a magyar nép tömegeinek érdekében a haladó értelmiségiek mellett csak [azok a] népi származású magyarok dolgozhatnak őszintén és önzetlenül, akik ismerik a dolgozó nép bajait”.[435]

A kommunisták Kerékgyártó összefoglalásában közvetített tervei nem ígérhettek túl sok jót a bécsi állomáshelyén 1946-ban már tizenegy éve szolgáló Miskolczy Gyulának, aki ifjúkorától kötődött a császárvároshoz, amely egyben németajkú feleségének is szülőhelye volt. Nyilvánvaló, hogy a Kerékgyártó Elemér által használt kategóriák értelmében Miskolczy a „polgári”, a „reakciós”, az „elefántcsonttoronyba zárkózó”, teljesen érdektelen és fölösleges történeti kérdésekkel foglalkozó tudósok mintapéldánya volt, aki értelemszerűen a „demokratikus átalakulás” kerékkötője (nem pedig Kerékgyártója) kellett hogy legyen. Kapcsolatait és tapasztalatait azonban egyelőre nehezen tudták volna nélkülözni, s ezzel Miskolczy is tisztában volt.

[435] Kerékgyártó Elemér, *Külföldi kultúrkapcsolataink újjászervezése,* Társadalmi Szemle 1946/12., 918–925.

Az 1935 óta bécsi magyar vendégprofesszorként az ottani tudományegyetemen előadó Miskolczyt nehezen lehetett volna azonnal eltávolítani, hiszen – mint már szó volt róla – a világháború után a bécsi egyetem az elsők egyikeként, de a magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium is gyorsan igazolta. Sőt az utóbbi 1945. október 31-én – a külügyminisztérium egyetértésével – arra is fölhatalmazta, hogy a Bécsi Magyar Kulturális Intézetek főigazgatójaként „a kulturális élet síkján mozgó kérdésekben a normális diplomáciai viszony helyreállításáig az osztrák hatóságokkal hivatalosan is érintkezhessék”.[436]

Miskolczy 1945 júniusától küldte Budapestre a kulturális kapcsolatok fenntartását és erősítését folyamatosan szorgalmazó jelentéseit. Beszámolt róla, hogy a két intézetnek is otthont adó Gárdapalota szerencsésnek mondhatja magát, hiszen: „Egyetlen gránáttalálat érte a tetőt, az is csak jelentéktelen kárt okozott. Egyéb kár azonban így is elég van, ha csekélyebb mértékű is. […] Az Intézet legnagyobb értéke, a több mint 20 000 kötetes könyvtára úgyszólván teljesen ép és sértetlen.”[437]

1946 augusztusában Miskolczy rendkívül részletes javaslatot tett a kétoldalú kulturális együttműködés fejlesztésére. Ebben kiemelte a történelmi összeköttetések jelentőségét. Teljes joggal hangsúlyozta: „Elvégre nem tudunk változtatni azon a tényen, hogy négyszáz éves múltunk legfontosabb levéltári, sőt művészeti dokumentumait a bécsi levéltárak, a bécsi Nationalbibliothek, sőt bizonyos fokig a bécsi nagy múzeumok őrzik, és hogy a magyar tudósok és művészek százszámra Bécsben tökéletesítették tanulmányaikat. Ha Béccsel megszakítjuk az összeköttetést, akkor megszakad az összeköttetésünk a saját múltunkkal.” Miskolczy nyilván maga is tudta, hogy sokaknak éppen ez a célja, ezért is vetette papírra e sorokat. Arra is fölhívta a figyelmet, hogy a „20-as és a 30-as években százszámra tanultak még magyar ifjak az egyetemen [Universität Wien], főleg annak orvosi fakultásán, a Hochschule für Bodenkultur-on [Mezőgazdasági Főiskola, napjainkban: Universität für Bodenkultur] és a Hochschule für Welthandel-en [Világgazdasági Főiskola, 1975-től: Wirtschaftsuniversität]”, és ezeknek az intézményeknek az utódállamok magyarságából is számos hallgatója volt, akik részben Bécsben, éppen az ottani magyar intézetek révén ismerkedtek meg az élő magyar kultúrával.

[436] MNL OL, XIX–I–1–e – 66 892/1945.

[437] *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből,* 397 (Miskolczy jelentése 1945. június 1-jén).

A múlt fontossága mellett kiemelte: „Nagy szerencséje Bécsnek és Ausztriának, hogy háborús káraik nem oly katasztrofálisak, mint pl. Magyarországé." Ugyanakkor az Anschluss mégis komoly károkat okozott, hiszen annak következtében számos világhírű tudós hagyta el Ausztriát, és a korábban Európa egyik legjobb egyetemének számító bécsi univerzitás színvonala is csökkent. 1945 után viszont a nemzetiszocialista szellemiségű oktatókat távolították el, ami elsősorban a – más fakultásokkal szemben az ideológiával sokkal szorosabban kapcsolatban álló – bölcsészkart érintette. Így „az egyetem bölcsészeti karának hetven rendes és rendkívüli tanára közül a múlt év szeptemberében velem együtt csak tizenkilencen voltunk igazolva és kezdhettük meg működésünket. Ennek az összeomlásnak jellemző tünete, hogy az eddig eltelt három szemeszterben én mint vendégtanár egyedül adtam elő újabbkori osztrák történelmet."

Közben azonban Ausztria sikeresen igyekezett mindent megtenni annak érdekében, hogy ismét kulturális nagyhatalom legyen, s 1938 után kényszerűen kivándorolt tudósait is vissza kívánta csábítani. Miskolczynak ezért az volt a benyomása, hogy Bécs ismét „az lesz, ami a XVIII. században volt: valóban közvetítő nagy kulturális áramlatok szolgálatában". S mivel – mint helyesen gondolta – „Németországgal előreláthatólag évekig nem lesz még számba vehető kapcsolatunk", a német nyelvterület viszont újra fontos lesz magyar szempontból, illetve Magyarország közép-európai kötődései is erősítik a császárváros szerepét, várható, „hogy szellemiségünk fejlődésében Bécs szerepe a jövő években – mennyi időre, azt még senki se mondhatja meg – a közelmúlttal szemben inkább növekedni, mint csökkenni fog".

Miskolczy 1946 augusztusában józanul és logikusan vonta le ezt a következtetést, a világpolitika ész- és célszerűséget gyakran nélkülöző alakulása azonban nem ebbe az irányba mutatott. A hidegháború hatása már egész Európában, különösen Kelet és Nyugat határán érződött. Winston Churchill 1946. március 5-i fultoni beszédének drámai szavai, miszerint „a Balti-tenger melletti Stettintől az Adriai-tenger mentén fekvő Triesztig vasfüggöny ereszkedik le a kontinensre", szép lassan – másfél évvel az elhangzása után szinte már teljesen – valósággá váltak.

Miskolczy a magyar–osztrák kulturális kapcsolatok megőrzésének szükségességéről is szólt beszámolójában. Kiemelte a szerinte 1934-ben, valójában viszont 1935. március 4-én a „szellemi együttműködésről" megkötött egyezmény jelentőségét. Emellett az 1926 májusában aláírt badeni titkos megállapodás súlyát is nagyra értékelte. Megemlékezett a múzeumi és a könyvtári területet érintő velencei egyezményről is. Mint írta, az 1933-ban visszakapott kódexeken, könyveken és műtárgyakon túl „Magyarország minden egyéb további igényről a fent említett anyagra lemondott ugyan, de fenntartotta magának a jogot egy kormánymegbízott tartására, akinek a szerződés jelentékeny jogkört és betekintési jogot biztosít az intézmények adminisztratív irataiba", ám ezt a szerződést az osztrákok – a mindmáig hatályos badenivel szemben – 1945 után már nem tekintették magukra nézve kötelezőnek. Annak ellenére sem, hogy Miskolczy 1945–1946 telén folytatott tárgyalásai során még „hallgatólagosan" elismerték az érvényességét.

Az 1920-tól működő BMTI-ről Miskolczy megállapította, hogy „a M. Tud. Akadémia kivételével nem volt még olyan szerv, amely legnemzetibb tudományszakunkért [a történettudományért] annyit tett volna, annak fejlesztése körül olyan érdemeket szerzett volna, mint ez a kis intézet. Ennek az intézetnek kizárólagos érdeme, hogy újabbkori történelmünket ismerni kezdjük, jobban, mint bármely Duna-völgyi nép a maga újabb történelmét és hogy történeti szemléletünk realisztikusabbá, illúziótlanabbá, módszerében modernné vált." Az intézet tudományos eredményeit számba véve véleménye teljesen helytálló volt.

A CH-ról szintén pozitívan nyilatkozott, ugyanakkor a vendégszeretetét élvező ösztöndíjasok számának 8-10 főre csökkentését javasolta. A jogilag különálló két intézet adminisztrációja 1935-től, az ő igazgatóságától került a Bécsi Magyar Kulturális Intézetek név alatt egy kézbe. Miskolczy a 22-23 000 kötetes könyvtárra is joggal volt büszke, hiszen a berlini egyetem Magyar Intézetének gyűjteménye mellett ez volt a második legnagyobb – történeti szempontból a legértékesebb – Kárpát-medencén kívüli magyar bibliotéka. „Bécsi körökben ez a tény ismeretes – állította –, egyetemi tanároktól kezdve írókig, sőt magánemberekig számosan fordulnak hozzánk tanácsért, bibliográfiai tájékoztatást adunk, segédkezünk a magyar művek fordításában, a Magyarországról elterjedt téves adatok kiküszöbölésében stb. Bécs folyton növekvő kulturális fontossága azt jelenti, hogy könyvtárunk propagandisztikus munkája nemcsak az osztrák vagy a német kultúra, hanem – azt lehet mondani – az egész világnak a magyarságról való felfogása szempontjából fontosságot nyert, kitűnően használható eszköz szomszédaink és mindazon országok felé, ahol német könyvet olvasnak."

Miskolczy arra is hivatkozott, hogy „Éveken át játszattam hangversenyeinken Kodály, Bartók, Veress stb. műveit, míg végre a bécsi rádió is felkarolta őket, és állíthatom: a mi pionírmunkánknak köszönhető, hogy a magyar zenének egészséges talaja fejlődött ki Bécsben". Ezért is szorgalmazta a kulturális cserét elősegítő, társadalmi úton alapítandó osztrák–magyar társaság szervezését. Egyben a bécsi magyar egyesületek kulturális felkarolását is szívesen vállalta. „Palotánkban van jelenleg is a Bécsi Magyar Szövetség, a Magyar Munkások Egyesülete, a Magyar Akadémikusok Egyesülete helyisége, a magyar iskola és a magyar kolónia kölcsönkönyvtára. Előadásaik

vagy egyéb manifesztációik céljaira átengedem szükség esetén az intézet dísztermét, de ezen túlmenően is az intézet vezetősége és ösztöndíjas tagjai tanáccsal, előadások tartásával, hangversenyek rendezésével stb. iparkodtak és iparkodni fognak a jövőben is az Ausztriába szakadt magyarságot megtartani magyar nyelve és műveltsége ismeretében."

Tíz és fél éve tartó egyetemi tanári munkájának legnagyobb eredményét Miskolczy abban vélte megtalálni, hogy talán „sikerülni fog egy új osztrák nemzedéket felnevelni, amely remélhetőleg mentes lesz a magyar történelem elfogult szemléletétől", s ezért mindenképpen javasolta egyszemélyes tanszéke további fenntartását. (Fizetést nem kapott az egyetemtől, így a magyar állam finanszírozta az oktatói munkáját.) A térség múltjával foglalkozó történészhallgatók többsége a hatvanas évek elejéig szorgosan látogatta Miskolczy óráit, s részben ennek köszönhető, hogy az 1980-as évekig – olykor még tovább is – az osztrák historikusok érzékenyebbek voltak a magyar témák iránt, mint napjainkban.

Ugyanígy ragaszkodott a lektori hely és – már csak saját szakmájából adódóan is – a levéltári delegáció további fenntartásához. Utóbbit a „magyar érdekek őrének" nevezte, „amelynek a megszüntetése tehát mérhetetlen szellemi vagyonról való lemondást jelentene". Megállapította, hogy a rengeteg felsorolt teendő ellátása mindössze két tisztviselő: rajta kívül Ferenczy Géza, illetve egy asszisztens vállán nyugszik. „Miskolczy mint főigazgató betölti a kurátor helyét, igazgatója a Történetkutató Intézetnek és a Collegium Hungaricumnak, tanára a bécsi egyetemnek, vezetője a levéltári delegációnak és egyben ellátja a múzeumok és könyvtárak melletti delegátus feladatát is. Ferenczy Géza lektora a bécsi egyetemnek, könyvtárnoka a Kulturális Intézeteknek, azonban könyvtárnoki működése mellett segédkezik a tudományos jellegű adminisztrációban is. Sashegyi Oszkár asszisztens főfeladata az lesz, hogy Paulinyi Oszkár távozása után iparkodjék mint levéltári delegátus megismerni és rendezni a levéltárak anyagát, a mellett segédkezik a főigazgatónak az intézetek anyagi adminisztrációjában." Ezeken túl mindannyian segítik a bécsi magyar kolónia tevékenységét is.

Miskolczy arra a veszélyre is figyelmeztetett – e tekintetben sincs új a nap alatt –, amely napjainkban is fenyegeti a mindinkább bevétel-orientált, a programokra minimális (illetve csak eseti) támogatást kapó intézeteket: a „szállodaüzemmé" válás problémájára. Arra, hogy a fenntartás érdekében a tevékenység súlypontja már nem elsősorban tudományos vagy kulturális jellegű, hanem a rendelkezésre álló szobák kiadásával mindinkább a pénzszerzésre szűkül. Egyben az 1920-as években eredetileg még 50-60 ösztöndíjas befogadására átalakított Trautson-palotáról is megállapította, hogy az – már csak néhány stipendistával működve – „túlméretezett, amellett

öreg, folyton javításra szorul, kényelmetlen és intézeti célokra alkalmatlan". Ésszerűen javasolta, hogy „a közoktatásügyi kormányzat engedje át a palotát más magyar minisztériumnak, vagy pedig adja el. A vételárból lehetne egy-két év múlva egy alkalmas új intézeti épületet emelni, ebben nem lenne más, mint egy nagy modern könyvtárhelyiség, amely egyszersmind a rendezvények céljaira is megfelelne, 8-10 ösztöndíjas szoba, négy vendégszoba és egy igazgatói lakás. A vételárból még bizonyára tekintélyes összeg maradna vissza, amelyet tőkésíteni lehetne, és kamataiból az intézet költségeinek nagy része fedezetet nyerne." Jelezte azt is – nyilván érzékelve az otthoni kívánalmakat –, hogy hajlandó a profilváltásra, a tudományos arculat részbeni feladására: „az intézet jelentőségét mindig csak az ösztöndíjasok szempontjából ítélik meg – teljesen tévesen. Pontos hivatása éppen az, hogy használható eszközül szolgáljon a magyar–osztrák kulturális kapcsolatok egész területén és hogy ellássa a sok ezer ausztriai magyar kulturális gondozását."

Összegzésként kijelentette: „A magyar pozíciót Bécsben tartani kell, mert fontosabb, mint a múltban bármikor volt. Az osztrák kormánnyal kötött kulturális szerződéseinket át kellene menteni és az új idők új szellemének megfelelően revideálni. A Történetkutató Intézetet feltétlenül, a Collegium Hungaricumot vagy helyette egy tanulmányi központot lehetőleg fenn kell tartani, de kevesebb ösztöndíjassal és inkább több érett kutatóval, miként a múltban történt. Az intézetek könyvtárát lehetőleg fejleszteni, Évkönyvünket újra megjelentetni és a rendezvényeket sűríteni kellene. Életre kellene kelteni az ösztöndíjas cserét, a magyar művek fordításának rendszeresítését, a bécsi rádióval való együttműködést, és támogatni kellene Bécs zenei életébe való bekapcsolódásunkat. A magyar tudomány eredményeinek propagálása és a magyar kultúra külföldi ismeretének előmozdítása végett fenn kellene tartani a magyar vendégtanár katedráját az egyetemen, ki kellene építeni még jobban a magyar lektorátust. Fenn kell tartani jogunkat a bécsi világhírű levéltárak anyagára, fenn kell tartani a levéltári delegációt és a magyar delegátus jogait a bécsi múzeumok és könyvtárak mellett. Gondoskodni kell az ausztriai magyar kolónia kulturális szükségleteiről. Elő kell segíteni a magyar–osztrák kulturális kapcsolatok intézményes kiépítését valamely egyesületi szerven keresztül. A gárdapalotát, ha vevő akad rá, alkalmas időpontban el kell adni és egy szilárdabban megalapozott, modern intézeti épületet kell emelni helyette."[438]

Miskolczy józan és megfontolt tanácsai a jelzett, 1946 augusztusában már érzékelhető változások következtében – Keresztury miniszter és közvetlen környezete kivételével – nem igazán találhattak értő fülekre vagy visszhangra.

[438] *Uo.,* 400–413 (Miskolczy beszámolója, 1946. augusztus 9.).

Következő, az 1946/47., majd az 1947/48. tanévről szóló jelentéseiben beszámolt a Gárdapalotában szervezett rendezvényekről, a fogyatkozó létszámú ösztöndíjasok munkájáról, és hasonló megállapításokra jutott, mint az imént hosszasan idézett 1946-os tudósításában. 1948-ban nehezményezte, hogy a Történetkutató Intézet „tagok hiányában alig képes hivatását betölteni", miközben olyan emberek példája, mint „Benda Kálmáné, a szerencséskezű kutatóé, mindennél világosabban igazolja, hogy mennyi hasznot tudna hajtani a magyar tudományos életnek ez az intézet". Egyben szorgalmazta a *Fontes* feleleventését, s jelentette, hogy folytatják a BMTI évkönyveinek kiadását is. 1948 tavaszán, az őszi megjelenést tervezve már szedték az 1848 centenáriumának szentelt – végül fiókban maradt – kötetet.[439] Sashegyi Oszkár ebbe szánt, II. József korabeli cenzúratörténeti munkája egy évtizeddel később mégis napvilágot látott. Ahogy a szerző 1987-ben nyilatkozta: fiatalkori művét minden írása közül a legjelentősebbnek tartja.[440]

Sashegyi 1948 decemberében végleg hazatért. (Jellemző, hogy a követség ügyvivője november 24-én keltezett levelében – amelyet Sashegyi valószínűleg nem azon a napon kapott meg – szólította föl a december 1-jei hatállyal történő hazatérésre.) Novemberben a kultuszminisztérium Miskolczyt is Budapestre rendelte.[441] Miskolczy azonban nyilvánvalóan tudta, hogy ha ezt elfogadja, valószínűleg sohasem utazhat vissza Bécsbe. Éppen ezért nem tett eleget a fölszólításnak, inkább a császárvárosban maradt. 1948. december 1-jéig állt magyar állami alkalmazásban, ezután továbbra is vendégprofesszorként, majd 1949. július 1-jétől címzetes egyetemi tanárként oktatott a tudományegyetem bölcsészkarán.[442] Miután a magyar minisztertanács 1950. március 10-én megfosztotta magyar állampolgárságától,[443] megkapta az osztrákot.

Haláláig, 1962-ig tartott előadásokat, többnyire *Ausztria és a dunai népek története, különös tekintettel az egykori osztrák–magyar monarchia keleti felére* címmel. Legjelentősebb munkáját, a kutatási eredményeit összefoglaló *Ungarn in der Habsburger Monarchie* kötetet is itt jelentette meg 1959-ben. Továbbra is a Gárdapalotában lakott, és ott élte meg a BMTI és a CH szebb napokat látott, a magyar történelem kétévszázados hányattatásairól tanúskodó épületének, a két világháború közötti kulturális külpolitika büszkeségének, 1945 óta azonban egyre csak pusztuló emlékének eladását.[444]

1948 végétől 1951-ig a bécsi magyar követség kulturális attaséjaként a neves színésznő és későbbi írónő, nyelvművelő, Péchy Blanka (1894–1988) lett a CH vezetője.[445] Ekkortól azonban a BMTI és a CH, valamint a levéltári delegáció érdemi tevékenységének vége szakadt. Az előbbi megszűnt, működését 2000 elején – éppen e sorok írójának kezdeményezésére – kezdte újra, eredeti nevén, Bécsi Magyar Történeti Intézetként. A CH jogilag ugyan tovább létezett, ám munkájának – azon kívül, hogy néhány propagandakiállítást rendezett az 1950-es évek Magyarországában uralkodó paradicsombéli állapotokról – gyakorlatilag semmiféle látszata sem volt. 1948 decemberétől az egykori közös külügyi, illetve pénzügyi archívumok melletti „polgári levéltári delegáció" tevékenysége is szünetelt ugyan, ám 1959 októberétől ismét folyamatosan, a korábbi gyakorlattal szemben azonban már csak egy kiküldöttel működik. (A Hadilevéltárban [Kriegsarchiv] dolgozó katonai delegátus az 1950-es években is végig Bécsben tartózkodott; a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Bécsi Kirendeltsége napjainkban két főt foglalkoztat.)[446]

A kulturális külkapcsolatok is teljesen átalakultak. 1949-ben, a Kultúrkapcsolatok Intézetének – hosszas előkészítés után történt – megalapításával, majd a nyugati országokban lévő magyar intézetek tudományos működésének beszüntetésével az ösztöndíjasokat már nem fogadó Gárdapalota is a külügyminisztérium kezelésébe került. Az MDP Külügyi Pártkollégiumának 1949. november 1-jei javaslata szerint: „A még meglévő Magyar Intézeteket fenn kell tartani, mert az Intézetek, mint tájékoztató és kulturális szervek jelentős szerepet játszhatnak a népi demokratikus Magyarország propagá-

[439] *Uo.,* 414–423 (Miskolczy jelentései, 1947. szeptember 25. és 1948. július 24.), az idézet: 421.

[440] Farkas Gábor, *Arcok a magyar levéltárakból: négyszemközt Sashegyi Oszkárral,* Levéltári Szemle 1987/4., 65–73. Sashegyi ezt a következőképpen idézte föl: „Amikor időm engedte, tovább dolgoztam a II. József-kori cenzúratörténeti munkám végleges szövegén. […] Végül a kézirat nyomdába került s 1948-ban kiszedték, majd tördelték a szöveget. Miskolczy Gyulának az Intézet történetéről írt tanulmányával együtt az évkönyvben jelent volna meg. Munkám első ívét már kinyomtatták, amikor Budapestről leállították az egész kötet megjelentetését, amelynek szövegét Miskolczy felküldte a minisztériumba jóváhagyás végett. Nem mintha politikai szempontból bármi kifogásolni valót tartalmazott volna a kötet, hanem pusztán azért, mert az akkori időben nem tartották aktuálisnak (ekkor már készültek az intézet megszüntetésére). […] Engem az eset érthető módon érzékenyen érintett. A kéziratot (és a kefelevonatot) asztalfiókomba zártam s ott szunnyadt tíz éven át. Csak ezután vettem megint elő s a munka 1959-ben jelent meg, ezúttal az MTA kiadásában, a Studia Historica 16. köteteként. Most, életem végén visszatekintve munkásságomra, meg kell állapítanom, hogy e fiatalkori művem minden írásom közül a legjelentősebb, bár Magyarországon jóformán senki sem ismeri. Ez nem véletlen: a Studia Historica kötetei közül tudomásom szerint ez az egyetlen, amely csak idegen nyelven jelent meg. Külföldön viszont ez a könyv »alapkönyvnek«, standard műnek számít, amit megjelenése óta minden II. József korával foglalkozó írásmű idéz és amire sűrűn hivatkoznak" (68–69).

[441] Fazekas, *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv…,* 86.

[442] Archiv der Universität Wien, Philosophische Fakultät, Personalakten, Julius Miskolczy.

[443] *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei. 1950. február 25. – 1952. augusztus 14.,* szerk. G. Vass István, Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2006, 17.

[444] Az előző jegyzetekben hivatkozottak mellett lásd Wagner, *Julius Miskolczy (1892–1962).*

[445] Erre utal szinte valamennyi, a halála alkalmából írt nekrológ és újságcikk, illetve a róla szóló internetes oldalak is. Lásd még *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1945–1956,* vál., szerk., jegyz., bev. Gecsényi Lajos, Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2007, 176.

[446] Fazekas, *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv…,* 86–87; Bonhardt, *A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Bécsi Levéltári Kirendeltsége.*

lásában. Az Intézetek munkájának ennek megfelelően elsősorban tájékoztató és ismeretterjesztő jelleget kell adni. […] A Magyar Intézeteknek a V[allás- és] K[özoktatásügyi] M[inisztérium] hatáskörébe való tartozását meg kell szüntetni és a Magyar Intézeteket minisztertanácsi határozattal a Külügyminisztérium hatáskörébe kell utalni, ami biztosítja a követségek és a Magyar Intézetek szerves kapcsolatát." A javaslat tárgyalásánál jelen volt Ortutay Gyula (1910–1978) vallás- és közoktatásügyi miniszter (1947–1950) is, aki – nem véletlenül kötődött az ő nevéhez a magyar kulturális és tudományos intézményrendszer szovjetizálása, az addigi, nyugat-európai irányultságú kulturális külpolitika felszámolása – egyetértett az előterjesztéssel. Az 1949. november 2-i titkársági ülés határozata még ennél is tovább ment: „a nyugati országokban lévő Magyar Intézetek működését egyelőre be kell szüntetni és a követségek hatáskörébe kell utalni".[447]

A kulturális diplomáciát végül 1949-től már nem a kultuszminisztérium – amelynek történeti, vallás- és közoktatásügyi elnevezését is eltörölték 1951-ben –, hanem a külügyminisztérium „társfelügyeletével" az 1949 őszén létrehozott Népművelési Minisztérium irányította, az ugyancsak 1949-től működő Kultúrkapcsolatok (1962-től 1989-ig a Kulturális Kapcsolatok) Intézetén (a továbbiakban: KKI) keresztül. (Legalábbis elviekben, hiszen a végső szót szinte minden esetben az MDP, majd 1956-tól az utódpárt, az MSZMP vezető szervei mondták ki.) A KKI feladata a kulturális kapcsolatok ápolása, a magyar kultúra külföldi bemutatása, más népek kultúrájának magyarországi megismertetése és népszerűsítése, a kétoldalú kulturális egyezmények előkészítése és végrehajtásuk elősegítése, a tudományos és a művészeti kapcsolatok erősítése volt. Tevékenysége – különösen az ötvenes, a hatvanas és a hetvenes években – legalább annyira bírt belügyi és titkosszolgálati, mint külügyi, kulturális vagy tudományos jelleggel. Emellett állandóan hangsúlyozták az ideológiai és a „baráti országok" melletti elkötelezettséget.

Nem véletlen, hogy a KKI működésének első öt esztendejéről (1949–1954) szóló beszámolóban leszögezték, hogy a „Magyar Népköztársaság kormánya […], mint minden területen, a külfölddel való kulturális kapcsolatok megszilárdítása és megszervezése terén is a szovjet példát kívánta követni". Egyben megállapították, hogy a nyugat-európai és az egyéb kapitalista országokkal a szórványos kapcsolatfelvételt „az ott működő baloldali szervezetek útján tettük, és igénybe vettük a helybeli magyar baráti társaságok és magyar intézetek segítségét".[448] Ez gyakorlatilag az addig szoros ausztriai és nyugat-európai

[447] MNL OL, M-KS, 54/70. ő. e. Bővebben e folyamatról: Ujváry, *A harmincharmadik nemzedék*, 159–160 és 219–220.

[448] Kosztricz Anna, *A Kulturális Kapcsolatok Intézete*, ArchivNet 2015/4., http://archivnet.hu/pp_hir_nyomtat.php?hir_id=623.

összeköttetések teljes befagyasztását – illetve kizárólag az ottani kommunista vagy „társutas" körökkel történő érintkezést – jelentette.

E tekintetben jellemző, hogy a magyar követség milyen programokat szervezett Bécsben és Ausztriában a CH segítségével. A külképviselet 1950-ről szóló jelentése szerint a – meglehetősen bugyuta és erősen ideologikus, ám sokszor professzionálisan elkészített, többnyire az „imperialisták aknamunkáját" leleplező, munkaversenyekről és „termelési csatákról" szóló – magyar filmek bemutatói mellett a következő rendezvényeket szervezték: „Híd-kiállítás a Budapest-helyiségben, Népi demokráciák együttes kiállítása. Plakátkiállítás a Collegium Hungaricumban, St. Pöltenben, és Wiener Neustadtban. Textilkiállítás a Budapest-helyiségben, melyet 12 hét alatt 60 ezer ember nézett meg. Építészeti kiállítás a Budapest-helyiségben. »A magyar munkás élete« c. kiállítás Burgenland különböző városaiban."[449]

Az 1951-es jelentés arról panaszkodott, hogy a kulturális kapcsolatok „továbbra is egyoldalúak". A legrosszabb értelemben vett magyar kulturális propaganda tehát megjelent Ausztriában, fordítva azonban ez nem érvényesült. Ekkor egyébként a filmvetítéseken kívül a következő eseményekről számoltak be: „Kiállítások. Nagy kiállítás a Gyermekrajz-kiállítás volt, közepes eredménnyel.[450] Kisebb kiállítások az Osztrák–Magyar Egyesület helyiségében: Egy magyar munkás élete, Magyar ifjúság, Egészségvédelem és Társadalombiztosítás Magyarországon. [Ezek bizonyára rendkívüli érdeklődést váltottak ki…]

Rendezvények. Bartók-est a Collegium Hungaricumban, Fischer Annie [1914–1995]-hangverseny.[451] 1951 augusztusától helységhiány miatt kiállítás nem volt."[452] Az utóbbi mondat az igazán árulkodó, hiszen a CH-ban bőven lett volna alkalmas terem kiállítások, koncertek rendezésére.

Az ezt követő esztendőkben a kulturális kapcsolatok a mélyponton maradtak. Nyilván a követség és a KKI is belátta, hogy hasonló programokkal csak meglehetősen szűk osztrák közönséget tudnak megszólítani. Ezért, illetve az ekkor óvatosan kezdődő „nyugati nyitás" szellemében utasíthatta egy 1954 tavaszi külügyminisztériumi határozat aktívabb tevékenységre a követséget, amelytől nyomatékosan kérték, hogy „Tájékoztatási munkája során szélesebb körben ismertesse a magyar nép békeharcát, kulturális és gazdasági eredményeit. Meg kell nyernie erre a célra osztrák személyiségeket. Vegye itt számba a követség az elmúlt idők kapcsolatait, régebbi rendezvényei vendégeit;

[449] *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1945–1956,* 175.

[450] Tudni illik, hogy ha a mindig szokatlan optimizmust sugalló, a történteket többnyire megszépítő jelentések „közepes eredményről" számolnak be, az a teljes kudarccal egyenlő.

[451] Utóbbira, mint látni fogjuk, még évek múltán is hivatkoztak, valószínűleg azért, mert a minőséget külföldön is értékelték.

[452] *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1945–1956,* 191.

utalni kívánunk itt a példa kedvéért Lukács elvtárs kinn tartózkodásakor, vagy Fischer Annie hangversenye alkalmából rendezett fogadásokon megjelent […] prominens személyekre […].”[453] Ebben az időszakban azonban a kulturális jelenlét jórészt már csak arra korlátozódott, hogy „méltó módon” ünnepeljék meg Magyarország 1945. április 4-i felszabadulásának – valójában szovjet megszállásának – évfordulóját, illetve támogassák a Magyar Népköztársaság irányában lojális ausztriai magyar szervezetek, főleg a Szabadság Kultúr- és Sportegyesület programjait.

1955-ben az osztrák államszerződés megkötése, ezáltal Ausztria örökös semlegességének kinyilvánítása mégis fordulópontot jelentett. Ennek következtében a magyar külügyminisztérium határozott lépéseket tett a kétoldalú viszony javítására. Boldoczki János (1912–1988) külügyminiszter az MDP PB-hez intézett, 1955. június közepi előterjesztésében kiemelte a kulturális kapcsolatok elmélyítésének, a „Magyar Intézet életre keltésének”, a „polgári” levéltári delegátus kiküldésének szükségességét, javasolta az Állami Népi Együttes ausztriai vendégszereplését, a zenei kapcsolatok elmélyítését és a *Háború utáni európai művészet 10 éve* című bécsi kiállításon való magyar részvételt. E szándékok komolyságát az MDP PB-nek Boldoczki ajánlásait jóváhagyó, június 30-i határozata is bizonyította. E szerint: „Keltsük életre a bécsi Magyar Intézetet, fokozzuk a bécsi »Budapest« helyiség tevékenységét. Biztosítsuk az e két feladathoz szükséges anyagi eszközöket és káderekat.”[454]

Puja Frigyes magyar követ 1955-ös összefoglaló jelentése kiemelte: „Kulturális és sportvonalon elért eredményeink jelentősek. Ahhoz mérten, hogy kulturális vonalon az előző évben jóformán alig történt valami, az 1955-ös évben jelentős kapcsolatokat sikerült teremtenünk egyes kulturális szervekkel, illetve kulturális vonalon működő jelentős személyiségekkel. Ezen kapcsolatok negatív oldala az, hogy ezek főleg privát és nem hivatalos jellegűek.” Puja megemlítette, hogy a Bartók Bizottság létrehozásával bővültek az amúgy is erősödő zenei kötelékek, és sikeres volt egy magyar tánccsoport vendégszereplése is. Emellett jó kapcsolatot építettek ki a bécsi Szépművészeti Múzeummal (Kunsthistorisches Museum Wien), néhány osztrák filmgyártó céggel, az ottani filmhíradókat készítő Austria Wochenschauval, a Josefstädter Theaterrel és másokkal is.[455]

Ezzel szemben egy 1956. júliusi előterjesztés a kulturális „kapcsolatok bonyolításának tervszerűtlenségét”, a kulturális megállapodás, illetve a „hivatalos keretek hiányát” kifogásolta. Elsősorban a „nagy tömeghatású” területek (film, könyvterjesztés, sport) fejlesztését javasolta, s bevallotta, hogy

[453] *Uo.,* 218.
[454] *Uo.,* 241 és 251.
[455] *Uo.,* 295–296.

a „feltétlenül szükséges Magyar Intézet csak jogilag létezik”. Ezért számos kulturális program rendezése mellett szorgalmazta az intézet újraindítását, melynek „vezetésére a kulturális és tudományos életben megfelelő súllyal rendelkező, a német nyelvet jól bíró egyetemi tanári színvonalon álló művészettörténész volna a legalkalmasabb”.[456] (Nem derül ki a dokumentumból, hogy kire gondolhattak: 1955 júniusában a külügyminiszter még az 1948 után ismét kiküldendő levéltári delegátust javasolta igazgatónak.[457])

Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy mindennek hátterében – a kulturális csere fölöttébb magasztos kívánságánál – sokkal prózaibb okok is meghúzódtak. Így például az a szándék, amelyet a magyar Belügyminisztérium Hírszerzési Főosztálya 1956 augusztusában megfogalmazott. E szerint a (valószínűleg 1953 óta működő) bécsi hírszerző rezidentúra – melynek fedőszerve a Magyar Népköztársaság bécsi követsége volt – feladata az aktív hírszerző munka mellett: „Tudományos-technikai hírszerzés vonalán folytatni a »Szanatórium« üzem [valószínűleg a Wiener Kabel- und Metallwerke AH, ma: Siemens AG nevű, részben hadiipari üzemről van szó] és más fontosabb olyan tudományos objektum felderítését, amelyek amerikai, vagy nyugatnémet tudományos intézetekkel kooperálnak. Az ott folyó titkos kísérletekről rendszeres információkat szerezni.”[458] Nyilván e szempontból is jól jöhetett volna az egykori CH – ahogy ekkor már nevezték: Magyar Intézet – föltámasztása. Erre azonban az 1956-os magyar forradalom következtében már nem kerülhetett sor. Azután pedig a magyar kormánynak a legkisebb gondja is nagyobb volt annál, mint hogy ilyesmire gondoljon…

Mivel a forradalom után a magyar kormányzat fontos szándéka volt minél több „disszidens” hazacsábítása, a CH épületében ekkoriban a magyar konzulátus hazatelepítési ügyosztálya működött.[459] Kiállításokat még ekkoriban is rendeztek, így például 1957 májusában a soproni amatőr fotóklub bemutatkozását láthatták az érdeklődők.[460] Végül – mint már szó volt róla – 1961-ben az egykori testőrök és a két világháború közötti ösztöndíjasok csodálatos barokk otthonát, az addigra teljesen kihasználatlanná vált Testőrpalotát is eladta a magyar állam.

[456] *Uo.,* 351 és 354–355.
[457] *Uo.,* 241.
[458] *Uo.*, 365.
[459] Lásd például *A bécsi magyar követség nyilatkozata a diplomatáink elleni provokációs lépésekről,* Népszava 1958. május 7., 5.
[460] Népakarat 1957. május 31., 4.

Kitekintés: a Collegium Hungaricum új épületében (1963–)

A magyar kormány nemzetközi kapcsolatai 1963-tól előnyösen módosultak. Bár az 1956-os magyar forradalom leverése után a „szabad világ" (azaz a Szovjetunió érdekszféráján kívül eső államok sokasága) minimális szinten tartotta a Magyar Népköztársasággal a diplomáciai érintkezést, mindez gyorsan megváltozott, amikor a Kádár János (1912–1989) pártvezető nevével fémjelzett hatalom a megrögzött sztálinistákat 1962 őszén eltávolította a felső párt- és állami pozíciókból, illetve az USA-val folytatott titkos tárgyalásokon ígéretet tett a politikai okokból bebörtönzöttek szabadon bocsátására. Az amnesztia ugyan – mint bebizonyosodott – csak részleges volt, ám ez is elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy 1962. december 20-án az ENSZ levegye napirendjéről az 1956 októberétől sokszor tárgyalt „magyar kérdést". A szovjet agressziót és az új magyar berendezkedést elítélő hangok mind halkabbá váltak a nyugati sajtóban, Magyarország nemzetközi megítélése a következő jó két évtizedben jelentősen javult.

A konszolidálódás első jeleit – akárcsak az I. világháború utáni időszakban vagy 1955–1956-ban – éppen Ausztria vonatkozásában lehetett a legjobban megfigyelni. Míg 1957 elejétől csaknem két esztendőn át a magyar kormány – részben szovjet iniciatívára – vehemensen támadta a szerinte az „ellenforradalmat" támogató, illetve a mintegy 180 000 magyar menekültet ideiglenesen befogadó Ausztriát, ezért nyugati határán újratelepítette a hírhedt vasfüggönyt is, addig a politikai elemzők 1959-ben már a két ország közötti viszony fokozatos normalizálódását észlelhették, amiben fontos szerepet kapott a kulturális érintkezés erősödése is.

Az 1960–1961-es újbóli elhidegülés után 1963-tól már rendszeressé váltak a kölcsönös, magas szintű politikai látogatások. A CH egykori palotájának elkótyavetyélése és új épületének fölhúzása, majd 1963. novemberi fölavatása tehát egy olyan nagypolitikai játszma része volt, amely Magyarország 1950-es évek végi, 1960-as évek eleji (ki)útkeresésébe illeszkedett.

1958. április közepén Puja Frigyes követ – számos konkrét programjavaslat mellett – „a[z osztrák] kulturális bojkott teljes megszüntetését" és ősszel a „Magyar Intézet beindítását" tekintette a fő célnak. A rá következő esztendő augusztusában már az 1935-ös, kulturális, oktatási és tudományos (ahogy

a '30-as években nevezték: a „szellemi együttműködésről szóló") egyezmény esetleges – változtatásokkal történő – felújítását és filmegyezmény megkötését javasolta, egyben kijelentette: „Szerintem a Magyar Intézetről csak annyit kellene, hogy az osztrák szervek kötelezzék magukat arra, hogy az Intézet zavartalan működését biztosítják." Szükségesnek vélte ennek egy éven belüli felállítását, azzal a feladattal, „hogy az osztrákok közötti kultúrmunka centrumává váljék, […] az Ausztriában élő magyarok közötti munka centruma legyen".[461]

A külügyminisztérium 1960. február 10-i helyzetelemzése szerint azonban e tervek csak jámbor szándékok maradtak: „Kulturális téren nem sikerült a bojkott likvidálása. Hivatalos, állami síkon semmiféle haladást nem értünk el." Ezért is szorgalmazta, hogy „hozzá kell fogni az új kultúrcentrum felépítéséhez és megszervezéséhez, s ezt kell ausztriai kulturális és propagandamunkánk központjává tenni", illetve „addig is, amíg a hivatalos kultúrkapcsolatok létre nem jönnek, törekedni kell arra, hogy minél több kulturális rendezvényre kerüljön sor, mintegy megkerülve a hivatalos ellenállást". Az ez alapján született határozatban azzal számoltak, hogy a „kultúrcentrumot" „1961 végére vagy 1962 első negyedévében" átadhatják rendeltetésének.[462] Az 1948 utáni gyakorlatnak megfelelően még ekkor sem került szóba, hogy a két világháború közötti ösztöndíjas-programot folytatni kellene, az egykori BMTI-ről pedig teljesen megfeledkeztek.

Az 1960-as évek elején – mintegy leképezve a nagypolitika fokozatos oldódást sejtető eseményeit – egyre szorosabbá váltak a kulturális kapcsolatok is. Ezt nyilván segítette, hogy az 1961-es bécsi nemzetközi konvenció (Magyarországon az 1965. évi 22. törvényerejű rendelettel kihirdetett „bécsi szerződés a diplomáciai kapcsolatokról") a külpolitika fontos elemeként határozta meg a kulturális diplomáciát, amely a gyakorlatban e pozíciót már a két világháború között is betöltötte. A 3. cikk szerint a diplomáciai képviselet – egyebek mellett – „előmozdítja a baráti kapcsolatokat a küldő és a fogadó állam között és fejleszti a gazdasági, kulturális és tudományos kapcsolataikat". Ausztria vonatkozásában pedig döntőnek bizonyult, hogy az MSZMP PB 1962. június 4-i határozata alapján a kulturális összeköttetések fejlesztésekor – a szocialista országok mellett – „fontossági sorrendben: Ausztriát, Finnországot, Olaszországot, Franciaországot, az Egyesült Arab Köztársaságot, Indiát és Ghánát" kellett tekintetbe venni.[463]

[461] *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1956–1964*, vál., szerk., jegyz., bev. Gecsényi Lajos, Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2000, 97, 142–143, 146.
[462] *Uo.*, 166, 171 és 173.
[463] Somlai Katalin, *Ösztöndíjjal Nyugatra a hatvanas években. Az Országos Ösztöndíj Tanács felállítása = Kádárizmus – Mélyfúrások. Évkönyv XVI. Budapest, 1956-os Intézet, 2009*, 1956-os Intézet, Budapest, 2010, 273–314, az idézet: 283.

A „magyar–osztrák kapcsolatok fejlesztésének időszerű kérdéseiről" az MSZMP PB-nek 1962 februárjában készített előterjesztése a kulturális területen a következő feladatokat jelölte ki:

„Kulturális és propagandamunka terén:

a) A Magyar Intézet építését ez év végéig be kell fejezni és azt hatásos kulturális és propaganda központtá kell kifejleszteni.

b) Egy későbbi időpontban a Magyar Intézetben reprezentatív kiállítást kell rendezni, amely a Magyar Népköztársaság 16 éves fejlődését mutatja be. Ennek részletes programtervét be kell nyújtani.

c) Tervezzük az alábbiakat:

– Ez évben népművészeti kiállítást kell rendezni Bécsben és Salzburgban.

– Meg kell rendezni Ferenczy Béni festőművész kiállítását.

– Oktatási tapasztalatcsere céljából fogadni kell egy osztrák delegációt.

– Filmegyezmény megkötésére kell javaslatot tenni.

– Megszervezzük a határ menti megyék kulturális csoportjainak kölcsönös látogatását és fellépését a határ menti tartományokban illetve megyékben.

– Kedvezményes kulturális társasutazásokat szervezünk az osztrák iskolák számára.

– Tovább kell fejleszteni a tudósok, egyetemi tanárok kölcsönös látogatásait, az Akadémiák, intézetek, tudományos egyesületek közvetlen kapcsolatát.

– A Koncertiroda használja ki azokat a lehetőségeket, amelyek impresszáriós alapon adva vannak."[464]

Mint a korábbi dokumentumokból, ebből is világosan látszott, hogy a Magyar Intézetnek átkeresztelt CH legalább olyan mértékben szolgálta volna a politikai propaganda célját, mint a kulturálisét, és nem számolt az ösztöndíjasok elhelyezésével. Sajnos az iratokból nem derül ki, miként változott meg részben e koncepció: miért nyerte vissza régi nevét a CH, illetve hogyan kaptak benne végül szerepet a magyar állami ösztöndíjasok is.

Mindennek fő oka az lehetett, hogy bár a Testőrpalota eladását követően az új otthon építését már 1961-ben – a Duna-csatorna belvárossal szembeni partján, a II. kerületi Leopoldstadtban – megkezdték, a bécsi hatóságok által jóváhagyott terveket 1961 őszén mégis megváltoztatták. A szomszédos telek tulajdonosával, a Dianabad részvénytársasággal folytatott tárgyalások következtében a hatemeletesre tervezett ház nyolcemeletessé bővült, mivel az újonnan építendő fürdő tulajdonosai úgy gondolták, számukra kifejezetten előnyös, ha a környék 19. század végén, 20. század elején épült házainak összhangját elsőként nem ők, hanem a magyarok bontják meg. A CH-t ugyanis az akkoriban modernnek számító, funkcionalista stílusban építették

[464] *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1956–1964,* 212.

– Keresztury Dezső betonsilóhoz hasonlította –, amely kirítt ugyan a környezetéből, ellenben illett a Dianabad hasonló stílusú terveihez. Ezért az új épület – egyébként a követség szándékainak megfelelően – könyvtárhelyiséghez és négy, egyenként két-két ösztöndíjas elszállásolására alkalmas kis lakáshoz jutott. Utóbbiak a korabeli tudományos főmunkatárs, Mádl Antal szerint titkárnői garzonlakásoknak készültek eredetileg.

Az új otthon megnyitására végül 1963 novemberében kerülhetett sor. Részben osztrák belpolitikai okok – a szociáldemokrata Bruno Kreisky (1911–1990) külügyminiszter és a néppárti Heinrich Drimmel (1912–1991), a kulturális és tudományos területet is felügyelő oktatási miniszter közötti, általánosan ismert ellentétek –, illetve külpolitikai nehézségek – a magyar–osztrák vagyonjogi tárgyalások eredménytelensége –, részben pedig magyar diplomáciai bakik, főleg a KKI nemzetközi gyakorlatban szokatlan, így az osztrákok számára nehezen értelmezhető, az 1960-as évek elején ráadásul erősödő szerepe következtében a rendezvény felemásra sikerült.

Az 1963. november 12-i avatóünnepségen az osztrák kulturális és tudományos élet számos jelentős személyisége megjelent. Magas rangú minisztériumi hivatalnokok és tartományi tisztségviselők, az Osztrák Tudományos Akadémia főtitkára, több akadémikus, egyetemek és főiskolák prorektorai, dékánjai és tanárai, kulturális és művészeti intézmények vezetői, írók és művészek, a sajtó és a gazdasági élet néhány vezetője, a szocialista országok követei, illetve Finnország és Egyiptom nagykövetei, valamint az iraki ügyvivő is eleget tett a meghívásnak. Ugyanakkor az osztrák külügyminisztériumot, a Magyarországhoz minden szempontból a legközelebb álló Burgenlandot hivatalosan senki sem, Bécs városát is mindössze egy tanácsos képviselte. Bármennyire is furcsán hangzik: az Ausztriát a világháború vége óta kormányzó két kormánypárt közül a baloldali szociáldemokraták sokkal bizalmatlanabbak voltak Magyarországgal szemben, mint a jobboldali néppártiak. Kreisky egyenesen megtiltotta külügyminisztériumi munkatársainak a CH megnyitóján való részvételt – ami erősen éreztette hatását a szociáldemokrata táboron belül –, míg a néppártiak közül számosan jelen voltak az ünnepségen, sőt Drimmel minisztériumának vezető tisztségviselője, a művészeti ügyeket irányító Alfred Weikert (1910–1990) még beszédet is mondott – bár abban kitért a magyar fél kulturális megállapodást szorgalmazó kezdeményezése elől.[465]

Sebes István (1906–1966) követ jelentése szerint: „A kb. 400 főnyi, Bécs város tudományos, kulturális és társadalmi életét képviselő vendégsereget

[465] Minderről bővebben Murber Ibolya, *A bécsi Collegium Hungaricum újjászervezése,* Levéltári Szemle 2005/4., 26–40. Egy korabeli beszámoló: *Felavatták Bécsben a Collegium Hungaricum új épületét,* Népszava 1963. november 13., 1.

Meisel [János; 1915–1989] igazgató üdvözölte és egyben rövid ismertetést adott a Collegium Hungaricum múltjáról. Dr. Bognár József [1917–1996], a Kultúrkapcsolatok Intézete elnökének nagy figyelemmel kísért ünnepi beszéde után Dr. Weikert miniszteri tanácsos, az osztrák Oktatásügyi Minisztérium legmagasabb rangú hivatalnoka a minisztériuma képviseletében szólalt fel: végezetül a magyar–osztrák kulturális kapcsolatok és a Collegium Hungaricum újra beindítása perspektívájával foglalkozó beszéddel átadtam az új épületet rendeltetésének. Az ünnepséget kb. 1 órás, a mai magyar zenét reprezentáló hangverseny zárta le és fogadás követte. Az ünnepségen való megjelenés megfelelő volt a magyar–osztrák kapcsolatok állásának; hatásában és eredményében jól sikerült."[466]

A CH Péchy Blanka utáni első önálló, nem pusztán követségi diplomataként dolgozó igazgatója az erdélyi szász származású Meisel János kandidátus, az ELTE Természettudományi Karának oktatója és a Művelődésügyi Minisztérium Felsőoktatási Főosztályának vezetője lett. Meisel a megnyitón kijelentette: „A magyar kormány, amelynek külpolitikáját a békés egymás mellett élés eszméje határozza meg, abban látja feladatai egyikét, hogy más országokkal, különös tekintettel a szomszédos országokra, a kulturális kapcsolatait egyre jobban elmélyítse. Ennek a célnak az érdekében került sor a régi épület eladására, hogy ezáltal az összes időszerű kívánalomnak megfeleljen, illetve, hogy a Collegium Hungaricum munkájának újabb lendületet biztosítson." Sebes követ pedig „örömmel" nyugtázta, hogy az „országaink közötti kapcsolatok mind szélesebbé válnak és a jó szomszédság útjában álló akadályokat, közös erőfeszítéssel és jóakarattal mindinkább elhárítjuk. Hiszen a társadalmi rendszer változhat, de a szomszédság, az egymás mellett élés marad."[467] Értékelésében kitért arra is, hogy „Számunkra kezdettől fogva nyilvánvaló volt, hogy a Collegium Hungaricum tevékenységéhez az oktatási minisztérium megnyerésére van szükség, miután Ausztriában a kulturális és tudományos élet irányítása az oktatási minisztérium hatáskörébe tartozik, amely az osztrák néppárt vonalán van. Az osztrák szociáldemokrata párt a külügyminisztériumon keresztül hosszú idő óta eredménytelen harcot folytat a tudományos és kulturális területeken való nagyobb befolyásért. Az oktatásügyi minisztérium szereplése a Collegium Hungaricum megnyitásán, magas rangú tisztviselőinek nagy számban való jelenléte bátorítólag hatott a politikailag függőségben lévő osztrák kulturális személyiségekre; többször elhangzott részükről, hogy az OM szereplése a CH megnyitásán »menlevél« ahhoz, hogy a CH-ba el lehessen járni."[468]

[466] *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1956–1964,* 253.
[467] Idézi Murber, *I. m.,* 32.
[468] *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1956–1964,* 253–254.

A munkáját ismét megkezdő CH szervezeti és működési szabályzatának elkészítésében a KKI-n kívül illetékességből részt vett a külügy- és a művelődésügyi minisztérium, valamint a pénzügyminisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia is (utóbbi kettő végül nem kapott szerepet a CH profiljának alakításában). Az 1964 februárjában hatályba lépett, Péter János (1910–1999) külügyminiszter és Bognár József, a KKI elnöke által aláírt – szigorúan titkos minősítést kapott – „közös utasítás" szerint a CH feladata volt, hogy:

„• segítse elő a Magyar Népköztársaság külpolitikai célkitűzéseinek megvalósítását Ausztriában;

• javítsa és fejlessze a tudományos és kulturális kapcsolatok minden formáját;

• széles körben ismertesse a Magyar Népköztársaságnak a szocializmus építésében, az élet minden területén elért eredményeit;

• kísérje figyelemmel az osztrák tudományos és kulturális élet helyzetét és alakulását, és erről a követség útján tájékoztassa folyamatosan az illetékes hazai szerveket".

Egyben előírták, hogy „a Collegium Hungaricum a Kulturális Kapcsolatok Intézete által kiküldött ösztöndíjasoknak ingyenes lakást biztosít, segíti és ellenőrzi tudományos, illetve kulturális munkájukat". Emellett az épületben kapott helyet a négy „lojális" bécsi magyar szervezet: az Osztrák–Magyar Egyesület, a Szabadság Egyesület, a Munkásegyesület és az Iskola Egyesület, valamint az Ausztriában működő állandó magyar képviseletek (köztük az 1957-től ismét működő polgári levéltári delegátus) lakása is. Megállapították, hogy a CH kulturális és tudományos munkájának irányítását a KKI végzi, ugyanakkor: „főfelügyeleti hatósága a külügyminisztérium. A külügyminisztérium e jogkörét a Magyar Népköztársaság bécsi követe útján gyakorolja."[469]

A közös utasításból ismét csak kiderült, hogy a két világháború közötti, 1947–1948-ig nagyrészt még érvényes tudományos profilt olyan kulturális küldetéssel kívánták fölváltani, amely elsősorban a propagandisztikus célok és a nagypolitika szolgálatában áll. A korábbi tervekhez képest ugyanakkor némi haladásnak volt tekinthető, hogy ösztöndíjasokat is befogadott az épület, így a tudomány mégsem szorult teljesen a háttérbe. Nyilvánvaló volt azonban, hogy a (sokszor meglehetősen egyértelműen kifejeződő) külpolitikai megfontolások élveztek elsődlegességet. A Magyar Népköztársaság „baráti országokon" kívüli kulturális diplomáciájának az 1980-as évek közepéig meghatározó alkotóeleme maradt, hogy kulturális eszközökkel igyekezzen

[469] Idézi Murber, *I. m.,* 33–34.

a fogadó állam, így Ausztria politikáját is a számára kedvezőnek vélt irányba befolyásolni.

Mindez persze nemcsak azért volt illúzió, mivel – minden viszonylagos „liberalizmusával" és „gulyáskommunizmusával" együtt – egy diktatórikus berendezkedés igyekezett egy semleges, demokratikus országra hatni, ami már eleve kétséges vállalkozásnak tűnt, hanem azért is, mert jó ideig a viszonyosság sem volt jellemző a kétoldalú kulturális kapcsolatokra. Bár az osztrákok a CH 1963-as megnyitásától számos alkalommal kezdeményezték a budapesti osztrák intézet létesítését, erre majd csak 1977-ben nyílt lehetőség, s a két ország közötti – az 1960-as évek elején inkább magyar részről sürgetett – kulturális, oktatási és tudományos megállapodást is csak az előző esztendőben, 1976-ban írták alá. (Miközben Ausztria már 1967–1968 fordulóján megkötötte az erről szóló egyezményt Lengyelországgal, majd Romániával, Bulgáriával és a Szovjetunióval is.) A bécsi egyetem Finnugor Intézetének szintén magyarok szorgalmazta létesítésére 1974-ben került sor, a kulturális kapcsolatok élénkítését segítő vízumkényszer eltörléséről pedig 1978-ban állapodtak meg. Az 1960-as években ezért gyakran és joggal hangzott el az az érvelés, amit Sebes követ 1964 januárjában megfogalmazott: „Ha akadályoznák ausztriai kulturális munkánkat, nem tudnánk hatásos ellenrendszabályokat alkalmazni az ő kulturális munkájukkal szemben, mert ez nem számottevő."[470]

Ennek ellenére a CH is szerepet játszott a kapcsolatok javulásában. Miként az 1920-as években – igaz, az 1960-as évekbelinél sokkal finomabb eszközökkel, de – a kulturális diplomácia „ágyazott meg" a szinte teljes külpolitikai elzártságból való kilábalásnak, úgy az 1960-as években is hasonló módszert követtek, amelynek egyik eszköze éppen a CH újranyitása volt. E mögött persze ott állt az a fejezet elején fölvázolt 1962-es alku is, amely Magyarországot a nemzetközi porondon újra tárgyalóképessé tette.

A Collegium Hungaricum új épületének avatásától még a munkatársait is távol tartó Kreisky 1964 októberében már népes osztrák küldöttség élén látogatott Budapestre, ahol a Magyar Tudományos Akadémián tartott előadásában hangsúlyozta, hogy a magyar–osztrák kapcsolatok új szakaszba léptek. Számos egyezmény megkötése és aláírása mellett ekkor emelték nagykövetségi rangra a bécsi magyar és a budapesti osztrák külképviseleteket is. A kulturális kérdések azonban háttérbe szorultak a tárgyalásokon.

A CH tehát kedvező légkörben kezdte meg munkáját, melyet az 1963/64. esztendőről szóló jelentés szerint számos rendezvénnyel indított (három kiállítás, tizennégy előadás, két koncert, négy szakmai találkozó, egy filmbemutató és két „nagyrendezvény": a megnyitó és a Nagyvilág világirodalmi folyóirat estje). Meisel János igazgató azonban már ekkor fölhívta a figyelmet a nehézségekre: „az épület beosztása rossz, a kivitelezésben súlyos hibák vannak, a költségvetés elégtelen, a jó szervezéshez szükséges közvetlen kapcsolattartás lehetősége a hazai szervekkel alig adott stb.".[471]

Az ösztöndíjakat a két érdekelt minisztérium és a KKI képviselői osztották szét. A szerencsés stipendisták többnyire rövidebb (kettőtől nyolc hétig terjedő) időtamtamot időzhettek Bécsben – persze az ekkori utazási korlátozások miatt egy párnapos bécsi tartózkodás is kiváltságnak számított. Meisel azonban joggal tette szóvá, hogy: „A két–nyolc hétre kiküldött szakemberek az idő rövidsége miatt nem kapcsolódhattak be sem a CH, sem a magyar kolónia, sem az osztrák tudományos vagy társadalmi életbe […]. […] Lesky [Albin; 1896–1981] professzor, a bécsi tudományegyetem rektora és még sokan mások, akik az egykori CH-t ismerték, nem értik meg, hogy a nyolcemeletes épületben csak nyolc ösztöndíjas helyünk van, hogy miért nevezzük ösztöndíjasoknak a kettő–nyolc hétre érkezőket és végül, hogy mi haszna van ez utóbbiakból a magyar kultúrának és tudománynak?" Ráadásul „nem kultúregyezmény alapján dolgozunk Ausztriában, hanem egyoldalú szívességet kapunk, amikor foglalkoznak ösztöndíjasainkkal. Nem mindegy a szívességet tevőknek, hogy egy egész éven át dolgozó szakembert vezetnek be az intézetbe, akitől, mint munkatárstól tudományos eredményt is várhatnak, vagy helyette két hetekre Bécsbe látogató »ösztöndíjasoknak« kell tájékoztatást adniuk."[472]

Az „ösztöndíjasok" szót nyilván nem véletlenül tette idézőjelbe Meisel, aki a minisztériumi keretek megszüntetésével pályázati úton javasolta a stipendiumok adományozását. Annál inkább, mivel már az épület ünnepélyes átadása előtt, 1963 nyarán is számosan igyekeztek kapcsolataikat kihasználva szálláshelyet szerezni az ösztöndíjas szobákban. Ők nyilván Péter János külügyminiszter méltán híressé vált, a marxi mondást szellemesen kiferdítő és ma is sokszor idézett bon-mot-ja alapján gondolkodtak, és a lét helyett a hollét határozta meg a tudatukat.

A két világháború közötti időszak minőségalapú ösztöndíj-politikája így egyelőre nem érvényesült, ám – kis részben mégis a korábbi történész túlsúlyt feleleventve – az 1963/64. tanévben az épületben lakó ösztöndíjasok között is akadtak historikusok. Köztük a magyar kulturális politika 1947 utáni szovjetizálásában főszerepet játszó Andics Erzsébet, illetve a fiatal Péter Katalin

[470] *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1956–1964,* 261.

[471] Idézi Murber, *I. m.,* 35.

[472] *Uo.,* 38. A Collegium újraindításának körülményeiről lásd még az érdekes visszaemlékezést: Mádl Antal, *Volt egyszer egy testőrpalotánk. Vázlat a bécsi Collegium Hungaricumról,* Új Horizont 1994/4–5., 81–92.

(1937–) négy-négy, Kosáry Domokos – aki már 1935-ben stipendista volt a Testőrpalotában – két, Kerekes Lajos (1927–1984), a későbbi igazgató pedig tizenkét hétre kapott ösztöndíjat. Ugyanekkor Maksay Ferenc (1916–1984) levéltáros-történész a bécsi nagy levéltári és könyvtári térképgyűjtemények magyarországi vonatkozású anyagát tárta föl.[473] Ez időszakban egyébként 81 stipendista időzött a CH-ban, összesen 319 hetes időkeretben, így az átlagos ösztöndíjak hossza nem egész négy hetet tett ki. Mindez indokolttá tette Meisel János kritikáját.

Meisel – valószínűleg jobbító törekvéseinek sikertelensége miatt – a kedvét vesztette, és 1964–1965 fordulóján hazatért. (Igazgatóságát eleve nem tervezhette hosszú távra, hiszen családja nélkül érkezett Bécsbe.) Nem sokkal azután tette ezt, hogy a tudományos főmunkatárs, a germanista Mádl Antal (1929–2013) is elhagyta a CH-t. Mindketten a saját kérésükre távoztak – ami rendkívül ritka volt a viszonylag jól jövedelmező (kulturális) diplomáciában –, s a későbbiekben komoly tudományos karriert futottak be. A föld- és ásványtani kutatásokkal foglalkozó Meisel tanszékvezető egyetemi tanár lett, 1970-től az MTA Tudományos Minősítő Bizottságának titkára, az MTA Földtani Bizottságának tagja, Talaj- és Kőzettani Bizottságának alelnöke, a Budapesti Műszaki Egyetem építőmérnöki karának dékánja, majd 1975/76-tól hat tanéven át rektora. Mádl pedig – mint még szó lesz róla – az ELTE német tanszékét vette át, és 1971-ben igazgatóként tért vissza a CH-ba.

Meiselt követően rövid ideig a követség kulturális attaséja, a már az 1950-as évek elejétől Bécsben tevékenykedő Ács Erzsébet (Ács Árpádné) követte, majd 1966-tól Kerekes Lajos történész irányította az intézményt. Magyar részről a külképviselet vezetői, Sebes István követ (1964 decemberétől 1966. decemberi halálig már nagykövet), majd különösen utóda, Simó Jenő (1925–1994) – aki korábban az Európa Könyvkiadó, illetve a Pannónia Filmgyár igazgatója, külügyi szolgálata után pedig művelődési miniszterhelyettes, aztán a Színház- és Filmművészeti Főiskola rektora volt – múltjukból adódóan is igyekeztek segíteni a CH munkáját. Mindnyájan a rendszer megbízható kádereinek számítottak.

Közülük a legérdekesebb pályát minden bizonnyal Kerekes Lajos futotta be. Az egykori szerszámlakatost – aki 15 esztendősen, „vasas-ifiként” csatlakozott a munkásmozgalomhoz – 22 évesen, 1949-ben irányította a Magyar Dolgozók Pártja a hadsereghez, ahol a Petőfi Katonai Akadémián az egyetemes történeti tanszék vezetője lett. 1956-ban már az MTA Történettudományi Intézetének segédmunkatársa – oly módon, hogy történészdiplomáját csak 1957-ben, miniszteri engedéllyel letett vizsgái alapján szerezte meg. Hazafias meggyőződésből az állambiztonság titkos munkatársaként is tevékenykedett. Megbízható káderként tehát nem véletlenül került az első bécsi CH-ösztöndíjasok csoportjába: mint már utaltam rá, 1963 augusztusában, illetve 1964. június–júliusában kutatta Bécsben Ausztria két világháború közötti történetét, majd 1964-ben kandidátusi (*Ausztria annexiója és a nemzetközi diplomácia* témával), 1976-ban pedig nagydoktori (az MTA doktora; értekezése: *Az Osztrák Köztársaság külpolitikája 1918–1922*) címet szerzett. A CH-ban 1966 szeptemberétől tudományos titkárként, egyben ideiglenesen megbízott vezetőként dolgozott, majd 1967 januárjában megerősítették igazgatói tisztségében. 1971-ig töltötte be e pozíciót, utána az MTA Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese, illetve a debreceni tudományegyetem tanára volt.[474]

A meggyőződéses kommunista és ügynökként is tevékenykedő Kerekes a mondottak ellenére is pozitív szerepet töltött be a CH történetében. Elsősorban Ausztria két világháború közötti külpolitikájával és történetével foglalkozó tanulmányai és kötetei pedig – melyek közül több előbb jelent meg Ausztriában, mint Magyarországon – pontosságukkal és adatgazdagságukkal tűnnek ki, róluk az ideológiai mázat lehántva napjainkban is jól használható munkák. Bár 1966 és 1971 közötti igazgatósága alatt maga is azt a hivatalos álláspontot képviselte, miszerint a CH tevékenységének fő célja a szovjet tábor értelmezésében hirdetett „szocialista eszmék” ausztriai terjesztése, illetve „bizonyos ismeretek szerzése abban a kulturális közegben, amelyet stagnálás, dekadencia és a nyugatnémet befolyásnak való kiszolgáltatottság jellemez”, számos ténykedése mégis előremutató volt.[475]

Kerekes vezetése alatt ismét fontosabbá vált a CH legszélesebb értelemben vett történeti profilja (mindig ideértve a rokon- és a társtudományokat – irodalom-, művészet-, zene-, művelődéstörténet, régészet stb. – is). Maga is rendszeresen tartott osztrák vagy magyar–osztrák kapcsolattörténeti témájú előadásokat, igazgatósága alatt pedig növekedett a historikus ösztöndíjasok

[473] A történész ösztöndíjasokról lásd Az MTA Társadalmi–Történeti (1966-tól: Filozófiai és Történettudományok) Osztályának Közleményei 1964/65 és 1974 közötti köteteinek *Krónika* rovatát, és más bölcsész szaklapok hasonló rovatait. (Erre itt egy példát hozok, lásd a részletes beszámolót: Maksay Ferenc, *Kartográfiai tanulmányút Lengyelországban és Ausztriában*, Levéltári Szemle 1964/3., 84–90.) A pályázati hirdetményeket általában a Fővárosi Közlöny közölte.

[474] Kerekesről kiváló portré: Fiziker Róbert, *Isten hozta őrnagy úr (illetve százados elvtárs)! A történész és az állambiztonság*, Levéltári Szemle 2013/2,, 35–45. Lásd még Jemnitz János, *Kerekes Lajos (1927–1984)*, Történelmi Szemle 1985/4., 650.

[475] Az erre vonatkozó nagykövet jelentést idézi és az 1963 és 1970 közötti magyar–osztrák kapcsolatokat részletesen elemzi Fiziker Róbert, *„Hét szűk esztendő(?): Az oroszlán ugrani készül. Fejezetek az osztrák–magyar kulturális kapcsolatok történetéből (1963–1970)*, Történelmi Szemle 2011/3., 425–465 az idézet: 457. A korabeli kapcsolatokról általában: Gecsényi Lajos, *A szembenállástól a kiegyezésig. A magyar–osztrák viszony a megbékélés útján (1959–1970)*, Külügyi Szemle 2013/2., 69–101.

száma. Saját tapasztalatából is tanulva fölismerte, hogy a közös múltra, a magyar–osztrák összeköttetésekre vonatkozó kutatások kimeríthetetlen tárháza Bécs, emiatt állt ki ezek előnyben részesítéséért. És – ha hiába is, de – ezért kezdeményezte a magyar kulturális diplomácia alapelveit hozzáértők révén tisztázó konferencia összehívását, a külföldi magyar intézetek közötti kapcsolatok megteremtését.

1967 novemberében Kerekes *Tudományos–kulturális tevékenységünk távlati elvei* címmel készített a nagykövetnek szóló feljegyzést, amelyben kifejtette, hogy a politikai közeledés korlátozottsága miatt a tudomány és a kultúra lesz az osztrák–magyar kapcsolatok fő területe. Javasolta, hogy – miként ez 1967-ben is történt – a kormányszintű támogatást igénylő nagyrendezvényeket az osztrák oktatásügyi minisztérium és a KKI eseti megállapodásaival szervezzék, illetve hogy állandóan tartsák napirenden a bécsi egyetem magyar tanszékének létrehozását (amelyet a magyar fél már korábban is szorgalmazott). Emellett a szocialista országokkal közös kezdeményezések indítását, a filmben rejlő propagandalehetőségek ügyesebb kiaknázását, negyedéves programfüzetek terjesztését, német nyelvű CH-évkönyv kiadását, a Dunavölgy és az integrációs elképzelések kérdéseinek kiemelt kezelését ajánlotta, és – mindenekelőtt persze propaganda okokra hivatkozva – hangsúlyozta a reáltudományoknál mindig több ideológia tartalmat hordozó humán tudományok és a művészetek elsődlegességét.[476]

Utóda, Mádl Antal 2004-ben úgy emlékezett, hogy Kerekes „szorgalmazására került sor a CH igazgatói és a nagykövetség kulturális tanácsosi feladatkörének összevonására […], és így az egyes kulturális, kultúrpolitikai akciókat hatékonyabban és nagyobb biztonsággal [tudták] megvalósítani. A helyszínen ugyanakkor esetleges kritikus esetekben – legalábbis elméletben – bizonyos védettséget jelenthetett az igazgató számára a diplomáciai státusz." (E két funkció még napjainkban is összekapcsolódik.) Ugyanakkor mindez annyiban mégis hátrányt jelentett, hogy az emiatt megnövekedett feladatkörök következtében a két világháború közötti „tudós igazgatótípus" alkalmazása nehezebbé vált. Mádl összegzése szerint: „Kerekes Lajos dinamizmusával és rugalmasságával, esetenkénti nagyvonalúságával újra életet tudott lehelni a ház kulturális tevékenységébe, amihez természetesen az akkor már fokozatosan javuló osztrák–magyar általános kapcsolatok is nagymértékben hozzájárultak. Számos látványos kulturális megmozdulásra került sor, és a szakmai-tudományos kapcsolatok is bővültek; különösen vonatkozik ez a történettudomány területére. Ekkor már itthoni illetékesek körében megszűnőben volt a politikai tiltás bizonyos osztrák szervezetek, így pl. az

[476] Fiziker, *„Hét szűk esztendő…*, 446.

akkori Arbeitsgemeinschaft Ost irányába.[477] Főleg fiatal és középkorú történészek számára nyíltak egyre bővülő lehetőségek ezáltal."[478]

Mindezt persze beárnyékolták a CH irányításáról szóló, a KKI és a külügyminisztérium közötti – már az épület átadása előttre visszanyúló – hatásköri viták. Hiába állapította meg a már említett, 1964 februárjától érvényes közös utasítás, hogy 1) politikai szempontból a külügyminisztérium, kulturális-tudományos kérdésekben pedig a KKI az illetékes; 2) a bécsi követnek (1964 végétől már nagykövetnek) alárendelt igazgatót, annak helyettesét, illetve a tudományos főmunkatársat a KKI elnökével egyetértésben nevezi ki a külügyminiszter; 3) a programok szervezését, az ösztöndíjakat és kiküldetéseket, valamint a propaganda-anyagokat a KKI költségvetéséből fedezik – a két hatóság közötti ellentétek állandósultak. Ehhez járult még az állandó és kínzó pénztelenség, melynek következtében számos tervezett programot le kellett mondani.

Közben Kerekes igazgatósága alatt az ösztöndíjasok helyzete is megváltozott. Bár a KKI-nek az ösztöndíjpolitika irányelveiről szóló előterjesztését már 1965 októberében elfogadta az MSZMP PB, annak hosszas huzavona – és további viták – utáni végső jóváhagyására csak 1968 júniusában került sor. A minisztertanács ekkor határozott az 1968. december 1-jétől működő Országos Ösztöndíj Tanács (OÖT) felállításáról (3206/1968. sz. határozat). Az új szervezet a nem a szocialista országokba utazó, illetve a nem minisztériumokhoz tartozó és nem kereskedelmi stipendiumok odaítéléséről, azaz a „politikailag kényes" vagy érzékeny kérdésekről döntött. Tevékenysége elsősorban a magyar pártszervek és a kormányzat szerinti, nyugat-európai és USA-beli „fellazítási politika" ellensúlyozására irányult, tehát az OÖT az elvi „irányadás" mellett a politikai szűrő szerepét is betöltötte. Egyben a stipendisták szigorú felügyeletét is biztosította, illetve – számos ösztöndíjas beszervezésével – hírszerzési célokat is szolgált. Első elnöke a korábban könnyűipari, majd vegyipari és energiaügyi miniszteri posztot is betöltő káder, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnökeként kormány-, egyben MSZMP Központi Bizottság-tag, Kiss Árpád (1918–1970) lett. Szerinte pedig, mint a testület 1968. október 18-i alakuló ülésén hangsúlyozta: „Az ösztöndíjpolitikát úgy kell alakítani, hogy az szolgálja az ország politikai, tudománypolitikai és gazdasági célkitűzéseit és a fellazítás elleni küzdelmet."

Az OÖT titkársága a KKI főosztályaként működött. Ide nyújtották be a pályázatokat, az ösztöndíjasok hazatérte után pedig itt gyűjtötték össze

[477] Az 1958-ban alapított intézményt valójában már 1964-től – 2006-os megszűnéséig – Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institutnak hívták; 1958-tól 1988-ig a magyarbarát Richard G. Plaschka (1925–2001) vezette.

[478] Mádl Antal, *Volt egyszer egy testőrpalotánk II. rész. Gúzsba kötve nehéz táncolni,* Új Horizont 2004/1., 63–79, az idézet: 66–67.

a „kutatók teljes külföldi szakmai és magánkapcsolati hálózatát (címmel, foglalkozással, véleményezéssel), hivatalos kapcsolatait, külön kiemelve azokat, akikre építeni lehet, s azokat, »akik ellenséges, vagy feltűnően barátságtalan magatartást tanúsítottak«. A meglátogatott intézményekről részletes bemutatást kértek, kitérve az ott dolgozókra, az intézmény tevékenységére, kapcsolataira, sőt az intézményen belül tapasztalt biztonsági intézkedésekre is." Így a titkárság „nemcsak a kiutazók politikai szűrésének előkészítése révén járult hozzá a nyugati fellazító politika kivédéséhez, hanem kiterjedt információgyűjtésének köszönhetően – a nyilvántartás céljából a már alsóbb szinten elutasított pályázatok adatait is feldolgozták – értesülések bőséges tárházával szolgálhatott a Belügyminisztérium hírszerzési és elhárítási munkájához az ösztöndíjasok folyamatosan gyarapodó ad hoc ügynöki hálózata révén."[479]

Bár az OÖT hatáskörébe elvileg a kormányközi, a külföldi szerv vagy személy által adományozott ösztöndíjak, illetve a hosszú időtartamú tanulmányutak tartoztak, ráadásul elsősorban a műszaki tudományokat preferálták, ők ítélték oda a bécsi Collegium Hungaricumba rövidebb időre, ekkor már elsősorban humán területre szóló magyar állami stipendiumokat is. A KKI nyilván az OÖT létrehozása miatt utasította 1968 novemberében Kerekes Lajos igazgatót, hogy – a KKI folyamatos tájékoztatása mellett – gondoskodjon a kiutazók tervezte kutatásokhoz az osztrák fogadókészség megszerzéséről, a már Bécsben tartózkodókat kéthetente számoltassa be, illetve havonta személyesen is ellenőrizze munkájuk előrehaladtát, sőt, az ösztöndíjasok és osztrák partnereik számára háromhavonta koktélpartit is rendezzen.[480] Az OÖT pályázataiban elkülönítették a CH-ba szóló ösztöndíjakat. Egy-egy évre – s ez nagyjából így maradt az 1990-es évek végéig – általában 90 hónap körüli időtartamot lehetett fölhasználni. A CH épületének átalakításáig, 1999-ig kétágyas, azóta már egyágyas, kis konyhával, fürdőszobával ellátott szobákban laktak és laknak az ösztöndíjasok, akik az 1970-es évek közepéig általában minimum 2, ezt követően már minimum 1 hónapnyi kutatásra utazhattak Bécsbe.

A Collegium Hungaricum újraindítását követően – a már említett, 1963/64. tanévben ott időzötteken kívül – a történészek közül ösztöndíjat kapott például Pamlényi Ervin (1919–1984; 1964, 2 hónap), Kovács Endre (1911–1985; 1965, 2 hónap), Varga János (1927–2008; 1965, 1 hónap), Somogyi Éva (1937–; 1966–1967 fordulóján, 3 hónap; 1967-ben újabb 2 hónap), Benda Kálmán (1967, 1 hónap), Heckenast Gusztáv (1922–1999; 1967, 2 hónap), Szűcs László (?–; 1967, 3 hónap), Tarnai Andor (1925–1994; 1968, 4 hónap), Spira György

[479] Somlai, *I. m.,* 311–312. Lásd még: V. M., *Ösztöndíjjal – külföldre,* Népszava 1968. december 29., 3.
[480] Fiziker, *„Hét szűk esztendő…,* 447.

(1925–2007; 1969, 2 hónap) és Benczédi László (1929–1986; 1969, 2 hónap). Bár napjainknál jóval több nehézséget okozott az 1978-ig vízumkényszerrel összekötött kiutazás, a CH-stipendiumokon kívül már számos más lehetőség is rendelkezésére állt a historikusoknak ebben az időszakban. Egyéb magyar ösztöndíjjal, osztrák meghívásra vagy éppen az Österreichisches Ost- und Südosteuropa Instituttal kötött megállapodás alapján sokan kutattak bécsi vagy más osztrák levéltárakban, adtak elő osztrák egyetemeken, kutatóintézetekben és ülésszakokon, jórészt szintén a császárvárosban. Így 1970-ig (ábécérendben; közülük sokan többször is): Ádám Magda (1925–), Bartha Antal (1927–1999), Benda Kálmán, Borus József (1926–2006), Ember Győző, Gabler Dénes (1939-), Glatz Ferenc (1941–), Gonda Imre (1914–1985), Gyimesi Sándor (1933–1995), Hanák Péter (1921–1997), H. Haraszti Éva (1923–2005), Heckenast Gusztáv, Jemnitz János (1930–2014), Katus László (1927–2015), Kerekes Lajos, Kónya Sándor (1927–), Makkai László, Márkus László (1920–2011), Mátrai László (1909–1983), Molnár Erik (1894–1966), Mucsi Ferenc (1928–), Orbán Sándor (1928–2012), Pach Zsigmond Pál (1919–2001), Pamlényi Ervin, Paulinyi Oszkár, Prokopp Mária (1939–), Radocsay Dénes (1918–1974), Ránki György (1930–1988), Ságvári Ágnes (1928–2000), Székely György (1924–2016), R. Várkonyi Ágnes (1928–2014), Zimányi Vera (1930-). Ugyanebben az időszakban a CH-ban is előadott Kosáry Domokos, Kovács Endre, Mátrai László, Ránki György, Sőtér István, Szigeti József (1921–2012), Vajda György Mihály és R. Várkonyi Ágnes.[481]

Azt azonban, hogy gondok vannak az stipendiumok elosztása körül, többek között Barta János (1901–1988), a kiváló irodalomtörténész, a berlini Collegium Hungaricum egykori ösztöndíjasa is jelezte 1968-ban, az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályán folytatott vitában. „A magam példányában pirossal aláhúztam, hogy a bécsi Collegium Hungaricum kérdése is szerepel a jelentésben – jelentette ki. – Eredetileg egy több évtizedes […] kutató intézmény lenne, de teljesen gazdasági és egyéb jellegű kiküldetések, üdülések és hasonlók színhelyévé vált. Ebben a 8 emeletes épületben összesen 8 magyar ösztöndíjas van, abból is évente legfeljebb 3 szokott magyar irodalmár lenni vagy talán még annyi sem. […] A Collegium Hungaricum körül az Akadémiának is, a Művelődésügyi Minisztériumnak is lépéseket kellene tenni abban a vonatkozásban, hogy nagyobb befolyást gyakoroljon, és nagyobb lehetőséget kapjon a helyek betöltésében."[482]

Szintén Kerekes Lajos igazgatósága idején, 1968 végén döntöttek a Mogersdorfi Nemzetközi Kultúrtörténeti Szimpózium indításáról. Az osztrák, jugoszláviai (később: horvát és szlovén), illetve magyar, elsősorban a dél-

[481] Ld. a 473. jegyzetet.
[482] A MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei 1968/1–4., 330.

burgenlandi településhez közeli megyékből (régiókból) érkező történészek és levéltárosok részvételével évente más-más országban és helyszínen azóta is zajló konferenciára – melynek szervezésében magyar részről, különösen a kezdeti szakaszban a CH is sokat segített – először 1969. július végén került sor a rendezvénysorozatnak nevet adó mezővárosban, Mogersdorfban (Nagyfalván). Ez alkalommal Hegyi Klára (1940–), Sinkovics István és Perjés Géza (1917–2003) képviselték Magyarországot.

Ugyancsak ekkoriban alakult ki Kerekes Lajos baráti kapcsolata a burgenlandi horvát családból származó történész-politikussal, az osztrák–magyar – elsősorban Burgenland és Stájerország, Magyarországon pedig Győr-Sopron és Vas megye közötti – kulturális és tudományos regionális együttműködést minden lehetséges eszközzel segítő, a mogersdorfi szimpóziumot és számos más közös projektet is tető alá hozó Fred Sinowatzcal (1929–2008). A „Pannónia felfedezőjének" is nevezett Sinowatz a Szociáldemokrata Párt burgenlandi tartományi titkára (1961–1978), Burgenland Tartományi Gyűlésének elnöke (1964–1966), a tartományi kormány kulturális tanácsosa (minisztere; 1966–1971), majd Ausztria oktatási és művészeti minisztere (1971–1983) lett, 1983-tól 1986-ig az osztrák szövetségi kancellár tisztét is betöltötte. Úgy vélte, hogy „a kultúrpolitika a szociálpolitika ésszerű folytatása a szellemiek terén", és a közép-európai együttműködés révén példát akart mutatni egész Európának is. Ezért több olyan kulturális programot támogatott, mint amilyen az 1970 szeptemberében a Mosonyi Mihály zeneszerző halálának századik évfordulóján Frauenkirchenben (Boldogasszony) a KKI-vel közösen szervezett rendezvénysorozat volt.[483]

Minderről Kerekes utóda, a CH-ba 1971 szeptemberében az ELTE német nyelv és irodalom tanszékének éléről visszatérő Mádl Antal, valamint az 1970 és 1977 közötti igazgatóhelyettes, Vargyai Gyula (1936–) történész is többször tanúskodott. Utóbbi jó néhányszor mesélte e sorok írójának, milyen közvetlen és baráti beszélgetéseket folytattak Sinowatzcal, aki kiválóan érezte és értette a magyar problémákat, és az osztrák–magyar kulturális és tudományos kapcsolatok elmélyítésének élharcosa volt. Mádl Antal pedig így jellemezte Sinowatz megnyerő személyiségét: „Viszonylagosan biztos mozgásomhoz az osztrák kultúrpolitikai palettán – nem tagadható – hozzájárult az is, hogy az 1964-ben alapított Nemzetközi Lenau-társaság második elnöke a burgenlandi tartományi kormány kulturális referense (tartományi kulturális miniszter) dr. Fred Sinowatz lett, aki 1971 őszén a Kreisky-kormányban a szövetségi oktatásügyi tárca élére került. Bemutatkozó látogatásomon mint régi ismerősök, ő mint történész a magyar–osztrák kapcsolatok kutatója, én akkor már mint Lenau-specialista és a költőről elnevezett társaság tudományos tanácsának vezetője üdvözölhettük egymást. Akkori szavai, amikkel fogadott, nevezetesen, hogy most már kétszeresen is szomszédok lettünk, mint osztrákok és magyarok, másrészt pedig az Oktatásügyi Minisztériumot és a Bécsi Magyar Nagykövetséget csak egy keskeny utca [a Bankgasse] választja el egymástól, bizakodóvá tettek. E kettős szomszédság – hangsúlyozta – kötelez mindkettőnket. Ha bármiben segítségemre lehet, csak át kell jönnöm a szomszédba, vagy akár az ablakon keresztül is átkiabálhatok. Ez utóbbira ugyan nem került sor, de négyéves CH-igazgatói tevékenységem során nemcsak a Lenau-társaság elnöki funkciójában találkoztam vele rendszeresen, hanem minden más ügyben is állandóan érezhettem segítő készségét."[484]

Mádl Antal 2004-es emlékezése szerint igazgatósága alatt az ösztöndíjasoknak viszonylag egyszerű dolguk volt, hiszen aki valóban kutatni érkezett Bécsbe – nyilván az előbb bemutatott, Sinowatz személyében megnyilvánuló segítőkészség miatt is – szinte automatikusan támogatást kapott az osztrák intézményektől. Az ismertebb magyar szakembereknek pedig a bécsi, a grazi, az innsbrucki vagy a salzburgi egyetemek tanszékei is szívesen biztosítottak előadási fórumot. Mádl maga is tartott órákat az innsbrucki egyetem akkoriban alakult összehasonlító irodalmi tanszékén a magyar–osztrák irodalmi érintkezésekről.

A kapcsolatok szélesítésében különösen fontosnak vélte, hogy a bécsi egyetemen – ahol a magyarok által óhajtott magyar katedra alapítása nem járt sikerrel – legalább egy finnugor tanszék, esetleg intézet jöjjön létre. Ehhez a szándékához két komoly és befolyásos támogatót is megnyert: Manfred Mayerhofert (1926–2011), a neves iranistát és általános nyelvészt – aki ekkor az Osztrák Tudományos Akadémia főtitkára is volt –, illetve a nemzetközi hírű germanistát, összehasonlító irodalomtörténészt, Herbert Seidlert (1905–1983). Utóbbi Magyarország iránti vonzalmát – mint Mádl utalt rá – az is erősítette, hogy magyar származású menyét nagyon szerette, s a kedvéért (olvasási szinten) még magyarul is megtanult.[485] A meny, Andrea Seidler jelenleg a magyar irodalomtörténet és nyelvészet professzora a bécsi egyetemen, a Finnugor Tanszéken; a 2011/2012-es tanévben a Filológiai-kultúratudományi Kar (Philologisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät der Universität Wien) dékánja is volt, 2016 nyarától a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság elnöke.

[483] Sinowatz pályájáról: Fiziker Róbert, *„Szenvedély és szemmérték". Fred Sinowatz, a történész = A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére,* szerk. Baráth Magdolna – Molnár Antal, Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2012, 669–681.

[484] Mádl, *Volt egyszer egy testőrpalotánk II. rész,* 73.

[485] *Uo.,* 69–71.

Mayerhofer és Seidler mellett a szlavista Josef Hamm (1905–1986) is szorgalmazta a Finnugor Intézet megteremtését. Mindhárman olyan tudósok voltak, akik jó kapcsolatban álltak magyar kollégáikkal, és mindent megtettek azért, hogy a II. világháború előtti kiváló osztrák–magyar tudományos összeköttetések újraéledjenek. Az intézet (Institut für Finno-Ugristik), amelynek munkáját a CH mindig igyekezett segíteni – kezdetben persze még megfigyelni is –, végül az 1974/75. tanévben kezdte meg működését, az ismert finnugrista, Rédei Károly (1932–2008) vezetésével. A kettős állampolgárságot élvező Rédei rövid ideig vendégprofesszorként, 1974 végétől pedig már a bécsi egyetem nyilvános rendes tanáraként irányította az intézetet. 2000-es nyugalomba vonulásakor a Helsinkiből érkező Johanna Laakso (1962–) vette át a szerepét. A Finnugor Intézet viszonossági alapon – cserében egy osztrák lektor az ELTE német tanszékén oktatott – már a kezdetektől alkalmazott magyar állampolgárságú lektort, majd többnyire évenként változó magyar irodalomtudós vendégtanárt is. Az egyetemi reformok következtében 2005. január 1-jétől az intézet az Európai és Összehasonlító Nyelv- és Irodalomtudományi Intézethez (Institut für Europäische und Vergleichende Sprach- und Literaturwissenschaft) tartozó tanszékként működik (Abteilung für Finno-Ugristik der Universität Wien).[486]

A Finnugor Intézet szervezésében Mádl Antal vitathatatlan érdemeket szerzett. A sikerek mellett azonban az ő tevékenységét is sokszor hátráltatták az otthoni „központ", a KKI hivatalnokainak akadékoskodásai. Mint Mádl felidézte, a KKI kulturális külkapcsolatokat irányító szerepe Magyarországon is megkérdőjeleződött, ezért munkatársai közül éppen a képzettebbek távoztak más területekre. A „hazai kiszolgáló háttér ingatagsága" következtében a bécsi CH is az igazgatója kapcsolatrendszerére, ötletességére és rátermettségére volt utalva, hiszen a KKI-tól kapott támogatásból többnyire csak az intézmény üzemeltetésére, illetve a kiküldött alkalmazottak – akiknek egy része csak „állambiztonsági szempontból" bizonyult hasznos munkaerőnek – fizetésére futotta. (Mint láttuk, már az intézet újbóli, 1963-as megnyitásától is ez volt és sajnos többnyire a későbbiekben is ez maradt a helyzet.)

A kompetencia-viták azt eredményezték, hogy a programokra fordítható összeg értéke folyamatosan csökkent. A KKI-t Ausztriában és másutt sem tekintették partnernek: sokkal inkább a külügy- vagy a művelődési minisztériumot, tudományos kérdésekben az MTA-t tartották annak. A külföldi intézetek felügyeletét mégis a KKI látta el, és a büdzsét is hozzájuk rendelték.

[486] Lásd a tanszék honlapjának történeti részét: http://finno-ugristik.univie.ac.at/abteilung/geschichte-der-abteilung/.

Szerencse volt a szerencsétlenségben, hogy a bécsi Collegium Hungaricumot komoly kapcsolati hálóval rendelkező, saját szakterületükön nemzetközileg elismert tudósok irányították, akik ennek révén – gyakran ügyesen taktikázva – mégiscsak sok rendezvényt és projektet tudtak szervezni a kétoldalú kapcsolatok erősítése érdekében. Mádl módszere, mint 2004-ben írta, az volt, „hogy a hivatalos kezdeményezés, ha kellett az én sugallatomra, formailag minden esetben az osztrák fél részéről induljon ki. Mire az így elindított »ügy« hivatalos úton (ezt szigorúan betartva) eljutott hazai illetékes fórumainkon keresztül az egyes szakmai területekhez, addigra ezek már kellő információ birtokában örömmel fogadták az osztrák fél ajánlatát".

A Finnugor Intézet alapítása mellett Mádlnak így sikerült „sugalmaznia" a bécsi és a budapesti tudományegyetem, illetve a bécsi Műszaki Főiskola (1975-től már egyetem) és a Budapesti Műszaki Egyetem között megkötött szerződést, valamint a bécsi Volkstheater és a budapesti Vígszínház kooperációját. Ugyancsak ekkor szentesítették a két ország tudományos akadémiájának együttműködését (1972), majd a Mádlt az igazgatói székben 1975 és 1979 között váltó Pamlényi Ervin idején történettudományi és irodalomtudományi vegyesbizottságokat is felállítottak (1977), illetve a két akadémiai kiadó közötti kapcsolatokat megállapodásban rögzítették.[487] Mindez persze már túlmutatott a CH hatáskörén, ugyanakkor az intézmény – lehetőségeihez képest – mindig igyekezett ezeket az összeköttetéseket segíteni és erősíteni. A hidegháborúból való kikászálódás, az „enyhülés" egész Európában érezhető szelleme pozitívan hatott a „békés egymás mellett élést" szolgáló kapcsolatokra.

Ezt fejezte ki az az ünnepség is, amelyen 1974 áprilisában Fred Sinowatz osztrák oktatásügyi miniszter és Rosta Endre (1909–1997), a KKI elnöke (1970–1976) jelenlétében emlékeztek meg a CH alapításának 50. évfordulójáról. Az ezt követő napon emléktáblát helyeztek el az egykori otthon, a Testőrpalota – ekkor már az Osztrák Szövetségi Igazságügyminisztérium – Neustiftgasse felőli oldalán a következő felirattal: „A Trautson-palota a Mária Terézia által 1760-ban alapított magyar testőrgárda otthona 200 éven keresztül a magyar kultúra centruma volt. Innen terjedt el a magyar felvilágosodás olyan testőrségi tagok irodalmi tevékenysége révén mint Bessenyei György, Báróczi Sándor, Barcsay Ábrahám, Kisfaludy Sándor és mások. 1924-től 1963-ig mint Collegium Hungaricum a magyar tudomány és művészet otthona Ausztriában."

Az 1970-es évek közepétől bekövetkezett fejleményekről – részben a források hiányában, részben azok korlátozott hozzáférhetősége miatt is – már

[487] Mádl, *Volt egyszer egy testőrpalotánk II. rész,* 74–76, az idézetek: 75–76 és 79.

nem a történész feladata szólni. Azokat majd a következő nemzedék értékelheti. Annál is inkább, mivel e kötet 1960-ban született szerzőjének erről az időszakról – néha csak közvetetten ugyan, de – már személyes emlékei és élményei vannak. 1994 és 1998 között ugyanis a CH tudományos igazgatóhelyettese, 2000 és 2002 között pedig tudományos igazgatója – egyben a 2000-ben újjalakított BMTI igazgatója is – voltam, több elődömtől sok-sok olyan történetet hallottam, amelyek még az 1960-as, '70-es és '80-as évekbe nyúlnak vissza.

Kiküldetésem kezdetén, az 1990-es évek közepén pedig fájón tapasztaltam, hogy a korábbi igazgatók többnyire jóakaratú és segítő hozzáállása, az így elért eredmények mellett még mindig kísért a múlt. Az a KKI 1989-es megszűnése után is érezhető légkör, amely az intézetben lakó alkalmazottak és ösztöndíjasok, általában az oda belépők éber megfigyelésében mutatkozott, továbbá az intézetben helyet kapott, egykor a kommunista Magyarországgal lojális szervezetek és a CH-n kívüli emigráns magyar egyesületek között feszült. Néhány munkatárs az ösztöndíjasokat – akik azóta már, csak ezt a szakterületet számba véve, a magyar történettudomány vezető képviselői közé tartoznak – még az 1990-es évek közepén is kizárólag (egyébként nekik nem túl sok) munkát jelentő tehernek és betolakodóknak tartotta, a rendezvényeket fölösleges nyűgnek érezte. Felfogásukban – mint már Péter Jánostól idéztem – a „hollét" határozta meg a tudatot.

A CH és az azon belül részleges önállóságot élvező BMTI múltja rengeteg tanulsággal szolgál napjainkban is. A jövő nyilvánvalóan egészen más lesz, mint 1920, illetve 1963 után – vagy 1945 és 1947 között – volt, amikor nagypolitikai tekintetben a teljes elszigeteltségből való kitörést segítette a Collegium. Különbözni fog a profil és a feladat az 1970-es és az 1980-as évekbeliektől is, hiszen akkor a két világrendszer békés együttműködése határozta meg a kapcsolatokat. De más lesz, mint 1989–1990 körül, amikor a fő cél Magyarország azóta megvalósult európai integrációjának elérése volt.

Tudományos tekintetben is rengeteget változott ezen intézmények szerepe a két világháború közötti „aranykorhoz" képest, habár az ösztöndíjasok java még mindig a legtágabb értelemben vett historikusok közül kerül ki. 1920-tól 1944-ig a legkiválóbb magyar kutatók napjainkban is alapműnek számító történeti forráskiadványokat és feldolgozásokat készítettek. 1949-től 1963-ig semmiféle tudományos tevékenység sem kötődött az intézményhez. 1963 óta pedig, bár változatlanul neves történészek időleges otthona a CH, már nem a szakma kétoldalú kapcsolatainak szinte kizárólagos otthona, sokkal inkább az egyéni kutatások színtere. Számos egyéb ösztöndíj-lehetőség adódott már az 1960-as években is, napjainkban pedig, amikor a hallgatói és a kutatói mobilitás az egyik kulcsszó, rengeteg útja-módja van az ausztriai

tapasztalatszerzésnek. Ennek ellenére a CH-ba szóló – sajnos egyre csökkenő számú – magyar állam ösztöndíjak még mindig a magyar–osztrák történész-együttműködés legfőbb támaszai.

Kulturális szempontból szinte ugyanez a helyzet. 1963-tól már elsősorban nem tudományos, hanem kulturális intézetként működik a CH, azonban már az 1970-es évek elején is megfigyelték, hogy az ausztriai magyar vonatkozású rendezvények alig több mint egynegyedét szervezi. Ez az arány napjainkban – Magyarország EU-tagságának, az intézmények és a régiók vagy települések közötti együttműködésnek, a nemzetközi kultúraszervező cégek sokaságának köszönhetően – nyilván sokkal alacsonyabb. Ugyanakkor az utóbbi két évtizedben is, többnyire immár nem a Collegium Hungaricumban, hanem külső helyszíneken megvalósult néhány olyan kiállítás – a hozzá kapcsolódó rendezvényekkel – Bécsben, amely komoly érdeklődést váltott ki Ausztriában és Magyarországon. Látogatott, jól bejáratott bécsi kulturális helyszíneken szervezett programokkal a viszonylag kis létszámú, hivatalos magyar kulturális képviselet is nagy eredményeket érhet el a jövőben.

Adattár

a Bécsi Magyar Történeti Intézet tagjairól
1920/21–1944/45

A kimutatásba csak azoknak a magyar kutatóknak az adatait veszem föl, akik az intézet „állandó” vagy „változó belső tagjai”, esetleg „kültagjai” voltak, és általában hosszabb időt töltöttek Bécsben. A vendégek – akik mindig szép számmal tartózkodtak az intézetben, főként nevesebb tudósok és köztisztviselők – és az ott hosszabb-rövidebb ideig tartózkodó külföldiek (többségükben a Klebelsberg és a Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft között kötött egyezség alapján németek) így értelemszerűen kimaradnak a fölsorolásból.

Ahol lehet, megjelölöm, ki melyik tanévben, milyen minőségben és mennyi ideig volt az intézet tagja; mit kutatott Bécsben; mennyiben hasznosította itteni munkáját. Egyes esetekben – az intézeti évkönyveknél, a *Fontes*-sorozatnál, a Századoknál, a Levéltári Közleményeknél mindig – az itteni kutatási eredményeket földolgozó publikációkat (**Publ.** jelzéssel), az ezekkel kapcsolatos kritikákat (**Ism. műveikről;** helyszűke miatt itt csak a recenzens nevét, a megjelenés helyét és oldalszámát ismertetem), valamint a publikációk között a (volt) ösztöndíjasok által más ösztöndíjas bécsi kutatásainak eredményeiről írott tanulmányok recenzióinak megjelenését *(Ism.)* is megadtam. (Az egyszerűség kedvéért azon folyóiratok esetében, melyeknél egy-egy évfolyamon belül folyamatos az oldalszámozás, általában csak a kiadás évét és az oldalszámot jelzem.) Amennyiben az egykori stipendisták munkásságáról bibliográfia (bibliográfiák) készült(ek), ezek lelőhelyét is közlöm (**Bibliográfia**). Kozák Péter kiváló, adataiban szinte mindig megbízható elektronikus életrajzi adatbázisa, a *Névpont* számos egykori ösztöndíjas életútját, fontosabb publikációit és a róluk szóló szakirodalmat is ismerteti; ahol ez rendelkezésre áll, másolom az oldal elérhetőségét (**Névpont**); valamennyi adatot 2016 májusában töltöttem le.

Bár nem voltak intézeti tagok, két igazgató: Károlyi Árpád és Eckhart Ferenc, valamint a Collegium Hungaricumnak a Bécsi Magyar Történeti Intézethez sok szállal kötődő orvosa, Thim József bécsi kutatásokat földolgozó publikációit is szerepeltetem. Az egyes tanulmányok ugyanolyan szöveggel, de több helyen vagy más nyelven történt kiadását általában nem közlöm az adattárban. Kizárólag az ösztöndíjas időszak alatti vagy utáni publikációkról szólok, a korábbiakról még akkor sem, ha azok az illető bécsi kutatási témájához kötődnek. Elsőként mindig a *Fontes*-sorozatban, illetve a Történeti Intézet évkönyveiben megjelent kiadványokat adom meg, s csak ezután következnek – kronológiai rendben – a másutt napvilágot látott publikációk.

Természetesen e publikációs lista nem (nem is lehet) teljes, számos – különböző folyóiratokban megjelent – értekezés kimaradt belőle. Összeállításához az egyes lapok nyomtatásban is hozzáférhető repertóriumain túl fölhasználtam a különböző szak- és életrajzi lexikonok adatait, elsősorban a bibliográfiai jellegűeket: Szinnyei József 14 kötetes gyűjteményét és az ennek folytatása-kiegészítéseként – sajnos még mindig csak részben – megjelent Gulyás–, illetve Viczián-féle lexikonokat, az Országos Széchényi Könyvtár megjelentette *Magyar Könyvészet, 1921–1944* címleírásait.

Mivel az adattárba csak az „állandó" vagy „változó belső tagokat" vettem föl, az évkönyvekben napvilágot látott tanulmányok egy része és a *Fontes*-sorozat néhány bécsi kutatásokhoz kapcsolódó – vagy az azokat nélkülöző – kötete is hiányzik belőle. A *Fontes*nél ezek a következőek:

1. Bécsi kutatások eredményeit fölhasználó kiadványok: Gróf Széchenyi István *Összes munkái* (Magyar Történelmi Társulat, Budapest), V. *A Kelet népe,* szerk. és bev. Ferenczi Zoltán, 1925; VI. *Írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal,* 1–2., szerk. és bev. Viszota Gyula, 1927–1930; VII–IX. *Döblingi irodalmi hagyatéka,* 1–3., szerk. és bev. Tolnai Vilmos, 1925; X–XV. *Naplói 1–6.,* szerk. és bev. Viszota Gyula, 1. köt. 1925, 2. köt. 1926, 3. köt. 1932, 4. köt. 1934, 5. köt. 1937, 6. köt. 1939.

2. Nem bécsi kutatásokon alapuló kiadványok: *A Nemzeti Színház százéves története,* I–II., az I. kötetet írta, a II-at szerk. és kiad. Pukánszkyné Kádár Jolán, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938–1940; Csengery Antal *Hátrahagyott iratai és feljegyzései,* bev. Wlassics Gyula, kiad. Csengery Lóránt, Magyar Történelmi Társulat *(Fontes – Hivatalos iratok és levelek),* Budapest, 1928; Farádi Vörös Ignác *Visszaemlékezései az 1778–1822. évekről,* szerk. és bev. Madzsar Imre, Magyar Történelmi Társulat *(Fontes – Emlékiratok),* Budapest, 1927; Brunszvik Teréz grófnő *Naplói és feljegyzései,* szerk. és a bev. Czeke Marianne, Magyar Történelmi Társulat *(Fontes – Emlékiratok),* Budapest, 1938; Gávai Gaal Jenő: *Élmények és tanulságok,* történelmi bev. Víg Albert, s. a. r. Víg Albert – Lukinich Imre, Magyar Történelmi Társulat *(Fontes – Naplók, emlékiratok, történelmi művek),* Budapest, 1940.

A harmincas évek elejéig-közepéig – amíg az intézet többnyire fél-, később egész éves működéséről szóló jelentéseket megtaláltam – jóval részletesebbek és alaposabbak a kimutatások (igaz: gyakran nem jelezték, ki mennyi ideig volt az intézet tagja), mint a későbbiekben, mikor a külföldi intézetekről kiadott éves jelentésekben már csak néhány sorban vázolták föl az ösztöndíjasok tevékenységét. 1942-től pedig meglehetősen bizonytalanok az adataink, hiszen csak azt tudjuk, kiknek ítélte oda az Ösztöndíj Tanács az ösztöndíjat, az azonban nem derül ki, hogy az illető ezt elfogadta-e azt, és ha igen, mennyi időt töltött el, mivel foglalkozott Bécsben.

Elsődleges forrásként csaknem minden esetben a leginkább megbízható igazgatói jelentéseket használtam. Az ezek alapján összeállított és az 1924/25-től 1941/42-ig minden egyes esztendőről nyomtatásban megjelent beszámolók *(A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az … tanévben)* adatait is állandóan figyelembe vettem. Mivel ezek gyakran tömörebben foglalják össze az ösztöndíjasok tevékenységét, mint az igazgatók jelentései, nemegyszer inkább belőlük idéztem. További, kevésbé pontos források adatait is mindig föltüntettem; az egyes kimutatások közötti ellentmondásokra – ahol ez szükséges volt – rámutattam.

Adataim forrásai: Elsősorban a mindenkori igazgatók által írott jelentések, melyek néhány kivétellel a MNL OL P 1541-es fond 2. tételében találhatóak. A kivételek az alábbi beszámolók: 1928. július 23-i: MNL OL K 726 – 576/1928.; 1929. április 6-i: MNL OL K 726 – 303/1929.; 1929. júliusi: MNL OL K 726 – 662/1929.; 1930. augusztus 3-i: MNL OL K 726 –662/1930.; 1931. január 15-i: MNL OL K 726 – 384/1931.; 1931. január 31-i: MNL OL K 726 – 113/1931.; 1931. július 25-i: MNL OL K 726 – 640/1931.; 1932. január 28-i: MNL OL K 726 – 65/1932.; 1933. szeptember 1-jei: MNL OL K 726 – 730/1933.; 1935. szeptemberi: MNL OL K 726 – 472/1935.

Ezen túl használtam a külföldi magyar intézetek tevékenységéről az 1924/25. tanévtől az 1941/42-ig évente rendszeresen megjelenő, az ösztöndíjasok munkájáról is röviden beszámoló kiadványokat; a *Collegium Hungaricum Szövetség zsebkönyvé*nek – az igazgatói jelentések tükrében nem mindig teljesen megbízható – adatait; Fleischer Gyula 1934-ben készült, többször pontatlannak bizonyult kimutatását; Angyal Dávid 1931. április 8-i keltezésű összeállítását az intézet 1923/24–1930/31 közötti tagjairól; a *Hivatalos Közlöny* ösztöndíj-adományozásokról szóló – sokszor hiányos, az intézet esetében néha évekig elmaradó – tudósításait, a *Tiszti címtár*ak egyes adatait, valamint különböző levéltári aktákat (az eddigiekben nem ismertetettek jelzetét mindig megadtam).

Rövidítések:

Angy. = Angyal Dávid 1931. április 8-i keltezésű összeállítása az intézet 1923/24–1930/31 közötti tagjairól: MNL OL K 81, A Bécsi Magyar Történeti Intézet tagjairól, felvételi kérelmekről tétel.

BSz = Budapesti Szemle

CHZS = *Collegium Hungaricum Szövetség zsebkönyve 1936,* szerk. Martonyi János, Budapest, 1936.

Ék = *A Bécsi Magyar Történeti Intézet* (1933–tól: *A Gróf Klebelsberg Kunó [!] Magyar Történetkutató Intézet) évkönyve,* 1–10. évfolyam, Budapest, 1931–1940 (az 1., 2., 4. és 5. évf.: szerk. Angyal Dávid, közreműk. Károlyi Árpád;

3. évf. [ennél az évfolyamnál az évf. megjelölése hiányzik!]: szerk. Angyal Dávid; 6–10. évf.: szerk. Miskolczy Gyula, közreműk. Károlyi Árpád – Angyal Dávid).

Fl. = Fleischer Gyula összeállítása a Bécsi Magyar Történeti Intézet tagjairól: MNL OL K 636 – 702–60. (14.730/1934.); illetve Ék 3. évf., 398–412.

HK = Hivatalos Közlöny

Jel. = A Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatóinak jelentései (forrásuk, néhány – imént jelzett – kivételtől eltekintve: MNL OL P 1541, 2. tétel).

Külf. = *A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1924/25–1941/42. tanévben* [minden tanévről külön füzet jelent meg, az 1924/25. évi címváltozata: *A külföldi magyar intézetek megalapítása és 1924/25. évi működése*], Budapest, 1925–1944.

LK = Levéltári Közlemények

MNL OL= Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Sz = Századok

Alföldi András (1895–1981)

Rövidebb időszakokra – vendégként – gyakran fordult meg az intézetben. Külső tagként „a bécsi gyűjteményekben Ó-Pannónia római kori történetére és különböző numizmatikai kérdésekre" kutatott (Külf. 1924/25, 10). Hosszabb ideig, 1925. június első felében és júliusában volt az intézet kültagja, ekkor az *Untergang der Römerherrschaft in Pannonien* című munkája II. kötetéhez gyűjtött anyagot. „Kideríthette, hogy az eddig »szarmatának« nevezett régiségek mind az avar nép hagyatéka, s hogy ez az avar hagyaték egy messze Ázsiában gyökeredző kultúrának, a közös őstörök műveltségnek hajtása, melyet egymásután hoztak el az Altáj környékéről az országunkba nyomuló turáni törzsek – utoljára a magyar is; csak az nem látszik az utóbbinál, vajon kazár kölcsönzés–e vagy ősi tulajdon-e nálunk e formakincs?" (Jel. 1926. január.) 1926 első öt hónapjában az intézet belső tagjaként már „műve harmadik kötetkéjéhez folytatott szövegkritikai vizsgálatokat; egy hosszabb értekezést írt a »Honfoglalás előtti Magyarország történetének és kultúrájának kutatásáról«", sajtó alá készítette könyve II. kötetét (Jel. 1926. július 8.). Lásd még Angy.; Külf. 1925/26, 2; CHZS, 99.

Fl. – a többi forrás adatainak ellentmondó – kimutatása szerint Alföldi nemcsak az 1925/26., de az 1926/27. tanévben is fél esztendőnél hosszabb ideig volt az intézet tagja.

Bibliográfia: 1947-ig magyar nyelven megjelent műveiről: http://tortenelem.unideb.hu/okor/alfoldi/alfoldi_muvei.html. Válogatott bibliográfiája: http://mek.oszk.hu/00000/00019/html/a.htm.

Névpont: http://nevpont.hu/view/189.

Publ.:

A carnuntumi díszes ruhájú nőszobor = Az Országos Magyar Régészeti Társulat évkönyve I. 1920–22, Budapest, 1923, 39–41.

Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien, I–II., de Gruyter, Berlin–Leipzig, 1924–1926.

A keleti gótok betelepülése Pannóniába = Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kunó [!] negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére, születésének ötvenedik évfordulóján, Rákosi Jenő Magyar Hírlap Kiadóvállalata, Budapest, 1925, 121–126.

Leletek a hun korszakból és etnikai szétválasztásuk – Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung (Archaeologia Hungarica 9.), Budapest, 1932.

A kettős királyság a nomádoknál = Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére 1933. október 7., Sárkány-nyomda, Budapest, 1933, 28–39.

Magyarország népei és a Római Birodalom (Kincsestár – A Magyar Szemle Kis Könyvtára 42.), Budapest, 1934.

Bibliographia Pannonica. A rómaikori Magyarország és a népvándorláskor kutatásának új irodalma, I–VI., Dunántúl Pécsi Egyetemi Kiadó és Nyomda, Pécs, 1935–1941.

Pannónia rómaiságának kialakulása és történeti kerete, Sz 1936, 1–37, 129–162.

Keletmagyarország a római korban = A Magyar Történettudományi Intézet évkönyve 1943. Magyarok és románok, I., szerk. Deér József – Gáldi László, Budapest, 1943, 1–93.

Angyal Dávid (1857–1943)

Igazgatói kinevezése előtt is sok időt –„1923–29. években ismételten" (Angy.) – töltött változó belső tagként és vendégként az intézetben. Hosszabb ideig – egyfolytában több hétig – 1923 második felében, Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél levelezésének a *Fontes*-sorozat keretében történő kiadásához, a jegyzetekhez és a történeti bevezetéshez gyűjtött anyagot, hogy a kötet 1924 tavaszán sajtó alatt lehessen (Jel. 1924. január). 1924 szeptemberében azonban még mindig ehhez a kiadványhoz keresett kiegészítő adatokat (Jel. 1925. január). Lásd még Külf. 1924/25, 8.

1925 augusztusában és szeptemberében az intézet belső tagjaként a már kiszedett levelezéshez gyűjtött pótlékokat és Ghyczy Kálmán iratai kiadásának előkészítésén dolgozott. A kötet „a napokban már elhagyja a sajtót". (Jel. 1926. január; lásd még Külf. 1925/26, 1). Végül 1926 elején „kitűnő történeti bevezetéssel" megjelent a forráskiadvány. 1926 márciusában ismét az intézet belső tagja; a Ghyczy-iratokon dolgozott (Jel. 1926. július

8.). Akárcsak ez év júliusában, majd később újabb 10 napra kültagként, 1927 elején pedig – két ízben egy-egy hétig – változó belső tagként (Jel. 1927. február 2., 1927. július 18.; lásd még Külf. 1926/27, 4).

1927 második felében hat hétig, 1928 és 1929 első felében – nem derül ki, mennyi ideig – változó belső tag. Ekkor a Staatsarchiv Anglica sorozatában kutatott a Monarchia és Anglia viszonyára, 1849-től a berlini kongresszusig (Jel. 1928. február 24., 1929. július; Külf. 1927/28, 4).

1928 második felében, ismét változó belső tagként – nem tudjuk, mettől meddig – a francia forradalomra vonatkozó újabb szakirodalmat tanulmányozta (Jel. 1929. április 6.; Külf. 1928/29, 5).

Bibliográfia: 1937-ig megjelent műveiről Kozocsa Sándor állította össze: *Angyal Dávid irodalmi munkássága,* Ék. 7. évf., 324–350.

Névpont: http://nevpont.hu/view/309.

Publ.:

Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése, Pesti Lloyd Társulat, Budapest, 1926 (a *Fontes Levelezések* sorozatának egyetlen megjelent kötete).

A boszniai válság története, I. A szandzsák vasút, Ék 1. évf., 343–354.

A boszniai válság története, II. és befejező közlemény, Ék 2. évf., 313–354.

Der Hochverratsprozess des Grafen Ludwig Batthyány, Ék 3. évf., 348–356.

Die Thronbesteigung Franz Josephs I., Ék 6. évf., 205–225.

Die Regierung Franz Josephs I. in den Jahren des ungarischen Freiheitskampfes, Ék 9. évf., 179–238.

Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka, BSz 1922/190., 1–11.

Gróf Széchenyi István döblingi évei, Sz 1922, 465–498.

Az osztrák–magyar birodalmi probléma történetéből, BSz 1923/193., 118–133.

Gróf Széchenyi István Ifjúkori Naplói, Sz 1925, 337–365.

Gróf Széchenyi István (Irodalomtörténeti füzetek 28.), Pallas, Budapest, 1928.

Szakaszok Magyarország újabb történetéből, Franklin-Társulat, Budapest, 1928.

A bécsi holland követek jelentései 1670–1697, BSz 1930/219., 150–155.

Geschichte der bosnischer Krise, I–II., Ungarische Jahrbücher 1931, 410–418 és 1933, 19–53.

Gróf Széchényi István és Kossuth Lajos vitája = Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére 1933. október 7., Sárkány-nyomda, Budapest, 1933, 40–65.

Gróf Batthyány Lajos főbenjáró pöre, Sz 1933, 1–13.

Ferenc József ifjúsága (1830–1848), Sz 1934, 391–409.

I. Ferenc József trónralépése, BSz 1936/243., 129–151.

Gróf Batthyány és Jellasich bécsi találkozása, Sz 1936, 471–474.

Történeti tanulmányok, MTA, Budapest, 1937.

Gróf Andrássy Gyula (1823–1890) (Értekezések a történeti tudományok köréből XXV/11.), MTA–Franklin, Budapest, 1941.

Az ifjú Ferenc József (A Magyar Történelmi Társulat Könyvei 9.), Budapest, 1942.

Károlyi Árpád emlékezete. 1853–1940 (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek XXIII/12.), MTA, Budapest, 1943.

Ism.:

Lukinich Imre: A szatmári béke története és okirattára, Sz 1926, 521–525.

Károlyi Árpád: Az 1848–iki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt, Sz 1938, 92–97.

Ism. műveiről: Miskolczy Gyula, LK 1926, 250–252; Hajnal István, Sz 1927, 425–428; Balanyi György, Sz 1934, 123.

Asztalos Miklós (1899–1986)

1929. július 1-től augusztus 4-ig változó belső tagként „magyar ősnyomtatványokat tanulmányozott a Nemzeti Könyvtárban" (Jel. 1930. január; vö. Angy.). Lásd még MNL OL P 1541 2. tétel; Külf. 1929/30, 5.

Névpont: http://nevpont.hu/view/384.

Publ.:

A wittenbergi egyetem és a magyarországi kálvinizmus, Ék 2. évf., 81–94.

Megkerült az úgynevezett Nyírkállói-kódex, Sz 1929, 104–112.

Bakács István János (1908–1991)

1931. október közepe óta az intézet változó belső tagja. A bécsi egyetemen hallgatott előadásokat (Srbik, Spann és Hassinger professzoroknál), és Dopsch szemináriumán is részt vett. A Hofkammerarchivban az 1715–1720 közötti évekből származó Hoffinanz Ungarn, Siebenbürgen, Ungarisches Bergwesen című iratcsomókat vizsgálta át, és megtalálta a kincstár bocskói és rónaszéki uradalmainak összeírásait (1715., 1725. és 1741. évekből) (lásd Jel. 1932. január 28.). Kutatott a sóbányászat és a sókereskedelem történetére, az állami jövedelmek növelésére irányuló, III. Károly korában megfigyelhető törekvésekre vonatkozó iratokban is. 1932. május 1-jén távozott az intézetből (Jel. 1932. július 8.). Lásd még MNL OL K 726 – 1933–335 /34/; Külf. 1931/32, 6; Fl.; CHZS, 102; HK 1931, 149.

Névpont: http://nevpont.hu/view/633.

Publ.:

Törekvések a magyar állami jövedelmek fokozására az 1716/7 évi [!] török háború után, Ék 3. évf., 110–120.

A kincstár máramarosi bocskói uradalmának helyzete a XVII–XVIII. század fordulóján, Ék 4. évf., 318–328.

A sómonopólium Magyarországon III. Károly korában, Sz 1933, 611–653.

A regéc–sárospataki uradalom levéltára, LK 1935, 5–41.
A magyar jobbágy a XVIII. században, Sz 1936, 283–303.
A hazai hitelügyletek XVIII. századi történetéhez, Sz 1965, 6–32.
A magyar nagybirtokos családok hitelügyletei a XVII–XVIII. században, KSH, Budapest, 1965.
Ism. műveiről: Sinkovics István, LK 1966, 346–348.

Balassa Brunó (1896–1979)
1927 második felében az intézet kültagjaként kutatta a történettanítás történetét, különösen a Monarchia és Magyarország vonatkozásában (Jel. 1928. február 24.).
„Intézetünknek vendége volt e félévben egy hónapig. Megírta a latin tanítás történetét (1930) nagy tudománnyal és alapossággal" (Jel. 1931. július 25).
Névpont: http://nevpont.hu/view/715
Publ.:
A történettanítás múltja hazánkban. Neveléstörténeti forrástanulmány, Dunántúl Egyetemi Nyomda, Pécs, 1929.
A latintanítás története. Neveléstörténeti forrástanulmány, I–II., Sárkány-nyomda, Budapest, 1930–1931.
Ism. műveiről: Miskolczy István, Sz 1929, 429–431; Imre Sándor, Sz 1932, 214–219.

Ballagi Aladár (1853–1928)
Mint az intézet külső tagja „a [XIX. század] 40-es és 50-es évek eseményeire" kutatott (Külf. 1924/25, 10).
Névpont: http://nevpont.hu/view/595.

Balogh Jolán (1900 –1988)
Külső tagként „az olasz–magyar műtörténeti kapcsolatokat" kutatta (Külf. 1924/25, 10).
Bibliográfia: *Balogh Jolán tudományos munkássága. Bibliográfia,* Ars Hungarica 3. (1975/1.), 9–18; *Bibliographie Jolán Balogh,* Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae 34. (1989/1–2.), 6–18.
Névpont: http://nevpont.hu/view/870.
Publ.: *Mantegna magyar vonatkozású portréi,* Sz 1925, 234–263.
Mantegna magyar vonatkozású portréi (Pótlások és javítások), Sz 1926, 889–893.

Bánrévy György (1905–1956)
1934. október közepétől egy hónapon át változó belső tag. „Feladatául tűzte ki, hogy tisztázza Budavára erődítési műveinek történetét a törököktől való visszafoglalás idején kezdve." A hadilevéltárban és a kamarai levéltárban kutatott. (Jel. 1935. szeptember; Külf. 1934/35., 6.)
Az 1939/40. tanévben – nem tudjuk, mennyi ideig – ismét az intézet változó belső tagja volt. „A bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Heeresarchiv és Hofkammerarchiv anyagában kutatásokat végzett az 1604-ben Budára küldött követség által folytatott béketárgyalásokra nézve és a vonatkozó iratanyagot teljesen összegyűjteni igyekezett" (Külf. 1939/40., 6).
Névpont*:* http://nevpont.hu/view/2227.
Publ.*:*
Az első hivatalos intézkedések a visszafoglalt Budán 1686-ban = Tanulmányok Budapest múltjából V., Budapest, 1936, 242–270.
Az iratkezelés története Budán és Pesten 1686–1873, I–IV., LK 1934, 29–49, 1935, 171–215, 1936, 204–224, 1937, 210–222.
Ism. műveiről*:* Glaser Lajos, LK 1937, 297.

Baranyai Béla (1882–1945)
1922 második félévétől 1927 végéig – Angy. szerint 1923 januárjától 1928 januárjáig, Fl. szerint az 1921/22. tanévtől 1926/27-ig, a CHZS, 103 szerint 1923/24-től 1926/27-ig – volt az intézet állandó belső tagja.
Már 1922 második felében megkezdte az Einrichtungswerkkel kapcsolatos kutatásait, „a kiadvány első kötetéhez való bécsi anyaggal teljesen kész" volt." „Sikerült […] megállapítania, hogy a Kollonics-féle comissio az »Einrichtungswerk« létrejöttéig ez ügyben 80, mondd nyolcvan ülést tartott! Már maga ez a szám mutatja, milyen óriási súlyt helyezett az udvar ennek a magyar alkotmány-forgató reformnak létesítésére! Ha a comissio e lelkiismeretes munkásságával, mely előtt kalapot kell emelnünk, arányban áll Magyarország iránti jóakarata: mi más képe lett volna hazánk, a monarchia s a dinasztia jövőjének!" (Jel. 1923. január 29.) 1923 első félévében és 1923–24-ben folytatta kutatásait (Jel. 1923. július, 1924. január és július). 1924 második felére az Einrichtungswerk első kötete „hatalmas okirati anyagának sajtókész kéziratával" elkészült, ehhez a történeti bevezetés „kétharmada már meg van írva" (Jel. 1925. január; vö. Külf. 1924/25, 9). Ezzel azonban – bár 1926 elején a kötet már szedés alatt volt – sohasem készült el, így az iratanyag sem jelenhetett meg. Igaz, hogy emellett az 1681. és az 1687/88. évi országgyűlés történetét, valamint a Neoacquistica Commissio működését kutatta, megtalálta Patachich Boldizsár országgyűlési naplóját, belekezdett az Einrichtungswerk második kötetének munkálataiba; még a könyvtárat is kezelte és az adminisztrációban segédkezett. (Jel. 1925. augusztus 14., 1926. január, 1926. július 8., 1927. február 2.; Külf. 1925/26, 1.) „Kutatásainak quasi mellék-

termékeit […] egy kötetbe gyűjtve […] közrebocsátotta. A több tekintetből igen hasznos, részben kútfői értékkel bíró könyvnek címe: »Tanulmányok és közlemények a magyar jog-, alkotmány- és köztörténet köréből« II. füzet" (Jel. 1927. július 18.; vö. Külf. 1926/27, 3–4).

1927 végéig volt az intézet állandó belső tagja, „sikerült neki befejeznie mélyreható részletes kutatásait az összes bécsi állami, tartományi és városi levéltárakban az általa föladatul vett tartalmas és sokoldalú témákhoz, mint: az Ampringen-féle kormányzóság, az 1687/88-iki országgyűlés, a Kolonics-féle, Einrichtungswerket megelőző magyar közigazgatási reformtervezetek, aztán maga az Einrichtungswerk – melynek első kötete [még ekkor is!] nyomás alatt van – és végül ennek 1723-ig lenyúló appendixei. Szerencse, hogy e nagyfontosságú kérdésekre vonatkozó anyag azon részével, mely a volt osztrák kancellária levéltárában rejlett, legelőbb, még a nyár derekán végezhetett Baranyai, mielőtt ez a levéltár a bécsi júliusi kommunista lázadás alatt az igazságügyi palotával […] a lángok martaléka lőn!" (Csak az a szerencsétlenség, hogy Baranyai alig publikált valamit ezekből a kutatásaiból. Lásd Jel. 1928. február 24.)

A *Tiszti címtár*ak adatai alapján 1927–1928-ban a Történeti Intézetben Károlyi Árpád mellett volt „beosztva".

Varga Endre 1945-ös búcsúztatója kiemelte: „Személyében a régi, Tagányi-féle tudós típus egyik kései, de nem kisebb értékű képviselője dőlt ki historikusaink sorából, azé a típusé, mely szakadatlan munkával mély és széleskörű ismereteket gyűjtött, tudásának publikáció formájában való felhasználásához azonban többnyire kevés kedvet mutatott. […] Az újonnan felállított Bécsi Magyar Történeti Intézethez helyeztetvén át, 1923-ban kiszakadt az Orsz. Levéltár kötelékéből, s megvált a Magyar Történelmi Társulat eddig betöltött titkári tisztétől, hogy ezután a bécsi levéltárakban folytassa hangyaszorgalmú munkáját. Itteni működését, melynek keretében a bécsi magyar kultúrintézmények szervezésében és vezetésében is segédkezett Károlyi Árpádnak, néhány év múlva a debreceni egyetem katedrájával cserélte fel […]. Élete főműve, az Einrichtungswerk, melyen oly hosszú időn át lankadatlan szorgalommal dolgozott, nem hagyhatta el a sajtót. Megjelent művei – néhány tanulmány a magyar alkotmány- és jogtörténet, egyháztörténet és magánjog köréből – értékeik dacára sem adnak kellő képet szerzőjük nagy tárgyi tudásáról, sokoldalúságáról s arról a rendszerességről, mellyel hatalmas anyaga felett uralkodott." (Sz 1945–1946, 302.)

Baranyai munkája – az azóta szükséges kiegészítésekkel – végül 2010-ben látott napvilágot: *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1890)* (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Band 39., Quellen Band 1.), szerk. Kalmár János – Varga J. János, Stuttgart, 2010.

Névpont: http://nevpont.hu/view/2281.

Publ.:

Hogyan történt az 1687/88. évi 1–4. törvénycikk szerinti törvényszöveg becikkelyezése, Ék 3. évf., 65–104.

Zsigmond király u.n. Sárkány-rendje (Adalék a magyar trónöröklési kérdés történetéhez), Sz 1926, 561–591, 681–719.

Tanulmányok és közlemények a magyar jog-, alkotmány és köz-történet köréből 1–2., Budapest–Karcag, 1926–1927.

Az örökös királyság eszméje 1655–1687 és Esterházy Pál = Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére 1933. október 7., Sárkány-nyomda, Budapest, 1933, 84–109.

Némi adalékok jog- és egyháztörténetünkhöz. 1. Vizsgálódások a quadripartitum körül. 2. Volosinovszky József munkácsi püspökké kinevezése, klny. a *Viski Illés József Emlékkönyv*ből, Budapest, 1942.

Baráth Tibor (1906–1992)

1929 első felében két hónapon át az intézet változó belső tagja. „Az állami adóknak a XVII. század első felében végbement fejlődéséhez gyűjtött […] az udvari kamarai levéltárban adatokat" (Jel. 1929. július; vö. Külf. 1928/29, 5).

1929 második felétől rendes belső tagként „Magyarország XVI. és XVII. századi államgazdasági viszonyait tanulmányozta kapcsolatban a nyugat-európai gazdasági élet és az állami közigazgatás általános fejlődésével. Átvizsgálta e célból a bécsi udvari kamara […], a bécsi állami levéltár […] és az alsó-ausztriai kamara […] idevágó anyagát. […] Kutatásai fényt vetnek az abszolutista eszmék előrehaladására és arra a nagy átalakulásra, amelyet a középkori szervek eltűnése és újak keletkezése jelentett. Kutatásaiban 1630-ig haladt előre" (Külf. 1929/30, 4). „Ezenkívül folytatta adótörténeti kutatásait" (Jel. 1930. január). 1930 elején, Deér Józseffel együtt Prágába utazott, hogy az ottani levéltárakban kutassa az I. világháború után odakerült források között a magyar állam XVII. századi pénzügyeit és honvédelmi rendszerét „Kamarai jövedelmek Magyarországon a XVII. században" című értekezéséhez. Ez év szeptember végéig maradt az Intézetben. (Jel. 1930. augusztus; Fl.) „1930 októberében Baráth Párizsba utazott, hogy az ottani gyűjteményekben kiegészítse ismereteit az udvari abszolutizmus megalakulása eszközeiről" (Jel. 1930. január 15.; vö. CHZS, 104). Angy. szerint 1929 januárjától 1930 szeptemberéig volt az intézet rendes belső tagja.

Publ.:
A harmincadjövedelmek közigazgatási költségei Felsőmagyarországon a XVII. század elején, Ék 1. évf., 161–166.
A magyar állam adóügye 1605–1648, Sz 1930, 607–655, 697–737.
Ism.:
Hajnal István: Az 1642. évi meghiúsult országgyűlés időszaka, Sz 1934, 86–89.
Fekete, Ludwig: Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nicolaus Esterházy, Sz 1934, 86–89.
Ism. műveiről: Fekete Nagy Antal, LK 1930, 310–313.

Bártfai Szabó László (1880–1964)
Kültagként „a döblingi hagyatékban talált, Széchenyihez intézett leveleket gyűjtötte egybe" (Külf. 1924/25, 10).
Névpont*:* http://nevpont.hu/view/2447.
Publ.:
Gróf Széchenyi István és kortársai (A Sárvár–felsővidéki gróf Széchényi család története 3. kötetének címlapkiadása), Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1926.
Naplók, emlékiratok és feljegyzések Magyarország történetéhez. 1815–1867, A Háborús Felelősség 1928–1929/5., 399–418, 1928–1929/6., 480–497.
Széchenyi István levele a Magyar Tudományos Akadémiához 1858-ban (Adatok a Magyar Tudományos Akadémia és a XIX. század első felének történetéhez 2.), MTA, Budapest, 1929.
Gróf Széchenyi György levelei br. Ebergényi Lászlóhoz, I–II., Kertész Nyomda, Budapest, 1929.
Széchenyi, Petőfi és az Ellenzéki Kör 1848-ban, Magyar Könyvszemle 1930/1–2., 3–28 (klny. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1930).
Széchenyi gazdaságpolitikai tételei, Közgazdasági Szemle 1930/11., 771–786.
Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez, 1808–1860, I–II., Posner, Budapest, 1943.
Ism. műveiről: Farkas László Sz 1947, 329–330.

Bartoniek Emma (1894–1957)
1925 szeptember–októberében öt hétig az intézet kültagja; a magyar rendi országgyűlés belső szervezetének történetét kutatta – az 1607–1612 közötti időszakban – a bécsi állami levéltárban. (Jel. 1926. január; Külf. 1924/25, 10 és 1925/26, 2.)
Névpont: http://nevpont.hu/view/2489.

Belitzky János (1909–1989)

1931. július 15-től augusztus végéig az intézet változó belső tagjaként a magyar gabonakivitel történetét kutatta a Hofkammerarchiv Hungarn, Niederösterreich, Camerale és Bancale sorozatának fascikulusaiban (Jel. 1932. január 28.). „Az Ung. Gedenkbüchereket is átnézte. Az 1820-tól kezdődő időszakra a pénzügyminisztérium levéltárában az Acta Cameralia Hungarica iratait nézte át. Ez adatok segítségével sikerült […] velencei, római és budapesti kutatási eredményét világosan összefoglalnia. Adatai kiegészítésére Pozsonyba is átutazott és átvizsgálta a városi számadáskönyveket. Főfeladatával kapcsolatban lemásolta a Nationalbibliothek Foscarini-kéziratai közt található velencei évkönyvek magyar vonatkozású részeit. Megállapította, hogy ezek a kódexek a magyarországi tatárjárást adják elő Dalmatini és Monaci olasz krónikások alapján, akik viszont Rogeriust és Spalatoi Tamást használták fel" (Külf. 1931/32, 7). Lásd még CHZS, 107.
Bibliográfia: Czipóné Angyal Erzsébet: *Belitzky János műveinek bibliográfiája = Nógrádi történeti évkönyv 1989. Belitzky János emlékének tiszteletére,* szerk. Bugyinszky Istvánné – Szvircsek Ferenc, Salgótarján, 1989, 9–17.
Névpont*:* http://nevpont.hu/view/1082.
Publ.:
Nyugatmagyarország védelmi rendszere és határőrnépei a középkorban, Ék 4. évf., 56–73.
A magyar törzsek és nemzetségek vándorlása, Ék 5. évf., 53–83.
A magyar gabonakivitel története 1860-ig (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 2.), Budapest, 1932.
Sopron vármegye története, I., Stephaneum Nyomda, Budapest, 1938.
Vázlatok a nyugatdunántúli gyepűk népeinek történetéhez, Budapest, 1940.
A magyar nagybirtok. Történelmi áttekintés (Anonymus könyvtár 9.), Budapest, 1946.
Ism.:
Thim József: A magyarországi 1848/49-diki szerb fölkelés története II. köt., LK 1932, 145–148.
Ism. műveiről: Pleidell Ambrus, Sz 1935, 368.

Benda Kálmán (1913–1994)
1937. június–júliusában változó belső tagként „a XV–XVII. századi magyar missziótudat történetével, a »kereszténység védőbástyája« gondolat eredetével és megnyilatkozási formáival foglalkozott" (Külf. 1936/37, 8).
Az 1940/41. tanévben ismét változó belső tag volt, „a XVI. és XVII. századdal foglalkozó egykorú német röpirat- és nyomtatványanyagot tanulmányozta át, főképp Bocskai Istvánra vonatkozólag. A gyűjtött anyagot

Bocskai István életrajzának keretében használta fel." (Külf. 1940/41, 6.)

Bibliográfia: Dippold Péter: *Benda Kálmán műveinek bibliográfiája,* Történelmi Szemle 1984/3., 480–503; Dippold Péter: *Benda Kálmán műveinek bibliográfiája 1935–1983 = Adalékok a 16–20. századi magyar művelődés történetéhez,* szerk. Bálint István János, OSZK, Budapest, 1987, 227–269; Soós István: *Benda Kálmán műveinek bibliográfiája = A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára,* szerk. Glatz Ferenc, MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1993, 415–451.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/1136.

Publ.:

A keresztény közösség, Magyarország és a török hatalom a XV. században, Ék 6. évf., 3–31.

A magyar nemzeti hivatástudat története a XV–XVII. században (A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának kiadványai 11.), Budapest, 1937.

A törökkor német újságirodalma. A XV–XVII. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához, klny. a Magyar Történettudományi Intézet évkönyvéből, Budapest, 1942.

Bocskai István, 1557–1606, Franklin-Társulat, Budapest, 1942.

Ism. műveiről: Rúzsás Lajos, Sz 1943, 495–496; Borbély Mihály, Társadalomtudomány 1943/4–5., 507–508; Waczulik Margit, Sz 1944, 114.

Benkő Andrea (?–?)

Az 1940/41. tanévben – nem derül ki, mennyi ideig – változó belső tagként a pannóniai római üveganyagot feldolgozó doktori disszertációjához gyűjtött anyagot a bécsi és Bécs környéki állami és magángyűjteményekben. Erről szóló munkája végül csak 1962-ben jelenhetett meg.

Publ.: *Üvegcorpus* (Régészeti füzetek II/11.), Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1962.

Berényi Tibor (1911–1932)

1932 júliusában az intézet változó belső tagja. A magyarországi juhtenyésztés és gyapjútermelés 1780 és 1820 közötti történetét kutatta a Hofkammerarchivban, a Staatsarchivban és a pénzügyminisztériumban. 1932. október 27-én, 21 évesen halt meg. (Jel. 1933. szeptember 1.; Külf. 1932/33, 7; MNL OL K 726 – 1933–335 /34/.)

Berlász Jenő (1911–2015)

Az 1936/37. tanévre kapott ösztöndíjat; 1936. október elejétől 1937 június végéig volt az intézet állandó belső tagja. „A bécsi udvar jobbágypolitikája II. Lipót és I. Ferenc korában" című tanulmányához gyűjtött anyagot Bécsben az állami és az udvari kamarai levéltárban. „Az előbbi intézetben a Staatsrat, Conferenz, Kabinet, Minister Kollowrat, Kaiser Franz jelzetű aktacsomókat, valamint a Comitialia című gyűjteményeket, az utóbbi helyen pedig a magyar kamarai osztály egész levelezését tanulmányozta át." (Külf. 1936/37, 7; HK 1936. 289.)

Bibliográfia: *Gazdaságtörténet – könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára,* szerk. Búza János, MTA-BKÁE Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport, Budapest, 2001, 511–514.

Publ.:

A Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlások szociális háttere, Ék 9. évf., 1–44.

A német lovagrend bécsi levéltára. „Ungarn"-csoport, LK 1937, 74–83.

A mezőgazdaság állapota = Magyar művelődéstörténet III. A kereszténység védőbástyája, szerk. Domanovszky Sándor, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1940, 159–185.

Ipar és kereskedelem = Magyar művelődéstörténet III. A kereszténység védőbástyája, 187–216.

Az erdélyi úrbérrendezés problémái (1770–1780), Sz 1941, 236–277.

Erdély gazdasági élete, klny. az *Erdély* című kötetből, Budapest, 1941.

A magyar jobbágykérdés és a bécsi udvar az 1790-es években, Athenaeum, Budapest, 1942.

A románság az erdélyi agrártársadalomban = A Magyar Történettudományi Intézet évkönyve. Magyarok és románok, I., szerk. Deér József – Gáldi László, Budapest, 1943, 572–598.

Az erdélyi jobbágyság gazdasági helyzete a XVIII. században (Értekezések a történeti tudományok köréből – Új sorozat 10.), Akadémiai, Budapest, 1958.

Ism.:

A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet évkönyve V. évf., Sz 1938, 345–348.

Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780–1815, Sz 1959, 563–567.

Ism. műveiről: Szabó István, Sz 1944, 549–550.

Bobula Ida (1900–1981)

1931. január 15-től a félév végéig – Fl. kimutatása szerint fél esztendőnél hosszabb ideig – az intézet belső tagja. „A nő helyzete a XVIII. század magyar társadalmában" című könyvén dolgozott a Nemzeti és az Egyetemi

Könyvtárban, valamint a Staatsarchivban. „Az igen érdekesnek ígérkező munka már majdnem elkészült” (Jel. 1931. július 25.). „A Bécsen át Magyarország felé terjedő francia hatás útjának megismerése végett tanulmányozta a Staatsarchivban az udvari szertartásokra vonatkozó Zeremonial-Akten iratcsoportot. […].Foglalkozott azonkívül a Staatsarchiv egyéb kéziratos anyagával, így a Zinzendorf–féle naplókkal is” (Külf. 1930/31, 5). Lásd még CHZS, 110.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/1809.

Publ.:

Dáma és gazdaasszony a XVIII. században, Társadalomtudomány 1932/2., 196–199.

Nők az 1790-es évek közelében, Társadalomtudomány 1932/3–4., 282–295.

A nő a XVIII. század magyar társadalmában, Magyar Társadalomtudományi Társaság, Budapest, 1933.

Draskovich Eusebia, Városi Nyomda, Debrecen, 1936.

Nők útja a matriarchatustól a mai társadalomig, Hollóssy Nyomda, Budapest, 1938.

A nőkérdés a múlt század elején, Társadalomtudomány 1943/4–5., 195–407.

Ism. műveiről: Szombatfalvy György, Társadalomtudomány 1934/1–2., 106; Pleidell Ambrus, Sz 1935, 249–250.

Bónis Éva (1919–1999)

Az 1940/41. tanévben – nem tudjuk, mennyi ideig – az intézet változó belső tagjaként a pannóniai római házi kerámia anyagát földolgozó doktori értekezéséhez gyűjtött anyagot a bécsi és a Bécs környéki gyűjteményekben. (Külf. 1940/41. 6.)

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/2012.

Publ.:

A császárkori edényművesség termékei Pannoniában (A terra szigillátákon kívül). I. A korai császárkor anyaga – Die kaiserzeitliche Keramik aus Pannonien (Ausser der Sigillaten) I. Die Materialien der frühen Kaiserzeit (Dissertationes Pannonicae ex Instituto Numismatico et Archaeologico Universitatis de Petro Pázmány Nominatae Budapestinensis Provenientes, II. 20.) Budapest, 1942.

Borsányi Károly (1914–1980)

1939. március elejétől június végéig az intézet állandó belső tagjaként „a római szociálpolitikára vonatkozó legújabb német irodalom eredményeit dolgozta fel. A bécsi Egyetemi Könyvtáron és Nationalbibliothekon kívül főképpen az egyetem archeológiai és epigráfiai szemináriumainak szakkönyvtárait látogatta. […] A gyűjtött anyagot egy a jövőben teendő római tanulmányút eredményeivel kibővítve, nagyobb terjedelmű munkában szándékozik közrebocsátani, amelynek tárgya a római népjóléti politika alapelveinek és módszereinek kimerítő története lesz.” (Külf. 1938/39. 6.)

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/2126.

Bruckner Győző (1877–1960)

1927 és 1928 második felében egy-egy hónapig az intézet kültagjaként gyűjtött anyagot „A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben” című műve második kötetéhez – az elsőt 1922-ben adták ki –, a 18. század második feléből. (E kötet végül nem jelent meg, kéziratban maradt: *A katholikus reakció Mária Terézia és II. József korában a Szepességen. 1. Az aposztáziarendelet hatása a Szepességen. 2. II. József egyházpolitikájának mérlege a Szepességen,* akadémiai prémiumi tanulmány, Budapest, 1959.) Lásd Jel. 1928. február 24., 1929. április 6.; Külf. 1928/29, 5.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/1675.

Czeglédy Károly (1914–1996)

Két esztendőn keresztül volt a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasa; hogy ottani tanulmányait kiegészíthesse, az 1941/42. tanévben két hónapi intézeti – változó belső –„tagságot kapott arab nyelvészeti tanulmányokra” (Külf. 1941/42, 8–9 és 6).

Bibliográfia: *Bibliography of Károly Czeglédy,* Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 1996/1–4., 9–12; *Czeglédy Károly írásainak válogatott bibliográfiája = Czeglédy Károly (1914–1996),* szerk. Bolla Kálmán, ELTE Fonetikai Tanszék, Budapest, 1997, 7–12.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/7655.

Publ.:

Magna Hungaria, Sz 1943, 277–306.

A magyarság Dél-Oroszországban; Keleten maradt magyar töredékek; A mohamedán források = A magyarság őstörténete, szerk. Ligeti Lajos, Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézet – Franklin-Társulat, Budapest, 1943, 100–122, 154–177 és 240–242.

Csapodi Csaba (1910–2004)

Az 1933/34. tanévben – november 1-jétől június végéig – az intézet állandó belső tagja (MNL OL K 726 – 1934–280 /34/; CHZS, 115). „Főleg II. József magyarországi vámpolitikájával foglalkozott. Felhasználta az államtanács aktáit az állami levéltárban, valamint az udvari kamarai levéltárban a Hungarn Maut és a Hungarn Commerz idevágó anyagát. A tárgy egy részét már fel is dolgozta […] az Intézet Évkönyvének IV. kötete szá-

mára. A Magyar Szemle májusi számában egy cikket tett közzé »A keresztény rendi állam publicisztikája Ausztriában« címmel. Végül Lukinich Imre egyetemi professzor részére kikereste az udvari kamarai levéltár Hungarn–sorozatának 18 fasciculusából (1701–1703) a II. Rákóczi Ferencre vonatkozó okmányokat." (Külf. 1933/34. 5.)

Bibliográfia: Tóth Gábor, *Csapodi Csaba tudományos munkásságának bibliográfiája (1931–2000) = Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére. Tanulmányok / Festschrift zu Ehren von Csaba Csapodi,* szerk. Rozsondai Marianne, Argumentum, Budapest, 2002, 405–433.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/7650.

Publ.:

A vámhatár megszüntetése Magyarország és Erdély közt 1784-ben, Ék 4. évf., 364–378.

Die Entstehung des ungarischen Zolltarifes von 1784, Ék 6. évf., 175–187.

A keresztény rendi állam publicisztikája Ausztriában, Magyar Szemle 1934/5–8., 26–31.

Az államtanács közgazdasági felfogása II. József korában = Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére, 1937. május 27., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937, 96–109.

Die Wirtschaftspolitik des österreichischen Staatsrates im Zeitalter Josephs II., Mitteilungen des Institutes für Österreichische Geschichtsforschung, 1959/3–4., 317–326.

Ism.:

Salacz Gábor: A magyar kultúrharc története 1890–1895 […], Sz 1941, 220–221.

Csóka J. Lajos: A magyar tudományosság megszervezésének kísérletei a XVIII. Században, Sz 1945–1946, 284–285.

Császár Edit(h) (1932-től Mályuszné) (1910–1992)

1931. június 7-től augusztus 16-ig az intézet változó belső tagja. „A Hofkammerarchivban a hajdúvárosok kialakulására és belső rendezkedésére nézve kutatott adatokat. Az átnézett anyag leginkább a hajdúk nemzetiségéről adott felvilágosítást. A hajdúkapitányok […] csaknem kizárólagosan magyar nevűek." (Jel. 1932. január 28.) Lásd még Külf. 1931/32, 7.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/9486.

Publ.:

Színház és közönség a XIX. század derekán, Ék 5. évf., 279–293.

A hajdúság kialakulása és fejlődése (A debreceni Tisza István Tud. Társ. Honismertető Bizottságának Kiadványai VII. köt. 28. füz.), Debrecen, 1932.

Ism.:

Pukánszkyné Kádár Jolán: A Nemzeti Színház százéves története I–II. Iratok a Nemzeti Színház történetéhez […], Sz 1942, 218–227.

Ism. műveiről: Györffy István, Sz 1933, 224–225.

ifj. Csemegi József (1909–1963)

1934. július 9-től október 8-ig az intézet változó belső tagja. Az egri székesegyház és a budai koronázó főtemplom építésének történetét tanulmányozta (Jel. 1935. szeptember; Külf. 1934/35, 5 szerint csak szeptember elejéig maradt az intézetben!). Lásd még CHZS, 115.

Publ.:

Az egri várszékesegyház jelentősége a XII. században. Die Kathedrale von Eger im XII. Jahrhundert, klny. az Archeologiai Értesítőből, Budapest, 1935.

Fejezet az egri Várszékesegyház építésének történetéből, klny. a Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye 1935/11–12. számából), Budapest, 1935.

Adatok a budavári főtemplom középkori építéstörténetéhez = Tanulmányok Budapest múltjából VIII., Budapest, 1940, 118–167.

A budavári főtemplom középkori építéstörténete (Magyar Műemlékek), Képzőművészeti Alap, Budapest, 1955.

Ism. műveiről: Voit Pál, Sz 1937, 251–252.

Csóka (J.) Lajos (1904–1980)

Bár már az 1931/32. tanévre is az intézetbe szóló ösztöndíjat nyert el (HK 1931, 149) – valószínűleg halasztással –, 1932. október 1-jétől 1933. július 31-ig volt állandó belső tag (MNL OL K 726 – 1933–335 /34/ és 1934–280 /34/). Kezdetben Kollár Ádám Ferenc „egyes művei keletkezése történetét próbálta megírni, de tanácsomra [Angyal Dávidéra] biográfiai keretbe igyekezett foglalni kutatásai eredményét". Elsősorban az Oberhofmeisteramt protokollumaiban és a Staatsrat aktáiban, a Staatsarchivban és a Hofkammerarchivban kutatott, ezen kívül a tanév második szemeszterében az Institut für Österreichische Geschichtsforschung rendkívüli tagja volt, és az egyetemen is hallgatott előadásokat (Dopschnál, Hirschnél és Srbiknél). (Jel. 1933. szeptember 1.) Kutatásai „eredményeinek egy részét »Kollár Ádám szerepe az államtanács magyar kamerális tárgyalásaiban« című tanulmányában mutatta be" (Külf. 1932/33, 6; lásd még Fl.).

1933. október 23-tól december 31-ig az intézet változó belső tagja (MNL OL K 726 – 1934–280 /34/; CHZS, 116). 1933 februárjától júliusig „mint vendég lakott az Intézetben. Mint az Österreichisches Institut für Geschichtsforschung tagja, rendszeresen részt vett az Intézet előadásain és gyakorlatain. Különben folytatta Kollár Ádám életének és működésének kutatását a különféle bécsi levéltárakban. […] Kutatása Kollárnak eddig nem ismert vagy félreismert pedagógiai működésére irányult, amely kutatásaival a Ratio Educationis keletkezéstörténetére is új fényt kíván vetni." (Külf. 1933/34, 5–6.)

Az 1935/36. tanévben – nem tudjuk, mennyi ideig – változó belső tagként „Kollár Ádám és Mária Terézia iskolareformja" című tanulmányához gyűjtött anyagot (Külf. 1935/36, 7).

Az 1939/40. tanévben ismét változó belső tag volt, „a bécsi Staatsarchivban az 1760–1790. éveknek a magyar közoktatás állami szervezésére és irányítására vonatkozó iratanyagát tanulmányozta át". Ennek eredményeképp jelent meg egy tanulmánya az intézeti évkönyv 1939. évfolyamában. (Külf. 1939/40, 6.)

Bibliográfia: 1941-ig írott műveiről: *A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola évkönyve az 1941/1942-i tanévre,* Pannonhalma, 1942, 271–272.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/10023.

Publ.:

Kollár Ádám Ferenc hatása az államtanács magyar kamerális tárgyalásaira, Ék 5. évf., 150–173.

Der erste Zeitabschnitt staatlicher Organisierung des öffentlichen Unterrichtswesens in Ungarn (1760–1791), Ék 9. évf., 45–124.

Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám (A Pannonhalmi Főiskola Könyvei 5.), Pannonhalma, 1936.

Bessenyei György és a bécsi udvar (A Pannonhalmi Szemle Könyvtára 19.), Pannonhalma, 1936.

A Ratio Educationis korszaka = Magyar művelődéstörténet IV. Barokk és felvilágosodás, szerk. Domanovszky Sándor, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1941, 453–481.

Állam és egyház a fejedelmi abszolutizmus és a felvilágosodás korában, Szent István Társulat, Budapest, 1941.

A magyar tudományosság megszervezésének kísérletei a 18. században = A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola évkönyve az 1941/1942-i tanévre, Pannonhalma, 1942, 3–59.

Kollár Ádám és az 1777-i Ratio Educationis, Magyar Pedagógia 1977/3–4., 388–408.

Ism. műveiről: Imre Sándor, Sz 1937, 348–351; Csapodi Csaba, Sz 1945–1946, 284–285.

Deér József (1905–1972)

1929 elejétől – Angy. szerint 1929 márciusától – 1930 júliusáig az intézet állandó belső tagja. Egyetemi előadásokat látogatott „és buzgón dolgozott Patsch tanár úr szemináriumában. […] Tanulmányainak egyik terméke, mely a dalmát városi szervezet és önkormányzat kérdéseivel foglalkozik, az »Ungarische Jahrbücherben« fog legközelebb megjelenni" (Jel. 1929. július; lásd még Külf. 1928/29, 4).

Ezután Hóman Bálint megbízásából a Nationalbibliothek kézirattárában „a középkori magyar források problémájának megoldásán fáradozik. […] A munka első része az összes középkori magyar források ősének, a Gesta Hungarorumnak rekonstrukciója." Két önálló értekezést is írt (Descriptio Europae orientalis és Szkitia leírása a Gesta Hungarorumban). (Jel. 1930. január; Külf. 1929/30. 4.) Bár eredetileg az 1929/30. tanév első felére kapta az ösztöndíjat (HK 1929, 230), csak 1930 júliusában távozott az intézetből. Feladata „filológiai részét […] főbb pontjaiban elvégezte, bár szüksége lesz még arra, hogy kinyomatott szövegekből merített párhuzamokat összehasonlítsa az eredeti kéziratokkal is. […] Deér jelentékeny tudományos munkát végzett s amellett még a magyar tudomány jó hírnevét is gyarapította a külföldön." (Jel. 1930. augusztus, 1931. január 15.; Fl., CHZS, 117.)

Bibliográfia: *Egy életmű adatokban. Deér József (1905–1972) munkássága. Bibliográfia,* Aetas 1990/3., 153–156; *Deér József emlékezete. Tanulmányok Deér József (1905–1972) professzor születésének centenáriumára,* szerk. Koszta László, JATE Press, Szeged, 2006, 121–131.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/4533.

Publ.:

Közösségérzés és nemzettudat a XI–XIII. századi Magyarországon, Ék 4. évf., 93–111.

Szkítia leírása a Gesta Ungarorumban, Magyar Könyvszemle 1930/3–4., 243–263.

A magyar–horvát államközösség kezdetei = Jancsó Benedek emlékkönyv, szerk. Asztalos Miklós, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1931, 97–131.

Die dalmatische Munizipalverfassung unter der ungarischen Herrschaft bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts, Ungarische Jahrbücher 11. (1931), 377–387.

Ungarn in der Descriptio Europae Orientalis, Mitteilungen des Instituts der Österreichischen Geschichtsforschung XLV. (1931), 1–22.

Heidnisches und Christliches in der Altungarischen Monarchie (Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Hungariae Francisco-Josephinae. Sectio geographico–historica I. 2.), Szeged, 1934.

Die Anfänge der ungarisch–kroatischen Staatsgemeinschaft (Études sur l´Europe Centre–Orientale – Ostmitteleuropäische Bibliothek 4.), Budapest, 1936.

Pogány magyarság, keresztény magyarság, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938.

A magyar királyság megalakulása = A Magyar Történettudományi Intézet évkönyve, szerk. Deér József, Budapest, 1942, 1–90.

Domanovszky Sándor (1877–1955)

Rendkívül sokszor időzött vendégként az intézetben. Hosszabb ideig 1923 első három hónapjában – már ekkor is József nádor iratainak közreadásához – kutatott (Jel. 1923. július). „Értékes gyűjteményének első kötete okmánytár alakban már a könyvpiacon van és tartalmának újszerűségével a legszélesebb körök érdeklődésére tarthat számot" (Külf. 1924/25, 9).

1925 augusztusában és szeptemberében négy hétig dolgozott a kiadvány második kötetének előkészítésén. (Jel. 1926. január; Külf. 1925/26, 2.) 1926 első felében néhány hétig ismét az intézet belső, ez év júliusában külső tagja; rövidebb ideig az 1926/27. tanévben is folytatta a József nádor-témát. (Jel. 1926. július 8., 1927. február 2.; Külf. 1926/27, 4; Angy.)

„József nádor iratainak II. kötetében (1805–1807) sok becses anyagot tett közzé a bécsi levéltárakból. Igen értékes kiadványában szép sikerrel használta fel azt a segítséget, amit intézetünk szervezete nyújt a kutatónak." (Jel. 1930. augusztus.)

Bibliográfia: 1937-ig írott műveiről: *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. 1937. május 27.,* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937, 715–723.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/4550.

Publ.:

József nádor iratai I. 1792–1804, Budapest, 1925; *II. 1805–1807,* Budapest, 1929; *III., 1807–1809,* Budapest, 1935; *IV., 1809–1812,* Budapest, 1991 (Domanovszky Sándor kézirathagyatékából s. a. r., bev. Glatz Ferenc; *József nádor élete I.,* 1–2., Budapest, 1944. [Valamennyi kötet a Magyar Történelmi Társulat *Fontes* József Nádor Élete és Iratai sorozatában jelent meg. A sorozat első kötete a *József nádor élete,* második–ötödik kötete a *József nádor iratai* I–IV. volt.]

Francia emisszáriusok Magyarországon 1806-ban, Ék 2. évf., 220–258.

Ürményi József perszonális kegyvesztése = Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kunó [!] negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére, születésének ötvenedik évfordulóján, Rákosi Jenő Magyar Hírlap Kiadóvállalata, Budapest, 1925, 531–540.

József nádor teljhatalmú kormányzása 1805-ben, BSz 1930/217., 64–93.

Ism. műveiről: Ányos Lajos, LK 1925, 256–262; Miskolczy Gyula, Sz 1926, 743–748; Hajnal István, LK 1930, 293–297; Varga Zoltán, Sz 1935, 460–464; Gálos Rezső, Irodalomtörténeti Közlemények 1937/2., 206–208; Miskolczy Gyula, Sz 1947, 319–327.

Eckhart Ferenc (1885–1957)

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/4560.

Publ.:

Egy nagy magyar főpap életéből, Ék 2. évf., 272–284.

Ferenc József és a baloldali sajtó, Ék 3. évf., 386–392.

A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában, Apostol, Budapest, 1922.

A bécsi udvari kamarai levéltár, LK 1923, 25–68.

Az osztrák levéltárügy a háború után, LK 1926, 20–43.

Mária Terézia és a magyar parasztkérdés = Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kunó [!] negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére, születésének ötvenedik évfordulóján, Rákosi Jenő Magyar Hírlap Kiadóvállalata, Budapest, 1925, 499–512.

A volt monarchia udvartartásának vagyona, Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1928.

A Habsburg-Lotharingiai ház családi törvénye, MTA, Budapest, 1929.

A püspöki székek és káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig, Stephaneum Nyomda, Budapest, 1935.

A Jog- és Államtudományi Kar története 1667–1935 (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Története 2.), Budapest, 1936.

Thallóczy Lajos, a történetíró (A Thallóczy Lajos Társaság Kiadványai 7.), Budapest, 1938.

A szentkorona-eszme története, MTA, Budapest, 1941.

Magyar alkotmány- és jogtörténet, Politzer, Budapest, 1946.

A bécsi udvar jobbágypolitikája 1761–1790-ig, Sz 1956, 69–125.

A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780–1815, Akadémiai, Budapest, 1958.

Ism. műveiről: Paulinyi Oszkár, Sz 1925, 289–296; Egyed István, Katholikus Szemle 1941/5., 166–170; Deér József, Sz 1942, 201–206; Nagy István, LK 1959, 150–152; Berlász Jenő, Sz 1959, 563–567.

Ember Győző (1909–1993)

1933 augusztusában az intézet változó (MNL OL K 726 – 1934–280 /34/), az 1933/34. tanévben – 1933. november 1-jétől június végéig – állandó belső tagja (MNL OL K 726 – 1934–280 /34/; CHZS, 120). Változó belső tagként „A magyar királyi helytartótanács gazdasági és népvédelmi működése III. Károly korában" címen „időközben megjelent doktori értekezésének anyagát egészítette ki a Staatsarchivban". Állandó belső tagként „az 1761-ben alakult Staatsrat hatását kutatta Magyarország sorsának intézésére. Az 1761-től 1769-ig terjedő idő anyagát […] dolgozta fel, amely időszakon

belül különösen Borié, Stupan, Blumeneger, Daun, Haugwitz és Kaunitz, majd Starhemberg államtanácsosok szerepét vizsgálta. Ezenkívül megírta a magyar országos biztosi hivatal 1723-i felállításának történetét az intézeti Évkönyv IV. kötete számára." (Külf. 1933/34. 6.)

Bibliográfia: 1974-ig megjelent műveiről: *Ember Győző műveinek bibliográfiája,* LK 1973–1974, 633–640. Ennek kiegészítése: Judák Margit: *Ember Győző műveinek bibliográfiája (Kiegészítés 1973-tól),* LK 1994, 23–26.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/4567.

Publ.:

A commissariatus provincialis felállítása Magyarországon 1723-ban, Ék 4. évf., 338–363.

Mária Terézia úrbérrendezése és az államtanács, Ék 5. évf., 103–149.

Jobbágyvándorlás és jobbágyvédelem a XVIII. század első felében, Ék 6. évf., 143–174.

A magyar királyi helytartótanács gazdasági és népvédelmi működése III. Károly korában Sárkány Nyomda, Budapest, 1933.

Magyarország és az államtanács első tagjai, Sz 1935. évi pótfüzet, 554–664.

A magyar királyi helytartótanács ügyintézése. I. 1724–1783, LK 1937, 84–161; *II. 1783–1848,* LK 1938, 58–141; *III. A számvevőhivatal,* LK 1939, 130–157.

A helytartói hivatal történetéhez a XVI. században = Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Budapest–Pécs, 1938, 142–156.

A magyar királyi helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848, Magyar Királyi Országos Levéltár, Budapest, 1940.

A helytartótanács egyházügyi bizottságának kialakulása, Regnum 1942/43., 229–252.

Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a törökök kiűzéséig, Budapest Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, Budapest, 1946.

Szekfű Gyula 1918-ban írt cikke a bécsi levéltárakról, LK 1979, 311–323.

Ism.:

Kónyi Mária: Az 1715–22. évi rendszeres bizottság javaslatai (Systema politico–oeconomico–militare) […], LK 1934, 199–200.

Szabó Dezső: A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában I. köt. […], LK 1934, 184–192.

Ravasz Boriska: A magyar állam és a protestantizmus Mária Terézia uralkodásának második felében […], Sz 1936, 458–459.

Károlyi Árpád: Az 1848–i pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt, Korunk Szava 1937, 502.

Csóka Lajos: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám, Korunk Szava 1937, 637.

Meszlényi Antal: Az egri érsekség felállításának s a kassai és szatmári püspökségek kihasításának története […], Sz 1940, 349–350.

Ism. műveiről: Bónis György, Sz 1936, 105–106; Szabó Béla, LK 1936, 327–328; Hajnal István, Sz 1941, 213–215; Dőry Ferenc, LK 1946, 302–304.

Eöttevényi (1917-ig Eöttevényi Nagy) Olivér (1871–1945)

1925. március–áprilisában az intézet kültagjaként „egy monográfiához óhajtott adatokat gyűjteni, mely a Bach- és Schmerling-korszak közigazgatási reformjaival […] akar foglalkozni." (Jel. 1925. augusztus 14.)

Fára József (1884–1958)

1928 második felében egy hónapon át az intézet kültagjaként Zalaegerszeg török hódoltságkori történetéhez gyűjtött adatokat levéltárakban. (Jel. 1929. április 6.; Külf. 1928/29, 5.)

Bibliográfia: http://www.zml.hu/hirek/fara.125/fara.jozsef.bibliografia.pdf.

Publ.:

Zalaegerszeg és a Göcsej részletes kalauza (Részletes Helyi Kalauzok 20.) Turistaság és Alpinizmus, Budapest, 1934.

Zalaegerszeg mint megyeszékhely, Zrínyi Nyomdaipari Rt., Zalaegerszeg, 1936.

Fejér Ferenc (?–?)

Az 1937/38. tanévben kétszer, július közepétől szeptember közepéig, majd december közepétől március közepéig volt változó belső tag. „A bécsi állami levéltárban és a hadilevéltárban gyűjtött adatokat egy készülő Szemere Bertalan-monográfiához" (Külf. 1937/38, 6).

Fekete Lajos (1891–1969)

1925 májusában az intézet kültagja. A török paleográfiai füzetek kiadását készítette elő. (Jel. 1925. augusztus 14.)

1934. május 12-től június 8-ig az intézet változó belső tagja. „A török nyelvű történeti forrásokat kutatta, főleg a török uralom korából származó török hivatalos lajstromokban, az úgynevezett defterekben. […] Egyidejűleg előkészült egy olyan paleográfiai tanulmányra, mely a defterek írásmódjának és vezetésének sajátságait tárgyalná." (Jel. 1935. szeptember. Lásd még Külf. 1934/35, 6.)

Az 1939/40. tanévben ismét változó belső tag volt. „A bécsi Nationalbibliothek keleti kéziratgyűjteményében a török uralom egykorú hivatalos följegyzéseivel foglalkozott. A budai török pénzügyi levéltár töredékeinek általa már korábban ismert és részben lemásolt anyagából ezúttal az 1571., 1573. és 1580. évek budai vámnaplói érdekelték, amelyek fontos adatokat tartalmaznak a Budán lebonyolódott vagy Budán áthaladó törökkori kereskedelem történetéhez." (Külf. 1939/40, 6.)

Névpont*:* http://www.nevpont.hu/view/4619.
Publ.*:*
Bevezetés a török hódoltság diplomatikájába. Első füzet: Oklevélhasonmások (A Magyar Királyi Országos Levéltár Kiadványai), Budapest, 1926.
Igék oszmánli-török tulajdonnevekben, Magyar Nyelv 1927/3–6., 284–288.
Számnevekkel alakult oszmánli-török helynevek, Magyar Nyelv 1930/1–2., 33–43.
Magyar jövevényszók az oszmánli-törökben. Az oszmánli-török nyelv hódoltságkori magyar jövevényszavai, Magyar Nyelv 1930/7–8., 257–265.
Buda, Pest és Óbuda nem-mohamedán polgári lakossága 1547-ben és 1580-ban = Tanulmányok Budapest múltjából VI., Budapest, 1939, 116–136.
Török birtokrendszer a hódolt Magyarországon (Értekezések a történeti tudományok köréből XXV/9.), MTA, Budapest, 1940.
Párhuzam az isztanbuli és budai török hivatali ügyvitel között, LK 1940–1941, 208–222.
Ofner Kaufleute zur Zeit der Türkenherrschaft, klny. a Die Welt des Islamsból, Budapest, 1941.
A törökkori Vác egy XVI. századi összeírás alapján (Értekezések a történeti tudományok köréből XXVI/1.), MTA, Budapest, 1942.
Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása, Magyar Történettudományi Intézet, Budapest, 1943.
Budapest a török korban (*Budapest története,* III.), Budapest, 1944.
Die siyaqat–Schrift in der türkischen Finanzverwaltung. Beitrag zur türkischen Paläographie, I. Einleitung, Textproben, II. Faksimiles (Bibliotheca Orientalis Hungarica 7.), Budapest, 1955.
Budai török számadáskönyvek 1550–1580 (közzétette: Fekete Lajos és Káldy-Nagy Gyula), Akadémiai, Budapest, 1962.
Buda and Pest under Turkish rule (Studia Turco–Hungarica 3.), Budapest, 1976.
A hódoltság török levéltári forrásai nyomában (szerk. Dávid Géza), Kőrösi Csoma Társaság – MTAK, Budapest, 1993.
Ism. műveiről*:* Rásonyi Nagy László, LK 1927, 296–298; Németh Gyula, Sz 1927, 428–429; Baráth Tibor, Sz 1934, 86–89; Sinkovics István, Sz 1969, 112–116.

Fettich Nándor (1900–1971)
Igen sokszor volt az intézet vendége. 1925 első felében három hétig kültagként „célja a külföldi népvándorlási szakirodalom megismerése volt […], emellett a bécsi egyetem prehisztorikus szemináriumában dolgozott” (Jel. 1925. augusztus 14.) Lásd még Külf. 1924/25, 10.
Bibliográfia: Jakabbfy Imre, *Literarische Tätigkeit von Nándor Fettich,* Acta Archaeologica 1972/1–3., 301–304.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/4633.
Publ.:
Az avarkori műipar Magyarországon. 1. Fogazási ornamentika és ötvöseszközkészletek / Das Kunstgewerbe der Avarenzeit in Ungarn. 1. Zahnschnittornamentik und Pressmodulfunde (Archaeologia Hungarica 1.), Egyetemi Nyomda, Budapest, 1926.
A honfoglaló magyarság művészete, Bisztrai Farkas Ferenc kiadása, Budapest, 1935.
A honfoglaló magyarság fémművessége (Szövegkötet – Táblakötet) / *Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn* (Textband – Tafelband) (Archaeologia Hungarica 21.), Magyar Történeti Múzeum, Budapest, 1937.
A népi és kulturális kontinuitás a Kárpátmedencében a régészeti adatok alapján (A Kis Akadémia Könyvtára 55.), Budapest, 1943.

Finánczy Ernő (1860–1935)
Külső tagként „az erdélyi nevelés- és oktatásügy XVIII. századi történetére” vonatkozó adatokat gyűjtött (Külf. 1924/25, 10).
Névpont: http://www.nevpont.hu/view/4636.
Publ.:
Az újkori nevelés története 1600–1800. Vezérfonal egyetemi előadásokhoz, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927.

Fischer (később Ferenczy) Endre (1912–1990)
1935 nyarán – változó belső tagként, mint római ösztöndíjas – a római történelemre vonatkozó újabb szakirodalmat tanulmányozta a bécsi könyvtárakban. (Külf. 1935/36, 7.)
Az 1937/38. tanévben – nem derül ki, mennyi ideig – ismét változó belső tag volt. „Az Augustus császár korabeli római állam szervezetének vizsgálatával kapcsolatban az egyetem jogi szemináriumában és a bécsi közkönyvtárakban a vonatkozó újabb irodalmat tanulmányozta át” (Külf. 1937/38, 7).
Publ.:
A dáciai viaszostáblák okleveles gyakorlata (klny. az *Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére* című kötetből), Budapest, 1938.

Fitz József (1888–1964)
CHZS, 124 szerint az 1925/26. tanévben az intézet tagja volt. Károlyinak a tanév két félévéről írott jelentésében csak a másodikban találkoztam a nevével, akkor is a vendégeké között: „a német könyvtárnokok bécsi kongresszusán vőn hivatalos kiküldetésben részt, május hó folyamán” (Jel. 1926. július 8.).
Névpont: http://www.nevpont.hu/view/10022.

Fleischer Gyula (1890–1962)

1925/1926 második félévétől (Jel. 1926. július 8.) 1932 márciusáig – a CHZS, 124 (a többi kimutatásnak ellentmondó) adata szerint csak az 1930/31. tanévig, Angy. szerint 1926 júliusától 1931 júniusáig – az intézet belső tagja. Az egri barokk és empire-korabeli művészek, valamint a bécsi Képzőművészeti Akadémia magyar hallgatóinak 1726–1890 közötti személyi és tanulmányi adatai után kutatott, később a bécsi levéltárak magyar művészettörténetre vonatkozó adatait tárta föl a barokk korból. (Jel. 1927. február 2., 1927. július 18., 1928. február 24., 1928. július 23., 1929. április 6., 1930. augusztus, 1931. január 15., 1931. július 25., 1932. január 28.; Külf. 1926/27, 4, 1927/28, 3–4 és 1930/31, 5–6.)

1929-ben a Belvedere című művészettörténeti szaklapba tanulmányt írt a Gárdapalotáról, az év második felében további három tanulmánya jelent meg. (Egyik *A bécsi magyar Gárdapalota* címen a Magyar Művészet 1929 szeptemberi számában.) (Jel. 1929. július, 1930. január; Külf. 1928/29, 4 és 1929/30, 4–5.)

Az intézet „állandó belső tagja volt januártól március végéig, és változó belső tagja lett áprilistól június végéig. […] Május elején jelent meg […] három és félévi levéltári munkájának gyümölcse: »Das kunstgeschichtliche Material der geheimen Kammerzahlamtsbücher in den staatlichen Archiven Wiens von 1705 bis 1790« címen. A bécsi Krystall–Verlag adta ki minden támogatás nélkül." (Jel. 1932. július 8. Lásd még Külf. 1931/32, 6–7.)

A tiszti címtárak adatai szerint Fleischer 1938 és 1942 között a Collegium Hungaricum titkáraként segítette Miskolczy Gyula igazgató munkáját.

Publ.:

A schönbrunni kastély földszinti termeinek falfestményei, Ék 1. évf., 214–224.

A Szent István rend alapítása és a rendalapítás képzőművészeti ábrázolásai, Ék 3. évf., 243–257.

A Bécsi Magyar Történeti Intézet tagjainak és vendégeinek névsora 1920–1932, Ék 3. évf., 398–412.

Gróf Széchenyi István és a budai Várhegy kiépítésének terve, Ék 5. évf., 322–331.

Adatok a féltoronyi kastély és belső díszítésének történetéhez = Országos Magyar Szépművészeti Múzeum évkönyvei V. 1927–1928, Budapest, 1929, 144–162.

A bécsi magyar Gárdapalota, Magyar Művészet 1929. szeptember, 384–405.

A felsőelefánti Gróf Edelsheim-Gyulai kastély és mennyezetképei = Országos Magyar Szépművészeti Múzeum évkönyvei VI. 1929–1930, Budapest, 1931, 214–230.

Johann Bergl a budapesti egyetemi templom mennyezetfestője (A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti Gyűjteményének Dolgozatai 11.), Budapest, 1931.

A Trautson–család innsbrucki levéltára, LK 1931, 316–342.

Das kunstgeschichtliche Material der geheimen Kammerzahlamtsbücher in den staatlichen Archiven Wiens von 1705 bis 1790 (Quellenschriften zur Barocken Kunst in Österreich und Ungarn I., szerk. Anton Hekler), Krystall_Verlag, Wien, 1932.

Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián, MTA, Budapest, 1935.

Ism. műveiről: Pigler Andor, Sz 1933, 214–218; Genthon István, Sz 1933, 345–346; Hoffmann Edit, Sz 1935, 370–371.

Friedreich Endre (1878–1952)

1927 második felében kültagként „rövidebb-hosszabb időt" töltött az intézetben. Batthyány Lajos özvegyének visszaemlékezéseihez gyűjtött anyagot. (Jel. 1928. február 24.)

Publ.:

Gróf Batthyány Lajos utolsó napjai, Sz 1927, 113–148.

Gróf Batthyány Lajos laibachi fogsága, Stephaneum Nyomda, Budapest, 1930.

Ism.:

Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre, LK 1934, 330–334.

Fügedi Erik (1916–1992)

Az 1939/40. tanévben az intézet változó belső tagjaként „a bécsi Heeresarchivban a »Josephinische Aufnahme«–t tanulmányozta, azonban rövid, párnapos Bécsben tartózkodása után katonai szolgálatra hivatott be" (Külf. 1939/40, 7).

Bibliográfia: Rácz György, *Fügedi Erik (1916–1992) műveinek összegyűjtött bibliográfiája (1937–1992),* Történelmi Szemle 1992/3–4., 309–322.

Gáspár Pál (?–?)

1928 második felében – nem derül ki mennyi ideig – az Intézet kültagjaként az 1822-ben Pozsonyban tartott utolsó nemzeti zsinat történetét dolgozta föl. (Jel. 1929. április 6.; Külf. 1928/29, 5.)

Gerendás Ernő (1908–1943)

Az 1941/42. tanévben féléves, 1942/43–ban egész éves ösztöndíjat kapott az intézetbe egyháztörténeti tanulmányok folytatására. (HK 1941, 474 és 1942, 505.)

Az 1941/42. tanév első félévében volt állandó belső tag. „A jozefinizmus egyházpolitikájára nézve folytatott levéltári kutatásokat a Staatsarchivban. Elsősorban csak a fontosabb, az egyházi élet nagyobb területére kiható kérdéseket kísérte végig minden részletükben. Az anyag bősége miatt

csupán az 1790–97 közti nyolc évet tudta ilyen módon feldolgozni […].” Emellett könyvtári kutatásokat is végzett a mezőgazdasági irodalom könyvészetéből. Egy hónapig változó belső tagként folytatta munkáját még ebben a tanévben. (Külf. 1941/42, 5.)

Névpont: http://nevpont.hu/view/10683.

Publ.:

A bécsi nagy könyvtárak, Magyar Könyvszemle 1943, 36–44.

Gillemot Katalin (1911–1993)

1933 júniusában az intézet változó belső tagja (MNL OL K 726 – 1934–280 /34/). „Széchényi Ferenc és bécsi köre” című dolgozatához gyűjtött anyagot a Staatsarchivban, a belügyminiszteri levéltárban, a Nationalbibliothekban és a mechitarista kolostor könyvtárában. (Jel. 1933. szeptember 1.; Külf. 1932/33, 7.)

Publ.:

Gróf Széchenyi Ferenc és bécsi köre, doktori értekezés, Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művelődéstörténeti Intézet, Budapest, 1933.

Javaslatok a monarchia pénzügyeinek rendbehozására 1800 és 1811 között (klny. az *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére* című kötetből), Budapest, 1937.

Ism. műveiről: Hermann Egyed, Sz 1934, 246–247.

Grünwald Béla *lásd* **ifj. Iványi-Grünwald Béla**

Gyallay Pap Domokos (?–?) [Nem azonos az 1880–1970 között élt Gyallay (Pap) Domokossal!]

Az 1941/42. tanévre ösztöndíjat kapott az intézetbe jogtörténeti tanulmányok folytatására (HK 1941, 474). Egész éven át állandó belső tag volt. Az egyetemen jogtörténeti előadásokat hallgatott, tudományos munkássága pedig „elsősorban az erdélyi állandó bíróságok (continuae tabulae) történetének feltárására irányult, és ebből a célból a Staatsarchivban végzett levéltári kutatást, amit még a Hofkammerarchivban és később magyarországi, budapesti és több erdélyi levéltár anyagának átnézésével akar kiegészíteni. Ezen munkája mellett két, a XVIII. sz. 60–as éveiből származó, Erdélyre vonatkozó emlékirat feldolgozását és közlésre való előkészítését is elvégezte.” (Külf. 1941/42, 5–6.)

Gyóni Mátyás (1913–1955)

Az 1940/41. tanévben – nem tudjuk, mennyi ideig – az intézet változó belső tagja volt. „A bizánci források alapján az oláh nép kialakulását a Balkánon

és annak korai történetét tanulmányozta, különös tekintettel a balkáni oláhságra vonatkozó bizánci forrásanyagra. Kutatásai során a besenyők, úzok és kunok, majd később a tatárok balkáni szereplésére is talált eddig ismeretlen adatokat.” (Külf. 1940/41, 7.)

Bibliográfia: Moravcsik Gyula, *Gyóni Mátyás irodalmi munkássága,* = Antik Tanulmányok III., 1956, 190–192.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/10688.

Publ.:

A bizánci források = A magyarság őstörténete, szerk. Ligeti Lajos, Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézet – Franklin-Társulat, Budapest, 1943, 243–246.

A legrégibb vélemény a román nép eredetéről. Kekaumenos művei mint a román történet forrásai Athenaeum, Budapest, 1944.

Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen im XI. Jahrhundert in Paristion (Archaisierende Volksnamen und ethnische Wirklichkeit in der „Alexias” von Anna Komnene) (Études sur l´Europe Centre-Orientale – Ostmitteleuropäische Bibliothek 48.), Budapest, 1944.

Ism. műveiről: Elekes Lajos, Sz 1944, 141–144.

Hadnagy Albert (1901–1967)

1924. október 8-tól 1926 nyaráig – Angy. szerint júniusáig – az intézet belső tagja. „Kezdő fiatal tagként”– politikatörténeti érdeklődésének megfelelően – a bécsi egyetemre iratkozott be előadásokra és szemináriumokra (Redlichhez, Srbikhez, Bohattához és Pribramhoz). (Jel. 1925. január; lásd még Külf. 1924/25, 10.) 1925/26–ban – Szekfű javaslatára – az 1790/91. évi erdélyi országgyűlés történetére kutatott a Staatsrat aktái között „s egy az uralkodó magánykönyvtárából átvett hatalmas Hungarico–Transsylvanica gyűjtemény irataiból” (Jel. 1925. augusztus 14., 1926 január, 1926. július 8.). Lásd még Külf. 1925/26, 2; Fl.; CHZS, 129.

Bibliográfia: Visszaemlékezésekkel, illetve tanulmányaival: *A főlevéltárnok. Hadnagy Albert élete és munkássága. Tanulmányok és válogatás Hadnagy Albert írásaiból születésének 90. évfordulójára* (Tolna Megyei Levéltári Füzetek), szerk. Dobos Gyula, Szekszárd, 1991.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/9429.

Hajdu János (1892–1959)

1941. június elejétől szeptember elejéig az intézet változó belső tagja. „A magyar neveléstörténet főbb kérdésével foglalkozva, a Reichsrat magyar közoktatásügyi vonatkozású tárgyalási anyagát nézte át és figyelmét elsősorban a közoktatásügyi igazgatás és az alsófokú iskolázás (népnevelésügy)

felé fordította. […] Ez a két tárgykör az abszolutizmus korának neveléstörténetében aránylag a legkevésbé ismert két fejezet. […] Kutató munkájának eredménye nagyobb tanulmány keretében a Magyar Művelődéstörténet V. kötetében, 1942 novemberében jelent meg." (Külf. 1940/41, 5.)

Névpont: http://nevpont.hu/view/9628.

Publ.:

Felsőbb oktatásügy és tömegnevelés = Magyar művelődéstörténet V. Az új Magyarország, szerk. Domanovszky Sándor, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1942., 327–358.

Az osztrák vallás- és közoktatási minisztérium szervezetének kialakulása a Bach-korszakban = Tanulmányok a magyar nevelés történetéből 1849–1944, Tankönyvkiadó, Budapest, 1957, 7–22.

Ism. műveiről: Székely Ottokár, Katholikus Szemle 1933/10., 316–317.

Hajnal István (1892–1956)

Mályusz Elemérrel együtt az intézet első ösztöndíjasa volt. Már az 1920/21. tanévben több mint fél esztendőt töltött az Intézetben, az 1849-es törökországi magyar emigráció történetét kutatva (Fl.).

1921. július–szeptemberében „befejezte bécsi kutatásait a rábízott téma: »Az 1848/49-diki magyar emigráció története és okirattára« dolgában" (Jel. 1921. október 15.; lásd még Külf. 1924/25, 8).

„Időközben külföldi becses forrásokból tetemesen megbővült, két kötetre rúgó kézirata […] – az 1849-es törökországi magyar emigrációról – remélhetőleg sajtó alá kerül nemsokára." (Jel. 1926. július 8.)

Névpont: http://nevpont.hu/view/6496.

Publ.:

A Kossuth-emigráció Törökországban, I. [szerk. és történeti bevezető tanulmány], Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1927 (a *Fontes Iratok az 1848–49–i emigráció történetéhez* sorozatában).

Racionális fejlődés és írásbeliség, Ék 3. évf., 1–6.

Kossuth Lajos viddini levele, Napkelet 1925/1., 11–28.

Belgrádi diplomácia és a magyar emigránsok a szabadságharc után, BSz 1926/203., 393–446.

Osztrák merénylettervek Törökországban Kossuth ellen, Napkelet 1927/8., 695–711.

Ism.:

Angyal Dávid: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése […], Sz 1927, 425–428.

Domanovszky Sándor: József nádor iratai. II. köt., LK 1930, 293–297.

Ember Győző: A M. kir. Helytartótanács ügyintézésének története […], Sz 1941, 213–215.

Ism. műveiről: Török Pál, Napkelet 1928/10., 773–776.

Hajós Erzsébet (1900–?)

1936 „március közepétől egy hónapig mint változó belső tag, majd július végéig mint vendég a modern magyar és osztrák festőművészekkel foglalkozott" (Külf. 1935/36, 7).

Hanskarl Erzsébet (?–?)

Az 1938/39. tanévben – nem derül ki, mennyi ideig – az intézet változó belső tagja. „Szilágyi Virgil emigrációs éveire gyűjtött anyagot a bécsi állami levéltárakban és a Fővárosi Könyvtár megbízásából a »Wienerisches Diarium«-ban Pest-, Buda- és Óbudára vonatkozó fontosabb híreket gyűjtött egybe." (Külf. 1938/39, 7.)

Publ.:

Budai, óbudai és pesti hírek a „Wienerisches Diarium" első 50 évfolyamában (1703–1752) / Ofen, Altofen und Pest im Spiegel des „Wienerischen Diariums". Mitteilungen aus den Jahrgängen 1703–1752 (Fővárosi Könyvtár – Tanulmányok 12.), Budapest, 1939.

Haraszti Emil (1885–1958)

1932. szeptember 1-jétől október 22-ig az intézet változó belső tagja (MNL OL K 726 – 1933–335 /34/ és 1934–280 /34/). „Folytatta […] a bécsi könyvtárak, levéltárak és zenei gyűjtemények magyar zenetörténeti anyagának átvizsgálását" (Jel. 1933. szeptember 1.). „Továbbá gyűjtötte az adatokat a magyarok szerepéhez Bécs zenei életében a XVIII. és XIX. század fordulóján, a Magyar Tudományos Akadémia számára készülő könyve anyagához iparkodott fényt vetni a Beethoven-probléma magyar vonatkozásaira, vizsgálta a magyar tánc, főképpen a verbunkos szerepét a bécsi színpadon, végül az osztrák levéltárak magyar zenével kapcsolatos darabjait kutatta fel." (Külf. 1932/33, 7.)

1933. szeptember és október havában folytatta előző évben megkezdett kutatásait. (Külf. 1933/34, 7.)

Az 1935/36. tanévben, ismét változó belső tagként – nem derül ki, mennyi ideig – „a Rákóczi-induló szerzőségének kérdésével kapcsolatos zenetörténeti kutatásokat végzett" (Külf. 1935/36, 7).

Publ.:

Bihari a bécsi kongresszuson és a Rákóczi induló Bécsben, Ék 5. évf., 192–242.

Barokk zene és kuruc nóta, Sz 1933, 546–610.

II. Rákóczi Ferenc a zenében = Rákóczi emlékkönyv halálának kétszáz éves fordulójára, II., szerk. Lukinich Imre, Franklin, Budapest, 1934, 171–268.

A Rákóczi induló, Napkelet 1935/4., 224–230.

Házi Jenő (1892–1986)

Igen sokszor vendégeskedett az intézetben. Sopron történetére vonatkozó forrásokat kutatott minden alkalommal. Hosszabb ideig (hat héten át) 1926. október–novemberében volt „kültag" (Jel. 1927. február 2.). 1927 első felében hat hétig, 1928 második felében pontosan nem tudni, mennyi ideig, ismét kültag. (Jel. 1927. július 18.; Külf. 1926/27, 4 és 1928/29, 5.)

Bibliográfia: Horváth Zoltán, *Házi Jenő élete és munkássága, bibliográfia = Házi Jenő Emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére,* szerk. Dominkovits Péter – Turbuly Éva, Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár, Sopron, 1993, 9–26.

Névpont: http://nevpont.hu/view/6524.

Publ.:

Határszéli viszályaink az osztrákokkal a Jagellók uralkodása alatt, Ék 1. évf., 50–71.

Sopron szabad királyi város története, I. rész 1–7. kötet, 2. rész 1–6. kötet, Székely és Társa Könyvnyomdája, Sopron, 1921–1943.

Schlippergasse, Soproni Szemle 1937, 104 –110.

Sopron középkori egyháztörténete (Győregyházmegye múltjából 4/I.), Székely Nyomda, Sopron, 1939.

A soproni plébániai iskola, Soproni Szemle 1939, 103–110.

A soproni polgárjog megszerzésének története, Soproni Szemle 1941, 269–279.

Herczegh József (?–?)

1929. december 15-től 1930. január 17-ig az intézet változó belső tagja. A jezsuita nevelés történetét tanulmányozta. (MNL OL P 1541 2. tétel; Jel. 1930. január; Külf. 1929/30, 5.)

Hermann (István) Egyed (1895–1970)

1932 októberétől 1933. július 15-ig az intézet állandó belső tagja (MNL OL K 726 – 1934–280 /34/). „Kutatásának tárgya volt I. Ferenc király (1792–1835) egyházpolitikája, különös tekintettel Magyarországra" (Jel. 1933. szeptember 1.). „Főleg az államtanácsi és államkonferenciai iratokat vizsgálta át, figyelembe vette továbbá a kabineti irattár aktáit is. Mindezekben bő anyagot talált az akkori egyházpolitikai élet fontos problémáinak, mint a placetum regium, a püspökök érintkezése a szentszékkel, a nuncius hatásköre, házasságjog stb. megvilágítására és az udvar e tekintetben képviselt álláspontjának fejlődésére vonatkozólag. Tanulmányainak e fő tárgya mellett felkutatta és megírta Lonovics csanádi püspöknek a vegyesházasságok ügyében történt római kiküldetése belpolitikai és diplomáciai előkészítésének történetét (1840–1841) is." (Külf. 1932/33, 6–7. Lásd még Fl.; CHZS, 132.)

Bibliográfia: *Hermann Egyed-emlékkönyv. Az 1995. máj. 20-án, Bátaszéken, Hermann Egyed születésének 100. évfordulóján rendezett konferencia előadásai – Művei bibliográfiájával* (METEM Könyvek 20.), szerk. Sümegi József – Zombori István, Budapest, 1998.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/9943.

Publ.:

Az 1822-i erdélyi egyházmegyei zsinat, Ék 5. évf., 243–269.

Staatliche Klosterreform in Ungarn (1814–1827), Ék 7. évf., 220–242.

Lonovics József római küldetésének belpolitikai és diplomáciai előkészítése (A Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem egyháztörténelmi szemináriumának kiadványai 1.), Budapest, 1934.

A Hittudományi Kar története 1635–1935 (*A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története* 1.), Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938 [Artner Edgárral közösen].

Ism.:

Gillemot Katalin: Gróf Széchenyi Ferenc és bécsi köre […], Sz 1934, 246–247.

Ism. műveiről: Varga Zoltán, Sz 1936, 107–108.

Herzog József (1880–1941)

1924 augusztusában és szeptemberében a Történelmi Társulat megbízásából készülő monográfiájához, a m. kir. (udvari) kamara történetéhez gyűjtött adatokat az intézet belső tagjaként (Jel. 1925. január). „Ismételten jelentős eredménnyel tanulmányozta a bécsi udvari kamara idevágó iratait" (Külf. 1924/25, 9).

1925. augusztus–szeptemberében négy hétig belső tagként, 1926 augusztusában és az 1926/27. tanévben – ekkor nem tudjuk, mennyi ideig – kültagként folytatta ezirányú munkáját. (Jel. 1926. január, 1927. február 2.; Külf. 1925/26, 2 és 1926/27, 4; CHZS, 132; Angy.) „A magyar kamara történetéről tervezett nagy munkája, amelyet a Magyar Történelmi Társulat »Magyarország újabbkori Történetének Forrásai« c. kiadványsorozatában vállalt, csak terv maradt. Még a húszas évek derekán lelkesedéssel fogott hozzá, külön tanulmányi szabadság nélkül, nyári pihenőit feláldozva kutatott Bécsben a Hofkammer levéltárában, év közben pedig itthon folytatta a munkát, részben a Bécsből kikölcsönzött anyagot dolgozva fel. […] attól kezdve pedig, hogy az Országos Levéltár első tisztviselője lett – a magyar történeti irodalom őszinte veszteségére – véglegesen elejtette ezt a munkát, amely pedig nem is lehetett volna hivatottabb kézben." (LK 1942–1945, 412.)

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/6546.
Publ.:
A magyar kamarai levéltár története, I–III., LK 1928, 1–52, 1929, 155–192, 1931, 226–283.
A magyar kincstár háborús hitelműveletei Grassalkovich kamaraelnöksége idején, Sz 1924, 433–465.
A m. kir. hitelfőpénztár megszervezése és működése Mária Terézia korában, Sz 1925, 160–177 és 264–278.
A magyar provinciális tábla = Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére 1933. október 7., Sárkány-nyomda, Budapest, 1933, 215–238.

Horváth Jenő (1881–1950)
Többször volt vendége az intézetnek. 1925 első felében kültagként „a 48 utáni, 50-es évekbeli angol–osztrák–magyar politikai viszonyok történetét óhajtá levéltári alapon kutatni" (Jel. 1925. augusztus 14.; lásd még Külf. 1924/25, 10). 1926 júniusában 15 napig külső tag. „Inkább csak néhány kijegyzést tőn és tájékozódást szerzett […] »Magyarország külpolitikai összeköttetéseihez 1815 és 1848 között«, aztán a közös minisztertanács jegyzőkönyveiből 1867–1894 közt. Az ezen hatalmas anyagban való orientálódás mellett ráért még – és ezért őszinte szerencsekívánatot érdemel – Blackwell angol ügynökkel (1840–48) és a szabadságharc külpolitikai összeköttetéseinek levéltári anyagával foglalkozni." (Jel. 1926. július 8.) Lásd még Külf. 1925/26. 3.
Névpont: http://www.nevpont.hu/view/9745.
Publ.:
Anglia és a magyar szabadságharc, Sz 1926, 592–612 és 720–738.
Amerika és a magyar szabadságharc, Sz 1927, 231–242.
A magyar kormány adriai politikája 1848–1849. Adatok Fiume, Dalmácia és a magyar tengerészet történetéhez, Magyar Adria-Egyesült, Budapest, 1927.
Magyar diplomácia. A magyar állam külpolitikai összeköttetései a bécsi végzésektől a kettős monarchia felbomlásáig 1815–1918, Pfeifer, Budapest, 1928.
Blackwell András József angol ügynök magyarországi küldetései 1843–1848, I–III., BSz 1929/212., 378–416, 1929/213., 102–115 és 254–280.
Az angol–magyar érintkezések utolsó évszázada. Az újabb kutatások összefoglalása, Történeti Szemle 1929/1–4., 137–156.
Ism.:
Thim József: A magyarországi 1848–49-iki szerb felkelés története II., Sz 1933, 469–470.

Horváthné Pálfy Ilona: *lásd* **Pálfy Ilona**

Höllrigl József (Aladár) (1879–1953)
1928 második felében intézeti kültagként tanulmányozta „néhány hétig" a bécsi és a vidéki múzeumok keramika-anyagát. (Jel. 1929. április 6.; Külf. 1928/29, 5.)
Névpont: http://www.nevpont.hu/view/10248.
Publ.:
Árpádkori kerámikánk I–II., Archaeologiai Értesítő 1930, 142–169 és 1932–33, 85–100.
A középkori magyar keramika, Magyar Művészet 1931/8., 461–469.

Hunyadi Ilona (1918–?)
Az 1940/41. tanévben állandó belső tag mindkét félévben. A tanév első felében bécsi és a Bécs környéki múzeumok „leletanyagát tanulmányozta és dolgozta fel a magyarországi kelta leletanyagra való tekintettel". A második félévben „a bécsi egyetem régészeti intézetében és más régészeti könyvtárakban a magyarországi kelta leletanyaggal kapcsolatos történeti irodalmat tanulmányozta át. […] Az utolsó két hónap helyett készpénzsegélyt kapott az észak-olaszországi vonatkozó régészeti anyag kutatására is." (Külf. 1940/41, 5–6.)
Publ.:
Die Kelten im Karpatenbecken. Tafelband / Kelták a Kárpát-medencében. Táblakötet (Dissertationes Pannonicae II/18.), Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Érem- és Régiségtani Intézet, Budapest, 1942.
A kelták a Kárpát-medencében. Szövegkötet / Die Kelten im Karpatenbecken. Textband (Dissertationes Pannonicae II/18.), Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Érem- és Régiségtani Intézet, Budapest, 1944.
Ism. műveiről: SZÁNTÓ Imre, Sz 1947, 271–272.

Huszti József (1887–1954)
1928 második felében – nem derül ki, mennyi ideig – az intézet kültagjaként a magyarországi humanizmus történetéhez gyűjtött anyagot. (Jel. 1929. április 6.; Külf. 1928/29m 5.)
Névpont: http://www.nevpont.hu/view/10248.

Ila Bálint (1903–1975)
1927 második felétől 1929 szeptemberéig – Angy. szerint 1927 októberétől 1929 júliusáig – az intézet állandó belső tagja. (Fl.; CHZS, 135.) Előadásokra járt az egyetemen (Redlichhez, Uebersbergerhez, Bauerhez, Petzelt-

hez), Dopsch szemináriumán vett részt és önálló levéltári kutatásokat is folytatott „A magyar királyi birtokok elzálogosítása a XVI. században" témakörben és a magyar nagybirtok 16. századi történetére vonatkozóan. (Jel. 1928. február 24., 1928. július 23., 1929. április 6., 1929. július; Külf. 1927/28, 4.) „Kutatásait, melyek a honvédelem kérdésében is érdekes eredményekre vezettek (mi volt a nagybirtok szerepe a végvárrendszer megalkotásában és fenntartásában) Budapesten készül kiegészíteni." (Külf. 1928/29, 4.)

1929. szeptember 8. és 29. között változó belső tagként folytatta kutatásait. (MNL OL P 1541 2. tétel; Jel. 1930. január; Külf. 1929/30, 5.)

1933/34–ben a CHZS, 135 szerint újabb 3 hónapot – a MNL OL K 726 – 1934–280 /34/ szerint csak egyet (augusztus 15-étől szeptember 15-ig) – töltött az intézetben. Valószínűleg e vonatkozásban a Külf. adatai a legmegbízhatóbbak: változó belső tagként „1933. augusztus közepétől november közepéig Thurzó György nádor életére és korára nézve gyűjtött adatokat. E célból átnézte a Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Nieder-Öst. Landesarchiv erre vonatkozó anyagát, a Kriegsarchiv, Hofkriegsrat iratait, áttanulmányozta Linzben az Oberöst. Landesarchiv Annales köteteinek egykorú följegyzéseit, az Árva várában őrzött közbirtokossági levéltárban a Thurzó-levéltár ottmaradt iratait. Kutatásainak egy részét felhasználta az 1614-i nagy linzi konventről (az Intézet évkönyve számára írt) értekezésében, továbbá a Magyar Protestáns egyháztörténeti Adattár ezévi (XV. évf.), általa sajtó alá rendezett közleményének (»A Thurzó–Levéltár protestáns egyháztörténeti iratai«) jegyzeteiben. Árvai kirándulásának tapasztalatai alapján megírta a Levéltári Közlemények 1933. évi 3–4. számában »Az árvai közbirtokosság levéltára« című tanulmányát." (Külf. 1933/34, 6.)

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/10363.

Publ.:

Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés, Ék 4. évf., 231–253.

Az árvai közbirtokosság levéltára, LK 1933, 223–241.

Az első magyar evangelikus főiskola tervei = Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére 1933. október 7., Sárkány-nyomda, Budapest, 1933, 274–286.

A Thurzó-levéltár protestáns egyháztörténeti iratai (Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár XV. évf.), Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1934.

A gömöri jobbágyság a XVII–XVIII. században az úrbérrendezésig (Felvidéki Tudományos Társaság [kiadványai] I/6.), Budapest, 1938.

Ism. műveiről: Vácz Elemér, LK 1934, 195–198; Vanyó Tihamér, Sz 1936, 81–85.

Incze Gábor (1898–1966)

1930 júliusában (Angy.) egy hónapig változó belső tagként „a magyar református kegyességi irodalom történetét kutatta". Még ebben az évben megjelent e témakörből egy könyve *A magyar református imádságok a XVI. és XVII. században* címmel. (Jel. 1931. január 31. és 1931. július 25.; Külf. 1930/31, 6.)

Publ.:

A magyar református imádság a XVI. és XVII. században (Theologiai Tanulmányok 15.), Debrecen, 1931.

Ism.: Révész Imre, Sz 1933, 74–79.

Iványi Béla (1878–1964)

Külső tagként „a XVI. század magyar jogtörténetét" kutatta (Külf. 1924/25, 10).

Bibliográfia: *Iványi Béla munkássága. Bibliográfia = A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése,* szerk. Keserű Bálint, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged, 1983, 589–596.

Publ.:

Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése, MTA, Budapest, 1926.

ifj. Iványi-Grünwald Béla (1902–1965)

1927 második felétől két tanéven keresztül – Angy. szerint 1927 októberétől 1929 júliusáig – az intézet állandó belső tagja. (Fl.; CHZS, 136.) Előadásokat hallgatott a bécsi egyetemen (Srbiknél és Biblnél) és levéltári kutatásokat folytatott a bécsi udvar magyarországi gazdaságpolitikájáról 1825 és 1848 között. (Jel. 1928. február 3.) 1928 elejétől Széchenyi *Hitel*ének centenáriumi kiadása előkészítésén, a történeti bevezetés megírásán is dolgozik. (Jel. 1928. július 23.; Külf. 1927/28, 4.) „Elismerésre méltó eredményeket ért el a »Hitel« forrásainak, Széchenyi előtanulmányainak kérdésében. A kiadvány kézirata jelen félévben fog teljesen elkészülni." (Jel. 1929. április 6. Lásd még Külf. 1928/29, 4.) A bevezetésben „a Hitel korának gazdaságtörténeti viszonyait akarja vázolni. Munkája újabbkori gazdaságtörténeti irodalmunk becses gazdagodását fogja jelenteni" (Jel. 1929. július).

Az 1935/36-os tanévben három és fél hónapon keresztül ismét az intézet tagja. „A XIX. századi egyetemes történetre vonatkozólag végzett kutatásokat a bécsi közkönyvtárak anyagában" (Külf. 1935/36, 6). Lásd még CHZS, 136.

Publ.:

Gróf Széchenyi István összes munkái. 2. kötet. Hitel. A Taglalat és a Hitellel foglalkozó kisebb iratok (A *Fontes* Széchenyi-sorozatában), [szerk. és bev.], Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1930.)

A legújabb kor története. Egyetemes történet IV., Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1937.

Ism. műveiről: Török Pál, BSz 1932/224., 309–313; Ungár László, Sz, 1933, 455–460.

Jakó Zsigmond (1916–2008)

Az 1939/40. tanévben – nem tudjuk, mennyi ideig – változó belső tagként „Bihar vármegye betelepüléséről és a török uralom előtti nemzetiségi viszonyairól készült doktori értekezéséhez anyagot gyűjtött a bécsi Hofkammerarchivban, majd a Heeresarchivban Bihar megye régi vízrajzának és erdőségeinek megismerése céljából a II. József-féle térképfelvételeket és országleírásaikat tanulmányozta." (Külf. 1939/40, 7.)

Az 1943/44. tanévre is intézeti ösztöndíjat kapott (HK 1943, 351).

Bibliográfia: Zsolt K. Lengyel, *Bibliographische Hinweise zum Gesamtwerk von Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó = Forschungen über Siebenburgen und seine Nachbarn. Festschrift fur Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó* (Studia Hungarica 31.), II., Trofenik, München, 1987, 245–274; *Jakó Zsigmond műveinek bibliográfiája,* Történelmi Szemle 1989/1–2., 134–147 [tartalmazza a munkáiról írt recenziókat is]; *Jakó Zsigmond irodalmi munkásságának könyvészete = Emlékkönyv Jakó Zsigmond 80. születésnapjára,* szerk. Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1996, 497–520.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/6621.

Publ.:

Bihar megye a török pusztítás előtt (Település- és Népiségtörténeti Értekezések 5.), Sylvestre Nyomda, Budapest, 1940.

A románság megtelepülése az újkorban = Erdély és népei, szerk. Mályusz Elemér, Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Magyarságtudományi Intézete – Franklin-Társulat, Budapest, 1941, 118–141.

Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban = Magyarok és románok, I., szerk. Deér József – Gáldi László, Magyar Történettudományi Intézet, Budapest, 1943, 508–571.

Az elpusztult települések kutatása (Erdélyi Tudományos Füzetek 194.), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1945.

Ism.:

Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében, Sz 1944, 312–315.

Ism. műveiről: Makkai László, Sz 1941, 191–195; Baán Kálmán, Magyar Családtörténeti Szemle 1940/2., 286–287; Ladislaus Gáldi, Nouvelle Revue de Hongrie 1941/3., 273–277; Pais László, Földrajzi Közlemények 1941/2., 138–139; Südost-Forschungen 1942/3–4., 712–713; Maksay Ferenc, Revue d'Histoire Comparée 1946, 200–201.

Jánossy Dénes (1891–1966)

1925 áprilisától júniusáig hat hétig– Angy. szerint 1925 októberében és novemberében – az intézet kültagja. „Rendkívüli szorgalommal kivonatolta és másolta" a Kossuth-emigrációval (Kossuth 1851-es angliai és 1851–52-es amerikai útjával) kapcsolatos dokumentumokat a *Fontes* tervezett kiadványa számára. (Jel. 1925. augusztus 14.) A Budapesten és Berlin-Dahlemben felkutatott anyagát a bécsi diplomáciai forrásokkal egészítette ki. (Külf. 1924/25, 9.)

1925. október közepétől hat héten át folytatta kutatásait. (Jel. 1926. január; Külf. 1925/26, 2; CHZS, 137.)

Fl. – a többi kimutatástól eltérő adatai – szerint 1926/27–ben több mint fél évig volt intézeti tag.

1930–1936 között a bécsi magyar levéltári delegáció vezetője, s ugyanebben az időszakban – a tiszti címtárak adatai szerint egy rövid megszakítással (1932-ben nem szerepel ilyen minőségben) – a Történeti Intézet igazgatóhelyettese is volt.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/6631.

Publ.:

A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852, Magyar Történelmi Társulat, I. (bev. és az okirattárat összeáll.), Budapest, 1940; II. kötet Első rész (az iratokat összeáll.), Budapest, 1944; Második rész (az iratokat összeáll.), Budapest, 1948 (a *Fontes* Iratok az 1848–49-i emigráció történetéhez sorozatában).

Die russische Intervention in Ungarn im Jahre 1849, Ék 1. évf., 314–335.

Der handelspolitische Konflikt zwischen der österreichisch–ungarischen Monarchie und Serbien in den Jahren 1904–1910, Ék 2. évf., 285–312.

Die Territorialfrage der serbischen Woiwodschaft in Ungarn, Ék 3. évf., 357–374.

Die Geheimpläne Kossuths für einen zweiten Befreiungsfeldzug in Ungarn 1849–1854, Ék 6. évf., 226–302.

A szerb politika útjai a berlini kongresszustól a szerb királyság kikiáltásáig = Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére 1933. október 7., Sárkány-nyomda, Budapest, 1933, 287–307.

Great Britain and Kossuth (Études sur l'Europe Centre-Orientale – Ostmitteleuropäische Bibliothek 9.) Sárkány-nyomda, Budapest, 1937.

Die ungarische Emigration und der Krieg im Orient (Études sur l'Europe Centre–Orientale – Ostmitteleuropäische Bibliothek 19.), Stemmer, Budapest, 1939.

Ism. műveiről: Szabó István, Sz 1933, 100–102; Szabó István, Sz 1941, 85–88; Hegedűs Loránt, BSz 1941/260., 120–122.

Juhász Lajos (?–?)

Az 1937/38. tanévben – nem derül ki, mennyi ideig – az intézet változó belső tagjaként „erdőtörténeti tanulmányait egészítette ki a bécsi hadilevéltárban őrzött térképanyag és a Magyarországon rendelkezésre nem álló folyóiratok révén" (Külf. 1937/38, 7).

Az 1938/39. tanévben ismét változó belső tagként „Lónyay Menyhért gróf magyar és közös pénzügyminiszter, később magyar miniszterelnök közéleti tevékenységével foglalkozott és főképpen az 1868-i magyar–horvát kiegyezés revíziójára vonatkozó levéltári anyagot gyűjtötte össze". Ennek eredményeképp jelent meg tanulmánya az intézeti évkönyvben. (Külf. 1938/39, 7.)

Az 1942/42. tanévben egy hónapig megint változó belső tag volt, „a magyar–horvát kapcsolatok XIX. századi történetére vonatkozó levéltári kutatásokat végzett" (Külf. 1941/42, 6).

Publ.:

A horvát kérdés az 1868-i kiegyezés után, Ék 8. évf., 247–293.

A vasmegyei Farkas-erdő a XVII. és XVIII. században (Egy fejezet a magyar erdőtörténet Mária Terézia 1769-i erdőrendtartását megelőző korszakából), Sz 1937, 553–575.

Az 1869-i „pénzválság" és a bankkérdés, Sz 1939, 33–75.

Lónyai Menyhért közös pénzügyminisztersége 1870–1871, Sz 1941, 363–404.

Ism.:

Makkai László: Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején, Sz 1943, 498–499.

Kring Miklós: A muraközi országhatár a magyar–horvát viszony történetében […], Sz 1944, 111–112.

Kapossy János (1894–1952)

1925. október végétől az intézet tagja. Készülő Maulbertsch monográfiájához, Hillebrandt császári főépítész tevékenységéhez, a 18. századi magyarországi építészet és a Gárdapalota építése történetéhez gyűjtött levéltári anyagokat (Jel. 1926. január). 1926. február közepén távozott az Intézetből. (Jel. 1926. július 8.; Külf. 1925/26, 2; CHZS, 140; Angy.)

Bibliográfia: Balogh Péter, *Kapossy János-bibliográfia,* Vasi Szemle 2007/2., 218–221.

Publ.:

Maulbertsch első freskóművének keletkezése, Magyar Művészet 1926/2., 102–108.

Maulbertsch sümegi freskóműve, Arcaeologiai Értesítő 1930, 177–193.

A barokk mennyezetfestés emlékei Székesfehérvárt, Magyar Művészet 1930/7., 437–467.

Maulbertsch a szombathelyi püspöki palotában (Acta Savariensia 3.) Martineum Könyvnyomda Rt., Szombathely, 1943.

Ism. műveiről: Aggházy Mária, Sz 1944, 326.

Károlyi Árpád (1853–1940)

Bibliográfia: Kozocsa Sándor, *Károlyi Árpád-Bibliographia,* Ék 3. évf., 393–397 [az 1933-ig megjelent műveiről].

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/6672.

Publ.:

Széchenyi István elkobzott iratai (Tájékoztató jelentés), Sz 1920, 225–242.

Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka, I–II. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1921–1922 (a *Fontes* Gróf Széchenyi István összes munkái sorozatának 7–8. kötete).

Magyarország társjoga az udvari kincstár javaihoz és az uralkodó család hitbizományi vagyonához, történeti és számszerű hivatalos adatok világánál, Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1922.

Az 1848. III. tc. történetéből = Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kunó [!] negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére, születésének ötvenedik évfordulóján, Rákosi Jenő Magyar Hírlap Kiadóvállalata, Budapest, 1925, 575–591.

A Bécsi Magyar Történeti Intézet első lusztruma (1920–1925), LK 1925, 285–308.

Néhány történeti tanulmány, MTA, Budapest, 1930.

Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre I–II. [írta, az adatokat összegyűjt. és szerk.], Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1932 (a *Fontes* Hivatalos iratok és levelek sorozatában).

Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1936 (a *Fontes* Hivatalos iratok és levelek sorozatában).

Angyal Dávid, a történetíró, Ék 7. évf., 1–12.

Ism. műveiről: Friedreich Endre, LK 1932, 330–334; Török Pál, Napkelet 1933/1., 14–16.

Kelényi B. [Béla] Ottó (1897–1944)

Az 1938/39. tanévben – nem tudjuk, mennyi ideig – az intézet állandó belső tagjaként „a bécsi Hofkammerarchivban a pesti tanács és a királyi kamara között folyó tárgyalások anyagából a pesti pénzügyi adminisztrációra vonatkozó előterjesztéseket és rendelkezéseket tekintette át, s ekként betekintést nyert Buda és Pest XVIII. századi történetének számos ipari és kereskedelmi kérdésébe, valamint a bécsi kormányzat ipar– és vámpolitikájába". (Külf. 1938/39, 7.)

Az 1940/41. tanévben ismét változó belső tag volt (ekkor sem derül ki, mennyi ideig). „A bécsi Staatsarchivban a pesti újvárosi telekszabályozások, az új vásártér rendezésének és a színházi telek kijelölésének történetéhez gyűjtött anyagot. A Hofkammerarchivban feldolgozta a pest–budai hajóhíd kamarai kezelésének történetét 1776–1792 között és a levéltár indexeiből, későbbi feldolgozás céljára, kiírta 1820-ig a Budapest várostörténeti iratszámokat." (Külf. 1940/41, 7.)

Az 1941/42. tanévben egy hónapig újra változó belső tagként „Budapest helytörténetére nézve végzett levéltári kutatást" (Külf. 1941/42, 6),

Publ.:

Buda és Pest városképe az idegen utazások irodalmában = Tanulmányok Budapest múltjából VI., Budapest, 1939, 137–169.

Iparosok és kereskedők Budán és Pesten a középkorban; Buda 1530. évi ostromához = Budapest régiségei. Régészeti és történeti évkönyv XIII., Budapest, 1943, 319–334., 479–481

Ism.:

Schoen Arnold: A budapesti központi városháza… A budai Szent Anna–templom […], Sz 1932, 426–431.

Kerényi András (1909–1961)

Az 1938/39. tanév második félévében a Collegium Hungaricum ösztöndíjasa volt, s ezt követően – 1939 nyarán – az intézet állandó változó belső tagjaként fejezte be „Trák, illír és kelta nevek a Dunamedencében" címen készülő doktori dolgozatához adatgyűjtését. (Külf. 1938/39, 11 és 7.)

Az 1939/40. tanévben újra változó belső tagként – nem derül ki, mennyi időn keresztül – folytatta kutatásait. (Külf. 1939/40, 7.)

Publ.:

A dáciai személynevek / Die Personennamen von Dazien (Dissertationes Pannonicae I/9.), Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1941.

Kiss Ernő (1893–1957)

1926 második felében az intézet kültagjaként Debrecen történetére vonatkozó aktákat kutatott a bécsi nagy levéltárakban. (Jel. 1927. február 2.; Külf. 1926/27, 4.)

Publ.:

Pestis járványok pusztitásai Debreczenben (1585–1754), Népegészségügy 1931/1., 26–33, 1931/2., 103–110, 1931/3., 143–146, 1931/4., 190–192, 1931/5., 224–226, 1931/6., 269–271, 1931/7., 313–314, 1931/8., 364–367, 1931/9., 400–404, 1931/10., 450–455.

Klein (1945-től Benedekfalvi) Gáspár (1903–1970)

1926 októberének második felétől az intézet belső tagja. Az egyetemen történeti és szociológiai előadásokra iratkozott be, és 17. századvégi latin és németnyelvű fogalmazványokat másolt a *Fontes* számára (Jel. 1927. február 2.). „Önálló levéltári kutatásának tárgya az volt, hogy a bécsi kormány, kül. az államtanács minő állást foglalt el a XVIII. század második felében a külföldi egyetemekre kívánkozó magyar ifjúság kiengedése ügyében." (Jel. 1927. július 18. Lásd még Külf. 1926/27, 4; Fl.) 1927. július végén búcsúzott az intézettől. (Jel. 1928. február 24.)

Változó belső tagként 1928 második felében, majd 1929. július 10-től augusztus 23-ig (MNL OL P 1541 2. tétel) folytatta megkezdett anyaggyűjtését. (Jel. 1929. április 6., 1930 január; Külf. 1928/29, 5 és 1929/30, 5; Angy.)

(A CHZS, 145 szerint az 1924/25. tanévben is az intézet tagja volt, Károlyi jelentései és a Külf. azonban ekkor nem említik a nevét.)

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/1173.

Publ.:

Az állami protestáns egyetem eszméje a Habsburgok alatt a XVIII. és XIX. században. Művelődéstörténeti forrástanulmány (Theológiai Tanulmányok 11.), Országos Református Lelkészegyesület, Debrecen, 1930.

Az államtanács és a külföldi főiskolák, Debreceni Szemle 1930/5., 242–250.

Ism.:

Szentpétery Imre: A pozsonyi és a szepesi kamara viszonya a XVI. században […], LK 1937, 294.

Pálfy I.: A kamarai igazgatás bevezetése a töröktől visszafoglalt területeken, LK 1937, 295.

Ism. műveiről: MÁLNÁSI Ödön, Sz 1930, 667–668.

Komjáthy Miklós *lásd* **Kring Miklós**

Komoróczy György (1909–1981)

1931. június–júliusában változó belső tag. A Staatsarchivban és a Hofkammerarchivban kutatta a „Nádasdy-birtokok történetét, igazgatását és termelését” (Jel. 1932. január 28.; lásd még Külf. 1931/32, 7).

Az 1935/36. tanévben – nem tudjuk, mennyi ideig – ismét változó belső tag. „A Lengyelország felé irányuló magyar borkivitel története 1772-ig” című munkájához gyűjtött adatokat. (Külf. 1935/36, 7.)

Bibliográfia: Mervó Zoltánné, *Komoróczy György (1909–1981). Személyi bibliográfia = A Hajdú-Bihar Megyei levéltár Évkönyve 1980,* Debrecen, 1980, 195–200.

Publ.:

A XVI. és XVII. századi lengyel kereskedelempolitika irányai és a magyar borkivitel, Ék 4. évf., 254–266.

Nádasdy Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 3.), Budapest, 1932.

A magyar bor múltjából, Borászati Lapok 1935. december.

A magyar kereskedelem története (Kincsestár – A Magyar Szemle Társaság kis könyvtára 61.), Budapest, 1942.

Borkivitelünk észak felé. Fejezet a magyar kereskedelem történetéből, Kazinczy Ferenc Társaság, Kassa, 1944.

Ism. műveiről: Szabó István, Sz 1933, 205–214; Lederer Emma, Sz 1943, 459–460; Besnyő Miklós, Sz 1947, 310–312.

Kónyi Mária (?–?)

1931 augusztusában változó belső tagként „az 1716–iki országgyűlés 24. és 59. articulusa által kiküldött rendszeres bizottságok reform-javaslatait tanulmányozta” (Jel. 1932. január 28. és július 8.). Feldolgozta „a Staatsarchiv Hungarica-sorozatából az 1715–23. évekre vonatkozó fasciculusokat. Az igazságszolgáltatás átszervezésére nézve terjedelmesebb ismeretlen anyagot talált, az 59. articulus értelmében kidolgozott systema politico-oeconomica-militare munkálatainak menetére nézve fontos anyagot szolgáltattak az udvari konferenciák jegyzőkönyvei, a deputátusok privát följegyzései és Managetta udvari tanácsosnak az udvari kancellárhoz intézett jelentései. A második félév folyamán [azaz már 1932-ben] kutatásainak folytatása céljából ismét az intézetben időzött.” (Külf. 1931/32, 7–8.) Lásd még MNL OL K 728 1933–335 /34/.

Publ.:

Az 1715–22. évi rendszeres bizottság javaslatai (Systema politico–oeconomico–militare), Ék 2. évf., 137–182.

A váradi kincstári uradalom jobbágysága 1718-ban, Ék 4. évf., 329–337.

Ism. műveiről: Ember Győző, LK 1934, 199–200; Bónis György, Sz 1934, 429–432.

Kósa János (1914–1973)

Az 1937/38. tanévben fél évre szóló ösztöndíjat kapott az intézetbe. Állandó belső tag október közepétől február közepéig. „A magyar szabadságharc utáni évek településtörténetével foglalkozott és munkájához a bécsi állami levéltárban, az udvari kamarai levéltárban, a pénzügy-, belügy- és igazságügyi minisztériumok levéltáraiban gyűjtött anyagot. Levéltári kutatásait a tanulmányi év második felében mint a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasa folytatta.” (Külf. 1937/38, 7.) Lásd még HK 1937, 218.

Publ.:

Die ungarische Kolonisationsfrage um die Mitte des 19. Jahrhunderts, Ék 8. évf., 1–135.

A budapesti selyemipar kialakulása, Ék 9. évf., 125–178.

Az Athenaeum és a bécsi rendőrség, Irodalomtörténet 1942/3., 134–139.

Kosáry Domokos (1913–2007)

1935. május 26-tól június 12-ig az intézet változó belső tagja. „Görgey Artúr pályájával foglalkozott. Az állami és hadi levéltárakban kijegyzett néhányszáz aktát. Görgey száműzetésére is talált a belügyi levéltárban körülbelül 60 aktát. Az anyag egy részét, különösen a fegyverletételre vonatkozót már fel is dolgozta. Azonkívül 100 aktát le is másolt. Remélhető, hogy Kosáry bécsi kutatásai jelentékenyen gyarapítani fogják annak a Görgey-tanulmánynak az értékét, melyet nemsokára közzé fog tenni.” (Jel. 1935. szeptember. Lásd még Külf. 1934/35, 6.)

A következő tanévben ismét változó belső tagként – nem derül ki, hogy mennyi ideig – folytatta kutatásait. (Külf. 1935/36, 7.)

Bibliográfia: Dippold Péter, *Kosáry Domokos műveinek bibliográfiája,* Történelmi Szemle 1983/3–4., 510–519; *Kosáry Domokos műveinek bibliográfiája = Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára,* szerk. Glatz Ferenc, MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 1993, 289–305; *Kosáry Domokos műveinek bibliográfiája = Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára,* szerk. Ormos Mária, Osiris, Budapest, 2003, 335–359.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/6776.

Publ.:

A Görgey-kérdés és története, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936.

A Görgey-kérdés. Beszámoló egy könyvről, Magyar Szemle 1936/9–12., 277–280.

Görgey (Kincsestár – A Magyar Szemle kis könyvtára 145.), Budapest, 1939.
A Görgey-kérdés a két háború között, Történelmi Szemle 1993/3–4., 205–241.
A Görgey-kérdés 1945 után, História 1993/3., 16–20.
A Görgey-kérdés története, I–II., Osiris–Századvég, Budapest, 1994.
A Görgey-kérdés, Magyar Szemle 1997/11–12., 215–222.
Ism.:
Miskolczy Gyula: A kamarilla a reformkorszakban […], Sz 1940, 246–247.
Ism. műveiről: Török Pál, BSz 1937/244., 116–122; Urbán Aladár, Sz 1995, 919–928; Kovács István, Kortárs 1996/2., 24 –31; Murányi Gábor, HVG 2007/47., 65–67.

Kosáry Judit (1917–1982)
Az 1938/39. tanévben az intézet változó belső tagjaként „készülő disszertációjához, amely a XVII. századi magyar női viseletről szól, adatokat és összehasonlító anyagot gyűjtött a bécsi Iparművészeti Múzeumban és a Nationalbibliothek színházi és portrégyűjteményében". (Külf. 1938/39, 7.)

Kovács Lajos (1900–1971)
1934 szeptemberében egy hétig változó belső tag (betegsége miatt kellett ilyen gyorsan hazautaznia). „Buda és Pest történetét kutatta a 17. és 19. századokban" (Jel. 1935. szeptember). Lásd még Külf. 1934/35, 6.
Névpont: http://www.nevpont.hu/view/9870.

Kozocsa Sándor (1904–1991)
Az 1930/31. tanévben – nem derül ki, mennyi ideig – az intézet változó belső tagjaként a bécsi Nationalbibliothek rendszerét és új katalógus-típusát tanulmányozta. (Külf. 1930/31, 6.)
Angyal Dávid jelentése szerint 1931. március 1-jétől április 11-ig e célból nem változó belső, hanem csak vendégtag volt. (Jel. 1931. július 25.) A CHZS, 149 arról tesz említést, hogy e tanévben Ausztriában és Németországban volt állami ösztöndíjas (ez Angyal jelentését erősíti).
Publ.:
Károlyi Árpád-Bibliographia, Ék 3. évf., 393–397.
Hóman Bálint irodalmi munkássága, Ék 4. évf., 434–443.
Angyal Dávid irodalmi munkássága, Ék 7. évf., 324–350.

Köhler Aladár (?–?)
1930 első felében – Angy. szerint március–áprilisban – változó belső tag. „A Szapáry Péter bosszúja néven ismeretes történeti mondának keletkezését kutatta" (Jel. 1930. augusztus; lásd még Külf. 1929/30, 5). „Közzétette kutatási eredményeit az Ethnografiában." (Jel. 1931. január 15.)
Publ.:
Szapáry Péter mondája, Ethnographia 1930, 85–96 és 161–176.

Kring (később Komjáthy) Miklós (1909–1993)
Bár már az 1931/32. tanévre odaítélték neki az ösztöndíjat (HK 1931, 149), valószínűleg az év közbeni radikális költségvetési csökkentések miatt csak a következő évben, 1932. október 7-től 1933. július 31-ig volt az intézet állandó belső tagja. (MNL OL K 726 – 1933–335 /34/ és 1934–280 /34/.) „Azzal a megbízással küldetett intézetünkbe, hogy a nyugat-magyarországi határperek történetére vonatkozó bécsi levéltári anyaggal egészíti ki Dr. Domanovszky Sándor egyetemi tanár úr gyűjtését, mely a kérdés tetemes részét máris megvilágította. […] A feldolgozás középpontjába az államhatár kialakulását akarja felvenni. Szerinte ugyanis a középkor egészen a XVII. századig nem ismert államhatárokat." (Jel. 1933. szeptember 1.) „A Staatsarchivban a Hungaricából a XV–XVI. század fordulójára és a XVII. század közepére vonatkozó fasciculusokat nézte át; kivonatot készített egy XVIII. századi elaborátumból, melyben Scheyb tartományi titkár Ausztriának történeti jogát igyekszik bizonyítani a Lajta–Rába közre. A Staatsarchiv des Innernben és a Niederösterreichisches Landesarchivban az alsó-ausztriai és stájerországi határ kiigazítására kirendelt bizottságok iratait gyűjtötte össze, míg a Hofkammerarchivban a Niederösterreichisches Herrschaftsakten-sorozatnak a nyugat-magyarországi nagy uradalmakra vonatkozó fasciculusait kivonatolta. Májusban Sopronban járt és itt egy 1717-ben készült érdekes határtérképre bukkant. […] Levéltári kutatásai mellett a bécsi könyvtárakban tájékozódást szerzett magának az elszakított Nyugat-Magyarország (Burgenland) legújabb osztrák és német irodalmában is." (Külf. 1932/33, 7. Lásd még Fl.; CHZS, 151.)
1935. június–júliusában négy hétig változó belső tagként „Tata történetét kutatta a magyarországi török uralom korában" az állami, a hadi és a kamarai levéltárban. „Kutatásai nyomán már meglehetősen tisztán látja a tatai végvár törökkori helyzetét, gazdasági alapjait s különösen viszonyát a felsőbb hatóságokhoz." (Jel. 1935. szeptember; Külf. 1934/35, 6.)
Az 1940/41. tanévben – nem derül ki, mennyi ideig – ismét változó belső tag. „Korábbi kutatásai kiegészítéseképpen levéltári kutatásokat végzett Tata város törökkori történetére vonatkozólag. Munkája folyamán a XVIII. század húszas éveiig jutott el, amikor Tatának királyi végvárjellege végképpen megszűnt és az Esterházy-grófok kezére jutván, egy nagy magánuradalom középpontjává vált." (Külf. 1940/41, 7.)

Publ.:
A magyar államhatár kialakulásáról, Ék 4. évf., 3–26.
Az állam Tacitus történetszemléletében, Ék 5. évf., 13–27.
Magyarország határai Szent István korában = Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján, II., szerk. Serédi Jusztinián, MTA, Budapest, 1938, 473–486.
Helytörténelem (A Bessenyei Társaság Kiadványai 4.), Nyíregyháza, 1941.
A muraközi országhatár a magyar–horvát viszony történetében (klny. a *Magyar Történettudományi Intézet évkönyvé*ből), Budapest, 1942.
Burgenland a német történetirodalomban, Sz 1944, 241–262.
Ism.:
Majlát Jolán: Egy alföldi cívis-város kialakulása […], Sz 1944, 546–547.
Ism. műveiről: Zsoldos Benő, Jogállam 1935/9–10., 412–413; Moór Elemér, Sz 1936, 96–97 [az ebből kialakult vita: Kring Miklós, *Válasz Moór Elemérnek,* Sz 1936, 236–237; Moór Elemér, *Megjegyzések Kring Miklós válaszára,* Sz 1936, 237]; Eperjessy Kálmán, Délvidéki Szemle 1943/6., 281 –282; Juhász Lajos, Sz 1944, 111–112.

Kulcsár (Erzsébet) Zsuzsanna (1912–1990)
Az 1935/36. tanévben változó belső tagként – nem tudjuk, mennyi időn át – „a magyarországi német nemzetiségről 1867 óta megjelent német és osztrák véleményekkel foglalkozott". (Külf. 1935/36, 7–8.)
1937. június közepétől szeptember közepéig újra változó belső tagként „az Alldeutsch-mozgalomnak Magyarországhoz való viszonyára, eszméire és törekvéseire nézve igyekezett adatokat gyűjteni" a Nemzeti Könyvtár folyóirat-gyűjteményében. „Világosság derült e mozgalomnak kezdetben erősen magyarellenes tendenciájára, mely beállítottság azonban már a világháború folyamán erőtlenedik, a kommunizmus leverése után pedig megbékült hangon egy megértő nemzetiségi politikáért száll síkra." (Külf. 1936/37, 8.)
1947-es, kiadatlan doktori munkájának címe: *Az alldeutschmozgalom és Magyarország.*
Névpont: http://www.nevpont.hu/view/10369.

Kumorovitz L[ajos]. Bernát (1900–1992)
1933/34-ben október 1-jétől november 30-ig volt az intézet változó belső tagja. (MNL OL K 726 – 1934–280 /34/; CHZS, 152.) Ezután a „tanév végéig mint vendég tartózkodott az Intézetben". Készülő „Magyar pecséttan" című könyve megírásához folytatott kutatásokat. „Főleg a Staatsarchiv okleveles anyagát vizsgálta át alaposabban s a felkutatott pecsétekről, megfelelő jegyzetek elkészítése mellett, pecsét-gipszmásolatokat és fényképfelvételeket készített. […] Az említett levéltár két pecsétmásolat-gyűjteményének (kb. 20 000 darab) magyar anyagát is áttanulmányozta, főleg a szomszédos államok pecsétgyakorlatával való vonatkozásban. A levéltári munkával párhuzamosan" könyvtárakban is átnézte a tárgyára vonatkozó irodalmat. „A tanév folyamán megjelent »A leleszi prépostság tagjai és hiteleshelyi személyzete 1569-ig« című tanulmánya a Szent Norbert halálának 800 éves jubileuma alkalmából kiadott Emlékkönyvben" és tanulmányt írt az intézeti évkönyvbe is. (Külf. 1933/34, 6–7.)
Bibliográfia: Borsodi Csaba, *Kumorovitz Lajos munkássága (1928–1982) = A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181–1981* (Magyar Herold. Forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv 1.), I., szerk. Kállay István, ELTE, Budapest, 1984, 660–673; Borsodi Csaba: *Kumorovitz Lajos Bernát műveinek bibliográfiája = Magyar Egyháztörténeti Évkönyv / Annales Historiae Ecclesiae Hungaricae 1994/I. Kumorovitz Lajos Bernát emlékére,* szerk. BerténYi Iván – Dóka Klára, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány, Budapest, 1994, 37–45.
Névpont: http://www.nevpont.hu/view/6825.
Publ.:
A magyar címer hármashalma, Ék 4. évf., 74–92.
A magyar királyi egyszerű- és titkospecsét használatának alakulása a középkorban, Ék 7. évf., 69–112.
A leleszi prépostság tagjai és hiteleshelyi személyzete 1569-ig = Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára (1134–1934), Jászó-Premontrei Kanonokrend Gödöllöi Konventje, Gödöllő, 1934, 22–50.
Az authentikus pecsét, Turul 1936, 45–68.
A specialis praesentia regia pecséthasználata Zsigmond korában = Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére, 1937. május 27., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937, 422–439.
A magyar szfragisztika multja = Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Budapest–Pécs, 1938, 251–311.
A szfragisztika multja = A jászóvári premontrei kanonokrend gödöllői Szent Norbert gimnáziumának 1940–41. tanévi évkönyve, Gödöllő, 1941, 262–281.
Ism. műveiről: ifj. Rónay László, LK 1937, 293–294; Gárdonyi Albert, LK 1937, 297–298; Fekete Nagy Antal, LK 1938, 303–305; Farkas László, Sz 1942, 361.

Lederer Emma (1897–1977)
1932 szeptemberében az Intézet változó belső tagja. „Itteni könyvtár-tanulmányait értékesítette »A legújabb gazdaságtörténeti irodalom problémái«

című jelentékeny tanulmányában." (Jel. 1933. szeptember 1. Lásd még Külf. 1932/33, 7; MNL OL K 726 – 1933–335 /34/.)

Bibliográfia: Soós István, *Lederer Emma műveinek bibliográfiája,* Történelmi Szemle 1977/3–4., 677–682.

Publ.:

Bártfa város vászonszövő üzeme a 15. században, Ék 4. évf., 150–158.

A középkori pénzüzletek története Magyarországon (1000–1458), MTA, Budapest, 1932.

A legújabb gazdaságtörténeti irodalom problémái, Sz 1933, 14–37.

A korai kapitalizmus kérdéséhez = Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére, 1937. május 27., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937, 440–449.

Ism.:

Komoróczy György: A magyar kereskedelem története […], Sz 1943, 459–460.

Ism. műveiről: Holub József, Sz 1936, 437–442.

Lengyel Tamás (?–?)

Az 1937/38. tanévre kapott ösztöndíjat az intézetbe; október elejétől június végéig állandó belső tag. „A krími háború és a magyarság viszonyával" foglalkozott, „Budapesten gyűjtött anyagát a bécsi állami levéltár és hadilevéltár vonatkozó iratanyagával egészítette ki. […] Sikerült megállapítania a magyar forradalmi párt döntő jelentőségű befolyását a krími háborút megelőző európai eseményekre. […] Az aktaanyag alapján kiderült, hogy végeredményben a magyar forradalomtól való félelem állította Ausztriát a nyugati hatalmak mellé." (Külf. 1937/38, 6–7. Lásd még HK 1937, 218.)

Publ.:

Die Ungarn und der Krimkrieg, Ék 8. évf., 136–246.

Gróf Teleki László (Magyar Életrajzok), Franklin-Társulat, Budapest, 1942.

Ism. műveiről: Romhányi Gyula, Irodalomtörténet 1942/4., 200; Gálos Rezső, Irodalomtörténeti Közlemények 1942/3., 311–311; Angyal Dávid BSz 1943/264., 62–64.

Lencz (Lentz) Géza (1870–1933)

1926 második felében kültagként – nem derül ki mennyi ideig, Angy. szerint júliusban – gyűjtött adatokat a Bocskay-fölkelést tárgyaló németnyelvű munkája bővített magyar kiadásához. (Jel. 1927. február 2., Külf. 1926/27, 4.)

1927 második felében egy hónapon keresztül – valószínűleg júliusban (Angy.) – változó belső tagként folytatta kutatásait a bécsi állami és hadi levéltárakban. (Jel. 1928. február 24., Külf. 1927/28, 4.)

Literati Nagy Valéria (?–?)

1934. június 30-ától augusztus 8-ig az intézet változó belső tagja. „A magyar nyelvű egyetemes történet fejlődésével foglalkozott" (Jel. 1935. szeptember). Lásd még Külf. 1934/35, 6.

Lukinich Imre (1880–1950)

1922 második felében „hónapokon át beltagja" az intézetnek. Auer János Ferdinánd naplójának kiadásával összefüggő kutatásokat folytatott, valamint az 1609–1699 közötti konstantinápolyi követjelentések kiadásához a zsitvatoroki és a szatmári békére vonatkozó iratanyagot is átnézte a Turcicákban. (Jel. 1923. január 29.) 1923 februárjától májusig változó belső tag (Angy.). Hamarosan „teljesen sajtókész »A szatmári béke okirattára és története« című kötete", mely „a hazai szempontból elsőrangú politikai esemény történetét végleg tisztázni fogja". 1923. május közepéig „terjedelmes anyagot szedett össze […] a zsitvatoroki béke történetére is". (Jel. 1923. július. Lásd még Külf. 1924/25, 9.)

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/6879.

Publ.:

Geschichte Siebenbürgens. Von Baron Erasmus Georg Tschernembl, Ék 1. évf., 133–160.

Rákóczi Julianna házassága, Ék 2. évf., 112–127.

Bezerédy Imre árulásáról, Ék 3. évf., 105–109.

Auer János Ferdinánd pozsonyi nemes polgárnak héttoronyi fogságában írt naplója 1664 [közzéteszi], Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1923. (A *Magyarország törökkori történetének forrásai* sorozat egyetlen megjelent kötete.)

Gr. Pálffy János főparancsnoki megbízatása, Sz 1924, 418–432.

A szatmári béke története és okirattára [közzétette, történeti bev., jegyz.], Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1925 (a *Fontes* Hivatalos iratok és levelek sorozatában).

Az 1736–1739-iki török háború és a Rákóczi-kérdés. Kivonat Lukinich Imre r. tagnak 1932. április 11-én tartott székfoglaló értekezéséből, Akadémiai Értesítő 1932, 181–192.

II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története és okirattára [közzétette, bev., jegyz.], MTA, Budapest, 1935.

Rákóczi, BSz 1937/245., 138–144.

Ism. műveiről: m–a. [Mayer Alfréd], LK 1924, 167–170; Miskolczy Gyula, LK 1925, 262–264; m., Sz 1925, 181–185; Angyal Dávid, Sz 1926, 521–525; Áldásy Antal, Történeti Szemle 1926, 209–211.

Lutter János (1884–1944)

Az 1924/25. tanévben az intézet kültagja. 1924 őszén és 1925 elején kutatott a levéltárakban az „Osztrák–magyar monarchia Balkán-politikája 1867-től napjainkig” témakörben (Jel. 1925. január és 1925. augusztus 14.; lásd még Külf. 1924/25, 10).

1926-ban öt hónapon keresztül – februártól júniusig –, majd szeptember–októberben öt héten át, 1927 elején „pár hétig” kültagként folytatta ez irányú kutatásait „a tőle megszokott ernyedetlen buzgalommal” (Jel. 1926. július 8., 1927. február 2., 1927. július 18.). Lásd még Külf. 1925/26, 3 és 1926/27, 4.

Publ.:

Az annexiós válság a diplomáciai okmányok tükrében, Külügyi Szemle 1931, 157–174.

Ism. műveiről: Balanyi György, Sz 1934, 123.

Maday Pál (?–?) [Nem azonos az 1914 és 1992 között élt Maday Pállal!]

1928 második felében kültagként – nem tudni, milyen hosszú ideig – Debrecen történetéhez kutatott adatok után. (Jel. 1929. április 6.; Külf. 1928/29, 5.)

Majlát Jolán (1917–1991)

Az 1941/42. tanévben „levéltári kutatásokra három hónapi változó belső intézeti tagságot nyert. Nagykőrös XVII–XVIII. századi társadalomtörténetére vonatkozólag gyűjtött anyagot a Hofkammerarchivban. Salzburg és Tirol területén tanulmányokat folytatott az Einzelhof–gazdálkodásra nézve.” (Külf. 1941/42, 6.)

Publ.:

Egy alföldi cívis-város kialakulása. Nagykőrös gazdaság- és társadalomtörténete a megtelepedéstől a XVIII. század elejéig (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 15.), Sylvester Nyomda, Budapest, 1943.

Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba a XVIII. században, Sz 1943, 307–370 [Márkus Istvánnal].

Ism. műveiről: Kring Miklós, Sz 1944, 546–547.

Makkai László (1914–1989)

1937 augusztusában „Erdély és a román fejedelemségek viszonyára s az erdélyi középkori városok történetére nézve folytatott levéltári kutatásokat a bécsi állami és hadi levéltárban” (Külf. 1936/37, 8).

Bibliográfia: *Makkai László műveinek bibliográfiája,* Történelmi Szemle 1985/3., 540–552 [1985-ig megjelent műveiről].

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/6895.

Publ.:

[Többekkel közösen:] *A románok története, különös tekintettel az erdélyi románokra* (A Magyar Történelmi Társulat könyvei 6.), szerk. Gáldi László – Makkai László, Budapest, 1941.

Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben, Hitel 1941/1–2., 148–175.

Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején (klny. az *Erdélyi Tudományos Intézet évkönyvé*ből), Kolozsvár, 1942.

Társadalom és nemzetiség a középkori Kolozsváron (Kolozsvári Szemle Könyvtára 12.), Kolozsvár, 1943.

Szolnok-Doboka megye magyarsága (Erdélyi Tudományos Füzetek 151.), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1943.

Az erdélyi románok a középkori magyar oklevelekben (Erdélyi Tudományos Füzetek 157.), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1943.

Erdély népei a középkorban = A Magyar Történettudományi Intézet évkönyve 1943. Magyarok és románok, I., szerk. Deér József – Gáldi László, Budapest, 1943, 314–440.

Erdély története, Renaissance, Budapest, 1944.

Belső-Szolnok és Doboka megye a középkorban = Szolnok-Doboka magyarsága, szerk. Szabó T. Attila, szerkesztői kiadás (Minerva-nyomda), Dés–Kolozsvár, 1944, 45–70.

Ism.:

Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt […], Sz 1941, 189–195.

Ism. műveiről: Maksay Ferenc, Sz 1942, 93–99; Juhász Lajos, Sz 1943, 498–499; Maksay Ferenc, Sz 1944, 104; Bélay Vilmos, Sz 1944, 535; Veress Endre, Sz 1947, 250–259; Bélay Vilmos, Sz 1947, 295–296.

Mályusz Elemér (1898–1989)

Az intézetnek – Hajnal Istvánnal – az első tagja; Fl. szerint már az 1920/21. tanévben több mint fél esztendőt töltött Bécsben a horvát, a szerb és a román nemzetiségi kérdés történetét kutatva.

1921 júliusa és szeptembere között két hétig „folytatta a szerb–horvát–oláh nemzetiségi kérdés 1848 utáni anyagának átvizsgálását”, majd – Domanovszky Sándornak az anyag egy részét előkészítve – „József főherceg-nádor államiratai publikálásának szolgálatába lépett”. Emellett hozzáfogott „az egyenest rábízott téma »Sándor főherceg-nádor története s iratai« előtanulmányozásához. (Jel. 1921. október 15.) Októbertől az év végéig József nádor Ferenc császár-királyhoz írt bizalmas leveleit kivonatolta és másolta Domanovszkynak, s folytatta saját munkáját. (Jel. 1922. január 31.; Fl.)

Fl. úgy tudja – valószínűleg egy évet tévedve, hiszen Károlyi jelentése nem erősíti meg –, hogy az 1922/23. tanévben is több mint fél évig volt intézeti tag, Sándor Lipót nádor iratait kutatva.

1923. november közepétől 1924 nyaráig – Angy. szerint májusig – újra az intézet tagja, Sándor Lipót főherceggel kapcsolatos kutatásait folytatja. „Végigkövethette azt az érdekes lelki folyamatot, hogyan lesz a fiatal, ideálisan lelkesedő nádor nem annyira a francia forradalom eseményei, mint tán inkább a Martinovics-összeesküvés behatása alatt reakcionárius hajlamúvá." (Jel. 1924. január.) „Különös fontossággal bír Mályusz ama megállapítása, hogy Ferenc trónralépte még éppenséggel nem kezdete a reakciónak […], téves az a szintén divatos beállítás is, mintha a Martinovics-féle összeesküvés a Ferenc császár reakciójának szüleménye, ellenhatása volt volna. Mert éppen megfordítva áll a dolog. Az összeesküvés az oka annak, hogy az addig atyja nyomdokain haladó fiatal uralkodó reakcionárius irányba csap át." (Jel. 1924. július.) Lásd még Külf. 1924/25, 8; CHZS, 159.

1926 elején „műve sajtókész, a szedést várja" (Jel. 1926. január). 1926. január–februárjában három hétig az intézet belső tagjaként egészítette ki kiadványát, melyet „azóta már sajtó alá adott" (Jel. 1926. július 8.; lásd még Külf. 1925/26, 2). „Nagyértékű történeti bevezetéssel ellátott gyönyörű kiadványa a *Fontes*-publicatiók egyik dísze: »Sándor Lipót főherceg nádor iratai« csak az imént hagyta el a sajtót." (Jel. 1927. február 2.)

Bibliográfia: Soós István, *Mályusz Elemér műveinek bibliográfiája,* Történelmi Szemle 1978/3–4., 609–621; Soós István, *Mályusz Elemér műveinek bibliográfiája = Mályusz Elemér Emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok,* szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc, Akadémiai, Budapest, 1984, 443–456; *Mályusz Elemér publikációi (1985–1998), meg nem jelent kéziratai (1913–1967) és az őt méltató művek,* Történelmi Szemle 1998/1–2., 163–166.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/6896.

Publ.:

Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795 [kiad., bev., magyarázatok], Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1926. (A *Fontes* Kormányzat- és igazgatástörténeti iratok sorozatának egyetlen megjelent kötete.)

A magyarországi polgárság a francia forradalom korában, Ék 1. évf., 225–282

A Toldi-monda, Ék 4. évf., 126–149.

Martinovics és társai, Napkelte 1926/6., 489–506.

A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus (A Magyar Protestantizmus Történetének Forrásai), Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1939.

Ism.:

József nádor iratai. I. kötet. 1792–1804 […], Hadtörténelmi Közlemények 1925, 550–553 és Protestáns Szemle 1925, 728–735.

Miskolczy Gyula: A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában I–II. köt., LK 1928, 333–337.

Ism. műveiről: Szombatfalvy György, Társadalomtudomány 1927/1–2., 99–101; Pleidell Ambrus, LK 1927, 283–286; Török Pál, Napkelte 1927/6., 555–556; Paulinyi Oszkár, Sz 1928, 889–897.

Margitay Becht Dénes (?–?)

Az 1933/34. tanévben – nem tudjuk, mennyi ideig – az intézet változó belső tagjaként „az orvostudomány fejlődéstörténetébe vágó tárgykörrel foglalkozott, nevezetesen a műtéteknél alkalmazott érzéstelenítés történetét tette kutatás tárgyává". (Külf. 1933/34, 7.)

Mayer Béla (?–?)

1922 októberétől az intézet beltagja. Angyal Dávidnak a Kecskeméty–Falk-levelezés kiadásra előkészítésében, Domanovszky Sándornak a József nádor-kötetek kiadásához szükséges másolatok készítésével segített. Emellett elvégezte a „könyvtár új felállítását, ügyesen csoportosítván külön-külön (nem nagyszámú) szakok szerint a könyveket" (Jel. 1923. január 29.). A következő félévben e munkát folytatta, s Károlyinak is „lelkiismeretes és pontos másolatokat" készített a Batthyány-kiadványhoz. A könyvtár katalógusát is összeállította. (Jel. 1923. július; Fl.) Angy. szerint 1923. január és június között volt rendes belső tag.

Medveczky Károly (1889–?)

1927 második felében intézeti kültagként „néhány héten át a bécsi nagy könyvtárak berendezését, adminisztrációját s a szakbeli újításokat tanulmányozta". Ugyanezt tette 1928 második felében, mikor egy hónapon át volt intézeti kültag. (Jel. 1928. február 24., 1929. április 6.; Külf. 1928/29, 5.)

Mérei Gyula (1911–2002)

1934. november 1-jétől 1935. május 1-jéig az intézet változó belső tagja. Eredetileg „A magyar és osztrák keresztényszocialisták és konzervatívok kapcsolatai" tárgykör tanulmányozására küldték ki, de a források szűkössége miatt Szekfű Gyula tanácsára „A bécsi kormány iparpolitikája Magyarországon 1791 és 1835 között" témát választotta. „Bemutatott anyaggyűjtése alapján" kétszer is meghosszabbították kezdetben csak

három hónapra szóló tagságát. A Haus-, Hof- und Staats- és a Hofkammerarchivban kutatott. (Jel. 1935. szeptember.) A Staatsarchivban az államtanács aktáit, a kamarai levéltárban az Ungarische Kommerz, az Ungarische Kameral és a Niederösterreichische Kameral aktáit vizsgálta át. „Adatai kiegészítésére ezenkívül február havában rövid időre Sopronba utazott az ottani levéltárak átnézése céljából. A bécsi belügyminisztériumlevéltárát is át kívánta kutatni, ennek e tárgykörre vonatkozó anyaga azonban az 1927. évi tűzvésznél teljesen megsemmisült." (Külf. 1934/35, 6. Lásd még CHZS, 160.)

Az 1935/36. tanévben – nem derül ki, mennyi ideig – változó belső tagként folytatta munkáját. (Külf. 1935/36, 8.)

Bibliográfia: Liptár Dorottya, *Mérei Gyula műveinek bibliográfiája = Tanulmányok Mérei Gyula 75. születésnapjára,* szerk. Gaál Endre – Serfőző Lajos, JATE Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék, Szeged, 1986, 265–278.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/6934.

Publ.:

A bécsi kormány gyáriparpolitikájának alapelvei Magyarországon 1790 és 1815 között, Ék 5. évf., 174–191.

Magyar iparfejlődés 1790–1848, Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest, 1951.

Meszlényi (1914-ig Germ) Antal (1894–1984)

1933. június 19-től július 15-ig az intézet változó belső tagja (MNL OL K 726 – 1934–280 /34/). „Már 1932-ben felkutatta Bécsben az egri püspökség […] érseki rangra emelésének történetét. Akkor talált adatait most egészítette ki a Hofkammerarchivban és a Staatsarchiv Romanajában talált adatokkal." Ezen kívül Hám János püspök kinevezésének és letételének (1848–49) iratait, Horváth Mihály első brüsszeli tartózkodásának emlékeit és Jekelfalussy Vince székesfehérvári püspök királyi megdorgálása adatait gyűjtötte össze. (Jel. 1933. szeptember 1.; Külf. 1932/33, 7–8.)

Az 1933/34. tanévben ismét változó belső tagként – nem derül ki, mennyi ideig – „az 1870. évi vatikáni zsinat történetére vonatkozólag folytatott kutatásokat" (Külf. 1933/34, 7).

Publ.:

A tanító szerzetesrendek visszaállítása, Ék 3. évf., 303–329.

Horváth Mihály menekülése s bekapcsolódása a párizsi emigrációba, Ék 5. évf., 294–321.

A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846), Stephaneum Nyomda, Budapest, 1934.

Szelepcsényi prímás és Észak-Magyarország rekatolizálása (1671–1675), Stephaneum Nyomda, Budapest, 1935.

Az egri érsekség felállításának s a kassai és szatmári püspökségek kihasításának a története, Stephaneum Nyomda, Budapest, 1938.

Ism. műveiről: Csapodi Csaba, Napkelet 1939/1., 77; Ember Győző, Sz 1940, 349–350.

Mezősi (Metzner) Károly (1907–1971)

Az 1935/36. tanév első félévében három hónapos ösztöndíjat kapott az intézetbe „történeti tanulmányokra" (HK 1935, 236; vö. CHZS, 160). Valójában öt hónapon át – augusztustól decemberig – volt változó belső tag. „Folytatta régebben megkezdett anyaggyűjtését a töröktől visszafoglalt területek kamarai igazgatására, gazdasági, népességi, nemzetiségi viszonyaira vonatkozólag" 1715-ig, a bécsi udvari és kamarai levéltárakban. „Kiegészítő anyaggyűjtést végzett a bécsi állami levéltárban, a hadilevéltárban és a nemzeti könyvtár kéziratgyűjteményében s az oklevélanyag mellett átvizsgálta a korabeli térképgyűjteményeket is. Kutatási eredményét »A neo-acquisitio kora« című nagyobb tanulmányában teszi közzé." (Külf. 1935/36, 6.)

Publ.:

A fegyverjog (jus armorum) megváltása a töröktől visszafoglalt területeken, Sz 1942, 179–195.

Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692) (Településtörténeti Tanulmányok 1.), Magyar Történettudományi Intézet, Budapest, 1943.

Ism. műveiről: Jakó Zsigmond, Sz 1944, 312–315.

Miskolczy (1908-ig Miskolczi) Gyula (1892–1962)

1921. augusztus közepétől a „horvát–szerb–oláh nemzetiségi kérdés" 1848 előtti történetére vonatkozó iratokat kutatta. „A szerb és horvát nemzetiségi kérdés földolgozására a Fontes számára emberére talált!" (Jel. 1921. október 15.) Októbertől decemberig kizárólag – elsősorban a horvát kérdésre vonatkozóan – a Staatskonferenz 1841-től kezdődően roppant gazdag anyagát nézte át. Ebből – Károlyi szerint – megállapítható, „hogy a nemzetiségi kérdésben 1845-ben a központi kormány többé nem pártatlan bíró már, hanem magyarellenes fél, mely mindent elkövet a nemzetiségek megnyerésére" (Jel. 1922. január 31.). 1922. július 18-ig volt az intézet beltagja: az „iratok alapján joggal állíthatja, hogy a horvátok küzdelmét a magyar kultúra ellen már a 20-as évek második felében sokkal intenzívebbnek kell tartanunk, mint az eddig ismert országgyűlési naplók és egyéb kútfők után hinnünk lehetett". (Jel. 1923. január 29.) (Fl. szerint az 1922/23. tanévben is több mint fél esztendeig volt intézeti tag.)

1923 júliusától – Angy. szerint augusztusától – szeptemberig befejezte bécsi levéltári kutatásait „a horvát–illyr nemzetiségi kérdés" történetére. (Jel. 1924. január; Külf. 1924/25, 8.)

1925 augusztusában és szeptemberében belső tagként „főleg a bécsi két nagy könyvtárban dolgozott, átkutatván azt az irodalmat, melyet még ismernie kell kiadványa […] megszerkesztéséhez és megírásához" (Jel. 1925. január). Lásd még CHZS, 161, Angy.

Miskolczy 1929-ben a Történeti Intézet igazgatóhelyettese, majd ugyanezen év szeptember–októberében igazgatója volt. 1935-től 1948-ig mind a Történeti Intézetet, mind a Collegium Hungaricumot ő vezette, emellett vendégprofesszor volt a bécsi egyetemen, és a levéltári, valamint a könyvtári–múzeumi delegáció munkáját is ő irányította.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/6949.

Publ.:

Gesamtstaatsidee und Wirtschaftspolitik in Ungarn 1790–1848, Ék 6. évf., 188–204.

A horvát kérdés (1790–1847), Sz 1924, 567–584.

A házi, udvari és állami levéltár Bécsben, második és harmadik közl., LK 1926, 44–79 és 1927, 104–128.

A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában [kiad. és bev.], Magyar Történelmi Társulat, Budapest, I. köt. 1927, II. köt. 1928 (a *Fontes* Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez sorozatában).

A Bach-rendszer cseh Beamter-e = Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére 1933. október 7., Sárkány-nyomda, Budapest, 1933, 388–401.

A kamarilla a reformkorszakban (A Magyar Történelmi Társulat Könyvei 2.), Budapest, 1938.

Károlyi Árpád †, Ék 10. évf., 1–6.

A modern államszervezés kora = Magyar művelődéstörténet V. Az új Magyarország, szerk. Domanovszky Sándor, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1942, 5–98.

A bécsi nagy polgári levéltárak […], Sz 1945–1946, 314.

Ungarn in der Habsburger-Monarchie (Wiener historische Studien V.), Herold, Wien–München, 1959.

Ism.:

Lukinich Imre: A szatmári béke története és okirattára […], LK 1925, 262–264.

Beniczky Lajos […] visszaemlékezései és jelentései […], Sz 1925, 297–301.

Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése, LK 1926, 250–252.

Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez, LK 1926, 252–256.

József nádor iratai, Sz 1926, 743–748.

Szekfű Gyula: Iratok a magyar államnyelv történetéhez. 1790–1848 […], Sz 1927, 301–305.

Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs, Sz 1937, 96–104 és 1938, 66–70.

Domanovszky Sándor: József nádor élete. I–II. rész […], Sz 1947, 319–327.

Ism. műveiről: Mályusz Elemér, LK 1928, 333–337; Hajnal István, Napkelet 1928/12., 933–935; Kosáry Domokos, Sz 1940, 246–247; Hanák Péter, Sz 1961, 746–751.

Miskolczy István (1881–1937)

1927 második felében kültagként „pár héten át" könyvtári kutatásokat végzett az Anjou-korra vonatkozóan. (Jel. 1928. február 24.)

Publ.:

András herceg tragédiája és a nápolyi udvar, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1928.

A magyar Anjouk trónigénye Nápolyra, Történeti Szemle 1928, 18–78.

Mária hercegnő, Nagy Lajos jegyese, Történeti Szemle 1929, 75–95.

Anjou-királyaink reformjai és a nápolyi viszonyok, I–II., Sz 1932, 306–322 és 393–407.

Nápolyi Johanna (Az asszony), BSz 1934/232., 45–72.

Magyar–olasz összeköttetések az Anjou korban. Magyar–nápolyi kapcsolatok, Szent István Társulat, Budapest, 1937.

Ism.:

Balassa Brunó: A történettanítás múltja hazánkban […], Sz 1929, 429–431.

Ism. műveiről: Sárkány Oszkár, Napkelet 1938, 198–199.

Murarik Antal (1913–1941)

Az 1936/37. tanévre ösztöndíjat kapott az intézetbe; állandó belső tag március elejétől június végéig. „A bécsi egyetemen a Hirsch professzor vezetése alatt álló Institut für Österreichische Geschichtsforschung könyvtárában egészítette ki az ősiségről szóló, nagyobb terjedelmű munkájának anyagát. […] Igyekezett a német jogtörténeti irodalommal behatóan megismerkedni és felhasználta az alkalmat a német jogterület középkori forrásainak alapos áttanulmányozására. Kutatásokat folytatott […] a leánynegyed kérdéséhez." (HK 1936. 289.)

Publ.:

Az ősiség alapintézményeinek eredete (Értekezések Eckhart Ferenc Jogtörténeti Szemináriumából 6.), Sárkány-nyomda, Budapest, 1938.

Ism. műveiről: Hadik Béla, Sz 1940, 222–232.

Nagy Tibor (1910–1995)

Az 1940/41. tanévben – nem tudjuk, mennyi ideig – változó belső tagként „a különböző bécsi és Bécs környéki antik gyűjtemények pannóniai ókeresztény emlékanyagát tanulmányozta s egy Bécs környéki avar temető anyagát vette fel". (Külf. 1940/41. 7.)

Bibliográfia: Szirmai Krisztina, *Nagy Tibor tudományos tevékenységének bibliográfiája = Specimina Nova, a Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történeti Tanszékének Évkönyve 1999,* Pécs, 2000, 179–189.

Orbán Dezső (?–?)

Az 1937/38. tanévben – nem derül ki, mennyi ideig – az intézet változó belső tagja. „A bécsi hadilevéltár térképanyagát nézte át Győr vármegye településtörténetére és településföldrajzára való tekintettel." (Külf. 1937–38, 7–8.)

Publ.:

Szerecseny (Győrmegye) a XVIII. század végén, Történetírás 1938/3., 336–338.

Oszetzky (Ossetzky) Dénes (?–?)

1933. április 1-jétől május 30-ig változó belső tag (MNL OL K 726 – 1934–280 /34/). „A magyar polgárság küzdelme politikai érvényesüléséért 1790–1848" című dolgozatához gyűjtött anyagot a Staatskonferenz, a Staatsrat, valamint a Geheime Informationscomité aktáiban. (Jel. 1933. szeptember 1.; Külf. 1932/33, 8.)

Az 1933/34. tanévben – nem derül ki, hogy mennyi ideig – ismét változó belső tag; folytatta megkezdett kutatásait. (Külf. 1933/34, 7.)

Publ.:

A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlásakor. 1. Városi polgárjog. 2. Városi hatóság (A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának Kiadványai 3.), Királyi Magyar Egetemi Nyomda, Budapest, 1935.

Óvári- (Óváry-) Avary Károly (?–?)

1929 első felében – nem tudjuk, mennyi ideig –, majd ez év szeptember 11. és október 6. között (MNL OL P 1541 2. tét.) az intézet változó belső tagjaként Teleki László életrajzához gyűjtött adatokat. (Jel. 1929. július, 1930. január; Külf. 1928/29, 5 és 1929/30, 5.) Angy. szerint 1929 májusában volt változó belső tag.

Publ.:

Magyarország és az első európai háború Oroszország ellen. Gr. Teleki László bizonyságtételei nyomán, I–II., BSz 1942/263., 193–210 és 287–301.

Pakucs Béla (1908–?)

1939. március elejétől június végéig az intézet állandó belső tagjaként „Magyarország közlekedéstörténetére vonatkozólag gyűjtött anyagot a bécsi Staatsarchivban. Kutatásai során a bécsi államtanácsnak Magyarország közlekedésügyeit szabályozó rendeleteit tanulmányozta át, majd a korabeli folyóiratok és napilapok nyomán a XIX. század vége felé Magyarország területén folyó főbb vasútépítések körülményeit igyekezett tisztázni […]." (Külf. 1938/39, 6–7.)

Publ.:

Kísérlet a Monarchia közlekedés-hálózatának egységes fejlesztésére I. Ferenc korában, Ék 7. évf., 243–272.

(H[orváthné].) Pálffy Ilona (1905–1974)

1935 januárjában változó belső tagként „az 1691 utáni szerb betelepülés történetét kutatta. Sok érdekes anyagot talált a kamarai és hadi levéltárakban, s itteni kutatásait otthon kiegészítve, ki fogja adni tanulmányát ez érdekes tárgyról". (Jel. 1935. szeptember; lásd még Külf. 1934/35, 6.)

1936. szeptember–októberében ismét változó belső tagként „a neoacquisitaterület gazdasági berendezésére irányuló intézkedésekre nézve gyűjtött levéltári anyagot a bécsi udvari kamarai levéltárban és a hadilevéltárban". (Külf. 1936/37, 8.)

Más visszaemlékezés szerint az intézet „tagjaként két évet töltött Bécsben. Levéltári kutatás mellett a bécsi egyetemen is hallgatott három szemesztert" (LK 1975, 192).

Publ.:

A tatárok és a XIII. századi Európa (A Bécsi Collegium Hungaricum Füzetei 2.), Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1928.

A kamarai igazgatás bevezetése a töröktől visszafoglalt területeken = Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére, 1937. május 27., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937, 474–487.

Ism.:

A Bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyve. I. köt. […], LK 1932, 153–155.

Ism. műveiről: Klein Gáspár, LK 1937, 295.

Papp Antal (?–?)

Az 1935/36. és az 1936/37. tanévre ösztöndíjat kapott az intézetbe egyháztörténeti témában. (HK 1935, 236 és HK 1936, 289.) 1935. október elejétől 1936. június végéig a „Temesi bánság püspökei" címmel saját egyházmegyéje 18. századi történetével foglalkozott. „Anyaggyűjtés közben a bécsi Nemzeti Könyvtár kézirattárában két értékes anonym kéziratot talált

a temesi bánság berendezéséről és az 1702. évi uniós mozgalomról", a kamarai levéltárban „pedig egész sor eddig feldolgozatlan okmány került felszínre a csanádi egyházmegye törökhódoltság utáni restaurációjára […] vonatkozólag. Ezek alapján világosság derült az egyházmegye újjáalapításának […] számos kérdésére." (Külf. 1935/36, 7.)

1936. december elejétől 1937. július végéig ismét állandó belső tagként folytatta anyaggyűjtését „A csanádi egyházmegye története a XVIII. században" témához. A Staatsarchivban a Staatsrat- és a Hungarica-gyűjteményeket, az udvari kamarai levéltárban a Hoffinanz, Gedenkbücher, Ungarische Kamerale jelzetű sorozatokat nézte át. 1937 júniusában tanulmányi segéllyel a vatikáni levéltárban is kutatott adatai kiegészítése végett. (Külf. 1936/37, 8.)

Párdányi Miklós (1905–1956)

Az 1941/42. tanévben másfél hónapig volt változó belső tag. Ezt az időt „arra használta fel, hogy a Nationalbibliothekban a nemzetiségi kérdés eszmekörének kialakulását tanulmányozza" (Külf. 1941/42, 6).

Publ.:

Nép, nemzet, nemzetiség = Magyar művelődéstörténet V. Az új Magyarország, szerk. Domanovszky Sándor, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1942, 129–162.

Az államesemeváltozás jelentősége a nemzetiségi kérdés fejlődésében (klny. az *Emlékkönyv Viski Illés József […] tanári működésének negyvenedik évfordulójára* című kötetből, Budapest, 1942.

Államegység és nemzetiségi kérdés a politika rendszerében, Veritas, Budapest, 1944.

Patek Erzsébet (1918–1995)

1941 januárjától áprilisig az intézet változó belső tagja. A pannóniai római fibulákkal foglalkozó, készülő doktori értekezéséhez gyűjtött anyagot a bécsi és a Bécs környéki állami és magángyűjteményekben. „Bécsi kiküldetése után 390 pengő tanulmányi segélyben részesült, hogy bécsi kutatásait kisebb észak-olaszországi tanulmányúttal egészíthesse ki." (Külf. 1940/41, 6.)

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/11214.

Publ.:

A pannóniai fibulatípusok elterjedése és eredete / Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien (Dissertationes Pannonicae II/19.), Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Érem- és Régiségtani Intézet, Budapest, 1942.

Biztosítószerkezettel készített fibulák Pannóniából = Budapest régiségei. Régészeti és történeti évkönyv XV., Budapest, 1950, 501–515.

Paulinyi Oszkár (1899–1982)

Fl. (mások által meg nem erősített) adatai szerint már az 1923/24-ben több mint fél esztendeig az intézet tagja volt; gazdaságtörténeti előadásokat hallgatott a bécsi egyetemen.

1925. október közepétől egy hónapon át az intézet belső tagja. „Egy tekintélyes délnémet tudományos vállalattól" kapott megbízást a Fuggerek magyarországi tevékenységére vonatkozó levéltári kutatások végzésére. (Jel. 1926. január. Lásd még Külf. 1925/26, 2; CHZS, 170; Angy.)

1926 őszén – Angy. szerint novemberben – változó belső tag, „bajorországi tanulmányútjáról gazdag zsákmánnyal térvén vissza, néhány hétig a bécsi főlevéltárakban egészíté ki előbbi kutatásai eredményét. A Fuggerek magyarországi bányászata, vállalatai és kereskedelme annyira összefüggenek a hatalmas világcég német, lengyel és hollandi vállalataival […], hogy fölötte kívánatos volna, ha a Gyűjteményegyetem Tanácsa módot és alkalmat tudna nyújtani Paulinyinek, aki ez anyag egy részét már alaposan átvette s az egész matéria fölött áttekintéssel bír, hogy ezt az ismételten hatalmas külföldi anyagot a magyar gazdaságtörténet e legelsőrangú témája érdekében lassanként, de következetesen átdolgozhassa, átkutathassa!" (Jel. 1927. február 2. Lásd még Külf. 1926/27, 4.) 1927 első felében az intézet belső tagjaként kapott megbízást arra, hogy Krakkóban folytassa kutatásait a Fuggerek és a Thurzók magyar rézbányászata és rézkereskedelme történetéről. (Jel. 1927. július 18.)

1929–1930-ban a bécsi levéltári delegáció vezetője, majd 1946-ig a delegáció Miskolczynak alárendelt tagja, a tiszti címtárak adatai szerint pedig 1943–1944-ben a Collegium Hungaricum főtitkára volt.

Publ.:

Az első magyar országgyűlési napló (Feller Miklós naplója az 1546. évi pozsonyi országgyűlésről), Ék 4. évf., 204–230.

Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán, Ék 6. évf., 32–142.

A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége = Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére 1933. október 7., Sárkány-nyomda, Budapest, 1933, 402–439.

A magyar aranymonopólium jövedelme a középkorban = Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére, 1937. május 27., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937, 488–503.

A vállalkozás kezdeti formái a feudáliskori nemesércbányászatban (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 40.), Akadémiai, Budapest, 1966.

A bányavállalkozók személyi köre a selmeci bányagazdaságban a XVI. század derekán (Adatsorok 1547–1549), KSH – Művelődésügyi Minisztérium, Budapest, 1967.

Nemesfémtermelésünk és országos gazdaságunk általános alakulása a bontakozó és a kifejlett feudalizmus korszakában (1000–1526), Sz 1972, 561–601.

A bányajoghatóság centralizációjának első kísérlete Magyarországon. A Miksa-féle bányarendtartás bevezetésének előtörténetéből, Századok 1980, 3–21.

Ism.:

Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában, Sz 1925, 289–296.

Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg nádor iratai […], Sz 1928, 889–897.

Ism. műveiről: Bogdán István, LK 1967, 257–259; Babics András, Sz 1968, 1160–1161.

Perényi József (1915–1981)

Az 1937/38. tanévben féléves ösztöndíjat kapott az intézetbe diplomatikai tanulmányok folytatására (HK 1937, 218). Állandó belső tag volt március elejétől június végéig. „A bécsi egyetem kelet-európai intézetében szláv településtörténeti tanulmányokkal foglalkozott és főleg a csehszlovák településtörténetnek a Felvidékre vonatkozó megállapításait igyekezett ellenőrizni. E részletkérdések alapul fognak szolgálni egy nagyobb tanulmányhoz, amely Magyarország szláv népességének a középkor folyamán való elhelyezkedését fogja tárgyalni […]. Egy speciális oklevéltani kérdés során, a XII. század végéről származó okleveleink prózai ritmusának eredetével is foglalkozott, s kimutatta a párizsi iskolák, illetve az orleansi tanulmányi központ hatását.” (Külf. 1937/38, 7.)

Publ.:

A ritmikus próza okleveleinkben és a francia iskolák = Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Budapest–Pécs, 1938, 396–409.

A francia iskolák hatása a magyar okleveles gyakorlat kialakulására (A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának Kiadványai 14.), Budapest, 1938.

Péterffy László (1891–1971)

1928 második felében intézeti kültagként – nem derül ki, mennyi ideig – általános irodalomtörténeti kérdésekkel foglalkozott. (Jel. 1928. február 24.)

Pfeiffer Károly (?–?)

Az 1938/39. tanévben – nem derül ki, mennyi ideig – az intézet változó belső tagjaként „a bécsi Hofkammerarchivban a XVII. század második felének vallásügyi viszonyaira, továbbá a szepesi kamara kezében lévő kincstári jószágok kezelésére vonatkozólag gyűjtött levéltári anyagot”. (Külf. 1938/39, 7.)

Pigler Andor (1899–1992)

Külső tagként „Donner művészetére” vonatkozó kutatásokat végzett (Külf. 1924/25, 10). Fl. szerint 1923/24-ben, 1925/26-ban és 1930/31-ben is az ösztöndíjasok (vagy a vendégek) között volt.

Bibliográfia: Szépművészeti Múzeum honlapja: http://www.szepmuveszeti.hu/data/cikk/91/cikk_91/02.24./szemelyi_biblio/Pigler_Andor.pdf.

Publ.:

Georg Raphael Donner művészetéhez, Magyar Művészet 1926/2., 109–114.

Az osztrák barokkfestők műveihez = Az Országos Magyar Régészeti Társulat évkönyve 2. évfolyam. 1923–26, Budapest, 1927, 268–276 és 394–395

Georg Raphael Donner (Abhandlungen des Kunsthistorischen Institutes der Pázmány-Universität in Budapest 9.) Epstein, Leipzig–Wien, 1929.

Georg Raphael Donner élete és művészete (A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti Gyűjteményének Dolgozatai 16.), Bisztrai Farkas Ferenc kiadása, Budapest, 1933.

Ism.:

Fleischer, Julius: Das kunstgeschichtliche Material der geheimen Kammerzahlamtsbücher in den staatlichen Archiven Wiens von 1705 bis 1790 […], Sz 1933, 214–218.

Pleidell Ambrus (1900–1935)

1924. október 8-tól az intézet belső tagja. „Kezdő fiatal tagként” gazdaságtörténeti érdeklődésének megfelelő előadásokat és szemináriumokat látogatott a bécsi egyetemen Redlich, Srbik, Bohatta, Pribram és Dopsch professzoroknál. (MNL OL K 726 – 715/1924; Jel. 1925. január.) 1925-ben Eckhart Ferenc tanácsára „Az alsó–ausztriai kamara magyar harmincadkezelése I. Ferdinánd alatt” című témán dolgozott. (Jel. 1925. augusztus 14.; Külf. 1924/25, 10.) 1925 végéig maradt az intézet belső tagja; az Országos Levéltárba nevezték ki (Jel. 1926. január; Fl.); „gazdag anyagot gyűjtött »A nyugati magyar határvámszervezet kialakulása I. Ferdinánd korában« című témájához” (Külf. 1925/26, 2). Lásd még CHZS, 172; Angy.

1928 őszén – nem tudni, pontosan mennyi ideig – változó belső tagként a kamarai levéltárban kutatott „A magyar–osztrák határvámrendszer kiala-

kulása I. Ferdinánd korában" című témájához. (Jel. 1929. április 6.; Külf. 1928/29, 5.)

Publ.:

Egyházi és világi immunitás, Ék 4. évf., 42–55.

A nyugatra irányuló magyar külkereskedelem a középkorban, Budavári Tudományos Társaság, Budapest, 1925.

A Bécsi Magyar Történeti Intézetről (1926. jan. – 1928. jún.), LK 1928, 353–357.

Ism.:

Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795, LK 1927, 283–286.

Vácz Elemér: Duna–Odera csatornaterv a XVII–XVIII. század fordulóján, Sz 1934, 467–468.

Bobula Ida: A nő a XVIII. század magyar társadalmában, Sz 1935, 249–250.

Belitzky János: A magyar gabonakivitel története 1860-ig, Sz 1935, 368.

Ravasz Boriska (Borbála) (1909–1979)

1931 augusztusában változó belső tagként „a Staatsarchivban az 1760–80-as évek között a Helytartótanács által protestáns vallásügyekben kiadott rendeletekre vonatkozó államtanácsosi véleményeket nézte át. Tekintettel az anyag nagyságára, kutatásait e tárgyra nézve nem fejezhette be." (Jel. 1932. január 28. Lásd még Külf. 1931/32, 8.)

1932 júliusában ismét változó belső tag, „folytatva munkáját átnézte az 1770–1780-ig terjedő anyagot. […] Szorgalmas kutatása eredményeit egy disszertációban fogja feldolgozni" (Jel. 1933. szeptember 1.). Lásd még Külf. 1932/33, 8; MNL OL K 726 – 1933–335 /34/.

Publ.:

A magyar állam és a protestantizmus Mária Terézia uralkodásának második felében 1760–1780 (A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának Kiadványai 7.), Sylvester Nyomda, Budapest, 1935.

Ism. műveiről: Ember Győző, Sz 1936, 458–459.

Rosdy László (1917?–1971)

1942 nyarán három hónapon át volt az intézet változó belső tagja. (Előtte egész évben a Collegium Hungaricum ösztöndíjasa volt.) „A bécsi kormánynak és különösen az államtanácsnak a magyar jobbágykérdésben 1790–1832 között elfoglalt magatartására nézve gyűjtött anyagot a Staatsarchivban […]." (Külf. 1941/42, 10 és 6.)

Az 1942/43. és az 1943/44. tanévre ismét intézeti ösztöndíjat nyert el. (HK 1942, 505 és 1943, 351.) Az 1944/45. tanévre is odaítélték neki az ösztöndíjat. (MNL OL K 639 – 71.915/1944.)

Saguly János (?–?)

Az intézet külső tagjaként „Temesvár és környéke XVI. századi történetére" gyűjtött adatokat. (Külf. 1924/25, 10.)

Salacz Gábor (1902–1978)

1924. október 8-tól 1925. július 31-ig az intézet belső tagja. Mint „kezdő fiatal tag" egyháztörténeti érdeklődésének megfelelő előadásokra járt, szemináriumokon vett részt a bécsi egyetemen (Redlichnél, Srbiknél, Bohattanál, Tomeknél). (MNL OL K 726 – 715/1924; Jel. 1925. január.)

1925-ben már saját kutatásokat is végzett a magyar „cassa parochorum" megalakulásáról. (Jel. 1925. augusztus 14.; Külf. 1924/25, 10; Fl.; Angy.) 1925 szeptemberében a debreceni egyetemen tanársegéddé nevezték ki. (Jel. 1926. január; Külf. 1925/26, 2.)

1926 júliusában kültagként folytatta kutatásait. (Jel. 1927. február 2.; Külf. 1926/27, 4.)

Immár a Theresianum magyar történelemtanáraként, 1927 nyarán egy hónapon át változó belső tag; Szabó Dezsőnek segített és saját kutatásához is gyűjtött anyagot. (Jel. 1928. február 24.; Külf. 1927/28, 4; CHZS, 177.)

Publ.:

Görgey Artúr levelei a Paczka művészpárhoz, Ék 1. évf., 336–342.

A vallásalap kezdeteinek története. III. Ferdinánd alapítványa, Ék 2. évf., 95–111.

A Cassa Parochorum története, Ék 3. évf., 121–154.

A vatikáni zsinat és a placetum, Ék 4. évf., 392–433.

A prímási szék betöltése 1891-ben. A magyar kultúrharc és a főkegyúri jog történetéhez, Ék 6. évf., 303–344.

A magyar kultúrharc története 1890–1895, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, Pécs, 1938.

Ism. műveiről: Csapody Csaba, Sz 1941, 220–221.

Sárkány Sándorné Halász Terézia (?–?)

Az 1940/41. tanévben – nem derül ki, mennyi ideig – az intézet változó belső tagja. „Széll Kálmán magyar miniszterelnök életrajzával kapcsolatban miniszterelnöki kinevezésének előzményeire és a kinevezést megelőző pár hónap történetére nézve kutatott adatok után a bécsi állami levéltárban." (Külf. 1940/41, 7.)

Publ.:

Széll Kálmán életrajza, Vajna és Bokor, Budapest, 1943.

Schoen Arnold (1887–1973)

1927 novemberében három hétig az Intézet kültagjaként kutatta a budai és a pesti építészet 18. század eleji fejlődését a hadilevéltár tervrajz és térképgyűjteményében. (Jel. 1928. február 24.)

Publ.:

A budai Szent Anna-templom, Budapest Székesfőváros Közönsége, Budapest, 1930.

A Budapesti Központi Városháza. Volt Invalidus-ház, majd Károly-kaszárnya, Budapest Székesfőváros Közönsége, Budapest, 1930.

A pesti invalidus-ház építése, Magyar Művészet 1930/2., 97–109.

A buda-tabáni Szent Katalin plébánia-templom (klny. a Regnum egyháztörténeti évkönyvből). Budapest, 1937.

A budapest-krisztinavárosi plébániatemplom, Történetírás 1937, 449–464.

A krisztinavárosi plébánia-templom (Gróf Széchenyi István esküvőjének a temploma), a Történetírás kiadása, Budapest, 1937.

A pesti Szent Rókus-kápolna, Held János Könyvnyomdája, Budapest, 1938.

A budapest-terézvárosi róm. kat. plébánia-templom, Történetírás 1938, 200 –215.

A budapest-józsefvárosi róm. kat. plébánia-templom, Történetírás 1938, 311–328.

A pesti Kálvin-téri református templom (Kálvin Könyvtár 33.), Sylvester Nyomda, Budapest, 1939.

A pesti Deák-téri evangélikus templom, Anonymus, Budapest, 1939.

Jegyzetek a pesti belvárosi plébánia-templomról, Máté nyomda, Budapest, 1943.

Ism. műveiről: Kelényi B. Ottó, Sz 1932, 426–431.

Sebestyén Géza (1912–1976)

1936. október–novemberében változó belső tagként „a XIX. század hatvanas éveinek nyelvszemléletével, a nyelv és népiség, a nyelv és a történet viszonyával foglalkozott, s a vonatkozó irodalmat tanulmányozta át a bécsi állami könyvtárakban" (Külf. 1936/37, 8–9).

Bibliográfia: *Sebestyén Géza irodalmi munkássága = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1974–1975,* Budapest, 1978, 11–16.

Publ.:

Nyelv és nyelvtudomány. A nyelvelmélet alapelvei, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1939.

Sinkovics István (1910–1990)

1934 novemberétől 1935. július 10-ig az intézet állandó belső tagja. „Erdélynek 17. századvégi politikai helyzetével és belső állapotával foglalkozott. Az udvari kamarai levéltárban a »Siebenbürgen« jelzetű anyagot vizsgálgatta […]. Az anyag oly bő, hogy 1692-ből kiindulva csak az 1700-ik év

közepéig tudott előrehaladni. […] Folytatni fogja kutatásait a Rákóczi felkelés után következő évekig." (Jel. 1935 szeptember. Lásd még Külf. 1934/35, 6; HK 1934, 197.)

A következő tanévre, 1935/36-ra is odaítélték neki az ösztöndíjat, ugyanebben a témakörben (HK 1935, 236; CHZS, 181). 1935. november elejétől 1936. június végéig volt ismét változó belső tag; az 1701. év végéig jutott el kutatásaiban. „Értékes kiegészítő anyagot talált" a kamarai levéltár Hoffinanz Ungarn, Ungarisches Münz- und Bergwesen, Salzwesen von Ungarn und Siebenbürgen, Ungarische Gedenkbücher anyagokban. (Külf. 1935/36, 7.)

Bibliográfia: Draskóczy István, *Sinkovics István munkássága, 1933–1978 = Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára,* szerk. Berényi Iván, ELTE, Budapest, 1980, 415–433.

Publ.:

Élő és halott falvak (Népességhullámzás Esztergom megyében a török alatt és után), Ék 4. évf., 267–282.

Esterházy Pál nádor és az erdélyiek kereskedelmi társasága, Ék 7. évf., 178–219.

Az erdélyi kamarajövedelmek a Habsburg-uralom kezdetén = Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére, 1937. május 27., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937, 504–533.

A régi magyar Temesvidék, Magyar Szemle 1942/1–6., 1–6.

Ism.:

Bakács István: A magyar nagybirtokos családok hitelügyletei a XVII–XVIII. században, LK 1966, 346–348.

Budai török számadáskönyvek 1550–1580. Közzétette: Fekete Lajos és Káldy–Nagy Gyula […], Sz 1969, 112–116.

Somogyi Zoltán (?–?)

Az 1939/40. tanévben változó belső tagként „A szegényügy Magyarországon a középkorban" című tanulmányához gyűjtött kiegészítő adatokat a Haus-, Hof- und Staats- és a Hofkammerarchivban. (Külf. 1939/40, 7.)

Steier Lajos (1885–1938)

1921 utolsó negyedében a „tót nemzetiségi kérdésre" vonatkozó aktákat nézett át (Jel. 1922. január 31.). 1922 második felében az intézet kültagja: Beniczky Lajos emlékezéseinek kötetét „beható történeti bevezetéssel" már sajtó alá adta, a „tót nemzetiségi kérdés okirattára pedig […] befejezést nyert", rövidesen a történeti bevezetéssel is elkészült. (Jel. 1923. január 29. Lásd még Külf. 1924/25, 10.)

„Beniczky-kötete már megjelent a könyvpiacon. E tartalmas munka, mely Excellenciád [Klebelsberg Kuno] mély hálára kötelező érdeklődésének

és támogatásának köszöni létrejöttét, valóban díszére válik Fontes-vállalatunknak." (Jel. 1924. január.)

Publ.:

Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról [életrajzát eredeti levéltári okmányok alapján írta, a visszaemlékezéseket és jelentéseket s. a. r.], Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1924 (a *Fontes* Emlékiratok sorozatában).

Az 1849-i trónfosztás és következményei, Genius, Budapest, 1925.

Görgey és Kossuth. Ismeretlen adalékok az 1848–49-iki szabadságharc történetéhez, Genius, Budapest, 1925.

Haynau és Paskievics. Ismeretlen adalékok az 1848–49-iki szabadságharc történetéhez, I–II., Genius, Budapest, 1928.

Felsőmagyarország és a revízió (A Jancsó Benedek Társaság Kiadványai 18.), Erdélyi Férfiak Egyesülete, Budapest, 1933.

A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. I. A kérdés története. II. Okmánytár, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1937 (a *Fontes* Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez sorozatában).

Ism. műveiről: m–a. [Mayer Alfréd], LK 1924, 167–170; Tóth László, Sz 1925, 188–193; Miskolczy Gyula, Sz 1925, 297–301; Ruttkay László, Sz 1938, 375–381; Tóth András, LK 1939, 333–335.

Strada Ferenc (?–?)

Az 1937/38. tanévben féléves intézeti ösztöndíjat kapott közigazgatástörténeti tanulmányok folytatására (HK 1937, 218). A tanulmányi év második felében volt állandó belső tag. „A bécsi állami levéltárban folytatott kutatásai során Izdenczy József bécsi államtanácsosnak, a magyar ügyek állandó referensének politikai szerepével és a magyar kérdésekben elfoglalt álláspontjának vizsgálatával foglalkozott. Kiderült, hogy Izdenczy befolyása II. József uralkodása idején még meglehetősen csekély volt, s csak Ferenc alatt sikerült jelentősebb politikai befolyásra szert tennie. Közjogi felfogása homlokegyenes ellentétben állott a magyar rendi álláspontttal. Ténykedéseit mindenben az uralkodó személyes érdeke irányította." (Külf. 1937/38, 7.)

Publ.:

Izdenczy József, az államtanács első magyar tagja, Ék 10. évf., 54–149.

Supka Magdolna (Magda) (1914–2005)

1937. július–augusztusában változó belső tagként „a XVII. és XVIII. században Magyarországon működött olasz festőművészekre nézve kutatott adatok után a bécsi plébániák anyakönyveiben és a magyarországi könyvtárakban fel nem található egykorú irodalmi művekben." (Külf. 1936/37, 9.)

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/10810.

Surányi-Unger Tivadar (1898–1973)

Több alkalommal volt vendégtag az intézetben. Hosszabb ideig kültag 1926 júliusától szeptemberéig, mikoris „a bécsi nagy könyvtárakban dolgozott már sajtó alatt lévő, Jénában németül megjelenő nemzetgazdaságtörténeti műve (»Die Entwicklung der Theoretischen Volkswirtschaftslehre im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts«) számára." (Jel. 1927. február 2. Lásd még Külf. 1926/27, 4.)

1927 második felében közel egy hónapig ismét az intézet kültagja. „A gazdaságpolitika tudományos alapkérdése" című kéziratát egészítette ki. (Jel. 1928. február 24.)

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/7246.

Publ.:

A gazdaságpolitika tudományos alapkérdései, Grill – Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest, 1927.

Die Entwicklung der theoretischen Volkswirtschaftslehre im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts, Gustav Fischer, Jena, 1927.

Ism. műveiről: Varga István, Társadalomtudomány 1927/3–4., 286–290.

Szabó Dezső (1882–1966)

Többször volt vendége az intézetnek. Hosszabb ideig, 1926 júliusában és augusztusában négy hétig volt „kültag". A Mária Terézia-korabeli úrbérrendezés történetét kutatta a bécsi hadi és állami levéltárakban. (Jel. 1927. február 2.; Külf. 1926/27, 4.)

1927 második felében – nem derül ki, mennyi ideig, Angy. szerint júliusban – az intézet változó belső tagjaként folytatta kutatásait. (Jel. 1928. február 24.; Külf. 1927/28, 4.)

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/7250.

Publ.:

A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában, I.. [kiad. és bev.], Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1933. (A *Fontes Iratok a magyar társadalom és gazdaságtörténethez* sorozata egyetlen megjelent kötete.)

Mária Terézia és a parasztok = Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kunó [!] negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére, születésének ötvenedik évfordulóján, Rákosi Jenő Magyar Hírlap Kiadóvállalata, Budapest, 1925, 513–524.

A megyék ellenállása Mária Terézia úrbéri rendeleteivel szemben (Értekezések a történeti tudományok köréből XXV/3.), MTA, Budapest, 1934.

Ism. műveiről: Ember Győző, LK 1934, 184–192; Szabó István, Sz 1934, 244–246.

Szabó István (1898–1969)

1926 második felében négy hétig az intézet kültagja. Az Országos Honvédelmi Bizottmánynak a Debrecenbe menekülés idején kifejtetett tevékenységével foglalkozott. (Jel. 1927. február 2.; Külf. 1926/27, 4.)

1932. május elejétől július végéig változó belső tag (MNL OL K 726 – 1933–335 /34/). Az 1670–1681 közötti magyar protestáns egyház történetét kutatta. „Tőle olyan munkát várhatunk, mely […] kimerítő alapossággal és szép szerkezetben fogja tárgyalni" e témát. (Jel. 1932. július 8. és 1933. szeptember 1. Lásd még CHZS, 183.) „A Hofkammerarchivban a »Hoffinanz Hungarn«, »Ungarisches Münz- und Bergwesen«, »Vermischte ungarische Gegenstände« című sorozatok és a kéziratgyűjtemény anyaga a városok valláspolitikai életére vet fényt. A Staatsarchivban főleg az összeesküvők levelezésére és az ellenük lefolytatott eljárásra nézve talált adatokat. A Kriegsarchivban pedig a »Feldacten«-csoport »Unruhen in Ungarn und Siebenbürgen« sorozata s a »Hofkriegsrat«-iratok szolgáltattak munkájához gazdag forrásanyagot." (Külf. 1932/33, 8.)

Bibliográfia: *Dr. Szabó István szakirodalmi munkássága = Szabó István 1898–1969* (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem tanárainak munkássága 1.), szerk. Bitskey Istvánné, Debrecen, 1982, 17–34.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/7256.

Publ.:

Debrecen 1848–1849-ben (A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Történeti Szemináriumának Közleményei 3.), Debrecen, 1928.

Ellenreformáció a végvárakban 1670–1681 = Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére 1933. október 7., Sárkány-nyomda, Budapest, 1933, 457–470.

Ism.:

Jánossy, Dionys: Die russische Intervention in Ungarn im Jahre 1849, Sz 1933, 100–102.

Komoróczy György: Nádasdy Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása, Sz 1933, 205–214.

Szabó Dezső: A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában I. köt., Sz 1934, 244–246.

Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852. I. köt., Sz 1941, 85–88.

Berlász Jenő: A magyar jobbágykérdés és a bécsi udvar az 1790-es években, Sz 1944, 549–550.

Ism. műveiről: Fekete Nagy Antal, Sz 1928, 822–824; Schneider Miklós, LK 1927, 313–314.

Szalai Béla (?–?)

1928 őszétől – Angy. szerint októbertől – 1929 decemberéig az intézet belső tagja. Kezdetben Patsch szemináriumában folytatott Balkán-történeti tanulmányokat, majd „az újabbkori oláh telepítésekre vonatkozólag kutatott az udvari kamarai levéltárban" (Jel. 1929. április 6., 1929 július. Lásd még Külf. 1928/29, 4). „Átkutatta a bécsi udvari kamara és az állami levéltár anyagát az Arad és Zaránd megyékben elterülő kincstári birtokok benépesítésére vonatkozólag; adatai élénk világot vetnek az intéző körök nemzetiségi politikájára." (Külf. 1929/30, 5.) 1929. december 4-én hagyta el az intézetet (Jel. 1930. január; Fl.; CHZS, 185), bár eredetileg az 1929/30. tanév egész időtartamára kapta az ösztöndíjat (HK 1929, 230).

Székely Ottokár (1895–1975)

Az 1923/24. tanévben – Angy. szerint 1923 októberétől 1924 júniusáig – rendes belső tagként a Róma és az osztrák kormány közötti 1855. évi konkordátum történetét vizsgálta a bécsi állami, kultuszminisztériumi és egyházi levéltárakban. (Jel. 1924. január és július; Külf. 1924/25, 9; Fl.; CHZS, 189.) Hazai püspöki levéltárakban folytatta ez irányú kutatásait. (Jel. 1925. augusztus 14.)

Publ.:

Az egyházi nemesség, Ék 5. évf., 28–52.

Ism.:

Hajdu János: Eötvös József báró első minisztersége […], Katholikus Szemle 1933/10., 316–317.

Szekfű Gyula (1883–1955)

„Az 1526 utáni konstantinápolyi követjelentéseket rendezte 1531-ig sajtó alá. Művének folytatását azonban Török Pál, középiskolai tanárra bízta, aki az első kötet szerkesztésével már el is készült. Szekfű ugyanis egy a legszélesebb körben érdeklődést keltő műnek, a magyar nyelv hivatalos érvényesülése történetének megírásához fogott, melyet budapesti és bécsi levéltári kútfők alapján páratlan energiával már be is fejezett. Műve sajtó alatt van." (Külf. 1924/25, 8–9.)

Az 1909-től a Haus-, Hof- und Staatsarchivban dolgozó Szekfű nem ösztöndíjasként, hanem 1918 végétől 1925-ig külügyi szolgálatban, a „levéltári

felszámoló bizottság" tagjaként tartózkodott Bécsben. Gazdag munkásságában alig volt olyan műve, amelyben ne támaszkodott volna a Bécsben gyűjtött levéltári forrásokra.

Bibliográfia: Dénes Iván Zoltán, *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus,* Kalligram, Pozsony, 2015, 486–498.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/11224.

Publ.:

Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848 [szerk. és történeti bev.], Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1926 (a *Fontes* Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez sorozatában).

A házi, udvari és állami levéltár Bécsben, I., LK 1924, 18–54.

Ism. műveiről: Miskolczy Gyula, LK 1926, 252–256; Miskolczy Gyula, Sz 1927, 301–305.

Szekrényessy Margit (1914–2007)

Az 1938/39. tanévben az intézet változó belső tagjaként – nem tudjuk, mennyi ideig – „Semmelweis Ignácról szóló munkájához előtanulmányokat folytatott a bécsi állami levéltárakban, a régi osztrák közoktatásügyi minisztérium levéltárában, a Wiener Allgemeines Krankenhausban és a bécsi Orvostörténeti Intézetben". (Külf. 1938/39, 7.)

Semmelweis Ignác szerepe a bécsi forradalomban című, 1939-es munkája kéziratban maradt.

ifj. Szentpétery Imre (1912–1964)

1934. november 10-től 1935. július 10-ig az intézet állandó belső tagja. „A Rudolf korabeli kincstári pereket dolgozta fel. Az udvari kamara levéltárában a Hoffinanz Ungarn anyagából mintegy száz fasciculust nézett át. Továbbá átnézte az állami levéltár Hungaricáit Rudolf korából. Nemcsak a perekkel foglalkozott, hanem az egész kincstári birtokkezeléssel, alkotmányjogi és gazdasági szempontból." (Jel. 1933. szeptember. Lásd még Külf. 1934/35, 6; CHZS, 189; HK 1934, 197.).

Publ.:

A pozsonyi és a szepesi kamara viszonya a XVI. században (klny. az *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére* című kötetből), Budapest, 1937.

Ism. műveiről: Klein Gáspár, LK 1937, 294.

Szilágyi Loránd (1908–1974)

1931 elejétől 1932 közepéig az intézet belső tagja (Fl.; MNL OL K 726 – 1933–335 /34/; CHZS, 190). „A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1526 után" című témával foglalkozott, jórészt a Staatsarchiv Hungarica-sorozata, a magyar országgyűlési akták és a Nationalbibliothek kézirattári forrásai alapján. „Az anyag gyűjtésében nemcsak magát a kancelláriát tartotta szem előtt, hanem a kancelláriával kapcsolatban az egész magyar kormányzat fejlődését vizsgálta […] a XVII. század elejéig." (Jel. 1931. július 25.; Külf. 1930/31, 6.) „Kutatásait még tovább folytatja, amelyek során a Hofkammerarchiv Hungarica-csoportja, valamint a Geheimer Rat fennmaradt protocollumjai és a Comitialia kerülnek még áttanulmányozásra." (Külf. 1931/32, 7.) „Ezenkívül foglalkozott […] egy középkori kormányzattörténeti problémával is: a magyar és a német birodalmi kormányzat viszonyával az 1410–1439. években, ahol a középkori kormányzat decentrális és personális jellegét sikerült megrajzolnia főképpen diplomáciai eszközökkel." (Jel. 1932. január 28.) Munkáját „folytatta és befejezte. Kutatásai 1526-tól 1690-ig terjedtek, amely évvel az újkori kancellária történetének első fele lezárul […]. E főmunkája mellett két kisebb középkori témával is foglalkozott." (Jel. 1932. július 8.) „Vizsgálat alá véve az első magyar supplicatiókat, külföldi analógiák segítségével sikerült megoldania kormányzattörténetünk több kérdését is. Dolgozata: »Írásbeli supplikációk a középkori magyar királyok udvarában« címmel a Levéltári Közleményekben jelenik meg. Ezzel kapcsolatban állottak azok a tanulmányai, melyek a Zsigmond- és Albert-korabeli német és magyar kancellária viszonyaira vonatkoznak és amelyekben a középkori államkormányzat sajátságos perszonális jellegére mutat rá. E dolgozat a Történeti Intézet évkönyvében fog megjelenni." (Külf. 1931/32. 7. Lásd még HK 1931, 149.)

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/10703.

Publ.:

A Német Birodalom és Magyarország államjogi viszonya Luxemburgi Zsigmond alatt, Ék 4. évf., 159–203.

Írásbeli supplicatiók a középkori magyar administratióban, LK 1932, 157–176.

A modern kormányzattörténet kialakulása, Sz 1933, 291–307.

A miniszteri ellenjegyzés történetéről = Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére 1933. október 7., Sárkány-nyomda, Budapest, 1933, 491–504.

A királyi secretariusok intézménye és az újkori magyar állam = Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére, 1937. május 27., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937, 547–561.

A magyar királyi tanács első százada, LK 1940–1941, 157–169.

Ism. műveiről: Vevér Emil, LK 1937, 292–293.

Táborsky (Táborszky) Ottó (?–?)

1923 második félévében – Angy. szerint augusztustól – másolásokkal segédkezett a József nádor iratai, „a tót nemzetiségi kérdés" és a Batthyány-kabinet okirattára munkálataiban, „hogy intézetünk programjához híven e közreműködés által az újabbkori levéltári anyag tudományos kezelésének és fölhasználásának módszereibe belegyakorolja magát" (Jel. 1924. január). 1924 elejétől a Partium visszacsatolásának történetét kutatta „a Társulati Elnök úr Ő Excellenciája [Klebelsberg Kuno] beleegyezésével" (Jel. 1924. július). 1924 augusztusában – miután kutatásait „teljesen kielégítő eredménnyel fejezte be" – távozott az intézetből. (Jel. 1925. január. Lásd még Fl. CHZS, 192 szerint az 1923/24. tanéven kívül 1924/25-ben is több mint fél esztendeig volt intézeti tag.) Összegyűjtött anyagát az Országos Levéltárban egészítette ki. (Jel. 1925. augusztus 14.) „Témájának első része, a visszakapcsolás törvényes kimondásának okmánytára már sajtóra készen áll." (Külf. 1924/25, 10.)

Publ.:

Az 1836:21. t.-c. létrejötte, Sz 1930, 738–767 és 840–876.

Tankó Béla (1876–1946)

1926 februárja és májusa között az intézet kültagja; az „Esztétika módszertana" című művéhez „folytatott beható tanulmányokat". (Jel. 1926. július 8.; Külf. 1925/26, 3.)

Tarnay Zsuzsanna (?–?)

1930 második felében – nem tudni, milyen hosszú ideig, Angy. szerint június–júliusban – az intézet változó belső tagjaként „a XVIII. század végén és a XIX. elején megjelent magyarországi folyóiratoknak a német folyóiratokkal való kapcsolatát kutatta. Megállapította Schlözer, Nicolai és Sonnenfels hatását a magyar folyóiratok munkatársaira." (Jel. 1931. január 15. Lásd még Külf. 1930/31, 6.)

1933. január–februárjában változó belső tag, ezután május közepéig vendég az intézetben. „Az 1790/1. évi országgyűlésről kiküldött közpolitikai és úrbéri regnikoláris deputatiók munkálatait vizsgálta" az államtanács aktáiban. „Átnézte az egyes deputátusok személyes szerepére vonatkozó értesüléseket, az egykori nem magyar politikai irodalmat és ezeknek figyelembevételével vizsgálat tárgyává tette, hogy a munkálatok népjóléti, közbiztonsági, valamint úrbéri természetű kérdéseire minő hatása volt az udvar kezdeményezéseinek." (Külf. 1933/34, 7; CHZS, 193.)

Temesy Győző (1887–1977)

Az 1932/33. tanév első félévében (az MNL OL K 726 – 1933–335 /34/ szerint) változó belső tag. Angy. alapján augusztusban. Más források – így Külf. 1932/33, 9 – alapján vendégtag volt.) A legmegbízhatóbb forrás szerint 1932. július 2. és augusztus 20. között volt vendég (Jel. 1933. szeptember 1.), „a Temesköz történeti földrajzával foglalkozott". A Hofkammerarchiv 1768–1820 közötti, a hadilevéltár térképgyűjteményének teljes Temeskörzre vonatkozó anyagát vizsgálta, ugyanitt a Temesköz visszafoglalása előtti évek történetét kutatta.

Publ.:

A Bega csatorna befejezése Temesvár és Nagybecskerek között, Ék 2. évf., 183–198.

A temesközi vízszabályozások a XVIII. században. Die Wasserregulierung des Gebietes an der Temes im XVIII. Jahrhundert, Földrajzi Közlemények 1939/4., 494–506, 506–509.

Temesmegye térképe a Hunyadiak korában, Földrajzi Közlemények 1943//3., 186–192.

Thewrewk-Pallaghy Attila (1901–1989)

1927 elején hét héten át az intézet kültagja. Levéltári kutatásokat folytatott az 1850-es évek eleji közigazgatási és alkotmányjogi tervezetekről. (Jel. 1927. július 18.)

1929 első felében – nem derül ki, milyen hosszú ideig – változó belső tagként kutatta II. József közjogi nézeteinek kifejlődését és magyar közjoghoz való viszonyát. (Jel. 1929. július; Külf. 1928/29, 5.)

1933 januárjában ismét változó belső tag. „Folytatta és befejezte »Királykeresés az újkori magyar történetben« (1790–1918) című tanulmányát, amely azóta megjelent. Továbbá megírta itt »Ifjabb Andrássy és a különbéke« című tanulmányát." (Jel. 1933. szeptember 1. Lásd még Külf. 1932/33, 8.)

Publ.:

Királykeresés az újabbkori magyar történelemben (1789–1918), Attila Nyomda, Budapest, 1933.

Hozzászólás Ausztria eljövendő kialakulásának problémájához, Radó Byomda, Budapest, 1934.

Az ifjabb Andrássy és a különbéke kísérlete, Globus Nyomda, Budapest, 1934.

Gróf Apponyi Albert. Ami őt Ausztriához vonzotta és ami őt Ausztriától taszította, Radó Nyomda, Budapest, 1935.

Az újabb osztrák alkotmányfejlődés, szerzői kiadás, Budapest, 1936.

A hatvanhetes kiegyezésről, Dunántúl Nyomda, Pécs, 1937.

Thim József (1864–1959)

Publ.:

A délmagyarországi szerb küldöttség Ferdinánd királynál Innsbruckban 1848-ban, Századok 1925, 15–24.

Miletits Svetozár és az 1848/49-i szerb fölkelés, Ék 1. évf., 303–313.

A magyarországi 1848/49-diki szerb fölkelés története. I. Elbeszélő rész, 1940; *II. Iratok: 1848 március–augusztus* [írta és kiadta], 1930; *III. Iratok: 1848 szeptember–december és 1849 január–augusztus* [írta és kiadta], 1935, Magyar Történeti Társulat (a *Fontes* Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez sorozatában).

Ism. műveiről: Belitzky János, LK 1932, 145–148; Horváth Jenő, Sz 1933, 469–470; Hadrovics László, Sz 1941, 446–449.

Tirscher Jolán (1896–1976)

1930. május 15-től az intézet állandó belső tagja. Elsősorban az állami levéltár Staatsrat-aktáiban „a magyar cenzúra XVIII. és XIX. századi történetéhez gyűjtött anyagot. Most már II. József koráig jutott el. Rendszeres és eredményes kutatása remélni engedi, hogy igen hasznos munkával fogja gyarapítani irodalmunkat." (Jel. 1930. augusztus, 1931. január 15.) 1931. február végéig tartózkodott az intézetben. „A II. József kori elvi jelentőségű cenzúrai iratokból kivehető, hogy II. József e téren is központosításra törekedett, valamint a közigazgatás gyorsítására és tökéletesítésére." (Jel. 1931. július 25.) „Ez anyagnak különösen érdekes csoportját alkotják a tankönyvekre vonatkozó jelentések." (Külf. 1930/31. 6. Lásd még Fl.; CHZS, 196; Angy.)

Tompa Ferenc (1893–1945)

1925. október közepétől az intézet belső tagja, „a magyarhoni őskor régészetére vonatkozó tanulmányokat" végzett (Jel. 1926. január). 1926 első három hónapjában „folytatá és bevégezte múlt esztendei nagyon érdekes kutatásait és tanulmányait" az őskori aranyművességről a Naturhistorisches Museum anyagában és könyvtárában, valamint az egyetem Prähistorisches Institutjában. (Jel. 1926. július 8. Lásd még Külf. 1925/26, 2; CHZS, 196; Angy.)

Publ.:

Die Bandkeramik in Ungarn. Die Bükker und die Theiss-Kultur / A szalagdíszes agyagművesség kultúrája Magyarországon. A bükki és a tiszai kultúra (Archaeologia Hungarica 5–6.), Franklin-Társulat, Budapest, 1929.

Települési viszonyok az őskori Magyarországon = Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére 1933. október 7., Sárkány-nyomda, Budapest, 1933, 505–511.

A Dunántúl őstörténelme (Pannonia Könyvtár 15.), Dunántúli Pécsi Egyetemi Nyomda, Pécs, 1935.

Budapest őskora = Tanulmányok Budapest múltjából IV., Budapest, 1936, 1–17.

A bronzkori kultúra kialakulása Magyarországon (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből XXV/7.), MTA, Budapest, 1937.

Őskor = Budapest története I. Budapest az ókorban, 1. rész, Budapest, 1942, 1–134.

Ism. műveiről: Gaál István, Debreceni Szemle 1930/6., 334–335; Marton Lajos, Századok 1930, 660–665; Radnóti Aladár, Századok 1945, 251–263.

Torma Péter (?–?)

A MNL OL K 726 – 1933–335 /34/ szerint az intézet változó belső, más források alapján (Külf. 1932/33. 9; Jel. 1933. szeptember 1.) vendégtagja 1932. június 30-tól augusztus 14-ig. A Jel. szerint „tovább folytatta kutatásait az 1764/65. országgyűlés történetéről. Átnézte az állami levéltár Hungaricaját és a Staatsrat idevágó anyagát. A Kammerarchivban a Kommerzienrat és az udvari kamara jelentéseit és javaslatait, melyek az országgyűlésre vonatkoznak. A hadi levéltárban áttanulmányozta a Hofkriegsrat javaslatait Magyarország katonai berendezéséről és az insurrektió átalakításáról."

Tóth András (1915–2003)

1937 júniusában „a XVIII. századi erdélyi román kisebbség történetére vonatkozólag gyűjtött levéltári anyagot a bécsi állami levéltárban" (Külf. 1936/37, 9).

A következő tanévben – ismét változó belső tagként, nem tudjuk, mennyi ideig – folytatta kutatásait. (Külf. 1937/38, 8.)

Publ.:

Az erdélyi román kérdés a XVIII. században (A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának Kiadványai 15.) Studium Nyomda, Budapest, 1938.

Az erdélyi románok a XVIII. században = A románok története, különös tekintettel az erdélyi románokra (A Magyar Történelmi Társulat könyvei 6.), szerk. Gáldi László – Makkai László, Budapest, 1941.

Az erdélyi románság története (Kincsestár. A Magyar Szemle kis könyvtára 13.), Budapest, 1944.

Ism.:

Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben […], LK 1939, 333–335.

Tóth Endre (1899–1970)

1926 második felében négy hétig, majd 1927 januárjában az intézet kültagja, Angy. szerint 1926 decemberében változó belső tagja. „Protestáns egyháztörténeti adatokat gyűjtött a XVII. század utolsó tizedeiből a Staatsarchivban […].” (Jel. 1927. február 2., 1927. július 18. Lásd még Külf. 1926/27, 4.)

Bibliográfia: *Tóth Endre bibliográfiája* = Pótor Imre, *Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professzor – különös tekintettel dunántúli szolgálataira,* (Pápai Egerfa Könyvek 1.), Pápai Református Teológiai Akadémia, 2000, 230–260.

Publ.:

A pápai református egyházmegye története, I. Gyülekezetek és lelkészek, Főiskolai Nyomda, Pápa, 1927.

A pápai református templom története 1531–1785, Főiskolai Nyomda, Pápa, 1930.

Pápa a kuruc-világban, Főiskolai Nyomda, Pápa, 1936.

A pápai református egyház története, Főiskolai Nyomda, Pápa, 1941.

Tóth László (1895–1958)

Vatikáni levéltári kutatásainak kiegészítésére 1926 második felében két hónapot töltött kültagként az intézetben. Átnézte a Staatsarchivban a bécsi udvar római követeinek jelentéseit 1770-től 1790-ig. (Jel. 1927. február 2.; Külf. 1926/27, 4–5.)

Publ.:

Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai V. Pál pápához a magyar katholikus egyház állapotáról, Ék 3. évf., 155–211.

A jubileumi búcsú kihirdetése Magyarországon 1776-ban / Die Promulgation des Jubiläumsablasses in Ungarn im Jahre 1776, I–II., Sz 1928, 519–552 és 646–665.

Ism.:

Steier Lajos: Az 1849-i trónfosztás és következményei […] Görgey és Kossuth […], Sz 1925, 188–193.

A bécsi magyar történeti intézet évkönyve. I. évfolyam […], Magyar Könyvszemle 1931/1–4., 109–111.

Török Pál (1885–1943)

1923 őszétől, Angy. szerint 1924 januárjától – belső tagként – Szekfű Gyula irányításával a 16. századi konstantinápolyi követjelentések másolásához kezdett hozzá. (Jel. 1924. január és július.) Miután gyűjtését „teljesen befejezte”, 1924 augusztusában hagyta el az intézetet. (Jel. 1925. január.)

Fl. szerint – ebben valószínűleg egy évet téved, nem 1923/24-ben, hanem – 1924/25-ben volt több mint fél évig intézeti tag.

1925. július–augusztusában – ismét belső tagként – a követjelentések jegyzeteihez és a történeti bevezetés megírásához szükséges kutatásokat folytatott. (Jel. 1926. január; Külf. 1925/26; 1; CHZS, 198.)

1927 júniusában és „pár hétig a nyár legelején” az intézet „változó belső tagja”. Kijegyzetelte azokat az adatokat, „melyeket a konstantinápolyi követjelentések két első kötetének egyébként sajtókész kéziratához, a közölt darabok jegyzetezéséhez kell fölhasználnia.” (Jel. 1927. július 18., 1928. február 24. Lásd még Külf. 1926/27, 5 és 1927/28, 4.)

1928 második felében az intézet változó belső tagjaként egy hónapig Párizsban kutatott a követjelentésekhez. (Jel. 1929. április 6.; Külf. 1928/29, 5.)

Publ.:

A Török Birodalom pénzügyei Szolimán korában, Ék 2. évf., 62–80.

A Habsburgok első sztambuli rezidense (Malvezzi János Mária), I–II., BSz 1929/214., 413–435 és 1929/215., 87–104.

I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai 1527–1547 (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből XXIV/12.), MTA, Budapest, 1930.

Vácz Elemér (1908–1996)

1930 második felében – nem derül ki, milyen hosszú ideig, Angy. szerint július–augusztusban – az intézet változó belső tagja, „a Duna–Odera csatorna tervének szerzőjéről kutatott adatokat a XVIII. század elejéről” (Jel. 1931. január 31.). Lásd még Külf. 1930/31, 6.

Publ.:

Vedress István munkássága és a Duna–Tisza csatorna, Ék 4. évf., 379–391.

Duna–Odera csatornaterv a XVII–XVIII. század fordulóján, Sárkány-nyomda, Budapest, 1932.

Ism.:

Ila Bálint: A Thurzó-levéltár protestáns egyháztörténeti adatai, LK 1934, 195–198.

Ism. műveiről: Pleidell Ambrus, Sz 1934, 467–468.

Váczy Péter (1904–1994)

1927 második felétől két tanéven keresztül – Angy. alapján 1927 októberétől 1929 júniusáig – az Intézet állandó belső tagja. (Fl.; CHZS, 201.) Előadásokra (Biblhez, Adlerhez, Voltelinihez, Brasloffhoz és Patzelthez), valamint Dopsch szemináriumára járt az egyetemre, a magyar miniszteriális intézmény kialakulását és az ősiség behozatalának jelentőségét vizsgálta a magyar nemesi birtok és a rendi társadalom kialakulása szempontjából. (Jel. 1928. február 2. és 1928. július 23.) „Károlyi Árpád úrnak bíztatására német nyelven a német tudományos kritika elé készül bocsájtani közép-

kori alkotmány- és társadalomtörténetünknek ezt a problémáját: a magyar miniszteriális intézmény kialakulását." (Külf. 1927/28, 4.)

„Befejezte az előző évben megkezdett alkotmány- és jogtörténeti kutatásait. »A vérdíj a magyar középkorban« című munkájában a vérbosszú, a nemzetségi szervezet kérdését, a homagium fogalmát, Werbőczynek a homagiumról szóló nézeteit, valamint a római és más idegen jogoknak a magyar felfogásra gyakorolt hatását készül tisztázni." (Jel. 1929. április 6.) Anyagot gyűjtött a korona visszaháramlási jogára és az ősiség kérdéseire vonatkozóan is. (Jel. 1929. július.) „Kutatásokat végzett a bécsi és soproni városi levéltárakban, utóbbiban Sopron városbírósági könyveit tanulmányozva. A miskolci jogakadémia kiadványai közt jelent meg »A városi polgárok vérdíja Werbőczynél és a budai jog« című értekezése. Doktori disszertációjával kapcsolatosan egy német munkán dolgozott, amely a miniszteriálisok kérdésének magyar vonatkozásait vizsgálja […]." (Külf. 1928/29, 4–5.)

1931 júniusában változó belső tagként a középkor általános történetével foglalkozott Bécsben. (Jel. 1931. július 25.;.Külf. 1930/31, 6.)

Bibliográfia: Draskóczy István, *Váczy Péter műveinek (1925–1985) bibliográfiája,* Történelmi Szemle 1985, 643–649.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/7450.

Publ.:

Immunitás és Jurisdictio, Ék 1. évf., 13–40.

Stephan der Heilige als päpstlicher Legat, Ék 4. évf., 27–41.

A városi polgárok vérdíja Werbőczynél és a budai jog (Miskolci Jogászélet Könyvtára 45.), Miskolc 1929.

A városi könyvek jogtörténeti fontossága (Miskolci Jogászélet Könyvtára 59.), Miskolc 1929.

A magyar igazságszolgáltatás szervezete a XI–XII. században (Miskolci Jogászélet Könyvtára 65.), Miskolc, 1930.

A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon (Minerva-könyvtár 40.), Budapest, 1932.

Die erste Epoche des ungarischen Königtums, Danubia, Pécs, 1935.

A középkor története. Egyetemes történet II., Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1936.

A magyar királyság központi igazgatása a XI–XII. században = Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére, 1937. május 27., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937, 607–624.

Ism. műveiről: Nyers Lajos, Sz 1932, 95–96; Istványi Géza, LK 1937, 291; Holub József, Sz 1938, 209–217.

Varga Endre (1901–1973)

1924. augusztus 1-jétől egy esztendőn át – Angy. másoknak ellentmondó adatai alapján 1923 augusztusától 1925 augusztusáig – az intézet belső tagja. Széchenyi-témákkal foglalkozott az állami és a belügyminiszteri levéltárakban a Széchenyi műveit kiadó bizottság szerkesztőitől kapott megbízások alapján. (MNL OL K 726 – 715/1924.) Emellett a bécsi egyetemen előadásokat hallgatott, szemináriumokra járt, Redlich, Srbik, Bohatta, Pribram, Dopsch óráira (Jel. 1925. január és 1925. augusztus 14.; Fl.), és „az 1539-i protestáns pátens történetén dolgozott" (Külf. 1924/25, 10 és 1925/26, 2). 1925 őszén már nem tért vissza az intézetbe (bár a CHZS, 200 szerint még 1925/26 első félévében is az intézet tagja volt); az Országos Levéltárba nevezték ki. (Jel. 1926. január.)

Komjáthy Miklós búcsúztatója szerint „1924 júniusától 1925 karácsonyáig dolgozott a Bécsi Magyar Történetkutató Intézet belső rendes tagjaként" (LK 1975, 190).

Publ.:

Az 1848–49. évi magyar hadsereg egészségügyi szervezete = Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére 1933. október 7., Sárkány-nyomda, Budapest, 1933, 564–590.

Vasady Béla (1902–1992)

Az intézet változó belső tagja 1927 végén, 1928 elején. Vallástörténeti és vallásfilozófiai problémákkal foglalkozott. (Jel. 1928. február 24.; Külf. 1927/28, 4.)

Vikár Béla (1859–1945)

1930 májusában és júniusában egy hónapig az intézet változó belső tagja. „Az avar kérdésről kiadandó nagy munkája érdekében tanulmányozta az itteni etnográfiai gyűjteményeket." (Jel. 1930. augusztus. Lásd még Külf. 1929/30, 5; Angy.)

Bibliográfia: Terbócs Attila, *Vikár Béla-bibliográfia* (Budapesti Finnugor Füzetek 13.), ELTE Finnugor Tanszék – Nomi-Tórem Finnugor Alapítvány, Budapest, 1999.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/7494.

Voit Pál (1909–1988)

Az 1941/42. tanévben féléves intézeti ösztöndíjat kapott bútortörténeti kutatások folytatására (HK 1941, 474). A második félévben „főként Bécs és Pest-Buda asztalosművességének kapcsolatával foglalkozott és ebből a célból a bécsi köz- és zárt, valamint magángyűjtemények anyagát nézte

át. Tanulmányozta a faemlékek szakszerű restaurálásának és konzerválásának problémáját, a bécsi múzeumok szervezeti szabályzatait, a múzeumi rendezés, kiállítás, oktató formában való bemutatás kérdését." (Külf. 1941/42, 6.)

Bibliográfia: Bardoly István – Voit Krisztina, *Voit Pál műveinek bibliográfiája = Magyar Műemlékvédelem XI. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal évkönyve 1991–2001,* Budapest, 2002, 115–118.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/9041.

Publ.:

Adatok a magyar festő-asztalosok munkásságának bibliográfiájához = Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének hatvanadik fordulójára, Franklin, Budapest, 1942, 111–138.

Régi magyar otthonok, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1943 (bőv. kiadás: Balassi, Budapest, 1993).

Waldapfel Eszter (1906–1968)

1929 első felében – nem derül ki, mennyi ideig, Angy. szerint áprilisban – az intézet változó belső tagjaként „a középkori magyar nemesi birtokjog fejlődéséről készítendő tanulmányához a külföldi viszonyok irodalmának megismerésével foglalkozott Bécsben, hogy párhuzamot vonhasson a hazai és a külföldi fejlődés között". (Jel. 1929. július. Lásd még Külf. 1928/29, 5; CHZS, 205.)

1930 februárjától három hónapon át ismét változó belső tag. „A Szent István törvényeivel kapcsolatba hozható kódexek vizsgálatával foglalkozott" a Nemzeti Könyvtárban és a klosterneuburgi apátság kézirattárában. (Jel. 1930. augusztus; Külf. 1929/30, 5; Angy.)

Publ.:

Szent István első törvénykönyve és a nyugati törvényhozás, Ék 5. évf., 84–102.

Nemesi birtokjogunk kialakulása a középkorban, I–II., Sz 1931, 134–167 és 259–272.

Egy ismeretlen Szent Erzsébet-legenda az admonti bencés kolostor könyvtárából, Magyar Könyvszemle 1931/4., 64–70.

Wessetzky Vilmos (1909–1997)

Az 1940–41. tanévben mindkét félévben az intézet állandó belső tagja volt. Az egyetemen egyiptológiai és koptológiai előadásokat hallgatott (Czermak, Balcz és Till professzoroknál), „a Kunsthistorisches Museum egyiptológiai gyűjteménye részéről rendezett tanfolyamon a késő-egyiptomi perzsa kor történetével […] foglalkozott, majd az említett múzeum egyiptológiai anyagából a magyarországi egyiptomi tárgyak tanulmányozásához

szükséges emlékeken szöveg-összehasonlításokat végzett. Behatóan tanulmányozta az óegyiptomi vallástörténeti […] kérdéseket. […] Részt vett a bécsi egyiptológusok által kiadandó »Gott und Mensch im Weltbild Ägyptens« című vallás- és művelődéstörténeti munka előkészítésében is. A budapesti Szépművészeti Múzeum egyiptomi gyűjteményének anyagát ismertető beszámolója az Előázsia–egyiptomi Társaság Ex Oriente Lux című folyóiratában jelent meg." (Külf. 1940/41, 6.)

Bibliográfia: Gaboda Péter – Győry Hedvig – Hubai Péter, *Bibliographie de Vilmos Wessetzky,* Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts 86. (1997), 9–16; a Szépművészeti Múzeum honlapján: http://www.szepmuveszeti.hu/data/cikk/91/cikk_91/03.03./szemelyi_biblio/Wessetzky_Vilmos.pdf.

Névpont: http://www.nevpont.hu/view/9042.

Publ.:

De aegyptische Verzameling van het Nationaal Hungaarsch Museum van Schoone Kunsten, Ex Oriente Lux – Jaarbericht van het Vooraziatisch-Egyptisch Gezellschap 7. (Leiden, 1940), 544–545.

Zur Deutung des „Orakels" in der sogenannten Demotischen Chronik, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes XLIX. (1942), 161–171.

Wiczián Dezső (1901–1961)

1931. június 6-tól szeptember 19-ig az intézet változó belső tagja. „Kutatásainak tárgya: a magyarországi protestánsok és a külföldi hatalmak 1670–1681 közt." (Jel. 1932. január 28.) „E célból átnézte a Hungarica-gyűjtemény idevonatkozó anyagát, leginkább az úgynevezett »összeesküvő-akták« egyes fasciculusait. A külföldi vonatkozású anyagot a Reichskanzlei és a Geheime Oest. Staats-Brandenburgica-, Saxonica- és Romana-osztályok fasciculusait nézte át. Kutatásait még folytatni kívánja." (Külf. 1931/32, 8.)

Winkler Elemér (1894–1928)

Az 1926/27. tanévben – Angy. alapján júliusban, változó belső tagként – „a soproni céhek történetére kutatott" (Külf. 1926/27, 5).

Publ.:

A soproni pékek és mészárosok élete a XV–XVIII. században, Historia 1928/7–8., 76–96.

Zádor Anna (1904–1995)

1934. szeptember 3-tól október 3-ig és 1935. május 15-től július 1-jéig az intézet változó belső tagja. „A 19. század első felének magyar építészetére vonatkozó bécsi anyaggal foglalkozott […] ama nagyobb összefoglaló

munkája számára, amely mint a M. Tud. Akadémia díjnyertes pályamunkája, a magyarországi neoklasszikus építészet első művészettörténeti feldolgozását kívánja nyújtani." Az állami és a városi levéltárban, valamint a nagy könyvtárakban és az Albertinában kutatott. (Jel. 1935. szeptember; Külf. 1934/35, 6.)

Bibliográfia: *Zádor Anna szakirodalmi munkásságának bibliográfiája,* Építés – Építészettudomány 1974/3–4., 639–642; *Zádor Anna tudományos munkásságának bibliográfiája 1974–1983,* Ars Hungarica 1984/1., 9–10.

Publ.:

[Rados Jenővel:] *Építészetünk és a klasszicizmus,* BSz 1943/264., 360–364.

[Rados Jenővel:] *A klasszicizmus építészete Magyarországon,* MTA, Budapest, 1943.)

[Rados Jenővel:] *A magyar klasszicizmus építészeinek társadalmi helyzete,* Építőipari Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1953.

A magyarországi klasszicizmus kialakulásának európai előzményei, Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények 1960/3., 297–321.

Ism. műveiről: Ybl Ervin, BSz 1943/265., 312–316.

Zsinka Ferenc (1889–1930)

1923 első négy hónapjában – Angy. szerint februártól áprilisig – dolgozott Bécsben, hogy anyagot gyűjtsön a Németh Gyula felügyelete alatt Fekete Lajos és a saját szerkesztésében megjelenő török paleográfiai kiadványhoz, „mely a Magyarország török korszakának történetére vonatkozó legnevezetesb […] töröknyelvű oklevelek fakszimiléit szándékozik hozni szigorúan tudományos transscriptiókkal". Ehhez az „állami levéltár összes (igen nagyszámú) töröknyelvű iratait átvizsgálta" (Jel. 1923. július). „A török hódoltság idejéből származó török nyelvű írott emlékeket gyűjtötte egybe a bécsi állami levéltár és a volt udvari könyvtár anyagából. Feladata egy török paleographico-diplomatikai kiadvány előkészítése, mely sorozatosan a XVI–XVII. századi török oklevelek jellegzetesebbjeit facsimilékben tartalmazza. Munkáját folytatta Fekete Lajos […]." (Külf. 1924/25, 9.)

Publ.:

A Bécsi Képes Krónika török bejegyzései, Magyar Könyvszemle 1923/3–4., 248–250.

Névmutató

a monográfia tözsszövegéhez (11–259)

Aba Sámuel magyar király 15
Ábrahám Pál 39, 41
Ács Erzsébet 248
Ádám Magda 253
Ágoston Kálmán 98
Ágoston Péter 141
Albrech főherceg, Habsburg–Tescheni (1817–1895) 29
Áldásy Antal 49
Alföldi András 124, 131, 180
Almási Gábor 28
Ambrózy Lajos 99, 190
Ampringen, Johann Caspar von 203
Andics Erzsébet 113–115, 215, 227, 247
I. András magyar király 15
Andrássy Gyula 32, 36
Andrássy Tivadar 53
Angyal Dávid 48, 55, 109, 124, 126, 130–131, 133, 138–139, 141–146, 151, 159, 167–170, 175–177, 179–182, 196, 198, 200, 214–221, 223, 225
Anonymus 117
Antal Géza 224
Antal István 133
Antall József, ifj. 31
Antos István 96–97
Apor Gábor 99, 120
Apponyi Albert 53
Apponyi Margaréta 80
Arany János 32, 150
Arneth, Alfred Ritter von 47, 53–54
Árpád nagyfejedelem 20
Artner Edgár 223
Asztalos Miklós 181
Auer János Ferdinánd 79
Auner Mihály 49

Babits Mihály 34
Bach, Alexander von 203, 213
Bajtay Antal 45
Bakács István 131, 180, 223
Bakócz Ferenc 27
Bakócz Tamás 27
Baktai Ferenc 94
Balassi Bálint 33
Balázs Béla 34, 39
Ballagi Aladár 44
Balogh Jenő 218, 221
Balogh József 216–218
Barabás Miklós 35
Barabás Samu 49
Bárány Róbert 32
Baranyai Béla 131, 169, 175, 180, 198, 209, 211–213
Baranyai Béláné 212–213
Baráth Jenő 224
Baráth Magdolna 254
Baráth Tibor 180
Barcsay Ábrahám 44, 257
Báróczi Sándor 44, 257
Barta István 186, 215
Barta János 253
Bartha Antal 253
Bartis Attila 34
Bartók Béla 150, 231, 237
Bartoniek Emma 181
Bartoniek Géza 152, 181
Batsányi János 33
Batthyány Ádám országbíró (1662–1703) 80
Batthyány Eleonóra 80
Batthyány Károly József 80
Batthyány Lajos 73, 82, 204, 207, 214
Bauer, Wilhelm 63
Baumberg, Johann Florian 33
Baumberg Gabriella 33
Beatrix magyar királyné, Aragóniai 224
Becker, Karl Heinrich 85–86, 178–179
Beethoven, Ludwig van 38
Békési Imre 189
Benczédi László 253
Benczúr Gyula 19, 36
Benda Kálmán 184, 206, 215, 223, 234, 252–253
Benedek Elek 19
Beniczky Lajos 210, 215
Benke Valéria 94, 96
Berger-Waldenegg, Egon 120
Berlász Jenő 184–185, 223
Berzeviczy Albert 105, 162, 181, 224
Bethlen István 22, 42–43, 68, 70, 87, 110, 225, 227
Bertényi Iván, ifj. 26
Bessenyei György 44, 71, 95, 97, 257
Bibó István 190
Bíró Lajos 34
Bismarck, Otto von 63, 82, 155

Biszku Béla 97
Bittner, Ludwig 46–48, 120, 140–141, 177
Blaha Lujza 37
Bláthy Ottó Titusz 30
Bobrik Arno 99
Bobula Ida 180
Bocskai István 118
Bognár József 244–245
Bogsch László 190
Bogyay Tamás 186
Bohatta, Hans 171
Boldoczky János 92
Bolgár Elek 99
Boltzmann, Ludwig 30
Bonhardt Attila 47, 235
Borbély Andor 224
Bornemisza Péter 28
Borsos József 35
Borus József 253
Bothmer Károly 100
Botka Sarolta lásd Klebelsberg Kunóné
Böhm Vilmos 99
Braun, Adolf Karl von 53
Brocky Károly 35
Bruckenthal Sámuel 82
Budai Jakab 27
Buday Kálmán 190
Bulyovszkyné Szilágyi Lilla 37
Burger Károly 123

Calice, Franz Alfred Heinrich von 86, 101–106
Carabelli, Georg 32
Celtes/Celtis, Conrad 27
Charmant Oszkár 99
Churchill, Winston 230
Cnobloch, Hans von 100
Collas Károly 125
Czakó Elemér 161–162
Czeglédy Károly 186
Czeike, Felix 11
Czeke Marianne 215
Czermak, Emmerich 225
Czigány Lóránt 143
Czirjék Mihály 44
Czóbel Ernő 99

Csáky Móric 41
Csánki Dezső 51–52, 60, 62, 64, 131, 141, 154, 157, 160
Csapodi Csaba 184, 221–223
Császár Edit 131
Császtvay Tünde 143
Csebi Pogány István 190
Csengery Lóránt 215
Csepreghy Ferenc 36
Csiky Gergely 37
Csillag Róza 37
Csóka Lajos 49, 180, 223
Csokor, Franz Theodor 134

Deák Ernő 11, 14
Deák Ferenc 21, 32
Deér József 131, 180, 184, 223
Dénes Iván Zoltán 110
Déri Miksa 30
Déry Tibor 34
De Châtel Andor 190
Dobrovits Aladár 190
Dóczi Lajos 32, 34, 37
Dollfuß, Engelbert 117, 122, 133
Domanovszky Sándor 60, 73–77, 113–115, 124–125, 131–132, 145, 147, 152–153, 158–168, 170–171, 174–177, 179, 181–185, 196, 199, 201–202, 204, 207–215, 223
Donner Ignác 35
Dopsch, Alfons 85, 171, 177
Drimmel, Heinrich 243
Dudith András 28

Ebner, Paulus 26
Eckhart Ferenc 49–50, 52, 65–66, 71, 76–78, 85, 100, 109, 111, 113–114, 123–124, 130–131, 136, 138–142, 159, 169–171, 177, 193, 198, 208, 223
Eckmann János 190
Ember Győző 109, 184, 205–206, 223, 253
Eötvös József 34
Eötvös Károly 19
Eperjessy Kálán 186, 224
Erdey-Grúz Tibor 190
Ernszt Sándor 177
Erős Vilmos 54
Ertl, Emil 104
Erzsébet magyar királyné és osztrák császárné, Wittelsbach 32, 34, 36, 82
Esterházy Alajos herceg 37
Esterházy Antal herceg 37
Esterházy Ferenc (1758–1815) 37
I. Esterházy Miklós herceg 37, 81
II. Esterházy Miklós herceg 37, 80–81
Esterházy Miklós gróf, királyi testőrparancsnok 37
Esterházy Miklós nádor 80
Esterházy Móric 81
I. Esterházy Pál herceg, nádor 80
Esterházy Pál herceg (20. század) 76–77, 81, 124–125
Esterházy Péter 34
Ezopus (Aiszóposz) 28

Fabinyi Tibor 133
Fadrusz János 35
Falk Miksa 33, 52–55, 143, 200, 203

Faludi Ferenc 43
Farkas Gábor 234
Farkas Gyula 150
Farkas Sándor 58
Fazekas István 11, 29, 41, 45, 48–50, 55, 72, 76, 113, 115, 234–236
Fedák Sári 90
Fejér Ferenc 185
Fejér György 46
Fejérpataky László 49, 52
Fejérváry Géza 44
Fekete Károly 192
Fekete Lajos 181
Fekete Tamás 44
Fekete Nagy Antal 186
Fél Edith 190
Fellner, Ferdinand 38
I. Ferdinánd német-római császár és magyar király, Habsburg 27, 116
Ferenc Ferdinánd főherceg, trónörökös, Habsburg-Lotaringiai 82
I. Ferenc József magyar király és osztrák császár, Habsburg-Lotaringiai 36, 42, 48, 50, 59, 82, 84, 144, 194, 221
Ferenczi Zoltán 215
Ferenczy Béni 242
Ferenczy Géza 123, 151–152, 232
Ferenczy István 35
Festetics György 42
Feszty Árpád 19
Fettich Nándor 181
Finánczy Ernő 127, 181
Firnhaber, Friedrich 47
Fischer Annie 237–238
Fischer von Erlach, Johann Bernhard 43, 83, 87, 89, 93
Fitz József 181
Fiziker Róbert 101, 249–250, 252, 254
Fleischer Gyula 35–36, 84, 88, 131, 180–181, 184, 212
Fludorovits Jolán 184
Foltiny István 191
Fónagy Zoltán 14
Fraknói Vilmos 49, 52, 55–56, 61–63, 72, 136
Fráter Jánosné 56
Fratricsevics Ignác 44
Freyer, Hans 106
III. Frigyes német-római császár, Habsburg 58
Friss István 95
Fügedi Erik 184
Füst Milán 34

Gaál József 37
Gabányi Árpád 37
Gabler Dénes 253
Gábor Andor 174
Gagyi Jenő 55
Gál István 190
Gasser, Hans 30
Gávai Gaal Jenő 215
Gecsényi Lajos 92, 235, 241, 249, 254
Geistinger, Maria 38
Genthon István 186
Gerendás Ernő 185
Gerevich Tibor 72
Gerő Ernő 227
Gerő Károly 37
Gévay Antal 46–47
Girardi, Alexander 38
Glatz Ferenc 52, 66, 115, 215, 253
Goethe, Johann Wolfgang von 32, 57
Goldmark Károly 38
Gonda Imre 253
Goos, Roderich 49
Gömbös Gyula 101, 119, 122
Gönyei Antal 113
Görgei Artúr 44
Göttlibg, Hans 103
Gőzsy Gusztáv 47, 49–50
Gragger Róbert 86, 150, 163
Gran, Daniel 28
I. Grassalkovich Antal 81
II. Grassalkovich Antal 81–82
III. Grassalkovich Antal 81
Gratz Gusztáv 99, 133, 224
Gross, Lothar 63, 199
Guglia, Eugen 43
Gulyás Pál 28, 181
Gundelfingen Gedeon 125

Gyallay-Pap Domokos 185
Gyimesi Sándor 253
Gyóni Mátyás 184
Győry Árpád 49–50
Győry Tibor 223
II. Gyula pápa 207

Habsburg Ottó 142
Häckel Ernst 104–107
Hadik András 82
Hadnagy Albert 131, 170–171, 180
Hahn, Otto 63
Hajdu János 185, 223
Hajdu Zoltán 150
Hajnal István 77, 115, 124, 127, 158, 180, 198, 205, 207–208, 215, 219, 223
Halász Ferenc 143
Haller Ferenc 44
Hamm, Josef 256
Hanák Péter 253
Hanák Tibor 100
Hantsch, Hugo 199
Haraszti Emil 181, 223

Haraszti Éva, H. 253
Harrer Ferenc 99
Hartnagel Erzsébet 184, 190
Haselsteiner, Horst 108
Haslinger, Peter 101
Hatvany Lajos 34, 109
Hausmann, Frank-Rutger 107
Haynau, Julius Jacob Freiherr von 214
Házi Jenő 181
Heckenast Gusztáv (történész, 20. század) 252–253
Hegedűs Lajos 224
Hegedüs Loránd 201, 218
Hegyi Klára 254
Heilauf Zsuzsanna 26
Hell Miksa 29
Hellebronth Kálmán 44
Helmer, Hermann Gottlieb 38
Heltai Gyöngyi 90
Heltai Jenő 39
Hennet, Leopold 119
III. Henrik német király, német-római császár, Száli-házi 15
Herczeg Ferenc 34
Hermann Egyed 180, 223
Herzog József 181
Heß, Eduard 47
Hevenesi Gábor 46
Hevesi Lajos 39
Hitler, Adolf 197
Hodinka Antal 49–50, 55
Hollán Ernő 203
Holub József 62–63, 159
Hóman Bálint 54, 75, 78–79, 90, 115, 119–122, 127, 130–131, 133, 139, 143–146, 175–178, 181–182, 184, 194–196, 199, 201, 219–221, 223, 225
Horánszky Dezső 162
Horánszky Lajos 52, 214
Horthy Miklós 33, 40, 100, 122, 227
Horváth Barna 190
Horváth Mihály 43
Hory András 119
Höllrigl József 223
Hrabovszky János 44
Hubay Jenő 37
Hunfalvy Pál 19
Huszti József 75, 181
Hyrtl, Josef 31

Ila Bálint 131, 180
Illés József 181
Imrédy Béla 118, 201
Innitzer, Theodor 133
I. István magyar király, Szent 24–25
Iványi Béla 181
Iványi-Grünwald Béla, ifj. 131, 180, 198, 215

Jakó Zsigmond 185
Jankovich Béla 42
Jankovics József 189
János cseh király, Luxemburgi Vak 16
Jánossy Dénes 90, 113, 145, 168, 180, 215
Jászai Mari 37
Jászay Pál 47
Jedlik Ányos 20, 104
Jellasics/Jelačić, Josip 73
Jemnitz János 249, 253
John, Michael 14
Jókai Mór 18–20, 33, 37
II. József magyar király és német-római császár, Habsburg-Lotaringiai 13, 42, 45, 80, 234
József Attila 33–34, 149
József nádor főherceg, Habsburg 174, 203–205, 207, 213, 215
József Ferenc főherceg, Habsburg-Lotaringiai 63–64, 67
Juhász Gyula (költő) 34
Juhász Gyula (történész) 101
Juhász Kálmán 49
Juhász Lajos 186, 223
Juhász László 13
Juzbašić, Dževad 52

Kádár János 240
Káldi György 28
Kállai Gyula 97
Kálmán Imre 39–40
Kalmár János 65, 190
Kamenyeczki István 28
Kánya Kálmán 101, 146
Kapitány Kálmán 18
Kaposi Móric 32
Kapossy János 131, 141
Kaprinai István 45
Karácson Imre 62
Karády Viktor 26, 103
Karafiáth Jenő 177
Karczag Vilmos 37–40
Karinthy Frigyes 34
Károly Róbert (I. Károly) magyar király, Anjou 15
IV. Károly magyar király (I. Károly osztrák császár), Habsburg-Lotaringiai 44, 58
V. Károly német-római császár, Habsburg 57
Károlyi Alajos 81
Károlyi Antal 44
Károlyi Árpád 43, 47–50, 52–53, 55–56, 62, 65–66, 71, 73–78, 85–86, 88–89, 109–113, 115, 124–128, 130–131, 135–143, 145–146, 151, 158–161, 163–165, 167–171, 175–177, 179, 181–182, 193, 196, 198–199, 202–204, 207–210, 212–216, 218–221
Karsai Elek 172

Kassai Péter 27
Kassák Lajos 34
Katona Jenő 190
Katus László 253
III. Kázmér lengyel király, Piast Nagy 15
Kecskeméthy Aurél 143, 200, 203
Kelényi Béla Ottó 185
Kemény Ferenc 127
Kempen, Johann Franz 202
Kenéz Béla 123
Kerekes Lajos 101, 248–254
Kerekes Sámuel 43
Kerékgyártó Elemér 226–229
Keresztes-Fischer Ferenc 201
Keresztury Dezső 33, 190, 226, 228, 233, 243
Kéthly Anna 96
Kézai Simon 117
Khananova, Olga 43
Killyen, Hansgeorg von 26
Király János 140–141
Kisfaludy Károly 36, 224
Kisfaludy Sándor 44, 257
Kiss Árpád 251
Kiss Ernő altábornagy 42
Kiss József Mihály 26
Kiss Károly 97
Kissné Bognár Krisztina 26
Klapka György 44
Klebelsberg Kuno 52, 56–68, 70–73, 75–79, 84–89, 91, 98, 105, 115, 121, 124–128, 130–131, 133, 135–144, 146, 149, 151, 154–158, 160–165, 170–179, 182–183, 186, 190, 192–199, 203–207, 209–210, 213–215, 218–219, 223, 225
Klebelsberg Kunóné Botka Sarolta 58, 124–125
Klebelsberg Lénárd 57
Klebelsberg zu Thumburg, Franz 57
Klein (Benedekfalvi) Gáspár 180
Klimes Péter 27
Koch Sándor 190
Kodály Zoltán 150, 231
Koestler, Arthur 32
Kogutowicz Károly 224
Kohner, Adolf 200
Kollányi Ferenc 60
Kollár Ádám Ferenc 45
Kollarits Krisztina 70
Kollonich/Kollonics Lipót 65, 207, 212
Komjáthy Miklós 131, 180, 184–185, 223
Komjáti Benedek 28
Komoróczy György 131, 181, 222
Kónya Sándor 253
Kopácsi Julia 40
Kornfeld Móric 217–218
Kornis Gyula 123, 127
Kósa János 185–186, 190
Kósa László 189
Kosáry Domokos 184–185, 192, 196–197, 248, 253
Kossuth Lajos 21, 57, 77, 205–206, 208, 210–211, 215
Kosztolányi Dezső 34
Kosztricz Anna 236
Kovács Endre 252–253
Kovács György 33, 150
Kozma Miklós 201
Kozocsa Sándor 143
Köhler, Heinrich 107
Kökényesi Zsolt 43
Kölcsey Ferenc 27
Kőszeghy Péter 11
Kraft, Michael 84
Kreisky, Bruno 101, 243, 246, 254
Kretschmayr, Heinrich 63
Kring Miklós lásd Komjáthy Miklós
Kroll, Heinz 43
Krúdy Gyula 34
Kulcsár Erzsébet Zsuzsanna 185
Kulcsár Péter 33
Kumorovicz Lajos Bernát 181
Kun Béla 34, 141, 159
Kunfi Zsigmond 60–61
Kutrer Ottó 49

Laakso, Johanna 256
Lábán Antal 43, 84, 87, 90, 125, 129–130, 133, 149–153, 167–168, 170, 181, 187–188, 190, 223–225
Lajos Iván 190
Lajti Tibor 93
Lakatos Géza (történész) 224
Laky Dezső 26
Láng Sándor 190
I. László magyar király, Szent 25, 33
Lauringer Ernő 83
Lautenburg Zsigmond 37
Lederer Emma 186
Lehár Ferenc 18, 39
Lenau, Nikolaus 30, 255
Lengyel Béla 190
Lengyel Menyhért 34, 39
Lengyel Tamás 185
Lengyel Zsigmond 17
Lengyel Zsolt, K. 26
Lenhossék Mihály Ignác 31
Lenkefi Ferenc 47
Lesky, Albin 247
Levetzow, Ulrike von 57
Lhotsky, Alphons 49, 63
Libay Károly Lajos 35
Lichtblau, Albert 14
Lindner Tivadar Roland 49
I. Lipót magyar király, német-római császár 57, 80

II. Lipót magyar király, német-római császár 80
Lobkowitz, Franz Joseph Maximilian von 38
Lobkowitz, Wenzel Eusebius 203
Londron, Hieronymus 38
Lónyay Albert 44
Lőcs Rudolf 191
Lőwy Árpád (Réthy László) 51
Luitpold bajor őrgróf 14
Lukács György 238
Lukinich Imre 59–60, 79, 164, 172–174, 181, 195–196, 198, 200, 204, 215, 218, 221, 223
Lüdeke, Hedwig 150

Madách Imre 32, 37, 151
Madarász Viktor 35
Mádl Antal 243, 247–248, 250–251, 254–257
Madzsar Imre 215
Magyary Zoltán 26, 88, 123, 151, 163
Majlát Jolán 185
Makart, Hans 36
Makkai László 185, 253
Maksay Ferenc 248
Mályusz Elemér 77–79, 113, 124, 127, 141, 158–159, 173, 180, 195–196, 198, 204, 206–207, 213, 215, 220, 223
Márai Sándor 35
Marczali Henrik 19, 50–51, 55
Mária Terézia (II. Mária) magyar királynő, Habsburg 29, 41, 43, 45, 71, 78, 81–83, 89, 204
Márki Sándor 19
Markó Károly, id. 35
Markó Károly, ifj. 35
Márkus László 253
Marosán György 96–97
Márton József 29
Martonyi János (jogász, 1910–1981) 188
Marx, Karl 247
Masirevich Szilárd 99
Mátrai László 253
I. Mátyás magyar király, Hunyadi 16, 27–28, 35, 117, 224
Mayer Béla 180
Mayerhofer, Manfred 255–256
Mayr, Josef Karl 199
Mednyánszky László 19
Meisel János 244, 247–248
Mendöl Tibor 191
Mérei Gyula 185
Mészöly Géza 35
Mezősi (Metzner) Károly 186
Michelangelo Buonarroti 36
Miklas, Wilhelm 133, 190
Mikó Pálné 29
Mikoletzky, Lorenz 48
Miksa magyar király (II. Miksa német-római császár), Habsburg 27
Mikszáth Kálmán 12, 19–21, 33
Mindszenty József 29
Miskolczy Gyula 50, 52, 55, 65, 91, 113, 119, 121, 127, 131, 137–138, 142, 145–148, 150, 159, 170, 180, 182–183, 191–192, 196, 198, 202–203, 205–209, 215–216, 218, 221–223, 226, 228–235
Mohácsi Jenő 34, 150
Mokrai Benedek (Benedictus de Mokra) 28
Mollay Károly 184, 186
Molnár Antal 254
Molnár Erik 253
Molnár Ferenc 18, 34, 39–40
Mosonyi Mihály 254
Mozart, Wolfgang Amadeus 35, 37, 82
Mucsi Ferenc 253
Munkácsy Mihály 19, 36
Murai Károly 37
Murber Ibolya 14, 243–245, 247
Mussolini, Benito 101–102
Mühlberger, Kurt 26
Müller Gyula 224

Nádas Péter 34
Nádasdy Ferenc országbíró (17. század) 81
Nádasdy Ferenc tábornagy (18. század) 81
Nagy Irén 224
Nagy József Zsigmond 26
Nagy Júlia 224
Nagy Sándor (levéltáros) 49
Nagylúcsei Dóczy Orbán 27
Nákó Kálmán 82
Nákó Sándor 82
Naláczy József 44
I. Napóleon francia császár, Bonaparte 155
Navratil Ákos 123
Nelky Jenő 99, 117
Nemes Dezső 96
Németh Gyula 181
Németh István 101
Nestroy, Johann 37
Niklai Péter 109–110
Nopcsa Ferenc 42
Nüll, Eduard van der 35

Nyerges Judit 189

Oedtl, Christian Alexander 83
Offner, Robert 26
Oláh Miklós 80
Orbán László 97
Orbán Sándor 253
Orosz Magdolna 41
Oroszlán Zoltán 181
Ortutay Gyula 236

Ottlik László 191
Ottrubay Melinda 81

Paál László 35
Pach Zsigmond Pál 253
Paczó Pál 133
Pakucs Béla 186
Pál Károly 41
Pálffy András 44
Pálffy Ferdinánd 37–38
Pálffy Lipót 44
Pálffy Miklós (kancellár, 18. század) 82–83
Pálfy Ilona 186, 224
Pallavicini Alfonz 82
Pálmay Ilka 37
Pamlényi Ercin 252–253, 257
Párdányi Miklós 223
Párducz Mihály 191
Pataky Arnold 123
Patek Erzsébet 185
Patyi Gábor 26
Paulinyi Oszkár 113–114, 145, 180, 207, 223, 232, 253
Pázmány Péter 28–29
Péchy Blanka 235, 244
Pecz Samu 35
Péczely László 191
Pedlow, James 124–125
Perényi József 185
Perjés Géza 254
Pertner, Hans 122
Pesendorfer, Franz 13
Pesti Gábor 28
Péter János 245, 247, 258
Péter Katalin 247
Péter László 143
Petrovics Elek 131
Pettkó Béla 49
Petzval József 30
Plaschka, Richard G. 251
Pleidell Ambrus 126, 131, 170–171, 180
Politzer Ádám 32
Polzer-Hoditz, Arthur 58
Pray György 43, 45, 82
Pribram, Alfred Francis 63, 171
Pritz Pál 100
Prokopp Mária 253
Puja Frigyes 92, 238, 240
Pukánszkyné Kádár Jolán 37, 200, 215
Pulszky Ferenc 19
Puskás Tivadar 42
Pyrker János László 29–30

Radetzky, Joseph Wenzel 17
Radocsay Dénes 253
Raimund, Ferdinand 37
Rajniss Ferenc 90
II. Rákóczi Ferenc 80, 157
Rákosi Mátyás 226–227
Rakovszky Iván 135
Ránki György 253
Ranke, Leopold von 47, 63
Rátky Emil 50, 53
Rátky Ferenc 50
Ravasz Boriska 181
Rédei Károly 256
Redlich, Oswald 120, 133, 171, 177
Reinöhl, Fritz von 199
Reisner Valéria 37
Rejtő Kálmán 191
Reméle Nepomuk János 29
Renner, Karl 40, 101
Renner Viktor 49
Ress Imre 52, 76, 104, 110, 112–113, 193
Romsics Ignác 43, 54
Róna József 35
Rosdy László 185–186
Rosta Endre 257
Rudnay Lajos 99
Rudolf trónörökös főherceg, Habsburg-Lotaringiai 18–19, 43, 82
Rust, Bernhard 119
Ruttkay György 134

Sacken, Adolf von 53
Ságvári Ágnes 253
Salacz Gábor 131, 170–171, 180
Salten, Felix 134
Sándor Lipót nádor, Habsburg-Lotaringiai 204
Sántha Kálmán 191
Sárkány Oszkár 191
Sárközi János 89
Sashegyi Oszkár 113, 186, 222, 232, 234
Savoyai Jenő 35
Scherer Kamill 58
Schiller, Friedrich 32
Schmid, Oskar 199
Schmidt-Ott, Friedrich 126, 178–179
Schneider Márta 127, 188–189
Schnitzer Ignác (Ignaz Schnitzer) 18
Schober, Johann 88
Schönborn-Buchheim Frigyes Károly 125
Schönherr Gyula 49
Schreiber, Georg 63, 179
Schubert, Franz 38
Schulek Frigyes 35
Schuschnigg, Kurt 120, 133
Schwarzenberg, Felix zu 203
Schwarzenberg, Joseph von 37–38
Scitovszky Béla 172
Scitovszky Tibor 201
Sebes István 243–244, 246, 248

Seidl, Jacob 199
Seidler, Andrea 255
Seidler, Herbert 255–256
Semmelweis Ignác 31
Sicard von Sicardsburg, August 35
Siegenfeldi Anthony Alfréd 49
Sík Endre 93–95
Siklóssy László 28
Silagi, Michael 113
Simon Zsolt 26
Simó Jenő 248
Sinkovics István 184–185, 223, 254
Sinowatz, Fred 254–255, 257
Skala (Sándor) István 224
Skerlecz Borbála 82
Soldati Agostino 108
Somlai Katalin 241, 252
Somogyi Éva 252
Somogyi Miklós 96
Sonnenthal Adolf 37
Sőtér István 222–223, 253
Speneder (Solt) Andor 224
Spira György 252
Splényi Ignác 44
Srbik, Heinrich von 63, 171, 225
Staud Géza 191
Steier Lajos 52, 181, 198, 203, 205, 209–210, 215
Steindl Imre 35
Steiner Gábor 18
Steiner, Maximilian (Steiner Miksa) 38
Stier Miklós 90
Stokka Manfréd 49–50
Stoy, Mafred 49
Strada Ferenc 185
Strattmann, Eleonóra („Lori") 80
Strattmann, Theodor 80
Strauss, ifj. Johann 18, 32, 38
Stróbl Alajos 35
Supala Ferenc 49
Supka Magdolna 185
Sybel, Heinrich von 69
Sylvester János 28

Szabó Dezső (történész) 175, 181, 215
Szabó István (szerkesztő) 18
Szabó István (történész) 181, 223
Szabó Lőrinc 34
Szabó Miklós 26
Szabolcsi Bence 191
Szádeczky-Kardoss Lajos 49, 55
Szalai Béla 131, 180
Szalay László 125
Szávai Ferenc 108
Szebellédy László 191
Széchényi Ferenc 42, 83
Széchenyi István 30–31, 33, 42, 57, 78, 83, 160–161, 196, 198–201, 203–207, 209–211, 213, 215, 224
Szegő, Johann 11
Székely Bertalan 35
Székely György 253
Székely Ottokár 180
Szekfű Gyula 45, 47–50, 52, 55–56, 62–63, 65–66, 69–71, 73, 76–79, 85–87, 100, 108–111, 113, 115, 130, 136, 139–141, 144, 149, 159, 170–171, 181–182, 185, 193, 195–196, 198–199, 204–205, 214–215, 223
Szemere Bertalan 206
Szenczi Miklós 105
Szendrey Ákos 191
Szentpétery Imre, id. 75, 181, 223
Szentpéterí Imre, ifj. 185, 223
Szép Ernő (író) 34
Szép Ernő (színháztörténész) 36–37, 224
Szigeti József (színész, író, 19. század) 37
Szigeti József (filozófus, esztéta, 1921–2012) 253
Szigligeti Ede 36–37
Szilágyi János 191
Szilágyi Loránd 131, 180, 185–186, 223
Szilágyi Sándor 55–56
Szily Kálmán 132
Szinyei Merse Jenő 184
Szita Szabolcs 192
Szophoklész 28
Szögi László 26, 104
Szterényi József 120
I. Szulejmán oszmán szultán, Törvényhozó Nagy 98
Szűcs László 252

Tábori Kornél 84
Táborszky/Táborsky Ottó 180
Takáts Sándor 19, 52, 55, 62, 136–137, 139, 160, 170–171, 198, 213–214
Tálsai István 191
Tamás István 98
Tamás Lajos 191
Tarnai Andor 252
Taschner, Rudolf 43
Tasnádi Kubacska András 191, 224
Telegdi Zsigmond 191
Teleki József 46
Teleki Pál 76, 124
Thallóczy Lajos 43, 50–52, 55, 59, 63
Thaly Kálmán 52, 55
Than Mór 35
Thietmar salzburgi érsek 14
Thim József 52, 198, 203, 206, 215
Thury János 22
Tilcsik György 50
Tilgner, Viktor Oskar 35

Tilkovszky Loránt 101
Tirscher Jolán 180
Tisza István 58, 71
Tiziano Vecellio 36
Tolnai Vilmos 205, 215
Tompa Ferenc 131
Torberg, Friedrich 18
Tormay Cécile 70
Tóth Ede 37
Tóth László 223
Tóth Zoltán 148
Tölténi Szaniszló 31
Török Dalma 34
Török Ignác 44
Török Pál 55, 180
Trautson, Johann Leopold Donat von 83, 93
Treitschke, Heinrich Gotthard von 69
Tüskés Anna 26
Tverdota György 33, 150

Uebersberger, Hans 63, 86, 177
Ujváry Dezső 191
Ujváry Gábor 11, 13, 26, 49, 57, 59, 70, 72, 86, 132, 143–144, 156, 236

Vácz Elemér 223
Váczy Péter 131, 148, 180, 223
Vajda György Mihály 11–12, 253
Vályi Nagy Tibor 191
Van der Venne Arnold 100
Várdy Béla 70
Varga Endre 131, 170–171, 180
Varga János 252
Varga János, J. 65
Varga Júlia 26, 104
Varga Zoltán 211
Varga Zsigmond, ifj. 191–192
Vargyai Gyula 254
Várkonyi Ágnes, R. 253
Vas Gereben 34
Vass István, G. 235
Vass József 136–137
Vécsey Ágoston 44
Veress Endre 49, 55
Veress Sándor 231
Vészi József 200
Víg Albert 215
Vilmos főherceg, Habsburg–Tescheni (1827–1894) 29
Viszota Gyula 75, 161, 181, 198–201, 204, 209–211, 215
Vitéz János veszprémi püspök, ifj. 27
Vitéz Nagy Iván 188
Vörnle János 49
Vörösmarty Mihály 32

Wagner, Hans 146, 235
Waktor Andrea 52
Waldapfel Eszter 186
Walter Frigyes 203
Weikert, Alfred 243–244
Weisz Fülöp 201
Wenzel Gusztáv 55
Werner Adolf 218
Wertheimer Ede 49, 55
Wesselényi Ferenc 82
Wessetzky Vilmos 191
Wiczián Dezső 131
Wittelsbach Henrik bajor herceg (14. század) 16
Wlassics Gyula 111, 116–117

Zádor Anna 185
Zalán Péter 41
Závada Pál 34
Zemplén Béla 191
Zichy VII. István veszprémi főispán (1780–1853) 37
Zichy Mihály 19
Zielinski Szilárd 161
Zimányi Vera 253
Zimmermann, Franz 49
Zipernowsky Károly 30
Zrínyi Miklós, a költő-hadvezér 33

Zsámboki/Zsámboky János (Johannes Sambucus) 27–28
Zsigmondy Adolf 32
Zsigmondy Ottó 32
Zsigmondy, Richard 32
Zsinka Ferenc 181
Zsolnay Vilmos 20

Történeti Műhely 1X.
Sorozatszerkesztő: Ujváry Gábor
Sorozatterv: Arany Imre
ISSN 2559-9356

Kiadja a Ráció Kiadó
www.racio.hu
Kiadványszám: 232
Felelős kiadó: Lajtai L. László
Felelős szerkesztő: Csillag István
Nyomdai előkészítés: Layout Factory Grafikai Stúdió
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.,* www.mondat.hu
ISBN 978-615-5675-06-5

TÖRTÉNETI MŰHELY IX.

Bécs a magyar–osztrák kulturális és tudományos érintkezésnek már a középkor óta kitüntetett helyszíne volt. A 20. században is meghatározóak voltak a császárvárosban a magyar történelmi kutatások és a tehetséges magyar fiatalok sokféle más területen történő továbbképzése. Emiatt jött létre 1920-ban a Bécsi Magyar Történeti Intézet, majd 1924-ben a Collegium Hungaricum. A kulturális kölcsönhatások több évszázados múltra visszatekintő összefoglalásán túl ennek a két intézménynek az 1970-es évekig tartó históriájával foglalkozik Ujváry Gábor külföldi magyar intézetek történetét bemutató sorozatának második kötete.

ISBN 978-615-5675-06-5

9 786155 675065

3500 Ft